

บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
CRITIQUE OF THE DEVELOPMENT IDEOLOGY IN THE EASTERN ECONOMIC
CORRIDOR (EEC) PLAN IN THAILAND

ดุชนิพนธ์
ของ
มนัส พัฒนาผล

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตุลาคม 2566

บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
CRITIQUE OF THE DEVELOPMENT IDEOLOGY IN THE EASTERN ECONOMIC
CORRIDOR (EEC) PLAN IN THAILAND

ดุชนีพนธ์
ของ
มนัส พัฒนผล

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
เสนอต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตุลาคม 2566

ใบรับรองคุณวุฒิ

เรื่อง

บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
Critique of the Development Ideology in the Eastern
Economic Corridor (EEC) Plan in Thailand

มนัส พัฒนาผล

คณะกรรมการสอบคุณวุฒิ

.....
(Signature)

ประธานสอบคุณวุฒิ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

.....
(Signature)

ประธานที่ปรึกษาคุณวุฒิ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

.....
(Signature)

กรรมการที่ปรึกษาคุณวุฒิ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จำลอง แสนเสนาะ)

.....
(Signature)

กรรมการสอบคุณวุฒิ

(อาจารย์ ดร.พรทิวา อาชีวะ)

ได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

.....
(Signature)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชวงค์ อุบลี)

วันที่.....เดือน 24 ค.ศ. 2566 พ.ศ.....

มนัส พัฒนาผล. (2566). **บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก.**
ดุสิตนิพนธ์ ปร.ด. (สหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน). จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏ
รำไพพรรณี

คณะกรรมการที่ปรึกษาดุสิตนิพนธ์

รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์
ร.ด. (รัฐศาสตร์)

ประธานกรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จำลอง แสนเสนาะ

กรรมการ

ร.ด. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก รวมถึงการเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแนวสหวิทยาการแบบข้ามพหุสาขา โดยเน้นวิธีวิทยาการวิจัยในการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ วิธีดำเนินการวิจัยอาศัยการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ผลการวิจัย 1) การวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกพบว่า เสรีนิยมใหม่ในฐานะอุดมการณ์ภายนอกมีบทบาทจำกัดในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เนื่องจากรัฐอำนาจนิยมของไทยเข้ามามีบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ โดยมีบทบาทเฉพาะในเรื่องของการผ่อนคลายนโยบาย ระเบียบของรัฐเป็นหลัก กล่าวคือ การพยายามใช้กลไกตลาดในการขับเคลื่อนการพัฒนาโดยอาศัยมาตรการการผ่อนคลายนโยบายดังกล่าว ด้วยการละเว้นกฎหมายปกติหรือตรากฎหมายขึ้นมาใหม่เพื่อให้เกิดความคล่องตัว ขณะเดียวกัน เสรีนิยมใหม่ก็ยังมีบทบาทจำกัดในเรื่องของการเปิดเสรีและการถ่ายโอนการผลิตไปยังเอกชน 2) ข้อวิพากษ์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก พบว่า มีเบื้องหลังการทำงานที่มุ่งตอบสนองการพัฒนาแบบทุนนิยมผ่านการให้ความชอบธรรมในการผลิตซ้ำระบบทุนนิยม โดยมีเป้าหมายเพื่อการสะสมทุนและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาที่มีลักษณะของความเหลื่อมล้ำมุ่งกระจายผลประโยชน์ให้กับชนชั้นนำกลุ่มน้อยที่เป็นกลุ่มทุนหลักจตุภาคี ขณะที่ชาวบ้านซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่เป็นผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนา 3) ข้อเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก พบว่า อุดมการณ์และยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ให้กับประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ อุดมการณ์ชุมชนนิยมแนวนิเวศสังคมและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน ซึ่งอุดมการณ์และยุทธศาสตร์การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวนี้ จะเป็นการพัฒนาแบบคู่ขนานไปกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

คำสำคัญ : การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์, ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก, อุดมการณ์การพัฒนา

Manas Phattanapol. (2023). **Critique of the Development Ideology in the Eastern Economic Corridor (EEC) Plan in Thailand**. Dissertation Ph.D. (Interdisciplinarity of Sustainable Development). Chanthaburi: Rambhai Barni Rajabhat University.

Dissertation Advisors

Associate Professor Dr. Chaiyon Praditsil Ph.D. (Political Science)	Chairman
Assistant Professor Dr. Chamlong Sansanoh Ph.D. (Political Economy and Governance)	Member

Abstract

The objectives of this research were to: analyze the development ideology towards the Eastern Economic Corridor (EEC) Plan, critique this ideology, and propose new ideologies for sustainable development in the eastern region. A transdisciplinary research approach based on qualitative research methodology focusing on the critical discourse analysis method was used in this study. Data collection was derived from documentary research and in-depth interviews.

The research findings were as follows: 1) the analysis of the development ideology of the Eastern Economic Corridor (EEC) Plan found that neoliberalism as an external ideology showed its limited role in the Eastern Economic Corridor (EEC) Plan since the authoritarian government controlled the neoliberal ideology. Neoliberalism mainly showed its role in deregulating government regulations, including using market forces to drive development, making exceptions to general laws, and enacting certain new laws to create more flow; on the other hand, neoliberalism was not allowed to affect liberalization and privatization laws; 2) the critique of the ideology by using neoliberalism found that behind the scenes, the project was focused on capitalist development through the legitimacy of capitalism-based reproduction by purposely having capital accumulation and creating economic growth which could be considered as economic inequality when referring to the benefits for only a minority group of elites acting as capitalists in a quadruple system; whereas, negative impacts and disadvantages from the capitalism affected a much larger number of people in the

society; and 3) recommendations for new ideologies for sustainable development in the eastern region found that the ideologies and strategies that could subserve the local communities consisted of the ideology of social ecological communitarianism and developmental strategies focusing on community participation, including ecological justice, equality of outcomes, and community empowerment, all of which could be used to develop the Eastern Economic Corridor (EEC) Plan.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Eastern Economic Corridor, Development Ideology

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

กิตติกรรมประกาศ

การจัดทำคู่มือฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ ด้วยความกรุณาจากผู้มีพระคุณหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ประธานที่ปรึกษาฯ ที่ให้ความอนุเคราะห์ทางวิชาการในการปูพื้นฐานทางวิธีวิทยาการวิจัยและทฤษฎีแนววิพากษ์ รวมถึงการให้คำปรึกษาพร้อมข้อเสนอแนะ การแก้ไขข้อบกพร่อง ตลอดจนตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของคู่มือฉบับนี้ตลอดระยะเวลาการศึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จำลอง แสนเสนาะ กรรมการที่ปรึกษาฯ ที่กรุณาช่วยตรวจทานและให้ข้อเสนอแนะในการเรียบเรียงเนื้อหาของคู่มือเป็นอย่างดี รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปันตบแต่ง ที่ได้สละเวลามาเป็นประธานสอบคู่มือฉบับนี้พร้อมกับข้อเสนอแนะที่ทรงคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง อาจารย์ ดร.พรทิวา อาชีวะ กรรมการสอบคู่มือฯ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะเสริมหลังจากการสอบ อาจารย์ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ผู้จุดประกายและวางรากฐานแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองให้กับผู้วิจัยมาอย่างยาวนาน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้ด้วย

ขอขอบพระคุณ ผู้ให้ข้อมูลหลัก นักวิจัยและนักวิชาการ ที่ได้ผลิตผลงานเกี่ยวกับการพัฒนาระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำข้อมูลเหล่านั้นมาประมวลผลเพื่อใช้ประกอบการเขียนจนบรรลุเป้าหมายของการจัดทำคู่มือฉบับนี้

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา ตลอดจนกัลยาณมิตรหลักสูตร ปรัชญาฯ ภัณฑิต สหวิทยาการ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แห่งสำนักরাไฟพรรณีทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจให้กันด้วยดีเสมอมา ตลอดระยะเวลาการศึกษา

มนัส พัฒนาผล

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(4)
สารบัญ	(5)
สารบัญตาราง	(9)
สารบัญภาพ	(10)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	12
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	12
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	12
1.5 นิยามศัพท์การวิจัย	13
1.6 การนำเสนอผลการวิจัย	14
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	16
2.1 แนวคิดและทฤษฎี	16
2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา	16
2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนา	29
2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรม	41
2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน	56
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	119
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	126
3.1 แนวทางในการวิจัย	126
3.2 วิธีการวิจัย	126
3.3 เทคนิคในการวิจัย	127

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 บริบททางประวัติศาสตร์ของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	138
4.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก	138
4.2 อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก	145
4.3 ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก	154
4.4 ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกับการต่อยอดโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก	160
บทสรุป	167
บทที่ 5 การวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	170
5.1 บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับสังคมไทย	171
5.1.1 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย	172
5.1.2 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการเปิดเสรีทางการเงิน	179
5.1.3 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ	192
5.2 วิเคราะห์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	203
5.2.1 ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี : วิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้กรอบความมั่นคงแห่งชาติ	204
5.2.2 ประเทศไทย 4.0 : อุตสาหกรรมใหม่ในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ	211
5.2.3 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	226
บทสรุป	266
บทที่ 6 บทวิพากษ์อุดมการณ์พัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	269
6.1 กลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำจตุภาคีกับการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	269

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
6.1.1 ทุนรัฐ	269
6.1.2 กลุ่มทุนชาติ	276
6.1.3 กลุ่มทุนข้ามชาติ	281
6.1.4 กลุ่มทุนท้องถิ่น	285
6.2 การต่อต้านจากภาคประชาชนผู้เสียผลประโยชน์ในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	288
6.3 วิพากษ์ทุนนิยมสีเขียวเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	292
6.3.1 การเติบโตสีเขียว (Green Growth) กับการพัฒนาที่ยั่งยืนของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	293
6.3.2 ประสิทธิภาพเชิงนิเวศกับการพัฒนาที่ยั่งยืน โมเดลการพัฒนา บีซีจี (BCG Model) กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	296
บทสรุป	301
บทที่ 7 ข้อเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก	303
7.1 อุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคมเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก (Social Ecology Communitarianism)	303
7.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Development)	308
7.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ (Ecology Justice)	316
7.4 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา (Equality of Outcome)	322
7.5 ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน (Community Empowerment)	324
บทสรุป	330

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 8 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	334
8.1 สรุปผลการศึกษา	334
8.2 อภิปรายผล	343
8.3 ข้อเสนอแนะ	348
บรรณานุกรม	350
ประวัติย่อผู้วิจัย	393

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
2.1	เปรียบเทียบแนวคิดระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับเศรษฐศาสตร์ทางเลือก	36
2.2	เปรียบเทียบการพัฒนา 2 แนวทาง : กระแสหลักและนิเวศวิทยาเชิงลึก	112
3.1	ขั้นตอนที่ 1 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกต่อบุคคลในแต่ละสถานภาพ	131
3.2	ขั้นตอนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกต่อบุคคลในแต่ละสถานภาพ	133
3.3	ขั้นตอนที่ 3 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก บุคคลในแต่ละสถานภาพ	135
4.1	พื้นที่เป้าหมาย 3 จังหวัด ซึ่งมีศักยภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน	164

สารบัญญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 แสดงมิติการเชื่อมโยงของการเติบโตเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	36
3.1 วิธีดำเนินการวิจัยโดยอาศัยเทคนิคต่าง ๆ 3 ขั้นตอน	129
4.1 แสดงการพัฒนาพื้นที่โครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	164
5.1 แสดงภาพรวมการเชื่อมโยงนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนากับ อีอีซี	204
5.2 โมเดลประเทศไทย 1.0-4.0	213
5.3 แสดงการพัฒนาที่สมดุลของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน	216
5.4 แสดงการเชื่อมโยงกลไกการขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0 : SEP VS SDGs	217
5.5 แสดงกลไกขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0 ด้วย 3 เครื่องยนต์หลัก	219
5.6 แสดงการเปลี่ยนผ่านจากประเทศไทย 3.0 สู่อประเทศไทย 4.0	220
5.7 แสดงผลพวงของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ	221
5.8 เปรียบเทียบห้วงการขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0	222
5.9 แสดงการเตรียมคนไทย 4.0 เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่มีความมั่นคงในทุกมิติ	223
5.10 แสดงการปรับเปลี่ยน ความสำเร็จเปรียบเทียบกับสู่ความสำเร็จในเชิงแข่งขัน	224
6.1 แสดงแนวคิดการเติบโตสีเขียว	293
7.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง อำนาจที่เหนือกว่า อำนาจจากภายใน และอำนาจร่วมกับกระบวนการเสริมพลังชุมชน	327

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาให้ทันสมัย (Modernization) เริ่มก่อตัวและมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศไทยนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้อุปถัมภ์และแทรกแซงเศรษฐกิจ การเมืองไทยได้อย่างลุ่มลึกกว่ามหาอำนาจใด ๆ ที่เคยทำกับไทยมาแล้วก่อนหน้านี้ สหรัฐอเมริกามุ่งหวังจะให้ไทยเป็นสมาชิกของโลกเสรีนิยมภายใต้สภาวะสงครามเย็น ซึ่งเป็นการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ระหว่างโลกเสรีที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำกับโลกคอมมิวนิสต์ที่มีโซเวียตรัสเซียและจีนเป็นผู้นำ จึงส่งเสริมการพัฒนาที่หมายความถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจภายใต้ระบอบทุนนิยมเอกชน และเพื่อให้รัฐไทยมีความมั่นคงของชาติจึงได้สนับสนุนเงินช่วยเหลือเพื่อที่จะขยายขอบข่ายและบทบาทกลไกของรัฐชาติที่จะกำกับและครอบงำสังคมได้อย่างลุ่มลึกและกว้างขวาง ด้วยความหวาดกลัวว่าลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ปักหลักอยู่ที่จีนจะขยายตัวลุกลามไปยังประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2563 : 197 ; เศรษฐสุยาม, 2542 : 219-224) ขณะเดียวกัน สหรัฐอเมริกายังต้องการให้ไทยเป็นฐานปฏิบัติการทางการทหารและสงครามจิตวิทยา ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนการผลักดันให้ไทยเปิดรับระบบการค้าเสรีเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจไทย รวมถึงเปิดการลงทุนจากต่างประเทศควบคู่ไปกับการต่อต้านคอมมิวนิสต์ (ณัฐพล ใจจริง, 2563 : 256) โดยสหรัฐอเมริกาได้สถาปนาความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจและการทหารในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยการลงนามในความร่วมมือแลกเปลี่ยนทางการทหาร เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในปี พ.ศ. 2493 และได้นำมาซึ่งการเปิดศักราชใหม่แห่งการพัฒนาประเทศไทยโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ (ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์, 2543 : 12 ; อภิชาติ สถิตินิรามัย, 2556 : 22-24)

หลังการยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้การครอบงำของสหรัฐอเมริกาทั้งการอุปถัมภ์ทางการเมืองและเงินทุนช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา ยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์และทิศทางการพัฒนาประเทศไทยไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่ส่งเสริมให้เอกชนมีบทบาทนำในการพัฒนาการเศรษฐกิจแทนที่ยุคทุนนิยมแห่งรัฐ (State Capitalist) หรือทุนนิยมขุนนาง (Bureaucratic Capitalist) ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พอพันธ์ อูยานนท์, 2564 : 168-169 ; ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 544 ; เบลโล, วอลเดน. คันนิงแฮม, เชียร์. และปอห์, ลี เค็ง, 2545 : 17 ; สังคีต พิริยะรังสรรค์, 2526 ; พรรณี บัวเล็ก, 2544 : 64-65; อภิชาติ สถิตินิรามัย, 2556 : 35) โดยแนวนโยบายเศรษฐกิจไทยภายใต้การนำของรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มุ่งเน้นการการส่งเสริมทุนนิยมสมัยใหม่ โดยมีที่ปรึกษาชาวอเมริกัน และธนาคารโลกเป็นแรงสนับสนุนที่สำคัญ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจไทยตามแผนพัฒนาฯ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2527 : 193-196) ขณะเดียวกัน รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับโครงสร้างการทำงานของสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่ก่อตั้งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และเปลี่ยนชื่อเป็นสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ใน พ.ศ. 2502 พร้อมกับได้จัดทำแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก เพื่อใช้เป็น

เครื่องมือในการพัฒนาประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 อันเป็นที่มาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.), 2564) นี้คือจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์การพัฒนาระบบทุนนิยมไทยที่ใช้อุตสาหกรรมสมัยใหม่เป็นตัวจักร ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ นับตั้งแต่เริ่มมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้นมาจวบจนปัจจุบัน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชูวงศ์ อุบลี และอัศวิน แก้วพิทักษ์, 2563 : 25) กล่าวได้ว่า กลยุทธ์และแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาฯ ได้รับอิทธิพลจากสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกเป็นสำคัญ โดยในระยะแรกได้มุ่งเน้นการลงทุนโดยรัฐอันเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ รวมถึงการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า ตลอดจนการพัฒนาภาคเกษตรเพื่อสร้างผลผลิตให้สูงขึ้น (จิตยา สุวรรณะชญ, 2543 : 175 ; พอพันธ์ อูยานนท์, 2564 : 174-175)

กล่าวโดยสรุป ผลพวงของการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาหลังการปฏิวัติของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ส่งผลให้เศรษฐกิจและสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางทุนนิยมอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น ด้วยนโยบายภายใต้อำนาจเผด็จการเบ็ดเสร็จได้ให้การสนับสนุนการพัฒนาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมแบบตะวันตกอย่างแข็งขันเป็นไปตามข้อเสนอแนะของธนาคารโลก (วิทยากร เชียงกุล, 2548 : 25-28 ; ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2527 : 196) รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล สฤษดิ์ ยอมรับคำชี้แนะของธนาคารโลก จึงได้ปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากการควบคุมโดยรัฐแบบเข้มงวด (สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ไปสู่ข้อเสนอที่สนับสนุนให้เอกชนเป็นผู้นำในการพัฒนาอย่างทันทีทันใด (เบลโล, วอลเดน. คันนิงแฮม, เชียร์. และปอห์, ลี เค็ง, 2545 : 17) ซึ่งการยอมรับเอากระแสการพัฒนาของสหรัฐอเมริกา ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังมีคำปรารภของจอมพลสฤษดิ์ในเรื่องของการพัฒนาประเทศว่า “งานสำคัญในสมัยนี้คือการพัฒนาที่หมายรวมถึงการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาการบริหารการพัฒนาการศึกษา และการพัฒนาอื่น ๆ เข้าไว้ด้วย” และด้วยความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา สมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ได้จัดตั้งหน่วยงาน/สถาบันเพื่อสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานประมาณ สำนักงานสถิติแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ สภาการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรม สำนักงานส่งเสริมสินค้าส่งออก กรมพัฒนาชุมชน ฯลฯ โดยหน่วยงานดังกล่าวเปรียบเสมือนโครงสร้างพื้นฐานในการส่งเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 155-156 ; ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2563 : 212 ; พอพันธ์ อูยานนท์, 2564 : 175)

ขณะเดียวกัน เพื่อเป็นการเน้นย้ำและต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ “การพัฒนา” ว่าเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐบาลในสมัยนั้น จอมพลสฤษดิ์ ได้กล่าวแสดงความมุ่งมั่นว่า “การปฏิวัติครั้งนี้จะได้ผลสำเร็จหรือล้มเหลว ก็อยู่ที่เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจนี้เอง...การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหัวใจของงานปฏิวัติทั้งหมด” พร้อมกับผลิตคำขวัญ (วาทกรรม) เพื่อสื่อสารและประชาสัมพันธ์ออกทางวิทยุเข้าคำประจำวันว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” และอีกคำว่า “ศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคพาให้สุขสมบูรณ์” นอกจากนี้แล้ว ยังผลิตวาทกรรมที่แสดงให้เห็นถึงเป้าหมายของอุดมการณ์ดังกล่าวคือ “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี” อย่างไรก็ดี การพัฒนาได้ส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ เนื่องด้วยมีโครงสร้างพื้นฐานที่ดี รัฐบาลให้การปกป้องด้านภาษี รวมถึงการเข้าถึงเทคโนโลยีทันสมัยพร้อมด้วย

แรงงานราคาถูก ตลอดจนตลาดภายในประเทศขยายตัวอยู่ในเกณฑ์ดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2546 : 23-24 ; ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 160 ; ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2563 : 212)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมของไทย ช่วง พ.ศ. 2503-2524 เป็นการเริ่มต้นของการใช้อุตสาหกรรมเป็นตัวจักรสำคัญของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าในพื้นที่ภาคตะวันออก เพื่อตอบสนองต่อความต้องการภายในประเทศ โดยการมุ่งเน้นทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth Theory) ภายใต้ฐานคิดความเชื่อที่ว่า หากมีการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ประชาชน จะสามารถนำไปสู่การพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง และตัวบุคคลได้โดยธรรมชาติ สำหรับการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ดังกล่าว มีการเริ่มต้นในพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการ ด้วยการผลิตประเภทอุตสาหกรรมขนาดเบา เช่น โรงงานทอผ้า โรงงานฟอกหนัง เป็นต้น ซึ่งรัฐเข้ามาคุ้มครองด้วยการใช้นโยบายทดแทนทางภาษีอากรด้วยการควบคุมการนำเข้าจากต่างประเทศ ผลจากการดำเนินการดังกล่าว ได้เกิดข้อจำกัดของตลาด คือ มีจุดอ่อนตรงที่ตลาดภายในประเทศไทยคับแคบมากเกินไป ยังผลทำให้ในเวลาต่อมาเกิดปัญหาการขาดทุนจากการนำเข้าเครื่องจักรกลและวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการผลิต รวมไปถึงปัญหาการกระจุกตัว การเกิดชุมชนแออัดและการกระจายรายได้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 22-23)

ต่อมาใน พ.ศ. 2525 จึงเกิดแนวคิดการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกขึ้นมา ในภาคตะวันออก โดยมีเป้าประสงค์สำหรับการวางมาตรการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมไปยังต่างประเทศ ซึ่งรัฐเองพยายามกำหนดนโยบายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือสนับสนุนในรูปแบบเชิงนโยบายกรณีดังกล่าวสามารถสะท้อนให้เห็นเป็นตัวอย่างได้จากใน พ.ศ. 2525 ที่รัฐบาล พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ได้ประกาศนโยบายเพิ่มสิทธิประโยชน์แก่สินค้าอุตสาหกรรมหลายประการ เช่น การยกเลิกภาษีนำเข้าวัตถุดิบ การนำแรงงานต่างชาติเข้ามาทำงานในสถานประกอบการ การโอนเงินผลกำไรออกนอกประเทศ และการอนุญาตให้บริษัทที่มีที่ดินเป็นของตนเอง เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ยังมีการกำหนดเป้าหมายให้ประเทศไทยเป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรมในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 และความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ควบคู่ไปกับการวางบทบาทให้ชายฝั่งทะเลตะวันออกอันเป็นการวางบทบาทให้พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นฐานอุตสาหกรรมใหม่ของประเทศ ทั้งนี้ เนื่องจากเมื่อพิจารณาภาพรวมทางภูมิณีเวศของภาคตะวันออกแล้ว เป็นพื้นที่ที่มีข้อได้เปรียบด้านทรัพยากรธรรมชาติและโครงสร้างพื้นฐาน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 23)

เมื่อพิจารณาถึงความโดดเด่นของพื้นที่ชายฝั่งทะเลในภาคตะวันออกที่มีความเหมาะสม และมีจุดเด่นเหนือกว่าภูมิภาคอื่น ๆ พบว่า มีปัจจัยสำคัญอยู่หลายประการ ดังเช่น การมีแหล่งก๊าซธรรมชาติที่สามารถใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตในภาคอุตสาหกรรม มีภูมิลักษณะติดต่อกับทะเลขนาดใหญ่ สามารถก่อสร้างเป็นท่าเรือน้ำลึกขนาดใหญ่เพื่อรองรับการรับส่งสินค้าได้ นอกจากนี้ ยังมีแหล่งน้ำจืดเพียงพอต่อการใช้อุปโภคบริโภค การสาธารณสุข ปลอดภัย สาธารณูปการ มีปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐาน อันได้แก่ ถนน ไฟฟ้าและประปาค่อนข้างสมบูรณ์ รวมไปถึงการมีสนามบินอุทธรณ์สำหรับรองรับการเดินทางและการขนถ่ายสินค้าให้อีกด้วย จึงเกิดแนวคิดการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภาคตะวันออกขึ้นมา เพื่อมุ่งหวังให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ทันสมัยในระดับ

นานาชาติ และเป็นเขตเศรษฐกิจแนวใหม่ของประเทศที่เน้นอุตสาหกรรม (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 23)

ในการศึกษาการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภาคตะวันออก ตั้งแต่ พ.ศ. 2525-2548 สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ ได้แก่ ช่วงระยะการพัฒนา พ.ศ. 2525-2537 และช่วงการพัฒนา พ.ศ. 2538-2548 (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 35) ดังนี้

การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภาคตะวันออกระยะที่ 1 ที่เริ่มจากปี พ.ศ. 2525-2537 นั้น มีเป้าหมายการดำเนินการในพื้นที่จังหวัดชลบุรี ระยองและฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายเชิงพื้นที่ที่สำคัญคือมาบตาพุดและแหลมฉบัง ทั้งนี้ เพราะมาบตาพุดเป็นแหล่งที่มีท่าอู่ธรรมชาติ ขณะที่ แหลมฉบังมีความโดดเด่นในเรื่องท่าเทียบเรือน้ำลึก ในการดำเนินโครงการระยะที่ 1 ประสบปัญหาหลายประการเช่น ปัญหาการพึ่งพิงภายนอก ได้แก่ การใช้ท่าเรือแหลมฉบังแห่งเดียว ไม่เพียงพอ จำเป็นต้องอาศัยท่าเรือคลองเตยรวมถึงการพึ่งพิงเครื่องจักร วัตถุดิบอุปกรณ์ ในภาคอุตสาหกรรมจากต่างประเทศ อีกทั้งการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ สภาพอากาศที่มีมลภาวะสูงขึ้น ผลกระทบกับชายหาดท่องเที่ยว การสูญเสียป่าชายเลนและปัญหาด้านสังคม เป็นต้น (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 24-25)

ขณะที่การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภาคตะวันออกระยะที่ 2 ที่เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538-2548 นั้น เป็นการขยายผลเชิงปริมาณของพื้นที่ดำเนินการให้มากยิ่งขึ้น มีความพยายามขยายพื้นที่ให้เต็มทั้ง 8 จังหวัดในภาคตะวันออก จากนั้นมีการเร่งรัดโครงการสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เช่น โครงการเร่งรัดท่าเรือ เป็นต้น ควบคู่กับการรุกคืบขยายพื้นที่สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังผลทำให้เศรษฐกิจเชิงพื้นที่ขยายตัว 3 เท่า การลงทุนภาคอุตสาหกรรมขยายตัว 3.2 เท่า ขณะที่เกิดการจ้างงานประมาณ 460,000 คน จังหวัดระยองถูกกำหนดให้เป็นเมืองอุตสาหกรรมหลัก นำพาประเทศไทยไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมหนัก ได้แก่ อุตสาหกรรมปิโตรเคมี เคมีภัณฑ์และอุตสาหกรรมเหล็ก เป็นต้น มีรายได้ผลิตภัณฑ์มวลรวมเป็นอันดับ 2 รองจากจังหวัดสมุทรปราการ ขณะที่มีมลพิษทางอากาศและทางน้ำค่อนข้างสูง ในท่วงทำนองเดียวกัน จังหวัดชลบุรี อุตสาหกรรมสามารถสร้างรายได้มากที่สุดของจังหวัด ซึ่งประเภทอุตสาหกรรมที่สำคัญ ได้แก่ อุตสาหกรรมเกษตร การบริการ การก่อสร้าง และการแปรรูปไม้ จะเห็นได้ว่าผลของการพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกนั้น ได้ให้ประโยชน์กับฝ่ายหนึ่งแต่ต้องแลกกับการเสียผลประโยชน์ของอีกฝ่ายหนึ่ง (Zero-Sum Game) นั่นก็คือผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคมที่ติดตามมาอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 25 ; ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550)

โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นโครงการพัฒนาต่อยอดจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกหรืออีสเทิร์น ซีบอร์ด (Eastern Seaboard) ที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อปี พ.ศ. 2525 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ภายใต้วิสัยทัศน์ที่พึงปรารถนาของการเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) จึงได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาให้ประเทศไทยเป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรมเมื่อสิ้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 และเป็นประเทศอุตสาหกรรม

ใหม่ภายในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดบทบาทพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกให้เป็นฐานการผลิตสำหรับอุตสาหกรรมใหม่ของประเทศ เพื่อกระจายพื้นที่การเจริญเติบโต และกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกนอกเขตกรุงเทพมหานคร ตลอดจนการเป็นประตูเชื่อมโยงการพัฒนาไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเชื่อมต่อไปยังภาคเหนือ ทั้งนี้ จากการพิจารณาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกแล้วเห็นว่ามิได้เปรียบด้านทรัพยากรธรรมชาติและโครงสร้างพื้นฐาน มีศักยภาพและความเหมาะสมสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2526 ; ไทยพับลิก้า, 2555)

การพัฒนาดังกล่าว ได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายบริเวณระหว่างสตัด์ฮีบถึงเขตเทศบาลเมืองระยอง ให้เป็นเมืองอุตสาหกรรมที่ทันสมัยและเป็นที่ตั้งของอุตสาหกรรมหลัก และพื้นที่บริเวณแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี เพื่อพัฒนาให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก อุตสาหกรรมขยายต่อม และขนาดกลาง ซึ่งได้มีการพัฒนาบริเวณแหลมฉบัง ให้เป็นเมืองท่าที่ทันสมัย อาทิ ท่าเรือพาณิชย์ ซึ่งเป็นท่าเรือน้ำลึกสำหรับขนถ่ายสินค้าและนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง ที่เป็นพื้นที่สำหรับเป็นเขตอุตสาหกรรมทั่วไป เขตอุตสาหกรรมส่งออกและเขตพาณิชย์กรรม สำหรับบริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง ได้พัฒนาให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมหลักและพัฒนาให้เป็นเมืองอุตสาหกรรมใหม่ เป็นอุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง เป็นอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ซึ่งต้องใช้ช่างวิศวกร และช่างฝีมือที่มีความรู้สูง มีการลงทุนสูงแต่ใช้แรงงานน้อย ส่วนของพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา นั้น มีเป้าหมายพัฒนาให้เป็นพื้นที่เกษตรเพื่ออุตสาหกรรม จะมีการปรับใช้เทคโนโลยีทางการผลิต เพื่อให้เป็นเขตเกษตรก้าวหน้า ใช้ทุนสูง การจ้างแรงงานที่มีฝีมือ และผู้เชี่ยวชาญชำนาญการ เพื่อให้เป็นเขตเกษตรขนาดใหญ่ครบวงจร ขณะเดียวกัน เพื่อสร้างแรงจูงใจให้กับนักลงทุน รัฐบาลได้ออกนโยบายการส่งเสริมการลงทุน (BOI) สำหรับการสร้างโรงงานในพื้นที่เขตส่งเสริมการลงทุน เช่น ให้สิทธิและประโยชน์ด้านภาษีอากร รวมถึงระบบโครงสร้างพื้นฐานที่จะสนับสนุนอุตสาหกรรมหลักต่าง ๆ อาทิ ระบบไฟฟ้า ระบบการขนส่ง ระบบสื่อสาร ท่าเรือน้ำลึก ระบบน้ำเพื่อการอุตสาหกรรม เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2524 ; ไทยพับลิก้า, 2555)

ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาถึงผลลัพธ์ของการพัฒนาโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดก็คือ ด้านหนึ่งพบว่า ประสบผลสำเร็จสามารถบรรลุเป้าหมายการพัฒนา ตลอดจนสามารถยกระดับเศรษฐกิจของภาคตะวันออกและเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 4-1-4-3) แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผลกระทบของการพัฒนาได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและการทำลายทรัพยากร ปัญหาสุขภาพ ปัญหาสังคม ตลอดจนปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 ; ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550) ดังตัวอย่าง กรณีปัญหามลพิษจากสิ่งแวดล้อมที่ก่อผลกระทบต่อสุขภาพ สามารถสะท้อนให้เห็นเป็นตัวอย่างได้จากงานศึกษาของ สุดา พะเนียงทอง และคณะ ที่ได้ศึกษาการพัฒนาระบบเฝ้าระวังสุขภาพจากปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตควบคุมมลพิษ ในจังหวัดระยอง พบว่า ปัญหามลพิษในพื้นที่จังหวัดระยอง เป็นมลพิษที่ปนเปื้อนสารอินทรีย์ระเหยง่าย (VOCs) และฝุ่นขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน ส่งผลต่อสุขภาพโดยเฉพาะโรกระบบทางเดินหายใจ โรคหืด โรคเยื่อจมูกอักเสบจากการแพ้ นอกจากนี้ สารอินทรีย์ระเหยง่ายบางตัวในบรรยากาศสูงเกินค่ามาตรฐานที่ไม่สามารถสรุปได้ว่ามาจาก

แหล่งไต่บ้าง ซึ่งแหล่งกำเนิดมลพิษมีทั้งภาคอุตสาหกรรม การคมนาคมขนส่ง และการใช้ชีวิตประจำวันของประชาชน ขณะเดียวกัน ยังพบว่าปริมาณฝุ่นขนาดเล็ก เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานที่แนะนำโดยองค์การอนามัยโลก พบว่าปริมาณฝุ่นขนาดเล็กในบางวันของแต่ละเดือน มีค่าเกินเกณฑ์มาตรฐานที่แนะนำโดยองค์การอนามัยโลก ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพแบบเฉียบพลัน โดยเฉพาะต่ออาการทางระบบทางเดินหายใจ (สุดา พะเนียงทอง, สุรทิน มาลีหวล และชาติวุฒิจำจต, 2555 : 49-53) นอกจากนี้ ปรากฏการณ์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางทะเล อันเป็นผลจากการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก สามารถสะท้อนให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ได้จากคำให้สัมภาษณ์ของชาวประมงพื้นบ้านใน จังหวัดระยองท่านหนึ่งในทำนองที่ว่า

“ทะเลระยองตอนนี้จับปลา ทำประมงไม่ได้มากกว่า 6 ปีแล้ว นับตั้งแต่เกิดเหตุน้ำมันดิบรั่วลงอ่าวระยองเมื่อปี พ.ศ.2556 เพราะน้ำมันดิบจำนวนมากยังคงตกค้างปนเปื้อนอยู่ใต้ก้นทะเล ทำให้สัตว์น้ำหนีหายไปจากอ่าวระยองจนหมด ชาวประมงพื้นบ้าน เรือเล็กออกไปจับปลาไกล ๆ ไม่ได้ เหมือนกับเรือประมงพาณิชย์ เหลือเพียงการเพาะเลี้ยงปูเท่านั้นที่ยังพอทำได้” (ปรัชญ์ รุจิวนารมย์, 2563)

จากกรณีดังกล่าวนี้ ชาวประมงพื้นบ้าน ตำบลตะพง อำเภอเมือง จังหวัดระยอง ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าจวบจนถึงขณะนี้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องและบริษัทผู้รับผิดชอบ นอกจากจะยังไม่ได้ดำเนินการแก้ไข ทำความสะอาดตะกอนน้ำมันดิบตกค้าง และมลพิษจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดแล้ว รัฐบาลยังเดินหน้าโครงการถมทะเลก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 อย่างรีบเร่ง ซึ่งอาจจะก่อมลพิษและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้หนักยิ่งขึ้นไปอีก จนอาจทำให้ชาวประมงพื้นบ้านไม่สามารถเพาะเลี้ยงปูทะเลได้อีกต่อไป ถือได้ว่าเป็นการปิดฉากประมงพื้นบ้านของจังหวัดระยองอย่างที่ไม่ควรจะเป็น ขณะที่รัฐบาลได้อ้างว่า การพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะ 3 เป็นหนึ่งในโครงการสำคัญของโครงการระเบียงเขตเศรษฐกิจภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor) ซึ่งจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจและการลงทุนในประเทศ มีการตั้งคำถามจากชาวประมงพื้นบ้านว่า ใครเป็นผู้ได้รับประโยชน์แท้จริงจากโครงการพัฒนาฯ ในขณะที่ชาวบ้านต้องสูญเสียฐานทรัพยากรชั้นสุดท้ายที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ไป แล้วยังต้องรับผลกระทบจากมลพิษทางอากาศและน้ำจากการขยายอุตสาหกรรม นี่คงเป็นตัวอย่างของผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านที่จังหวัดระยอง กรณีการเร่งรัดโครงการท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะ 3 เป็นเพียงหนึ่งในตัวอย่างปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จากการพัฒนาโครงการระเบียงเขตเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) ที่กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้น หลังจากพื้นที่ 3 จังหวัดภาคตะวันออกในพื้นที่โครงการ อีอีซี กลายเป็นพื้นที่เป้าหมายหลักของรัฐบาลในการส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศ (ปรัชญ์ รุจิวนารมย์, 2563)

โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก มีชื่อเรียกเป็นทางการตามกฎหมายว่าเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เป็นนโยบายหลักของรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ที่กำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่มุ่งไปสู่เป้าหมายให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน เพื่อก้าวสู่ประเทศพัฒนาแล้ว (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 3) ขณะเดียวกัน โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็ได้ถูกกำหนด

บทบาทให้เป็นพื้นที่เศรษฐกิจชั้นนำเพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมาย ยุทธศาสตร์การแข่งขันและยกระดับคุณภาพของประเทศในทุกภาคส่วน ตลอดจนพัฒนาประเทศสู่การเป็นประเทศที่มีรายได้สูง ภายใต้ยุทธศาสตร์ “ประเทศไทย 4.0” ให้เป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา ซึ่งจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคการผลิตและภาคบริการ บนฐานของเทคโนโลยีสมัยใหม่และนวัตกรรม โดยเน้นการพัฒนาใน 12 อุตสาหกรรมเป้าหมาย ทั้งนี้ยังมุ่งเน้นการพัฒนาเชิงพื้นที่ใน 3 จังหวัดภาคตะวันออก ได้แก่ ระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา ซึ่งแผนการพัฒนาจะให้ความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่ทั้งทางกายภาพและทางสังคม เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2564) กล่าวได้ว่าโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น เปรียบเสมือนตัวจักรใหม่ในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (New Engine of Growth) ซึ่งมีการคาดการณ์จากกลไกรัฐว่าหากสามารถขับเคลื่อนโครงการฯ ได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561-2580 อัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศจะเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 5.04 ต่อปี และอัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมของพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 6.30 ต่อปี ขณะเดียวกันจะมีการจ้างงานเพิ่มขึ้น 1.3 ล้านคน (ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2564 : 91)

สำหรับความเป็นมาของโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น เกิดขึ้นเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจไทยตกต่ำในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลด้านประวัติเศรษฐกิจไทยในช่วงทศวรรษ 2530 พบว่า อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจเฉลี่ยกว่าร้อยละ 9 ต่อปี ปฏิเสธไม่ได้ว่าความสำเร็จส่วนหนึ่งเกิดจากโครงการพัฒนาเศรษฐกิจภาคตะวันออก ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยในขณะนั้นเติบโตแบบก้าวกระโดด การลงทุนของภาคเอกชนในขณะนั้นมีอัตราการขยายตัวเฉลี่ย ร้อยละ 8-11 ถือได้ว่ามีอัตราการขยายตัวสูงเมื่อเทียบกับภูมิภาคเดียวกัน โดยสัดส่วนการลงทุนของภาคเอกชนในขณะนั้นสูงถึงระดับร้อยละ 43 ต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) ผลลัพธ์ของการลงทุนอย่างต่อเนื่องของภาคเอกชน ส่งผลให้อัตราการขยายตัวของการส่งออกเฉลี่ยร้อยละ 14.5 อย่างไรก็ตาม หลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 จวบจนปัจจุบันพบว่า สถานะของเศรษฐกิจไทย ไม่สามารถกลับไปอยู่ในระดับความเจริญเติบโตอย่างที่เคยเป็นได้อีก ทั้งในมิติของอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการลงทุนของภาคเอกชน โดยข้อมูลด้านผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) ในช่วงปี 2541-2560 มีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยที่ร้อยละ 3.5 ขณะที่การลงทุนของภาคเอกชนมีอัตราการขยายตัวที่ร้อยละ 1.7 เท่านั้น จากข้อมูลดังกล่าว ถือได้ว่าการลงทุนของภาคเอกชนอยู่ในระดับต่ำกว่าที่ควรจะเป็น ซึ่งในมุมมองของภาครัฐที่เห็นว่าส่งผลต่อการสร้างความสามารถในการแข่งขันของประเทศในระยะยาว (นครินทร์ ศรีเลิศ, 2562)

นอกจากนี้ อีกสาเหตุหนึ่งมาจากโครงสร้างภาคการผลิตของประเทศที่ใช้เทคโนโลยีระดับปานกลางหรือใช้แรงงานเข้มข้น (Labor Intensive) ส่งผลให้ไม่สามารถตอบโจทย์ความต้องการของการเปลี่ยนแปลงในตลาดโลก รัฐไทยจึงพยายามแก้ปัญหาภาคการผลิตของประเทศด้วยการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม โดยปรับปรุงบริบทของการส่งเสริมการลงทุนโดยเพิ่มเติมสิทธิประโยชน์ในกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการลงทุน ได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนฉบับปรับปรุงแก้ไข พ.ศ. 2560 และพระราชบัญญัติการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

ของประเทศสำหรับอุตสาหกรรมเป้าหมาย พ.ศ. 2560 เพื่อให้เกิดการลงทุนและพัฒนาอุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีระดับสูง นวัตกรรม และการวิจัยและพัฒนา โดยเฉพาะการลงทุนใน 10 (12) อุตสาหกรรมเป้าหมาย นอกจากนี้แล้ว รัฐบาลยังมีแผนปรับปรุงและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศให้มีความเชื่อมโยงกันทั้งระบบ โดยมีระเบียบเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) เป็นพื้นที่เป้าหมายในการดึงดูดการลงทุนในอุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมระดับสูง (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2560)

ดังนั้น เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) ให้พื้นที่กลับมาอีกครั้ง รัฐบาลได้มีแนวคิดริเริ่มโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) โดยมุ่งเน้นการลงทุนในอุตสาหกรรมใหม่ ๆ (New S-Curve) เพื่อเพิ่มการลงทุนของภาคเอกชนที่ยังคงมีอัตราการขยายตัวอยู่ในระดับต่ำ โดยคาดหวังว่าอัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจจะเพิ่มขึ้นใกล้เคียงกับช่วงก่อนวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 โดยมุ่งเน้นการลงทุนในอุตสาหกรรมเป้าหมายที่คาดหวังจะให้เป็นตัวจักรขับเคลื่อนเศรษฐกิจครั้งใหม่ เนื่องจากการลงทุนครั้งใหญ่ของประเทศ ทั้งในเรื่องของโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ รถไฟความเร็วสูง ท่าเรืออุตสาหกรรม สนามบินและเมืองการบิน รวมถึงศูนย์ซ่อมอากาศยาน การประยุกต์ใช้แนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ ตามแผนการพัฒนายุทธศาสตร์ชาติ ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ตลอดจนเร่งรัดการพัฒนาบุคลากรเพื่อรองรับอุตสาหกรรมแห่งอนาคต ขณะเดียวกัน ยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาและแก้ปัญหาความผิดพลาดที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาเศรษฐกิจภาคตะวันออกในอดีต (ESB) การให้ความสำคัญกับการดูแลสิ่งแวดล้อม การวางผังเมืองอย่างเป็นระบบให้เอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและการรักษาสิ่งแวดล้อม ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและยั่งยืน (นครินทร์ ศรีเลิศ, 2562)

สรุปได้ว่า เบื้องหลังการจัดตั้งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เกิดจากปัญหาการลงทุนจากต่างประเทศที่เพิ่มขึ้นอย่างล่าช้าต่อเนื่องหลายปี การส่งออกชะลอตัวลง เห็นได้จากตัวเลขการส่งออกของไทยลดลงกว่าเดิม ส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยในอัตราที่ลดลงต่อเนื่องยาวนาน ขณะเดียวกัน ผลของการพัฒนาที่ผ่านมาเกิดปัญหากับดักประเทศรายได้ปานกลาง (Middle Income Trap) กับดักความเหลื่อมล้ำ (Inequality Trap) กับดักการพัฒนาไม่สมดุล (Imbalance Trap) กับดักเหล่านี้เป็นปัจจัยกีดกันให้รัฐต้องเร่งหาทางฟื้นฟูการลงทุนในอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพสูงหรือรู้จักกันในนามอุตสาหกรรม 4.0 เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทยให้กลับไปขยายตัวอย่างที่เคยเป็นอีกครั้ง และเพื่อให้การเติบโตบรรลุเป้าหมาย รัฐบาลจึงได้จัดตั้งโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจและเพิ่มศักยภาพ ในการแข่งขัน (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2560 : 66 ; สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561)

เมื่อพิจารณา การดำเนินงานของรัฐบาลเกี่ยวกับการจัดตั้งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 4-11-4-13) สามารถสรุปรายละเอียดดังนี้

20 เมษายน 2559 คณะกรรมการบริหารการพัฒนาพื้นที่ในเขตพัฒนาพิเศษ มีมติเห็นชอบแนวทางการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจการลงทุนพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกโดยให้ชื่อว่า “ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก” (Eastern Economic Corridor : EEC)

28 มิถุนายน 2559 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบตามที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) เสนอโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor Development)

17 มกราคม 2560 หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ มีคำสั่ง ที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก กำหนดมาตรการการพัฒนาแนวระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก่อนการบังคับใช้ของร่างพระราชบัญญัติพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เพื่อให้การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมโดยเร็ว

14 พฤษภาคม 2561 พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา มีผลบังคับใช้วันที่ 15 พฤษภาคม 2561 และได้เปลี่ยนชื่อสำนักงานเพื่อการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.) (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 1-2)

ด้วยความเหมาะสมด้านศักยภาพของพื้นที่ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภาคตะวันออก ได้รับการยกระดับให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำหรับการลงทุน เนื่องจากตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่ดีที่สุดของภูมิภาคอาเซียน สามารถเชื่อมโยงไปยังประเทศจีนและอินเดียซึ่งมีประชากรจำนวนมาก และมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูง คิดเป็น 1 ใน 3 ของมูลค่าจีดีพี (GDP) ของโลก นอกจากนี้ 3 จังหวัดภาคตะวันออก (จังหวัดชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา) ยังเป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมที่สำคัญของประเทศ ได้แก่ อุตสาหกรรมปิโตรเคมี และอุตสาหกรรมยานยนต์และชิ้นส่วน ความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ ประกอบด้วย ท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง ท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ทางหลวงพิเศษระหว่างเมือง รถไฟทางคู่ สนามบินอู่ตะเภา มีเมืองพัทยา เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับโลก อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางการขนส่งทางเรือของอาเซียน สามารถเชื่อมโยงไปยังท่าเรือน้ำลึกทวายของสาธารณรัฐเมียนมา ท่าเรือสีหนุวิลล์ของกัมพูชา ท่าเรือวังเตาของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ขณะเดียวกัน ยังมีความเพียงพอของพื้นที่สำหรับรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม สามารถพัฒนาต่อยอดสู่การเป็นระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) เพื่อให้เป็นพื้นที่เศรษฐกิจชั้นนำของเอเชีย ในการสนับสนุนและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน การขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559)

นอกจากนี้ ในร่างพระราชบัญญัติพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ได้ยกระดับจังหวัดชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา ให้เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้พื้นที่ดังกล่าวมีศักยภาพและประสิทธิภาพในการรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายและการแข่งขันในอนาคต โดย 12 อุตสาหกรรมเป้าหมายจะเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจ (New Engine of Growth) ด้วยการต่อยอด 5 อุตสาหกรรมเดิมที่มีศักยภาพ (First S-Curve) และการพัฒนา 7 อุตสาหกรรมใหม่ในอนาคต (New S-Curve) ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ 2) อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ 3) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลุ่มรายได้ดีและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ 4) อุตสาหกรรมแปรรูปอาหาร 5) อุตสาหกรรมการเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ ส่วน 7 อุตสาหกรรมใหม่ในอนาคต รัฐวางแผนให้เป็นกลไกหลักสำหรับขับเคลื่อนเศรษฐกิจในอนาคต และเป็นเครื่องมือในการผลักดันให้ประเทศไทย

ก้าวสู่ยุทธศาสตร์ “ประเทศไทย 4.0” ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ 2) อุตสาหกรรมหุ่นยนต์ 3) อุตสาหกรรมเชื้อเพลิงชีวภาพและเคมีชีวภาพ 4) อุตสาหกรรมดิจิทัล 5) อุตสาหกรรมการแพทย์ครบวงจร ส่วนอีก 2 อุตสาหกรรมใหม่ที่เพิ่มขึ้นมาภายหลัง คือ 6) อุตสาหกรรมป้องกันประเทศ และ 7) อุตสาหกรรมพัฒนาคนและการศึกษา โดย 7 อุตสาหกรรมใหม่นี้เป็นการต่อยอดจาก 5 อุตสาหกรรมเดิม (First S-Curve) (จिरายูทธ์ สีม่วง, 2560 : 229-230 ; สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2564)

สรุปได้ว่า เป้าหมายของพัฒนาประเทศในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา คือการมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (GDP) เป็นตัวชี้วัดหลักและเพื่อให้อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงจำเป็นต้องเร่งรัดให้เกิดการขยายตัวทางการผลิต โดยมีทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2547 : 3) ขณะเดียวกัน การพัฒนาที่มุ่งเน้นไปที่ความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญเพียงมิติเดียว ได้นำไปสู่การพัฒนาที่ขาดสติและขาดความยั่งยืน ละเลยพื้นฐานสติปัญญาและวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546 : 18) สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดจากผลการพัฒนาประเทศ ซึ่งใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องมือ นับตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ 1 (2504) จนถึงแผนพัฒนา ฉบับที่ 10 (2550-2554) ผลลัพธ์ของการพัฒนาได้ข้อสรุปว่า เศรษฐกิจดี สังคมยังมีปัญหา การพัฒนา ยังไม่สมดุล (สรรเสริญ วงศ์ช่อม, 2554) ข้อสรุปดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาประเทศภายใต้แนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกจนกระทั่งเกิดวาทกรรม “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” จากนักวิชาการชาวตะวันตก นอร์แมน จาคอบส์ (Norman Jacobs) ได้ให้นิยามสังคมไทยในขณะนั้นว่าเป็นสังคมที่ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา (Jacobs, 1971)

จากบทเรียนของการพัฒนาที่ผ่านมา จึงถูกนำมาปรับปรุงต่อในแผนพัฒนา ฉบับที่ 10 (2550-2554) และแผนพัฒนา ฉบับที่ 11 (2555-2559) โดยได้มีการกำหนดทิศทางพัฒนา ด้วยการสร้างภูมิคุ้มกันในมิติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความสมดุลและยั่งยืน ตลอดจนประโยชน์สุขที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ต่อเนื่องด้วยแผนพัฒนา ฉบับที่ 12 (2560-2564) ได้จัดทำบนพื้นฐานของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (2560-2579) ซึ่งเป็นแผนแม่บทหลักของประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการปรับโครงสร้างประเทศไทยไปสู่ ประเทศไทย 4.0 ขณะเดียวกัน แผนพัฒนา ฉบับที่ 12 ยังคงยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ที่ต่อเนื่องจากแผนพัฒนา ฉบับที่ 9-11 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559)

โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็เฉกเช่นเดียวกัน ได้ถูกกำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่จะมุ่งไปสู่เป้าหมายให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน เพื่อก้าวสู่ประเทศไทยพัฒนาแล้ว โดยใช้ยุทธศาสตร์ประเทศไทย 4.0 เป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา ซึ่งมีแนวทางการพัฒนาประกอบด้วย 6 แนวทางหลัก (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 5-2-5-4) ดังนี้

1. พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค โดยเฉพาะการเชื่อมโยงระบบคมนาคมขนส่งต่อเนื่องหลายรูปแบบ (Multi Model Transport) ไร้รอยต่อ (Seamless) ทั้งทางถนน ทางน้ำ และทางอากาศ ระบบโลจิสติกส์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเชื่อมโยงพื้นที่เศรษฐกิจหลักของเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก อาทิ การยกระดับท่าเรือแหลมฉบัง ระยะ 3 การยกระดับท่าเรือมาบตาพุด ระยะ 3 การพัฒนารถไฟทางคู่เชื่อม 3 ท่าเรือ (แหลมฉบัง มาบตาพุด และจุกเสม็ด) การพัฒนาถนนทางหลวงและทางหลวงพิเศษ การยกระดับสนามบินอู่ตะเภา พัฒนาระบบรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน

2. การพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงและนวัตกรรม เพื่อปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจสู่อุตสาหกรรมที่มีมูลค่าสูง และมีการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีขั้นสูงเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อสะสมทุนเทคโนโลยีและเป็นฐานในการพัฒนาต่อยอดต่อไป

3. การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อยกระดับการท่องเที่ยวสู่การท่องเที่ยวระดับโลกอย่างยั่งยืน

4. การพัฒนาบุคลากรการศึกษา การวิจัย เทคโนโลยีและนวัตกรรม

5. การพัฒนาเมืองใหม่อัจฉริยะน่าอยู่ มหานครการบินตะวันออกและศูนย์กลางการเงิน

6. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านดิจิทัล สนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคมต่าง ๆ เพื่อรองรับพื้นที่เศรษฐกิจหลัก พื้นที่เมืองอัจฉริยะและสถาบันศึกษา การท่องเที่ยว การค้าปลีกและวิจัย รวมทั้งยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ อุตสาหกรรมเป้าหมายที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดของการพัฒนานับตั้งแต่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จนกระทั่งถึงโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น ยังคงสะท้อนแนวคิดบนพื้นฐานของการพัฒนากระแสหลักภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth Strategy) ด้วยการรับเอาอุดมการณ์แห่งความเจริญก้าวหน้าเข้ามา พร้อมกับสร้างสมการที่เรียกว่า “การพัฒนาคือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541 : 37) ขณะเดียวกัน ผลลัพธ์ของการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกที่ผ่านมาได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดแล้วว่า กลุ่มทุนเป็นผู้ได้ประโยชน์จากการพัฒนา ขณะที่ประชาชนและชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้รับผลกระทบจากการพัฒนา ผลพวงของการพัฒนาจึงเป็นไปได้ในลักษณะของฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์ (Zero Sum Game) (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550)

นอกจากนี้แล้ว เมื่อมองย้อนกลับไปในยุคแรกของการพัฒนาเศรษฐกิจไทย นับตั้งแต่เริ่มการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน จะพบว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นเป็นยุทธศาสตร์ที่มุ่งตอบสนองพัฒนาการการของระบบทุนนิยมไทยมาโดยตลอด และแต่ละช่วงในการใช้ยุทธศาสตร์ในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อสนับสนุนพัฒนาการของระบบทุนนิยมไทยนั้น รัฐจะต้องใช้อุดมการณ์การพัฒนาเพื่อสร้างวาทกรรมการพัฒนาที่จะนำไปสู่การสร้างความชอบธรรมให้แก่ผู้นำรัฐ (Legitimacy) ตลอดจนจนถึงการทำให้สังคมยอมรับระบบที่ดำรงอยู่ (Legitimation)

จากการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาอุดมการณ์การพัฒนา ผู้วิจัยพบว่า ยังไม่มีงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาอุดมการณ์แนววิพากษ์ มีเพียงงานวิจัยที่ศึกษาบทบาทของอุดมการณ์

ดังเช่น งานของอารตี อยุทธ์คร (2564) ได้วิจัยเรื่องระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก และเครือข่ายทุนจีนข้ามชาติ ผลการวิจัยชี้ว่า บทบาทของรัฐไทยได้ดำเนินการตามแนวเสรีนิยมใหม่ โดยการผ่อนคลายนโยบาย ระเบียบ (Deregulation) เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนในการพัฒนาแต่ยังไม่มีงาน วิพากษ์เกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา ซึ่งการศึกษาอุดมการณ์แนววิพากษ์จะช่วยสร้างพรมแดน ความรู้ใหม่และชี้ให้เห็นถึงอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังวาทกรรมการพัฒนา

ดังนั้น งานวิจัยเรื่อง บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก จึงต้องการจะศึกษาว่า อุดมการณ์การพัฒนาที่อยู่เบื้องหลังระเบียบเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก คืออะไรและมีบทบาทอย่างไร นอกจากนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะวิพากษ์อุดมการณ์ การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกว่าเบื้องหลังแล้วเป็นอุดมการณ์ที่ยังตอบสนอง พัฒนาการของระบบทุนนิยมไทยอย่างไร หลังจากนั้นจะนำเสนออุดมการณ์การพัฒนาทางเลือกอื่น ที่จะเป็ประโยชน์ต่อประชาชนส่วนใหญ่และสร้างความยั่งยืนให้กับการพัฒนาภาคตะวันออก ในอนาคตต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
2. เพื่อวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
3. เพื่อเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1.3.1 ขอบเขตในด้านระยะเวลาของการศึกษา

เริ่มศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 อันเป็นปีที่ คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบในหลักการโครงการ พัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จนถึงปี พ.ศ. 2565 อันเป็นปีที่เป้าหมายการลงทุน ระยะแรกสิ้นสุดลง และในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลไทยได้ประกาศโมเดล ประเทศไทย 4.0 เพื่อเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน โดยเน้นไปที่การขับเคลื่อน ด้วยเทคโนโลยีและสร้างนวัตกรรม รวมถึงใช้เป็นตัวขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออกด้วย

1.3.2 ขอบเขตในด้านพื้นที่ของการศึกษา

ครอบคลุมพื้นที่โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 3 จังหวัดคือ ระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 ประโยชน์ในเชิงวิชาการ

ข้อค้นพบจากการวิจัย คาดว่าจะเป็นตัวแบบของอุดมการณ์พัฒนาแนวเสรีนิยมใหม่ ในสังคมไทยที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากเสรีนิยมใหม่ในเชิงทฤษฎีที่เป็นสากล โดยเฉพาะ ในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ที่ได้ข้อค้นพบว่าเป็นเสรีนิยมใหม่ที่มีบทบาท

จำกัดภายใต้บริบททางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจไทย ข้อค้นพบดังกล่าวสามารถใช้เป็นแนวทางศึกษาและวิเคราะห์การขับเคลื่อนการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในบริบทต่างพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

1.4.2 ประโยชน์ในเชิงนโยบาย

ผลการวิจัยเกี่ยวกับอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนในภาคตะวันออก ผู้วิจัยคาดว่า การพัฒนาแนวชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคมจะเป็นทางเลือกเชิงนโยบายสำหรับยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ให้กับภาคประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและการกระจายผลการพัฒนาอย่างเสมอภาค โดยการพัฒนาแนวชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคมจะเป็นการพัฒนาแบบคู่ขนานไปกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งจะเป็นทางเลือกใหม่สำหรับการพัฒนาที่สร้างความยั่งยืนให้กับประชาชนและชุมชนท้องถิ่นต่อไป เช่น การสร้างความยั่งยืนด้านการเกษตรเพื่อเป็นแหล่งอาหารของภาคตะวันออก เป็นต้น

1.5 นิยามศัพท์การวิจัย

บทวิพากษ์ หมายถึง ข้อเสนอในเชิงวิจารณ์ญาณเพื่อวิเคราะห์เบื้องหลังของอุดมการณ์หลักทางสังคมเพื่อมุ่งสลายมายาคติของอุดมการณ์หลัก และสร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ใหม่ อันจะนำไปสู่การวางยุทธศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor) หมายถึง พื้นที่ในเขตจังหวัดชลบุรี ระยองและฉะเชิงเทรา ที่รัฐกำหนดขึ้นให้เป็นพื้นที่การพัฒนาโดยการใช้อำนาจพิเศษนอกเหนือจากอำนาจตามระบบกฎหมายปกติ ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกตามความหมายนี้มีชื่อเรียกในทางกฎหมายว่า เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก

อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ หมายถึง ระบบคิดที่ให้ความสำคัญกับตลาดเป็นกลไกหลักในการที่จะตอบโจทยในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมทั้งหมด โดยอาศัยมาตรการ นโยบายที่สำคัญ คือ การแปรรูปให้เป็นเอกชน (Privatization) การผ่อนคลายกฎ ระเบียบ (Deregulation) การลดบทบาทภาครัฐในทางเศรษฐกิจ ด้วยการให้เสรีภาพในการแข่งขันของปัจเจกชน (Liberalization) การลดภาษีให้เอกชนแข่งขันได้

การแปรรูป (Privatization) หมายถึง การเปลี่ยนสภาพกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากความเป็นเจ้าของ (Ownership) ที่กำกับดูแลโดยรัฐไปเป็นของเอกชน โดยนับสัดส่วนการถือหุ้นของรัฐในกิจการนั้น ๆ ไม่เกิน ร้อยละ 49

การผ่อนคลายกฎ ระเบียบ (Deregulation) หมายถึง การลดบทบาทภาครัฐในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการดำเนินงาน หรือการยกเลิก/ละเว้นกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อการทำงานของระบบตลาด

การเปิดเสรี (Liberalization) หมายถึง การลดบทบาทภาครัฐในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยให้เสรีภาพในการแข่งขันของปัจเจกชนอย่างเต็มที่ โดยปราศจากการแทรกแซงโดยรัฐ

วาทกรรมการพัฒนา วาทกรรม หมายถึง ปฏิบัติการทางภาษาพูด ภาษาเขียนและสัญลักษณ์ต่าง ๆ รวมถึงการสื่อสารประชาสัมพันธ์ ที่เป็นผลผลิตของอุดมการณ์การพัฒนา (Development Ideology) เพื่อก่อให้เกิดการปฏิบัติการในลักษณะของกระบวนการผลิตสร้าง

หรือการประกอบสร้างความหมายต่าง ๆ ทั้งที่เป็นระบบความคิด ความเชื่อรวมถึงกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐ (Legitimacy) และกระบวนการสร้างการยอมรับให้กับสังคมโดยรวม (Legitimation) เพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ทุนข้ามชาติ หมายถึง การเข้าลงทุนของบริษัทหรือนักลงทุนต่างชาติ ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้งที่เป็นการร่วมลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม

อุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคม หมายถึง อุดมการณ์การพัฒนาที่เอาชุมชนเป็นตัวตั้งในการขับเคลื่อนการพัฒนา โดยให้ความสำคัญต่อยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา และยุทธศาสตร์การเสริมพลังของชุมชน

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เกี่ยวกับมาตรการหรือนโยบายการพัฒนา

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ หมายถึง ยุทธศาสตร์ที่มองว่าสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์เท่านั้นต่างก็มีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงสิ่งจำเป็นในชีวิตและความสุขอย่างยุติธรรม

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา หมายถึง การแบ่งปันผลประโยชน์จากการพัฒนาในระหว่างกลุ่มคนและชนชั้นอย่างเสมอภาคกัน

ยุทธศาสตร์การเสริมพลังของชุมชน หมายถึง หมายถึงกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อเป็นศักยภาพที่จะใช้ในการพัฒนาที่ถือเอาชุมชนเป็นตัวตั้ง

1.6 การนำเสนอผลการวิจัย

โครงสร้างในการนำเสนอผลการวิจัยของดุษฎีนิพนธ์นี้จะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 8 บท โดยในแต่ละบทจะนำเสนอผลการวิจัยในสาระสำคัญ ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยในหัวข้อ ความสำคัญของปัญหาวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย ขอบเขตของการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ นิยามศัพท์การวิจัย บทสรุปภาพรวมของงานวิจัย

บทที่ 2 การสำรวจองค์ความรู้

ในบทนี้ จะสำรวจองค์ความรู้ด้านทฤษฎี ได้แก่ แนวคิดและทฤษฎี แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้จะสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับดุษฎีนิพนธ์ด้วย

บทที่ 3 วิธีวิทยาการวิจัย

ผู้วิจัยจะเสนอวิธีการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ จากนามธรรมเป็นรูปธรรม คือ แนวทางในการวิจัย (Methodological Approach) วิธีการวิจัย (Research Methods) เทคนิคการวิจัย (Research Technique)

บทที่ 4 บริบททางประวัติศาสตร์ของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในบทนี้ จะชี้ให้เห็นถึงการเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือที่รู้จักกันว่า อีสเทิร์นซีบอร์ดกับระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกหรืออีอีซี โดยจะนำเสนอหัวข้อที่สำคัญคือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อการส่งออกกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกับการต่อยอดโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

บทที่ 5 การวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในบทนี้ จะวิเคราะห์ให้เห็นว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นั้นเป็นอุดมการณ์ขับเคลื่อนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกโดยให้ความสำคัญไปถึงบทบาทอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทย ตั้งแต่ต้นนโยบายการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย จนถึงการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ หลังจากนั้นจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกในปัจจุบัน

บทที่ 6 บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในบทนี้จะวิพากษ์ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาทุนนิยมของไทยในปัจจุบัน ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคแห่งการพัฒนา กล่าวคือการพัฒนาภายใต้ระบบทุนนิยมของไทยนั้นเป็นกระบวนการสะสมทุนที่การกระจายผลการพัฒนาแบบเหลื่อมล้ำ โดยมุ่งประโยชน์ให้แก่คนบางกลุ่มที่เป็นชนชั้นนำที่เป็นพันธมิตรในการพัฒนา ดังนั้น ในการพัฒนาที่ผลักดันด้วยระบบทุนนิยมเช่นนี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนในแบบทุนนิยม คือเป็นความยั่งยืนของทุนที่เป็นพันธมิตรของคนกลุ่มน้อยดังกล่าวที่มุ่งการเติบโตโดยอ้างว่าเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การเน้นประสิทธิภาพเชิงนิเวศด้วยมาตรการ บีซีจี (BCG Model) โดยอ้างถึงหลักความเสมอภาคทางโอกาส

บทที่ 7 เสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก

หลังจากที่ได้วิพากษ์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกแล้ว ผู้วิจัยจะนำเสนออุดมการณ์ใหม่ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของภาคประชาชนในภาคตะวันออกคือ อุดมการณ์ชุมชนนิยมแนวนิเวศสังคม โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญคือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา และยุทธศาสตร์การเสริมพลังของชุมชน

บทที่ 8 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ จะสรุปรวบยอดผลการศึกษาดำเนินการวิจัย ประสงค์ของการวิจัย และจะอภิปรายให้เห็นองค์ความรู้ใหม่จากข้อค้นพบของดุชนินพนธ์ นอกจากนี้ จะมีข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและการวิจัยครั้งต่อไปที่เป็นนัยที่ได้มาจากการศึกษาของดุชนินพนธ์

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอองค์ความรู้เป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้

2.1 แนวคิดและทฤษฎี

2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดและทฤษฎี

ในการสำรวจแนวคิดและทฤษฎี จำเป็นต้องทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่อแสดงให้เห็นถึงพรหมแดนขององค์ความรู้ที่จะใช้เป็นกรอบสำหรับการวิจัย ตลอดจนอธิบายข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย สำหรับแนวคิดและทฤษฎีที่จะใช้ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอตามหัวข้อ ดังต่อไปนี้

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนา

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรม

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา

แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์พัฒนานั้น เป็นแนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสังคม ดังนั้น ในการทำความเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา ผู้วิจัยจะประยุกต์จากแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความหมายของอุดมการณ์และประเภทของอุดมการณ์ หลังจากนั้น จะนำเสนอแนวคิดอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ซึ่งถือว่าเป็นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก

2.1.1.1 ความหมายของอุดมการณ์

อุดมการณ์เป็นระบบความคิด ความเชื่อ ทำหน้าที่ชี้นำสังคมให้กระทำตามในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มีความหมายที่หลากหลายขึ้นอยู่กับเป้าหมายและกิจกรรมของการนำไปใช้ มีทั้งความหมายในเชิงบวกและความหมายในเชิงลบ รวมถึงความหมายที่เป็นกลาง รายละเอียดดังนี้

ความหมายของอุดมการณ์ในเชิงบวก หมายถึงศาสตร์แห่งความคิด (Science of Ideas) เป็นการศึกษากระบวนการก่อรูปของความคิด ตามคำจำกัดความของ เดอร์ เทรซี (Destut de Tracy : 1755-1836) เนื่องจากในยุคนั้นเห็นว่าศาสตร์ (Science) เป็นสิ่งที่ช่วยปรับปรุงสภาพชีวิตทางการเมืองและสังคมให้ดียิ่งขึ้น (Baradat, 1994 : 5-6 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 124) เดอร์ เทรซี รวมถึงนักปราชญ์อื่น ๆ เชื่อมั่นว่าเหตุผลจะเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์ แทนความศรัทธาทางศาสนาที่เคยครอบงำความคิดจิตใจของมนุษยชาติมาเป็นเวลายาวนาน ยิ่งกว่านั้นยังมีความมั่นใจว่าโดยเนื้อแท้แล้วศาสตร์ที่ชื่ออุดมการณ์นี้เป็นสาขาหนึ่งของวิชาสัตววิทยานั้นเอง กล่าวคือสามารถศึกษาค้นคว้าได้ในเชิงประจักษ์ เพราะความคิดอ่านของมนุษย์ก็มีพื้นฐานมาจากลักษณะทางสรีระของมนุษย์ ดังนั้น หากเราสามารถวิจัยหากฎเกณฑ์ทางสรีรวิทยาได้

เราก็น่าจะหากฎเกณฑ์ในการก่อกำเนิดและเติบโตของความคิดได้เช่นกัน หากกล่าวในเชิงเปรียบเทียบว่า เมื่อไอแซค นิวตัน (Isaac Newton, ค.ศ. 1642-1727) สามารถค้นพบกฎของความโน้มถ่วง ซึ่งเป็นกฎแจสำคัญในการไขไปสู่ความลึกลับของจักรวาลได้แล้ว ทำไมมนุษย์เราจะสามารถค้นพบกฎที่บงการความคิดของมนุษย์บ้างไม่ได้ สิ่งที่เดอริ์ เทเรซี ต้องการโดยมองว่าตัวเองกำลังแบกรับภารกิจอันนั้นอยู่ก็คือ “การเป็นนิวตันในทางศาสตร์แห่งความคิด” (สมเกียรติ วันทะนะ, 2544 : 1 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 124)

ส่วนความหมายในเชิงลบ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx, 1818-1883) ได้นิยามความหมายว่า อุดมการณ์หมายถึงระบบของความคิดและภาคแสดงที่เป็นตัวแทน (Representative) ซึ่งชี้นำชีวิตจิตใจของผู้คนหรือกลุ่มคนในสังคม (อัลธูแซร์ หลุยส์, 2557 : 77) ขณะเดียวกัน มาร์กซ์และองเกลส์ (Friedrich Engle, 1820-1895) ยังได้ร่วมกันให้ความหมายเกี่ยวกับอุดมการณ์ไว้ว่า อุดมการณ์เป็นเรื่องของมายา (Illusion) หรือจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) ที่เป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองสำหรับใช้มอมเมาชนชั้นที่ถูกปกครอง ทำให้ไม่สามารถมองเห็นธาตุแท้ของการถูกกดขี่ขูดรีดโดยชนชั้นที่ได้เปรียบ มาร์กซ์ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์กับอุดมการณ์ว่า สามารถแยกกันได้อย่างชัดเจนในประเด็นที่ว่า วิทยาศาสตร์คือการเปิดเผยหรือการกรุยทางไปสู่สัจจะ ส่วนอุดมการณ์นั้นเป็นการสร้างจิตสำนึกที่ผิดพลาดเพื่อกลบเกลื่อนหรือบิดเบือนสัจจะ อุดมการณ์ในความหมายนี้เป็นที่แพร่หลายที่สุดในศตวรรษที่ 20 (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 124-125)

อุดมการณ์ในความหมายที่เป็นกลาง คือการไม่เอาค่านิยมส่วนตนในลักษณะเลือกที่รักมักที่ชังไปตัดสินเรื่องอุดมการณ์ที่ก่อให้เกิดกระแสสองขั้ว แต่ให้มองในฐานะระบบความเชื่อในการนำไปสู่การปฏิบัติ เป็นโลกทัศน์ (World View) ในฐานะระบบคิดเชิงคุณค่ารูปแบบหนึ่ง (Rossi-Landi, 1990 : 40 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 126) ตัวอย่างแนวคิดของเลนินเสนอแนวคิดอุดมการณ์ที่เป็นกลางเมื่อมองว่า อุดมการณ์เป็นจิตสำนึกทางการเมืองที่ผูกพันกับผลประโยชน์ของชนชั้นต่าง ๆ ดังนั้น จึงมีทั้งอุดมการณ์ของทุนนิยมและอุดมการณ์สังคมนิยม อุดมการณ์ตามแนวคิด เลนิน จึงไม่ได้สนใจว่าจะเป็นเรื่องจริงหรือไม่ แต่เป็นการมองในเชิงปฏิบัติว่ามีประโยชน์หรือไม่ (Eccleshall, 1984 : 16 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 126) สำหรับกรัมซี ได้ให้ความหมายอุดมการณ์ในฐานะเป็นระบบคิด และเป็นโลกทัศน์ อันเป็นระบบคิดในเชิงคุณค่าโดยจะเป็นตัวเชื่อมกลุ่มและชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ให้มีเป้าหมายของสังคมที่พึงปรารถนา และวิถีทางบรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยโลกทัศน์จะปรากฏอยู่ในความคิดเชิงปรัชญา ศาสนา สามัญสำนึก หรือวิถีประชา (Gramsci, 1980 : 328, 376-377 ; Larrain, 1983 : 122 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 126)

ในดัชนีนิพนธ์นี้ จะใช้อุดมการณ์ในความหมายที่เป็นกลางคือไม่ใช่ทั้งระบบคิดที่เป็นจิตสำนึกจอมปลอมหรือจิตสำนึกที่แท้จริง (Truth Consciousness) แต่อาจมีความหมายทั้ง 2 ด้าน เพราะการมองอุดมการณ์ในเชิงปฏิบัติว่าเป็นระบบที่ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม

จากความหมายอุดมการณ์ในลักษณะที่เป็นกลาง คือ เป็นระบบคิดที่ผลักดันให้คนเคลื่อนไหว เราสามารถสรุปเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ได้ว่า อุดมการณ์คือระบบคิดที่อธิบายถึงการดำรงอยู่ของสังคมการเมืองในปัจจุบัน สังคมการเมืองที่พึงปรารถนา และวิธีการในการปฏิบัติ

เพื่อให้ได้มาซึ่งสังคมการเมืองที่พึงปรารถนานั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง อุดมการณ์ทุกชนิดจะต้องมีลักษณะพื้นฐานร่วมกันบางประการ ดังนี้ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2544 : 4 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 126-127) 1) ให้ความหมายของโลกทัศน์คือ ต้องมีคำอธิบายได้ว่าสถานะแห่งสังคมการเมืองที่ดำรงอยู่นั้นเป็นอย่างไร 2) ต้องให้วิสัยทัศน์ว่าสังคมที่ดีในอนาคตควรเป็นแบบไหน นั่นคือการเสนอตัวแบบ (Model) ของสังคมการเมืองที่พึงปรารถนาสำหรับอนาคต 3) ต้องชี้ให้เห็นว่ากระบวนการทางการเมืองรูปใด จึงจะสามารถนำพาสังคมไปสู่สังคมที่พึงปรารถนาได้ ทั้งการมุ่งรักษาระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ การปฏิรูปเพื่อแก้ไขปรับปรุงหรือการปฏิวัติโค่นล้มระบบ 4) อุดมการณ์มีความยืดหยุ่นเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ ไม่ใช่ระบบความคิดที่ปิดตายแน่นอนในระดับพื้นฐานแล้วอุดมการณ์ทางการเมือง จึงมีความคล้ายคลึงกับปรัชญาการเมือง ในแง่ของการแสวงหาและอธิบายกฎเกณฑ์ทั่วไปทางการเมือง และในระดับปฏิบัติการนั้นอุดมการณ์ทางการเมืองปรากฏตัวในรูปความเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งมีความหลากหลายตามกาลเทศะ

2.1.1.2 ประเภทของอุดมการณ์

การแบ่งประเภทของอุดมการณ์นั้น มีวิธีการแบ่งได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับบริบทและการนำไปใช้เพื่อการศึกษาหรือวิเคราะห์ประเด็นที่ต้องการศึกษา และเพื่อให้สอดคล้องกับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การจำแนกประเภทของอุดมการณ์ในงานศึกษาของ กาญจนา แก้วเทพ (2550 : 62-63) ซึ่งได้จำแนกอุดมการณ์ไว้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ อุดมการณ์หลัก (Dominant Ideology) เป็นอุดมการณ์เพื่อรับใช้อำนาจในระบบหรือที่เรียกว่าอุดมการณ์รับใช้ ทำหน้าที่ธำรงรักษาและค้ำจุนระบบเดิมและอีกประเภทหนึ่งคือ อุดมการณ์ต่อต้าน (Counter Ideology) เป็นอุดมการณ์ที่ต่อต้านอำนาจในระบบ อุบัติขึ้นเพื่อทำลายล้างระบบเดิมและนำเสนอระบบใหม่ รายละเอียดมีดังนี้

1) อุดมการณ์หลัก (Dominant Ideology) เป็นอุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองได้ทำการผลิตและผลิตซ้ำขึ้นเพื่อครอบงำให้มวลชนยอมรับ และกลายเป็นกรอบความคิดกระแสหลักของสังคม อัลธู-แซร์ ได้ชี้ให้เห็นว่าการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางการเมืองการผลิตนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์หลักโดยฝังลึกอย่างมีประสิทธิภาพลงไปในสามัญสำนึกของผู้คน (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 217) อุดมการณ์หลักในดุชฎินิพนธ์นี้ เป็นอุดมการณ์ที่มุ่งรับใช้ระบบทุนนิยมเป็นหลัก ดังนี้

หลักของอุดมการณ์ทุนนิยม ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 24-27) อธิบายว่าเป็นหลักการมุ่งเน้นปัจเจกชนนิยม (Individualism) การแสวงหากำไรโดยไม่หยุดยั้ง (Profit Motive) และการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (Growth) โดยมีธุรกิจเอกชน (Free Enterprise) เป็นสถาบันทางเศรษฐกิจที่สำคัญในการสร้างความเจริญให้กับระบบ ขณะเดียวกันก็ให้เสรีภาพทางเศรษฐกิจที่ประกอบด้วย สิทธิของประชาชนผู้บริโภคทั่วไปที่จะมีระดับของความเป็นอยู่ขั้นต่ำ สิทธิของประชาชนที่จะมีงานทำ ตลอดจนมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของคนทำงาน

ขณะที่ แมนเดล (Mandel, 2559 : 59-61) ได้อธิบายถึง อุดมการณ์เศรษฐกิจแบบทุนนิยมว่าเป็นการทำหน้าที่ตามลักษณะเฉพาะในลักษณะต่าง ๆ เป็นการผลิตเพื่อขาย ปัจจัยการผลิตเป็นของเอกชนทั้งในมิติของกฎหมายและมิติทางเศรษฐกิจ อำนาจในการควบคุมพลังการผลิตอยู่ที่นายทุน ด้านการผลิตก็ดำเนินไปโดยไม่มีขีดจำกัดของตลาดภายใต้กฎ กติกาของ

การแข่งขันที่มีเป้าหมายคือกำไรสูงสุด นอกจากเป้าหมายเพื่อกำไรสูงสุดแล้วยังมีเป้าหมายเพื่อการสะสมทุนด้วยการนำมูลค่าส่วนเกินกลับไปสู่วงจรรวมการสะสมทุน

ด้านสาระสำคัญของอุดมการณ์และระบบทุนนิยม วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2548 : 42-43) อธิบายว่า ปัจเจกบุคคลมีการประกอบธุรกิจอย่างเสรี โดยมุ่งแสวงหากำไรสูงสุด ใช้กลไกราคาเป็นเครื่องมือในการจัดสรรทรัพยากรและปัจจัยการผลิตให้การดำเนินธุรกิจ ผู้บริโภคมีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ในการเลือกซื้อสินค้าและบริการ ผู้ผลิตจะผลิตสินค้าและบริการตามที่ผู้บริโภคต้องการภายใต้เสรีภาพอย่างสมบูรณ์ผู้ผลิตก็จะมีการแข่งขันกันอย่างสมบูรณ์ ภาคเอกชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต รัฐจะไม่เข้าไปแทรกแซงการดำเนินธุรกิจของภาคเอกชน นายทุนเป็นแกนหลักของระบบทุนนิยมจึงมีบทบาทสำคัญในการครอบงำเศรษฐกิจสังคมการเมือง การแข่งขันเป็นเพียงเครื่องมือในการคัดกรองกลุ่มนายทุนที่จะครองอำนาจเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติระบบทุนนิยมมักถูกแทรกแซงโดยรัฐไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น การแทรกแซงโดยผ่านกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับหรือการแข่งขันกับภาคเอกชนในกิจการต่าง ๆ ตลอดจนการดำเนินการแทนเอกชนในหลายกรณี

นอกจากนี้ อุดมการณ์เสรีนิยมคลาสสิกก็เช่นเดียวกัน เน้นความสำคัญของปัจเจกบุคคลมากกว่ารัฐ โดยปัจเจกบุคคลมีเหตุผลและสามารถตัดสินใจด้วยตนเอง มีอิสระและควบคุมตนเองได้ ความก้าวหน้าในกิจกรรมการเมืองที่เป็นไปได้ควรเปลี่ยนแปลงไม่ใช่เพราะสาเหตุแห่งความหวาดกลัว ข้อจำกัดในการใช้อำนาจของรัฐ ความเท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจ เสรีภาพทางเศรษฐกิจสำคัญกว่าความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ (Grigsby, 2012 อ้างถึงใน พชรวัฒน์ เส้นทอง, 2562 : 237)

หลังเสรีนิยมคลาสสิก เข้าสู่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ก็ยังยึดมั่นในหลักการของปัจเจกชน เช่นเดียวกัน คือ รัฐสามารถเข้าแทรกแซงวิถีชีวิตของปัจเจกและสังคมได้ในบางครั้งเพื่อหลีกเลี่ยงและป้องกันปัจเจกบุคคลบางคนปฏิเสธเสรีภาพของบุคคลอื่น เสรีภาพต้องเข้าใจกระบวนการมองโลกในแง่ดี อาทิ เสรีภาพในการหาแนวทางพัฒนาศักยภาพของมนุษย์และประโยชน์เพื่อสร้างความหมายให้กับสังคม ให้ความสำคัญกับความเสมอภาค นั่นคือความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจจะต้องถูกขจัดออกไป (Grigsby, 2012 อ้างถึงใน พชรวัฒน์ เส้นทอง, 2562 : 238)

กล่าวโดยสรุป อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจเป็นความคิดและความเชื่อในเชิงระบบซึ่งปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 23) ได้อธิบายว่ามีประเด็นคำถาม 3 เรื่อง คือ 1) ระบบเศรษฐกิจ (สังคมการเมือง) ที่ดำรงอยู่เป็นมีรูปร่าง โครงสร้างและกลไกการทำงานเป็นอย่างไร มีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร 2) ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และการที่ระบบเศรษฐกิจมีสภาพเช่นนั้นเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาหรือน่าปฏิเสธ 3) จะทำอย่างไรกับระบบที่ดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงจะดำเนินไปทิศทางไหน สังคมใหม่ควรมีรูปร่างอย่างไร ในการวิเคราะห์เรื่องเศรษฐกิจและปัญหาของเศรษฐกิจชาตินักวิเคราะห์ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ โดยเฉพาะปัญหาที่ว่าเราควรมีอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจแบบไหนที่จะทำให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุข ขณะเดียวกันก็สนับสนุนการพัฒนาสังคม เพื่อให้ประชาชนมีความมั่นคงทางสังคมด้วย

2) อุดมการณ์ต่อต้าน (Counter Ideology) เป็นอุดมการณ์ที่ปฏิเสธกรอบวิธีคิดของอุดมการณ์หลัก และมักจะนำเสนอจินตภาพของสังคมแบบใหม่ (New Social Imagination)

เพื่อเรียกร้องหรือตั้งให้ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมต่อต้านกับโครงสร้างอุดมการณ์หลักของสังคม โดยโครงสร้างอุดมการณ์ชุดต่าง ๆ ทำให้คนมีความคิด ยอมรับและรวมขอมรวมถึงการต่อต้านกับระบบการผลิตในสังคม (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 217)

อุดมการณ์ต่อต้านมีหลายรูปแบบซึ่งจะแตกต่างกันในแต่ละกลุ่ม แต่ก็มีลักษณะร่วมกันคือ 1) การวาดภาพสังคมในอนาคตที่กำลังเดินไป (Social Imaginary) 2) การบอกถึงวิธีการที่จะนำไปสู่และเรียกร้องให้ผู้มีส่วนได้เสียกับสังคมนั้นเข้ามามีส่วนร่วม เนื้อหาของอุดมการณ์ต่อต้าน จะต้องมีการเสนอภาพที่พึงประสงค์ของสังคมใหม่ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นต่อการรับรู้ในกลุ่มสังคมใหม่จะเป็นตัวหล่อเลี้ยงความใฝ่ฝัน ความตื่นตัว ทั้งนี้ ฌ็อง บูร์ดิเยอ (Jean Baechier) ได้ให้คุณลักษณะของสังคมในจินตนาการว่าจะต้องมีรายละเอียดชัดเจน มีความซับซ้อนอย่างเหมาะสม มีความชัดเจนว่าสังคมที่กำลังจะมามีภาพพจน์เป็นอย่างไรและมีความซับซ้อนสำหรับความฝันและความหวังได้ ประการต่อมาคือ การเสนอวิธีการในการบรรลุเป้าหมายสำหรับคุณสมบัติของอุดมการณ์ ดังนี้ 1) เพราะอุดมการณ์เป็นระบบความคิดที่แน่นอนอันหนึ่งในตัวเอง 2) การนำเสนอต่อมหาชนต้องมีหลักการประกอบอยู่เบื้องหลัง 3) ต้องแสดงให้เห็นว่าทั้งบุคคลและกลุ่มจะได้ประโยชน์จากอุดมการณ์นั้นอย่างไร 4) กระตุ้นให้เกิดสภาวะเตรียมพร้อมทางจิตใจ เรียกร้องความกระตือรือร้น 5) สร้างความรู้สึกร่วม “เรา” แทน “ฉัน” คนที่มาร่วมจะต้องมีคุณค่า ค่านิยม ข้อเห็นบางประเด็นร่วมกัน 6) เป็นสิ่งเรียกร้องให้คนมาร่วมกันโดยสมัครใจ (กาญจนา แก้วเทพ, 2550 : 108-111)

สำหรับความแตกต่างของอุดมการณ์หลักกับอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2550 : 79-88) ได้อธิบายและสรุปจากนักคิดคนสำคัญ ดังนี้ เริ่มตั้งแต่ทัศนะเกี่ยวกับอุดมการณ์ของมาร์กซ์ มาร์กซ์ได้นำแนวคิดเรื่อง สัญชาตญาณทางชนชั้น (Class Instinct) กับจิตสำนึกทางชนชั้น (Class Consciousness) มาประกอบการวิเคราะห์ โดยจิตสำนึกทางชนชั้นเป็นเรื่องของผลประโยชน์ทางชนชั้นโดยตรง เป็นเรื่องที่เป็นภาววิสัยและเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขที่เป็นภาววิสัย ขณะเดียวกัน การลุกขึ้นสู้ของผู้คนด้วยวิธีต่าง ๆ อาจมาจากแรงผลักดันระดับจิตใต้สำนึก (Unconscious) ลักษณะดังกล่าวนี้เรียกกันว่า สัญชาตญาณทางชนชั้น ซึ่งเป็นลักษณะของจิตวิสัยและเกิดขึ้นอย่างเป็นไปเอง สัญชาตญาณทางชนชั้นนั้นเป็นบันไดขั้นล่างของจิตสำนึกทางชนชั้น และการที่บุคคลไม่สามารถก้าวขึ้นบันไดได้ทีละขั้น เนื่องจากมีอุดมการณ์หลักครอบงำจากชนชั้นปกครองปิดกั้นอยู่ ซึ่งได้ทำลาย ขีดเส้น สัญชาตญาณทางชนชั้นของคนเราให้อยู่ในระดับที่ไม่เป็นอันตรายต่อระบบ ดังนั้น จึงต้องมีการสร้างกระบวนการปลุกจิตสำนึกและขับไล่อุดมการณ์หลักออกไปเป็นการเปิดให้สัญชาตญาณทางชนชั้นได้พัฒนาขึ้นมาเป็นจิตสำนึกทางชนชั้น

เลนิน ได้จำแนกอุดมการณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ อุดมการณ์รับใช้อำนาจในระบบ ได้แก่อุดมการณ์กระฎุมพีและอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจของระบบ ได้แก่อุดมการณ์สังคมนิยม เลนินได้จำแนกระดับและกลุ่มผู้สร้างอุดมการณ์ต่อต้านจากประสบการณ์การต่อสู้ว่า นอกเหนือจากการต่อสู้กับฝ่ายตรงข้ามแล้วยังต้องต่อสู้กับฝ่ายเดียวกันที่มีความแตกต่างกันอีกด้วย เลนินให้ความสำคัญกับการต่อสู้ทางอุดมการณ์ เลนินกล่าวว่าเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับอุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพคือ อุดมการณ์สังคมนิยมที่ประกอบด้วยความรู้ที่ชัดเจนถึงกฎของการพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาการด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ต้องรู้ความเป็นมาของสังคม พลังของฝ่ายตรงข้าม มีจิตสำนึกที่เด่นชัดต่อผลประโยชน์และเป้าหมายทางชนชั้นของตน

กรัมซี ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจต่อจากเลนิน โดยรื้อฟื้นเอาแนวคิดของมาร์กซ์ที่ให้ความสำคัญบทบาทและเจตจำนงของบุคคล ความแตกต่างระหว่างกรัมซีกับเลนินและโรซาร์ ลุกแซมเบอร์ก (Rosa Luxemburg, 1871-1919) คือ กรัมซีเห็นด้วยกับโรซาร์ ในประเด็นเรื่องการตื่นตัวตื่นใจของมวลชน แต่ได้คัดค้านในประเด็นเกี่ยวกับจิตสำนึกที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเองนั้นไม่ได้มีส่วนผสมอันบริสุทธิ์ไปทั้งหมด จำเป็นต้องมีการกลั่นกรองจิตสำนึกนั้น และประเด็นการคัดค้านเลนิน ด้วยเลนินมีทัศนะคัดค้านเชิงลบต่อการตื่นตัวแบบเป็นไปเองของมวลชน และจิตสำนึกทางชนชั้นที่เปรียบเสมือนทางเลือกใหม่ กรัมซีกลับมีทัศนะด้านเชิงบวกและเสนอว่าจิตสำนึกใหม่นั้นคือก้าวต่อไปที่พัฒนาจากการตื่นตัวแบบเป็นไปเอง

อย่างไรก็ตาม เพื่อการบรรลุเป้าหมายทางอุดมการณ์ จำเป็นต้องเข้าใจขั้นตอนการศึกษาอุดมการณ์ต่อต้าน ถือได้ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการสร้างความเชื่อมั่นให้กับสังคมสำหรับขั้นตอนการศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2550 : 88-104) ได้อธิบายสรุปไว้ 3 ขั้นตอน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. กระบวนการสร้างสรรค์อุดมการณ์เพื่อการต่อต้าน โกรัน ธีบอร์น (Goran Theborn) เป็นผู้เสนอให้จำแนกอุดมการณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ อุดมการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับชนชั้น (Non-Class Ideology : NCI) เช่น ความขยัน ประหยัด กตัญญู และอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นโดยตรง (Class Ideology : CI) โดยซีไอ นั้นจะปรับเปลี่ยนไปตามวิถีการผลิต ส่วนเอ็นซีไอ จะไม่ปรับเปลี่ยนไปตามวิถีการผลิตทั้งหมดแต่จะมีพัฒนาทางประวัติศาสตร์และทางเนื้อหาของอุดมการณ์เอง โดยจะหลอมรวมเข้าไปสอดแทรกอยู่ในการต่อสู้ของชนชั้นด้วยเสมอ ส่งผลให้อุดมการณ์ทั้ง 2 แบบนี้มีการเชื่อมโยงกันเป็นตาข่าย ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับอำนาจทางสังคมของแต่ละชนชั้นว่าจะถักทอ ร้อยเรียงตาข่ายนี้ออกมารับใช้ใคร ซึ่งข้อสังเกตของ เอริค โอลิน ไรท์ (Eric Olin Wright) เกี่ยวกับหลักการสร้างอุดมการณ์ สรุปว่าชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ได้เลือกเอารูปแบบต่าง ๆ ของเอ็นซีไอ และนำมาหลอมรวมกับซีไอของตน ดังนั้นในการเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์ จะเห็นอุดมการณ์ 2 ประเภทนี้เคียงคู่กันอยู่เสมอ เช่น การเหยียดเอาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มาหลอมรวมกับอุดมการณ์เพื่อชนชั้นของตน ซึ่งจะต้องประสานกันให้ได้อย่างกลมกลืน เนื่องจากเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังคือ อุดมการณ์ใหม่ยังขาดความชอบธรรมในสายตาของผู้รับรู้ ดังนั้น จึงต้องนำมาหลอมรวมกับอุดมการณ์ที่มีความชอบธรรมอยู่แล้ว เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นกลุ่มอุดมการณ์เดียวกัน และให้เกิดการยอมรับในวงกว้าง อีกเหตุผลหนึ่งก็คือกลุ่มแต่ละกลุ่มที่มาปฏิบัติการร่วมกันต่างก็มีความเห็นและความปรารถนาที่แตกต่างกัน เพื่อความร่วมมือกันจำเป็นต้องมีอุดมการณ์ร่วมกันเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่าย เพื่อทำหน้าที่ยึดโยงความแตกต่างเอาไว้ นั่นคือ อุดมการณ์ผสมระหว่างเอ็นซีไอ+ซีไอ นั่นเอง

การวิเคราะห์เนื้อหาของอุดมการณ์ต้องพิจารณาตัวแปร 3 ตัว คือ

- 1) การวิเคราะห์เงื่อนไขภายในกลุ่ม อาทิ ประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ความรู้สึกนึกคิดของมวลชน
- 2) การวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งของฝ่ายตรงข้าม
- 3) การวิเคราะห์ความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ จากตัวแปรทั้งสามจะช่วยให้กลุ่มผู้สร้างอุดมการณ์ใหม่สามารถเลือกอุดมการณ์ได้อย่างเหมาะสมในกาลและเทศะหนึ่งๆ ทั้งนี้ ลักษณะที่สำคัญของอุดมการณ์ จะต้องมีส่วนผสมของทฤษฎี (หลักการ ข้อเท็จจริง) ปะปนอยู่กับการโน้มน้าว ชักชวนด้วย เพราะสัดส่วนทฤษฎีและการโน้มน้าวที่แตกต่างกัน ส่งผลต่อ

ความแตกต่างของอุดมการณ์อันใดอันหนึ่ง ดังเช่น จิลส์ มาร์ติเนท (Gilles Martinet) ได้กล่าวไว้ว่า ลัทธิมาร์กซ์จะประกอบด้วยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ผสมกับการโน้มน้าวทางอุดมการณ์เสมอ

2. การถ่ายทอดอุดมการณ์ การศึกษาอุดมการณ์ในยุคปัจจุบัน นอกเหนือจากดำเนินการตามรอยที่มาร์กซ์เริ่มไว้คือ การศึกษาต้นกำเนิดและภาระหน้าที่ในสังคม เพื่อหวังผลในด้านปฏิบัติในการตอบโต้อุดมการณ์เก่า สิ่งที่ต้องศึกษาลงไปอีกคืออุดมการณ์ถูกถ่ายทอดลงไปถึงบุคคลได้อย่างไร สิ่งที่พบในปัจจุบันก็คือ ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ได้สอดแทรกอยู่ในปฏิบัติการด้านอื่น ๆ ของสังคม ซึ่งมีกระบวนการทำให้เกิดการซึมซับเข้าไปอยู่ใน

3. การต่อสู้ทางอุดมการณ์ การต่อสู้จะต้องรู้ว่าจะต้องทำอะไรและไม่ต้องทำอะไร เช่น การยึดพื้นที่ทางความคิดของคนส่วนใหญ่ การวิวาทะกับฝ่ายตรงข้าม ต้องเปิดตัวอยู่เสมอว่ายังมีเวทียู่และอยู่ในความทรงจำของเวทีการต่อสู้ ทั้งนี้ ตามหลักการแล้วอุดมการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นจะต้องพยายามสอดแทรกตัวเองเข้าไปในอาณาจักรเก่าที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ ต้องทำให้เป็นที่รู้จัก นำเชื่อถือ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็จะเป็นที่ยอมรับ กระบวนการเหล่านี้อาจปะทะกับอุดมการณ์เก่าที่อาจจะเห็นออกมาในรูปของความรุนแรงของการปะทะความคิด ภาษา คำขวัญ สัญลักษณ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ข้อความอุดมการณ์ต่อต้าน ขั้นตอนของการบรรลุ การต่อสู้ทางอุดมการณ์ที่อยู่ภายในจะมีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือ เริ่มต้นจากการพรรณนาความทุกข์ของฝ่ายตนและต่อกลุ่มจนกลายเป็นความทุกข์ร่วมเดียวกัน เปลี่ยนจากความหวาดกลัวและหมดหวังมาเป็นความเคียดแค้นและฮึดสู้ขึ้นมาลำดับถัดมา จะต้องมีการระบุถึงต้นตอของสาเหตุว่าเกิดจากใครที่ทำให้เกิดความทุกข์ยาก และตามด้วยการประณามเพื่อให้เกิดความรู้สึกก้าวร้าวและสามารถเอาชนะการยอมจำนน (Passivity) การพ่ายแพ้ต่ออำนาจเดิมในสังคม สุดท้ายจะเป็นการพรรณนาถึงสังคมใหม่ที่ดีกว่า

สำหรับอุดมการณ์ต่อต้านกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) เป็นการดำเนินการร่วมกันของขบวนการใดขบวนการหนึ่ง ในระยะเวลาที่ต่อเนื่องโดยมีเป้าหมายก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมระดับโครงสร้างและส่งผลกระทบต่อในเชิงประวัติศาสตร์ของสังคมนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2550 : 105-114) ได้รวบรวมหน้าที่โดยทั่วไปของอุดมการณ์ไว้ดังนี้ 1) หน้าที่สร้างความชอบธรรมให้แก่สังคม ด้วยการอ้างอิงว่าสังคมนั้นอิงอยู่กับหลักการและคุณค่าต่าง ๆ ที่ยอมรับกัน 2) ตอกย้ำหลักเรื่องกฎของสังคมหรือกฎหมาย เพื่อมิให้เกิดข้อสงสัยในการตั้งคำถามโต้แย้งได้มากนัก 3) เป็นวาทกรรม (Discourse) ที่มีระบบและระเบียบ มีการตอกย้ำหลักการบางอย่าง มีผลต่อการชักนำความคิดและความรู้สึกรวมถึงการประพฤติของผู้คน 4) เป็นวาทกรรมที่มีลักษณะทางศีลธรรม ซึ่งใช้หลักคิดที่ว่า ควรจะทำอะไรและไม่ควรจะทำอะไร 5) มีลักษณะของวิวาทะ (Polemic) กับฝ่ายตรงข้าม และสุดท้ายเป็นสิ่งให้คำอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจำเป็นต้องมีอุดมการณ์แทรกอยู่เพื่อสร้างความสามัคคีในขบวนการและสร้างความเป็นปึกแผ่นร่วมต่อสู้ ความจำเป็นยิ่งมีความสำคัญหากว่ากลุ่มการเคลื่อนไหวนั้นมีต้นกำเนิด ความเข้าใจและภูมิหลังที่แตกต่างกัน การแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่างจะดำเนินการได้ต้องมีอุดมการณ์ สัญลักษณ์ที่ทำให้ทุกฝ่ายในกลุ่มยึดโยงกันอยู่เป็นกลุ่มเดียว ขณะเดียวกัน ฟรานซ์ ชูร์มัน (Franz Schurman) ได้ศึกษาบทบาทของอุดมการณ์ในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์เป็นสิ่งที่ค้ำประกันการดำรงอยู่และความอยู่รอด

ขององค์กร เนื่องจากเป็นทั้งแรงบันดาลใจ จริยธรรมและด้านจิตใจของสมาชิก บรรทัดฐานของอุดมการณ์จะเป็นตัวชี้ว่าในเชิงปฏิบัติเขาควรจะทำอะไรและไม่ควรทำอะไร อุดมการณ์เป็นตัวสร้างทั้งเอกลักษณ์และสามัคคีภายในให้กับกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาของ โกรัน เธอร์บอร์น (Goran Theborn) ได้เสนอขั้นตอนเกี่ยวกับการทำงานของอุดมการณ์ในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนหลัก ๆ ดังนี้ 1) อุดมการณ์ต่อต้านจะต้องรวบรวมลักษณะหลัก ๆ ของการกดขี่และครอบงำ รวมถึงลักษณะหลัก ๆ ของวิกฤติการณ์ออกมาตีแผ่ 2) ระบุเป้าหมายให้ชัดเจนว่าใครคือสาเหตุของวิกฤติการณ์ 3) เสนอทางออกที่เป็นไปได้ในการขจัดความชั่วร้ายเหล่านั้น 4) วางแผนด้วยว่าจะต้องดำเนินงานอย่างไรจึงจะบรรลุภารกิจ 5) กระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลงจากชั้นความคิดไปเป็นการกระทำ โดยพิจารณาเงื่อนไขภายนอกประกอบของการกระทำที่เป็นไปได้ สำหรับวิธีการสร้างความเชื่อถือหรือยอมรับให้กับอุดมการณ์ใหม่ คือ การเพิ่มเติมคุณลักษณะทางประวัติศาสตร์เข้าไป เช่น การหยิบยืมหรืออ้างอิงกับอุดมการณ์แบบเก่า ซึ่งจะทำให้อุดมการณ์ใหม่ที่เสนอต่อสังคมได้รับการประสานเชื่อมโยงกับอุดมการณ์เดิมที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ควบคุมกำกับสังคมนั้น อย่างไรก็ตาม จะต้องหลีกเลี่ยงการไม่ยอมลดทอนสิ่งทุกอย่างให้ไปอยู่ในวงล้อมประวัติศาสตร์ โดยปราศจากการมองบทบาทของผู้ผลักดันกลุ่มนี้

นอกจากอุดมการณ์หลักและอุดมการณ์ต่อต้านแล้ว อัลธูแซร์ ยังได้จำแนกประเภทของอุดมการณ์ออกเป็น อุดมการณ์ทางเลือก (Alternative Ideologies) ที่หมายถึงอุดมการณ์ที่รวมชอมกับระบบวิธิติดหลักในระดับหนึ่ง หรือเป็นกรอบความคิดที่ยอมรับในอุดมการณ์หลักแต่ก็บนเงื่อนไขบางอย่าง (on Condition) อันเป็นกรอบวิธิติดที่เชื่อว่า ยังคงมีความแตกต่างไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจระหว่างคนในแต่ละกลุ่มสังคม (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 217)

2.1.1.3 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism)

เมื่อก้าวถึงอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ จำเป็นต้องอาศัยรากฐานทางความคิดหรือบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการก่อรูปของอุดมการณ์ จนกระทั่งนำมาสู่หลักคิดของกระบวนการบริหารนโยบายเศรษฐกิจให้กับประเทศต่าง ๆ หลังทศวรรษ 1970 ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจหลักการพื้นฐานและบริบททางประวัติศาสตร์ ในดุชนิพนธ์นี้ จะขอสรุปถึงความเป็นมาและแนวคิดของเสรีนิยมใหม่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) ความเป็นมาของเสรีนิยมใหม่ ก่อนการก่อรูปของเสรีนิยมใหม่ ได้มีแนวคิดหลักที่เป็นภูมิหลังและความเป็นมาของแนวคิด ที่เรียกว่าเสรีนิยม (Liberalism) ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักคิดตลอดช่วงเวลาของประวัติศาสตร์เสรีนิยม จนกระทั่งนำไปสู่การก่อรูปของเสรีนิยมใหม่ ฟรีเดน, ไมเคิล (Freedden Michale) (ฟรีเดน, ไมเคิล, 2563 : 85-115, เกษียร เตชะพีระ, 2562) ได้แบ่งช่วงชั้นของนักคิดแต่ละยุคสมัยตั้งแต่ยุคเสรีนิยม ไว้ดังนี้

ช่วงที่ 1 เป็นยุคของเสรีนิยมแห่งการปลดปล่อย เน้นเสรีภาพของปัจเจกบุคคลที่ตั้งอยู่บนปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลด้วยกันและปัจเจกบุคคลกับรัฐ เช่น พื้นฐานเรื่องของรัฐธรรมนูญที่เชื่อมโยงกับนิติรัฐและเป็นรัฐที่ตั้งอยู่บนหลักของนิติธรรม โดยเน้นเรื่องปัจเจกบุคคลมาก่อนรัฐและรัฐถูกประกอบสร้างจากสัญญาประชาคม (Social Contract) รัฐถูกจำกัดอำนาจจาก

สิทธิตามธรรมชาติของปัจเจกบุคคล สำหรับนักคิดที่เป็นตัวแทนของเสรีนิยมในช่วงนี้ได้แก่ จอห์น ล็อก (John Lock, 1632-1704)

ช่วงที่ 2 เสรีภาพหมายถึง ความสามารถที่จะเชื่อมสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อย่างเข้มแข็งโดยมีเป้าหมายในเรื่อง สิทธิและเสรีภาพ การปรับปรุงตนเองทั้งทางด้านวัตถุและ จิตวิญญาณ ในทางปฏิบัติ กรอบคิดของเสรีนิยมให้ความสำคัญกับตลาด เพื่อให้เกิดการแข่งขัน อย่างเสรี รัฐมีหน้าที่กำกับดูแลปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยผ่านการออกกฎหมาย นอกจากนี้ ยังมุ่งเน้นในเรื่องของสิทธิ เสรีภาพทางจิตวิญญาณและเศรษฐกิจรวมถึงกรรมสิทธิ์ในเรื่อง ของทรัพย์สิน สำหรับนักคิดที่เป็นตัวแทนของเสรีนิยมในช่วงนี้ได้แก่ อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant, 1724-1804) และอดัม สมิท (Adam Smith, 1723-1790)

ช่วงที่ 3 มุ่งเน้นแนวคิดเกี่ยวกับการปลดปล่อยศักยภาพของมนุษย์และส่งเสริม การพัฒนาตัวเองของปัจเจกบุคคล มนุษย์ควรมีพื้นที่ส่วนตัวสำหรับการพัฒนาศักยภาพ การค้นหา ตัวเอง นอกจากนี้ ยังเน้นการรวมศูนย์ไปที่การขยายศักยภาพของมนุษย์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็เป็นเสรี นิยมที่มุ่งเน้นให้การเจริญเติบโตและก้าวหน้าตามศักยภาพของปัจเจกบุคคล ความหลากหลาย ของปัจเจกบุคคลถือว่าเป็นกลไกแห่งความก้าวหน้าทางทางสังคม สำหรับนักคิดที่เป็นตัวแทนของ เสรีนิยมช่วงที่ 3 นี้ได้แก่ วิลเฮล์ม ฟ็อน ฮุมบ็อลท์ (Wilhelm von Humboldt, 1767-1835) และ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill, 1806-1873)

ช่วงที่ 4 สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวิทยาและความหยั่งรู้ ทางวัฒนธรรม กลับไปสนใจประเด็นทางสังคม ไม่ได้มุ่งเน้นมิติด้านความสัมพันธ์ของตลาดเท่านั้น แต่ได้มุ่งชักจูงผสมผสานปัจเจกบุคคล ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอย่างสอดรับกลมกลืนที่เป็น การเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน มีการวางรากฐานทางอุดมการณ์เรื่องรัฐสวัสดิการต่าง ๆ รัฐปรับเปลี่ยนเป็น ตัวแทนหลักแห่งประโยชน์สุขและคุณธรรมสาธารณะ สุดท้ายเพื่อเอื้อเพื่อให้สังคมส่วนรวมและ ปัจเจกบุคคลได้พัฒนาเติบโตใหญ่ไปด้วยกัน เรียกเสรีนิยมช่วงชั้นนี้ว่าเสรีนิยมแนวใหม่หรือเสรีนิยม ทางสังคม (New Liberalism or Social Liberalism) อย่างไรก็ตาม เสรีนิยมในช่วงนี้ยังคงมุ่งเน้น การค้าเสรี ที่ถูกควบคุมโดยกลุ่มผูกขาดทางการเงิน อุตสาหกรรมและการทหาร กลุ่มผูกขาด เหล่านี้เติบโตอย่างไร้ขีดจำกัด สุดท้ายแปลงร่างเป็นจักรวรรดินิยมซูตริต สำหรับนักคิดที่เป็นตัวแทน ของเสรีนิยมช่วงที่ 4 นี้ได้แก่ ลีโอนาร์ ฮอบเฮาส์ (Leonard Trelawney Hobhouse, : 1864-1929) และจอห์น ฮอบสัน (John Atkinson Hobson, 1858-1940)

ช่วงที่ 5 เสรีนิยมช่วงนี้ พบว่า สังคมประกอบไปด้วยกลุ่มผลประโยชน์ที่มี ปฏิสัมพันธ์กันหลากหลาย อันเป็นมุมมองทางสังคมที่เรียกว่าพหุนิยม เป็นเสรีนิยมที่เน้นเอกลักษณ์ กลุ่มและการเมืองเรื่องเอกลักษณ์ (Group Identity & Identity Politics) ความหลากหลายของ มนุษย์เริ่มปรากฏและมีการจำแนกประเภท ในแง่ของกลุ่มชน ผิวดสี ชาติพันธุ์ เชื้อชาติ เพศสภาพ ศาสนาต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งต่อมาเติบโตและพัฒนาเป็นขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิบนฐาน เอกลักษณ์กลุ่มนั้น ๆ ในสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักรและที่อื่น ๆ ในโลกตะวันตกช่วงทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เกษียร เตชะพีระ (2562) ได้สรุปไว้ว่า เสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) คือ การย้อนกลับไปเน้นช่วงที่ 2 ของเสรีนิยม ดังได้กล่าวมาข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การมุ่งเน้นเรื่องสิทธิ เสรีภาพทางเศรษฐกิจและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน รวมถึงการย้อนกลับไปหาอดัม สมิท (Adam Smith) แล้วนำเอาฐานคิดเหล่านี้ไปสร้างความชอบธรรมให้กับระเบียบเศรษฐกิจและการเมืองที่เรียกว่า ทุนนิยมโลกาภิวัตน์ (Globalized Capitalism)

นพรัตน์ วรรณเทพสกุล (2560 : 55-56) อธิบายความเป็นมาของเสรีนิยมใหม่ ลัทธิเสรีนิยมใหม่ ก่อตัวขึ้นเมื่อเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันในช่วงปี 1970 ระยะของความรุ่งเรืองคือช่วงทศวรรษ 1980 ผลของวิกฤตการณ์น้ำมันคือเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำควบคู่กับภาวะเงินเฟ้อสูง (Stagflation) ส่งผลกระทบอย่างมากมายถึงความเชื่อมั่นกับวิธีการแทรกแซงระบบเศรษฐกิจแบบเคนส์เซียน เหตุการณ์ดังกล่าวได้มีกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแบบเสรี โดยเสนอแนวทางออกให้กลไกตลาดได้ทำงานอย่างเต็มที่อีกครั้ง และเห็นควรจำกัดบทบาทของรัฐบาลให้น้อยลง เนื่องจากมีความเชื่อว่าการแทรกแซงระบบเศรษฐกิจของรัฐ ไม่ใช่แก้ปัญหา แต่จะเป็นการเพิ่มปัญหา อันเกิดจากระบบราชการและความไม่มีประสิทธิภาพของระบบราชการ รวมถึงการใช้ระบบอุปถัมภ์ สิ่งเหล่านี้นำมาสู่สภาวะความล้มเหลวของรัฐบาล (Government Failure) ซึ่งได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนเศรษฐกิจแนวใหม่ ที่เรียกว่าฉันทามติวอชิงตัน (Washington Consensus) กล่าวได้ว่าเป็นการกลับมาอีกครั้งของกรอบคิดเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกในเสื้อคลุมของลัทธิเสรีนิยมใหม่

คอสลอฟสกี (Coslovsky, 2002) อธิบายว่า ลัทธิเสรีนิยมใหม่เป็นผลจากการเติบโตของเศรษฐกิจเสรีนิยมคลาสสิก แนวคิดนี้เกิดขึ้นจากนักการเงินและกลุ่มทางเลือกสาธารณะ (Monetarist and Rational Choice Approach) ได้เสนอให้ลดบทบาทของรัฐและหันไปพึ่งตลาดจัดสรรทรัพยากร โดยใช้รูปแบบพื้นฐานของเศรษฐกิจเสรีนิยม สำหรับในทางปฏิบัตินั้น เสรีนิยมใหม่เป็นผลโดยตรงมาจากนโยบายที่นำโดย โรนัลด์ แรแกน แห่งสหรัฐอเมริกา และมาการ์เร็ต แททเชอร์ แห่งอังกฤษ ที่ประสงค์จะผลักดันให้โลกเปิดเสรีทุกด้าน ส่วนหลักการพื้นฐานของแนวคิดเสรีนิยมใหม่เกิดจากข้อสรุปของนักเศรษฐศาสตร์หลังจากที่ลัทธิคอมมิวนิสต์พ่ายแพ้เมื่อปลายทศวรรษ 1980 โดยมองว่าเป็นเวลาที่อุดมการณ์สิ้นสุดลงแล้ว เหลือเพียงอุดมการณ์เสรีนิยมเพียงอุดมการณ์เดียว ดังนั้น จึงสามารถสร้างหลักสัจจะทางเศรษฐกิจ (Canon of Economic Truth) เพื่อกำหนดเป็นหลักการพื้นฐานของเสรีนิยมใหม่ที่เรียกว่าฉันทามติวอชิงตัน (The Washington Consensus) เมื่อปี 1990 (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2546 : 109-110)

2) แนวคิดเกี่ยวกับเสรีนิยมใหม่ แนวคิดเกี่ยวกับเสรีนิยมใหม่ เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์และสังคม ด้วยการควบคุมปัจจัยทางเศรษฐกิจจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน อันเป็นหลักของเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก โดยเสรีนิยมใหม่เสนอว่า รัฐต้องลดค่าใช้จ่ายแบบขาดดุล จำกัดเงินอุดหนุน ปฏิรูปกฎหมายภาษีให้มีการขยายฐานภาษี เปิดตลาดการค้าโดยการจำกัดสิทธิคุ้มครอง จำกัดอัตราแลกเปลี่ยนแลกเปลี่ยนคงที่ แปรรูปธุรกิจที่ดำเนินการโดยรัฐ ต้องอนุญาตให้มีทรัพย์สินส่วนบุคคล ให้การสนับสนุนการผ่อนคลायกฎ ระเบียบ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในทางเศรษฐศาสตร์คือการปลดปล่อยระบบเศรษฐกิจให้เป็นอิสระ โดยขจัดกรงกีดขวางและข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อให้ดำเนินการทางเศรษฐกิจได้อย่างราบรื่น โดยการสร้างบรรยากาศเสรีนิยม (Laissez Faire) เพื่อการพัฒนาการทางเศรษฐกิจ (เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, 2559 : 1075-1076)

ขณะที่ วีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร (2563 : 115-116) อธิบายว่า เสรีนิยมใหม่นั้น เป็นแนวคิดที่ปราศจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มารองรับ เป็นเพียงกรอบหลวม ๆ ที่จับเอาหลักเศรษฐศาสตร์ของสำนักออสเตรียมาผสมผสานกับสำนักนีโอคลาสสิก โดยนำเครื่องมือวิเคราะห์ (Analytical Tools) ของสำนักนีโอคลาสสิกที่มีกลไกตลาดเป็นศูนย์กลางมาผสมหลักการทางการเมืองและจริยธรรม (Political and Moral Philosophy) ของสำนักออสเตรีย โดยสำนักนีโอคลาสสิกเชื่อในเรื่องความมีเหตุผลและข้อมูลของมนุษย์ ขณะที่สำนักออสเตรียเชื่อว่าโลกนี้มีความซับซ้อนและไม่แน่นอนเห็นควรให้ตลาดทำงานไป ซึ่งท้ายที่สุดแล้วจะเป็นผลดีกับสังคม

ขณะเดียวกัน วีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร (2563 : 117) ได้ให้คำจำกัดความของเสรีนิยมใหม่ไว้อย่างกว้าง ๆ สองมิติ คือ มิติทางเศรษฐกิจ เป็นแนวคิดที่เชื่อว่ากลไกตลาดเป็นวิธีการจัดการระบบเศรษฐกิจที่ดีที่สุด (Market Primacy) ดังนั้น จึงสนับสนุนมาตรการการผ่อนคลายกฎระเบียบ เปิดเสรีการค้าและการลงทุน ตลอดจนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจเป็นของเอกชน สำหรับมิติทางการเมืองนั้น เป็นแนวคิดที่เน้นการออกแบบนโยบายให้ปลอดจากการเมือง (De-Politicization) ผ่านการถ่ายโอนกระบวนการจัดการนโยบายสาธารณะจากรัฐสภาสู่เทคโนโลยีผู้เชี่ยวชาญ

ฮาร์วี (2555 : 3) นักคิดมาร์กซิสต์ใหม่ ได้อธิบายสรุปแนวคิดเสรีนิยมใหม่ว่าเป็นการสะสมทุนโดยผ่านการยึดทรัพย์ (Accumulation by Dispossession) ภายใต้โครงสร้างเสรีนิยมใหม่ มีลักษณะสำคัญสี่ประการ คือ 1) การทำให้ทรัพย์สินของรัฐเป็นของเอกชน (Privatization) 2) การจัดการเศรษฐกิจเชิงรัฐวานิช (Financialization and Economic Speculation) 3) การฉวยใช้โดยการใช่วิถุถ (Manipulation of Crisis) 4) การกระจายความมั่งคั่งขึ้นบนมากกว่าลงล่าง (Upward Distribution) (Harvey, 2005 อ้างถึงใน รุ่งตะวัน อ่วมอินทร์, 2558 : 5) โดยฮาร์วี (2555 : 3-7) อธิบายเพิ่มเติมว่าแนวคิดเสรีนิยมใหม่ เป็นมุมมองทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองภาคปฏิบัติที่เสนอว่า สวัสดิภาพของมนุษย์จะได้รับการส่งเสริมที่ดีที่สุด ด้วยการปลดปล่อยเสรีภาพและทักษะในการประกอบการของปัจเจกบุคคลโดยอยู่ภายใต้กรอบของสถาบัน ลักษณะเด่นก็คือความเข้มแข็งของเอกชนทั้งในเรื่องของสิทธิและกรรมสิทธิ์ การค้าเสรีและตลาดเสรี บทบาทของรัฐคือการสร้างและธำรงรักษากรอบทางสถาบันที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติดังกล่าว การแทรกแซงตลาดของรัฐให้อยู่ในระดับต่ำที่สุด ฮาร์วี สรุปว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เสรีนิยมใหม่ทรงอิทธิพลในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหลายประเทศ เสรีนิยมใหม่ได้ก้าวขึ้นสู่การครองความเป็นใหญ่ในฐานะวาทกรรมกระแสหลักที่ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางกับวิถีคิด ก่อให้เกิดการทำลายที่สร้างสรรค์ ยกย่องการแลกเปลี่ยนในตลาดว่าเป็นเรื่องจริยธรรมในตัวเอง เสรีนิยมใหม่ถือว่าความดีของสังคมจะเพิ่มพูนได้ ด้วยการเพิ่มการเข้าถึงและความถี่ของของธุรกรรมในตลาด และนำพฤติกรรมของมนุษย์ให้เข้ามาอยู่ในปริมาตรของตลาด

นอกจากนี้ ฮาร์วี (2555 : 33) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการแผ่ขยายลัทธิเสรีนิยมใหม่ไว้สองประการ คือ ประการแรก ฮาร์วี บอกว่าเสรีนิยมใหม่คือโครงการยูโทเปีย ที่พยายามปรับเปลี่ยนระบบทุนนิยมระหว่างประเทศให้เป็นไปตามต้นแบบทางทฤษฎี ประการที่สอง เสรีนิยมใหม่คือการฟื้นฟูอำนาจของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ฮาร์วี ชี้ว่าอุดมคติทางทฤษฎีของเสรีนิยมใหม่เป็นเพียงระบบของการอ้างเหตุผลและความชอบธรรมให้กับอะไรก็ได้เพื่อการบรรลุเป้าหมายนั้น และเมื่อหลักการของเสรีนิยมใหม่ไปขัดกับหลักของการกอบกู้และปกป้องชนชั้นนำ

หลักการนั้นก็จะถูกบิดเบือนหรือถูกยกเลิกไป ซึ่งให้เห็นถึงการปะทะกันระหว่างอำนาจของความคิดกับการปฏิบัติจริงในกระบวนการแผ่ขยายของลัทธิเสรีนิยมใหม่ ที่ได้ปรับเปลี่ยนกลไกการทำงานของระบบทุนนิยมโลกกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในทัศนะของฮาร์วี เสรีนิยมใหม่คือโครงการทางการเมืองเพื่อกำหนดเงื่อนไขการสะสมทุนใหม่และฟื้นคืนอำนาจให้กับชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ หรือกรอบคิดเชิงวาทกรรมที่ทำให้การแสวงหาผลประโยชน์ของชนชั้นนำทุนถูกต้องชอบธรรม (เคฮิลล์, คูเปอร์, โกนิงส์ และพริมโรส, 2563 : 19)

ขณะที่ นักวิชาการอย่าง ฮาจุน ชาง (2562 : 78) ก็อธิบายแนวคิดเสรีนิยมใหม่ในมิติทางเศรษฐกิจเป็นการจำกัดขอบเขตของรัฐแบบดั้งเดิม เช่น การยอมให้ธนาคารกลางเป็นผู้ผูกขาดการออกธนบัตร ต่างจากเสรีนิยมดั้งเดิมที่คิดว่าควรมีการแข่งขันการออกธนบัตรด้วยสำหรับในมิติทางการเมืองนั้น เสรีนิยมใหม่ ไม่ได้ต่อต้านประชาธิปไตยแบบเปิดเผยเหมือนอย่างเสรีนิยมคลาสสิก แต่ส่วนใหญ่ยินดีที่จะสละความเป็นประชาธิปไตย เพื่อให้ได้มาซึ่งตลาดเสรีและกรรมสิทธิ์เอกชน ทั้งนี้ ในหมู่ประเทศกำลังพัฒนา แนวคิดเสรีนิยมใหม่มักถูกเรียกขานกันว่าเป็นฉันทามติวอชิงตัน (Washington Consensus) เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรทางเศรษฐกิจที่ทรงอำนาจ 3 แห่งซึ่งล้วนมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่วอชิงตัน ดี.ซี. ได้แก่ กระทรวงการคลังของสหรัฐอเมริกา กองทุนการเงินระหว่างประเทศและธนาคารโลก

นอกจากนี้แล้ว แนวคิดเสรีนิยมใหม่ในเชิงวิชาการ ได้มีการถกเถียงและวิเคราะห์ถึงความโดดเด่นของการศึกษาที่มีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งในเรื่องของระเบียบวิธีที่ใช้ศึกษา ตลอดจนความเข้าใจเกี่ยวกับอำนาจและกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัว คีน เบิร์ช (Kean Birch) ได้สรุปถึงวิธีการทำความเข้าใจเสรีนิยมใหม่ในแนวทางที่แตกต่างกัน 7 วิธี (เคฮิลล์, คูเปอร์, โกนิงส์ และพริมโรส, 2563 : 12-22) ดังนี้

1. แนวทางแบบฟูโกเดียน เป็นความเข้าใจว่าเสรีนิยมใหม่เป็นตรรกะและกลวิธีในการปกครอง (Governmentality) ของการปกครองรูปแบบหนึ่งซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์

2. แนวทางมาร์กซิสต์ สนใจเสรีนิยมใหม่ในฐานะโครงการทางชนชั้นนำหรือการครองอำนาจนำที่เอื้อประโยชน์ให้กับทุนซึ่งต้องแลกกับการสูญเสียของแรงงาน

3. การวิเคราะห์ทางความคิด มองว่าเสรีนิยมใหม่เป็นผลผลิตของหลักคำสอนที่เป็นบรรทัดฐานแบบเสรีนิยมซึ่งต้องอธิบายขยายความโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญและปัญญาชน เช่น มิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman) ฟรีดริช ฮาเยค (Friedrich Hayek) แกรี่ เบคเคอร์ (Gary Becker) และเจมส์ บูแคนัน (James M. Buchanan)

4. แนวทางแบบประวัติศาสตร์และปรัชญาเศรษฐศาสตร์ พิจารณาเสรีนิยมใหม่ด้วยการวิเคราะห์เชิงลึกถึงวิวัฒนาการด้านความคิดเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมแขนงหนึ่งและรูปแบบองค์กรที่พัฒนาขึ้นเพื่อสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว

5. แนวทางเชิงสถาบัน มองว่าสถาบันต่าง ๆ เป็นตัวแปรที่สำคัญในการกำหนดรูปแบบของเสรีนิยมใหม่ในตำแหน่งแห่งหนต่าง ๆ

6. แนวทางแบบทฤษฎีการควบคุม (Regulation Theory) มองว่าเสรีนิยมใหม่เป็นกลุ่มสถาบันที่เชื่อมโยงกันหลังหลังวิกฤติเศรษฐกิจในทศวรรษ 1970 และช่วยให้การสะสมทุนเป็นไปโดยสะดวกจนมาถึง ช่วงวิกฤติเศรษฐกิจปี 2008 จวบจนปัจจุบัน

7. แนวทางภูมิศาสตร์ มองว่าเสรีนิยมใหม่ คือกระบวนการที่เกิดขึ้นใหม่และถูกท้าทายตลอดเวลา สนใจความไม่เสมอภาคและความแตกต่างโดยธรรมชาติของเสรีนิยมใหม่เป็นสำคัญ

ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นแนวคิดเกี่ยวกับเสรีนิยมใหม่ในมิติต่าง ๆ จากมุมมองของนักวิชาการแต่ละสำนัก อย่างไรก็ตาม ธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมนโยบายเสรีนิยมใหม่ภายใต้ฉันทามติวอชิงตัน ประกอบด้วย การผ่อนคลายกฎระเบียบ (Deregulation) การเปิดเสรีการค้าและการลงทุน (Liberalization), การถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน (Privatization), การรักษาสถียรภาพทางเศรษฐกิจ (Stabilization) (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2548 : 72) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การผ่อนคลายกฎระเบียบ (Deregulation) หมายถึง รัฐต้องลดการควบคุมและลดการกำกับระบบเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจรวมถึงการแทรกแซงโดยทั่วไป เพื่อปล่อยให้มีการแข่งขันอย่างเต็มที่ การควบคุมและการกำกับของรัฐควรเป็นลักษณะเฉพาะเรื่อง ที่เกี่ยวกับการปกป้องสิ่งแวดล้อม ความปลอดภัยและการมีระบบการกำกับสถาบันการเงินที่มีคุณภาพ (Prudential Supervision of Financial Institutions) (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2548 : 56 ; สมบูรณ์ศิริประชัย, 2547 : 14) ขณะเดียวกัน หลังจากปี พ.ศ. 2550 ได้มีการยกเลิกและแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ รวมถึงการตรากฎหมายขึ้นใหม่มากมายหลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับเสรีนิยมใหม่ เช่น กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการลงทุนและกฎหมายเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งการแก้ไขกฎหมายเพื่อเพิ่มสิทธิประโยชน์ให้กับนายทุน ได้ส่งผลต่อการสะสมความมั่งคั่งของนายทุนและความเสียเปรียบของประชาชนทั่วไป (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 366-367)

2. การเปิดเสรีการค้าและการลงทุน (Liberalization) เป็นแนวนโยบายที่ต้องการลดอุปสรรคด้านการค้าระหว่างประเทศด้วยการปรับลดภาษีศุลกากร (Tariff Barriers) ด้วยความเชื่อว่าการขยายตัวทางการค้าจะช่วยสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ประการต่อมา เป็นนโยบายที่เกี่ยวกับการยกเลิกอากรขาเข้าจากสินค้าชั้นกลาง (Intermediate Goods) ที่ใช้ในการผลิตเพื่อการส่งออก เพื่อลดต้นทุนการผลิตจะช่วยเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันในตลาดโลก (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2548 : 55 ; สมบูรณ์ศิริประชัย, 2547 : 14) อย่างไรก็ตาม การเปิดเสรีทางการค้าในความหมายปัจจุบัน ได้ครอบคลุมถึงการลงทุน การซื้อขายสินค้าและบริการต่าง ๆ ซึ่งการเปิดเสรีมีหลายระดับ ทั้งในระดับเอกภาคี เป็นการดำเนินการให้มีการเปิดเสรีด้วยความสมัครใจของประเทศไทยเอง ไม่ได้เกิดจากพันธสัญญากับประเทศอื่น ๆ หรือองค์การระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นการแก้ไขหรือตรากฎหมายเพื่อให้การค้าและการลงทุนเสรียิ่งขึ้น สำหรับทวิภาคี เป็นการเจรจาทำข้อตกลงทางการค้าเสรีกับแต่ละประเทศ ซึ่งนับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ประเทศไทยได้มีการทำสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ แต่ที่มีผลกระทบต่อผู้คนจำนวนมากเกิดขึ้นในสมัยรัฐบาล พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร ส่วนพหุภาคีนั้นเป็นการเข้าร่วมในข้อตกลงทางการค้าเสรีที่มีหลายประเทศ อาทิ การประเพณีไทย

เข้าร่วมเวทีพหุภาคีขององค์การการค้าโลก ส่วนในระดับภูมิภาคได้แก่ การเป็นสมาชิกของเอเปค เป็นต้น (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 95-105, 366)

3. การถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน (Privatization) โดยการลดบทบาทของภาครัฐในด้านการผลิตสินค้าและบริการ ภายใต้ความเชื่อที่ว่ากรรมสิทธิ์เป็นของเอกชนจะเป็นหลักประกันให้การดำเนินธุรกิจมีประสิทธิภาพ ซึ่งนอกจากจะช่วยลดขนาดของภาครัฐแล้ว จะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการประกอบการอีกด้วย (รังสรรค์ ธาระพรพันธุ์, 2548 : 56; สมบูรณ์ ศิริประชัย, 2547 : 14-15) ทั้งนี้ กระบวนการถ่ายโอนกิจกรรมการผลิตจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน มีหลายรูปแบบ เช่น การที่รัฐวิสาหกิจนำเอาระบบการจัดการแบบเอกชนเข้ามาใช้ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้อยู่ในรูปของบริษัทจำกัดหรือมหาชน หรือการให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในรัฐวิสาหกิจ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐที่ใช้รูปแบบการบริหารจัดการแบบเอกชน แต่กฎหมายยังถือว่าหน่วยงานยังอยู่ในกำกับของรัฐ เช่น มหาลัษที่ออกนอกระบบที่ยังคงอยู่ในกำกับของรัฐ ซึ่งงานศึกษาของวินัย ผลเจริญ ก็ได้จำแนกรูปแบบกว้าง ๆ ไว้คือ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัท และการนำมหาลัษของรัฐออกนอกระบบราชการ (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 79-94) อย่างไรก็ตาม รัฐวิสาหกิจที่ถูกแปรรูปเป็นบริษัทมหาชน แต่ยังคงสถานะเป็นรัฐวิสาหกิจอยู่ โดยผ่านกระบวนการแปรรูปตามกฎหมายที่ตราขึ้นโดยรัฐซึ่งถือได้ว่าเป็นการผลักดันด้วยพลังของเสรีนิยมใหม่ อาทิ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) บริษัทท่าอากาศยานไทย (มหาชน) บริษัท อสมท. จำกัด (มหาชน) บริษัท ทีโอที. จำกัด (มหาชน) ฯลฯ ตลอดจนการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยหรือมหาลัษในกำกับของรัฐบาล ปราบกฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงพลังเสรีนิยมใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาในระดับอุดมศึกษา (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 364-365)

4. การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ (Stabilization) เป้าหมายหลักในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาค เช่น การรักษาอัตราเงินเฟ้อให้อยู่ในระดับต่ำและสามารถควบคุมได้ การใช้นโยบายกำหนดเป้าหมายอัตราเงินเฟ้อ (Inflation Targeting Policy) และใช้เครื่องมือทางการเงิน เช่น อัตราดอกเบี้ยนโยบาย ผสมผสานการใช้นโยบายการคลัง ด้วยการรักษาวินัยทางการคลัง (รังสรรค์ ธาระพรพันธุ์, 2548 : 84 ; ปกป้อง จันวิทย์, 2557)

กล่าวโดยสรุปแล้ว เสรีนิยมใหม่เป็นปรัชญาทางเศรษฐกิจที่อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการก้าวไปสู่ตลาดเสรี ระบบทุนนิยมและการปรับเปลี่ยนจากความเป็นเจ้าของโดยรัฐสู่เอกชน รูปแบบของนโยบายเสรีนิยมใหม่ประกอบด้วย การค้าเสรี โลกาภิวัตน์ การโอนกิจกรรมการผลิตจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน การผ่อนคลายกฎระเบียบต่าง ๆ ตลอดจนและการปรับเปลี่ยนการใช้จ่ายของภาครัฐเพื่อกระตุ้นภาคเอกชน มีสำนักคิดที่โดดเด่น คือ สำนักนีโอคลาสสิก หรือสำนักชิคาโกและสำนักออสเตเรีย สำนักชิคาโกเชื่อในเรื่องความมีเหตุผลของมนุษย์ เน้นกลไกตลาดเป็นศูนย์กลาง ส่วนสำนักออสเตเรียมองว่าปัจเจกไม่ได้มีความรู้และความเป็นเหตุเป็นผลมากพอ ควรปล่อยให้ปัจเจกเรียนรู้กันไปสุดท้ายจะเกิดประโยชน์กับสังคม อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ทั้งสองสำนักเห็นร่วมกันคือการสนับสนุนปัจเจกชนและตลาดเสรี

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนา

ในการวิเคราะห์และวิพากษ์อุดมการณ์ของการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก รวมถึงการนำเสนออุดมการณ์ใหม่ในการพัฒนา จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องกับทฤษฎี

การพัฒนาซึ่งเป็นทฤษฎีในเชิงบรรทัดฐานเกี่ยวกับเป้าหมายและกระบวนการในการพัฒนา ดังนั้น ในหัวข้อนี้ผู้วิจัย จึงจะนำเสนอทั้งทฤษฎีกระแสหลัก ทฤษฎีการพัฒนาทางเลือก และแนวคิดการข้ามพ้นการพัฒนา ดังนี้

2.1.2.1 ทฤษฎีการพัฒนาระแสหลัก : ทฤษฎีความทันสมัย (Theory of Modernization)

ทฤษฎีกระแสหลักภายใต้แนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัย ถือเป็นอุดมการณ์หลักในการพัฒนาประเทศไทย เป็นแนวคิดการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญ และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก การพัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก มีรายละเอียด ดังนี้

ประเทศไทยรับเอาแนวคิดการพัฒนาระแสหลัก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้การช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา ด้วยขณะนั้น มีการก่อตั้งของค่ายสังคมนิยมที่มีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำ โดยสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำค่ายทุนนิยม ได้ให้การช่วยเหลือประเทศต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทยในการสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านองค์กรต่าง ๆ ตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้ ภายหลังจากยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประเทศไทยได้หันเหแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่เศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่เอกชนมีบทบาทนำในการพัฒนาเศรษฐกิจ กล่าวได้ว่า สหรัฐอเมริกามีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ ตลอดจนโครงการพัฒนาต่าง ๆ ภายใต้อุดมการณ์พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (พอพันธ์ อูยานนท์, 2564 : 168-175)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาระแสหลัก ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นจะต้องเข้าใจถึงวิวัฒนาการทางทฤษฎีการพัฒนาเป็นเบื้องต้นเสียก่อน แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาระแสหลักตั้งแต่ยุคดั้งเดิมได้ให้ความสำคัญหรือมุ่งเน้นที่การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) ซึ่งประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายรวมถึงไทย ได้รับเอาอุดมการณ์พัฒนาจากตะวันตกมาใช้ในการพัฒนาพร้อม ๆ กับการสร้างสมการการพัฒนาที่เรียกว่า การพัฒนาคือความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นหมายถึงว่า เศรษฐกิจต้องมีการขยายตัว (GDP-GNP) ต้องมีการสะสมทุนและส่งเสริมการผลิตในระบบอุตสาหกรรมตลอดจนเร่งรัดการบริโภค เป็นต้น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541 : 36-39)

สำหรับในงานวิจัยนี้ได้สำรวจทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการทำให้ทันสมัย (Modernization) ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานสำหรับบริบทการพัฒนาอันเป็นต้นแบบของการพัฒนาแบบตะวันตก ดังนี้ เมื่อกล่าวถึงการพัฒนา ในความหมายปัจจุบัน เป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างของสหรัฐอเมริกาเพื่อดำรงสถานะเป็นผู้นำโลก โดยสร้างคู่แข่งที่เรียกว่าด้อยพัฒนาขึ้นมา จากคำกล่าวของประธานาธิบดีทรูแมนเมื่อปี 1949 ได้กล่าวถึง จุดเริ่มต้นของโครงการใหม่ (Bold New Program) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการใหม่เพื่อประโยชน์ของสหรัฐอเมริกา โดยใช้ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไปปรับปรุงและสร้างความเจริญเติบโตให้กับพื้นที่ด้อยพัฒนา อย่างไรก็ตาม การพัฒนาตามแนวทางทฤษฎีดังกล่าวกับประเทศกำลังพัฒนา ภายใต้อุดมการณ์ช่วยเหลือด้านการเงินและวิชาการ ทฤษฎีดังกล่าวรู้จักในชื่อว่า ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย (Modernization Theory) โดยผนวกรวมทฤษฎีทางสังคมศาสตร์กับนโยบายต่างประเทศ ดำเนินการเผยแพร่สู่การปฏิบัติสู่ประเทศต่าง ๆ ผ่านองค์กรสำคัญคือ ธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ การพัฒนาตามแนวทางนี้มีเป้าหมาย เพื่อสร้างความทันสมัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

และอุตสาหกรรม ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยถือได้ว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาที่ทรงอิทธิพลและสร้างผลกระทบกระเทือนต่อโลกมากที่สุด (สามชาย ศรีสันต์, 2563 : 51-52)

กูรา (Goorha, 2017) ได้อธิบายและจัดหมวดหมู่เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย โดยแบ่งการวิเคราะห์ใน 2 ระดับ คือ การประเมินในระดับจุลภาคของการพัฒนาให้ทันสมัยว่าเน้นองค์ประกอบด้านการทำให้ทันสมัยทางสังคม เช่น การทำให้เป็นเมือง (Urbanization) ความไม่เท่าเทียมทางรายได้และเพศสภาพ การได้มาซึ่งทักษะและการศึกษา บทบาทของสื่อและการสื่อสารทางการเมือง การคอร์รัปชันของระบบราชการ ฯลฯ ส่วนระดับที่ 2 ศึกษาในระดับที่กว้างขึ้นคือเป็นการศึกษาในระดับมหภาค ที่มุ่งเน้นวิถีเชิงประจักษ์และกระบวนการที่ชัดเจนในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ของประชาชาติ เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม

ลักษณะของแนวคิดความทันสมัย อนุสรณ์ ลิ้มมณี (2545 : 40-43) อธิบายและสรุปแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยว่าเป็นลักษณะของความคิดทางสังคมและวิธีการมองปัญหาแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือแบบอเมริกัน หากพิจารณาในมุมกว้างแล้วเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่เป็นลักษณะของสังคมที่พัฒนาน้อยกว่าให้มีลักษณะเหมือนกับสังคมที่พัฒนามากกว่า โดยมองการพัฒนาของแต่ละสังคมในแง่ของการเปลี่ยนแปลงจากจุดเริ่มต้นก่อนมีอุตสาหกรรม (Traditional or Preindustrial Condition) แล้วผ่านไปสู่ภาวะทันสมัย โดยมีตัวแบบในการพัฒนาในการทำให้ทันสมัยซึ่งได้มีอิทธิพลรองรับการศึกษาการพัฒนา ทั้งในด้าน เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และสังคมวิทยา

ขณะเดียวกัน อนุสรณ์ ลิ้มมณี (2545 : 44-45) ได้อธิบายสรุปและจำแนกประเภทเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยในการอธิบายการพัฒนาสังคม ตามแนวทางของ แฟรงค์ (Frank, 1972) ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ทฤษฎีที่เน้นช่องว่างทางสังคมในรูปแบบอุดมคติ (Ideal Type Gap Approach) โดยอธิบายความแตกต่างทางสังคมระหว่างสังคมด้อยพัฒนาและสังคมที่พัฒนาแล้ว 2) ทฤษฎีที่อธิบายการพัฒนาถึงการแผ่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมพัฒนาแล้วมาสู่สังคมด้อยพัฒนา (Diffusion Approach) ทั้งในเรื่องของความรู้ การจัดองค์กร ค่านิยม ฯลฯ 3) ทฤษฎีที่ใช้ปัจจัยทางจิตวิทยามาอธิบายสาเหตุของการพัฒนาและไม่พัฒนาของสังคม (Psychological Approach) ทฤษฎีนี้เห็นว่า ทักษะคนดี บุคลิกภาพ และความเชื่อบางอย่างของสังคมด้อยพัฒนาเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงความก้าวหน้าทางสังคม

ด้านองค์ประกอบของทฤษฎีความทันสมัย ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน และสุวัจจรา เปี่ยมญาติ (2549 : 70) สรุปว่า ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยประกอบด้วยแนวคิดทางเศรษฐกิจ สังคมวิทยา จิตวิทยาและการพัฒนาการเมือง ทฤษฎีเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นวาทกรรมการพัฒนาในระดับมหภาค ทั้งนี้ ทฤษฎีการพัฒนาทันสมัย เปรียบเสมือนตัวแบบในการพัฒนาตั้งแต่ปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ในโครงการฟื้นฟูประเทศยุโรปตะวันตก มุ่งเน้นที่การสร้าง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเน้นการเพิ่มบทบาทของภาครัฐโดยการวางแผนและการจัดองค์กร

ในมุมมองของกระบวนการพัฒนา วิทยากร เชียงกุล (2545 : 160-161; 2550 : 86-87) อธิบายว่า ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย คือทฤษฎีการพัฒนาที่มองว่า สังคมที่ล่าหลังของประเทศกำลังพัฒนาจะต้องผ่านกระบวนการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเฉกเช่นเดียวกับประเทศพัฒนา

อุตสาหกรรม นั่นคือการพัฒนาเข้าสู่กระบวนการอุตสาหกรรม (Industrialization) โดยการใช้เครื่องจักรแทนคนและสัตว์ (Mechanization) นักทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยมองว่า บางสังคมพัฒนาช้าเกิดจากปัจจัยภายใน เช่น วัฒนธรรมไม่เอื้ออำนวย แต่ในที่สุดแล้วสังคมจะพัฒนาไปในทำนองเดียวกัน และเมื่อสังคมทันสมัยขึ้น การเลื่อนชั้นทางสังคมก็ง่ายขึ้น ช่องว่างระหว่างชนชั้นก็ลดลง เกิดการพัฒนาการศึกษาและบริการมากขึ้น ประชาชนมีสิทธิ์มีเสียงมากขึ้น มีการพัฒนาเจรจาต่อรองระหว่างนายจ้างและลูกจ้างมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการเดินตามตะวันตกมากเกินไป จนเกิดการครอบงำทางความรู้ ทำให้ไม่เห็นปัญหาของความยากจนอันเนื่องมาจากการกดขี่ขูดรีดของบรรษัทข้ามชาติและระบบทุนนิยมโลก

ขณะเดียวกัน ประสิทธิ์ ตั้งยั้งศิริ (2544 : 9) อธิบายว่า การพัฒนาให้ทันสมัยมีความหมายกว้างขวางกว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเป็นกระบวนการลอกเลียนแบบ (Emulation) และการโยกย้ายถ่ายเท (Transplantation) รูปแบบและผลผลิตจากประเทศพัฒนาแล้วมาเป็นของตน แนวคิดของการพัฒนาให้ทันสมัยจึงมุ่งเน้นไปที่ความพยายามที่จะไล่กวด (Catching Up) หรือทำให้ทันสมัย (Getting Up to Date) เช่นเดียวกับประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ยุโรปและอเมริกาเหนือ ทั้งในเรื่องของเทคโนโลยีแบบแผนการผลิต วิถีชีวิต องค์กรทางสังคม ศิลปะ ตลอดจนการทำให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม

สำหรับบริบทเกี่ยวกับทฤษฎีความทันสมัย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2557 : 17-23) ได้สรุปบริบทเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยไว้ว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกามีความมั่นใจในระบบเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของตนอย่างเต็มที่ ด้วยมีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมือง จึงได้เสนอแนวทางพัฒนาแบบตะวันตกที่เป็นของตนเองอันมีลักษณะเดียวกับกับรูปแบบของยุโรป ดังได้กล่าวแล้ว โดยรูปแบบสังคมสมัยใหม่ ที่ทุกสังคมควรเอาเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะแนวทางประชาธิปไตยทุนนิยม ซึ่งในช่วงปี 1955-1965 นักวิชาการของสหรัฐอเมริกาได้สร้างทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยใหม่แบบสังคมตะวันตก (Theory of Modernization) สนับสนุนแนวคิดที่ว่าหากต้องการความเจริญต้องทำสังคมและวัฒนธรรมของตนให้เป็นแบบตะวันตก ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2557 : 17-23) ได้สรุปสาระของทฤษฎีการทำให้เป็นสมัยใหม่ (Modernization) ไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นทั่วโลก เกิดขึ้นตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปในศตวรรษที่ 18 หรือก่อนหน้านั้นและตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกี่ยวข้องกับสังคมทั่วทั้งโลก
2. เป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ นำพาสังคมธรรมเนียมประเพณีสู่สังคมสมัยใหม่ มีนัยของประเพณีที่แตกต่างจากการเป็นสมัยใหม่
3. สังคมธรรมเนียมประเพณีและประเทศโลกที่สาม ทัศนคติส่วนบุคคลและโครงสร้างคุณค่า รวมถึงโครงสร้างบทบาทถูกครอบงำด้วยการอ้างเหตุเช่นชาติกำเนิด (Ascription) ความเป็นกรณีเฉพาะ (Particularism) และหน้าที่ที่พรำมัว (Functional Diffuseness) สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาการเมือง
4. ในสังคมสมัยใหม่แห่งอารยธรรมยุโรป-อเมริกัน ระบุคุณค่าและบทบาทแบบทางโลก (Secular) แบบปัจเจกชน (Individualistic) และเป็นแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific) เป็นระบบที่ครอบและอยู่เหนือระบบความเชื่อระบบอื่นของสังคม

5. การพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่ เป็นกระบวนการที่ผลักดันมาจากภายใน ในท้องถิ่น สังคม ที่ควรถือว่าเป็นหน่วยหนึ่งเดียวกัน ซึ่งถ้าเป็นไปได้ก็ควรวิเคราะห์ด้วยเครื่องมือของทฤษฎี โครงสร้างหน้าที่ (Structural Functionalism)

6. การเปลี่ยนแปลงของสังคม (Social Change) ไปสู่การเป็นสมัยใหม่ (Modernity) ในสังคมต่าง ๆ จะเกิดขึ้นบนหนทางที่ค่อนข้างเป็นรูปแบบเดียวกันและเป็นเส้นตรง (Uniform and Linear)

นอกจากนี้ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ยังได้ชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่ โดยนักคิดชาวตะวันตกที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างขนานใหญ่ (Macro-Sociological Change) โดยชี้ว่าสังคมก่อนอุตสาหกรรมจะเปลี่ยนในทุกมิติเมื่อพัฒนาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างสิ้นเชิง ผลก็คือโครงสร้างทาง สังคมและวัฒนธรรมจะเป็นแบบที่ปรากฏในสังคมอุตสาหกรรมแบบตะวันตก จากแบบธรรมเนียม ประเพณีมาเป็นแบบยึดเหตุผล เมื่อเศรษฐกิจเปลี่ยนการเมืองก็จะเปลี่ยนตามอย่างสอดคล้อง โดยมีนัยว่าเมื่อประเทศโลกที่สามพัฒนาเศรษฐกิจก็จะมีกรปกครองระบอบประชาธิปไตย ต่อมา ทฤษฎีได้รับการปรับปรุงจากแนวคิดที่ว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นวิวัฒนาการจากรูปแบบ โครงสร้างบทบาทหลายบทบาท (Multifunctional Role) มาเป็นรูปแบบโครงสร้างบทบาทเฉพาะ (Specialized) คือในสังคมสมัยใหม่แต่ละสถาบันในสังคมต่างทำบทบาทเฉพาะของตัวเอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2557 : 17-23)

ในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ได้ยึดถือคัมภีร์ การพัฒนาให้ทันสมัยแบบตะวันตก ในวงวิชาการในตะวันตกในขณะนั้นก็สอนว่าประเทศกำลังพัฒนา ควรยกเลิกวัฒนธรรมประเพณีพื้นเมือง การรับและลอกเลียนสถาบันตะวันตกจึงจะประสบผลสำเร็จ ในการพัฒนา ทั้งนี้ ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย มีนัยยะว่าประเทศตะวันตกสามารถมีบทบาท ช่วยประเทศโลกที่สามในกระบวนการพัฒนา คือการชี้แนะทางนโยบายด้านเศรษฐกิจ การเมืองและ วัฒนธรรมตามระบบคุณค่าของตะวันตก ช่วยเติมปัจจัยสำคัญในการพัฒนาซึ่งประเทศด้อยพัฒนา ยังขาดอยู่ เช่น การให้ความช่วยเหลือด้านการเงินและด้านวิชาการ รวมถึงการฝึกอบรมและการศึกษา ขั้นสูง เป็นต้น

ในความเป็นจริง พบว่าการพัฒนาประเทศในโลกที่สามหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่ได้เป็นไปตามทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยว่าไว้ ซึ่งหลาย ๆ ประเทศในโลกที่สามไม่สามารถพัฒนา เศรษฐกิจได้ความเจริญกระจุกตัวในพื้นที่และเฉพาะกลุ่มบุคคล สังคมชนบทยังคงอยู่ ความช่วยเหลือ ด้านการเงินและด้านวิชาการ ไม่ได้เป็นปัจจัยเต็มที่ในการพัฒนาเศรษฐกิจ และในบางประเทศไม่ได้ มีผลเปลี่ยนแปลงสังคมด้านมิติการเมืองและวัฒนธรรม ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย คาดหวังไว้ว่าชน ชั้นกลางจะมีบทบาทนำและเป็นตัวขับเคลื่อนกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม ข้อเท็จจริงปรากฏว่า จำนวนคนชั้นกลางมีไม่มากพอและหลายประเทศยังมีบทบาทไม่ชัดเจนอีกด้วย

สำหรับการขับเคลื่อนความทันสมัย นพนิษฐ์ วรรณเทพสกุล (2560 : 42) ได้สรุป ไว้ว่า เป็นการนำเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาเป็นตัวขับเคลื่อนอุตสาหกรรม และกระตุ้น ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาจะบรรลุเป้าหมายเมื่อประเทศมีผลผลิตด้านอุตสาหกรรม ในระดับสูง และสามารถส่งสินค้าไปขายในตลาดโลกได้ โดยมีทฤษฎีแม่แบบของการพัฒนาให้ทันสมัย

เพื่อนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย นั่นคือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) คือการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องของผลผลิต ซึ่งมักจะวัดโดยอัตราการเติบโตของรายได้ประชาชาติ (วิทยากร เชียงกุล, 2545 : 85)

ในมิติของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน และสุวิจฉรา เปี่ยมญาติ (2549 : 70) ได้อธิบายสรุปทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาคือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ระยะต่อมามีสิ่งใหม่เข้ามาเพิ่มเติมตามแนวคิด การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เช่น การเติบโตควบคู่ไปกับการจัดสรรทรัพยากรใหม่ (Growth With Redistribution) และแนวทางการจัดการความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (Basic Needs Approach) กลุ่มนี้ ปฏิเสธทฤษฎีแม่บท (Grand Theory) และการใช้แนวทางการพัฒนาที่มุ่งเติมเต็มความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน โดยมุ่งเน้นภาคปฏิบัติเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รวมถึงการแก้ปัญหาความยากจนที่มีการบริหารจัดการโดยรัฐ ขณะที่วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2548 : 70) อธิบายสรุปถึงทฤษฎีว่าด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจ จะมุ่งเน้นไปที่ความสมดุลของอัตราการเติบโตและความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ซึ่งการเติบโตทางเศรษฐกิจจะมีอัตราคงที่ที่ต่อเนื่องเมื่ออัตราส่วนระหว่างการลงทุนกับผลผลิตที่ได้ค่อนข้างตายตัว เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าและค่าจ้างที่แท้จริงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขนาดของทุนขยายตัวรวดเร็วกว่าปริมาณแรงงาน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยเป็นหนึ่งในทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก ที่มุ่งเน้นการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ถือได้ว่าเป็นประติศูกรกรรมทางวาทกรรมการพัฒนาที่ประกอบสร้างและครอบงำโดยตะวันตก ภายใต้แนวคิดที่ว่าหากต้องการจะพัฒนาให้ทันสมัย จะต้องพัฒนาตามแนวทางของตะวันตกทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ตลอดจนการพัฒนาอุตสาหกรรม พร้อมกันนี้ก็พยายามปิดกั้น กดทับ การพัฒนารูปแบบอื่น ๆ ออกจากการพัฒนา ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่ทำให้ทันสมัยแบบตะวันตกให้เป็นเรื่องเดียวกัน

2.1.2.2 ทฤษฎีการพัฒนาทางเลือก (Alternative Development)

เมื่อก้าวถึงการพัฒนาทางเลือก ได้ถูกนิยามความหมายอย่างหลากหลาย แต่โดยทั่วไป หมายถึง การพัฒนาทางเลือกอื่น ๆ ที่ไม่ใช่การพัฒนากระแสหลักหรือทุนนิยมอุตสาหกรรมกระแสหลัก แนวคิดการพัฒนาทางเลือกเป็นข้อวิพากษ์ของฝ่ายตรงข้ามกับการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการพัฒนาโดยรัฐและกลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจต่าง ๆ สำหรับแนวทางที่ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาทางเลือกอาจใช้ชื่อเรียกอื่น ๆ เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ ซึ่งมักมีกระบวนการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการผลิตชุดค่าต่าง ๆ เช่น การมีส่วนร่วม การเสริมสร้างความเข้มแข็ง ประชาชนรากหญ้า การปลูกจิตสำนึก กระบวนการประชาธิปไตย พลเมือง สิทธิชุมชน ความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นต้น (อัจฉรา รักษาธรรม, 2554 : 16 ; ทิพย์วรรณ สุขใจรุ่งวัฒนา, 2561 : 414)

นับตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมาได้เกิดกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา ซึ่งมีชื่อเรียกหลากหลายชื่อแต่มีจุดร่วมของกระบวนการทัศน์ใหม่คือ การปฏิเสธกระบวนการทัศน์หลักและเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ฐานรากและค่านิยมของการพัฒนา รวมถึงการเสนอทัศน์ใหม่ที่ท้าทายว่าการพัฒนาไม่จำเป็นต้องมีกระบวนการทัศน์เดียวที่เป็นสากลทั่วโลก ทว่าแต่ละแห่งอาจมีกระบวนการทัศน์ที่มี

ลักษณะเฉพาะของตนเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2543 : 16) อย่างไรก็ตาม กระบวนทัศน์ทางเลือกประกอบด้วยแนวคิดที่หลากหลาย แต่มีจุดเริ่มต้นที่เป็นพื้นฐานคือ 1) ไม่เชื่อเรื่องสูตรสำเร็จในการพัฒนาเพียงสูตรเดียวที่สามารถใช้ได้ผลกับทุกสังคม กระบวนทัศน์ทางเลือกใหม่มีแนวคิดในการพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งเป้าหมายการพัฒนาถูกกำหนดมาจากสังคมแต่ละแห่ง โดยลดลักษณะของแนวคิดของความเป็นสากล (Universalistic) ให้น้อยลง และเพิ่มสัดส่วนของลักษณะที่เป็นท้องถิ่น (Localistic) ให้มากขึ้น 2) นอกเหนือจากปรัชญาและเป้าหมายการพัฒนาแล้ว วิธีการบรรลุเป้าหมายของแต่ละสังคมก็มีหลากหลายแนวทางในการเดินไปสู่จุดหมายปลายทาง 3) นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิด และแนวทางปฏิบัติด้านการพัฒนาแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อในแวดวงวิชาการ นักพัฒนาภาครัฐ ภาคประชาสังคม ที่กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ ในการพัฒนา ได้มีการศึกษาวิจัยปรากฏการณ์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นทั้งในเรื่องของวิธีการพัฒนา เนื้อหาสาระทางวิชาการของการพัฒนาแบบใหม่ รวมถึงเครื่องมือที่ใช้ศึกษา (กาญจนา แก้วเทพ, 2543 : 28-29)

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางเลือก ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน และสุวิจฉรา เปี่ยมญาติ (2549 : 71-73) อธิบายว่า ตั้งแต่ช่วง 1990 พบวิกฤติสองด้านพร้อมกันคือ วิกฤตการณ์แห่งการพัฒนาและวิกฤตการณ์ของทฤษฎีการพัฒนา เนื่องจากทฤษฎีการพัฒนาส่วนใหญ่มีเนื้อหาจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่ไม่สามารถแก้ปัญหาให้กับประเทศยากจนได้ และยิ่งนำประเทศไปสู่ความหายนะอีกด้วย อีกทั้งยังไม่มีมีการปรับปรุงทฤษฎีกระแสหลักเพื่ออธิบายการพัฒนาได้อย่างที่ควรจะเป็น จึงได้มีการเสนอทฤษฎีทางเลือกของการพัฒนา อาทิ สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยฝ่ายทางเลือกมองว่าการเติบโต (Growth) กับความยั่งยืน (Sustainability) ไปด้วยกันไม่ได้ หากต้องการความยั่งยืนจะต้องมีแนวคิดที่ไม่ใช่การขยายตัว แต่เป็นความพอดีหรือความพอเพียง ประเด็นต่อมาเป็นการพัฒนาแบบชุมชนนิยม โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างเศรษฐกิจชุมชนบนพื้นฐานการพึ่งตนเองและให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชนด้วยตนเอง นอกจากนี้ กระแสทางเลือกของการพัฒนาแนวเศรษฐศาสตร์สังคมแนวมนุษยนิยม สำนักนี้ให้ความสำคัญกับเรื่องประโยชน์สุขของมหาชน เน้นการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับมิติทางสังคม สำนักนี้คิดว่า ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจที่ไม่ก่อให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่มนุษย์ เป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล และสิ่งที่สำคัญกว่า ประสิทธิภาพ น่าจะเป็นความพอเพียง (Sufficiency) นักคิดที่อยู่ในกระแสความคิดนี้ เช่น ซีสมอนด์ (Sismond) คานธี ชูมากเกอร์ (Ghandi, Schumacher) เป็นต้น

ในทำนองเดียวกัน การพัฒนาตามแนวทางทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory) อันเป็นต้นแบบของการพัฒนา ได้ประสบผลสำเร็จในด้านเศรษฐกิจในหลายประเทศ เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ฮองกง สิงคโปร์ ไต้หวัน รวมถึงไทยที่คาดว่าจะจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) แต่ก็ไม่สามารถไปสู่เป้าหมายได้ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาตามแนวทางนี้ แม้จะเกิดผลสำเร็จทางเศรษฐกิจ แต่ก็เกิดปัญหาหลายด้านไปทั่วโลกเช่นกัน โดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงเกิดแนวคิดการพัฒนาแนวใหม่เพื่อเป็นทางเลือกให้กับประเทศต่าง ๆ ที่เรียกว่า ทฤษฎีกระแสทางเลือก เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืน เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจแบบตลาดเพื่อสังคม เศรษฐศาสตร์ทางเลือก เศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economy) เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist Economics) การเสริมพลัง (Empowerment) ท้องถิ่นนิยม (Localism) (คาร์ล เซกซ์ไนด์เลอร์, 2545ก : 69,

สุมิตร สุวรรณ, 2545 อ้างถึงใน กมลินทร์ พินิจภูวดล กิตติภูมิ เนียมหอม และพันธ์รบ ราชพงศา, 2559 : 11) เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ปีเตอร์เซ (Pieterse, 2010 อ้างถึงใน ทิพย์วรรณ สุขใจรุ่งวัฒนา, 2561 : 414-415) ได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเน้นที่สำคัญของความแตกต่างระหว่างการพัฒนาทางเลือกและการพัฒนากระแสหลักคือการพัฒนากระแสหลักมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและการจัดระเบียบโลกในระดับมหภาค แต่การพัฒนาทางเลือกเป็นการพัฒนาจากข้างล่าง (Development From Below) ให้ความสำคัญกับผู้กระทำหรือศักยภาพมนุษย์ในการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา (People-Centered Orientation) ในปัจจุบัน กระแสทางเลือกได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนามากขึ้นเรื่อย ๆ กระแสสังคมได้ให้ความสำคัญเรื่องสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืนเพิ่มมากขึ้น เกิดการสั่นคลอนของกระบวนทัศน์การพัฒนากระแสหลัก อันเนื่องมาจากความล้มเหลวของการพัฒนากระแสหลักที่ผ่านมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ ถือได้ว่าแนวคิดการพัฒนาทางเลือกเป็นการเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์จากการพัฒนาจากกระแสหลักไปสู่แนวคิดพัฒนามนุษย์อย่างเท่าเทียม การมีส่วนร่วมและความยั่งยืน ด้วยการใช้แนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่ตั้งอยู่บนหลักคิดของความเสมอภาค สร้างกระบวนทัศน์มีส่วนร่วมและความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนพัฒนาความอยู่ดีกินดีของประชาชน

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบแนวคิดระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

กระแสหลัก	ทางเลือก
เชื่อในความก้าวหน้าของความคิด	ต้องตรวจสอบเกี่ยวกับความก้าวหน้าและพัฒนาทางความคิด
แสวงหาทฤษฎีอันเป็นสากล (ไม่ขึ้นกับประวัติศาสตร์และบริบท)	ทฤษฎีมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และบริบททางสังคมเศรษฐกิจการเมือง
เชื่อในความเป็นผู้เชี่ยวชาญและแบ่งแยกสาขาความรู้เป็นแขนง	ให้ความสำคัญกับความรู้ที่เป็นองค์รวมผสมผสานหลายมิติ หลายสาขาวิชาจึงมีความเป็นสหวิทยาการ
ใช้หลักการปฏิฐานนิยมตรรก (Logical Positivism)	ใช้หลักการตีความเชิงวิพากษ์ (Critical Hermeneutics)
แนวคิดทฤษฎีไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง	ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง
ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ด้วยคำถาม What is. และไม่สนใจคำถาม What should be.	ไม่มีการแบ่งแยกคำถามการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ลักษณะอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด

ที่มา : (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน และสุวัจนรา เปี่ยมญาติ, 2549 : 73)

เนอร์ฟิน (Nerfin, 1977 อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 32-33) ได้เสนอแนวคิดการพัฒนาที่เรียกว่า การพัฒนาแบบอื่น ๆ (Another Development) ดังนี้ 1) ต้องตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนเป็นหลัก (Need-Oriented) ทั้งที่เป็นความต้องการด้านวัตถุและจากวัตถุและไม่ใช้วัตถุ 2) มาจากแกนกลางของสังคม (Endogenous) เช่น ค่านิยมเอกลักษณ์ ตลอดจนวิสัยทัศน์ของสังคมนั้น ๆ มิใช่นำเข้าการพัฒนาจากสังคมอื่น ๆ 3) มีลักษณะของการพึ่งตนเอง (Self-Reliance) ทั้งทางด้านทรัพยากร แรงงาน ภูมิปัญญาวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เป็นลักษณะของการพึ่งพาแบบ มีส่วนร่วม (Collective Self-Reliance) ที่มีรากฐานอยู่กับท้องถิ่น 4) ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผล (Ecologically Sound) โดยคำนึงถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการการพัฒนา ตลอดจนมีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและให้ทุกคนเข้าถึงอย่างเท่าเทียม การนำเทคโนโลยีมาใช้ต้องสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น 5) มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (Base on Structural Transformation) เป้าหมายการพัฒนาต้องครอบคลุมทุกมิติของสังคม รวมถึงโครงสร้างอำนาจ โดยจัดระบบให้ผู้ใช้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนามีส่วนร่วมตัดสินใจ และสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ด้วยตนเอง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผลพวงของการพัฒนาตามแนวทางการทำให้ทันสมัย ได้ส่งผลต่อวิกฤตการณ์แห่งการพัฒนาและทฤษฎีการพัฒนา จึงได้มีการเสนอทฤษฎีที่เป็นกระแสทางเลือกของการพัฒนา หรือที่เรียกว่าการพัฒนาทางเลือก ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนามีแนวคิดด้านพัฒนาที่หลากหลาย โดยมีจุดร่วมที่เป็นพื้นฐานที่เกิดจากการไม่เชื่อเรื่องแนวคิดที่เป็นสากลเพียงสูตรเดียว แต่สามารถปรับเปลี่ยนแนวทางหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาไปตามสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมของแต่ละสังคมและท้องถิ่น บนฐานคิดของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่นนั่นเอง

2.1.2.3 แนวคิดการข้ามพ้นการพัฒนา (Post Development)

วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาประเทศ ตามทฤษฎีของตะวันตกภายใต้การประดิษฐ์สร้างของสหรัฐอเมริกา กลายเป็นรูปแบบวิธีการที่ได้รับการยอมรับในประเทศกำลังพัฒนา ด้วยการช่วยเหลือทางด้านการเงินและวิชาการของสหรัฐอเมริกา ตามโครงการที่เป็นจุดเริ่มต้น (Bold New Program) ซึ่งเป็นโครงการที่สร้างประโยชน์ให้กับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม เพื่อนำไปปรับปรุงและสร้างการเจริญเติบโตของพื้นที่ด้อยพัฒนา โครงการที่เป็นจุดเริ่มต้นโครงการใหม่ (Bold New Program) ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการมีและดำรงอยู่ของประเทศด้อยพัฒนา ขณะเดียวกัน คำว่าด้อยพัฒนา ถือว่าเป็นการสร้างวาทกรรมเพื่อกดดัน กีดกันให้ออกไปจากสิ่งที่เรียกว่า การพัฒนา ทั้งนี้ เพื่อสร้างการครอบงำและถือสิทธิในการกำหนดนิยามสิ่งอื่นให้ด้อยค่า กล่าวได้ว่า การพัฒนาเป็นเครื่องมือสำคัญของสหรัฐอเมริกาเพื่อเปิดช่องสำหรับการแทรกแซงประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม การมองการพัฒนาเป็นวาทกรรมที่มาพร้อมกับอำนาจเพื่อควบคุมและครอบงำ ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการศึกษาการพัฒนาแนววิพากษ์หรือที่รู้จักกันในชื่อว่า การศึกษาการก้าวข้ามการพัฒนา (Post Development Studies) ซึ่งได้รับแนวความคิดจากฟูโกต์ โดยมีแนวคิดของการศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ วาทกรรม (Discourse) อำนาจ (Power) กลไกความสัมพันธ์ (Dispositif) ตลอดจนการต่อต้านขัดขืน (Resistance) (สามชาย ศรีสันต์, 2561 : 92-94)

แนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนา (Post Development Concept) ได้รับการพัฒนาขึ้นราวทศวรรษ 1980 ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับหรือใกล้เคียงกับแนวคิด การก้าวข้ามความทันสมัย (Post Modernization) ทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (Critical Theory) การวิพากษ์ยุคสมัยใหม่นิยม (Modernism) ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยม (Post Structuralism) กระแสการเคลื่อนไหวด้านนิเวศ (Ecological Movement) ทางเลือกการพัฒนา (Alternative Development) วัฒนธรรมการวิพากษ์การพัฒนา (Cultural Critiques of Development) และการต่อต้านการพัฒนา (Pieterse, 2000 : 175 อ้างถึงใน กนกวรรณ มโนรมย์, 2555 : 73-74) โดยนักคิดสำคัญ ๆ ของแนวคิดหลังการพัฒนา ได้แก่ เอสเตวา (Esteva), เอสโคบาร์ (EscobaX, ซาซส์ (Sach), ดัสกูปต้า (Dasgupta), ริชท์ (Rist), ชิฟา (Shiva) และอัลวาริส (Alvares) เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ปีเตอร์เซ (Pieterse, 2000) ได้อธิบายถึงรากเหง้าของแนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนาว่า เกิดจากพื้นฐานการผสมผสานระหว่างวิธีวิทยาของฟูโกต์ (Foucauldian Methodology) ที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์วาทกรรม และแนวคิดทางการเมืองของกลุ่มหลังโครงสร้างนิยม โดยแนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนาได้เริ่มปรากฏในวารสารที่ชื่อว่า การพัฒนา : เมล็ดพันธุ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Development : Seed for Change) วารสารนี้ได้รวบรวมแนวคิดและการวิพากษ์การพัฒนาจากนักวิชาการทั่วโลก อาทิ ลาตินอเมริกา อินเดีย ปากีสถาน เยอรมัน ฝรั่งเศส สวิสเซอร์แลนด์ อังกฤษ ไอร์แลนด์ เบลเยียม มาเลเซีย ญี่ปุ่น เป็นต้น

นอกจากนี้ ปีเตอร์เซ (Pieterse, 2000, อ้างถึงใน กนกวรรณ มโนรมย์, 2555 : 74-75) ได้ชี้ให้เห็นจุดเด่นของแนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนา คือ การวิพากษ์แนวคิดการพัฒนาที่มีรากเหง้ามาจากแนวคิดทันสมัยนิยม โดยได้ยกตัวอย่างนักคิดกลุ่มวิพากษ์การพัฒนาที่ผ่านมา เช่น เอสโคบาร์ (Escoba, 1991) กล่าวว่าพัฒนาการก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางสังคมอย่างร้ายแรง ซาซส์ (Sachs, 1992) ก็ได้กล่าวเสริมว่า ให้ยกเลิกแนวคิดที่เอาอเมริกาและตะวันตกเป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นสิ่งล้าสมัยไปแล้ว เนื่องจากแนวคิดการพัฒนาดังกล่าวเป็นเพียงซากปรักหักพังในภูมิทัศน์ทางปัญญา ไม่มีวันเกิดขึ้นจริง เป็นเพียงมายาภาพและสร้างความผิดพลาดตลอดจนความล้มเหลวให้กับสังคม นักคิดสายการก้าวข้ามพัฒนาแนวสุดขั้วบางคนได้ออกมาปฏิเสธการพัฒนาทั้งหมด และวิพากษ์การพัฒนาด้วยท่วงทำนองของภาษาที่แตกต่างกันไป อาทิ ริชท์ (Rist, 1990) กล่าวว่า ทฤษฎีการพัฒนาเป็นลัทธิใหม่ของตะวันตก (New Religion of The West) ขณะที่คอนสแตนติโน (Constantino, 1985) ได้ชี้ว่า การพัฒนาเป็นการสะท้อนความเหนือกว่าของตะวันตก รวมถึงการทำให้เป็นตะวันตก ส่วน ดัสกูปต้า (Dasgupta, 1985) ก็ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาคือการลอกเลียนแบบแนวคิดของกลุ่มชนชั้นกลางทางตะวันตกมาเป็นกระแสหลักของการพัฒนาในประเทศโลกที่สาม รวมทั้ง อามิน (Amin, 1989) และโลวี (Lowy, 1995) ได้ระบุว่า การพัฒนาเป็นวาทกรรมที่ยึดเอายุโรปเป็นศูนย์กลาง สำหรับ แนนดี้ (Nandy, 1988) ก็ได้อธิบายไว้ว่าการพัฒนาเป็นการยกย่องวิทยาศาสตร์เป็นเสมือนอำนาจ ขณะเดียวกัน ค็อตทารี (Kothari, 1988) ก็ได้ชี้ว่าการพัฒนาไม่ได้ทำหน้าที่ใด ๆ ขณะที่ วิชวานาเทน (Vishvanathan, 1988) ก็เสริมว่าการพัฒนาก่อให้เกิดรัฐทดลอง (Laboratory States) นอกจากนี้ ซาซส์ (Sachs, 1992) สรุปว่าการพัฒนาเป็นตัวทำลายและสร้างปัญหาให้กับสังคม

จากข้อวิพากษ์การพัฒนาของนักคิดต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนา เป็นแนวคิดที่ต่อต้านการพัฒนา เนื่องจากปฏิเสธแนวคิดการพัฒนาแบบตะวันตก (Siemiattcki, 2005) และทำการรื้อ/สร้างวาทกรรมการพัฒนา โดยเสนอว่าแนวคิดและแนวทางการพัฒนาแบบเดิมไม่สามารถอธิบายได้อีกต่อไป (Escobar, 2000) นักคิดแนวการก้าวข้ามการพัฒนาได้ถกเถียงต่อปัญหาความล้มเหลวของการพัฒนาและการทำให้ทันสมัย ที่ยังคงหมกมุ่นอยู่กับการใช้ตัวชี้วัดต่าง ๆ อาทิ จีดีพี-จีเอ็นพี (GDP-GNP) ดัชนีการพัฒนามนุษย์ เส้นความยากจน ทุนนิยมเสรี ตลอดจนการพัฒนาแบบตะวันตก ทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม นอกจากนี้ ยังได้วิพากษ์แนวคิดการพัฒนาแบบตะวันตกและการทำให้ทันสมัยที่ส่งผลต่อความล้มเหลวในการพัฒนาในฐานะปรากฏการณ์ระดับโลกคือ ความไม่ยั่งยืน (Unsustainability) และการไม่ยอมรับคุณค่าของท้องถิ่น (Non-Recognition of Local Value) เนื่องจากมุมมองเกี่ยวกับความล้มเหลวของสังคมและประเพณีเป็นสิ่งที่ขัดขวางการพัฒนา ดังนั้น จึงต้องพัฒนาให้ทันสมัยแบบตะวันตก ด้วยมุมมองเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นการลดทอนคุณค่าและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและส่งผลต่อการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนภายใต้แบบจำลองของตะวันตก เนื่องจากเป็นการพัฒนาที่ละเลยบริบททางสังคม วัฒนธรรมและระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น (บงกชมาศ เอกเอี่ยม, 2564 : 165) ซึ่งมุมมองของพอร์เตอร์ (Potter and et al., 2018) ชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมชุมชนประเพณี รวมถึงความคิดแบบดั้งเดิมที่ถูกมองว่าล้าหลังนั้น แท้จริงแล้วมีมูลค่าต่อการพัฒนาชุมชนมากกว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามทฤษฎีตะวันตก ตลอดจนสามารถสร้างรูปแบบใหม่ในการพัฒนาได้เช่นกัน

สรุปได้ว่า กลุ่มนักคิดดังกล่าวมีความเห็นร่วมกันว่า การพัฒนาที่เกิดขึ้นทั้งหมดอยู่นอกสังคมตะวันตก การได้รับอิทธิพลของแนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัย อันเป็นการสะท้อนความเหนือกว่าของชาติตะวันตก ดังนั้น นักคิดกลุ่มนี้จึงปฏิเสธวาทกรรมการพัฒนาของภาครัฐและหันไปสนับสนุนการพัฒนาที่มาจากภาคีต่าง ๆ ภายใต้ความเชื่อที่ว่า การพัฒนาคือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นทางสังคม (Socially Constructed) (Escoba, 1991) ประการต่อมา นักคิดกลุ่มนี้เสนอว่า การพัฒนาคือ การต่อต้านโลกาภิวัตน์ (Resistance to Globalization) ของกลุ่มประชาชนและองค์กรจากรากหญ้า (Grassroots Organizations) ภาคเอกชน (Non-Governmental Organizations) พร้อมกับการเสนอทางเลือกใหม่เพื่อการพัฒนาวิถีการดำรงชีพ (Alternative Forms of Livelihood) ร่วมกับการใช้ความรู้ ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา (Local Forms of Knowledge and Practice) (Escoba, 1991 อ้างถึงใน กนกวรรณ มโนธรรม, 2555 : 75)

สำหรับมุมมองกรอบคิดทฤษฎีก้าวข้ามการพัฒนา นพรัตน์ วรรณเทพสกุล (2560 : 47) ได้อธิบายและชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีก้าวข้ามการพัฒนา (Post-Development) มีกรอบแนวคิดการพัฒนาในมุมมองที่ว่าประเทศร่ำรวยไม่สามารถยกระดับให้ประเทศยากจนหลุดพ้นจากสภาวะความยากจนได้ มีแต่ชุมชนท้องถิ่นเท่านั้นที่สามารถมองเห็นปัญหาและสร้างระบบคิดในการพัฒนาของตนเอง ประชาชนจำต้องพัฒนาตัวเองแทนการพึ่งพาแนวคิดที่ไม่สมบูรณ์จากต่างถิ่น ผู้ทรงอิทธิพลทางความคิดในการก้าวข้ามการพัฒนาได้แก่ เอสโคบาร์ (Escobar) นักมานุษยวิทยาชาวโคลัมเบียผู้ทำการวิจัยการเมืองและนักเคลื่อนไหวด้านสังคมในทวีปอเมริกาใต้ ขณะเดียวกัน มุมมองเกี่ยวกับบริบทของการพัฒนา คือ แต่ละประเทศสามารถพัฒนาตัวเองโดยไม่ต้องอาศัย

แนวความคิดตะวันตก ประเด็นต่อมาคือชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้างพลังอำนาจโดยใช้กรอบคิด การพัฒนาตนเอง และสุดท้ายประเทศกำลังพัฒนาไม่จำเป็นต้องพึ่งข้อเสนอแนะของผู้บริจาค มีอิสระ ทั้งทางด้านวัฒนธรรม การให้กำลังใจและคติเกี่ยวกับการพัฒนา

ขณะที่ ปีเตอร์เซ (Pieterse, 2000 : 176 as cited in Matthews, 2004 : 374-375) ชี้ว่าทฤษฎีการก้าวข้ามการพัฒนาสามารถแยกแยะความโดดเด่นจากแนวทางที่สำคัญ ในการพัฒนา (เช่น ทฤษฎีการพึ่งพา ทฤษฎี การพัฒนาทางเลือก และการพัฒนามนุษย์) เป็นแนวคิด ที่ปฏิเสธการพัฒนา แทนที่การดำเนินงานหรือเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ การปฏิเสธ การพัฒนาเป็นผลมาจากความรู้สึกเชิงลบต่อการพัฒนาที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม มุมมองของนักทฤษฎี การก้าวข้ามการพัฒนาไม่ได้มองว่าโครงการพัฒนานั้นไม่ดีหรือจำเป็นต้องหาวิธีการที่ดีกว่า แต่อยู่บน สมมุติฐานที่ปัญหาอยู่ที่แกนหลักของการพัฒนา ดังนั้น แนวทางการปรับปรุงการดำเนินงานจึงไม่ใช่ คำตอบ

ขณะเดียวกัน แมทธิวส์ (Matthews, 2004 : 375) อธิบายว่า แนวคิด ทฤษฎี และแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับคำว่าการพัฒนา ตั้งแต่ทศวรรษ 1950 นั้นมีความหลากหลาย หลากหลาย และทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาหลากหลายทฤษฎี ถูกสร้างขึ้นมาเป็นขั้วตรงข้ามกับทฤษฎี การพัฒนาอื่น ๆ ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อาทิ มีทฤษฎีการพัฒนาที่หยั่งรากลึกในอุดมการณ์ ทุนนิยม และทฤษฎีอื่น ๆ ที่หยั่งรากลึกในอุดมการณ์มาร์กซิสต์ มีแนวทางส่งเสริมการพัฒนาที่นำโดย รัฐและอื่น ๆ ที่ส่งเสริมการพัฒนาที่นำโดยกลไกตลาด มีความคิดของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เป็นต้น องค์ความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ถูกปฏิเสธโดยนักทฤษฎีการก้าวข้ามการพัฒนา แต่แนวคิดที่ว่ามีความเป็นไปได้ ที่สังคมจะผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง อันจะส่งผลให้ ผู้อยู่อาศัยมีชีวิตที่ดีขึ้น

กล่าวได้ว่า แนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนา ต้องการแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ที่ไม่ได้มาจากตะวันตกแต่เป็นทฤษฎีและแนวปฏิบัติที่มาจากชุมชนท้องถิ่น แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจาก พูโกต์ ที่ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาคือเครื่องมือที่สำคัญของการสร้างความเป็นปกติให้กับมนุษย์ ผ่านความรู้และอำนาจ แนวคิดการก้าวข้ามการพัฒนาให้ความสนใจกับการต่อสู้ผ่านขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนระดับรากหญ้า เพื่อต่อสู้กับวาทกรรมการพัฒนาที่มีตะวันตก เป็นศูนย์กลาง (Sylverster, 1999 : 703-721 อ้างถึงใน สามชาย ศรีสันต์, 2561 : 66)

กล่าวโดยสรุปแล้ว รากเหง้าของแนวคิดการข้ามพ้นการพัฒนา เกิดจากการวิพากษ์ การพัฒนาของกลุ่มนักวิชาการและนักคิดการก้าวข้ามการพัฒนา ที่เชื่อว่าการพัฒนาให้ทันสมัยแบบ ตะวันตก ด้วยการวัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม ตลอดจนการพัฒนา ระบบสังคมและการเมืองให้ทันสมัยด้วยการลอกเลียนแบบตะวันตก ได้ส่งผลกระทบต่อ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงระบบนิเวศน์ นอกจากนี้ ยังส่งผลกระทบต่อประเพณี วิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกด้วย กลุ่มนักคิดการก้าวข้าม การพัฒนาได้ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นเพียงวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นโดยประเทศ พัฒนาแล้ว เป็นวาทกรรมที่มาพร้อมกับอำนาจเพื่อควบคุมและครอบงำประเทศโลกที่สาม ซึ่งนอกจากจะประสบความล้มเหลวในการพัฒนาแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อสังคมในระยะยาวอีกด้วย ดังที่ ซาซส์ (Sachs, 1992 : 1 as cited in Pieterse, 1998 : 360) กล่าวไว้ว่า แนวคิดในการพัฒนา

เปรียบเสมือนซากปรักหักพังในภูมิภาคที่ชนชั้นทางปัญญา เป็นมายาภาพและความผิดหวัง เป็นความล้มเหลว และความชั่วร้ายที่เคียงคู่อยู่กับการพัฒนาที่ได้บอกถึงเรื่องราวทั่วไปว่า การพัฒนาไม่เกิดผลใด ๆ การพัฒนากลายเป็นสิ่งล้าสมัยไปแล้ว ดังนั้น กลุ่มนักคิดการก้าวข้ามการพัฒนา ได้เสนอว่าประเทศโลกที่สามจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการพัฒนาใหม่ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาที่เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมนั้น ๆ โดยใช้องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา ทั้งในเรื่องของการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สร้างกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และระบบคุณค่าภายในสังคม เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรม

ในงานวิจัยนี้ แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมในที่นี้จะหมายถึงเนื้อหาในเชิงทฤษฎีของวาทกรรม สำหรับดุซชฎีนิพนธ์นี้จะใช้แนวคิดสำนักแฟรงค์เฟิร์ตผสมกับแนวคิดของฟูโกต์กล่าวคือ แนวคิดวาทกรรมของสำนักแฟรงค์เฟิร์ตจะให้ความสำคัญต่อเนื้อหาวาทกรรมในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติของอุดมการณ์ ในขณะที่เดียวกันก็จะบูรณาการแนวคิดวาทกรรมของฟูโกต์ที่ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ ดังนั้น ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอหัวข้อย่อยที่เกี่ยวข้อง 3 หัวข้อคือ

2.1.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมวิเคราะห์สำนักแฟรงค์เฟิร์ต

2.1.3.2 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมวิเคราะห์ของฟูโกต์

2.1.3.3 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมการพัฒนา

2.1.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมวิเคราะห์สำนักแฟรงค์เฟิร์ต

การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis)

แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมวิเคราะห์สำนักแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School)

ตัวแทนนักคิดที่สำคัญ คือ เจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) นักคิดทฤษฎีวิพากษ์ อุดมการณ์ เป็นนักคิดและนักปรัชญาแนวสหวิทยาการที่ไม่ยึดติดกับสาขาใด ๆ ครอบคลุมเกี่ยวกับปรัชญา จริยศาสตร์ ทฤษฎีสังคม ทฤษฎีการเมือง (ชยันต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2559 : 242)

ชยันต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2559 : 244-245) ได้อธิบายสรุปถึงแนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์จากงานของ ไวสส์และโวดักต์ (Weiss and Wodak, 2003 : 11-19) ไว้ดังนี้

วาทกรรมเป็นการใช้ภาษาในการพูดและการเขียน ซึ่งอยู่ในรูปแบบของปฏิบัติการทางสังคม (Discourse as a Form of Social Practice) ซึ่งการวิเคราะห์วาทกรรม ต้องเชื่อมโยงกับบริบทในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมถึงต้องมีการตีความในบริบททางประวัติศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นมาของวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ดำรงอยู่ในสังคม ตลอดจนการให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ (Ideology) ที่มองว่าวาทกรรม คือ ภาพสะท้อนของอุดมการณ์หรือเป็นภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ ซึ่งเป้าหมายของการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ คือ การสลายมายาภาพ (Demystify) หรือการถอดรหัสเพื่อเปิดโปงให้เห็นถึงอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง (Deciphering Ideologies) ดังนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมจึงมีลักษณะของการวิพากษ์เป็นหัวใจสำคัญ

ขณะเดียวกัน การมองความสัมพันธ์ระหว่างภาษา (Language) กับอำนาจ (Power) ภายใต้ความเชื่อพื้นฐานที่ว่าภาษาไม่มีอำนาจในตัวเอง ในทางตรงกันข้ามผู้มีอำนาจกลับ

เป็นผู้สร้างภาษาขึ้นมาเอง โดยผู้มีอำนาจเหล่านั้นพยายามจะสถาปนาอำนาจผ่านการใช้ภาษา เพื่อให้เกิดความชอบธรรม กระทั่งเกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน (Inequalities) ในสังคม ส่งผลต่อความแตกต่างของชีวิตของผู้คนในสังคม ภาษาจึงเปรียบเสมือนตัวกลางที่ทำให้เกิดความแตกต่างทางอำนาจระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนี้การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์เป็นการศึกษาวาทกรรมภายใต้หลักการสหวิทยาการ (Interdisciplinary) เนื่องจากปัญหาสังคมมีความสลับซับซ้อน จึงไม่อาจใช้ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งในการวิเคราะห์ปัญหาสังคมเหล่านั้นได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องบูรณาการศาสตร์ (ทฤษฎี) หลาย ๆ แขนงเข้าด้วยกัน เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม จำเป็นต้องใช้วิธีการในการศึกษาที่หลากหลายโดยการทำงานแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary Work)

การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1990 และเริ่มแพร่หลายมากขึ้นในแวดวงสังคมศาสตร์ในช่วงศตวรรษที่ 21 รากฐานของการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ เกิดจากการผสมผสานศาสตร์หลาย ๆ แขนงเข้าด้วยกันทั้งวาทศาสตร์ ภาษาศาสตร์ มานุษยวิทยา ปรัชญา จิตวิทยาสังคม ภาษาศาสตร์เชิงสังคม ปรัชญา (Cognitive Science) วรรณกรรมศึกษา ภาษาศาสตร์ประยุกต์ และนักปฏิบัตินิยมเข้าด้วยกัน ขณะเดียวกันยังได้มีการนำเอาทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) ของสำนักแฟรงเฟิร์ต ซึ่งมีแนวความคิดสำคัญ คือ การปฏิเสธกระบวนการค้นหาความจริงทางสังคมโดยอาศัยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์และหันกลับมาให้ความสำคัญกับความหมายในภาษา อุดมการณ์ วาทกรรม อำนาจ ความยุติธรรม ชาติพันธุ์ ชนชั้น เพศสภาพ รวมถึงพลวัตทางวัฒนธรรม (Cultural Dynamics)

นักคิดในกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์ เชื่อว่าการแสวงหาความรู้ เป็นเป้าหมายที่สำคัญในการยกระดับจิตสำนึกของประชาชนผู้ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบให้มีจิตสำนึกที่ถูกต้อง พร้อมทั้งเน้นการสร้างความรู้จากการปฏิบัติ ฤกษ์แจสำคัญของทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ การสร้างความรู้ด้วยการกระทำ เนื่องจากความจริงมีความซับซ้อน ซึ่งในแต่ละชั้นของความเป็นจริงนั้นอาจถูกเคลือบไปด้วยมายาคติหรือภาพลวงตา เป็นต้น ดังนั้น ความรู้จึงเปรียบเสมือนปฏิบัติการเพื่อการปลดปล่อยผู้คนที่ถูกรอบงำหรือถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคม การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ ได้นำทฤษฎีวิพากษ์ของเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์วาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรม ภายใต้อิทธิพลของสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้เอง ทำให้การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์เป็นการวิเคราะห์วาทกรรมในลักษณะของสหวิทยาการ โดยให้ความสนใจไปที่วาทกรรม อำนาจ อุดมการณ์ และการวิพากษ์ สำหรับเป้าหมายของการวิเคราะห์วาทกรรมตามแนวทางนี้ คือ การปลดปล่อยมนุษยจากการถูกครอบงำ (Emancipation)

ชัยณรงค์ เครือนวนล (2558 : 71-75) ได้สำรวจนักวิชาการผู้บุกเบิกแนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ที่สำคัญ คือ นอร์แมน แฟร์คลาฟ (Norman Fairclough) ตุง แวน ไดค์ (Teun Van Dijk) และรุทส์ ไรส์ดัต (Ruth Wodak) รายละเอียดมีดังนี้

1. การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในมุมมองของนอร์แมน แฟร์คลาฟ

นักวิชาการที่ได้รับการกล่าวอ้างถึงมากที่สุดคนหนึ่งในการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ ก็คือ นอร์แมน แฟร์คลาฟ แฟร์คลาฟเป็นนักภาษาศาสตร์ที่ได้สืบทอดแนวคิดของฟูโกต์

ในการศึกษาวาทกรรม แต่จุดเน้นในการศึกษาวาทกรรมของทั้งสองมีความแตกต่างกันกล่าวคือ พูโกต์ ศึกษาวาทกรรมเพื่อที่จะทำให้เห็นว่ามนุษย์ถูกสร้างขึ้นโดยวาทกรรม แต่แฟร์คลาฟเห็นต่างว่ามนุษย์ เป็นผู้สร้างวาทกรรมได้เช่นกันและวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ ก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ด้านต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้น บทบาทของมนุษย์จึงไม่ได้เป็นผู้ถูกกระทำในทางตรงกันข้ามมนุษย์กลับ เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม โดยแฟร์คลาฟมีจุดมุ่งหมายในการศึกษา วาทกรรมอย่างชัดเจนคือ การบูรณาการวาทกรรมในความหมายเชิงทฤษฎีและสังคมเข้ากับวาทกรรม ในแง่ของตัวบทและปฏิสัมพันธ์ในทางภาษาศาสตร์ ผลจากความพยายามเช่นนี้ทำให้เกิดมุมมอง เกี่ยวกับวาทกรรมใน 3 มิติ คือ ตัวบท (Text) ปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) วาทกรรมที่เป็นปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) รายละเอียดมีดังนี้

1.1 วาทกรรมในฐานะที่เป็นตัวบท (Text) คือ ประกอบด้วยภาษาพูด และภาษาเขียน เป็นข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์เพื่อศึกษากลวิธีทางภาษา

1.2 ปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) ได้แก่ กระบวนการผลิต ตัวบทและตีความตัวบท ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างปฏิบัติการทางวาทกรรม และ แบบแผนเดิม ๆ ของวาทกรรม (Discourse Conventions) ซึ่งความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่แสดง ออกมาไม่ต่างกัน โดยมีภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมเป็นตัวเชื่อมโยงตัวบท (Text) กับภาคปฏิบัติการ ทางสังคมวัฒนธรรม (Sociocultural Practice) กล่าวคือ ตัวบทและบริบททางสังคมต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตัวบทอาจถูกกำหนดโดยบริบททางสังคมวัฒนธรรมผ่านภาคปฏิบัติการ ทางวาทกรรม ในทำนองเดียวกันตัวบทเองก็อาจมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยเช่นกัน ดังนั้น การวิเคราะห์ วาทกรรมจึงเป็นลักษณะของการศึกษาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบระหว่าง ตัวบท บริบท และกระบวนการสร้างตัวบท ผ่านภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม

1.3 วาทกรรมที่เป็นปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) เป็นการศึกษา สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ดังกล่าวว่า มีอิทธิพล ต่อปฏิบัติการทางวาทกรรมอย่างไรตลอดจนผลของวาทกรรมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอย่างไร ขณะเดียวกัน วาทกรรมในมิตินี้ยังครอบคลุมถึงการวิเคราะห์บริบทในระดับนามธรรมที่ส่งผลให้เกิดวาทกรรม อาทิ อุดมการณ์ อำนาจ อัตลักษณ์ ค่านิยม อำนาจนำ (Hegemony) ที่อยู่ในโครงสร้างทางสังคม อันจะนำไปสู่การผลิต ผลิตซ้ำ หรือเป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ทั้งนี้ การจะเข้าใจบริบทดังกล่าวได้ จะต้องอาศัยการมี ภูมิหลังและประสบการณ์ร่วมหรือมีความรู้ในบริบทนั้น ๆ เป็นอย่างดี โดยส่วนใหญ่แล้วพบว่า บริบทดังกล่าวมักจะนำมาจากสภาพสังคมและวัฒนธรรมในช่วงนั้น ๆ

เมื่อเป็นดังนี้ การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์จึงเป็นการศึกษาเพื่อตีความ สำหรับทำความเข้าใจสังคมซึ่งการตีความนี้ได้รวบรวมมิติทางสังคมวัฒนธรรม อำนาจ อุดมการณ์ ในเรื่องของอุดมการณ์นั้น แฟร์คลาฟชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์เป็นตัวให้ความหมาย (Significations) และสร้าง (Construction) ความจริง รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้น วาทกรรมทุกชิ้นจึงมี อุดมการณ์แฝงอยู่ โดยวาทกรรมได้รวบรวมความหมายอันจะนำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ เชิงอำนาจ

กล่าวโดยสรุปแล้ว การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ตามแนวคิดของ แฟร์คลาฟ เป็นวิธีการวิเคราะห์ที่มองว่าวาทกรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการทางสังคม ดังนั้น วาทกรรมกับสังคมจึงมีความสัมพันธ์กันในสองนัยคือ 1) เป็นการกระทำที่คนปฏิบัติต่อโลก และต่อคนอื่น ดังนั้นวาทกรรมจึงเป็นเรื่องของตัวแทนความคิดผ่านภาษาและสัญลักษณ์ 2) เป็นความสัมพันธ์เชิงวิพากษ์ ระหว่างวาทกรรมและโครงสร้างทางสังคมหรือระหว่างปฏิบัติการทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม กล่าวได้ว่า โครงสร้างทางสังคมเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดและเป็นผลของปฏิบัติการทางสังคม ดังนั้น วาทกรรมจึงเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยรูปแบบโครงสร้างทางสังคม ขณะเดียวกัน วาทกรรม/ปฏิบัติการทางวาทกรรมก็เป็นตัวสร้างความหมายแบบขนบธรรมเนียมนิยมหรือความหมายที่ยึดถือกันมา สร้างอัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้ความเชื่อในสังคม นอกจากนี้ปฏิบัติการทางวาทกรรมก็สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธี เป็นความสัมพันธ์สองทางคือ วาทกรรมนั้นถูกสร้าง/สถาปนา/ได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ สถาบันหรือโครงสร้างสังคม ขณะเดียวกันวาทกรรมก็ได้สร้าง/สถาปนา/มีอิทธิพลต่อสถานการณ์ สถาบัน โครงสร้างสังคมนั้นด้วยในลักษณะของ วาทกรรมก็คือผลผลิตของสังคมในทางกลับกันสังคมก็คือผลผลิตของวาทกรรม

2. การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในมุมมองของแวน ไคค์ (Teun Van Dijk)

ตุง แวน ไคค์ เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่มีชื่อเสียง ด้านการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ แวน ไคค์ มองว่าความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับสังคมเป็นความสัมพันธ์แบบอ้อมที่ต้องอาศัยกระบวนการด้านการรับรู้ทางสังคมเป็นสื่อกลาง กล่าวคือ การผลิตและทำความเข้าใจวาทกรรมของคนในสังคมถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางความคิดแบบค่าน้ำ ซึ่งแต่ละคนอาจมีความแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้แต่ละคนจึงอาจตีความหรือเข้าใจวาทกรรมแตกต่างกันออกไป เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ววาทกรรมหนึ่ง ๆ จึงมีผลต่อผู้รับสารแต่ละคนต่างกันหรือครอบงำความคิดแต่ละคนได้มากน้อยแตกต่างกันออกไป อันเป็นผลให้การกระทำของคนแต่ละคนแตกต่างกันไป การศึกษาวาทกรรมในแนวนี้ จึงมุ่งเน้นความสนใจไปที่กระบวนการผลิตและแปลความหมายวาทกรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ภาพ ในความคิดจะเข้ามามีบทบาท เมื่อเป็นเช่นนี้ แวน ไคค์ ได้ชี้ให้เห็นว่า การวิเคราะห์วาทกรรมโดยการดูตัวบทอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ ในทางกลับกันจะต้องดูกระบวนการผลิตและแปลความหมายวาทกรรมด้วย

อย่างไรก็ตาม แวน ไคค์ มองว่าวาทกรรมกับสังคมมิได้สัมพันธ์กันโดยตรง แต่จะมีภาพในความคิดเป็นสื่อกลาง อันเป็นผลให้แต่ละคนจึงอาจตีความเหตุการณ์และวาทกรรมเดียวกันมีความแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้วาทกรรมจึงมีผลต่อผู้รับสารหรือครอบงำแต่ละคนในระดับที่แตกต่างกัน เมื่อเป็นเช่นนี้การให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมแต่เพียงด้านเดียว โดยขาดการพิจารณาถึงด้านกระบวนการรับรู้ซึ่งเป็นตัวกลางระหว่างสังคมกับวาทกรรม ทำให้ไม่สามารถอธิบายข้อเท็จจริงทั้งหมดได้ ดังนี้แล้ว การศึกษาวาทกรรมแนว แวน ไคค์ จึงเปรียบเสมือนการเปิดมุมมองที่ทำให้เห็นภาพของกระบวนการครอบงำทางความคิดในลักษณะที่กระบวนการครอบงำทางความคิดเกิดจากความต้องการที่ทำให้ผู้รับสารสร้างภาพในความคิดเช่นเดียวกับที่ผู้ครอบงำต้องการ ดังนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมจึงมิใช่การเชื่อมโยงความหมายเข้ากับรูปภาษาอย่างเช่นคำหรือประโยคในตัวบทโดยตรงเท่านั้น

ขณะเดียวกัน แม้ว่า แวนไดค์ จะสนใจกระบวนการรับรู้เป็นหลัก แต่ก็มิได้ละเลยต่อความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับวาทกรรม ซึ่งแวน ไดค์ เห็นว่าการศึกษาวาทกรรมเชิงวิพากษ์จำเป็นต้องพิจารณาถึงโครงสร้างทางสังคมซึ่งมีผลต่อวาทกรรม ตลอดจนการวิเคราะห์ภาษาในตัวบทอย่างละเอียด ซึ่งการศึกษาภาษากับวาทกรรมเชิงวิพากษ์สิ่งที่ให้ความสำคัญไม่ใช่เรื่องกฎไวยากรณ์ในภาษาแต่จะต้องให้ความสำคัญกับภาษาที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ ด้วยเหตุผลที่ว่าอุดมการณ์เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นโดยกลุ่มอำนาจในสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมและผลิตซ้ำในการควบคุมคนอื่น ๆ ในสังคมนอกจากนั้น อุดมการณ์ยังเปรียบเสมือนตัวกำหนดบทบาทของวาทกรรมในการยึดเหนี่ยวประสานการทำงานของสมาชิกแต่ละกลุ่มในสังคม นอกจากการศึกษาวาทกรรมแล้ว แวน ไดค์ ยังสนใจศึกษาเกี่ยวกับบริบท (Context) คือ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรม บทบาท เป้าหมายและลักษณะของสถานการณ์ เช่น เวลา สถานที่ ค่านิยม เป็นต้น หรือบริบทในระดับท้องถิ่นหรือระดับตัวต่อตัว (Interaction) รวมถึงระดับโลก และระดับสังคม ตลอดจนการศึกษอำนาจที่ประกอบด้วยการควบคุม การกระทำและจิตใจ อำนาจในการโน้มน้าวใจ การครองใจคนและความยินยอมพร้อมใจ (Hegemony and Consensus) การเข้าถึงแหล่งทรัพยากร การควบคุมบริบท การควบคุมโครงสร้างวาทกรรม (Controlling Discourse Structure) การควบคุมแบบครบวงจร (Closing The Circle of Power) การแบ่งแยกอำนาจ (The Division of Power) การใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้อง (Power Abuse) เพื่อแสดงให้เห็นถึงผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรม ซึ่งอาจจะมีที่มาแตกต่างหลากหลายกันออกไป และอำนาจดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมอีกด้วย

3. การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในมุมมองของรูธ โวส์ตัก (Ruth Wodak)

รูธ โวส์ตัก เป็นนักวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ ที่มุ่งเน้นแนวทางการศึกษาวาทกรรมเชิงประวัติศาสตร์เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาเกี่ยวกับการกีดกันทางเพศ การต่อต้านชาวยิว การเมืองเชิงอัตลักษณ์ องค์กรทางวาทกรรมในองค์กร การศึกษาวาทกรรมเชิงประวัติศาสตร์ ถือได้ว่าเป็นศึกษาวาทกรรมแบบสหวิทยาการ การศึกษาวาทกรรมเชิงประวัติศาสตร์มีลักษณะเด่นคือ ความพยายามที่จะบูรณาการข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว และตีความข้อมูลเหล่านั้นใหม่โดยคำนึงบริบททางสังคมและการเมืองที่ห้อมล้อมข้อมูลเหล่านั้น การให้ความสำคัญกับมิติเชิงประวัติศาสตร์ของวาทกรรมนั้น เกิดจากความเชื่อพื้นฐานของโวส์ตักที่เชื่อว่าวาทกรรมมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ นั่นคือ วาทกรรมที่เห็นหรือดำรงอยู่ในสังคม ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งนั้นเปรียบเสมือนผลผลิตทางประวัติศาสตร์ของวาทกรรมในอดีต ที่เป็นดังนี้ เนื่องจากในสังคมหนึ่ง ๆ โครงสร้างเศรษฐกิจสังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปกาลเวลา และเมื่อโครงสร้างของสังคมเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องมีการพัฒนาวาทกรรมให้สอดคล้องกับสภาพโครงสร้างสังคมหรือเหตุการณ์ที่เข้ามาปะทะต่อต้าน กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ตลอดระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านในสังคมหนึ่ง ๆ มีการพัฒนาวาทกรรมเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาหรือโครงสร้างทางสังคมอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น หากต้องการทำความเข้าใจวาทกรรมที่ครอบงำสังคมในปัจจุบัน จำเป็นต้องทำความเข้าใจวาทกรรมที่ดำรงอยู่หรือที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น เพราะทั้งคู่มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ การศึกษาวาทกรรมด้วยมิติประวัติศาสตร์ ได้ทำให้ผู้ศึกษาเห็นถึงความคิด ความเชื่อ หรืออุดมการณ์ที่เป็นเสมือนปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังในการผลิตวาทกรรมของแต่ละช่วงเวลาหรือความคิด ความเชื่อ หรืออุดมการณ์แฝงมากับวาทกรรมชุดใดชุดหนึ่งด้วย

2.1.3.2 การวิเคราะห์วาทกรรมแนวฟูโกต์ (Foucaudian Discourse Analysis)

การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) เป็นความพยายามที่จะสืบค้นและศึกษาถึงขั้นตอน กระบวนการ ลำดับเหตุการณ์ และรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มตัวเราอยู่ในสังคม ในรูปของวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมว่ามีความเป็นมาในเรื่อ่นั้น ๆ อย่างไร มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในเรื่องนั้น ๆ อย่างไร มีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจนำ (Hegemony) กันอย่างไร นอกจากนี้ ยังมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับบุคคล สถาบัน สถานที่ เหตุการณ์อะไรบางอย่าง ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างการปิดกั้น/เก็บกด สิ่งเหล่านี้ของวาทกรรม ว่ามีอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิเคราะห์วาทกรรมหัวใจอยู่ที่การพิจารณาค้นหาว่าด้วยวิธีการหรือกระบวนการที่สิ่งต่าง ๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อศึกษาและเพื่อการพูดถึงวาทกรรม หรือการพิจารณาถึงภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมนั่นเอง อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ในความหมายของฟูโกต์ มิใช่สิ่งที่จับต้องได้แต่หมายถึงชุดของความสัมพันธ์ที่มีความสลับซับซ้อนในสังคม ซึ่งเป็นตัวกำหนดการพูดถึงสิ่งนั้น ๆ อาทิ สถาบันต่าง ๆ ในสังคม กระบวนการทางสังคม ระบบเศรษฐกิจ แบบแผนพฤติกรรม จารีตประเพณี เทคนิควิทยาการ ตลอดจนระบบการจัดประเภทแยกแยะต่าง ๆ ในสังคม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2544 : 98-100)

ธีรยุทธ บุญมี (2557 : 37-45) ได้อธิบายสรุปถึงความสำคัญของการวิเคราะห์วาทกรรมในแนวของฟูโกต์เอาไว้ว่า นักวาทกรรมวิเคราะห์ห่มองว่ามนุษย์หรือบุคคลไม่มีความหมายหรือความสำคัญ แต่สิ่งสำคัญคือคำพูด ซึ่งเมื่อพูดออกไปแล้วมันจะมีบทบาทกำหนดความคิด ชีวิตความเป็นไปของมนุษย์เองอย่างรอบด้าน การวิเคราะห์วาทกรรมจึงสำคัญกว่าการวิเคราะห์บุคคลหรือความคิดของบุคคลและมีแง่ที่ดี ดังนี้

1. การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ความคิด วัฒนธรรม วรรณกรรม ประเด็นต่าง ๆ ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ด้วยสปิริตที่เปิดกว้างขึ้นคือไม่ใช่วาทกรรมที่อยู่แต่ในตำรา

2. การวิเคราะห์วาทกรรมมีจุดแข็งในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดคือ

2.1 การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดแนวมาร์กซิสม์ มักใช้แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ คือการมองว่ามีสิ่งที่เรียกว่าอุดมการณ์ เป็นสิ่งที่ผิดพลาด เป็นภาพลวงตาอยู่ส่วนหนึ่ง และยังมีส่วนหนึ่งเป็นความจริง เป็นความถูกต้องหรือความดีงาม มิเชล ฟูโกต์ ปฏิเสธความคิดเรื่องอุดมการณ์ โดยมองว่าวาทกรรมทำหน้าที่อุดมการณ์และทำหน้าที่อย่างอื่นด้วย แม้แต่วิทยาศาสตร์ต่าง ๆ เองก็ทำหน้าที่อุดมการณ์ด้วย ฟูโกต์ มองว่าวาทกรรมหรือความรู้ มีความสำคัญที่สุดต่อความเป็นมนุษย์ สังคม และรัฐมีความสำคัญต่อการตัดสินใจผิด ดีงาม เลวทรามของคน

2.2 การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิม มองความรู้ที่มีลักษณะเป็นการกลั่นกรอง เป็นระบบ จึงเป็นการปิดกั้นความรู้ชาวบ้าน ความรู้ของผู้หญิง คนบ้า คนสภาพจิตไม่ดีที่ฟูโกต์ เรียกว่าเป็น Subjugated Knowledge หรือความรู้ที่ถูกกด บังคับ ฟูโกต์ มองการก่อรูปองค์ความรู้ที่ไม่ใช่แนวการพัฒนาอย่างเป็นระบบ แต่เป็นการมองการก่อรูปความรู้เป็นเหตุบังเอิญจากแหล่งที่กระจัดกระจาย เป็นเหตุการณ์มากกว่าเป็นระบบและกระบวนการ

2.3 การมองประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมมักมองความคิดเป็นความต่อเนื่องของการใช้เหตุผล เป็นเครื่องสะท้อนความก้าวหน้าของมนุษยชาติ ซึ่งฟูโกต์ มองว่าวาทกรรมวิเคราะห์ จะช่วยให้เราเห็นภาพที่ต่างออกไป ในลักษณะที่ชัดเจนสอดคล้องกับความเป็นจริงมากกว่า

2.4 การเน้นความไม่ต่อเนื่องของความคิด รวมทั้งการเน้นโครงสร้างเชิงลึกของความรู้แต่ละชุด กรอบคิด (Concept) แต่ละตัวหรือแต่ละช่วงสมัยทำให้กระแสการเขียนประวัติศาสตร์ องค์กรรวมทั้งหมดเสื่อมความนิยมลง ซึ่งฟูโกต์ มองว่าเป็นความพยายามที่มุ่งค้นหาภาพรวมของอารยธรรม ทั้งอารยธรรม หลักการทางวัตถุ หรือทางจิตวิญญาณของสังคมทั้งสังคม เป็นความพยายามแบบสำนักโครงสร้างนิยม ซึ่งมุ่งจะครอบครองสิ่งที่เรียกว่าโลกทัศน์ (World-View) จิตวิญญาณแห่งยุคสมัย (Spirit of the Age) หรือแบบอุดมคติ (Ideal Type) ลงไปบนความแตกต่างหลากหลายของประวัติศาสตร์ กระแสประวัติศาสตร์ดังกล่าว เกิดจากข้อสมมติที่ผิดพลาดหลายประการ

2.5 วาทกรรมวิเคราะห์ช่วยให้ ฟูโกต์ มองประวัติศาสตร์ความรู้ในแบบประวัติศาสตร์สังคมหรือประวัติศาสตร์วาทกรรมของสังคม ฟูโกต์ ปฏิเสธการมองความรู้ของมนุษย์ ในเชิงพัฒนาการและพัฒนาการความคิดของบุคคล

มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault, 1926-1984) นักวิชาการผู้มีบทบาทสำคัญในการวิเคราะห์วาทกรรมแนวนี้ ในการวิเคราะห์ทางสังคม ฮอลล์ (Hall, 2004 : 345-349) นักวัฒนธรรมศึกษา ชี้ว่า การวิเคราะห์วาทกรรมแนวฟูโกต์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Relation of Power) ซึ่งมีวาทกรรมเป็นระบบของการสร้างความเป็นตัวแทน (System of Representation) เนื่องด้วยวาทกรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการผลิตความรู้โดยผ่านภาษา แต่กิจกรรมทางสังคมทั้งหลายทั้งปวงล้วนแต่มีความหมาย (Meaning) ซึ่งความหมายเป็นตัวกำหนดในสิ่งที่เราทำ ความหมายหรือกิจกรรมที่มีความหมายอยู่เบื้องหลังล้วนแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นภายในวาทกรรมของแต่ละรูปแบบ ดังนั้น กิจกรรมทั้งหมดในสังคมต่างก็มีมิติของวาทกรรมอยู่ด้วยเสมอ คือไม่มีสิ่งใดที่จะมีความหมายทางสังคมได้ถ้าอยู่นอกระบบวาทกรรม นอกจากนี้ ความแตกต่างของวาทกรรมจะขึ้นอยู่กับยุคของประวัติศาสตร์ในแต่ละยุค โดยวาทกรรมจะไม่มี ความต่อเนื่องระหว่างยุค (ชัยยนต์ ประดิษฐศิลป์, 2559 : 249)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2560) ได้ตีความเกี่ยวกับการให้ความหมายของวาทกรรมของฟูโกต์เอาไว้เป็นสองนัยตามวิธีวิทยาในการศึกษาวาทกรรมสองแนวของเขา คือ 1) ช่วงที่ฟูโกต์ใช้วิธีวิทยาในการศึกษาวาทกรรมแบบโบราณคดีวิทยา (Archaeology) วาทกรรมในมิตินี้ฟูโกต์ให้ความสำคัญกับภาษาเป็นอย่างมาก โดยฟูโกต์พยายามชี้ว่าวาทกรรมเป็นระบบของการพูดและการเขียนในสังคมหนึ่ง เนื่องจากวาทกรรมจะเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์และเงื่อนไขตลอดจนกลไกต่าง ๆ ในการพูดและการเขียน 2) ในช่วงหลังฟูโกต์ได้เปลี่ยนวิธีวิทยาในการศึกษาวาทกรรมจากวิธีการแบบโบราณคดีวิทยา มาสู่วิธีวิทยาแบบวงศ์วิทยา (Genealogy) โดยฟูโกต์ชี้ว่าวาทกรรมเป็นมากกว่าเรื่องของภาษาหรือคำพูด เนื่องจากมีภาคปฏิบัติของการวาทกรรม (Discursive Practices) ที่ปฏิบัติการผ่านความคิด ความเชื่อ คุณค่าและสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันเรื่องนั้น ๆ

ชัยณรงค์ เครือนวน (2558 : 14-21) ได้อธิบายสรุปถึงการวิเคราะห์วาทกรรมของฟูโกต์ ทั้งสองนัยดังกล่าวข้างต้น รายละเอียดมีดังนี้

1. การวิเคราะห์วาทกรรมภายใต้วิธีวิทยาแบบโบราณคดีวิทยา (Archeology)

การศึกษาวาทกรรมในรูปแบบนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์ ความคิดของมนุษย์ ซึ่งฟูโกต์ได้วิพากษ์การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดแบบปกติที่มองพัฒนาการ ความคิดบนพื้นฐานของความต่อเนื่อง และมองประวัติศาสตร์ความคิดแบบความก้าวหน้า หรือมอง ในเชิงสูงส่งเป็นพัฒนาการของสิ่งดิงาม จนมองไม่เห็นถึงความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังความคิด เหล่านั้น การปฏิเสธการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดเช่นนี้ เกิดขึ้นพร้อมกับการวิเคราะห์ ประวัติศาสตร์ความคิด โดยชี้ให้เห็นถึงกฎเกณฑ์ที่กำกับการผลิตความคิด ความรู้ของสังคม ในแต่ละยุคสมัย (ธีรยุทธ บุญมี, 2557 : 47-48)

จุดเริ่มต้นในประวัติศาสตร์ความคิดของฟูโกต์ เริ่มปรากฏขึ้นผ่านงานเขียนที่ ชื่อว่า ความบ้าและอารยธรรม : ประวัติศาสตร์ของความวิกลจริตในยุคเหตุผล (Madness and Civilization : A History of Insanity in The Age of Reason) ในหนังสือเล่มนี้ฟูโกต์ได้ตั้งคำถาม ถึงเงื่อนไขและสถานะทางประวัติศาสตร์ในคริสต์วรรษที่ 17 และ 18 ที่มีการแบ่งแยกความแตกต่าง ระหว่างความมีเหตุผลและไม่มีเหตุผล ข้อค้นพบที่สำคัญที่ได้จากการศึกษาค้นคว้านี้คือ ฟูโกต์ได้ค้นพบ เทคนิคของอำนาจซึ่งเป็นลักษณะของอำนาจที่มีการแบ่งแยกและกีดกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแบ่งแยกผู้ป่วยโรคเรื้อรังและคนบ้าออกจากคนปกติในสังคม กฎ ระบบ ระเบียบกับการกักกัน ในสถาบัน รวมถึงการก่อตัวของความรู้แบบใหม่ โดยฟูโกต์ได้เลือก “ความบ้า” หรือ “จิตวิปลาส” มาเป็นประเด็นในการวิเคราะห์ โดยมองว่าความบ้าหรือคนบ้า นั้น เกิดจากการให้ความหมายหรือนิยาม กล่าวคือ นิยามของความบ้าหรือคนบ้าได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัยของประวัติศาสตร์ อาทิ ในยุคกลางคนบ้าไม่ได้ถูกกีดกันออกจากคนปกติ โดยสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้ ขณะที่ ในบางครั้งคนบ้ากลับถูกยกย่องว่าเป็นผู้มีญาณพิเศษเหนือมนุษย์ทั่วไปในสังคม แต่เมื่อมาถึง คริสต์ศตวรรษที่ 17 อันเป็นช่วงของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางสังคมมาสู่แนวคิดของหลัก เหตุผล กลับกลายเป็นมีการกวาดต้อนคนบ้าไปคุมขังร่วมกับพวกอาชญากรและกลุ่มคนจรจัด จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้มีการแบ่งแยก คนบ้าออกมาและทำให้กลายเป็นบุคคลพิเศษ ที่จะต้องบำบัดรักษาด้วยวิชาทางจิตเวชและถูกกักกันเอาไว้ในโรงพยาบาลโรคจิต กรณีดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงการสร้างความหมายหรือนิยามนั้นนำมาซึ่งพลังของอำนาจ ทั้งพลังอำนาจในการกำหนด ควบคุม จัดระเบียบ ตลอดจนงบการและแบ่งแยกภายในสังคม

ต่อมา ฟูโกต์ ได้ผลิตผลงานชิ้นที่สองในชื่อ กำเนิดการแพทย์ (The Birth of Clinic) ในผลงานเล่มนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการควบคุมและสอดส่องโดยผู้เชี่ยวชาญ ผ่านการนำเสนอ เรื่องราวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหักเหมมมองทางการแพทย์ ทั้งในแนวคิดโครงสร้าง รูปแบบ การจัดการความรู้ ความสำคัญของหนังสือเล่มนี้ ชัยณรงค์ เครือนวน ได้อธิบายสรุปว่า ฟูโกต์ ต้องการ แสดงให้เห็นถึงการทำให้ร่างกายของมนุษย์เป็นวัตถุแห่งการตรวจสอบและวิเคราะห์ทางการแพทย์ โดยผ่านการอธิบายเพื่อชี้ให้เห็นว่าการแพทย์ในช่วงศตวรรษที่ 18 มีการจำแนกความเจ็บป่วยตาม ระบบการจัดประเภทบนพื้นที่ในระบบของความรู้ ซึ่งเป็นระบบที่ค่อนข้างจะแตกต่างจากความเข้าใจ ในระบบการแพทย์สมัยใหม่ กระทั่งเกิดการกลายพันธุ์ด้านมุมมองและความรู้ทางการแพทย์ จากการแพทย์ที่มีการจัดประเภทเชื้อโรคในศตวรรษที่ 18 สู่อำนาจที่ให้ความสำคัญกับอาการ และนำมาสู่การแพทย์ที่ศึกษาร่างกาย ซึ่งเป็นการแพทย์มุ่งเน้นไปที่การตรวจร่างกายคนไข้

ขณะเดียวกัน ระบบความรู้ทางการแพทย์แบบดั้งเดิมมีมุมมองที่ว่าความตายของคนไข้ เป็นทั้งจุดจบของคนไข้และจุดจบของโรคด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ความรู้ทางการแพทย์จึงไม่สามารถศึกษาได้จากคนตาย แต่ความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่ ไม่ว่าจะศพหรือการตายกลับกลายเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายกับเชื้อโรค เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ความตายจึงเป็นที่มาของความรู้ใหม่ไม่ใช่จุดจบของความรู้แบบดั้งเดิมในทางการแพทย์ การเปลี่ยนแนวคิดต่อความหมายภายใต้กรอบคิดทางการแพทย์เช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญนำมาซึ่งการแตกหักในประวัติศาสตร์การแพทย์ตะวันตก จนกระทั่งนำมาสู่การจับจ้องและตรวจตรามากขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้น ตามทัศนะของฟูโกต์ความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่ ถือได้ว่าเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงความคิดและวิธีการจัดการในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความคิดและวิธีการจัดการในเรื่องพื้นที่ ที่มีการกำหนดให้โรงพยาบาลและคลินิกสมัยใหม่จัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนไข้กับแพทย์ในรูปแบบใหม่ ในลักษณะที่ทำให้เห็นว่าความรู้เกิดขึ้นได้จากการตรวจตราคนไข้ ตลอดจนความรู้ที่คิดว่าความตายก็สามารถเป็นที่มาของความรู้ได้ (ธีรยุทธ บุญมี, 2557 : 76-78 ; Foucault, 1963 อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 15-16)

งานเขียนที่สำคัญอีกชิ้นของฟูโกต์ก็คือ หนังสือที่ชื่อว่า ระเบียบของสรรพสิ่ง (The Order of Thing, 1966) เป็นหนังสือเล่มแรกที่ฟูโกต์แนะนำแนวคิดเรื่องกรอบความรู้ (Episteme) เพื่อช่วยในการสืบค้นถึงความเป็นมาในการสร้างศาสตร์ โดยเผยให้เห็นถึง ข้อบังคับ ระเบียบและกฎแห่งการก่อรูปของระบบความคิดในศาสตร์ว่าด้วยมนุษย์ (Human Science) ที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 19 โดย ฟูโกต์ได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงโครงสร้างทางความคิดของแต่ละยุคสมัย ฟูโกต์เรียกโครงสร้างของความคิดนี้เรียกว่า กรอบความรู้ (Episteme) และได้อธิบายว่า กรอบความรู้หมายถึงชุดของความสัมพันธ์ทั้งหมดซึ่งมีความเป็นเอกภาพในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ก่อให้เกิดรูปร่างทางญาณวิทยา วิทยาศาสตร์และระบบแห่งความเป็นระเบียบหรือแบบแผนที่เป็นไปได้ โดยกรอบความรู้ไม่ใช่รูปแบบแห่งความรู้ หรือเป็นประเภทของความมีเหตุผลที่ข้ามขอบเขตวิทยาศาสตร์อันหลากหลายประเภท โดยเผยให้เห็นถึงเอกภาพขององค์ประธาน แต่มันเป็นผลรวมของความสัมพันธ์ที่สามารถค้นพบได้ในแต่ละช่วงสมัย และระหว่างศาสตร์ต่าง ๆ เมื่อเราวิเคราะห์มันในระดับกฎเกณฑ์ทางวาทกรรม (Foucault, 1969 : 191 อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 16 ; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562 : 45-46)

ภายใต้นิยามกรอบความรู้ที่คลุมเครือของฟูโกต์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2562) ได้ทำให้นิยามกรอบความรู้ มีความชัดเจนมากขึ้นโดยเขาวิเคราะห์ไว้ว่า กรอบความรู้นี้เปรียบเสมือนกับกรอบที่กำกับเครือข่ายของความรู้ ความเชื่อ วิธีคิด วิธีการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ในยุคหนึ่ง ๆ หรืออีกนัยหนึ่ง กรอบความรู้นี้เปรียบเสมือนเบื้องหลังของคำพูด ความคิด ข้อเขียนที่ผู้คนในแต่ละสังคมแสดงออกมา

ฟูโกต์ ได้ทำการสืบค้นในเชิงโบราณคดีวิทยา (Archeology) พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงและความไม่ต่อเนื่องของกรอบความรู้ในสังคมมนุษย์ใน 3 กรอบด้วยกัน คือ

- 1) ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ กรอบความรู้ของมนุษย์อยู่บนพื้นฐานความเชื่อในเรื่องพระเจ้า
- 2) ยุคคลาสสิก ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 จะมองความรู้เหมือนภาษาที่สร้างภาพตัวแทนเป็นฐานของความเข้าใจธรรมชาติและความมั่งคั่ง
- 3) ยุคสมัยใหม่ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 จะมองความรู้

ผ่านการนิยามมนุษย์เป็นประเด็นของความรู้ จากประเด็นดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการประดิษฐ์สร้างแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์ขึ้นมาใหม่ โดยเฉพาะกรอบความรู้ที่มองว่ามนุษย์เป็นผู้ผลิตสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งทรัพยากรสังคมและภาษา โดยฟูโกต์ ได้ชี้ให้เห็นว่าความคิด กรอบความรู้ลักษณะดังกล่าวนี้ เพิ่งจะถูกผลิตขึ้นมาในยุคสมัยใหม่และอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา กล่าวคือ ความรู้ความคิดความเชื่อทางสังคม ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไป หากมีกรอบความรู้ชุดใหม่มาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น (Foucault, 1966 ; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562 : 48-49)

ต่อมาในปี ค.ศ.1969 ได้มีการตีพิมพ์และเผยแพร่ผลงานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งของฟูโกต์ ก็คือ โบราณคดีของความรู้ (The Archeology of Knowledge) งานเขียนเล่มนี้ ฟูโกต์ ได้พยายามวิพากษ์กระบวนการสร้างประวัติศาสตร์ความคิด (History of Idea) แบบธรรมดา โดยชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์แห่งความคิดแบบธรรมดาที่มีลักษณะของความต่อเนื่องนั้น เป็นผลพวงของความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นองค์ประธานของสังคม (Subject) ดังนั้น ในกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดฟูโกต์ จึงเสนอให้ลดทอนหรือรื้อถอนความเชื่อการเป็นองค์ประธานของมนุษย์ และเสนอให้หันมาให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์กฎเกณฑ์ที่กำกับการก่อรูปของความคิดของมนุษย์ ซึ่งฟูโกต์เชื่อว่าความคิดของมนุษย์ถูกควบคุมโดยภาษาที่ใช้ในการพูด การเขียน การคิดและการสื่อสาร โดยการศึกษาภาษาคำนี้ ฟูโกต์ ได้ให้ความสนใจไปที่การศึกษาสิ่งที่เรียกว่า ถ้อยความ (Statement) ซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานของวาทกรรม ที่เปรียบเสมือนหน่วยย่อยหรือพื้นฐานของวาทกรรม ฟูโกต์ใช้ ถ้อยความในความหมายที่เฉพาะเจาะจง คือ เป็นตัวกำหนดให้มีการพูดมีความหมายขึ้นมา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ถ้อยความนั้นเปรียบเสมือนกลุ่มหรือชุดของถ้อยความที่ประกอบกันเป็น (ภาษา) วาทกรรมนั่นเอง (Foucault, 1969 ; ชัยณรงค์ เครือฉนวน, 2558 : 17 ; ธีรยุทธ บุญมี, 2557 : 94-97)

กล่าวโดยสรุป การศึกษาวาทกรรมภายใต้วิธีวิทยาแบบโบราณคดีวิทยานี้ ฟูโกต์ ให้ความสนใจ/ความสำคัญไปที่การก่อรูปของวาทกรรมและความสัมพันธ์ของถ้อยความ โดยใช้วิธีการทางโบราณคดีวิทยาเข้ามาช่วยในการสืบค้นโครงสร้างของความรู้ จากความเข้าใจส่วนย่อย ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของโครงสร้างใหญ่ เป้าหมายในการศึกษาภายใต้วิธีวิทยาแบบโบราณคดีก็คือทำให้เห็นถึงกฎแห่งการก่อรูป กฎหรือวิธีแห่งการจัดระบบให้กับความคิดซึ่งอยู่ภายใต้กรอบความรู้ บางประการหรือการวิเคราะห์ว่าโครงสร้างของความรู้เหล่านี้ว่าประกอบขึ้นมาอย่างไร ดังนั้น เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เข้าใจความเป็นเหตุเป็นผลของวาทกรรมว่ามีกฎเกณฑ์พื้นฐานอะไรบ้าง ดังนั้น สามารถสรุปงานศึกษาของฟูโกต์ได้ว่า ฟูโกต์ มีมุมมองวาทกรรมในฐานะเป็นระบบคิด ซึ่งสะท้อนผ่านภาษาที่นำไปสู่การปฏิบัติทางสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2559 : 251-252)

2. การศึกษาวาทกรรมภายใต้วิธีวิทยาแบบวงศ์วิทยา (Genealogy)

วิธีวิทยาแบบวงศ์วิทยา เป็นการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์ความคิดหรือวาทกรรมของฟูโกต์รูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 การศึกษาวาทกรรมภายใต้วิธีวิทยาแบบวงศ์วิทยานี้เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับอำนาจ โดยการตั้งคำถามในลักษณะที่ว่า อำนาจกับความรู้สัมพันธ์กันในลักษณะไหนหรืออำนาจถูกใช้อย่างไร ซึ่งฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่าความรู้กับอำนาจเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และมีผลต่อเนื่องซึ่งกันและกัน ซึ่งหมายถึงว่าไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจชนิดใดที่ปราศจากการประกอบสร้างของสนามความรู้ และไม่เชื่อว่ามีความรู้ชนิดใด

ที่มีได้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระยะเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ งานเขียนที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนวิธีวิทยาจากโบราณคดีวิทยาสู่วิทยาแบบวงศาวิทยา ก็คือ อำนาจวินัยและการลงโทษ (Discipline and Punish : The Birth of The Prison) งานเขียนชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นงานเขียนที่สำคัญที่สุดของ ฟูโกต์ ที่พยายามผสานองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ กฎหมายสมัยใหม่และกฎระเบียบมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับการควบคุมบงการ (Subjection) จนกระทั่งทำให้มนุษย์กลายเป็นวัตถุแห่งความรู้ ภายใต้ว่าทกรรมที่มีสถานภาพเป็นวิทยาศาสตร์ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2559 : 252)

งานเขียนชิ้นนี้ของฟูโกต์ให้ความสนใจเรื่องของการจำคุก การกักขังและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบแห่งการลงโทษจากการประหารชีวิตและการทารุณกรรมต่อร่างกายสู่การควบคุมโดยผู้เชี่ยวชาญในรูปแบบของความรู้ การลงโทษในรูปแบบของวินัย การจัดระเบียบบุคคล การทำให้ประชาชนหันมาควบคุมตัวเอง ตลอดจนทำให้ประชาชนรู้สึกว่าจะถูกจ้องมองตลอดเวลา กระทั่งทำให้ตัวเองต้องปฏิบัติตามระเบียบวินัยในรูปแบบของบรรทัดฐานหรือกฎเกณฑ์ของสังคม ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่าระเบียบวินัยนั้นเปรียบเสมือนเทคนิคแห่งอำนาจ ที่ได้สร้างขึ้นตอนและกระบวนการขึ้นมาเพื่อฝึกหรือบังคับร่างกายให้เชื่อฟังผ่านเครื่องมือต่าง ๆ อาทิ 1) เครื่องมือในการจับจ้องหรือสังเกตการณ์ซึ่งเปรียบเสมือนแบบแผนแห่งอำนาจที่กระทำผ่านความสามารถในการมองเห็น เช่น ในยุคคลาสสิกมีการสร้างศูนย์สังเกตพฤติกรรมของมนุษย์หลากหลายรูปแบบ เป็นต้น 2) เครื่องมือในการประเมินผลการตัดสินใจ โดยฟูโกต์ อธิบายว่าการสร้างอำนาจผ่านระเบียบวินัยจะมีระบบการลงโทษพิเศษนอกเหนือจากกฎหมาย โดยกระทำต่อพฤติกรรมของบุคคลเป็นจำนวนมาก เช่น กรณีในโรงเรียนมีการลงโทษนักเรียนที่พูดจาไม่ไพเราะหรือแต่งกายผิดระเบียบหรือในโรงงานอุตสาหกรรมมีการลงโทษกับพนักงานที่มาทำงานมาสาย หยุดงานหรือละเลยต่อหน้าที่ เป็นต้น ผลที่เกิดขึ้นตามมา คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดการลงโทษนั้นเป็นผลจากการไม่เชื่อฟังหรือไม่ปฏิบัติตาม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปฏิบัติการของอำนาจแห่งการสร้างระเบียบวินัยนั่นเอง อย่างไรก็ตามระเบียบวินัยไม่เพียงแต่จะปฏิบัติการผ่านการลงโทษเท่านั้น แต่ยังมีปฏิบัติการผ่านคำชมเชยหรือให้รางวัลกับผู้ปฏิบัติตามระเบียบวินัยด้วย 3) เครื่องมือในการตรวจสอบ ฟูโกต์อธิบายเอาไว้ว่าเป็นเครื่องมือที่ประกอบขึ้นจากเครื่องมือสองประเภทแรก โดยการตรวจสอบนี้เปรียบเสมือนกระบวนการที่กลุ่มคนที่ถูกจับจ้องต้องตกอยู่ในกระบวนการครอบงำ และทำให้กลุ่มคนที่ถูกจับจ้องเหล่านี้กลายเป็นผู้ถูกระงับซึ่งเทคนิคดังกล่าวนี้เป็นฐานของอำนาจทั้งหมด (Foucault, 1977 : 34, 178 อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 18-19)

การลงโทษแบบใหม่นี้ถือได้ว่าเป็นการลงโทษที่มีประสิทธิภาพที่สามารถกำกับและควบคุมผู้คนให้อยู่ในกรอบได้ เนื่องจากผู้คนในสังคมจะไม่รู้ตัวว่าตนเองกำลังถูกลงโทษโดยกฎเกณฑ์บางอย่าง ฟูโกต์ เรียกวิธีการลงโทษนี้ในลักษณะนี้ว่าเป็นเทคโนโลยีทางการเมืองบนร่างกายมนุษย์หรือที่เรียกว่าอำนาจชีว (Bio-Power) เป็นอำนาจที่ทำงานในระดับจุลภาคหรือในระดับที่คนเราควบคุมตัวเอง เป็นอำนาจที่มากกระทำบนร่างกายของเราโดยเราเป็นผู้กระทำการเอง ซึ่งอำนาจชีวนี้เปรียบเสมือนกับหอคอยเฝ้าคุกนิกโทซ (Panopticon) ที่มีผู้คุมเฝ้ามองอยู่แต่นิกโทซไม่สามารถมองเห็นผู้คุมที่กำลังจ้องมองอยู่หรือไม่ จึงไม่กล้าที่จะทำการใด ๆ อันเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ของคุณ ดังนั้น อำนาจชีวจึงเป็นอำนาจที่มีชีวิตและทำงานได้เอง แม้ว่าจะไม่สามารถทราบถึงแหล่งที่มาของอำนาจว่าเข้ามาแทรกซึมและควบคุมอย่างไร อำนาจดังกล่าวจึงเป็นอำนาจที่เรา

บังคับตัวเอง เป็นอำนาจที่ทำให้มนุษย์เป็นคนหัวอ่อน อำนาจเช่นนี้เกี่ยวข้องกับ ระบอบของความจริง (Regime of Truth) คือการที่เราบังการตัวเองโดยที่มองไม่เห็นผู้มีอำนาจ เพราะเรายอมรับในความรู้แบบหนึ่งซึ่งอยู่ภายใต้ของระบอบความจริงอย่างหนึ่ง ระบอบของความจริงนี้จึงเป็นเสมือนกลไกของอำนาจ ซึ่งก็หมายถึงว่าตัวของเราจะบังคับตัวเองให้เป็นไปตามความรู้ที่เรายอมรับว่ามันเป็นความจริง (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2562 : 68-73, 115-119)

ดังนั้น วงศาวทยาจึงเป็นวิธีวิทยาในการสร้างข้อถกเถียงทางทฤษฎีอย่างหนึ่งของฟูโกต์ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์การต่อสู้ที่แสดงถึงการก่อตัวของความรู้และความคิดอย่างหนึ่ง โดยประวัติศาสตร์ของการต่อสู้นั้นจะก่อให้เกิดความเข้าใจความจริงแบบใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา และในประวัติศาสตร์การต่อสู้นั้นเองก็จะชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์นั้นไม่ต่อเนื่องกัน เนื่องจากเป็นการต่อสู้ระหว่างระบบความจริงต่าง ๆ เมื่อระบบความจริงใดขณะก็จะกลายเป็นความจริงที่จะยึดถือกันเป็นสากลระบบใหม่ กล่าวได้ว่า วิธีวิทยาแบบวงศาวทยาจึงคล้ายกับการตีความอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเป็นความพยายามที่จะค้นหาความหมายที่แฝงอยู่ภายใต้ความรู้ที่ถูกยึดถือกันว่าเป็นความจริงจนไม่ตั้งคำถาม ในลักษณะเป็นคำตอบสำเร็จรูปที่มีอยู่ในรูปของความรู้ที่ตายตัว ขณะเดียวกัน วิธีวิทยาแบบวงศาวทยาถือได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ไปในตัวด้วย เพื่อช่วยปลดปล่อยผู้คนให้หลุดพ้นออกมาจากความเข้าใจที่มักจะยึดถือกันว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา อันเป็นเทคนิควิธีหรือกลไกของอำนาจที่สำคัญในสังคมสมัยใหม่ในการควบคุมวัฏปฏิบัติของร่างกายมนุษย์ในชีวิตประจำวัน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2562 : 79-80)

ขณะเดียวกัน การวิเคราะห์ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้ของฟูโกต์ ปรากฏให้เห็นอีกครั้ง หลังจากที่ฟูโกต์เขียนหนังสือประวัติศาสตร์เพศวิถี (The History of Sexuality Vol.1 : An Introduction (1978) ในหนังสือเล่มนี้ ฟูโกต์พยายามเติมเต็มงานเขียนในหนังสือ อำนาจวินัยและการลงโทษ (Discipline and Punish) ซึ่งฟูโกต์ ได้วิเคราะห์เทคโนโลยีทางอำนาจในรูปของการสร้างวินัยและการทำให้ปัจเจกบุคคลเป็นวัตถุแห่งอำนาจในรูปของความรู้

แต่สำหรับงานเขียนในหนังสือ ประวัติศาสตร์เพศวิถี ฟูโกต์ ได้ขยับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้จากปริณิถยศาสตร์ของฟูโกต์ที่ส่วนตัวของมนุษย์ โดยการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า เพศไม่ใช่เรื่องตามธรรมชาติ แต่เป็นความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาในเวลาหนึ่งของประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ด้วยการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้ กระทั่งทำให้เพศกลายเป็นองค์ประกอบภายในสุดของการจัดระเบียบ และถูกอำนาจเข้ามาจัดการบงการเหนือร่างกายมนุษย์

กล่าวได้ว่า การวิเคราะห์ประเด็นเรื่องเพศวิถีของฟูโกต์นั้น เริ่มจากการตรวจสอบและปฏิบัติการทางเพศในยุคสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 อันเป็นยุคสมัยที่มีการใช้ข้อห้ามชุดต่าง ๆ เกี่ยวกับร่างกายของบุคคล ศตวรรษที่ 18 ก็ถูกนำเสนอในฐานะที่เป็นวัตถุที่ต้องได้รับการบริหารและศึกษาภายใต้วินัยของคำว่าประชากร จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายในสนามการแพทย์ ก็หันมาสนใจในประเด็นจิตเวชศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ สังคมสงเคราะห์และในระบบยุติธรรมของคดีอาญา ยุคนี้จึงถือเป็นยุคที่ก่อให้เกิดการตั้งคำถามและมีการกระตุ้นให้เกิดการสสารภาพในกรณีที่มีเพศวิถีที่ไม่เป็นไปตามลักษณะทางกายภาพของร่างกาย

ดังนั้น พูโกต์ จึงสรุปและได้ชี้ให้เห็นว่าร่างกายของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมว่า ด้วยเพศสภาพ อันเป็นการครอบงำขององค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้การแบ่งแยกทางธรรมชาติ ทางเพศและความประพฤติทางเพศที่เหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ส่งผลให้ เพศกลายเป็นวัตถุที่ถูกบริหารจัดการโดยวาทกรรม นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ผ่านปฏิบัติการทางอำนาจเหนือร่างกายมนุษย์ 2 ปฏิบัติการ คือ 1) การเมืองเชิงกายวิภาคเหนือร่างกายมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการแห่งอำนาจในการสร้างระเบียบวินัย ผ่านวิธีการใช้เทคนิคและวิธีการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความรับผิดชอบชั่ว-ดี ถูก-ผิด ให้เกิดขึ้นภายในตัวมนุษย์ 2) อำนาจชีวะในแง่ประชากรศาสตร์ เป็นเรื่องของปฏิบัติการทางอำนาจของการจัดการและการกำหนดกฎเกณฑ์ทางประชากรศาสตร์ (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 19-20)

กล่าวโดยสรุปแล้ว วิธีวิทยาแบบโบราณคดีวิทยาและวงศาวทยาจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ เช่น การวิพากษ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิดและความรู้ โดยความรู้ อาจจะไม่ใช่หนทางที่นำไปสู่ความจริงเสมอไป ในทางกลับกันอาจนำไปสู่การครอบงำก็ได้ ดังนั้น การศึกษาวาทกรรมจำเป็นต้องผสมผสานวิธีวิทยาแบบโบราณคดีวิทยาและวงศาวทยาเข้าด้วยกัน เนื่องจาก วิธีวิทยาทั้งสองมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังความเห็นของ พูโกต์ ที่ได้กล่าวไว้ว่า โบราณคดีวิทยาเป็นวิธีวิทยาที่เหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์ปฏิบัติการวาทกรรม ในจุดย่อย ๆ (Local Discursivities) ส่วนวิธีวิทยาแบบวงศาวทยานั้น เป็นวิธีวิทยาที่จะเผยให้เห็นว่าปฏิบัติการทางวาทกรรมเหล่านี้ ได้ถูกปลดปล่อยและทำให้ปรากฏขึ้นได้อย่างไร การวิพากษ์จึงเป็นการถอดรื้อให้เห็นถึงเบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคมภายใต้ชุดของวาทกรรมที่นำเสนอต่อสังคม

2.1.3.3 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมการพัฒนา

เมื่อมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์การพัฒนาของประเทศไทย จะพบว่าการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม และวาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทย มีการปรับเปลี่ยนมาตลอดเวลา นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนทั้งในส่วนของภาครัฐและภาคประชาชน โดยส่วนใหญ่เป็นการปรับเปลี่ยนไปตามวาทกรรมการพัฒนาในระดับสากล ในช่วงเวลาหนึ่งของประวัติศาสตร์ ยุคหลังสงครามเย็นรัฐบาลแต่ละชุดต่างก็รับเอาวาทกรรมการพัฒนาแนวทุนนิยมมาใช้ในการพัฒนาประเทศ ภายใต้แนวทางการของลัทธิเสรีนิยมใหม่ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549 : 23)

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับมาดูความหมายของการพัฒนา พบว่า ประเทศไทยไม่มีนิยามที่ชัดเจน แต่ก็ได้พยายามสร้างความหมายของการพัฒนาว่า หมายถึงการทำให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตก (Modernization) ผ่านการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ และพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเชื่อมโยงเข้ากับคำว่า ความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า ตลอดจนการมีมาตรฐานการครองชีพให้ทัดเทียมประเทศตะวันตก ทั้งนี้ การพัฒนาตามแนวคิดของประเทศไทยถูกนำไปปฏิบัติการทางสังคมในฐานะวาทกรรมชุดหนึ่ง โดยอาศัยกลไกและอำนาจรัฐรวมทั้งสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ในการผูกขาดอำนาจ กำหนดหรือสร้างความหมาย (Significations) ให้กับคำว่า การพัฒนา ขณะเดียวกันก็ทำการครอบงำ (Dominance) กีดกัน (Exclusion) กดทับ (Subjugation) ความรู้ที่วาดด้วย การพัฒนาในรูปแบบอื่นไปด้วย (ชาตรี เพ็ญศรี, 2543) กล่าวได้ว่า การพัฒนาให้ทันสมัยอย่างตะวันตก ถือเป็น

วาทกรรมกระแสหลัก (Dominant Discourse) ที่มีบทบาทครอบงำและมีอิทธิพลต่อการวางแผนพัฒนาประเทศไทย นับตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

สำหรับในงานวิจัยนี้ ได้แบ่งประเภทการศึกษาของวาทกรรมการพัฒนาออกเป็น 2 ประเภท คือ วาทกรรมกระแสหลัก (Dominant Discourse) และวาทกรรมต่อต้าน (Counter Discourse) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) วาทกรรมกระแสหลัก (Dominant Discourse)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549 : 8-9) ได้อธิบายถึงวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักตั้งแต่ยุคสงครามเย็นไว้ว่า มีการผูกขาดรูปแบบและทิศทางการพัฒนาเพียงแบบเดียวนั้นคือ แบบของสังคมตะวันตก ขณะเดียวกัน ก็เผยแพร่ ต่อยู่ว่ารูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมในแนวนี้ผ่านภาคปฏิบัติการของวาทกรรมต่าง ๆ เช่น การอุดหนุนเงินช่วยเหลือด้านการพัฒนา เปิดการเรียนการสอนที่เกี่ยวกับการพัฒนา ตลอดจนผลิตตำรา เอกสารต่าง ๆ ที่พูดถึงการพัฒนาแบบที่วาทกรรมการพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็นเห็นชอบ ดำเนินการตั้งศูนย์ศึกษา สถาบัน องค์กร ที่เกี่ยวกับการพัฒนาแนวนี้ขึ้นมา พร้อมกันนี้ ได้เก็บกด ปิดกั้น กดทับ รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบอื่น ๆ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว วาทกรรมการพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็น จึงไม่มีที่ว่างให้กับสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้จะถูกควมรวมไว้ภายใต้เอกลักษณ์หรือตัวตนชนิดใหม่ ที่เรียกว่า ความด้อยพัฒนา ดังนั้น เมื่อพูดถึงการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม จึงเป็นการพูดที่ถึงจุดของความสัมพันธ์ที่แน่นอน และสลับซับซ้อนระหว่าง อำนาจ ความรู้ ความจริง ตัวตน และความเป็นอื่นไปพร้อม ๆ กัน เช่น วาทกรรมการพัฒนาชุดที่เรียกว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory) ก็ได้สร้างตัวตนของสิ่งที่เรียกว่าความทันสมัยขึ้นมา และเป็นความทันสมัยแบบตะวันตก (Westernization) นั่นคือ วาทกรรมชุดการทำให้ความทันสมัยและการทำให้เป็นตะวันตกเป็นเรื่องเดียวกัน

นอกจากนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2560 : 53-54) ยังชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ตามแนวคิดของฟูโกต์ มิใช่เรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมเท่านั้น หากเต็มไปด้วยเรื่องราวของการจัดระเบียบ ควบคุม การใช้อำนาจ ตลอดจนความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ การทำให้ประเทศยากจนทั้งหลาย กลายสภาพเป็นประเทศด้อยพัฒนา การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม ล้วนเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเป็นเทคนิควิธีการในการครอบงำที่ตั้งอยู่บนกรอบของวาทกรรมกระแสหลัก

การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมกระแสหลักข้างต้น สอดคล้องกับงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2558 : 300-301) ได้สรุปข้อค้นพบจากการศึกษากระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาพูดเกี่ยวกับวาทกรรมกระแสหลัก ดังนี้ คือพันธมิตรของกลุ่มชนชั้นนำได้ทำการผลิต/สร้างวาทกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรม (Development Discourse) และพัฒนาวาทกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรม (Discourse Development) โดยพยายามทำให้วาทกรรมของตนเอง ครอบความเป็นเจ้าเหนือวาทกรรมชุดอื่น ๆ (Hegemonic Discourse) โดยอาศัยกลยุทธ์ทำให้สังคม และชุมชนท้องถิ่นเชื่อว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมจะนำมาซึ่งความก้าวหน้า ขณะเดียวกัน ก็ทำให้ความรู้ในด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมกลายเป็นความรู้ที่ต้องอาศัยความเชี่ยวชาญแบบมีอาชีพ

หรือเป็นเรื่องเชิงสถาบัน จนเกิดเป็นวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมภายใต้นิยามต่าง ๆ ในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนี้

1. นิยามว่าด้วยความโชติช่วงชัชวาล วาทกรรมชุดนี้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการยึดกุมความคิดของสังคมเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเจริญเติบโตและประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นเมื่อมีการพัฒนาอุตสาหกรรม

2. นิยามว่าด้วยบรรษัทภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ วาทกรรมชุดนี้ต่อยอดเพื่อแสดงให้เห็นถึงมาตรฐานและการเป็นหุ้นส่วนในการพัฒนาระหว่างโรงงานกับชุมชนท้องถิ่น อันเป็นปฏิบัติการร่วมกันระหว่างรัฐกับทุนที่คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อชุมชนท้องถิ่น

3. นิยามว่าด้วยความเป็นสีเขียว วาทกรรมชุดนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือลดทอนข้อเรียกร้องและการเคลื่อนไหวทางสังคม ผ่านการแสดงให้เห็นถึงกลไกรัฐและทุนต่างก็แสวงหามาตรการและกลไกการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ เป้าหมายของกระบวนการดังกล่าวข้างต้นเพื่อนำไปสู่การครอบงำ (Dominance) กดทับ (Subjugation) รวมถึงการสร้างจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) แก่ชุมชนท้องถิ่นผ่านการสร้างจินตภาพให้เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม

2) วาทกรรมต่อต้าน (Counter Discourse)

ในการศึกษาวาทกรรมการพัฒนา สามชาย ศรีสันต์ (2561 : 27) ได้สรุปไว้ในงานศึกษาการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมกระแสหลัก จากนักวิชาการต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลความคิดจากฟูโกต์ ที่มองว่าการพัฒนาคือการสร้างความจริงในรูปของวาทกรรม โดยการใช้ความรู้ปิดกั้นวิธีคิดแบบอื่นที่ไม่ใช่แบบตะวันตก ในแง่นี้ ถือได้ว่าเป็นการใช้อำนาจรูปแบบหนึ่ง ประเด็นสำคัญก็คือภาคปฏิบัติการของวาทกรรมได้สถาปนา ตัวตน และสร้างอำนาจการครอบงำควบคุม ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่เชื่อมร้อยอยู่ในวาทกรรม ได้แก่ ฤกษ์วิ แนวคิด ยุทธศาสตร์ เครื่องมือ ที่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขการพัฒนากระแสหลัก ดังนั้น การศึกษาวาทกรรมการพัฒนาจึงสนใจที่จะรื้อสร้าง (Deconstruction) องค์ความรู้ ความคิด และรูปแบบวิธีปฏิบัติที่มาพร้อมกับการพัฒนาที่ทำหน้าที่บังคับ กำกับ และควบคุมให้ต้องกระทำหรือปฏิบัติตาม ด้วยวาทกรรมการพัฒนาได้ทำหน้าที่สร้างความหมายและกำหนดนิยามความด้วยพัฒนาเป็นสิ่งผิดปกติ การศึกษาหลังการพัฒนาจึงเป็นไปเพื่อการปลดปล่อย (Emancipation) ออกจากการครอบงำทางความคิด ความรู้ ที่มาพร้อมกับสิ่งที่เรียกว่า การพัฒนา อันเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาวาทกรรมต่อต้าน

ชัยณรงค์ เครือนวน (2558 : 302-305) ได้สรุปข้อค้นพบจากการศึกษากระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟุตเกี่ยวกับวาทกรรมต่อต้าน ซึ่งเกิดจากเงื่อนไขและอุดมการณ์ที่แตกต่างกันของทั้งสองฝ่ายจนเกิดเป็นวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อต่อต้านวาทกรรมกระแสหลักใน 2 ลักษณะ คือ

1. วาทกรรมต่อต้านของเครือข่ายชนชั้นกลาง ผลการศึกษา ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นสาเหตุและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องหยุดสร้างและขยายโรงงานอุตสาหกรรม พร้อมกันนี้ เครือข่ายชนชั้นกลาง จึงได้ผลิต สร้างภาษา วาทกรรมเพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและชี้ให้เห็นถึงปัญหาตลอดจนผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม

ที่มีชาวบ้านเป็นผู้แบกรับผลกระทบและสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของกลไกรัฐและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

2. วาทกรรมต่อต้านของชาวบ้านรากหญ้าที่ เป็นผู้ประกอบการรายย่อย และองค์กรเครือข่าย วาทกรรมชุดนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนท้องถิ่น และโรงงานอุตสาหกรรม อันเป็นลักษณะของวาทกรรมทางเลือก (Alternative Discourse) คือ ชาวบ้านยอมรับวาทกรรมของพันธมิตรชนชั้นนำบนเงื่อนไขการต่อรองภายใต้กลยุทธ์การต่อต้าน บนผลประโยชน์ที่จะได้รับคือความอยู่รอดและการอยู่ได้ในสังคมอุตสาหกรรม

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม จนกระทั่งพัฒนาการมาสู่การผลิต/สร้างวาทกรรมการพัฒนา เกิดเป็นวาทกรรมกระแสหลักและวาทกรรมต่อต้าน ดังตัวอย่าง งานศึกษาของชัยณรงค์ เครือนวน (2558) ที่ได้สรุปให้เห็นถึงวาทกรรมการครอบงำ (Hegemonic Discourse) ภายใต้ตัวแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาตาพุด สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม โดยชนชั้นนำและพันธมิตรได้ดำเนินการผลิต/สร้างวาทกรรมกระแสหลัก ผ่านการผลิต สร้างปฏิบัติการวาทกรรมเพื่อปิดกั้น กดทับ วาทกรรมต่อต้าน (Counter Discourse) จากกลุ่มชาวบ้านหรือกลุ่มรากหญ้าเพื่อสร้างความชอบธรรม (Legitimate) ให้กับกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน กลุ่มชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาก็ได้ร่วมกันดำเนินการสร้าง/ผลิตวาทกรรมต่อต้าน สำหรับกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมเช่นเดียวกัน

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนที่เป็นนโยบายของสหประชาชาตินั้น จะพบว่า มีทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อยู่เบื้องหลังนโยบายดังกล่าวแตกต่างกันไปในหลายสำนัก จากการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่ามีทฤษฎีที่สำคัญ 4 ทฤษฎีด้วยกัน คือ

2.1.4.1 ทุนนิยมสีเขียว (Green Capitalism)

2.1.4.2 สถาบันนิยม (Institutionalism)

2.1.4.3 นิเวศสังคม (Social Ecology)

2.1.4.4 นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology)

ขณะเดียวกัน แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 4 ทฤษฎีที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น สามารถวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความยั่งยืนในมิติต่าง ๆ คือความยั่งยืนในมิติทางเศรษฐกิจ (Economy) ความยั่งยืนในมิติทางสิ่งแวดล้อม (Environment) และความยั่งยืนในมิติทางสังคม (Social) ทั้งนี้ เพื่อแยกแยะให้เห็นถึงแนวคิดและเป้าหมายรวมถึงผลลัพธ์ของการพัฒนาของแต่ละมิติ โดยจะเสนอแนวคิดของแต่ละสำนักเพื่อเป็นทางเลือกสำหรับการพัฒนา รายละเอียดมีดังนี้

2.1.4.1 ทุนนิยมสีเขียว (Green Capitalism)

หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทรัพยากรของโลกได้ถูกนำมาใช้อย่างมหาศาลเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ โดยเฉพาะถ่านหิน น้ำมัน สินแร่ นานาชนิด ก่อเกิดสารเคมีและของเสียจากอุตสาหกรรม เกิดมลพิษทำลาย น้ำ ดิน และอากาศอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 มีหลักฐานการวิจัยทางวิทยาศาสตร์จำนวนมากแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนฐานของระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมที่มุ่งเน้นการเติบโต

ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก คือสาเหตุสำคัญของการทำลายล้างสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นช่วงรอยต่อศตวรรษที่ 20 และ 21 บรรดาผู้นำทั่วโลกภายใต้การประสานงานของสหประชาชาติได้ออกมายอมรับว่าการพัฒนาที่เน้นการเติบโตและกระตุ้นการบริโภคทรัพยากรอย่างไร้ขีดจำกัดด้วยการละเลยความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่สามารถใช้เป็นแนวทางหลักในการพัฒนาได้อีกต่อไป จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน และนี่คือข้อเสนอการพัฒนาทางเลือกใหม่ ที่เรียกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน หรือการเติบโตสีเขียว (Green Growth) ต่อมาได้กลายเป็นวาทกรรมหลักในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก โดยแนวคิดนี้มีรากฐานมาจากนักสมัยใหม่เชิงนิเวศ (Eco-Modernist) อันเป็นชื่อกลุ่มผู้สนับสนุนแนวคิดที่มุ่งเน้นการพัฒนาให้ทันสมัยผสมกับการรักษาระบบนิเวศและนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมแนวนีโอคลาสสิก โดยนักวิชาการกลุ่มนี้มองว่า ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมมาจากความล้มเหลวของระบบตลาดที่ตั้งอยู่บนการแข่งขันและแสวงหากำไรสูงสุด หากสามารถปรับเปลี่ยนแนวคิดบางส่วนเกี่ยวกับระบบตลาดที่ทิศทางอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ก็จะสามารถแก้ปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมลงได้ รวมถึงการพัฒนานวัตกรรมและเทคโนโลยีการเพิ่มผลิตภาพ จะส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนแบบแผนการบริโภคของมนุษย์ตามมา (พิชาย รัตนติลก ฦ ฎุเกีต, 2562)

แนวคิดทุนนิยมสีเขียวเกิดขึ้นทศวรรษที่ 1970 ถูกพัฒนาขึ้นในฐานะที่เป็นรูปแบบการพัฒนาทางเลือกที่ช่วยแก้ปัญหาอันเกิดจากการเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อมและด้านสังคม แนวคิดทุนนิยมสีเขียวนี้มุ่งเน้นการหาทางออกในธรรมชาติ ในฐานะที่ธรรมชาติเป็นทุนโดยใช้เครื่องมือบนพื้นฐานของตลาดอันเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งการพัฒนาแบบทุนนิยมสีเขียวได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมภายหลังการประชุมการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Earth Summit) ครั้งที่ 2 ณ กรุงริโอเดจาเนโร (Rio de Janeiro) ในปี ค.ศ. 1992 โดยการประชุมครั้งนั้นได้มีการนำเสนอแผนแม่บทว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน อันเป็นแนวทางการพัฒนารูปแบบใหม่ที่มีความสำคัญกับมิติทางสิ่งแวดล้อมและมิติทางสังคมควบคู่กับการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (ชัยณรงค์ เครือนวน, จิรายุทธ์ สีม่วง และกัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2559 : 26)

ปรัชญาหลักแนวคิดทุนนิยมสีเขียว เป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์อย่างรอบด้านระหว่างวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรมนิยมกับสิ่งแวดล้อม มุ่งเน้นที่การปรับโครงสร้างและระบบอุตสาหกรรมให้สอดคล้องกับหลักการของนิเวศวิทยา ความเป็นธรรมในสังคม และประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน โดยให้ความสำคัญกับประโยชน์ในระยะยาวที่เป็นมิติทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ มากกว่าผลประโยชน์ในระยะสั้นที่เป็นกำไรและการมีงานทำ นโยบายและหลักการของทุนนิยมสีเขียวในเรื่องการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในระบบเศรษฐกิจ นอกจากจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจการจ้างงานและสร้างกำไรแล้วจะต้องมีการปรับปรุงด้านสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การมีระบบเศรษฐกิจที่มีความสมดุลทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ นอกจากนี้ ทุนนิยมสีเขียวยังได้นำเสนอหลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย (Polluter Pays Principle-PPP) กับการปฏิรูประบบภาษีแนวนิเวศ (Ecological Tax Reform) ซึ่งลงโทษผู้ทำความเสียหายให้กับสิ่งแวดล้อมและการให้แรงจูงใจกับผู้ดูแลพิทักษ์สิ่งแวดล้อม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 175-176)

กล่าวได้ว่า ทุนนิยมสีเขียวเป็นหนึ่งในแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดนี้เป็นทางเลือกที่ชี้ให้เห็นถึงการก่อตัวของทุนนิยมที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์แทนที่วิถีการพัฒนาแบบเดิม ทั้งในเรื่องของการฝ่าวิกฤติหลังเสรีนิยมใหม่ การครอบงำทางการเงิน การสะสมทุนในประเทศต่าง ๆ เช่น เยอรมันหรือออสเตรเลีย ทุนนิยมสีเขียว อาจจะแข็งแกร่งขึ้นและบางส่วนก็ยังคงเดิม เช่น อุตสาหกรรมยานยนต์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พลังงานสีเขียว รัฐสีเขียวและบริษัทสีเขียว การบูรณาการแรงงานและสภาพการค้ำจะเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาเสถียรภาพที่สอดคล้องกับความจำเป็นของทุนนิยม อาทิ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความสามารถในการแข่งขัน (Competitiveness) อัตรากำไรจากการกระจายรายได้ (Distribution Margins) สำหรับบริษัท และสถาบันของรัฐ แน่นอนว่า การก่อตัวของสังคมนิยมสีเขียว (Green Capitalist) จะปรากฏเฉพาะในบางประเทศและภูมิภาคเท่านั้น ซึ่งพิเศษมากและเมื่อพิจารณาต้นทุนภายนอกไปยังภูมิภาคอื่น ๆ ของโลก ก็ไม่ได้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมทั้งหมด อันที่จริงทุนนิยมสีเขียวในบางส่วนของโลกหมายความว่าความต่อเนื่องของกลุ่มอำนาจกลุ่มหนึ่งที่เป็นแบบแผนการอยู่รอด (Continued Oligarchization of the Imperial Mode of Living) (Brand and Lang, 2019 : 58) สำหรับในงานวิจัยนี้ ได้นำหลักคิดสำคัญของสำนักทุนนิยมสีเขียวมาทำการแยกแยะเพื่อให้เห็นความแตกต่างของมิติที่สำคัญ คือ มิติทางเศรษฐกิจ (Economy) มิติทางสิ่งแวดล้อม (Environment) และมิติทางสังคม (Social) รายละเอียด มีดังนี้

- 1) แนวคิดการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Growth)
- 2) แนวคิดการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศ (Eco Efficiency)
- 3) แนวคิดความเสมอภาคในโอกาส (Equality Opportunity)

- 1) แนวคิดการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Growth)

แนวคิดการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Growth) หรือการเติบโตสีเขียว เป็นหนึ่งในแนวคิดของมิติทางเศรษฐกิจ ที่มุ่งเน้นการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ด้วยการส่งเสริมการเติบโตและการพัฒนาเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็ทำให้กระบวนการเติบโตด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ สะอาดขึ้น และมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เป็นแนวคิดที่เอื้อต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สามารถได้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจและประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่า การเติบโตสีเขียวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งความสำคัญของการเติบโตในฐานะที่เป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาได้เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่การประชุมที่ริโอ (RIO) 1992 โดยได้รับรองแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าจะต้องมีความสมดุล ทั้งเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม (Hallegatte, Heal, Fay and Treguer, 2012 : 2) การเติบโตสีเขียว จึงเป็นแนวคิดที่ส่งเสริมการเติบโตให้อยู่ในกรอบจำกัดทางสิ่งแวดล้อม เป็นการถ่วงน้ำหนักกันระหว่างทฤษฎีทุนนิยมแบบเสรีนิยม (Neo-Liberal Capitalist Approaches) กับทฤษฎีความทันสมัยเชิงนิเวศ (Ecological Modernization Theory) แต่ก็ยังละเลยมิติทางสังคม (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 27)

แรงผลักดันระดับโลกสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้รับการรื้อฟื้นด้วยความสำเร็จของวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนปี 2030 และข้อตกลงปารีสว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

มีสามมิติที่สำคัญขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (The Organization for Economic Co-Operation and Development-OECD) ที่สนับสนุนการเติบโตทางเศรษฐกิจและปรับปรุงความเป็นอยู่ที่ดีในบริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ อัตราการเติบโตของผลิตภาพ (Productivity Growth) การเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Green Growth) และการเติบโตอย่างมีส่วนร่วม (Inclusive Growth) (ตามภาพที่ 2.1) เพื่อประเมินความยั่งยืนโดยรวมของตัวแบบการเติบโตในปัจจุบัน โออีซีดี (OECD) ได้สร้างกลยุทธ์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และนำโดยได้นำเสนอกรอบนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งสามารถปรับให้เข้ากับสถานการณ์ของประเทศต่าง ๆ เพื่อให้มั่นใจได้ว่าได้มีการนำไปปฏิบัติตามยุทธศาสตร์การเติบโตสีเขียว (Green Growth Strategy) (OECD, 2019 : 3)

ภาพที่ 2.1 แสดงมิติการเชื่อมโยงของการเติบโตเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
ที่มา : (OECD, 2019)

ความสำคัญของการเติบโตสีเขียว โออีซีดี ได้ชี้ให้เห็นว่าในระยะยาวหากไม่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการเติบโตที่ต่อเนื่องของธุรกิจ จะเกิดผลกระทบที่รุนแรงต่อสภาพอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องพึ่งพา สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนเส้นทางการพัฒนาแบบใหม่ที่สอดคล้องกับการปกป้องสิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งการเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Green Growth) หมายถึงการส่งเสริมการเติบโตและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ก็ดูแลให้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อจัดหาทรัพยากรและบริการด้านสิ่งแวดล้อม บนสุขภาวะที่ดี ซึ่งจะต้องกระตุ้นการลงทุนและนวัตกรรมเพื่อสนับสนุนการเติบโตที่ยั่งยืนและก่อให้เกิดโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ สำหรับทุกคนอย่างครอบคลุม

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการเติบโตทางเศรษฐกิจในปัจจุบันยังคงกัดเซาะทุนธรรมชาติ หากปล่อยทิ้งไว้โดยไม่ตรวจสอบ นั่นหมายถึงการขาดแคลนน้ำที่เพิ่มขึ้น ปัญหาของ

ทรัพยากรที่เลวร้ายลง มลภาวะที่มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพที่ไม่สามารถกู้คืนได้ ความตึงเครียดเหล่านี้อาจบ่อนทำลาย สิ่งต่าง ๆ อาทิ ต้นทุนที่เพิ่มขึ้นในการทดแทนทุนทางกายภาพสำหรับทุนธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น หากน้ำขาดแคลนหรือมีมลพิษมากขึ้น เราต้องมีโครงสร้างพื้นฐานมากขึ้นในการขนส่งและทำให้สะอาด นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามวิถีที่ราบรื่นและคาดการณ์ได้ ตัวอย่างเช่น ปลาบางสายพันธุ์อาจลดลงอย่างกะทันหันหลังจากที่ลดลงอย่างช้า ๆ เป็นเวลาหลายปี ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องยอมรับรูปแบบ การผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน ซึ่งโออีซีดี ยังคงสนับสนุนกลยุทธ์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ขณะเดียวกัน กรอบการทำงานของโออีซีดี ด้านกลยุทธ์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ได้ใช้เลนส์สีเขียว (Green Lens) สำหรับเฝ้าติดตามการเติบโต การพัฒนาและสุขภาวะที่ดีของมนุษย์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้บ่งในมุมมองที่เสริมสร้างความเข้มแข็งร่วมกันของนโยบายเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมตลอดจนการทำงานร่วมกันด้วย โดยตระหนักถึงคุณค่าเต็มของทุนธรรมชาติเป็นปัจจัยในการผลิตควบคู่ไปกับสินค้าและบริการอื่น ๆ โดยมุ่งเน้นไปที่วิธีที่ประหยัดต้นทุนในการลดแรงกดดันด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อปรับเปลี่ยนไปสู่รูปแบบการเติบโตใหม่ๆ ที่จะหลีกเลี่ยงวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาคและระดับโลก การบูรณาการหลักของการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม นโยบายทางสังคมจำเป็นต้องตั้งเป้าหมายเพื่อเพิ่มความเท่าเทียมและครอบคลุม

กรอบการทำงานของ โออีซีดี สำหรับการติดตามความก้าวหน้าสู่การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมประกอบด้วยตัวชี้วัดสี่ด้าน คือ 1) ผลผลิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ 2) รากฐานสินทรัพย์ทางธรรมชาติ 3) มิติด้านสิ่งแวดล้อมของคุณภาพชีวิต และ 4) โอกาสตอบสนองต่อนโยบายและโอกาสทางเศรษฐกิจ โดยมีตัวชี้วัดย่อยอีก 6 ตัวเพื่อบ่งชี้สำหรับอำนวยความสะดวกในการสื่อสารกับผู้กำหนดนโยบาย สื่อ และพลเมือง ประกอบด้วยผลผลิตทางคาร์บอน (Carbon Productivity) ผลผลิตทางวัสดุที่ไม่ใช้พลังงาน (Non-Energy Material Productivity) ผลผลิตของระบบเศรษฐกิจและการปรับสภาพแวดล้อม (Environmentally-Adjusted, Whole-Economy Productivity) ดัชนีทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Index) การดูแลและการใช้ประโยชน์จากดิน (Land Cover and Use) ประชากรที่สัมผัสกับมลพิษทางอากาศ (PM2.5) (Population Exposure to Air Pollution) (OECD, 2019)

กล่าวโดยสรุปแล้ว การเติบโตสีเขียว จุดหมายปลายทางของการพัฒนายังคงมุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการเติบโตที่ควบคู่กับการเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ที่ได้รับจากผลลัพธ์ของการพัฒนาร่วมกันคือ เศรษฐกิจเติบโตเป็นไปตามเป้าหมายของการพัฒนา สิ่งแวดล้อมได้รับการปกป้อง ดูแล รักษา อันเป็นองค์ประกอบหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน ท้ายที่สุดแล้ว เป้าหมายหลักของการพัฒนาเพื่อให้ระบบทุนนิยมเติบโตต่อไป แต่เป็นการเติบโตที่ควบคู่กับการปกป้อง ดูแล รักษาสิ่งแวดล้อม

2) แนวคิดการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศ (Eco Efficiency)

ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ เป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่ต้องการการลดกระแสของทรัพยากรธรรมชาติที่ไหลเข้าสู่ระบบการผลิต (Throughput มีปริมาณน้อยลง) ซึ่งจะต้องมีการเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจทั้งในเรื่องของโครงสร้างเทคนิคและองค์กร จะทำให้สัดส่วนทรัพยากรธรรมชาติต่อการผลิต 1 หน่วยลดลงอย่างต่อเนื่องได้ (Bund and Miserior, 1997 อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2560 : 17) ที่มาของแนวคิดนี้ ริเริ่มโดยสภาธุรกิจโลก เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Business Council for Sustainable Development- WBCSD) ซึ่งเป็นการรวมตัวของกลุ่มบริษัทชั้นนำระหว่างประเทศ ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในการประชุมสุดยอดด้านสิ่งแวดล้อม (Earth Summit) เมื่อปี พ.ศ. 2535 เพื่อเป็นเครื่องมือการจัดการให้ภาคธุรกิจมีศักยภาพในการแข่งขัน มีนวัตกรรมเพิ่มขึ้นควบคู่กับความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเป้าหมาย คือการสร้างสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการปกป้องรักษาระบบนิเวศไป ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรและลดการปล่อยมลพิษอันก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับองค์กรและภาคธุรกิจทั้งการผลิตและการบริการ เพื่อการพัฒนาประสิทธิภาพควบคู่ไปกับความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สวทช, 2564)

ประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจหมายถึงอัตราส่วนระหว่างมูลค่าที่สร้างขึ้นกับทรัพยากรที่ใช้หรือผลกระทบที่เกิดขึ้น ประสิทธิภาพเชิงนิเวศนั้นจะได้รับการปรับปรุงเมื่อใดก็ตามที่มีมูลค่ามากกว่าทรัพยากรที่กำหนดหรือทรัพยากรน้อยลงสำหรับมูลค่าที่สร้างขึ้น สำหรับแนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศไม่ใช่เรื่องใหม่ มีการใช้ในด้านชีววิทยาและนิเวศวิทยามาระยะหนึ่งแล้ว การพิจารณาประสิทธิภาพเชิงนิเวศได้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือการใช้ทรัพยากรและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เรียกว่าประสิทธิภาพด้านสิ่งแวดล้อมหรือประสิทธิภาพเชิงนิเวศ อันเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยมีบริษัทต่าง ๆ ได้ใช้แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ จึงเป็นอัตราส่วนระหว่างมูลค่าที่ถูกสร้างขึ้นและทรัพยากรที่ใช้หรือผลกระทบที่เกิดขึ้น ประสิทธิภาพเชิงนิเวศนั้นมักจะเป็นองค์ประกอบสำคัญด้านกลยุทธ์ ซีเอสอาร์ (CSR) ของธุรกิจ โดยเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางเทคนิคต่าง ๆ ในกิจกรรมของบริษัทเข้าด้วยกัน อาทิ ของเสีย การใช้พลังงาน การขนส่ง ฯลฯ ตลอดจนการพิจารณาทางสังคมในบางกรณี ประสิทธิภาพเชิงนิเวศในมุมมองก่อให้เกิดวัตถุประสงค์ที่จับต้องได้และสามารถวัดผลได้ แต่ที่สำคัญยังทำหน้าที่รักษาสถานะที่เป็นอยู่ของรูปแบบธุรกิจในปัจจุบัน ซึ่งได้รับการส่งเสริมและปกป้องโดยการใช้ ซีเอสอาร์ เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์กร (Young, Ellis and Figge, n.d. : 2, 4)

ตามเอกสารของเอสแคป เรื่องความเป็นสีเขียวของการเติบโตทางเศรษฐกิจ (The ESCAP “Greening of Economic Growth Series” (United Nations ESCAP, 2009) ได้สรุปความหมาย ความสำคัญ ตลอดจนตัวชี้วัดของประสิทธิภาพเชิงนิเวศ โดยคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก (Economic and Social Commission For Asia And The Pacific-ESCAP) ได้นิยามความหมายประสิทธิภาพเชิงนิเวศไว้ว่า เป็นองค์ประกอบสำคัญในการส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานสำหรับแนวทางการผลิตทางสังคมและใช้ทรัพยากร และวัด

ความก้าวหน้าการเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ESCAP กำหนดประสิทธิภาพเชิงนิเวศเป็นองค์ประกอบสำคัญในการส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในวิธีที่สังคมผลิตและบริโภคทรัพยากร และด้วยเหตุนี้เพื่อวัดความก้าวหน้าในการเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศสามารถสืบย้อนไปถึงปี 1970 อันเป็นช่วงที่ประเด็นของการอนุรักษ์และการป้องกันมลภาวะทางสิ่งแวดล้อมได้ถูกจุดประกายขึ้น และได้ถูกนำเสนอและเผยแพร่เป็นครั้งแรกในปี 1990 โดย 2 นักวิจัยชาวสวิส ชื่อ ชัลเทเกอร์ และสตอร์ม (Schaltegger and Sturm) ได้แนะนำประสิทธิภาพเชิงนิเวศให้เป็นความเชื่อมโยงทางธุรกิจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ต่อมาได้รับการเผยแพร่จากสภาธุรกิจโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (WBCSD) สำหรับภาคธุรกิจในระหว่างการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) ในปี 1992 ประสิทธิภาพเชิงนิเวศได้รับความสนใจอย่างมากในงานเขียนที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน และมีบทบาทสำคัญในการแสดงให้เห็นว่าประสิทธิภาพของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีเกี่ยวข้องกับสินค้าและบริการของธรรมชาติอย่างไร ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับภาคธุรกิจเพื่อสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการแสวงหาผลกำไรในระยะยาวด้วยการผสมผสานกิจกรรมต่าง ๆ ที่คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของโลกใบนี้ นับแต่นั้นมา แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศนี้ได้รับการยอมรับจากบริษัทหลายร้อยแห่ง และได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็นเครื่องมือที่นำไปปฏิบัติจริง สำหรับการเสริมสร้างทั้งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

ขณะที่ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ คือ เครื่องมือที่มีประโยชน์สำหรับภาคธุรกิจเพื่อการบรรลุคุณค่าที่สูงขึ้นพร้อมกับลดกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เห็นควรนำไปประยุกต์ใช้นอกเหนือจากภาคธุรกิจและรูปแบบผลิตด้วยการนำหลักการประสิทธิภาพเชิงนิเวศมาใช้ในรูปแบบการผลิตสามารถบังคับได้โดยนโยบายระเบียบข้อบังคับของรัฐบาล เครื่องมือการตลาดและการปรับปรุงเทคโนโลยีต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงประสิทธิภาพเชิงนิเวศของรูปแบบการบริโภคมีความซับซ้อนและท้าทายกว่ารูปแบบการผลิต เนื่องจากลักษณะทางวัฒนธรรมและระบบเศรษฐกิจสังคมที่ดำรงอยู่

เอสแคป (ESCAP) ได้ขยายขอบเขตของประสิทธิภาพเชิงนิเวศ นอกเหนือจากด้านการผลิตและภาคธุรกิจไปสู่ระดับเศรษฐกิจโดยรวม นอกจากนี้ ยังได้สำรวจการพัฒนาตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศ (EEI) เพื่อวัดสถานะและความก้าวหน้าของประสิทธิภาพเชิงนิเวศในระบบเศรษฐกิจ เพื่อช่วยให้ผู้กำหนดนโยบายได้กำหนดมุมมองที่ชัดเจนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศ ตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศ ได้รับการออกแบบมาเพื่อตอบสนองต่อความท้าทายที่แตกต่างกันของความยั่งยืนในบริบทของการบรรลุเป้าหมายทั้งทางเศรษฐกิจและระบบนิเวศความท้าทายเหล่านี้รวมถึง

1. ผลกระทบทางเศรษฐกิจ กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม (เช่น การใช้ทรัพยากรมลภาวะ การปล่อยของเสีย)
2. ผลกระทบต่อทรัพยากรผลิตภาพการผลิตต่อเศรษฐกิจ (เช่น ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ)
3. ผลกระทบของความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมต่อผลิตภาพทางเศรษฐกิจ (เช่น การลดการดูดซึม ความจุการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้)

4. ผลกระทบของการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมต่อสังคม (เช่น ค่าความแออัด การปรับปรุงคุณภาพชีวิต ต้นทุนทางสังคม)

เป้าหมายสูงสุดของตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศ คือ การจัดเตรียมเครื่องมือที่ปฏิบัติได้จริงให้กับรัฐบาลเพื่อวัดสมรรถนะ ในบริบทด้านประสิทธิภาพเชิงนิเวศและการควบคุมแนวคิดของประสิทธิภาพเชิงนิเวศสำหรับนโยบายเศรษฐกิจสังคมที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม

การประยุกต์ตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศ จากภาคธุรกิจสู่ระดับเศรษฐกิจ

แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจเดิมพัฒนาขึ้นสำหรับภาคธุรกิจ โดยมุ่งเน้นที่การสร้างสินค้าและบริการมากขึ้นโดยใช้ทรัพยากรน้อยลง และสร้างของเสียและมลพิษน้อยลง อย่างไรก็ตาม แนวคิดเดียวกันของประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจสามารถนำไปใช้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในแง่ของขอบเขตท้องถิ่นและระดับประเทศ ดังนั้นจึงช่วยปรับปรุงการทำงานโดยรวมของเศรษฐกิจ

การประยุกต์ใช้ตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศในภาคธุรกิจมักจะขึ้นอยู่กับอัตราส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์หรือบริการต่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัดส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่การใช้พลังงาน วัสดุ และน้ำ และการปล่อยก๊าซเรือนกระจก น้ำเสีย และการปล่อยมลพิษ

แนวทางการดำเนินงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศในภาคธุรกิจ

1. ลดการใช้ทรัพยากรหรือวัสดุในการผลิตและบริการ
2. ลดการใช้พลังงานในการผลิตและบริการ
3. ลดการแพร่กระจายของสารพิษออกสู่สิ่งแวดล้อม
4. เสริมสร้างศักยภาพการนำวัสดุกลับมาใช้ใหม่
5. ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างยั่งยืน
6. เพิ่มอายุของผลิตภัณฑ์
7. เพิ่มระดับการบริการแก่ผลิตภัณฑ์และเสริมสร้างธุรกิจบริการ

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ทรัพยากรกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพของสิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ทั้งในเรื่องการผลิตและการบริโภค โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการปกป้องรักษาระบบนิเวศ ตลอดจนการเสริมสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางหนึ่งของการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำได้ดีแล้ว จุดหมายปลายทางของแนวคิดการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศ คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนควบคู่กับการดำรงอยู่ของทุนนิยมที่จะต้องเติบโตต่อไป

3) แนวคิดความเสมอภาคทางโอกาส (Equality Opportunity)

แนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคทางโอกาส โคเดลจา ซเดนโก้ (Kodelja Zdenko, 2016) ได้นิยามและให้ความหมายว่า ความเสมอภาคทางโอกาส หมายถึงความเด่นชัดทั้งในระดับภาษาศาสตร์และระดับแนวคิด ในระดับแนวคิดนั้นมีความเข้าใจทั้งในเรื่องของความเท่าเทียมกันและโอกาสที่แตกต่างกัน ในขณะที่ในระดับภาษา มีความแตกต่างในการใช้งาน

จะใช้คำเดียวกันเพื่อแสดงถึงแนวคิดความเท่าเทียมกันทางโอกาสที่ต่างกัน หรือใช้คำที่ต่างกันเพื่อแสดงถึงความคิดเดียวกัน ความเสมอภาคทางโอกาสจึงเป็นเรื่องของความยุติธรรมหรือให้ชัดเจนกว่านี้ก็คือ การชดเชยความยุติธรรม

มิลตัน ฟรีดแมน และโรส ฟรีดแมน (Milton Friedman and Rose Friedman) ผู้สนับสนุนแนวคิดเรื่องความเสมอภาคในโอกาส ได้กล่าวถึงความเสมอภาคว่า ในช่วงแรกของการก่อตั้งประเทศสหรัฐอเมริกา ความเสมอภาคหมายถึงความเท่าเทียมต่อหน้าพระเจ้า และเสรีภาพหมายถึง เสรีภาพที่จะกำหนดชีวิตตนเอง หลังสงครามกลางเมือง ความเสมอภาคหมายถึง การเท่าเทียมกันในโอกาส ความเท่าเทียมกันของบุคคลภายใต้กฎหมายเดียวกัน ซึ่งหมายความว่า ต้องไม่มีบุคคลใดในสังคมถูกขัดขวางในการใช้ศักยภาพหรือสมรรถนะที่มีอยู่เพื่อการบรรลุเป้าหมาย ในชีวิตของบุคคลนั้น ๆ (Friedman and Friedman, 1980 : 119 อ้างถึงใน สุวิชา เป้าอารีย์, 2559 : 12)

แนวคิดเรื่องความเสมอภาคทางโอกาส เป็นหลักการพื้นฐานที่เกี่ยวกับมิติทางสังคม แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นได้จากวัตถุประสงค์ของนโยบายของธนาคารโลก เชื่อมโยงกับเป้าหมายของการแบ่งปันความมั่งคั่งที่ว่าบุคคลที่มีโอกาสน้อยควรได้รับโอกาสสำหรับการเติบโตและเจริญรุ่งเรืองในชีวิต (Mahler, 2017) กล่าวได้ว่า ความเสมอภาค (Equality) เป็นแนวคิดพื้นฐานไม่ว่าจะกล่าวในมิติทางการเมืองหรือในทางเศรษฐกิจ หลักการของความเสมอภาค ไม่ได้หมายความว่า มนุษย์ทุกคนต้องเหมือนกันหมด เนื่องจากมนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกันเป็นธรรมชาติทั้งโดยชาติพันธุ์ รูปร่าง ผิวพรรณ เพศสภาพ บุคลิกศาสนา วัฒนธรรม ความเชื่อ และอื่น ๆ แต่ความแตกต่างเหล่านั้นไม่ได้เป็นเหตุผลที่ทำให้มนุษย์ต้องไม่เสมอภาคกัน เพราะความเสมอภาค (Equality) ตรงข้ามกับความไม่เสมอภาค (Inequality) หรือความไม่เท่าเทียม หมายความว่า มนุษย์เราแตกต่างกันโดยธรรมชาติ แต่ก็สามารถและควรเท่าเทียมกันได้ (Different but Equal) นั่นคือ มนุษย์เท่าเทียมกันทั้งในด้านของความเป็นมนุษย์และตามกฎหมายของรัฐ (Kurian, 2011 : 515)

อย่างไรก็ตาม โอกาสในการเข้าถึงความเสมอภาคไม่ใช่เรื่องง่าย トラบิตที่สังคมยังมีความเหลื่อมล้ำ (Inequality) ความเหลื่อมล้ำมีความซับซ้อนมากมายปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างความเสมอภาคในโอกาส (Equality Opportunity) หรือความเท่าเทียมกันของโอกาส อันเป็นการแบ่งปันโอกาสที่จะได้รับปัจจัยให้กันทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน การเปิดกว้างและการเข้าถึงได้สะดวก เช่น การเปิดโอกาสให้เด็กนักเรียนได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาฟรี โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค ตลอดจนการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงบริการของรัฐ เป็นต้น (Preecha Changkwan, 2009, พระพุทธิชัย ทิพสวัสดิ์, 2552 ; อ้างถึงใน สิริปภา ภาคอัคร์, 2563 : 335-336)

ขณะเดียวกัน โอกาสในการเข้าถึงความเสมอภาคนั้น ปัญหาที่สำคัญคือ กีดกันของความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงโอกาสต่าง ๆ อย่างเสมอภาคและเท่าเทียม จำเป็นต้องลดความเหลื่อมล้ำเพื่อสร้างโอกาสในการเข้าถึงความเท่าเทียม อย่างไรก็ตาม ฐานคิดเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำของแต่ละสำนักก็ให้คุณค่าที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของแต่ละสำนัก นี่คงเป็นเหตุผลหนึ่งในการเข้าถึงโอกาสที่แตกต่างกันไป ดังปรากฏให้เห็นเด่นชัดในงานของสฤณี อาชวานันทกุล (2554) ซึ่งได้สรุปแนวคิดที่เกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำไว้ว่า ปัจจุบันมีสำนักคิดใหญ่

อยู่ 3 สำนักคิด ได้แก่ เสรีนิยม (Liberalism) ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) และ สมรรถภาพมนุษย์ (Capabilities Approach) สำนักคิดทั้ง 3 มีความแตกต่างกันอยู่ที่การให้น้ำหนักกับเสรีภาพของปัจเจกและความยุติธรรมในสังคมไม่เท่ากัน ซึ่งสำนักคิดทั้ง 3 มีความเท่าเทียมกันทางศีลธรรม (Morally Equivalent) กล่าวคือไม่มีชุดหลักเกณฑ์ใด ๆ ที่จะช่วยเราตัดสินได้ว่าสำนักคิดใดดีกว่าหรือเลวกว่ากัน เนื่องจากต่างก็มีจุดยืนทางศีลธรรมด้วยกัน เพียงแต่ให้น้ำหนักกับคุณค่าหรือคุณธรรมต่าง ๆ ไม่เท่ากัน

1. เสรีนิยม โดยทั่วไปจะไม่มีจุดยืนเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เนื่องจากเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพในการดำเนินการใด ๆ ด้วยตนเอง มองว่าเสรีภาพของปัจเจกคือคุณค่าและคุณธรรมที่สำคัญที่สุด ความยุติธรรมตั้งอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพ รัฐมีหน้าที่อำนวยให้เกิดความเท่าเทียมภายใต้กฎหมาย โดยไม่ได้สนใจว่าความเท่าเทียมดังกล่าวนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจหรือไม่ ด้วยเหตุผลที่ว่ากลไกตลาดเป็นกลไกที่ดีที่สุดและมีข้อบกพร่องน้อยที่สุดสำหรับการสร้างประโยชน์สาธารณะ

2. ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) มีนักคิดจำนวนหนึ่งมองว่าโครงสร้างทางสังคมล้วนเป็นผลผลิตของความไม่เท่าเทียมและความอยุติธรรมในอดีตที่สะสมกันมาหลายชั่วอายุคน อาทิ แพทริค ไดมอนด์ (Patrick Diamond) นักเศรษฐศาสตร์ และแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) นักสังคมวิทยา ชี้ให้เห็นว่า สังคมที่เป็นคุณธรรมนิยมสมบูรณ์ (Pure Meritocracy หมายถึง สังคมที่สมาชิกทุกคนใช้ความสามารถของตนเองในการเลื่อนฐานะให้สูงขึ้น โดยปราศจากอภิสิทธิ์ใด ๆ ที่ปราศจากการกระจายความมั่งคั่ง ไม่ใช่สังคมที่พึ่งปรารณา เนื่องจากคนที่ประสบความสำเร็จในรุ่นตนเองจะกลายเป็นชนชั้นที่ฝังรากลึกสำหรับคนรุ่นต่อไป โดยการสะสมความมั่งคั่งไว้ให้ลูกหลาน ลักษณะเช่นนี้ลูกหลานคนจนก็ยิ่งเสียเปรียบคนรวย ความเหลื่อมล้ำก็ยิ่งกว้างออกไปเรื่อย ๆ นักคิดกลุ่มนี้มองว่านี่คือความยุติธรรมทางสังคมที่ต้องหาทางบรรเทาหรือกำจัดออกไปให้ได้มากที่สุด นอกจากนี้นักคิดกลุ่มนี้ยังมองว่าความเหลื่อมล้ำที่กว้างขึ้น ทุกคนมีส่วนร่วมสร้างทั้งสิ้น ไม่ว่าเราจะมองเห็นหรือไม่ก็ตาม ด้วยเหตุนี้ นักคิดกลุ่มนี้จึงมองว่าสังคมต้องพยายามสร้างความยุติธรรมหรือบรรเทาความอยุติธรรมอย่างต่อเนื่อง ด้วยการกระจายรายได้และความมั่งคั่งให้ตกถึงมือประชาชนให้มากที่สุด เพื่อตอบสนองทุกภาคส่วนที่มีส่วนสร้างความมั่งคั่ง นักคิดกลุ่มนี้ได้สนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับ รัฐสวัสดิการ เพื่อจัดสวัสดิการให้ประชาชนอย่างเต็มรูปแบบ ในฐานะสิทธิพลเมืองที่พึงได้รับอย่างเสมอภาค

3. สมรรถภาพของมนุษย์ (Capabilities Approach) อมาตยา เซน (Amartya Sen) นักเศรษฐศาสตร์สวัสดิการเป็นผู้พัฒนาแนวคิดนี้ หรือที่เรียกกันว่าวิธีการพัฒนา มนุษย์ (Human Development Approach) แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าทั้งความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและความยากจนเป็นตัวลดรอนสมรรถภาพของมนุษย์ และยังมองว่ารายได้และการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือที่นำไปสู่เป้าหมาย ไม่ใช่เป้าหมายในตัวเอง เป็นแนวคิดที่ต่างจากแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่มองว่า สุขภาวะที่ดี (Well-Being) คือ การบรรลุรรถประโยชน์สูงสุด (Maximum Utility) และอรรถประโยชน์สูงสุดจะบรรลุได้เมื่อคนมีรายได้และความมั่งคั่งสูงที่สุด ขณะเดียวกัน เช่น มองว่าเป้าหมายการพัฒนาของมนุษย์คือ อีสรภาพ และได้เสนอว่ามนุษย์ทุกคนควรมีอีสรภาพที่สำคัญ 5 ประการด้วยกัน ได้แก่ อีสรภาพทางเศรษฐกิจ อีสรภาพทางการเมือง

โอกาสทางสังคม หลักประกันว่าภาครัฐจะมีความโปร่งใสและการคุ้มครองความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน เช่น ชี้ให้เห็นว่า หากสมรรถภาพของมนุษย์ถูกถูกรบกวน จะส่งผลให้ขาดอิสรภาพ และอิสรภาพทั้ง 5 ประการล้วนส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกัน ปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างสมรรถภาพ และอิสรภาพด้านต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่า ยิ่งสังคมมีความเหลื่อมล้ำกันมากเท่าไรก็ยิ่งปิดช่องว่างได้ ยากขึ้นเท่านั้น เพราะความเหลื่อมล้ำ ด้านหนึ่งมักจะต่อกล่อมความเหลื่อมล้ำด้านอื่น ๆ ไปพร้อมกันด้วย ดังนั้น เช่น จึงเสนอว่า เป้าหมายของการพัฒนาสังคมและนโยบายรัฐควรเพิ่มทางเลือก ในการดำรงชีวิตของผู้คน รวมถึงการปรับปรุงระดับความเป็นอยู่ที่ดีเพื่อเป็นแนวทางให้เขาเลือก ด้วยการเพิ่มอิสรภาพในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น โดยการเพิ่มสมรรถภาพในการใช้อิสรภาพดังกล่าว ตลอดจนเพิ่มความสามารถในการบรรลุเป้าหมายที่แต่ละคนตั้งไว้ เช่น การจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ บริการสาธารณสุข รวมถึงบริการสาธารณะอื่น ๆ

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความเสมอภาคทางโอกาส เป็นแนวคิดพื้นฐานทั้งในเรื่องของมิติ ทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ สะท้อนให้เห็นถึงความเท่าเทียมกันทางโอกาสของบุคคลภายใต้ กฎหมายเดียวกัน ภายใต้ปรัชญาที่ว่ามนุษย์เท่าเทียมกันทั้งในด้านของความเป็นมนุษย์และ ตามกฎหมายของรัฐ โดยได้รับการคุ้มครองตามกระบวนการกฎหมายอย่างเป็นธรรม ทั้งในเรื่องของ การแบ่งปันความมั่งคั่ง การกระจายรายได้ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทรัพยากร บริการสาธารณะ การศึกษา การทำงาน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม โอกาสในการเข้าถึงความเสมอภาคนั้น ปัญหาที่สำคัญ คือกีดกันของความเหลื่อมล้ำ โดยแนวคิดเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำแบ่งได้เป็น 3 สำนักคิด ได้แก่ เสรีนิยม ความยุติธรรมทางสังคม และสมรรถภาพของมนุษย์ ทั้งนี้ แต่ละสำนักคิดก็มีความแตกต่าง อยู่ให้การให้น้ำหนักกับเสรีภาพของปัจเจกและความยุติธรรมทางสังคมที่ไม่เท่ากัน สุดท้ายแล้ว จำเป็นต้องลดหรือขจัดความเหลื่อมล้ำเพื่อสร้างโอกาสในการเข้าถึงอย่างเท่าเทียม

2.1.4.2 สถาบันนิยม (Institutionalism)

แนวคิดเกี่ยวกับสถาบันนิยม (Institutionalism) เป็นแนวคิดที่มีมาตั้งแต่อดีตกาล ดังจะเห็นได้จากงานของนักคิดสมัยโบราณ อาทิ เพลโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) จอห์น ล็อก (John Locke) เจมส์ เมดิสัน (James Madison) โดยนักคิดเหล่านี้มุ่งศึกษาถึงบทบาทของสถาบัน การเมืองที่ส่งผลต่อพฤติกรรมทางการเมืองของมนุษย์ แนวคิดนี้เรียกกันว่าเป็นแนวคิดสถาบันนิยม แบบดั้งเดิม (Old Institutionalism) ซึ่งมีสาระสำคัญที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้าง เชิงสถาบันและองค์กรที่เป็นทางการ เช่น กฎหมายต่าง ๆ ที่รวมถึงรัฐธรรมนูญ โดยมองว่ากลไกดังกล่าว เป็นตัวกำหนดรูปแบบที่เป็นตัวแสดงทางการเมือง (ชาย ไซยชิต, 2559 ; อ้างถึงใน ธนิกุล จันทรา, 2563 : 30) แนวคิดสถาบันนิยมนี้ ได้ถูกนำมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ตั้งแต่ ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 โดยมุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญ สถาบันนิติบัญญัติ สถาบันบริหาร สถาบันตุลาการ ตลอดจนพรรคการเมืองและระบบเลือกตั้งกับ พฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนในสังคมเพื่อแสวงหาคำตอบหรือระบบการเมืองที่พึงปรารถนา อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ก็ได้รับการพัฒนาและปรับเปลี่ยนสาระสำคัญบางประเด็นในช่วงศตวรรษ 1980 จึงเกิดแนวคิดสถาบันนิยมใหม่ (New Institutionalism) อย่างเป็นทางการ ซึ่งโลว์นเดส และโรเบิร์ต (Lowndes and Robert, 2013 อ้างถึงใน ธนิกุล จันทรา, 2563 : 31) ได้อธิบายความแตกต่างของ สถาบันนิยมแบบดั้งเดิมและสถาบันนิยมแบบใหม่ 3 ประการ คือ

1. สถาบันนิยมแบบดั้งเดิมให้ความสำคัญกับการศึกษาสถาบันและโครงสร้างที่เป็นทางการ แต่สถาบันนิยมแบบใหม่ได้ขยายขอบเขตการศึกษาทั้งสถาบันที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2. สถาบันนิยมแบบใหม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและค่านิยม

3. สถาบันนิยมแบบดั้งเดิม มองสถาบันในลักษณะหยุดนิ่ง สถาบันนิยมแบบใหม่ เชื่อว่า สถาบันเป็นตัวกำหนดผลลัพธ์ของปัจเจกบุคคล ตลอดจนมีวิวัฒนาการผ่านบทบาทหน้าที่ของผู้แสดง รวมถึงการสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม

สำหรับคำจำกัดความและความหมายของคำว่าสถาบัน ธนิกุล จันทรา (2563 : 31) ได้สรุป จากนักวิชาการต่าง ๆ ที่ได้ให้ไว้อย่างแตกต่างหลากหลาย อาทิ พาร์สันส์ (Parsons, 1954) ให้คำจำกัดความว่า สถาบันคือแบบแผนที่กำหนดความจำเป็นของบุคคลต่อพฤติกรรมที่คาดหวังว่าจะถูกต้องทำนองคลองธรรม ขณะที่ ลอว์สัน (Lawson, 1985) ให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ ได้ให้คำนิยามว่า สถาบันคือโครงสร้างที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อให้มีบทบาทหน้าที่ในการดำเนินการที่สำคัญ มีการดำเนินการตามบทบาทหน้าที่ตามกฎเกณฑ์ที่ระบุไว้ เพื่อควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ เหล่านี้ สำหรับนอร์ท (North, 1990) อธิบายว่า สถาบันคือชุดกติกาของสังคมหรือข้อจำกัดที่มนุษย์สร้างขึ้น สามารถควบคุมการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ต่อมาสกอต (Scott, 1995) ได้นิยามที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สถาบันประกอบด้วยโครงสร้างที่เกี่ยวกับกระบวนการรับรู้ การควบคุม บรรทัดฐาน ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ขณะเดียวกัน ฮอลล์ และเทเลอร์ (Hall and Taylor, 1996) ได้ขยายความเพิ่มเติมว่า สถาบันโดยรวมหมายถึง ขั้นตอนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ธรรมเนียมปฏิบัติ กฎเกณฑ์ ที่ฝังอยู่ในโครงสร้างเชิงองค์กรของสังคม นอกจากนี้ บูฆอรี ยีหมะ (มปป : 5-8) ยังได้สรุปคำจำกัดความสถาบันว่า หมายถึง กฎเกณฑ์ แบบแผน บรรทัดฐาน ธรรมเนียมปฏิบัติที่ยึดถือสืบเนื่องกันมา โดยแสดงบทบาทหน้าที่ผ่านตัวองค์กร ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในสังคม เนื่องจากเป็นตัวควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน แต่ก็มีความยืดหยุ่นสามารถปรับตัวรับมือกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้

วิทยากร เชียงกูล (2545 : 121) อธิบายว่า สถาบันนิยม เป็นหลักความเชื่อของเศรษฐกิจตะวันตก ในต้นศตวรรษที่ 20 ที่เน้นบทบาทของบรรทัดฐาน หลักเกณฑ์ หรือสถาบันที่ดำเนินการควบคุมการทำงานด้านเศรษฐกิจ อาทิ กรรมสิทธิ์การสืบทอดมรดกทางทรัพย์สิน การกระจายรายได้ การแบ่งงานกันทำ การยกระดับทางอาชีพ เป็นหลักความเชื่อที่เน้นว่าสถาบันมีอิทธิพลต่อฐานะที่เกี่ยวข้องกันของชนชั้นทางสังคมและต่อโครงสร้างทางการผลิตรวมถึงทิศทางการพัฒนา

สำหรับการวัดสถานะและประเมินความเป็นสถาบัน หรือการพัฒนาความเป็นสถาบันนั้น ฮันติงตัน (Huntington, 1968) ได้กล่าวถึงการประเมินความเป็นสถาบัน (Institutionalization) โดยเสนอเกณฑ์การวัดไว้ 4 ประการ (ธนิกุล จันทรา, 2563 : 32) ดังนี้

1. ความเป็นอิสระ (Autonomy) หมายถึงความสามารถในการตัดสินใจ และดำเนินการอย่างอิสระตามบทบาทหน้าที่ของตน โดยปราศจากการถูกรอบงำจากบุคคลอื่น หรือองค์กรอื่น

2. ความสามารถในการปรับตัว (Adaptability) หมายถึงการที่สถาบัน มีความสามารถในการปรับตัวและรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ภายใต้สถานการณ์และสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไป

3. ความซับซ้อน (Complexity) หมายถึงความสามารถในการออกแบบโครงสร้างเชิงสถาบันภายในองค์กรให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้บรรลุภารกิจหรือเป้าหมายที่วางไว้ สามารถรับมือกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้

4. ความเป็นเอกภาพ (Coherence) หมายถึงความสามารถของสถาบัน ในการจัดการและพัฒนาขั้นตอนการดำเนินงานเพื่อปฏิบัติงานได้อย่างสมเหตุสมผล รวมถึงความสามารถของสถาบันในการตัดสินใจได้อย่างสอดคล้องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สำหรับในงานวิจัยนี้ ได้นำหลักคิดสำคัญของสำนัก สถาบันนิยม (Institutionalism) มาทำการแยกแยะเพื่อให้เห็นความแตกต่างของมิติที่สำคัญ คือ มิติทางเศรษฐกิจ (Economy) มิติทางสิ่งแวดล้อม (Environment) และมิติทางสังคม (Social) รายละเอียดมีดังนี้

1) แนวคิดเกี่ยวกับการเติบโตควบคู่กับการกระจายรายได้ (Redistribution with Growth)

2) แนวคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของกลไกรัฐ (Eco-Regulation)

3) แนวคิดเกี่ยวกับการกำกับดูแลเรื่องของรัฐ (State Governance)

1) แนวคิดเกี่ยวกับการเติบโตควบคู่กับการกระจายรายได้ (Redistribution with Growth)

แนวคิดเกี่ยวกับการเติบโตควบคู่กับการกระจายรายได้ เกิดจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล ส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำ อันเนื่องมาจากความเสมอภาคในการกระจายรายได้ นับแต่ปลายทศวรรษ 1960 นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความหมายของคำว่าพัฒนาเศรษฐกิจ จากเดิมที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มขึ้นของรายได้หรือรายได้เฉลี่ยต่อบุคคล ในความหมายใหม่ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อลดหรือขจัดความยากจน ตลอดจนความเสมอภาคในการกระจายรายได้ด้วย ทั้งนี้ การกระจายรายได้ควรมีความเท่าเทียมกัน เพื่อให้คนส่วนใหญ่ของประเทศได้ประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจ (รัตน สายคณิต, 2544 : 458)

วิทยากร เชียงกุล (2545 : 207) อธิบายว่า เป็นการโอนอำนาจซื้อจากกลุ่มผู้มีรายได้สูงไปสู่ผู้มีรายได้ต่ำ โดยใช้นโยบายการจัดเก็บภาษีอัตราก้าวหน้าและภาษีมรดก พัฒนาการด้านสวัสดิการทางสังคม โดยเฉพาะผู้มีรายได้น้อย ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อลดความแตกต่างทางรายได้ ประชาชาติ ตลอดจนยกระดับสวัสดิการทางสังคม นโยบายนี้ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานของประโยชน์ที่ลดน้อยถอยลงของเงินตรา (Diminishing Utility of Money) ที่อธิบายว่า ภาษีที่จัดเก็บจากคนรวย เพื่อนำไปบริการคนจนนั้น ทำให้คนรวยสูญเสียความพึงพอใจน้อยกว่าความพึงพอใจที่เพิ่มขึ้นจากผู้รับ คือ คนจน นอกจากนี้การกระจายทรัพย์สินและการปรับปรุงการกระจายรายได้ ด้วยมาตรการทางภาษียังกล่าว

การกระจายทรัพย์สินและรายได้เพื่อความเป็นธรรม มีความสำคัญต่อการพัฒนาที่สมดุล และยั่งยืน คนที่ถูกทำให้จนอาจถูกสถานการณ์บังคับให้ไปบุกรุกป่า ทำไร่เพื่อความอยู่รอด รวมถึงการกระทำที่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น (วิทยากร เชียงกุล, 2558 : 178)

แนวคิดเกี่ยวกับการเติบโตกับการกระจายรายได้และความมั่งคั่ง เป็นการโอนรายได้และความมั่งคั่ง (รวมถึงทรัพย์สินทางกายภาพ) จากปัจเจกบางคนไปยังผู้อื่น ผ่านกลไกทางสังคม อาทิ ภาษี สวัสดิการ การบริการสาธารณะ การปฏิรูปที่ดิน นโยบายการเงิน การยึดทรัพย์สิน การหย่าร้าง กฎหมายการละเมิด เป็นความหมายที่อยู่บนพื้นฐานของทางเศรษฐกิจ วัตถุประสงค์ของการปรับปรุงการกระจายรายได้คือเพื่อเพิ่มเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและโอกาสสำหรับคนจน และมักจะรวมถึงการระดมทุนของบริการสาธารณะ มีแนวคิดพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งคือแนวคิดเรื่องความยุติธรรมในการแบ่งปัน (Distributive Justice) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกระจายเงินและทรัพยากรเพื่อความเป็นธรรมทางสังคม ที่หมายถึงความยุติธรรมในแง่ของการกระจายความมั่งคั่ง โอกาส และสิทธิพิเศษภายในสังคม

ในมุมมองของมาร์ซิสต์ มองการเติบโตและการกระจายรายได้ ไม่สามารถแก้ปัญหาพื้นฐานของระบบทุนนิยมได้ ทำได้เพียงเปลี่ยนผ่านไปสู่เศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเท่านั้น การปรับปรุงการกระจายรายได้ สามารถลดความยากจนและความไม่เท่าเทียม หากทำอย่างเหมาะสม แต่ไม่อาจเร่งการเติบโตได้ในทางใดทางหนึ่ง ยกเว้นการลดความตึงเครียดทางสังคมที่เกิดขึ้นจากความไม่เท่าเทียม และให้คนจนได้จัดสรรทรัพยากรมากขึ้นเพื่อการสะสมทรัพยากรมนุษย์ และสินทรัพย์ทางกายภาพ ขณะที่การลงทุนโดยตรงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับคนยากจน

ขณะเดียวกัน นักเศรษฐศาสตร์สังคมนิยม บาร์दान และโรเมอร์ (Bardhan and Roemer, 1992) ได้วิพากษ์เรื่องการเติบโตและการกระจายรายได้ ผ่านการเก็บภาษีในบริบทของสังคมประชาธิปไตยแบบนอร์ดิก (Nordic-Style มีรายงานว่าสิ่งสำคัญของความสำเร็จมีข้อจำกัดในการส่งเสริมความเท่าเทียมและการขาดความยั่งยืน โดยชี้ให้เห็นว่า สังคมประชาธิปไตยจำเป็นต้องมีขบวนการแรงงานที่เข้มแข็งเพื่อที่จะรักษาเรื่องการปรับปรุงการกระจายรายได้อย่างเข้มข้นเอาไว้ และไม่สมเหตุสมผลสำหรับประเทศที่มีขบวนการแรงงานอ่อนแอ บาร์दान และโรเมอร์ (Bardhan and Roemer, 1992) มีข้อถกเถียงว่าการเปลี่ยนรูปแบบการเป็นเจ้าของกิจการและการตลาดแบบสังคมนิยม โดยไม่จำเป็นต้องมีการเติบโตและการกระจายรายได้ จะมีความยั่งยืนและมีประสิทธิภาพมากกว่าในการส่งเสริมความเท่าเทียม

รูปแบบของการเติบโตกับการกระจายรายได้และความมั่งคั่ง ในทางปฏิบัติ มีการประยุกต์ใช้และเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตามบรรทัดฐานทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ประเทศที่พัฒนาแล้วความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ เป็นประเด็นที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง ในเวทีอภิปรายในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ความสำคัญด้านสมรรถนะของชาติในการกระจายความมั่งคั่ง เพื่อดำเนินโครงการสวัสดิการสังคม การคงไว้ซึ่งสินค้าสาธารณะ และขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ ได้นำการพูดคุยกันที่หลากหลายมาสู่เวทีการเมือง วิธีการกระจายความมั่งคั่งของประเทศนั้น มาจากการดำเนินนโยบายผ่านระบบการจัดเก็บภาษี การใช้นโยบายดังกล่าวจะช่วยให้บรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจและสังคม ที่ต้องการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเพิ่มสวัสดิการสังคม มีหลากหลายวิธีในการจัดเก็บภาษีเพื่อการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รัฐบาล

ประชาธิปไตยส่วนใหญ่ แม้แต่รัฐบาลสังคมนิยมก็ใช้ระบบการเก็บภาษีแบบก้าวหน้าเพื่อกระจายรายได้ในระดับหนึ่งเช่นกัน นอกจากการสร้างและการนำระบบภาษีไปปฏิบัติแล้ว โลกาภิวัตน์ของเศรษฐกิจโลกก็เป็นสิ่งจูงใจสำหรับการปฏิรูประบบภาษีทั่วโลก นอกจากการใช้ระบบการจัดเก็บภาษีเพื่อบรรลุปเป้าหมายการกระจายความมั่งคั่งแล้ว ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมจะบรรลุได้เช่นเดียวกัน ถ้ามีการกำหนดนโยบายที่เหมาะสมภายในโครงสร้างพื้นฐานทางการเมืองในปัจจุบันที่จะจัดการกับปัญหาเหล่านี้ หลักคิดสมัยใหม่ในหัวข้อการกระจายความมั่งคั่ง มุ่งเน้นไปที่แนวคิดที่ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจจะเพิ่มมาตรฐานการครองชีพทั่วทั้งสังคม (Wikipedia, 2021)

นอกจากนี้ ในบทความเรื่องการกระจายความมั่งคั่งของ ฟร็องซัวส์ บูร์กีญง (François Bourguignon) อดีตหัวหน้านักเศรษฐศาสตร์ธนาคารโลก ระบุว่าเครื่องมือทางการคลังสามารถลดความเหลื่อมล้ำได้ ซึ่งมีทั้งการให้ผลลัพธ์ในระยะสั้นและระยะยาว บูร์กีญง (François Bourguignon) กล่าวว่า ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจได้กลายเป็นศูนย์กลางของการอภิปรายนโยบายทั่วโลก ในระบบเศรษฐกิจที่ก้าวหน้า ผลกระทบที่เห็นได้ชัดจากกระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี มีความกังวลด้านค่าใช้จ่ายในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงนี้ในประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีความเหลื่อมล้ำสูง ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ เป็นอุปสรรคสำคัญในการเพิ่มการเติบโตและลดความยากจนหรือไม่ ทั้งสองกรณี การกระจายรายได้ (Redistribution of Income) อาจไม่เพียงบรรลุถึงความเท่าเทียมกันที่มากขึ้นเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเติบโตที่รวดเร็วขึ้นด้วย และการลดความยากจนได้เร็วขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา ขณะเดียวกัน การกระจายทรัพยากรอย่างเท่าเทียมอาจเป็นผลต่อการพัฒนา การมีเครื่องมือที่เหมาะสมเพื่อนำไปปฏิบัติ เครื่องมือต่าง ๆ อาทิ การเก็บภาษีอัตราก้าวหน้า การโอนเงินสด การลงทุนในทุนมนุษย์ กฎระเบียบและกลยุทธการเติบโตที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในความเป็นจริงมีการนำไปใช้ไม่มากนักสำหรับประเทศกำลังพัฒนา (Bourguignon, 2018 : 22-24)

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์ (2558 : 175-176) ได้สรุปทฤษฎีการเติบโตควบคู่กับการกระจายรายได้ (Redistribution with Growth Theory) ไว้ดังนี้ จากการพิจารณาทฤษฎีดังกล่าวจะให้ความสำคัญเรื่องการเจริญเติบโต และได้เสนอมาตรการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้และแก้ไขปัญหาความยากจน การว่างงานตลอดจนความไม่เสมอภาค ทั้งนี้มาตรการต่าง ๆ ที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตควบคู่กับการกระจายรายได้ที่สำคัญ มีดังนี้

1. การให้ความสำคัญต่อสาขาต่าง ๆ ในการพัฒนา อาทิ การเกษตร ผู้ประกอบการในสาขาที่ไม่เป็นทางการ ผู้ไร้ที่ดินทำกินตลอดจนผู้รับจ้างทางการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ
2. การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่น เพื่อยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น โดยส่งเสริมความสามารถในการเพิ่มผลผลิตและการบริการของรัฐในด้านต่าง ๆ อาทิ การเกษตร การชลประทาน การจัดหาอุปโภคบริโภค การจัดหาตลาดสินค้า การสื่อสาร การคมนาคม การกระจายอำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ การวางแผนพัฒนาท้องถิ่น การปฏิรูปที่ดิน เป็นต้น
3. การให้ความสำคัญเป็นพิเศษด้านการผลิตที่ต้องใช้แรงงานมากกว่าการใช้ทุน การสร้างงาน การประหยัดต้นทุนและเงินตราต่างประเทศ ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

4. การควบคุมอัตราการเพิ่มของประชากรที่มีคุณภาพอย่างเหมาะสม เนื่องจากความยากจนการว่างงาน ตลอดจนจำนวนประชากรนั้นมีส่วนสัมพันธ์กันโดยตรง

5. การกำหนดกลุ่มประชากรที่ยากจน เพื่อเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา และเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการปรับปรุงการกระจายรายได้

6. การปรับปรุงเกี่ยวกับโอกาสของกลุ่มคนยากจน เพื่อเข้าถึงบริการต่าง ๆ ของรัฐ โดยเฉพาะการได้รับการศึกษาที่ดี การบริการด้านสาธารณสุข การมีน้ำดื่มน้ำใช้ถูกสุขลักษณะที่อยู่อาศัย การชลประทาน การคมนาคม และการใช้อำนาจในฐานะประชาชน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับการปรับปรุงการกระจายรายได้ มีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ คือ แนวคิดเรื่องความยุติธรรมในการแบ่งปันทั้งในเรื่องการกระจายความมั่งคั่ง โอกาส และสิทธิพิเศษทางสังคม รวมถึงทรัพยากรเพื่อความเป็นธรรมทางสังคม โดยมีเป้าหมายในการสร้างความเสมอภาค การขจัดความยากจน การลดความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้คนส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจ วิธีการประกอบด้วยแนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลายขึ้นอยู่กับและการประยุกต์ใช้ รวมถึงการนำไปปฏิบัติ เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของการพัฒนา อาทิ ผ่านนโยบายการจัดเก็บภาษีและกลไกทางสังคมสวัสดิการทางสังคม บริการสาธารณสุข เป็นต้น ท้ายที่สุดแล้วเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ตามที่ต้องการคือการบรรลุเป้าหมายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

2) แนวคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของกลไกรัฐ (Eco-Regulation) แนวคิดนี้มุ่งเน้นประสิทธิภาพของกลไกรัฐ ในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมและบูรณาการเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีแนวคิดที่หลากหลาย จำเป็นต้องกล่าวถึงกลไกของรัฐที่มีต่อการปกป้อง ดูแล รักษาสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ การกำหนดนโยบายสาธารณะ ตลอดจนการนำนโยบายไปปฏิบัติ เพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ มีความเป็นธรรม ให้ประโยชน์กับคนทุกกลุ่มในสังคม

นโยบายสิ่งแวดล้อมในฐานะกลไกของรัฐ มีประเด็นเกี่ยวกับนโยบายสิ่งแวดล้อม ในงานเสวนาเรื่อง “นโยบายสิ่งแวดล้อมกับการเมืองไทย : เป้าหมายเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน” ซึ่งเป็นการพัฒนาร่วมกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและ SDGs ดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนใน SDGs ประเด็นนี้สามารถเทียบเคียงได้กับองค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการปรับสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายทั้ง 3 ด้าน จำเป็นต้องมีเรื่องสันติภาพและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเช่นกัน นั่นคือเหตุผลที่ว่า ทำไมนโยบายสิ่งแวดล้อมต้องเป็นนโยบายสาธารณะ และจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในสังคม

2. โจทย์หลักเรื่องสิ่งแวดล้อมของไทย คือ 1) ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม 2) การเข้าถึงและแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติด้อย่างเป็นธรรม 3) ความขัดแย้งเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา โจทย์ข้างต้นนี้ นับได้ว่าเป็นปัญหาของการออกนโยบายสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมาโดยตลอด เนื่องจากนโยบายส่วนใหญ่จะคำนึงถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เรื่องสิ่งแวดล้อมจึงไม่ได้รับการสนใจอย่างที่ควรจะเป็น ขณะเดียวกัน ประเทศไทยได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปอย่างมากมาเพื่อพัฒนาประเทศ แต่การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ กลับไม่ได้รับ

การจัดสรรอย่างเป็นธรรม ทั้งนี้ประเทศไทยติดอันดับ 3 ของประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำสูงที่สุดในโลก ทั้งในเรื่องการกระจายรายได้และการถือครองที่ดิน จนกลายเป็นปัญหาในหลายมิติ อาทิ ความยากจน หลักนิติธรรม การบังคับใช้กฎหมาย สิทธิชุมชน เป็นต้น ดังนั้น การออกนโยบายสิ่งแวดล้อม รัฐจำเป็นต้องคำนึงถึงประเด็นเหล่านี้ด้วย

3. สิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืนและกระบวนการนโยบายสาธารณะ กล่าวได้ว่าประเทศไทยมีแผนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนในมิติต่าง ๆ มากมาย แต่ไม่สามารถผลักดันแผนดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ มี 3 ประเด็นที่เกี่ยวข้อง คือ

3.1 ขาดการเชื่อมโยงกลไกระดับนโยบายด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชัดเจน ผลก็คือเกิดการทับซ้อนกันในด้านนโยบาย ส่งผลให้ขาดแกนนำในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนขาดการบูรณาการ ในนโยบายด้านต่าง ๆ อาทิ การจัดการทรัพยากรและที่ดิน อุตสาหกรรมการเกษตร การท่องเที่ยว และด้านพลังงาน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในเชิงสิ่งแวดล้อม

3.2 กระบวนการนโยบายสาธารณะ และประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม นโยบายต่าง ๆ จำเป็นต้องได้รับการยอมรับจากภาคประชาชน และให้ประชาชนมีส่วนร่วมในนโยบายสาธารณะได้ แต่ที่ผ่านมา พบว่า การมีส่วนร่วมมักดำเนินการแต่เพียงในนาม และไม่ถูกนำไปพิจารณาอย่างจริงจัง หรือถูกปิดตกไปเมื่อเข้าสู่สภา จำเป็นต้องพัฒนาเพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมายและอยู่ในระดับที่สูงขึ้น

3.3 เครื่องมือบริหารและตัดสินใจทางนโยบาย เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ปัจจุบันการทำ “การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม” (Environmental Impact Assessment- EIA) นับได้ว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย แต่ก็เกิดปัญหาขึ้นมากมาย เนื่องจากเป็นการประเมินโครงการเพื่อการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้น แต่ไม่ได้คำนึงถึงว่าโครงการนั้นควรเกิดขึ้นในพื้นที่เหล่านั้นหรือไม่ ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้จะต้องอาศัย “การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์” (Strategic Environmental Assessment-SEA) ซึ่งถือว่าเป็นระดับนโยบายของการวางแผน โดยมองถึงปัญหาและความต้องการในพื้นที่ เพื่อกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน แล้วจึงดำเนินการพัฒนาโครงการเพื่อตอบสนองทางออกนั้นขึ้นมา จากนั้นจึงค่อยพัฒนาโครงการและทำ EIA ของโครงการนั้นต่อไป อย่างไรก็ตาม การทำ SEA มีการพูดถึงมาตั้งแต่สมัยรัฐบาล อธิสิทธิ์ เวชชาชีวะ และยิ่งลักษณ์ ชินวัตรแล้ว แต่ยังไม่มีการดำเนินการที่เป็นรูปธรรม นอกจากเรื่อง SEA แล้ว ระบบการติดตามโครงการหลังการทำ EIA ควรเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาระบบยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมซึ่งมีความจำเป็น ถึงแม้ประเทศไทยจะมีศาลสิ่งแวดล้อมแล้วก็ตาม แต่สิ่งที่ยังขาด คือ ระบบการสอบสวน การตีมูลค่า การบังคับใช้กฎหมาย และการดำเนินการทางคดีที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม (ณัฐพงศ์ ตันติวิวัฒน์พันธ์, ปกฉัตร ชูติวิศุทธิ์ และศิลาวุธ ดำรงศิริ, 2562)

เนื่องจากแนวคิด การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (Strategic Environmental Assessment-SEA) เป็นแนวคิดที่นำมาประยุกต์ใช้ในประเทศไทยเกือบ 20 ปีแล้ว เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ริเริ่มและปรับปรุงระบบการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมพร้อมทั้งเสนอแนะให้พิจารณานำกระบวนการ การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ มาใช้เป็น

เครื่องมือในการจัดการสิ่งแวดล้อม (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564 : 1) ตั้งค่าจำกัดความที่ว่า การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ หมายถึง “กระบวนการที่เป็นระบบเพื่อใช้สนับสนุนกระบวนการตัดสินใจในการวางแผน โดยคำนึงถึงปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล รวมทั้งให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน” (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563 : 1)

นอกจากนี้ การพัฒนาและผลักดันให้เกิดระบบ การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ ได้กำหนดไว้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ที่กำหนดให้มีการปรับปรุงกระบวนการ SEA รวมถึงฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2565) ซึ่งได้กำหนดให้ผลักดันการนำแนวทาง SEA ให้มีผลบังคับใช้ทางกฎหมายเพื่อนำสู่การปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรม จึงกำหนดไว้ในแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ตลอดจนนโยบายของรัฐบาลชุด พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564 : 1-2)

การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ เป็นกระบวนการที่สนับสนุนการตัดสินใจในเชิงระบบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อการพิจารณาที่มีประสิทธิภาพในการกำหนดนโยบาย แผน และแผนงาน (Policy, Plan and Programme) โดยคำนึงถึงผลกระทบทางเศรษฐศาสตร์และสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อนำมาประกอบการตัดสินใจ เนื่องจากการพัฒนาในรูปแบบของนโยบายและแผน รวมถึงแผนงานซึ่งมีผลทั้งสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ จึงถูกพัฒนาเพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการเชื่อมโยงในสามประเด็นดังกล่าวทั้งในแง่บวกและแง่ลบ และเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่สูงขึ้น โดยจะต้องดำเนินการก่อนการพัฒนาโครงการ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของผลกระทบเชิงลบที่จะเกิดขึ้น จะได้เสนอแนวทางป้องกัน ลด บรรเทาหรือชดเชยผลกระทบดังกล่าว ขณะเดียวกันก็นำผลด้านบวกมาใช้ประโยชน์ ทั้งนี้ การสื่อสารผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่มีศักยภาพจะเกิดขึ้นจากทางเลือกต่าง ๆ ตลอดจนการดำเนินการที่เกี่ยวข้องสำหรับการป้องกัน ลดหรือชดเชยต่อผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพและการบูรณาการของกลไกรัฐ ในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยมีประเด็นเกี่ยวกับนโยบาย ทั้งในเรื่องของสิ่งแวดล้อมกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเป็นการปรับสมดุลระหว่าง เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โจทย์หลักของปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยที่เกิดจากความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม ความเป็นธรรมในการเข้าถึงและแบ่งปันทรัพยากร รวมถึงสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา สุดท้ายเป็นกระบวนการนโยบายสาธารณะและแผนพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ที่กลไกการผลักดันยังขาดประสิทธิภาพ ทั้งในเรื่องของการเชื่อมโยงกลไกระดับนโยบาย นโยบายขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน ตลอดจนปัญหาการใช้เครื่องมือการจัดการและการตัดสินใจทางนโยบาย อาทิ การประเมินสิ่งแวดล้อมในระดับยุทธศาสตร์ เป็นต้น

3) แนวคิดเกี่ยวกับการกำกับดูแลเรื่องของรัฐ (State Governance)

แนวคิดที่มุ่งเน้นการกำกับดูแลเรื่องของรัฐ สำหรับความหมายของการกำกับดูแลหรือการบริหารจัดการนั้น (Governance) (บางสำนักเรียกว่าการจัดการปกครอง) ชิบบา (Chibba, 2009) อธิบายว่า เรื่องของการกำกับดูแลหรือการบริหารจัดการ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ

ทางสังคม นับตั้งแต่เริ่มมีอารยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า จริยธรรม กฎเกณฑ์ของความประพฤติและความยุติธรรมที่ควรยึดถือ วิธีการจัดระเบียบสังคม ตลอดจนบทบาทอำนาจและอำนาจหน้าที่ทางสังคม สำหรับนิยามของคำว่ากำกับดูแล (Governance) ในรูปแบบที่กว้างที่สุดคือการแสดงให้เห็นโดยคำนึงถึงรัฐและสังคม โดยมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญ คือวิธีการปกครองในทุก ๆ ด้าน ประกอบด้วย สถาบัน นโยบาย กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ กระบวนการและกลไกการกำกับดูแล รวมถึงมิติทางวัฒนธรรมและลักษณะอุดมการณ์ สำหรับการกำกับดูแลนั้นคือ รับรู้และกำหนดรูปแบบตามค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณีและอุดมการณ์

อรพิน ส孚โชคชัย (2541 : 4) อธิบายว่า การบริหารจัดการ (Governance) หมายถึง การกำหนดกลไกอำนาจของภาครัฐในการจัดการทรัพยากร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเพื่อให้เกิดการพัฒนา ในระยะเริ่มแรกธนาคารโลกได้อธิบายความหมายที่ครอบคลุม 3 ลักษณะคือ 1) โครงสร้างและรูปแบบของระบอบทางการเมือง (Political Regime) 2) กระบวนการและขั้นตอนของผู้มีอำนาจทางการเมืองใช้ในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อพัฒนาประเทศ 3) ความสามารถของผู้มีอำนาจในการบริหารประเทศ ตั้งแต่การวางแผนและกำหนดนโยบาย การแปลงแผนและนโยบายสู่การปฏิบัติ รวมถึงการปรับเปลี่ยนแนวทางการบริหารประเทศ

ธนาคารโลก ได้นิยามความหมายอย่างกว้าง ๆ ของการกำกับดูแลหรือการบริหารจัดการว่าเป็นลักษณะของอำนาจที่ถูกใช้ในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ขณะที่โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ก็ได้นิยามความหมายไว้ในอภิธานศัพท์ (Glossary of Key Term) ว่าเป็นการใช้อำนาจที่มีผลบังคับใช้ (Authority) ทางเศรษฐกิจ การเมือง และการบริหารจัดการกิจการต่าง ๆ ของประเทศในทุกระดับ โดยแนวคิดเกี่ยวกับการกำกับดูแลหรือการบริหารจัดการจะเป็นแนวคิดกลาง ๆ ที่ประกอบด้วยความซับซ้อนของกลไก ความสัมพันธ์ของกระบวนการและสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตสร้างและแสดงออกซึ่งผลประโยชน์ ตลอดจนการใช้สิทธิและข้อผูกพันที่หลากหลายของประชาชนและกลุ่มต่าง ๆ (UNDP, 1997 : 33; อ้างถึงใน เอก ตังทรัพย์วัฒนา, 2546 : 131)

ดังนั้น เพื่อให้การกำกับดูแล โดยการใช้อำนาจเพื่อประโยชน์สูงสุดในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ของประเทศ จึงต้องมีหลักการบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) นั่นก็คือมีการใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรของประเทศในทุก ๆ ระดับอย่างโปร่งใส (Transparency) มีความรับผิดชอบ (Accountability) มีส่วนร่วม (Participant) จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stake Holder) มีประสิทธิผลและมีความเป็นธรรม ภายใต้หลักนิธิธรรมที่เน้นการปกครองโดยกฎหมายอย่างเสมอภาค (เอก ตังทรัพย์วัฒนา, 2546 : 132)

ฟูคูกยามา (Fukuyama, 2013) ได้ให้ความหมายของ การบริหารจัดการหรือการกำกับดูแลว่าเป็นความสามารถของรัฐบาลในการจัดทำและบังคับใช้กฎระเบียบ การให้บริการไม่ว่ารัฐบาลนั้นจะเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ก็ตาม

มีหลายทฤษฎีที่เกี่ยวกับการกำกับดูแลและการพัฒนา (Theory of Governance and Development) ชิบบา (Chibba, 2009 : 80-82) ได้สรุปมุมมองเชิงทฤษฎีออกเป็น 3 สำนักเศรษฐกิจหลัก ได้แก่

1. สำนักสังคมที่ประสบความสำเร็จ สำนักนี้มุ่งเน้นการกำหนดทิศทางการกำกับดูแลและการพัฒนา โดยเน้นคุณลักษณะที่สำคัญคือ สังคมที่ประสบความสำเร็จ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ลักษณะที่สำคัญของการกำกับดูแลในประเทศที่พัฒนาแล้วควรจะเป็นตัวแบบ เป็นตัวอย่างหรือปรับแต่งโดยประเทศกำลังพัฒนา การสำรวจของบลูม (Bloom, 2004 as cited in Chibba, 2009 : 80-81) เกี่ยวกับทฤษฎีหลักการกำกับดูแลที่เกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ชี้ให้เห็นว่าสังคมที่ประสบความสำเร็จมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ในแง่ของการกำกับดูแลที่ดี (Good Governance) และการพัฒนาเศรษฐกิจที่เป็นตัวอย่าง คือ 1) มีความสามารถในการแข่งขัน (Competitiveness) 2) สถาบันที่เข้มแข็งและการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ (Strong Institutions and Rules-Based Conduct) 3) ทุนทางสังคม (Social Capital) สำหรับการดำเนินการเพื่ออำนวยความสะดวกในการแข่งขันและสร้างสถาบันที่เข้มแข็งภายในบริบททางสังคม

2. สำนักคิดการกำกับดูแลเพื่อการเติบโต สำนักนี้เกิดจากงานวิจัยที่แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างการบริหารจัดการที่ดีกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ประเทศที่มีการบริหารจัดการที่ดีสูงจะมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูงกว่า เมื่อเทียบกับประเทศที่มีการบริหารจัดการที่ดีต่ำกว่า ดังนั้น ทฤษฎีหลักของการบริหารจัดการที่ดีและการพัฒนาจึงพบได้ในการตีความพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารจัดการที่ดีและการเติบโตทางเศรษฐกิจ

3. สำนักการจัดระเบียบสังคม มีอย่างน้อย 3 ประเด็นในงานศึกษาของนอร์ท (North, 2008; as cited in Chibba, 2009 : 82-83) 1) ระเบียบสังคมจะคงอยู่ผ่านการทำงานร่วมกันระหว่างการแข่งขัน สถาบัน และความเชื่อ 2) ในแง่ของการเปลี่ยนผ่านสู่การเข้าถึงแบบเปิด บริบททางประวัติศาสตร์และสถาบันมีความสำคัญ แต่รายละเอียดเฉพาะของการเปลี่ยนแปลงและสถาบันเฉพาะที่เป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงนั้นแตกต่างกันไปตามแต่ละสังคม 3) สถาบันและองค์กรต่าง ๆ ช่วยลดภัยคุกคามจากความรุนแรงและความไร้ระเบียบ ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงลึกที่สำคัญเหล่านี้เป็นศูนย์กลางของงานศึกษาเรื่องการบริหารจัดการที่ดี การพัฒนา และระเบียบสังคม

สำหรับประเทศไทย ได้นำหลักการบริหารจัดการที่ดีมาประยุกต์ใช้และเพื่อเป็นแนวทางในการจัดระเบียบให้สังคมทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน รวมถึงภาคประชาชน ประกอบด้วยหลักสำคัญอย่างน้อย 6 ประการ (ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. 2542 : 26-27) ดังนี้

1. หลักนิติธรรม ได้แก่การตรากฎหมาย กฎข้อบังคับต่าง ๆ ให้ทันสมัยและเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของสังคม โดยถือว่าเป็นการปกครองภายใต้กฎหมายมิใช่ตามอำเภอใจหรืออำนาจของบุคคล

2. หลักคุณธรรม เป็นการยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม โดยธรรมาภิบาลให้เจ้าหน้าที่รัฐยึดหลักนี้เป็นหลักปฏิบัติพร้อมกับส่งเสริมให้ประชาชนพัฒนาไปพร้อมกัน เพื่อให้คนไทยมีความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน มีระเบียบวินัย

3. หลักความโปร่งใส เป็นการสร้างความไว้วางใจกันของคนในชาติ ปรับปรุงกลไกการทำงานให้โปร่งใส เปิดเผยข้อมูลข่าวสาร ประชาชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้สะดวก มีกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องได้

4. หลักความมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ และเสนอความเห็นในการตัดสินใจปัญหาสำคัญของประเทศ ทั้งในเรื่องของการแจ้งความเห็น การประชาพิจารณ์ การไต่สวนสาธารณะ การแสดงประชามติ

5. หลักความรับผิดชอบ เป็นการตระหนักในสิทธิหน้าที่ความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมใส่ใจปัญหาสาธารณะของบ้านเมือง กระตือรือร้นในการแก้ปัญหา เคารพในความเห็นต่าง และยอมรับผลจากการกระทำของตน

6. หลักความคุ้มค่า เป็นการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม มีความประหยัดใช้ของอย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์สินค้าและบริการที่มีคุณภาพ ตลอดจนรักษาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้สมบูรณ์ยั่งยืน

กล่าวโดยสรุปแล้ว เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการกำกับเรื่องของรัฐ มีรูปแบบที่หลากหลาย ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับการบริหารจัดการ (Governance) โดยคำนึงถึงรัฐและสังคมเมืองประกอบหลักทั้งในด้านของวิธีการปกครองที่ประกอบด้วย สถาบัน กฎหมาย นโยบาย กระบวนการและกลไกกำกับดูแล มิติทางวัฒนธรรมและลักษณะอุดมการณ์ กลไกอำนาจรัฐในการจัดสรรทรัพยากรทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเพื่อการพัฒนา รวมถึงการใช้อำนาจหน้าที่ในทางเศรษฐกิจ การเมืองและการจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ในทุกระดับ โดยมีหลักการบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) ที่มีความโปร่งใส ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสีย ความเป็นธรรม ภายใต้หลักนิติธรรม และความคุ้มค่า สำหรับทฤษฎีที่เกี่ยวกับการกำกับดูแลและการพัฒนา สามารถสรุปมุมมองออกเป็น 3 สำนักเศรษฐกิจหลัก ได้แก่ สำนักสังคมนิยมที่ประสบความสำเร็จ สำนักคิดการกำกับดูแลเพื่อการเติบโต และสำนักการจัดการระเบียบสังคม ท้ายที่สุดแล้ว การบริหารจัดการที่ดีจะส่งผลต่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.1.4.3 นิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology)

นิเวศวิทยาสังคม เป็นแนวคิดที่ได้รับการพัฒนาโดย เมอร์เรย์ บุคชิน (Murray Bookchin) นักทฤษฎีสังคมนิยม แนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วงทศวรรษ 1970 จุดเริ่มต้นของนิเวศวิทยาสังคมคือความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นพื้นฐานทางธรรมชาติของสังคมและการเมือง (Tokar, 2019) นิเวศวิทยาสังคมจะเป็นเครื่องมือที่จะทำให้เราเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสามารถแก้ปัญหาการล่มสลายของระบบนิเวศดังที่ บุคชิน เคยกล่าวไว้ว่า “การครอบงำของมนุษย์ต่อธรรมชาติ มีที่มาจากการครอบงำของมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันเอง” นั่นคือความอ่อนแอของระบบนิเวศสังคมมีรากฐานมาจากความเคยชินต่อระบบลำดับชั้น (Hierarchy) และการครอบงำ (Dominance) ของเราเอง นอกจากนี้ บุคชินยังได้อธิบายว่า วิฤติการณ์ทางนิเวศวิทยามีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้น การปกป้องการพังทลายของสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องมีโครงสร้างสังคมที่เท่าเทียม มีเสรีภาพ มีเหตุผล โดยชุมชนประชาธิปไตยทางตรง ด้วยการทำลายกรอบคิดแบบลำดับชั้นให้หมด ทั้งทุนนิยม การเหยียดผิว การเหยียดเพศ การทวงคืนความยุติธรรม (Ernst and Pathompong Kwangtong, 2563)

โชดอร์คอฟฟ์ (Chodorkoff, 2020) ได้อธิบายถึงแนวคิดนิเวศวิทยาสังคมว่าเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกธรรมชาติ มนุษย์กับธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้ มนุษย์เกิดจากธรรมชาติและต้องอยู่กับธรรมชาติโดยไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ขณะที่ปฏิสัมพันธ์

ของมนุษย์กับธรรมชาติมีทั้งการสร้างสรรคและการทำลายล้าง เนื่องจากมนุษย์มีความแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ซึ่งเป็นผลมาจากความสามารถในการสร้างผลกระทบต่อโลกธรรมชาติ เพื่อสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริง จึงได้แบ่งโลกธรรมชาติออกเป็นสองลำดับ คือธรรมชาติลำดับที่หนึ่ง (First Nature) หมายถึง ธรรมชาติที่มีวิวัฒนาการโดยไม่ได้รับผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์ ธรรมชาติลำดับที่สอง (Second Nature) หมายถึง ธรรมชาติที่ถูกกำหนดโดยจิตสำนึกและการกระทำของมนุษย์ นิเวศวิทยาสังคมชี้แนะว่าควรกลับไปพิจารณาธรรมชาติลำดับที่หนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจถึงหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ธรรมชาติ

นอกจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติแล้ว โชดอร์คอฟฟ์ กล่าวว่า จะต้องมีการจริยศาสตร์และสังคมเชิงนิเวศ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูและปรองดองธรรมชาติลำดับที่หนึ่งและธรรมชาติลำดับที่สอง แต่จะต้องเข้าใจธรรมชาติทั้งสองระดับเพื่อปกป้องและสร้างสรรค์ระบบนิเวศที่มีความหลากหลายและซับซ้อน และหลักการเดียวกันนี้จะสามารถปรับใช้ในเชิงจริยศาสตร์ถึงเป้าหมายเชิงนิเวศสังคมกับธรรมชาติในลำดับที่สอง เพื่อเป็นการรับประกันว่าสังคมจะให้ความสำคัญกับความหลากหลายและซับซ้อนที่มุ่งสู่การเพิ่มระดับทางจิตสำนึกผ่านการแสดงถึงการมีส่วนร่วมเคารพซึ่งกันและกัน ความเท่าเทียม ความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ เพื่อนำไปสู่ความปรองดองของธรรมชาติลำดับที่หนึ่งและที่สอง ขณะเดียวกัน จะต้องนำหลักการความเท่าเทียมและความเป็นหนึ่งเดียวที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติลำดับที่หนึ่งมาปรับใช้กับสังคม เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นไปอย่างราบรื่น มีสุขภาวะที่ดี มีความมั่นคง ตลอดจนความแข็งแรงของระบบนิเวศที่มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตภายใต้ปฏิสัมพันธ์กันทั้งระบบ อย่างไรก็ตาม การไม่ยอมรับแนวคิดเชิงจริยศาสตร์มาปรับใช้กับธรรมชาติลำดับที่สอง จะนำไปสู่ภัยพิบัติทางสังคมและระบบนิเวศ รวมถึงการลดทอนและส่งผลให้ระบบนิเวศพังทลายลง

แนวคิดนิเวศวิทยาสังคมในแวดวงนักวิชาการไทย เช่น ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, (2543 : 171-173) ชี้ว่า นิเวศวิทยาสังคมถือเป็นทางเลือกหนึ่งของสังคมไทย มีขอบข่ายการวิเคราะห์ที่กว้างขวางทั้งในเรื่องของสถาบัน การเมือง เศรษฐกิจสังคม และปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นอุดมการณ์การพัฒนาที่ต้องการมุ่งเน้นความยั่งยืนทางนิเวศ กับความยุติธรรมทางสังคม ขณะที่พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต (2562) อธิบายว่า นิเวศวิทยาสังคม เป็นอุดมการณ์ที่มีปฏิบัติการต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและความทันสมัยของอุดมการณ์กระแสหลัก ซึ่งสร้างผลกระทบและทำลายธรรมชาติ รวมถึงสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง รากฐานของอุดมการณ์นิเวศนิยมตั้งอยู่บนหลักคตินิเวศวิทยา องค์รวม ความยั่งยืน จริยธรรมสิ่งแวดล้อม และหลังวัตถุนิยม ให้ความสำคัญกับการธำรงรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ มองสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวม (Holism) มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีระบบการจัดการรูปแบบชีวิตของตนเอง ทั้งนี้ การพัฒนาอุดมการณ์กระแสหลักที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นกระบวนการพัฒนาที่นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มนุษย์ ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ดังนั้น ควรมีขอบเขตในการพัฒนาและผลิตสิ่งที่มีผลกระทบต่อการทำลายระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

นอกจากนี้ วิทยากร เชียงกุล (2558 : 81- 82) อธิบายว่านิเวศวิทยาสังคมเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ในสังคมกับสภาพแวดล้อม โดยนักสังคมศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์

การศึกษาแนวนี้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกือบทั้งหมดในโลกปัจจุบัน มีกำเนิดมาจากปัญหาทางสังคมคือ เกิดจากน้ำมือของมนุษย์ ดังนั้น การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เรื่องทางเทคโนโลยีล้วน ๆ หรือการแก้ไขแบบแยกส่วน เช่น การเลือกบริโภคสินค้าที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม หากต้องการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เผ่าพันธุ์ เพศ ฯลฯ อย่างเป็นทางการจำเป็นต้องใช้หลักการประชาธิปไตยแบบก้าวหน้าและหลักจริยธรรมเพื่อสังคม

สำหรับในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้นำแนวคิดเกี่ยวข้องของสำนักคิดนิเวศสังคม (Social Ecology) มาแสดงให้เห็นและชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างที่เป็นนัยสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในด้านต่าง ๆ คือ มิติทางเศรษฐกิจ (Economy) มิติทางสิ่งแวดล้อม (Environment) และมิติทางสังคม (Social) ดังมีรายละเอียดตามหัวข้อต่อไปนี้

- 1) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนิยม (Communitarianism)
- 2) แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา (Equality of Outcome)
- 3) แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Justice)
- 4) แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Development)
- 5) แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังของชุมชน (Community Empowerment)

1) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนิยม (Communitarianism)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนิยม (Communitarianism) มีหลายกระแสและหลายสำนักคิด แต่ละสำนักคิดจะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับบริบทและช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์และสังคมของสำนักคิดนั้น ๆ บางสำนักอาจเน้นทางการเมืองต่อต้านอำนาจรัฐ บางสำนักเน้นด้านเศรษฐกิจด้วยการเสนอ/สร้างรูปแบบระบบเศรษฐกิจของชุมชน บางสำนักก็เน้นด้านวัฒนธรรมหรือศาสนา เป็นชุมชนของความเชื่อความศรัทธาที่มีลักษณะเฉพาะ จุดเน้นและบริบทในการกำหนดสาระของแนวคิดทำให้แนวคิดย่อยแตกต่างกัน แม้ว่าจะมีจุดสำคัญเหมือนกัน คือ ให้คุณค่าสูงกับความเป็นชุมชน และเชื่อมั่นในการดำรงอยู่ของชุมชน รวมถึงความต้องการที่จะรักษาและพัฒนาสถาบันชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2557 : 43) ทั้งนี้ รากฐานของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนิยมซึ่งมีหลากหลายกระแสนักคิด ผู้วิจัยจะได้สรุป ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดชุมชนนิยมนั้นเริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 แล้ว ดังที่ บัญเลิศ วิเศษปรีชา (2559 : 16-18) ได้สรุปไว้ว่า ชุมชนนิยมมีรากฐานความคิดมาจาก อเล็กซิส เดอ ทอกแคววิล (Alexis de Tocqueville) (1805-1859) นักคิดชาวฝรั่งเศส ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มทำกิจกรรมส่วนรวมที่ทำให้ประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกาเข้มแข็ง (Tocqueville, 1969) ชุมชนนิยมแบบเสรีนิยม (Liberal Communitarianism) ของชาร์ล เทย์เลอร์ (Charles Taylor) จะมุ่งเน้นไปที่การเมืองแห่งการตระหนักรู้ (Politics of Recognition) โดยให้ยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรม ชุมชนนิยมแบบพหุนิยมแบบสุดขั้ว (Radical Pluralism) จะมุ่งเน้นในเรื่องของสิทธิกลุ่ม สิทธิทางวัฒนธรรม ตลอดจนให้ความสำคัญกับการยอมรับสิทธิของพลเมืองในด้านส่วนตัว สุดท้าย ชุมชนนิยมเพื่อการปกครอง (Governmental Communitarianism) มีนักคิดที่โดดเด่นของการวิเคราะห์แนวนี้คือ นิโคลัส โรส (Nikolas Rose) เป็นแนวคิดที่ชุมชนถูกทำให้เป็นสถาบัน เพื่อให้รัฐสามารถปกครองโดยผ่านชุมชน (Government Through Community) (Rose, 1999 : 176)

หรือที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2555 : 84-85) เรียกคำเดียวกันนี้ว่าชุมชนนิยมแบบรัฐบาล เนื่องจากในสังคมไทยมักเข้าใจไปในทางเดียวว่าชุมชนเป็นอิสระจากรัฐ ทั้ง ๆ ที่ทุกวันนี้กระแสชุมชนนิยมถูกทำให้กลายเป็นวาทกรรมของรัฐมากขึ้น (Delanty, 2003 : 87)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2557 : 43-44) ได้แบ่งแนวคิดชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรก คือการพยายามโยกเสนอเส้นทางแบบชุมชนกับข้อเท็จจริงของการดำรงอยู่ และความสำคัญของระบบชุมชนบนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ประเทศชาติของตน เช่น แนวคิดของปัญญาชนกลุ่ม Slavophile และนารอดนิก (Narodnik) ในรัสเซีย แนวคิดสังคมนิยมแห่งชาติหรือนาซี (National Socialism or Nazi) ในเยอรมนี แนวคิดสังคมนิยมของมาเรเตียกี (Jose Carlos Mariategui 1869-1930) ในเปรู แนวคิดของคานธี (Mohandas Karamchand Gandhi 1869-1948) ในอินเดีย เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่สองนั้น พยายามเสนอเส้นทางชุมชนด้วยการประกอบชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องอ้างอิงความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมของประเทศชาติของตนเอง ไม่จำเป็นต้องนำประวัติศาสตร์มาสนับสนุนแนวคิดของตน เช่น แนวคิดสังคมนิยมยูโทเปีย (Utopian Socialism) แนวคิดอนาธิปไตยนิยม แนวคิดชุมชนนิยม (Communitarianism) ในสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

ขณะเดียวกันฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2557 : 43-52) ยังได้สรุปและชี้ให้เห็นถึงแนวคิดจากเป็นนักคิดแห่งสำนักชุมชนนิยม ที่เสนอแนวคิดชุมชนบนฐานของประวัติศาสตร์ ที่นำเสนอโดย นิสเบต (Robert A. Nisbet 1913-1996) นักวิชาการด้านสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นแนวคิดชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการเป็นสมัยใหม่ โดยนิสเบตเห็นว่าการปฏิวัติฝรั่งเศส ค.ศ. 1789 และการปฏิวัติอุตสาหกรรม ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมยุโรปและเริ่มสู่การเป็นสมัยใหม่ การปฏิวัติทั้งสองครั้งนี้ได้ทำลายชุมชนและการรวมกลุ่มหรือสมาคมของประชาชน การปฏิวัติฝรั่งเศสที่ยึดหลักเสรีภาพและความเท่าเทียมของมนุษย์ ยกเลิกองค์กรและเครือข่ายทางสังคมที่เห็นว่าอาจจะไปจำกัดเสรีภาพของปัจเจกชนและทำให้เกิดความไม่เท่าเทียม จะให้เหลือเพียงรัฐและปัจเจกชนเท่านั้น ส่วนการปฏิวัติอุตสาหกรรมก็ได้ทำลายช่างฝีมือ หัตถกรรมและชาวนา กลายเป็นกรรมกรพรากพวกเขาเหล่านั้นด้วยปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะจากผืนแผ่นดินธรรมชาติจากท้องถื่นและหมู่บ้านไปทำงานในโรงงานพร้อมกับ ย้ายไปอยู่เมืองใหญ่ การปฏิวัติทั้งสองครั้งนี้ ส่งผลให้ประชาชนถูกปลดปล่อยออกจากความยึดเหนี่ยวและพันธนาการประเพณี กฎเกณฑ์และวิถีชีวิตชุมชนของท้องถื่น ฯลฯ อย่างไรก็ตาม นิสเบต ชี้ว่า หากปราศจากองค์กรภาคประชาชนแล้ว ทำให้ต้องไปพึ่งบริการสาธารณะจากรัฐทุกด้าน ผลก็คือรัฐจะเข้ามากำหนดชีวิตของแต่ละคน การเสื่อมสลายขององค์กรชุมชน อาจทำให้เกิดสังคมนิรัฐเผด็จการเบ็ดเสร็จ ขณะเดียวกัน นิสเบต ยังชี้ให้เห็นว่า ชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะแรงยึดเหนี่ยวสูง และดำรงอยู่เป็นระยะเวลายาวนาน เช่น กลุ่มเครือญาติ ชุมชนหมู่บ้าน องค์กร วรรณะ กลุ่มชาติพันธ์ ศาสนา สมาคมชีพ (Guide) เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ที่มีพื้นฐานอยู่กับศีลธรรม/คุณธรรม และความงามประณีต ปรากฏอยู่ในโนโนภาพสำคัญ เช่น ความรัก ความภักดี มิตรภาพ เกียรติศักดิ์ ฯลฯ

นอกจากนี้ เฮย์วู้ด (Heywood, 2015 : 30-31) ได้สรุปแนวคิดชุมชนนิยมไว้ว่า เกิดจากความเชื่อที่ว่าตนเองหรือบุคคลถูกสร้างขึ้นผ่านชุมชน ในแง่ที่ว่าปัจเจกบุคคลได้รับการหล่อหลอมโดยชุมชนที่พวกเขาอาศัยอยู่ ชุมชนนิยมมิใช่อุดมการณ์ที่เกี่ยวกับสิทธิความเป็นเจ้าของ แต่ในเชิงทฤษฎีชุมชนนิยมเป็นตำแหน่งแห่งหนที่ได้รับการยอมรับจากอุดมการณ์แบบดั้งเดิม

ที่มีความหลากหลาย อาทิ รูปแบบของชุมชนนิยมฝ่ายซ้าย แนวคิดชุมชนจะเชื่อมโยงกับการไม่ถูกจำกัดทางเสรีภาพและความเท่าเทียมกันทางสังคม (เช่น อนุธิปไตย และสังคมนิยมยูโทเปีย) รูปแบบของชุมชนนิยมสายกลาง จะถือว่าชุมชนมีพื้นฐานมาจากการยอมรับในสิทธิและความรับผิดชอบซึ่งกันและกัน (เช่น สังคมประชาธิปไตยและปีตาธิปไตย) รูปแบบของชุมชนนิยมฝ่ายขวา จะถือว่าชุมชนต้องเคารพต่อผู้มีอำนาจและค่านิยมที่จัดตั้งขึ้น (เช่น ลัทธิอนุรักษนิยมใหม่ และลัทธิฟาสซิสต์) อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษที่ 1980 และ 1990 ชุมชนนิยมได้พัฒนาเป็นสำนักคิดที่สะท้อนถึงปรัชญาการเมืองซึ่งในรูปแบบนี้จะไปเชื่อมโยงกับนักทฤษฎี เช่น อลาสแตร์ แมคอินไทร์ (Alasdair MacIntyre) และแซนเดล (Sandel) ซึ่งได้เสนอข้อวิพากษ์เกี่ยวกับเสรีนิยม โดยเน้นย้ำถึงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับวัฒนธรรมสาธารณะของสังคมเสรีนิยม ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคลและเสรีภาพมากกว่าความต้องการของชุมชน ในบางครั้งก็มีการระบุรูปแบบของชุมชนนิยมที่เรียกว่า “รูปแบบที่เป็นจุดแข็ง-จุดอ่อน” (High and Low) โดยฝ่ายแรกจะถกเถียงกันทางปรัชญาเป็นหลัก ขณะที่ฝ่ายหลังจะเกี่ยวข้องกับประเด็นนโยบายสาธารณะมากกว่า โดยนักคิดที่รู้จักกันดีคือ เอ็ดซีโอนี (Etzioni, 1995)

อย่างไรก็ตาม มีความแตกต่างของแนวคิดเสรีนิยมกับชุมชนนิยม สมศักดิ์ สามีคศิริธรรม (2558 : 12-14) ได้สรุปและชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของแนวคิดเสรีนิยมกับชุมชนนิยมไว้ว่า แนวคิดเสรีนิยมได้เปิดพื้นที่กว้างให้แก่ปริณิชนแห่งเสรีภาพของปัจเจกชน ภายใต้รัฐและกฎหมายที่มีความชอบธรรมและมีบทบาทจำกัด นักคิดเสรีนิยมมักไม่ให้ความสนใจต่อชุมชนและมองชุมชนในเชิงลบ ซึ่งต่อมามีนักคิดที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของฝ่ายเสรีนิยมที่ไม่ให้ความสำคัญกับชุมชนซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างแนวคิดชุมชนนิยมกับแนวคิดเสรีนิยม ซึ่งประกอบด้วย 3 ประเด็น คือ 1) ฝ่ายเสรีนิยมจริยธรรมมีความเป็นสากล (Ethical Universalism) ขณะที่ฝ่ายชุมชนนิยมมองว่า มาตรฐานของความยุติธรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่งจะมีลักษณะไม่เหมือนกันในแต่ละสังคม 2) ฝ่ายชุมชนนิยมไม่เห็นด้วยกับเสรีนิยมที่ให้ความสำคัญกับความเป็นตัวตน (Self) ในฐานะที่เป็นปัจเจกมากเกินไป โดยละเลยข้อเท็จจริงที่ว่าตัวตนของคนเรานั้นถูกประกอบสร้างขึ้นท่ามกลางความผูกพันที่บุคคลมีต่อครอบครัว ชุมชน และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา 3) ฝ่ายชุมชนนิยมมีความวิตกว่า สังคมแบบเสรีนิยมที่ส่งเสริมความเป็นปัจเจกชนนิยมอย่างสุดโต่ง กลับละเลยความผูกพันภายในครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางศาสนา ซึ่งจะนำไปสู่ปัญหาความเปลี่ยวเหงา การซึมเศร้า ความแปลกแยก ไร้หัวใจ ความละโมภ การหย่าร้าง การฆ่าตัวตาย และอาชญากรรม ในขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมกลับมองว่าปัญหาเหล่านี้ไม่สำคัญเมื่อเทียบกับคุณค่าอันสูงส่งของเสรีภาพส่วนบุคคลที่จะต้องรักษาไว้

นอกจากนี้ ชุมชนนิยมได้ถูกนำมาใช้จากนักคิดกลุ่มหนึ่งที่มีแนวคิดที่คล้ายคลึงกัน โดยมีจุดร่วมกันกับแนวคิดที่ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของแนวคิดเสรีนิยม ที่มองว่าให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกชนมากเกินไป และยังมีมองเห็นถึงปัญหาหลายประการที่เกิดจากแนวคิดเสรีนิยม ที่ให้คุณค่าอย่างสูงกับการส่งเสริมเสรีภาพและความเท่าเทียมระหว่างปัจเจกชน นักคิดที่สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมชี้ว่า แนวทางการพัฒนาสังคม ไม่ควรจำกัดเพียงแค่การส่งเสริมเสรีภาพของปัจเจกชนเท่านั้น แต่จะต้องให้ความสำคัญกับคุณค่าร่วม (Common Goods) ทางสังคมด้วย ดังเช่น แซนเดล (Sandel, 1989) มักจะเน้นจุดอ่อนของเสรีนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่น่าเสนอ

โดย จอห์น ราวล์ส (John Rawls) (1921-2002) ว่าละเอียดถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกชนกับสังคม และมองปัจเจกชนเป็นหน่วยหลักในระบบศีลธรรมมากขึ้นไป นอกจากนี้จะให้ความสำคัญกับคุณค่าร่วมในสังคมแล้ว ผู้สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมหลายท่านชี้ว่าแนวทางเสรีนิยมนั้นมีข้อผิดพลาดในเรื่องการมองความดีงามของสังคมมนุษย์ว่ามีความเป็นสากล โดยแย้งว่าควรจะมีช่องทางให้ความหมายของความดีในสังคมที่มีความหลากหลายและแตกต่างกันได้ (ธร ปิติผล, ม.ป.ป. : 4)

กระนั้นก็ตาม แนวคิดชุมชนนิยมมีการปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการของสังคม จากยุคแรกที่ยึดมั่นไปที่การแสดงปฏิกริยาตอบโต้กับรัฐเผด็จการอำนาจนิยม รัฐบาลที่กดขี่ ชุมชนที่ถูกครอบงำ และการยึดเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง มาสู่ยุคหลังที่เน้นการแสดงปฏิกริยาตอบโต้ความเป็นปัจเจกนิยมสุดขั้วซึ่งเป็นการเรียกร้องสิทธิส่วนบุคคลเกินควรในยุคทุนนิยม จนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัวและคิดถึงแต่ตัวเอง (ปิยะพงษ์ บุชบงก์, 2561) กรณีของสังคมไทย แนวคิดชุมชนนิยมได้ถูกอธิบายอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงกับสากลโดย วิทยากร เชียงกุล (2545 : 52-53 ; 2550 : 28) ได้กล่าวถึงแนวคิดชุมชนนิยมว่าเป็นปรัชญาความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคม (Social Values) มากกว่าปัจเจกชนหรือค่านิยมส่วนตัวของคน โดยปรัชญานี้ เสนอว่าความหมายในชีวิตของแต่ละคนและเสรีภาพของปัจเจกชนที่เข้มแข็งและมีชีวิตชีวา ขึ้นอยู่กับการมีสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่น ๆ ในชุมชน ดังนั้น การตัดสินใจเลือกของปัจเจกชนและนโยบายของรัฐบาล จึงควรตอบสนองค่านิยมของสังคม ปรัชญานี้มีแนวคิดที่อยู่ตรงข้ามกับปัจเจกชนนิยม (Individualism) หรือเสรีชนนิยม (Liberalism)

ในยุคปัจจุบัน กลุ่มนักคิดที่นำโดย เอ็ดไซโอนี (Amitai Etzioni) ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่สำคัญของชุมชนนิยมว่าเป็นเรื่องของเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของปัจเจกชน และเรื่องของการมีข้อผูกพันร่วมกันต่อค่านิยมร่วมบางประการ บรรทัดฐานร่วมกัน ชุดความหมายร่วม ตลอดจนการมีประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ร่วมกัน หากมีการละเมิดอาจนำไปสู่การลงโทษทางสังคมได้ (Etzioni, 1993 อ้างถึงใน ปิยะพงษ์ บุชบงก์, 2561 : 13-21-13-22) ขณะเดียวกัน เอ็ดไซโอนี และนักคิดคนอื่น ๆ อาทิ เจมส์ ฟิชกิน (James Fishkin) ฟิลิป เซลซนิก (Philip Selznick) และเบนจามิน บาร์เบอร์ (Benjamin Barber) ได้ร่วมกันคิดหาทางเพื่อให้แนวคิดชุมชนนิยมมีพลังและปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมได้ โดยได้ข้อสรุปร่วมกันว่า แนวคิดชุมชนนิยมใหม่ต้องถอยห่างจากแนวคิดชุมชนนิยมที่ไปปรับใช้อำนาจนิยม (Authoritarian Communitarians) ทั้งนี้จะต้องยอมรับว่าผู้คนต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมหรือรักษาบรรทัดฐานที่ดำรงร่วมกัน ความเป็นอิสระและสิทธิ (Autonomy and Right) ต้องไม่ถูกละเลย โดยจะต้องสร้างสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างเสรีภาพในกรรมสิทธิ์และระบบสังคม (Between Liberty and Social Order) ระหว่างสิทธิส่วนบุคคลกับความรับผิดชอบต่อสังคม (Between Individual Rights and Social Responsibilities) และระหว่างค่านิยมแบบพหุนิยมกับค่านิยมที่อยากเห็นสังคมที่เป็นเนื้อเดียวกัน (Between Pluralistic and Society Established Value) ภายใต้ความเชื่อที่ว่าชุมชนสร้างปัจเจกชน ขณะที่ปัจเจกชนก็รักษาชุมชน ทั้งสองส่วนนี้จะเกื้อหนุนกันและสมดุลที่เกิดขึ้นก็จะนำไปสู่สิ่งที่ตั้งงามในภาพรวม (Etzioni, 1998 อ้างถึงใน ปิยะพงษ์ บุชบงก์, 2561 : 13-25)

กล่าวได้ว่า ฐานคิดที่สำคัญของชุมชนนิยม การจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับชุมชนที่ผู้คนสังกัดอยู่ โดยเน้นไปที่การวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเสรีนิยม ซึ่งแนวคิดชุมชน

นิยมมองว่าแนวคิดเสรีนิยมมีความหละหลวมในการทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่มีใครเป็นใครด้วยตัวเอง ดังเช่น อัตลักษณ์ของชุมชนเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ภายในสังคมและวัฒนธรรมภายในชุมชนเอง ขณะเดียวกัน ชุมชนนิยมใหม่ได้ประนีประนอมกับเสรีนิยมมากขึ้น โดยมองเรื่องปัจเจกบุคคลกับชุมชนในลักษณะที่เกื้อกูลกันมากกว่าที่จะยื้อแย่งกัน ดังเช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของปัจเจกชนไปด้วย นอกจากนี้ แนวคิดชุมชนนิยมใหม่ในศตวรรษที่ 21 นี้ ยังมุ่งเน้นไปที่การสร้างชุมชนร่วมกันผ่านการสนทนากันอย่างสร้างสรรค์ ด้วยการเปิดให้มีการถกเถียงถึงสิ่งที่ดีและไม่ดีเกี่ยวกับธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมทั้งหลายของสังคม ซึ่งการเปิดรับบทบาทภาคประชาสังคมและวิถีประชาธิปไตย ทำให้แนวคิดนี้มีรากฐานที่ต่างจากแนวคิดเผด็จการอำนาจนิยม ที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนและไม่เห็นความสำคัญของภาคประชาสังคมหรือชุมชนท้องถิ่น (ปิยะพงษ์ บุษบก, 2561)

สรุปได้ว่า แนวคิดชุมชนนิยมได้รับการกล่าวถึงในหลาย ๆ ด้าน เช่น วัฒนธรรมชุมชน การจัดการและการจัดการชุมชน การพึ่งพาตนเองในทุก ๆ ด้านของชุมชน เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2537 อ้างถึงใน วันวรร จະນู, 2549 : 111) ได้แสดงความเห็นไว้ว่า ชุมชนนิยมเป็นสิ่งสำคัญที่คนเห็นประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน อีกทั้งยังให้ประโยชน์ตอบแทนกับชุมชนคนในสังคมจะได้รับการสนับสนุนการมีส่วนร่วมเป็นสมาชิกชุมชนใดชุมชนหนึ่งหรือหลายชุมชนที่เหมาะสมกับตน ส่งผลให้คนในสังคมมีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่มีความหลากหลาย โดยแต่ละชุมชนจะมีเป้าหมายในการจัดตั้งและแนวทางการดำเนินงานที่เด่นชัดและเป็นผลดีต่อสมาชิกทั้งทางด้านกายภาพ จิตใจ และก่อประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม

นอกจากนี้ ชุมชนนิยมในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มีนัยต่อการพัฒนาทางเลือกคือ ชุมชนนิยมถูกนำเสนอเพื่อเป็นทางเลือกในการปฏิเสธรื้อหรือต่อต้านระบบทุนนิยม การสำรวจแนวคิดต่าง ๆ ที่ถือว่าการพัฒนาทางเลือก จะพบว่า หลักสำคัญประการหนึ่งที่คล้ายคลึงกันมากและเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้การพัฒนาทางเลือกมีความแตกต่างและท้าทายการพัฒนากระแสหลักคือ การต่อต้านระบบทุนนิยมนับตั้งแต่ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรมในช่วงต้นมาจนถึงยุคทุนนิยมช่วงปลายในปัจจุบัน (Pieterse 1988 : 347 อ้างถึงใน อัจฉรา รักยุติธรรม, 2554 : 32-33) นอกจากนี้จะถูกใช้เป็นแนวทางในการต่อต้านระบบทุนนิยมแล้ว ยังถูกใช้เพื่อต่อรองกับการผูกขาดอำนาจรัฐและการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ ในบริบทที่รัฐกีดกันชุมชนท้องถิ่นจากการเข้าถึงทรัพยากรในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ช่วงเวลาดังกล่าว การทำงานของเอ็นจีโอไทยได้เปลี่ยนแปลงไปจากก่อนหน้านี้ที่มุ่งเน้นการแก้ไขความยากจนของชาวบ้านโดยตรงมาสู่การเสริมสร้างอำนาจและศักยภาพของชุมชนนักวิชาการ นอกจากนี้เอ็นจีโอยังได้ร่วมกันศึกษาและยกระดับความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านสถาปนาประชาธิปไตยชาวบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2545 : 69-70 อ้างถึงใน อัจฉรา รักยุติธรรม, 2554 : 33-34) รวมถึงการสถาปนาวาทกรรมต่อต้าน (Counter Discourses) เพื่อช่วงชิงความรู้ความเข้าใจและตอบโต้กับวาทกรรมหลัก (อัจฉรา รักยุติธรรม, 2554 : 34)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541 : 246-247) ได้สรุปสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของบาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหารไว้ว่า ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว มีระบบคุณค่าที่เกิดจากการรวบรวมมาจากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปทางความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาที่ชุมชนชาวบ้านสรุปขึ้นมา ที่มีแกนกลางของวัฒนธรรมชุมชน

นั่นคือการให้ความสำคัญกับความเป็นคนและการผสมกลมกลืนกัน (Harmony) ภายในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนอยู่มาได้เป็นระยะเวลายาวนาน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนที่แข็งแกร่ง การรวมกลุ่มของชุมชนชาวบ้านเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ก็จะสามารถได้ไม่ยาก อีกทั้งยังเป็นการต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกได้อีกด้วย ขณะเดียวกัน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ชี้ว่า วัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของชนชั้นกลางและชนชั้นสูง วิถีชีวิตสัมพันธ์และผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับชุมชนเครือญาติและการใช้แรงงาน ชุมชนหมู่บ้าน เป็นรูปแบบของสังคมที่มีอายุยืนนาน ธรรมชาติข้างนอกจะเป็นอย่างไรหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความเป็นหมู่บ้านหรือชุมชนก็อยู่มาได้อย่างคงทนเป็นเวลาหลายร้อยปี

ในท่วงทำนองเดียวกัน ประเวศ วะสี เป็นนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนคนสำคัญ เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ประเวศ วะสี เสนอให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรย่อย ๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กลุ่มและองค์กรที่กล่าวถึงนี้อาจอยู่ในรูปของชุมชน หมู่บ้าน กลุ่มทางปัญญา องค์กรพัฒนาเอกชน มีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มเป็นไปอย่างเท่าเทียม ควรลดหน้าที่และอำนาจของรัฐลง และนำอำนาจหน้าที่กลับคืนมาให้องค์กรเหล่านี้ นอกจากนี้ยังเสนอให้ปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้าน เพิ่มธรรมะของศาสนาพุทธ นำวัฒนธรรมที่เป็นวิชาการสากลเข้ามาผสมผสานด้วย ลักษณะพิเศษของข้อเสนอนี้คือ การให้มีความศานธรรมโดยเฉพาะพุทธศาสนากับการพัฒนา หมายความว่า การพัฒนาที่สมบูรณ์ต้องพัฒนาทั้งด้านจิตใจและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นฐานที่แน่นอน ศาสนาพุทธมีหลักคิดที่ส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม มีคำสอนที่ประกอบด้วย ศิล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น การพัฒนาที่มีองค์ประกอบของศิลป สมาธิ และปัญญา จึงเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541 : 249-250)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดชุมชนนิยมว่าเป็นปรัชญาความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคมมากกว่าปัจเจกชนหรือค่านิยมส่วนตัวของคน เป็นปรัชญาที่อยู่ตรงข้ามกับแนวคิดเสรีนิยมหรือปัจเจกชนนิยมและเผด็จการอำนาจนิยม แนวคิดนี้มีการปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการของสังคม จากยุคแรกที่ยึดมั่นไปที่การแสดงปฏิกริยาตอบโต้กับรัฐเผด็จการอำนาจนิยม มาสู่ยุคหลังที่เน้นการแสดงปฏิกริยาตอบโต้ความเป็นปัจเจกนิยมในยุคทุนนิยม ชุมชนนิยมมีลักษณะที่สำคัญของการเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของปัจเจกชน มีข้อผูกพัน บรรทัดฐาน ชุดความหมาย ประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ร่วมกัน ฐานคิดที่สำคัญคือการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับชุมชน เน้นการวิพากษ์แนวคิดเสรีนิยม เนื่องจากมองว่าแนวคิดเสรีนิยมมีความหละหลวมในการทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างไรก็ตามแนวคิดชุมชนนิยมในยุคปัจจุบัน มุ่งเน้นไปที่การสร้างชุมชนร่วมกันผ่านการสนทนากันอย่างสร้างสรรค์ เปิดให้มีการถกเถียงถึงสิ่งดีงามและไม่ดีทางสังคม เปิดรับบทบาทภาคประชาสังคมและวิถีประชาธิปไตย แนวคิดชุมชนนิยมมีหลายมิติ เช่น วัฒนธรรมชุมชน การจัดองค์กรและการจัดการชุมชน ฯลฯ มีนัยต่อการพัฒนาทางเลือก ปฏิเสธหรือต่อต้านระบบทุนนิยม สถาปนาวาทกรรมต่อต้านเพื่อช่วงชิงความรู้ความเข้าใจและตอบโต้วาทกรรมกระแสหลัก

2) แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา (Equality of Outcome)

แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา เป็นแนวคิดทางการเมืองที่เป็นแกนกลางของอุดมการณ์ทางการเมืองบางประการ และถูกนำมาใช้ในวาทกรรมทางการเมืองบ่อยครั้ง ซึ่งมักจะตรงกันข้ามกับคำว่าความเท่าเทียมกันของโอกาส ซึ่งอธิบายถึงสถานะที่คนทุกคนมีความมั่งคั่งทางวัตถุและรายได้โดยประมาณเท่า ๆ กัน หรือสถานะเศรษฐกิจโดยทั่วไปในชีวิตของทุกคนที่คล้าย ๆ กัน การได้รับผลลัพธ์ที่เท่าเทียมกันโดยทั่วไปนำมาซึ่งการลดหรือการจัดความไม่เท่าเทียมกันทางวัตถุระหว่างปัจเจกชนหรือครัวเรือนในสังคม และมักจะเกี่ยวข้องกับการโอนรายได้หรือความมั่งคั่งจากบุคคลที่ร่ำรวยกว่าไปยังบุคคลที่ยากจนกว่า หรือการใช้มาตรการอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมสภาพความเท่าเทียมกัน (Wikipedia, 2021)

แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ได้รับความสนใจจากนักคิดตั้งแต่ยุคของ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx-1818-1883) โดย มาร์กซ์ ได้ชี้ให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม ที่ก่อให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างนายทุน ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับกรรมมาชีพกับผู้ขายพลังแรงงานให้กับนายทุน เพื่อแลกกับค่าจ้างสำหรับการบริโภคเท่านั้น ส่วนผลผลิตที่แรงงานผลิตออกมากลับถูกนายทุนครอบครองและนำไปสะสมทุน (Capital Accumulate) จนเกิดการกระจุกตัว (Concentration) และรวมศูนย์ทุน (Centralization) เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ส่งผลให้ช่องว่างทางชนชั้นถ่างออกไปมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น มาร์กซ์ จึงเสนอให้ปฏิวัติสังคมนิยมเพื่อสลายความแตกต่างทางชนชั้นและนำปัจจัยการผลิตมาเป็นของสังคม พร้อมกับจัดระเบียบสังคมที่เน้นส่วนรวม (Collectivism) โดยทุกคนจะเท่าเทียมกัน (Equality of Outcome) แต่ก็มีความเห็นแย้งจากนักวิชาการในยุคต่อมา เนื่องจากเห็นว่าวิธีการดังกล่าวของมาร์กซ์ไม่สามารถบรรลุความจริงได้ เพราะการครองทรัพย์สินของแต่ละคนมีความแตกต่างกัน ผู้ที่ครอบครองทรัพย์สินน้อย ย่อมเสียเปรียบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงมีผู้เสนอแนวคิดเพื่อแก้ไขจุดอ่อนดังกล่าว คือ จอห์น รอลส์ ได้เสนอแนวคิดหลักการแห่งความยุติธรรม (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2559)

โมฮาเหม็ด ชีค เอลมี (Mohamed Sheikh Elmi, 2022) ชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างของความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนากับความเท่าเทียมทางโอกาส โดยความเท่าเทียมทางโอกาสจะดูที่ความเสมอภาคจากมุมมองที่ว่าคนไม่เท่าเทียมกันและผลลัพธ์ที่พึงปรารถนาสำหรับทุกกลุ่มไม่สามารถสร้างขึ้นมาได้อย่างยุติธรรม ความเท่าเทียมกันทางโอกาสมองว่าจะควบคุมสิ่งที่สามารถควบคุมได้ซึ่งก็คือการให้โอกาสกับทุกคนโดยปราศจากกฎเกณฑ์หรืออคติบนพื้นฐานของระบบคุณธรรม ไม่ได้คำนึงถึงการให้โควตาหรือการให้สิทธิพิเศษแก่ชนกลุ่มน้อยหรือกลุ่มชายขอบในสังคม แต่พยายามที่จะให้โอกาสที่ยุติธรรมแก่ทุกคน ขณะที่ความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนาหรือความเท่าเทียมทางผลลัพธ์นั้น มีหมุดหมายที่สำคัญคือเรื่องของความเป็นธรรมทางสังคม (Social Justice) ซึ่งไม่ใช่ความเสมอภาคหรือความยุติธรรมแต่เป็นความเสมอภาคและความเป็นธรรมทางสังคม หากการกำหนดความไม่เท่าเทียม (Inequities) ที่เหมาะสมและนำมาซึ่งความสมดุล สู่การเป็นตัวแทนของผลลัพธ์ในสังคม โดยที่กลุ่มสังคมทั้งหมดมีตัวแทนอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่ให้น้ำหนักในด้านคุณธรรม ความเท่าเทียมกันทางผลลัพธ์พยายามจะแสวงหาทรัพยากร โอกาส และข้อกำหนดที่ต่ำกว่าสำหรับผู้ด้อยโอกาส

แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนาหรือความเสมอภาคทางผลลัพธ์ ได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ท้าทายแนวคิดความเสมอภาคทางโอกาส นิยามของความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา หมายถึงการที่ทุกคนในสังคมจะมีระดับรายได้และความเป็นอยู่อย่างเท่าเทียมกัน โดยเป้าหมายของความเสมอภาคทางผลลัพธ์นั้นเป็นเรื่องของความยุติธรรมหรือการแบ่งปันที่ยุติธรรม อย่างไรก็ตาม ฟรีดแมน ก็ได้ระบุถึงปัญหาเกี่ยวกับความยุติธรรมหรือการแบ่งปันที่ยุติธรรมว่าใครเป็นผู้ตัดสินด้วยเหตุผลที่ว่าหากทุกคนได้รับส่วนแบ่งอย่างเท่าเทียมจากการทำงานที่ไม่ใช่ความสามารถในการผลิตของตน สังคมจะไม่มีแรงจูงใจให้สมาชิกมุ่งมั่นตั้งใจทำงาน ขณะเดียวกัน หากรัฐเข้ามาแทรกแซงเพื่อสร้างความเท่าเทียม เช่น การจัดเก็บภาษีจากผู้มีรายได้สูงก็อาจจะพบกลุ่มคนที่อาศัยช่องว่างทางกฎหมายรับสวัสดิการจากรัฐโดยที่ไม่ได้ทำอะไรเลยเช่นกัน ฟรีดแมน กล่าวว่าสังคมใดก็ตามที่ให้ความเสมอภาคทางผลลัพธ์มากกว่าความเสมอภาคทางโอกาส สุดท้ายแล้ว อาจจะไม่พบทั้งความเสมอภาคและเสรีภาพในสังคม (Friedman and Friedman, 1980 : 119-139 อ้างถึงใน สุวิชา เป้าอารีย์, 2559 : 12)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนาหรือความเสมอภาคทางผลลัพธ์ ประเด็นสำคัญของหลักคิด คือ ความเสมอภาคและความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งนำไปสู่ฐานคิดของความเท่าเทียมในผลการพัฒนา คือการที่ทุกคนในสังคมจะมีระดับของรายได้และความเป็นอยู่ที่เท่าเทียมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายคือเรื่องของความยุติธรรมหรือการแบ่งปันที่ยุติธรรมเป็นสำคัญ มาร์กซ์ เป็นนักคิดสำคัญในยุคศตวรรษที่ 19 ที่มองเห็นความไม่เท่าเทียมในทางเศรษฐกิจ จึงเสนอให้ปฏิวัติสังคมสลายชนชั้นเพื่อสร้างความเท่าเทียม แต่ก็มีความเห็นแย้งจากนักวิชาการในยุคต่อมาว่าไม่สามารถบรรลุได้เนื่องการครอบครองทรัพย์สินที่แตกต่างกัน ต่อมาจอห์น ราวล์ส ได้เสนอแนวคิดเรื่องของความยุติธรรมที่เที่ยงธรรม โดยแต่ละคนมีสิทธิและเสรีภาพรวมถึงโอกาสทางสังคมอย่างเท่าเทียมกัน พร้อมกับการชดเชยให้กับผู้ที่เสียเปรียบในสังคม ขณะที่เอลมี ชีวี่ หมายความว่าสำคัญคือความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งจะต้องมีความสมดุลของการกำหนดความไม่เท่าเทียมด้วย โดยจะต้องพยายามแสวงหาทรัพยากร โอกาสและและข้อกำหนดของผู้ด้อยโอกาส

3) แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Justice)

แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม เป็นแนวคิดที่มีการโต้แย้งและมีปัญหา ดังที่ แอกเยแมน (Agyeman, 2004 : 156) อธิบายว่า ความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมก็เช่นเดียวกับความยั่งยืน ดังนั้น การนิยามจึงไม่ใช่เรื่องง่ายเช่นเดียวกับความยั่งยืน จึงมีคำจำกัดความที่เป็นไปได้มากมาย ดังเช่น ในสหรัฐอเมริกา เครือรัฐแมสซาชูเซตส์ (The Commonwealth of Massachusetts) ใช้คำจำกัดความข้างล่างนี้เป็นนโยบายความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม

“ความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมตั้งอยู่บนหลักการที่ว่าทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองจากมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมและใช้ชีวิตในสิ่งแวดล้อมที่สะอาดและถูกสุขอนามัย ความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมคือการคุ้มครองที่เท่าเทียมกันและการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมายของทุก

คนในด้านการพัฒนา การดำเนินการและการบังคับใช้กฎหมาย กฎระเบียบและนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม และการกระจายผลประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเท่าเทียมกัน”

จากคำจำกัดความดังกล่าว แอกเยแมน (Julian Agyeman) อธิบายเพิ่มเติมว่า คำจำกัดความนี้มีทั้งขั้นตอน (การมีส่วนร่วมที่มีเป้าหมายของทุกคน) และเนื้อหาสาระ (สิทธิในการอยู่อาศัยและเพลิดเพลินกับสภาพแวดล้อมที่สะอาดและดีต่อสุขภาพ) แตกต่างจากคำจำกัดความส่วนใหญ่ ทำให้นโยบายความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมไม่ควรตอบสนองต่อสิ่งเลวร้ายด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ควรเป็นเชิงรุกในการกระจายและการบรรลุเป้าหมาย นั่นคือผลผลิตด้านสิ่งแวดล้อม (คุณภาพชีวิตที่สูงขึ้น ชุมชนที่ยั่งยืน)

ในช่วงเวลาเดียวกับที่ความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมกำลังพัฒนาเป็นประเด็นนโยบายสาธารณะ แนวคิดเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืน ก็มีความโดดเด่นในหมู่ผู้กำหนดนโยบายและนักการเมืองระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ ตลอดจนผู้ประกอบการด้านนโยบายในองค์กรพัฒนาเอกชน ในงานศึกษาของ แอกเยแมน (Agyeman) ได้ตั้งคำถามว่า ความยุติธรรมและความยั่งยืนจะเข้ากันได้ได้อย่างไร โดยแอกเยแมน ได้พัฒนามุมมองทางทฤษฎีใหม่ ภายใต้กระบวนการทัศน์ที่ยั่งยืนที่ว่า “ความจำเป็นในการประกันคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นสำหรับทุกคนทั้งในปัจจุบันและอนาคตในลักษณะที่ยุติธรรมและเท่าเทียม ในขณะที่การดำเนินชีวิตภายใต้ขอบเขตของการสนับสนุนระบบนิเวศ” (Agyeman, 2004 : 157) โดยให้เหตุผลเกี่ยวกับกระบวนการทัศน์ที่ยั่งยืนในวงกว้างว่า ต้องการความยั่งยืนในการทำหน้าที่ปรับปรุงการแจกจ่าย ซึ่งกลุ่มท้องถิ่นก็ใช้แนวทางนี้ โดยดำเนินการภายใต้กรอบของความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม มีความต้องการที่แตกต่างกัน ทั้งความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องพัฒนาไปด้วยกัน หากเลยเถิดประเด็นใดประเด็นหนึ่งจะไม่นำไปสู่การแก้ปัญหาที่ยั่งยืน (Mohai, Pellow and Roberts, 2009 : 423)

โรเบิร์ต ดี บุลลาร์ด (Robert D. Bullard) ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมเป็นหลักการว่า ประชาชนและชุมชนทุกคนมีสิทธิได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายและระเบียบข้อบังคับด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอย่างเท่าเทียมกัน บุลลาร์ด อธิบายว่า ขบวนการเคลื่อนไหวด้านความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม ได้กำหนดนิยามใหม่ว่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยพื้นฐานแล้วกล่าวได้ว่าสิ่งแวดล้อมคือทุก ๆ สิ่ง เป็นสถานที่ที่เราอยู่ ทำงาน เล่น ไปโรงเรียน เช่นเดียวกับโลกทางกายภาพและโลกทางธรรมชาติ ดังนั้น เราจึงไม่สามารถแยกสภาพแวดล้อมทางกายภาพออกจากสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมได้ เราต้องคุยกันเพื่อให้แน่ใจว่าความยุติธรรมได้ถูกบูรณาการแล้วในทุกสิ่งที่เราทำ (Mohai, Pellow and Roberts, 2009 : 407)

คำจำกัดความของหน่วยงานคุ้มครองสิ่งแวดล้อมแห่งสหรัฐอเมริกา (EPA) ได้ อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับหลักการนี้โดยนิยามความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม การปฏิบัติที่ยุติธรรม และการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมายของทุกคน โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ สีผิว ชนชาติกำเนิด หรือรายได้ ที่เกี่ยวกับการพัฒนา การนำไปปฏิบัติ และการบังคับใช้กฎหมาย ข้อบังคับ และนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การปฏิบัติที่เป็นธรรมหมายถึงการไม่มีประชากรใด ๆ อันเนื่องมาจากนโยบายหรือขาดการสร้างพลังอำนาจทางเศรษฐกิจ (Economic Disempowerment) ที่ถูกบังคับให้ต้องแบกรับส่วนที่เป็นผลเชิงลบต่อสุขภาพของมนุษย์ หรือผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จากมลพิษ หรือผลกระทบ

ทางสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลจากการดำเนินงานด้านอุตสาหกรรม เมืองและการดำเนินการค้า ตลอดจนแผนงานและนโยบายต่าง ๆ ด้านบริหารจัดการของรัฐบาลกลาง มลรัฐ ท้องถิ่นและชนเผ่า (Mohai, Pellow and Roberts, 2009 : 407)

อังเกลอฟสกี (Anguelovski, 2015) อธิบายว่า ความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิที่ผู้ใดผู้หนึ่งในการรักษาสิ่งแวดล้อมและที่อยู่ของตนเอง รวมถึงได้รับการคุ้มครองจากการลงทุนและการเติบโตที่ขาดการควบคุมเกี่ยวกับมลพิษ การยึดครองที่ดิน การเก็งกำไร การยกเลิกการลงทุน ตลอดจนความเสื่อมโทรมและการละทิ้งถิ่นฐาน

คินีจ ศรีบัวเอียม (2559) อธิบายว่าแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม ถือได้ว่าเป็นเรื่องใหม่ มีวิวัฒนาการที่น่าสนใจทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ โดยมีที่ใช้ในประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรก ๆ ต่อมาได้มีการนำไปใช้ในหลายประเทศทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยด้วย ขณะเดียวกัน ก็ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมไว้ว่า ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมมีความหมายที่แตกต่างกันในแต่ละชุมชนและสถานศึกษา ขึ้นอยู่กับเวลา มุมมอง สถานที่ ใช้เป็นกรอบคิดในการอธิบายถึงการขจัดความไม่เท่าเทียมของผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม นิยามโดยทั่วไปหมายถึง ความเชื่อที่ว่าประชาชนทุกคนควรมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมในการได้รับประโยชน์จากสิ่งอำนวยความสะดวกทางสิ่งแวดล้อม และการรับภาระที่เป็นอันตรายจากสิ่งแวดล้อม โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติ หรือระดับทางเศรษฐกิจและสังคม สามารถจำแนกออกเป็นลักษณะย่อยได้ดังนี้

1. ความยุติธรรมที่กระจาย (Distributive Justice) หมายถึง ความยุติธรรมเชิงพื้นที่ในการกระจายความเสี่ยง อันตราย และผลประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเท่าเทียมกัน ตัวอย่างเช่น การกำหนดพื้นที่อุตสาหกรรมที่ปล่อยมลพิษ การนำทรัพยากรธรรมชาติออกมาใช้ประโยชน์ การเข้าถึงการจัดโครงสร้างสาธารณะ เป็นต้น

2. ความยุติธรรมเชิงกระบวนการ (Procedural Justice) หมายถึง โอกาสในการเข้าถึงข้อมูลอย่างเท่าเทียมกัน ในเรื่องของการมีส่วนร่วม การเข้าถึงกระบวนการเรียกร้องความยุติธรรมในเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น การเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับการสัมผัสสารพิษ การเข้าถึงหน่วยงานกำกับดูแลระหว่างกระทรวงข้อบังคับและกฎระเบียบต่าง ๆ ตลอดจนการบังคับใช้กฎหมายในการควบคุมสิ่งแวดล้อม

3. ความยุติธรรมที่เป็นการยอมรับ (Justice as Recognition) หมายถึง การให้การยอมรับอย่างเท่าเทียมกันด้านสิ่งแวดล้อมในหมู่ประชาชน กลุ่มชน หรือทำเลสถานที่ต่าง ๆ โดยไม่เลือกปฏิบัติในเรื่องของ เพศ เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ศาสนาและอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมการกระจายความยุติธรรมและความยุติธรรมเชิงกระบวนการ ด้วยการมุ่งเน้นกระบวนการทางวัฒนธรรมและสถาบันที่จัดการดูแล ห้มันประมาท ตลอดจนรังเกียจอันเป็นการลดคุณค่าของประชาชน ความยุติธรรมที่เป็นการยอมรับ นับว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญด้านความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม เนื่องจากหากขาดการยอมรับจะส่งผลต่อการกระจายที่ไม่เป็นธรรม และจะนำไปสู่การกระจายต่อความยุติธรรมอีกด้วย

ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาถึงความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) มีประเด็นเชื่อมโยงกันในเรื่องของค่าใช้จ่ายและการแจกจ่าย

ผลประโยชน์ในการพัฒนา ทั้งภายในคนรุ่นเดียวกัน และระหว่างคนต่างรุ่น ซึ่งมีข้อตระหนักร่วมกัน คือการทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น และการเข้าถึงทรัพยากรที่เพิ่มขึ้น โดยความเท่าเทียมในการเข้าถึง ทรัพยากรธรรมชาติมีประเด็นร่วมกันที่โดดเด่นที่สามารถชูบทบาทของชุมชนจากการถูกปฏิบัติ ด้วยความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม ที่ต้องแบกรับภาระทางสิ่งแวดล้อมเกินสัดส่วนที่เหมาะสม แต่กลับถูกละเลยผลประโยชน์ทางสิ่งแวดล้อมในสัดส่วนที่สมควร คณิงนิจ ศรีบัวเอี่ยม (2559) ได้สรุป ประเภทของความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

1. ความยุติธรรมระหว่างรุ่น (Inter-Generational Equity/Fairness/Justice) เป็นความยุติธรรมระหว่างคนต่างรุ่น (Different Generations) ต้องไม่ใช่ทรัพยากรมากเกินไปจนไม่เหลือสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพไว้ให้คนรุ่นอนาคต (Future Generations) แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างนโยบายสิ่งแวดล้อมและกฎหมายสิ่งแวดล้อม

2. ความยุติธรรมภายในรุ่น (Intra-Generational Equity/Fairness/Justice) เป็นความยุติธรรมในการใช้สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดระหว่างคนในรุ่นเดียวกัน จึงจำเป็นต้องมีการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างเป็นธรรม รวมถึงการพัฒนาจะต้องไม่ไปทำลายทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน อันหมายถึงการพัฒนาที่ไม่ไปทำลายสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ความยุติธรรมภายในรุ่นยังรวมถึงการประเมินความเป็นธรรมระหว่างประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ภายในรุ่นเดียวกัน

นอกจากความยุติธรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้ว ยังมีประเด็นเกี่ยวกับความยุติธรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับผู้ด้อยโอกาสบางประเภทภายใต้หลักการบางข้อของปฏิญญาไรโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Rio-Declaration of Environmental and Development) เช่น บทบาทของสตรีภายใต้หลักการข้อที่ 20 บทบาทของเยาวชนภายใต้หลักการข้อที่ 21 บทบาทของชุมชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่น ภายใต้หลักการข้อที่ 22

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม มีหลักการอยู่ว่าทุกคนมีสิทธิ์ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับด้านสิ่งแวดล้อม และสุขภาพอย่างเท่าเทียมกัน รวมถึงนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การกระจายผลประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อม โดยต้องมีการประกันคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับทุกคนทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในลักษณะที่ยุติธรรมและเท่าเทียม ในขณะที่การดำเนินชีวิตภายใต้ขอบเขตของการสนับสนุนระบบนิเวศ และเป็นความเท่าเทียมที่ไม่คำนึงถึงระดับทางเศรษฐกิจและสังคม เชื้อชาติ สีผิว ชาติกำเนิด ทั้งนี้ การปฏิบัติที่เป็นธรรมยังหมายถึง ต้องไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดต้องแบกรับผลกระทบอันเนื่องมาจากนโยบายหรือขาดพลังอำนาจทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม มีความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละสถานที่ที่ใช้ศึกษา ขึ้นอยู่กับเวลา มุมมอง สถานที่ ที่ใช้เป็นกรอบในการอธิบาย โดยสามารถแบ่งออกเป็นความยุติธรรมที่กระจาย ความยุติธรรมเชิงกระบวนการ ความยุติธรรมที่เป็นการยอมรับ ขณะที่เมื่อพิจารณาถึงความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ก็ยังสามารถแบ่งประเภทออกเป็นความยุติธรรมระหว่างรุ่นและความยุติธรรมภายในรุ่น

ในท่วงทำนองเดียวกัน ความยุติธรรมเชิงนิเวศเป็นแนวคิดที่เน้นความสำคัญ ของระบบนิเวศทั้งระบบ โดยมองระบบนิเวศทั้งปวงเป็นฐาน (Eco-Centric Approach) รวมถึงการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยวิถีทางของระบบนิเวศ ซึ่งเกี่ยวพันกับ

หลักการพื้นฐานหลายประเภท ทั้งในเรื่องของการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน หลักความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในการพิจารณามิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของรัฐ กลักการป้องกันล่วงหน้า หลักความเสมอภาคระหว่างคนรุ่นเดียวกัน และระหว่างคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต (ปณิตศาสตร์ ปทุมวัฒน์, 2555 : 181)

ความยุติธรรมทางนิเวศน์มีความหลากหลาย ด้วยเหตุผลในเชิงศาสนา กำหนดให้มนุษย์เป็นผู้พิทักษ์โลกธรรมชาติ และตั้งอยู่บนความรับผิดชอบทางศีลธรรมของมนุษย์ต่อสายพันธุ์อื่น ๆ ซึ่งเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ (พระเจ้า พระพุทธเจ้า อัลลอฮ์ สิ่งมีชีวิตในฝัน ฯลฯ) เหตุผลในเชิงเครื่องมือมองว่าความต้องการของมนุษย์รุ่นปัจจุบันและอนาคตต้องพึ่งพาโลกธรรมชาติ (เช่น อาหาร ยา และเครื่องนุ่งห่ม) หากไม่มีสายพันธุ์เหล่านี้มนุษย์อาจสูญพันธุ์ได้ เมื่อเร็ว ๆ นี้ นักวิจารณ์บางคนได้ถกเถียงกันว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์โดยธรรมชาติกับสายพันธุ์ที่ไม่ใช่มนุษย์ เป็นมิตรกับสัตว์และเป็นพลเมืองในระบบนิเวศ และด้วยเหตุนี้ จึงมีภาระทางศีลธรรมในการดูแลสายพันธุ์อื่น ๆ กล่าวโดยสรุปคือ ความยุติธรรมทางนิเวศวิทยาพยายามที่จะปรับตำแหน่งความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ และเพื่อสร้างพันธะทางศีลธรรมต่อสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Jason, 2010 : 1-2)

มีนักคิดหลายคนได้กล่าวถึงและถกเถียงกันเรื่องของความยุติธรรมทางนิเวศ อาทิ ปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Peter Singer) มีข้อถกเถียงการขยายแนวคิดเรื่องสิทธิต่อสัตว์ (Animal Rights) คริสโตเฟอร์ สโตน (Christopher Stone) เสนอระบบสิทธิทางกฎหมายสำหรับธรรมชาติ ร็อดริก แนช และลูค เฟอร์รี (Roderick Nash & Luc Ferry) เน้นติดตามรากฐานของสิทธิตามธรรมชาติ สรรวรากฐานทางปรัชญาและศาสนาของมนุษย์นิยมตะวันตกร่วมกับเฟอร์รี อาร์เน เนส (Arne Naess) เสนอหลักสิทธิเท่าเทียมกันในธรรมชาติ โดยยอมรับว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหมดมีคุณค่าในตัวเอง วาล พลมูด (Val Plumwood) พัฒนาพื้นฐานสตรีนิยมเพื่อความยุติธรรมเชิงนิเวศ (Jason A. Byrne, 2010)

ขณะเดียวกัน การพัฒนาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนกระแสหลัก ได้ก่อให้เกิดการต่อต้านจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนา ชุมชนท้องถิ่น ผู้สนับสนุนภาคประชาสังคม และนักสิ่งแวดล้อม แม้ว่าความหลากหลาย ซึ่งมีแนวคิดทางปรัชญาทั่วไปที่รวมการต่อต้านนี้เข้าด้วยกัน นี้คือที่มาของความยุติธรรมเชิงนิเวศ (Low and Gleeson 1998, Byrne et al. 2002 as cited in Hugo F. Alrøe, 2022) นอกจากนี้แล้ว ความยุติธรรมเชิงนิเวศจะส่งเสริมความเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมร่วมกันทั้งสำหรับคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต และสำหรับทั้งมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ดังนั้น จึงเป็นรูปแบบความยุติธรรมที่ครอบคลุมมากกว่ารูปแบบที่รู้จักกันดีจากลัทธิเสรีนิยมทางการเมือง โดยขยายไปถึงแนวคิดที่ว่าปัจเจกชนมีสิทธิที่จะเรียกร้องในสิ่งแวดล้อมของตน และแนวคิดที่ว่าความยุติธรรมและความเป็นธรรมไม่ได้เกี่ยวข้องกับมนุษย์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วย (Bell 2003 see also Baxter 2005 : ch. 7 as cited in Hugo F. Alrøe, 2022)

เกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา ไบรอัน แบ็กซ์เตอร์ (Brian Baxter) ได้กล่าวถึงหลักการการสูญเสียของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ และความหลากหลายทางชีวภาพในทฤษฎีความยุติธรรมเชิงนิเวศ (A Theory of Ecological Justice) โดยแบ็กซ์เตอร์ มีข้อถกเถียงว่าเราควรขยายชุมชน

แห่งความยุติธรรมของเราให้ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต โดยพื้นฐานแล้วหมายความถึง สิ่งมีชีวิตที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์มีสิทธิเรียกร้องความยุติธรรมต่อตัวแทนทางศีลธรรม (Moral Agent) แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมทางนิเวศวิทยาในวงกว้างที่ แบ็กซ์เตอร์ ปกป้องรักษาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ในฐานะตัวแทนทางศีลธรรมจะต้องไม่กีดกันสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ต่อพื้นฐานของ สิ่งแวดล้อมของการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องและความสามารถในการแพร่พันธุ์ของพวกมันเอง ความยุติธรรมเชิงนิเวศจำเป็นต้องมีมุมมองที่นอกเหนือไปจากแนวคิดที่มองมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Bhakuni, 2021)

อาจสรุปได้ว่า ความยุติธรรมเชิงนิเวศ เป็นทัศนคติที่มองว่าสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ต่างก็มีสิทธิที่จะเข้าถึงสิ่งจำเป็นในชีวิตและความสุขอย่างยุติธรรม (วิทยากร เชียงกุล, 2558 : 70) หมายความว่า จุดยืนของความยุติธรรมทางนิเวศมิใช่มีเพียงแต่ความยุติธรรมที่ให้แก่ มนุษย์เท่านั้น จะต้องให้ความยุติธรรมแก่ธรรมชาติด้วย เนื่องจากมนุษย์และธรรมชาติต่างก็มีสิทธิที่จะ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้น การคุ้มครองธรรมชาติจึงมิใช่เพื่อมนุษย์เท่านั้น หากแต่จะเป็นไป เพื่อชีวิตทั้งหมดบนโลกใบนี้ มนุษย์และสิ่งแวดล้อมจึงต้องมีความสัมพันธ์ที่ติดต่อกัน หากสิ่งหนึ่งสิ่งใด เปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หัวใจสำคัญที่เป็นหลักการพื้นฐาน ของความยุติธรรมทางนิเวศ ประกอบไปด้วย ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับคนอื่น ๆ ความยั่งยืน ทางนิเวศ ความพอเพียง และการมีส่วนร่วม (นพนนท์ วรรณเทพสกุล, 2556)

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 163-165) เสนอแนะว่า ความยั่งยืนทางนิเวศ ในภาคปฏิบัติจะประสบความสำเร็จได้ดีที่สุดก็ต่อเมื่อมีการดำเนินการโดยชุมชนท้องถิ่นเอง ให้ความสำคัญกับบทบาทของประชาชนและการเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้าเพื่อเรียกร้องสิทธิทาง สิ่งแวดล้อมและสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองมากขึ้น ด้วยการยึดหลักการความยุติธรรม ทางนิเวศเป็นพลังผลักดันการต่อสู้ระดับพื้นบ้าน หลักการนี้จะมีส่วนช่วยให้การกำหนดนโยบาย ที่สนองความต้องการของประชาชนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ให้ความหมายใหม่แก่ ประชาธิปไตยด้วย ทั้งนี้ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ชี้ว่า หลักการ ความยุติธรรมทางนิเวศ จะก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงแนวคิด 3 ประการ คือ

1. ปัญหาทางสิ่งแวดล้อม จะต้องไม่นำไปเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจน อย่างเดียว ปัญหาช่องว่างทางชนชั้นก็เป็นประเด็นที่สำคัญ จะมีความยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสังคมได้มีการ ลดความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นลงไป

2. ปฏิบัติการทางการเมือง เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม จะถูกเคลื่อนย้ายจาก ปริมาณพลของรัฐ ไปสู่ชุมชนท้องถิ่น พื้นบ้านย่อมที่จะรู้จักปัญหาพื้นฐานของตนเองได้ดีที่สุดและ อยู่ในฐานะที่จะสามารถจัดการตนเองได้

3. ประชาธิปไตย ไม่ใช่เรื่องของการครอบงำจากกลุ่มธุรกิจการเมือง หากแต่ เป็นขบวนการของท้องถิ่นที่ต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพ ตลอดจนความอยู่รอดของชุมชนและธรรมชาติ

นอกจากนี้ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เห็นว่า แนวคิดของคานธีดูจะมีความหมาย สำหรับการเคลื่อนไหวตามหลักการของความยุติธรรมทางนิเวศ เนื่องด้วยแผนการทางนิเวศวิทยา การเมืองของคานธี มีประเด็นชัดเจนในการต่อต้านการทำลายล้างระบบธุรกิจและอุตสาหกรรมนิยม ตลอดจนการต่อต้านอำนาจส่วนกลาง ในเวลาเดียวกันก็ปลุกเร้าให้ประชาชนหวนกลับ คืนสู่พื้นบ้าน

และร่วมสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งหัวใจหลักของความคิดทางเศรษฐกิจของคานธี แนวคิดเรื่องชุมชนและสังคมพึ่งตนเอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541 : 196-200)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมเชิงนิเวศ เป็นแนวคิดที่เน้นความสำคัญของระบบนิเวศทั้งระบบโดยมองระบบนิเวศทั้งปวงเป็นฐานและการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดนี้มีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสายพันธุ์อื่นที่ไม่ใช่มนุษย์และโลกธรรมชาติ ตั้งอยู่บนความรับผิดชอบทางศีลธรรมของมนุษย์ต่อสายพันธุ์อื่น ๆ จะต้องมีการมองที่นอกเหนือไปจากแนวคิดที่มองมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งจุดยืนของความยุติธรรมทางนิเวศมิใช่มีเพียงแต่ความยุติธรรมที่ให้แก่มนุษย์เท่านั้น แต่จะต้องให้ความยุติธรรมแก่ธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ ความยุติธรรมเชิงนิเวศจะส่งเสริมความเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมร่วมกันทั้งสำหรับคนรุ่นปัจจุบันและอนาคตและสำหรับทั้งมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อีกด้วย

4) แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Development)

แนวคิดในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เกิดขึ้นหลังจากประเทศกำลังพัฒนาเริ่มลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจ โรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chambers) เป็นนักคิดผู้บุกเบิกและวางกรอบแนวคิดในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Development) ในหนังสือชื่อ “Rural Development : Putting the Last First” เป็นหนังสือที่เน้นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท (Chambers, 1992) ส่วนการศึกษาในปัจจุบันจะมุ่งเน้นไปที่ผู้ที่ได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม โดยการเรียกร้องให้วิเคราะห์ช่องว่างของการพัฒนาที่เกิดจากการที่ไม่มีตัวแทน การไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนา การกีดกันทางสังคม เช่น งานของ แคทเธอริน โดแลน และไดนาห์ รાયก์ (Catherine Doland and Dinah Rajak) ชี้ว่า จำเป็นต้องพัฒนาคนระดับล่างของยอดปิรามิดทางเศรษฐกิจ (People at the Bottom of Economic Pyramids) และคนที่อยู่ห่างไกลที่ยังต้องเผชิญกับความยากลำบากในทางเศรษฐกิจ คนที่มีอำนาจซื้อน้อยหรือเข้าไม่ถึงทุน นอกจากนี้ ปัญหาการพัฒนาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การวางแผนจากส่วนกลางโดยผู้เชี่ยวชาญ ทำให้เกิดการผูกขาดความคิดและการครอบงำในการพัฒนาบนฐานคติจากความเชื่อที่ว่า นักวางแผนสามารถแก้ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำด้วยวิธีการเชิงมหภาค อาทิ การประกาศแผนพัฒนาและตัวชี้วัด ผลที่เกิดจากการพัฒนาดังกล่าวจึงละเลยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น และผลลัพธ์ของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงไม่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในท้องถิ่น (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 188-189)

จะเห็นได้ว่า ความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมา มีสาเหตุหลักมาจากการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นการดำเนินการพัฒนาเพื่อประชาชนแต่มีใช้โดยประชาชน เนื่องจากการพัฒนาแบบดั้งเดิมขาดความเข้าใจในองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วม ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล การพัฒนายังคงมุ่งเน้นการพัฒนาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา กลยุทธ์แบบดั้งเดิมเหล่านี้ได้รับการพัฒนาโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรื่องของการถ่ายโอนความเชี่ยวชาญทางเทคนิคที่มุ่งส่งเสริมการผลิตและสร้างความมั่งคั่ง รากฐาน

ของข้อผิดพลาดในแนวทางการพัฒนาแบบดั้งเดิมก็คือประชาชนขาดการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในการวางแผนพัฒนา และบทบาทในกิจกรรมการพัฒนา เนื่องจากประชาชนรวมถึงคนยากไร้ส่วนใหญ่ไม่มีโครงสร้างองค์กรที่จะเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของพวกเขา อีกทั้งยังขาดการศึกษาและมักต้องพึ่งพาชนชั้นนำ ตลอดจนขาดช่องทางที่จะเข้าถึงทรัพยากรและตลาด (Prasad, 2017)

ความขัดข้องใจต่อทฤษฎีการพัฒนาแบบดั้งเดิม ได้นำไปสู่การตรวจสอบวัตถุประสงค์ของการพัฒนาเพื่อค้นหาข้ออธิบายเชิงแนวคิดทางเลือก นักวิชาการด้านการพัฒนาจำนวนมาก (Rahman, 1993; Chambers, 1992) ได้เริ่มตอบโจทย์ความท้าทายนี้ โดยแสดงแนวคิดที่เรียกว่าการมีส่วนร่วม หรือ “การพัฒนาประชาชนเป็นศูนย์กลาง” มีข้อถกเถียงและความพยายามในการพัฒนาในปัจจุบันมุ่งเน้นไปที่การวางแผนแบบ “จากล่างขึ้นบน” “การพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง” และมุมมองที่ว่าประชาชนธรรมดาที่มีความสามารถในการจัดการการพัฒนาของตนเอง ทฤษฎีนี้ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดในกระบวนการพัฒนา (Burkey, 1993; Rahman, 1993; Oakley, 1991; Bryant and White, 1982)

การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเป็นหนึ่งในแนวทางที่สำคัญที่ทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ อย่างไรก็ตาม จะพบว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนและความยุติธรรมทางสังคมตามแนวทางจากบนลงล่าง (Top Down) นั้น กระบวนการพัฒนาถูกกำหนดและการดำเนินนโยบายอยู่ภายใต้การชี้นำของรัฐ ชนชั้นทางสังคมที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาคือผู้ที่ได้รับการส่งเสริมการพัฒนา ทั้งปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำที่ฝังรากลึกระหว่างเขตเมืองและเขตชนบท ส่งผลเสียต่อความสำเร็จและความยั่งยืนต่อการพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นความพยายามที่จะชดเชยหรือก้าวข้ามข้อจำกัดของแนวทางการพัฒนาจากบนลงล่างโดยการนำแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom Up) มาใช้ โดยคำนึงถึงความต้องการและความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นให้มากที่สุด ในการกำหนดและดำเนินการตามนโยบายการพัฒนา ซึ่งจะเป็วิธีกาที่ช่วยให้ประชาชนได้รับทักษะที่จำเป็นในการดำเนินการและประสานงานการจัดการพัฒนาด้วยตนเอง และเก็บเกี่ยวผลตอบแทนจากการพัฒนาได้มากขึ้น (JICA Research Institute, 2022)

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาไม่ควรมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาทางวัตถุเท่านั้น แต่ยัต้องส่งเสริมและปรับปรุงความสามารถทางสังคมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาด้วย เพื่อให้บรรลุผลของการพัฒนา ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาควรจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและดำเนินกิจกรรมการพัฒนา ตลอดจนได้รับประโยชน์จากการพัฒนา นี่คืสิ่งที่เรียกว่า การมีส่วนร่วม (Participation) และการมีส่วนร่วมนั้นต้องครอบคลุมทุกมิติ ทั้งมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ความสำคัญของการมีส่วนร่วมจะเป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการพัฒนา การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจะเป็นรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาที่เพิ่มความยั่งยืนและการพึ่งตนเอง ตลอดจนมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความยุติธรรมในสังคมโดยการปรับปรุงคุณภาพการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้ พื้นที่ที่การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในหลากหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชนและสังคมท้องถิ่น ไปจนถึงระดับชาติ (JICA Research Institute, 2022)

ขณะเดียวกัน นักคิดทฤษฎีด้านการพัฒนาอย่าง กูเลท (Goulet, 1989) ก็ได้ชี้ว่าการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้นั้นจะต้องลดความเป็นวิชาชีพเฉพาะด้านลง เพื่อเปิดทางให้ประชาชนคนธรรมดาเข้ามามีส่วนรับผิดชอบในรูปแบบและระดับต่าง ๆ ต่อความเป็นอยู่ของพวกเขาเอง ขณะที่ แฟร์ (Freire, 1972) นักวิชาการและนักต่อสู้เพื่อมวลชนผู้ยากไร้ชาวบราซิล ได้ชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่สำคัญของงานพัฒนา คือ จะต้องไม่ปฏิบัติต่อประชาชนในฐานะผู้ถูกกระทำ (Object) แบบที่ผ่าน ๆ มา แต่จะต้องถือว่าประชาชนเป็นผู้รู้และเป็นผู้กระทำที่กระตือรือร้น ซึ่งจะทำให้ประชาชนเหล่านี้กลายเป็นองค์ประธาน (Subjects) ในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง ในทางกลับกัน หากประชาชนตกอยู่ในสภาวะที่ถูกกดขี่และถูกลดทอนลงด้วยวัฒนธรรมปิดปากเงียบ (Culture of Silence) แล้ว ก็จะไม่สามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นมนุษย์ด้วยตนเองได้ในอีกแง่หนึ่ง หากให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างสมศักดิ์ศรีแล้ว ประชาชนจะกลายเป็นองค์ประธานแห่งความรู้และการกระทำที่กระตือรือร้น และเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างจริงจัง

การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีพลังของประชาชนในการตัดสินใจเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงาน แผนงาน และโครงการต่าง ๆ ที่มีผลต่อพวกเขา (Slocum, Wichhart, Rocheleau & Thomas-Slayter, 1995) องค์ประกอบพื้นฐานของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม คือ มุมมองที่ว่า การมีส่วนร่วมเป็นการใช้อำนาจของประชาชนในการคิดและดำเนินการ และควบคุมการดำเนินการในกรอบของความร่วมมือ ดังนั้น แนวคิดหลักของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจึงรวมถึงความพยายามร่วมมือกันของประชาชน การริเริ่มความคิด และการไตร่ตรองด้วยตนเอง (Rahman, 1993 ; Oakley, 1991)

แนวคิดการมีส่วนร่วมของ เดนิส กูเลท (Denis Goulet)

กูเลท (Goulet, 1989 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ม.ป.ป. : 9-12) ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมออกมาหลายรูปแบบตามเกณฑ์ของการแบ่งโดยอาศัยความหมายของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาว่าหมายถึง ความพยายามมีส่วนร่วมของกลุ่มและขบวนการทางสังคม เพื่อเพิ่มบทบาทและอำนาจในการควบคุมทรัพยากรรวมถึงสถาบันที่ครอบงำในสังคม ดังนี้ คือ

1. การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเป้าหมาย (Goal) หรือวิธีการ (Means) ในภาคปฏิบัติการมีส่วนร่วมมักถูกมองว่าเป็นวิธีการมากกว่าเป้าหมาย คือมองว่าการมีส่วนร่วมของกระบวนการที่นำไปสู่การตัดสินใจหรือปฏิบัติการที่ดีขึ้น ขณะที่ อีกกลุ่มหนึ่งจะมองว่าการมีส่วนร่วมนั้นเป็นเรื่องของเป้าหมายเป็นสำคัญ โดยลดความสำคัญในเรื่องของการมีประสิทธิภาพการมีส่วนร่วมลงไปและเน้นการมีส่วนร่วมที่มีความเท่าเทียม อย่างไรก็ตาม กูเลท ชี้ว่าการมีส่วนร่วมต้องมองทั้ง 2 ด้าน ทั้งด้านที่เป็นเป้าหมายและด้านที่เป็นวิธีการ เนื่องจากเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ ซึ่งมองว่าการมีส่วนร่วมนั้นมีคุณค่าในตัวเองในฐานะที่เป็นเป้าหมายในการพัฒนา ตลอดจนสามารถนำแนวคิดการมีส่วนร่วมมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในกระบวนการพัฒนาได้เช่นเดียวกัน

2. การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามขอบเขตของกิจกรรม ขอบเขตของการมีส่วนร่วมจะมีผลต่อการพัฒนาที่มีความแตกต่างกัน ดังนั้น เราจึงสามารถแบ่งการมีส่วนร่วมตามขอบเขตของกิจกรรมได้ จากขอบเขตที่เล็กที่สุด ได้แก่ การมีส่วนร่วมของเรื่องภายในครอบครัว

ซึ่งสามีภรรยาและลูก ๆ สามารถมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจได้ในบางระดับ ขอบเขตในระดับที่กว้างขึ้น คือการมีส่วนร่วมในระดับภาคส่วน (Sector) เช่น ครูบาอาจารย์ที่เข้ามามีบทบาทในการปรับปรุงหลักสูตรของสถาบันการศึกษา ขอบเขตทางสังคมถือได้ว่าเป็นขอบเขตของการมีส่วนร่วมที่กว้างที่สุด เช่น รัฐบาลจีนคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของเหมาเจ๋อตุงได้ดำเนินการระดมมวลชนเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมทางสังคมด้านต่าง ๆ อาทิ การรณรงค์ทางการเมืองโครงการส่งเสริมสุขภาพ การให้การศึกษาอุดมการณ์ทางการเมือง การศึกษาการใช้แรงงานรวมหมู่ เป็นต้น

3. การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ในการริเริ่มให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น อาจถูกกระตุ้นโดยผู้กระทำการ (Actor) สามกลุ่มด้วยกัน คือ

กลุ่มที่ 1 การมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากเบื้องบน (Front Above) คือ ผู้มีอำนาจหรือผู้เชี่ยวชาญที่ประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นนำต่าง ๆ ได้ริเริ่มให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจากมีเจตนาที่ประสงค์จะสรรหามาตรการในการควบคุมกระบวนการและกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วม เพื่อช่วยให้กลุ่มชนชั้นนำดังกล่าว สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของตนได้

กลุ่มที่ 2 การมีส่วนร่วมที่เกิดจากการริเริ่มของประชาชนเบื้องล่าง (Front Below) มักจะเกิดขึ้นในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์และประชาชนต้องการตอบโต้การคุกคามความอยู่รอด อัตลักษณ์หรือคุณค่าของชุมชน ขณะที่โดยทั่วไปแล้วเราจะพบว่าประชาชนระดับล่างซึ่งในภาวะปกติจะเป็นกลุ่มที่เฉื่อยชากับการระดมพลเพื่อชุมนุมประท้วง โดยไม่มีการจัดตั้งเนื่องจากไม่มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า กระนั้นก็ดี การมีส่วนร่วมของประชาชนจากเบื้องล่างยังครอบคลุมถึงการริเริ่มโดยประชาชนที่มีเจตจำนงและการจัดตั้งอย่างดีด้วย ด้วยเหตุที่ชุมชนมีความเดือดร้อนหรือมีความต้องการพัฒนานั้น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและคาดหวังให้มีการจัดสรรผลประโยชน์ สำหรับชุมชนมากขึ้น

กลุ่มที่ 3 การมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากองค์กรภายนอก (Third Party) องค์กรภายนอกในนิยามนี้หมายถึง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน ผู้เผยแพร่ศาสนาและนักเคลื่อนไหวสังคม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่มักจะมีอุดมการณ์การพัฒนาแบบพึ่งตัวเอง ดังนั้น จะพบว่าบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้นำเหล่านั้นได้ปลุกให้ประชาชนใช้ความสามารถของตนในการตัดสินใจและดำเนินการพัฒนาในท้ายที่สุด ขณะเดียวกัน การริเริ่มโดยองค์กรภายนอกนี้จะมีความแตกต่างจากการริเริ่มจากเบื้องบนซึ่งเป็นผู้มีอำนาจหรือชนชั้นนำอื่น ๆ เนื่องจากองค์กรภายนอกมีวัตถุประสงค์ในการริเริ่มการมีส่วนร่วมเช่นเดียวกับการริเริ่มจากระดับล่าง กล่าวคือ องค์กรภายนอกนั้นมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชนผู้ไร้อำนาจเพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถเรียกร้องทรัพยากรให้กับตนเองได้ นอกจากนี้ องค์กรภายนอกเหล่านี้มักจะไม่ชอบการปลุกระดมมวลชนแต่จะมุ่งเน้นการจัดตั้งองค์กรชุมชนมากกว่า ด้วยเหตุผลที่ว่า การปลุกระดมมวลชนนั้น มักจะใช้ได้ผลในกรณีที่เป็นปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้ามากกว่า แต่การจัดตั้งชุมชนเป็นการเคลื่อนไหวในระยะยาวเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของชุมชน และสร้างความสามัคคีให้แก่ภาคประชาชน โดยมุ่งปลุกสำนึกให้กับประชาชนชนชั้นล่างได้ตระหนักถึงความเข้มแข็งของตนเอง และการที่ประชาชนได้ตระหนักถึงความเข้มแข็งของตนเองนั้น เป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงสุดในทัศนะขององค์กรภายนอกดังกล่าว เนื่องจากเป็นประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านความอยุติธรรมทางสังคม

และยังสามารถช่วยให้ประชาชนเข้าใจถึงสถานการณ์ของตนเองอย่างลึกซึ้ง รวมถึงการนำไปสู่ การพิจารณาโครงการทางเลือกอื่น ๆ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างเหมาะสมอีกด้วย

4. การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนของกระบวนการ ในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นสามารถแบ่งขั้นตอนตามช่วงเวลาที่มีกิจกรรมของการมีส่วนร่วม โดยพิจารณาถึงบทบาทของประชาชนที่เข้าไปมีส่วนในการขับเคลื่อนกระบวนการ ซึ่งขั้นตอน การมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอนต่อเนื่องกัน ดังนี้ 1) การวิเคราะห์ปัญหาเบื้องต้น 2) การระบุทางเลือกในการแก้ไขปัญหา 3) การเลือกนโยบายมาปฏิบัติ 4) การจัดองค์กรเพื่อนำ นโยบายมาปฏิบัติ 5) การกำหนดขั้นตอนในการนำนโยบายมาปฏิบัติ 6) การประเมินผลนโยบาย 7) การเปิดวิวาทะถึงคุณประโยชน์ของการมีส่วนร่วมต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (ม.ป.ป. : 12-14) ได้สรุปขั้นตอนของ กระบวนการมีส่วนร่วมให้สอดคล้องกับบริบทของสถานการณ์ท้องถิ่นไทย ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการรับรู้ข่าวสาร ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะต้องได้รับการ แจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การแจ้งข่าวดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

2. การมีส่วนร่วมปรึกษาหารือ เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการ ปรึกษาหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อที่จะรับฟัง ความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมหรือประกอบการจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบ สิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การปรึกษาหารือจะเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการกระจายข้อมูลข่าวสาร ไปยังประชาชนทั่วไป เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

3. การมีส่วนร่วมประชุมรับฟังความคิดเห็น วัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมหรือโครงการ และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำกิจกรรมหรือโครงการนั้น ได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจเหตุผลของกันและกัน การประชุมรับฟังความคิดเห็น มีหลายรูปแบบ อาทิ การประชาพิจารณ์ การประชุมในระดับชุมชน การประชุมรับฟังความคิดเห็น ในเชิงวิชาการ

4. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วม ของประชาชน ในทางปฏิบัตินั้นการที่ให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหาต่าง ๆ อาจ ดำเนินการโดยให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เลือกตัวแทนของตนเข้าไปร่วมเป็นคณะกรรมการใด คณะหนึ่งที่มีอำนาจตัดสินใจ โอกาสที่ประชาชนจะมีบทบาทชี้้นำการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับ องค์ประกอบของคณะกรรมการพิเศษนั้น ๆ ว่าจะมีการวางน้ำหนักของประชาชนไว้เพียงใด

นอกจากการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมแล้ว กุเลท ยังได้ชี้ให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของการมีส่วนร่วมกับอุดมการณ์การพัฒนาที่อยู่เบื้องหลังด้วย กล่าวคือ อุดมการณ์การพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางจะสอดคล้องกับรูปแบบการมีส่วนร่วมจากประชาชน ระดับล่าง เนื่องจากการพัฒนาดังกล่าวให้ความสำคัญต่อการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของ ผู้ยากไร้ การสร้างงาน การพึ่งตนเอง รวมถึงการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในขณะที่ อุดมการณ์การพัฒนาที่เน้นการสร้างเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วม จากเบื้องบน ดังนั้น จำเป็นต้องใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมที่กำหนดโดยรัฐบาลเพื่อระดมประชาชนให้

เข้ามาช่วยดำเนินกิจกรรมตามแผนที่รัฐบาลได้วางไว้ ในกระบวนการการมีส่วนร่วมจากเบื้องบนนี้ ประชาชนสามารถเข้ามากำหนดการมีส่วนร่วมได้เฉพาะในโครงการระดับจุลภาค ถ้าการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าวไม่ไปคุกคามกติกาในระดับมหภาค ในแง่นี้ เฟอร์นันโด เอนริเก้ คาร์โดโซ (Fernando Henrique Cardoso) ประธานาธิบดีคนที่ 34 ของบราซิล ได้เตือนให้เห็นว่าผลประโยชน์ด้านเดียวจากโครงการเพื่อการพึ่งตนเองในท้องถิ่น อาจจะไปปิดกั้นการกีดกันของรัฐบาลกลางหรือสถาบันของชนชั้นนำอื่น ๆ โดยมีเจตนาที่จะครอบงำการเมืองในระดับชาติ ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนควรจะต้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางการเมืองในระดับกว้างด้วย

สำหรับหลักการการมีส่วนร่วมในการพัฒนา เดนนิส (Dennis, 1997 as cited in Dinbabo, 2003 : 9-10) ได้สรุปไว้ ดังนี้

1. การอยู่ร่วมกัน (Inclusion) โดยทุกคนหรือตัวแทนของทุกกลุ่มจะได้รับผลที่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการหรือตัดสินใจ ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนา
2. หุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน (Equal Partnership) ตระหนักว่าทุกคนมีทักษะความสามารถ และความคิดริเริ่ม และมีสิทธิเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมในกระบวนการ โดยไม่คำนึงถึงสถานะของพวกเขา

3. ความโปร่งใส (Transparency) ผู้เข้าร่วมทุกคนต้องช่วยกันสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการสื่อสารแบบเปิดและสร้างการสานเสวนา (Building Dialogue)

4. การแบ่งปันอำนาจ (Sharing Power) อำนาจหน้าที่และอำนาจ (Authority and Power) ต้องสมดุลกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดเพื่อหลีกเลี่ยงการครอบงำของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

5. แบ่งปันความรับผิดชอบ (Sharing Responsibility) ในทำนองเดียวกัน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดมีความรับผิดชอบเท่าเทียมกันสำหรับการตัดสินใจที่เกิดขึ้น และแต่ละฝ่ายควรมีความรับผิดชอบที่ชัดเจนในแต่ละกระบวนการ

6. การเสริมพลัง (Empowerment) ผู้เข้าร่วมที่มีทักษะพิเศษควรได้รับการสนับสนุนให้รับผิดชอบงานที่อยู่ในความเชี่ยวชาญของตน แต่ควรสนับสนุนให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมด้วย เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันและการเสริมอำนาจ

7. ความร่วมมือ (Cooperation) ข้อนี้สำคัญมาก เนื่องจากการแบ่งปันคือพลังที่เป็นจุดแข็งของทุกคนจะช่วยลดจุดอ่อนให้กับทุกคน

เพรสซาท (Prasad, 2017 : 9-11) ได้สรุปหลักการและแนวทางของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนปัจจัยที่สนับสนุนและส่งเสริมต่อการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1. สร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคมและเศรษฐกิจโดยการเสริมอำนาจให้กับกลุ่ม ชุมชน และองค์กรต่างๆ เพื่อต่อกรกับสถาบันและระบบราชการ จึงมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะและการตรวจสอบอำนาจของรัฐบาล

2. ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และความยั่งยืนให้กับแผนงาน การพัฒนาการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม หรือที่บางครั้งเรียกว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน (Popular Participation) จะถูกกำหนดให้เป็นกระบวนการซึ่งประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขา การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจเกี่ยวข้อง

กับกระบวนการที่ยุ่ยากและยาวนานแต่ก็ก่อให้เกิดประโยชน์มากมาย เช่น การสนับสนุนภูมิปัญญาในท้องถิ่นเพื่อเพิ่มโอกาสที่เป็นวัตถุประสงค์และผลผลิตที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ถึงความต้องการประสิทธิภาพที่เพิ่มขึ้นและความซื่อสัตย์สุจริตของเจ้าหน้าที่เพราะอยู่ภายใต้การตรวจสอบของสาธารณะ ความเป็นเจ้าของ (Ownership) ของกิจกรรมโดยองค์กรชุมชน ผ่านการเสริมพลังการมีส่วนร่วมสามารถยังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และการกระจายอำนาจไปสู่บุคคลและชุมชนซึ่งจะเป็นการปรับปรุงความเท่าเทียมทางสังคม อย่างไรก็ตาม การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม มีปัจจัยที่ส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อการบรรลุเป้าหมาย ดังนี้

2.1 การเสริมพลัง (Empowerment) เป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม การเสริมพลังเป็นการยกระดับองค์กรที่ประชาชนมีส่วนร่วมอยู่บนพื้นฐานของแนวทางประชาธิปไตย เสริมสร้างศักยภาพของสมาชิกในการริเริ่มการดำเนินการด้วยตนเองหรือเจรจาต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจมากกว่า ดังนั้น จึงเป็นการเสริมสร้างศักยภาพของประชาชนที่มีต่อการสร้างและพัฒนาในระดับต่าง ๆ เพิ่มการเข้าถึงทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ รวมถึงกลุ่มที่ด้อยโอกาส เช่น ประชากรที่มีรายได้น้อยและโดยเฉพาะสตรี

2.2 ความรู้และทักษะของประชาชน (People's Knowledge and Skills) เป็นการสนับสนุนศักยภาพเชิงบวกให้เกิดขึ้นในโครงการโครงการที่ไม่แสวงหาและใช้ประโยชน์จากทักษะภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่เพียงแต่ประสิทธิผลจะน้อยลงเท่านั้น แต่จะเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสูญสุ่ยอีกด้วย โครงการแบบมีส่วนร่วมควรแสวงหาความเป็นไปได้ทุกวิถีทางในการดำเนินกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อหลีกเลี่ยงสถานการณ์ที่ต้องพึ่งพิงจากภายนอกและช่วยพัฒนาขีดความสามารถของท้องถิ่น ซึ่งมีความสำคัญในการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืน การมีส่วนร่วมนั้นเกี่ยวข้องกับการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชน และสิ่งเหล่านี้จะบรรลุผลได้ด้วยการสร้างความแข็งแกร่งด้านความรู้และความเชี่ยวชาญที่มีอยู่

2.3 ประชาชนต้องมาก่อน (The Primacy of People) จะอย่างไรก็ตาม จุดประสงค์หรือเป้าหมายสูงสุดของโครงการ ผลประโยชน์และความต้องการของประชาชน จะต้องได้รับการสนับสนุน การตัดสินใจและการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับโครงการ มันไม่ใช่คำถามในความรู้สึกประชาชนในการจัดการโครงการ ประชาชนต้องนั่งตรงกลางเวทีและคำนึงถึงความสนใจของพวกเขาตลอดเวลา

2.4 การมีส่วนร่วมของประชาชนต้องเสริมอำนาจแก่ผู้หญิง (People's Participation Must Empower Women) การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมควรพยายามปรับปรุงความไม่เท่าเทียมกันทางเพศโดยให้ผู้หญิงสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจได้ การมีส่วนร่วมของผู้หญิงจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไม่ใช่เป็นเพียงสัญลักษณ์ ในขณะที่มักมีอุปสรรคทางสังคมและวัฒนธรรมมากมายที่ขัดขวางการมีส่วนร่วมของผู้หญิง การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมควรพยายามที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงและสร้างสถานการณ์ที่สามารถจะได้ยินเสียงของผู้หญิง นี่เป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อนและวิกฤต แต่ความพยายามที่จะให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในลักษณะที่เหมาะสมและเป็นกลาง

2.5 ความเป็นอิสระที่เหนือการควบคุม (Autonomy as Opposed to Control) ความเป็นอิสระที่เหนือการควบคุม เท่าที่เอื้ออำนวยให้ทำได้ คือ พยายามรับผิดชอบโครงการร่วมกับประชาชนในพื้นที่ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้และหลีกเลี่ยงไม่ให้มีการควบคุมโดย

เจ้าหน้าที่โครงการ หลักการดังกล่าวไม่สามารถทำได้จริงเสมอไป และไม่ควรมีผลกดดันมากเกินไป ในสถานการณ์เช่นนี้ แต่จะต้องมีการเคลื่อนไหวที่มองเห็นได้เพื่อลดการควบคุมของเจ้าหน้าที่โครงการ และเพื่อเพิ่มความรับผิดชอบสูงสุดของประชาชนในท้องถิ่น

2.6 การดำเนินการในท้องถิ่นซึ่งตรงข้ามกับการตอบสนองในท้องถิ่น (Local Actions as Opposed to Local Responses) ส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นตัดสินใจและดำเนินการภายใต้ขอบเขตกว้างๆ ของโครงการ แทนที่จะตอบสนองอย่างหนึ่งเฉยต่อความคิดริเริ่มที่เสนอโดยผู้อื่น ยิ่งสามารถสนับสนุนความคิดริเริ่มในท้องถิ่นประเภทนี้ได้มากเท่าใด ความรู้สึกเป็นเจ้าของก็จะพัฒนามากขึ้นในหมู่คนในท้องถิ่น แต่อุปสรรคสำคัญอาจอยู่ที่เจ้าหน้าที่โครงการที่ไม่เต็มใจหรือไม่สามารถส่งเสริมความเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลลัพธ์ของโครงการในท้องถิ่น

2.7 ปล่อยให้ไปไปตามธรรมชาติในทิศทางของโครงการ (Allow for Some Spontaneity in Project Direction) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเท่าที่เป็นไปได้ โครงการควรได้รับอนุญาตให้พัฒนาตามความสามารถของประชาชนในท้องถิ่นที่จะมีบทบาทเพิ่มขึ้น และเริ่มรับผิดชอบบางส่วน เว้นแต่ว่าโครงการจะสามารถวางแผนและรองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ โครงการจะยังคงเป็นแบบตรงไปตรงมาและอาจผลักดันไปสู่วัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้าได้ โดยไม่คำนึงว่าคนในท้องถิ่นจะเข้าร่วมหรือไม่ก็ตาม โครงการแบบมีส่วนร่วมมักจะใช้เวลาานกว่า แต่ถ้ามีส่วนร่วมจริง ๆ ผลลัพธ์จะเป็นไปในทางบวกและยั่งยืนกว่า

สำหรับนักวิชาการของไทย สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, สุจิตรา สามัคคีธรรม, นุสรรา บุญสนอง และสมชาย กำปั่นทอง (2551 : 25-26) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยชี้ให้เห็นว่า ที่ผ่านมามักจะเป็นการผลักดันจากพลังภายนอก ทั้งที่มาจากกลไกรัฐหรือกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ผลพวงของการพัฒนาได้สร้างความเจริญทางวัตถุให้กับชุมชนขณะเดียวกัน จะพบว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น ผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างมากมักกลับกลายเป็นกลุ่มชนชั้นนำจำนวนน้อย แต่ทว่ากลับส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างรุนแรง ทั้งในเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนที่เสื่อมสลาย การสูญเสียที่ดินทำกิน ความยากจน ความตกต่ำของอัตลักษณ์ที่เคยภาคภูมิใจสูญสลาย อันเนื่องมาจากการเบียดขับชาวบ้านตัวเล็กตัวน้อยจำนวนมากให้ตกเป็นเหยื่อของการพัฒนา ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีนักวิชาการจำนวนมากให้ความสนใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน อาทิ ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) สรุปว่า การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการบริหารจัดการ ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่ เฉลิม เกิดโมลี (2543) ชี้ว่า คือที่การที่ประชาชนใช้คุณสมบัติส่วนตัวทั้งทางด้านความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน รวมถึงทรัพยากรที่มีอยู่เข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในขั้นตอนต่าง ๆ ของกิจกรรมส่วนรวม

นอกจากนี้ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, สุจิตรา สามัคคีธรรม, นุสรรา บุญสนอง และสมชาย กำปั่นทอง (2551 : 27-29) ยังได้สรุปแนวคิดของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกมองการมีส่วนร่วมเป็นวิธีการ (Means) คือ มีฐานะเป็นเครื่องมือที่จะนำมาใช้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการตัดสินใจที่รอบด้านยิ่งขึ้น หรือใช้การระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน แต่ก็กีดกันการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมองว่าเป็นเรื่องเสียเวลาและค่าใช้จ่าย ส่วนกลุ่มที่สองมองว่า

การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายโดยตัวของมันเอง (Goal) ให้มีความสำคัญกับประสิทธิภาพเป็นเรื่องรอง มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมเป็นสำคัญ ยอมที่จะเสียเวลาและค่าใช้จ่ายเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ตลอดกระบวนการ ซึ่งความแตกต่างของแนวคิดทั้งสองกลุ่มนี้มาจากฐานคิดทางอุดมการณ์การเมืองที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ในเชิงปฏิบัติสามารถประนีประนอมกันทั้งเป้าหมายและวิธีการในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ การมีส่วนร่วมย่อมมีคุณค่าโดยตัวของมันเอง ขณะเดียวกัน สามารถที่จะนำไปใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพด้านการตัดสินใจและดำเนินการได้ด้วย

มุลูเกตา เอฟ ดินบาโบ (Mulugeta F. Dinbabo) นักวิชาการด้านการศึกษากการพัฒนา (Development Studies) ได้สรุปถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่จะให้ประโยชน์กับกลุ่มเป้าหมายโดยเฉพาะในระดับฐานราก (Farm Africa, 1996 as cited in Dinbabo, 2003 : 13-14) ดังนี้

1. ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเอง (Sustainability and Self-Reliance) การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมนำไปสู่การพึ่งพาตนเองที่เพิ่มขึ้นในชุมชน และการจัดตั้งเครือข่ายขององค์กรที่พึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญ เช่น การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น และโอกาสสำหรับชุมชนในการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ต่อกระบวนการพัฒนา

2. การสร้างองค์กรประชาธิปไตย (Building of Democratic Organizations) ที่ตั้งและขนาดของชุมชนในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เหมาะสมสำหรับการเผยแพร่แนวคิดเรื่องการตัดสินใจร่วมกันและทักษะความเป็นผู้นำ ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาระหว่างกลุ่มในภายหลัง

3. ผลผลิตที่สูงขึ้น (Higher Productivity) การเข้าถึงทรัพยากร ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในผลประโยชน์จากน้ำพักน้ำแรงของตนเอง การเปิดรับเทคโนโลยีใหม่ ๆ การบริการ การบรรลุผลการผลิตในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งจะช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มเงินสดสุทธิที่เสริมความแข็งแกร่งให้กับฐานเศรษฐกิจของกลุ่มและนำไปสู่การสร้างทุนของชุมชน

4. ลดต้นทุนและเพิ่มประสิทธิภาพ (Reduced Costs and Increased Efficiency) การสนับสนุนของชุมชนในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ของสภาพท้องถิ่น แรงงาน วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น และการเงินในโครงการจะช่วยลดต้นทุน ชุมชนยังช่วยส่งเสริมการพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม (Diagnosis of Environmental) สังคม และสถาบัน เช่นเดียวกับการค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาลในท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเป็นหนึ่งในแนวทางที่สำคัญที่สุดในการทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ การพัฒนาที่ยั่งยืนและความยุติธรรมทางสังคม สำหรับแนวทางการพัฒนาจากบนลงล่าง (Top Down) จะอยู่ภายใต้การชี้นำของรัฐ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามแนวทางจากล่างขึ้นบน (Bottom Up) จะนำไปสู่การพึ่งตนเองโดยมีการจัดตั้งองค์กรในท้องถิ่นที่สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญ อาทิ ประสิทธิภาพด้านการพัฒนาที่เพิ่มขึ้นซึ่งจะกระตุ้นการเติบโตในท้องถิ่นและขยายตลาดในประเทศ จะเป็นการสนับสนุนการพัฒนาประเทศอย่างสมดุล นอกจากนี้ในทางการเมือง แนวทางการมีส่วนร่วมจะเป็นการเปิดโอกาสให้คนจนคนด้อยโอกาสมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ ขณะเดียวกันการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจะ ต้องเป็นการพัฒนาตามแนวทางที่ยึดคนเป็นศูนย์กลาง เพื่อที่จะปรับปรุงการเข้าถึง

สิทธิประโยชน์ของคนจนคนด้อยโอกาส อนุญาตให้พวกเขามีส่วนร่วมในการออกแบบและดำเนินการพัฒนา ตลอดจนส่งเสริมการมีส่วนร่วมในสถาบันตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับชาติ (Prasad, 2017)

5) แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังและการเสริมพลังชุมชน (Empowerment and Community Empowerment)

โดยทั่วไปแล้ว เมื่อกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลัง (Empowerment) สิ่งที่ได้รับความสะดวกจากนักคิดและนักพัฒนาในยุคและหลังยุคการพัฒนาให้ทันสมัย นั่นคือการเสริมพลังชุมชน แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรของชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างความเข้มแข็งในการพึ่งตนเองและสร้างพลังต่อรองกับอำนาจที่ไม่เป็นธรรมในสังคม สำหรับในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอแนวคิดออกเป็น 2 หัวข้อหลัก คือ แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลัง และแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชน (Community Empowerment) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลัง (Empowerment)

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังได้รับความสนใจจากนักคิดในช่วงทศวรรษ 1970 ซึ่งกำลังอยู่ในยุคของทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย (Modernization) ได้มีนักพัฒนา/นักปฏิบัติจากหลายแวดวงเริ่มมองเห็นข้อจำกัดของการพัฒนาให้ทันสมัยซึ่งดำเนินมาได้ราว 2 ทศวรรษ บรรดานักคิดได้พยายามหาทางเลือกอื่น ๆ ซึ่งทางเลือกหนึ่งก็คือเรื่องของการเสริมพลังโดยมีนักคิดที่ก่อร่างสร้างทฤษฎีการเสริมพลังขึ้นมา เช่น ซอล อลินสกี (Saul D. Alinsky, 1971) เปาโล แฟร์ (Paulo Freire, 1970) และ แจ็ค รอทแมน (Jack Rothman, 1971) ทฤษฎีการเสริมพลังของนักคิดกลุ่มนี้ไล่ระดับมาตั้งแต่การพัฒนาในระดับปัจเจกบุคคล สร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่ม กระตุ้นให้เกิดสำนึกในความเป็นชุมชน ตลอดจนการดำเนินการด้านการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงสถาบันหรือโครงสร้างทางสังคม ซึ่งนักวิชาการด้านการเสริมพลังรุ่นต่อมา เช่น จูเลียน แรปพอร์ท (Julian Rappaport) นีน่า วอลเลอร์สไตน์ (Nina B. Wallerstein) ก็ได้เดินตามแนวทางนี้เช่นกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2565 : 8-9)

การเสริมพลัง (ทางสังคม) เป็นหนึ่งในองค์ประกอบของการพัฒนาถือได้ว่าเป็นมิติหนึ่งของการพัฒนาที่มีสถานะเทียบเท่ากับความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจและสังคม (กาญจนา แก้วเทพ, 2565 : 7) มีนัยของความหมาย 2 ด้าน คือ นัยที่หมายถึงกระบวนการ (Process/Mean/Strategy) และนัยที่หมายถึงผลลัพธ์ (Product/Outcome) ที่เกิดจากการมีพลัง (คน/กลุ่ม/องค์กร/ชุมชน) (กาญจนา แก้วเทพ, 2565 : 18) การเสริมพลังมีนิยามที่หลากหลาย ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างเพื่อชี้ให้เห็นถึงมุมมองในมิติต่าง ๆ เพื่อที่จะได้ใช้เป็นกรอบและแนวทางในการเรียนรู้สู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

สถาบันธนาคารโลก (World Bank Institute) ซึ่งเป็นหน่วยงานการเรียนรู้ของธนาคารโลก ได้ให้นิยามของการเสริมพลังไว้อย่างครอบคลุมว่า “เป็นการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลหรือกลุ่มในการสร้างสรรค์ทางเลือกอย่างมีเป้าหมาย และส่งผ่านทางเลือกเหล่านั้นไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ตามที่ต้องการ” คำนิยามนี้กาญจนา แก้วเทพ (2565 : 16) ชี้ว่าเหมาะที่จะนำมาสร้างตัวชี้วัดในภาคปฏิบัติ เนื่องจากมีคำสำคัญ (Keywords) แสดงคุณลักษณะของการมีพลังในระดับต่าง ๆ อาทิ ลำดับแรก คนหรือกลุ่มที่มีพลัง/มีชีวิตที่มีทางเลือกอย่างมีเป้าหมาย

(ไม่ใช่ถูกบังคับเลือก) ลำดับต่อมา เมื่อได้รับการเสริมพลังแล้วก็จะสามารถแปลงทางเลือกเหล่านั้นไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายได้จริง

การเสริมพลัง จึงเป็นแนวคิดหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการใช้ความสามารถหรือการกระทำที่สร้างสรรค์ ของประชาชน สังคมหรือชุมชน เพื่อปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตไปในทิศทางที่พึงปรารถนา พลังที่เกิดขึ้นเป็นพลังที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน (Gutierrez, 1998 อ้างถึงใน มิ่งขวัญ คงเจริญ, 2553 : 51) โดยให้อำนาจของปัจเจกชนที่จะทำงานจากการริเริ่มด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของกลุ่ม เป็นแนวคิดการบริหารจัดการที่ให้ทุกคนได้ใช้สติปัญญาความสามารถอย่างเต็มที่ โดยการการจัดโครงสร้างการบริหารองค์กรในลักษณะแนวราบ สร้างแรงจูงใจในการทำงาน และเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานเพิ่มขึ้น (วิทยากร เชียงกูล, 2545 : 91) มีโครงสร้างที่เชื่อมโยงจุดแข็งและสมรรถนะส่วนบุคคล ระบบการช่วยเหลือตามธรรมชาติ และพฤติกรรมเชิงรุกเข้ากับนโยบายทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Rappaport, 1981, 1984 as cited in Perkins and Zimmerman, 1995 : 569) เป็นทั้งการปรับค่านิยมการทำงานในชุมชนและแบบจำลองทางทฤษฎีในการทำความเข้าใจกระบวนการและผลที่ตามมาของการพยายามควบคุมที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในเรื่องของชีวิต การทำงานขององค์กร คุณภาพชีวิตของชุมชน โดยทฤษฎีการเสริมพลังนี้จะชี้ให้เห็นถึงวิธีการวัดโครงสร้างในบริบทต่าง ๆ เพื่อศึกษากระบวนการเสริมพลัง (Zimmerman, 2000 : 43-44)

มิ่งขวัญ คงเจริญ (2553 : 51) ได้สรุปค่านิยมของการเสริมพลังในความหมายของซิมเมอร์แมนไว้ว่าจะต้องมี 3 องค์ประกอบหลัก คือ 1) มีประโยชน์และมีคุณค่าบนพื้นฐานความเชื่อว่าการเสริมพลังเป็นกลวิธีที่ทำให้บุคคลมีความเข้มแข็ง ส่งผลต่อการร่วมมือกันแก้ไขสิ่งที่เป็นปัญหาไปในทิศทางที่ถูกต้องและสามารถนำไปใช้ได้ 2) ผลลัพธ์ที่เกี่ยวข้องกับการประเมินด้านการพัฒนาต้องมีความเชื่อถือได้ 3) เป็นกระบวนการที่เกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้ของแต่ละบุคคล อันเกิดจากการคิดและความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนสามารถควบคุมตนเองให้สามารถดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายได้ ขณะเดียวกัน วรรณพร ไกรเลิศ (2544 : 33-40 อ้างถึงในธีรวัฒน์ ชนะภัย, 2559 : 31) ได้สรุปองค์ประกอบของการเสริมพลังไว้ 3 ประการ คือ

1. การแบ่งปันข้อมูลในกลุ่มให้กับทุกคน เริ่มจากการแบ่งปันข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลนั้น การมีข้อมูลทำให้เข้าใจเป้าหมายของตนเองมากขึ้น มีผลต่อสมาชิกกลุ่มให้รู้สึกว่ามีส่วนร่วมและได้รับความไว้วางใจ สำหรับผู้ที่ไม่มีข้อมูลจะไม่สามารถทำงานอย่างมีความรับผิดชอบได้ เนื่องจากไม่สามารถตัดสินใจได้ดี การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารทำให้เกิดกระบวนการกระจายอำนาจเริ่มต้นขึ้น

2. ความเป็นอิสระกับการกำหนดขอบเขตความรับผิดชอบ ต้องสร้างความเป็นอิสระด้วยการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจน ให้ทุกคนรู้ว่าการกระทำหรือพฤติกรรมของตนควรกระทำโดยอิสระ จะช่วยให้สมาชิกกลุ่มสามารถตัดสินใจได้ว่าควรจะทำอะไร หรือทำอย่างไร สามารถขยายและเจาะลึกในตัวโครงสร้างพื้นฐานเพื่อช่วยให้บุคคลมีระดับหรืออำนาจในการควบคุมความรับผิดชอบที่มากขึ้น

3. พัฒนากลุ่มให้เข้ามาแทนที่สายงาน ทำงานประสานกับการให้อิสระ โดยกำหนดขอบเขตความรับผิดชอบ ด้วยการชี้นำตนเองโดยอาศัยข้อมูลความคิดของทุกคนเพื่อ ความมีประสิทธิภาพของการตัดสินใจ ตลอดจนการปฏิบัติการตัดสินใจจำเป็นต้องได้รับความร่วมแรง ร่วมใจจากกลุ่มเพื่อการบรรลุผลลัพธ์ที่พึงปรารถนา โดยกลุ่มจะตัดสินใจและลงมือปฏิบัติรวมถึง มีความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

ขณะที่ มิ่งขวัญ คงเจริญ (2553 : 54) ได้สรุปถึงองค์ประกอบของการเสริมพลังเชิงจิตวิทยาตามแนวคิดของซิมเมอร์แมนไว้ว่า จะต้องประกอบด้วยสมรรถนะ 3 ประการ ดังนี้

1. สมรรถนะภายในตัวบุคคล (Intrapersonal Competence) หมายถึง การรับรู้ได้ด้วยตนเองในการที่จะสามารถควบคุมสถานการณ์บางอย่างได้ (Perceive Control) การรับรู้ความสามารถของตนเอง (Self-Efficacy) และการมีแรงจูงใจที่จะควบคุมตนเอง (Motivation to Control)

2. สมรรถนะด้านปฏิสัมพันธ์ (Interactional Competence) หมายถึง ความรู้ความเข้าใจของบุคคลต่อการอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่นในชุมชน ตลอดจนความเข้าใจเงื่อนไขหรือ ประเด็นทางสังคมการเมือง (Sociopolitical) เพื่อให้บุคคลสามารถเลือกแสดงพฤติกรรมในการบรรลุ เป้าหมายได้อย่างเหมาะสม

3. สมรรถนะด้านพฤติกรรม (Behavioral Competence) หมายถึง การกระทำเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่พึงปรารถนา (Outcomes) ได้แก่ พฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชุมชน (Community Involvement) พฤติกรรมด้านการขบคิดเพื่อการแก้ไขปัญหา (Coping Behaviors) อาทิ พฤติกรรมการปรับตัวหรือการจัดการความเครียดหรือแรงกดดันจากสิ่งต่าง ๆ

นอกจากนี้แล้ว ซิมเมอร์แมน (Zimmerman, 2000 : 44-47) ได้สรุปประเด็น และวิเคราะห์ทฤษฎีการเสริมพลัง ในงานศึกษาเรื่อง Empowerment Theory : Psychological, Organization and Community Levels of Analysis

1. การเสริมพลังตามแนวทางคุณค่า (Empowerment as a Value Orientation) ข้อเสนอการสร้างพลังนี้ ชี้ให้เห็นแนวทางที่เด่นชัดสำหรับการแทรกแซงการพัฒนา และการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มุ่งความสนใจไปที่ระบบสุขภาพ การปรับตัว ความสามารถ และระบบช่วยเหลือตามธรรมชาติ รวมถึงมุมมองที่ว่าปัญหาสังคมมากมายเกิดขึ้นเนื่องจากการกระจายและการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกัน

2. ทฤษฎีการเสริมพลัง (Empowerment as Theory) ทฤษฎีการเสริมพลังนั้น รวมทั้งกระบวนการและผลลัพธ์ (Processes and Outcomes) ทฤษฎีนี้เสนอว่าการกระทำกิจกรรม หรือโครงสร้างอาจเป็นการเสริมพลัง และผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวส่งผลให้ระดับของการได้รับพลังที่เกิดขึ้น ทั้งกระบวนการเสริมพลังและผลลัพธ์จะแตกต่างกันตามรูปแบบภายนอก เนื่องจากไม่มีมาตรฐานเดียวที่สามารถจับความหมายได้ครอบคลุมทุกเรื่องสำหรับทุกคนในทุกบริบท การเสริมพลังเป็นบริบทและลักษณะเฉพาะของประชากร เป็นการใช้อุปแบบที่แตกต่างกันสำหรับ บุคคลที่แตกต่างกันตามบริบทที่แตกต่างกัน

3. การเสริมพลังเชิงจิตวิทยา (Psychology Empowerment) เป็นการเสริมพลังในระดับบุคคล ในการวิเคราะห์อาจเรียกได้ว่าเป็นการเสริมพลังเชิงจิตวิทยา ประกอบด้วย

ความเชื่อเกี่ยวกับสมรรถนะหรือความสามารถของตนเอง ความพยายามในการควบคุม และความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทางสังคมการเมือง ซึ่งการดำเนินการที่เป็นลักษณะเฉพาะให้บรรลุเป้าหมาย ไม่สำคัญเท่ากับการมีส่วนร่วมและพยายามควบคุม ความเข้าใจในประเด็นทางสังคม การเมือง การตระหนักรู้อย่างมีวิจารณญาณ หมายถึง ความสามารถในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจสถานการณ์ทางสังคมการเมืองของตนเอง ซึ่งรวมถึงความสามารถในการชี้บ่งผู้ที่มีอำนาจทรัพยากร ความเชื่อมโยงกับข้อกังวลของปัญหาและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ กระบวนการนี้เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุ นอกจากการตระหนักรู้อย่างมีวิจารณญาณแล้ว ยังรวมถึงการรู้ว่าเมื่อใดเกิดความขัดแย้งและเมื่อใดควรหลีกเลี่ยง ตลอดจนความสามารถในการชี้บ่งและปลุกฝังทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

กล่าวโดยสรุป การเสริมพลังเป็นกระบวนการที่ต้องทำด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ และทำต่อเนื่องโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่น มีความเคารพซึ่งกันและกัน (Mutual Respect) การไตร่ตรองสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Reflection) การดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของกลุ่ม โดยผู้ที่ขาดแคลนทรัพยากรจะสามารถเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรเหล่านั้นได้มากขึ้น (Cornell Empowerment Group, 1989) หรือกระบวนการที่ประชาชนสามารถควบคุมชีวิตของพวกเขา การมีส่วนร่วมที่เป็นประชาธิปไตยในชีวิตของชุมชน (Rappaport, 1987) และความเข้าใจอย่างมีวิจารณญาณเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของพวกเขา (Zimmerman, Israel, Schulz and Checkoway, 1992 ; Perkins and Zimmerman, 1995, : 570) การเสริมพลังอาจเกิดขึ้นได้ในหลายระดับการวิเคราะห์ ทั้งในด้านของมุมมองเชิงกระบวนการ เกี่ยวกับกลไกของประชาชนองค์กรและชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ในระดับองค์กรหมายถึงกระบวนการและโครงสร้างขององค์กรที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกและการปรับปรุงประสิทธิภาพองค์กรเพื่อการบรรลุเป้าหมาย การวิเคราะห์ในระดับชุมชน การเสริมพลังอาจหมายถึงการดำเนินการร่วมกันเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตในชุมชน ตลอดจนการเชื่อมร้อยระหว่างองค์กรและหน่วยงานในชุมชน (Rappaport, 1984 as cited in Zimmerman, 2000 : 43-44)

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชน (Community Empowerment)

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชน เป็นกระบวนการเพิ่มอำนาจเพื่อควบคุมสิ่งที่อยู่เหนือการตัดสินใจและควบคุมทรัพยากรที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชน เริ่มจากปฏิบัติการระดับบุคคลไปสู่กลุ่มองค์กร ซึ่งการรวมตัวกันเป็นขนาดใหญ่ขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงเจตนาารมณ์ร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับสังคมและการเมืองผ่านการกระจายอำนาจ การเข้าถึงทรัพยากร และใช้อำนาจในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ภายในชุมชนได้มากขึ้น (Laverack, 2007 อ้างถึงใน พินทุสร โพธิ์อุไร, 2564 : 22) การเสริมพลังชุมชนจึงเป็นเครื่องมือที่ออกแบบเพื่อยกระดับในเรื่องของการตัดสินใจและจัดการตนเองของประชาชนและชุมชน เพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถที่จะแสดงให้เห็นถึงความสนใจที่จะกำหนดและรับผิดชอบตนเองในการทำกิจกรรมด้วยพลังของตนเอง (The Open University, 2022) มีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชนไว้อย่างหลากหลาย ผู้วิจัยจะสรุปแนวคิดต่าง ๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

องค์การอนามัยโลก (WHO, 2020 as cited in The Open University, 2022) ได้แบ่งแนวคิดของการเสริมพลังชุมชนไว้ดังนี้

1. การเสริมพลังชุมชน หมายถึง กระบวนการที่สามารถทำให้ชุมชนควบคุมชีวิตของพวกเขาได้มากขึ้น
2. ชุมชนคือกลุ่มของประชาชนที่อาจมีหรือไม่มีเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ แต่มีความสนใจร่วมกันในเรื่องต่าง ๆ หรืออัตลักษณ์ ชุมชนเหล่านี้อาจเป็นชุมชนท้องถิ่น ระดับชาติ หรือระดับนานาชาติที่มีความสนใจในเรื่องเฉพาะหรือในวงกว้าง
3. การเสริมพลังหมายถึงกระบวนการที่กลุ่มของประชาชน สามารถควบคุมปัจจัยและการตัดสินใจในชีวิตของพวกเขา เป็นกระบวนการที่สร้างประโยชน์ให้กับพวกเขาเอง ตลอดจนสร้างขีดความสามารถในการเข้าถึงความเป็นหุ้นส่วน เครือข่ายหรือเรียกร้องเพื่อให้ได้รับการควบคุม
4. เมื่อประชาชนไม่สามารถเพิ่มขีดความสามารถจากผู้อื่นได้ พวกเขาสามารถเสริมพลังให้ตนเองได้โดยการรับรูปแบบต่าง ๆ ของพลังมากขึ้นเท่านั้น

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2564 : 9) ได้สรุปแนวคิดของแลฟเวอแรค ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของการเสริมพลังชุมชน เพื่อเป็นแนวทางและวิธีการปฏิบัติของการเสริมพลังชุมชนให้เกิดประสิทธิผลและประสิทธิผล จะต้องวิเคราะห์การทำงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยพบว่านักพัฒนาจะมีอำนาจเหนือกว่าชาวบ้านในชุมชนอย่างเด่นชัด เนื่องจากนักพัฒนาครอบครองทรัพยากรเชิงอำนาจที่สูงกว่า สภาพเช่นนี้ หากนักพัฒนายังคงใช้อำนาจที่เหนือกว่าด้านลบก็จะส่งผลให้เกิด สภาวะไร้อำนาจ (Powerlessness) ของชุมชนถูกผลิตซ้ำให้คงอยู่ต่อไป ในทางกลับกัน ถ้านักพัฒนาหันมาเน้นการเสริมพลังชุมชน ซึ่งให้ความสำคัญกับการเปลี่ยน สภาวะไร้อำนาจของชุมชน เพื่อให้เกิดอำนาจจากภายใน (Power-From-Within) โดยใช้อำนาจที่เหนือกว่าด้านบวกควบคู่กับกระบวนการเสริมพลัง โดยเริ่มต้นจากการกระทำส่วนบุคคล ซึ่งปกติมักมีพลังต่ำไปสู่การรวมกลุ่มขนาดเล็ก และขยายไปสู่องค์กรชุมชนจะทำให้ชุมชนมีพลังเพิ่มขึ้นจนสามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองได้ ดังนั้น การเสริมอำนาจจากภายใน ให้แก่ชุมชนควบคู่กับการใช้อำนาจที่เหนือกว่าด้านบวก จะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีดุลยภาพระหว่างนักพัฒนาชุมชนอันจะนำไปสู่การใช้ อำนาจร่วม (Power With) ในที่สุด

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลังของ ซอล อลินสกี (Saul D. Alinsky (1909-1972) เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการจัดตั้งองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็ง โดยการเพิ่มอำนาจให้กับผู้ที่เสียเปรียบในสังคม เพื่อนำพลังขององค์กรชุมชนไปต่อสู้กับอำนาจที่ไม่ชอบธรรม (ประชา หุตานวัตร, 2565) แนวคิดของ อลินสกี ที่กล่าวถึงนี้ ผู้วิจัยจะสรุปจาก สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2566 : 153-185) โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ แนวคิดว่าด้วยอำนาจกับการจัดตั้งชุมชน และแนวคิดว่าด้วยยุทธวิธีการจัดตั้งชุมชน ดังนี้

แนวคิดว่าด้วยอำนาจกับการจัดตั้งชุมชน อลินสกี ชี้ให้เห็นว่าในการทำงานกับชุมชนนั้น จะพบว่าอำนาจการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่ตื่นรู้ (Power of Active Citizen Participation) ก่อให้เกิดการรวมตัวที่เข้มแข็งเพื่อที่จะขับเคลื่อนไปสู่วัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยอลินสกีชี้ว่า อำนาจเป็นพลังภายในของสรรพสิ่งที่จะส่งผลให้สิ่งนั้นมีความสามารถที่จะกระทำการ อาจจะ

เป็นอำนาจของคน ๆ เดียวหรือหลายคน หรืออำนาจของธรรมชาติก็ได้ อำนาจเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตบุคคล ชุมชน และสรรพสิ่ง เพราะเป็นพลังผลักดันให้เกิดการกระทำต่าง ๆ อำนาจมีความหมายในเชิงกลาง ๆ แต่มีการใช้ไปในทางบวกหรือลบ อลินสกี เสนอแนะว่าควรใช้อำนาจไปในทางบวกเพื่อขับเคลื่อนให้เกิดผลทางบวกต่อชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งการจัดตั้งชุมชนโดยผ่านการนำสมาชิกที่แตกต่างหลากหลายมารวมกันเพื่อขับเคลื่อนให้บรรลุผลประโยชน์ร่วมของทุกฝ่าย ดังนั้น การจัดตั้งจึงเป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลัง (Community Empowerment) เพื่อใช้พลังหรืออำนาจของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง เพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ร่วมของสมาชิกในชุมชน (Alinsky, 1989 : 48)

พื้นฐานของยุทธวิธีการจัดตั้งชุมชนตามแนวคิดของอลินสกี ระบุว่า บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ผู้คนในแต่ละกลุ่มภายในชุมชนต่างก็มีการพึ่งพิงกันในเชิงหน้าที่ ซึ่งก็ได้ยึดโยงกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนด้วยผลประโยชน์หลาย ๆ อย่างร่วมกัน และผลประโยชน์ร่วมดังกล่าวนี้จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการจัดตั้งชุมชนที่สมาชิกมีความแตกต่างหลากหลาย แต่สามารถเข้ามาร่วมมือกันเพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันได้ ทั้งนี้ ในมุมมองของอลินสกี ชนชั้นกลางหัวก้าวหน้าจะเป็นพลังและกุญแจสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม และเพื่อฟื้นฟูคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีศักยภาพความรู้ความสามารถ จะทำหน้าที่เคลื่อนไหวและจัดตั้งชาวบ้านในชุมชน ขณะเดียวกันเป้าหมาย 2 ประการของการทำงานจัดตั้งทางความคิดเพื่อการเคลื่อนไหวของชุมชน คือ เพื่อการเสริมพลังชุมชน ให้สมาชิกสามารถร่วมกันตัดสินใจกำหนดความเป็นไปต่าง ๆ ของชุมชนได้ด้วยตนเอง และเพื่อให้การศึกษา โดยมองว่าการทำงานจัดตั้งและเคลื่อนไหวก็คือ แนวทางในการให้การศึกษาแก่สมาชิก (Community Organization as a Mode of Education) อลินสกี เน้นย้ำว่าการศึกษาที่สำคัญ คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ ซึ่งด้านหนึ่งนักจัดตั้งเป็นผู้ใช้ยุทธวิธีในการกำกับควบคุม (Manipulative Tactic) เพื่อดึงชาวบ้านให้รวมตัวกัน ในอีกด้านหนึ่งที่มีความสำคัญที่ต้องคำนึงถึงก็คือจะต้องไม่ตัดสินใจแทนชาวบ้าน โดยปล่อยให้ชาวบ้านได้ตัดสินใจด้วยตัวของพวกเขาเอง ปัญหาของชุมชนจะถูกนำมาปรึกษาหารือร่วมกัน อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญคือการเปลี่ยนแปลงชุมชน จำเป็นต้องสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ด้วยการเสริมพลังชุมชนเพื่อใช้ชุมชนเป็นฐานในการขับเคลื่อนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง

อย่างไรก็ตาม อลินสกี ระบุว่า หัวใจหลักของการจัดตั้งองค์กรชุมชน จะต้องให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจให้กับฝ่ายที่เสียเปรียบในสังคมโดยเฉพาะคนยากคนจน เนื่องจากชนชั้นนายทุนมีเงินเป็นอำนาจและใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม วิธีเดียวที่คนจนจะมีอำนาจได้จะต้องรวมตัวกันเป็นองค์กรจัดตั้งชุมชน เมื่อมีอำนาจแล้วจึงมาเจรจากับฝ่ายที่มีความมั่งคั่งให้เกิดความเป็นธรรม โดยจะต้องสร้างเงื่อนไขให้คนยากไร้ได้สัมผัสอำนาจของตนเองและฝึกการใช้อำนาจเพื่อให้เห็นคุณค่าของตนเอง นอกจากนี้ อลินสกี ยังเน้นถึงกระบวนการทำงานที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อลินสกี เชื่อว่านักจัดตั้งชุมชนต้องเชื่อมั่นในประชาชนและเชื่อว่าประชาชนจะสามารถดำเนินการโครงการได้ด้วยตัวเอง นักจัดตั้งชุมชนจะต้องไม่รู้สึกว่าคุณอยู่เหนือกว่าประชาชน จุดสำคัญคือจะต้องเป็นคนจัดสภาพให้ประชาชนธรรมดาที่เป็นเหยื่อของระบบได้ค้นพบสถานะว่าตนมีคุณค่า มีอำนาจ และมีศักดิ์ศรีในตนเอง (ประชา หุตานวัตร, 2565 : 50-54)

หลักการและองค์ประกอบของการเสริมพลังชุมชน

เออร์ซิง (Ersing, 2003 as cited in The Open University, 2022) นักวิชาการด้านชุมชนแห่งมหาวิทยาลัยเซาท์ฟลอริดา (University of South Florida) ได้กล่าวถึงหลักการและสิทธิของการเสริมพลังชุมชนไว้ว่า แนวทางปฏิบัติของการเสริมพลังชุมชนสามารถสรุปได้ด้วยหลักการสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความสามารถหรือศักยภาพของกลุ่มและผู้อยู่อาศัยในท้องถิ่น 2) เปิดโอกาสให้ผู้อยู่อาศัยและองค์กรท้องถิ่นร่วมมือกันดำเนินการเปลี่ยนแปลงในการแก้ไขปัญหา และ 3) การใช้การสนับสนุนและการดำเนินการของชุมชนหรือสังคมเป็นกลยุทธ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อส่งเสริมสุขภาวะที่ดีของชุมชน

ลอร์ด และฮัทชิสัน (Lord and Hutchison, 1993 อ้างถึงใน พินทุสร โพธิ์อุไร, 2564 : 23-24) ได้เสนอหลักการเสริมพลังชุมชน 10 ประการ เพื่อเป็นหลักการให้นักปฏิบัติการภายนอกควรพิจารณายึดเป็นแนวทางในการทำงาน มีดังนี้

1. มีความเข้าใจหลักการเสริมพลัง ควรประเมินว่าใครคือผู้ที่กำลังตกอยู่ในภาวะที่ไร้พลังหรือมีพลังน้อยกว่า จะไม่มองกลุ่มคนเหล่านี้เป็นเพียงผู้รับบริการ เนื่องจากการที่บุคคลตกอยู่ในสถานะเช่นนั้นอาจเป็นเพราะพื้นฐานส่วนบุคคล หรือสถานะที่ติดตัวมาแต่กำเนิดที่มีผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิต

2. ระบบบริการที่มีอยู่ในปัจจุบันควรปรับเปลี่ยนการควบคุมจากการใช้อำนาจที่เหนือกว่ามาสู่การสร้างความร่วมมือ เพื่อสร้างความมั่นใจร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติการภายนอกกับประชาชน

3. เพื่อให้เกิดการถ่ายโอนอำนาจไปยังประชาชน จะต้องทำให้ประชาชนเป็นฝ่ายระบุปัญหาและค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองทั้งของส่วนบุคคลและของชุมชนด้วยการให้การสนับสนุนเพื่อให้มีช่องทางในการเข้าถึงแหล่งทุนที่จะนำมาใช้การจัดการชีวิตตนเอง

4. หากยังไม่สามารถถ่ายโอนอำนาจสู่ประชาชนได้ อาจจะต้องมุ่งเน้นที่การจัดอุปสรรคที่เกิดจากการกดขี่และควบคุมประชาชน ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้ประชาชนกลายเป็นผู้ที่อ่อนแอเสียก่อน

5. รับฟังข้อกังวลที่เป็นความรู้สึกจากประสบการณ์ที่ได้รับจากการกดขี่ และความรู้สึกของการไร้ซึ่งอำนาจ ผ่านการสนทนาพูดคุยใช้ความเป็นนักวิชาชีพในการแลกเปลี่ยนและสนับสนุนแทนการควบคุม

6. เสริมสร้างความแข็งแกร่งหรือพัฒนาขีดความสามารถให้กับประชาชน เพื่อสร้างความภาคภูมิใจให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นทั้งกระบวนการและผลลัพธ์ของการเสริมพลัง

7. มุ่งเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทั้งในระดับบุคคลจะต้องดำเนินการในประเด็นซึ่งมีผลกระทบต่อชีวิตพวกเขาเอง ด้วยการเชื่อมโยงกับบุคคลกลุ่มอื่น ๆ ที่มีประสบการณ์คล้ายคลึงกัน

8. สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ด้วยการสร้างคุณค่าให้กับบทบาททางสังคม เช่น การเป็นที่ปรึกษา การเป็นอาสาสมัคร หรือเป็นผู้สนับสนุน เป็นต้น

9. ประชาชนที่เป็นผู้รับบริการบริการควรมีโอกาสในการควบคุมทรัพยากร และได้รับการสนับสนุนในส่วนของคุณค่าที่ต้องการ เพื่อให้เกิดความรู้สึกถึงการมีศักดิ์ศรีหรือคุณค่าทางสังคม

10. ผู้ปฏิบัติการภายนอกควรเรียนรู้หลักการสำคัญของการเสริมพลัง อาทิ เมื่อประชาชนรับรู้ว่าคุณค่าตนเองมีพลังในการจัดการตนเองมากขึ้น มีการสนับสนุนระดับเครือข่ายมากขึ้น การพึ่งพาภายนอกจะน้อยลง การเรียนรู้เหล่านี้จะใช้เป็นหลักการเสริมศักยภาพเชิงรุกได้ทั้งในระดับบุคคลและกลุ่ม

นอกจากนี้แล้ว การเสริมพลังชุมชนยังประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ (The Open University, 2022) คือ 1) พลเรือนที่ตื่นรู้ (Active Citizens) มีแรงจูงใจและทักษะ รวมถึงความเชื่อมั่นที่จะพูดเพื่อชุมชนของตนและสามารถบอกได้ว่าจำเป็นต้องมีการปรับปรุงอะไรบ้าง 2) ชุมชนที่เข้มแข็ง (Strengthened Communities) กลุ่มชุมชนที่มีทรัพยากรและความสามารถที่จะนำประชาชนมาร่วมกันเพื่อหาทางออกร่วมกัน 3) ความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ (Partnership with Public Bodies) หน่วยงานภาครัฐเต็มใจและสามารถทำงานเป็นหุ้นส่วนกับประชาชนในท้องถิ่นได้

อย่างไรก็ตาม การเสริมพลังชุมชนได้มีการพัฒนาเพิ่มเติมโดยดูที่องค์ประกอบหลัก 4 ประการ คือ 1) การมีส่วนร่วมของสามภาคหลัก (Third Sector Involvement) ได้แก่ ภาครัฐ (Public Sector) ภาคเอกชน (Private Sector) ภาคอาสาสมัคร (Voluntary Sector) ซึ่งเป็นภาคที่ไม่ได้ถูกควบคุมโดยรัฐหรือมุ่งเน้นผลกำไร เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) กลุ่มกิจกรรมโดยสมัครใจ (Voluntary Action Groups) ฯลฯ ทั้งนี้ การพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างแต่ละภาคส่วนเหล่านี้ ไม่มีภาคส่วนหรือองค์กรใดที่สามารถทำได้ด้วยตัวเอง แต่ต้องมีการแบ่งปันทรัพยากร ความเชี่ยวชาญ และมุมมองเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนทั้งหมด 2) การเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น 3) การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน (Engaging community stakeholders) 4) การจัดทำงบประมาณแบบมีส่วนร่วม (Participatory budgeting) (The Open University, 2022)

แลฟเวอแรค ยังได้สรุปองค์ประกอบหลัก (Domain) ของการเสริมพลังชุมชนจำนวน 9 องค์ประกอบ ซึ่งเป็นข้อสรุปที่เกิดจากกระบวนการสร้างแนวคิดที่ใช้ทั้งประสบการณ์ การสำรวจแนวคิดจากนักคิดอื่น ๆ และการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชน จนกระทั่งกลายเป็นแนวคิดที่ตกผลึก รายละเอียดของแนวคิดการเสริมพลังชุมชนทั้ง 9 องค์ประกอบ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2564 : 21-24 ; แลฟเวอแรค, เกลน, 2559 : 73-83 ; Laverack, 2007 : 60-68) มีดังนี้

1. เพิ่มการมีส่วนร่วม (Improve Participation) การมีส่วนร่วมเป็นพื้นฐานของการเสริมสร้างพลังชุมชน ชุมชนที่มีความสนใจร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ แลกเปลี่ยน ร่วมตัดสินใจ และร่วมดำเนินกิจกรรมของส่วนรวม การมีส่วนร่วมในบริบทของการเสริมพลังจะต้องทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ และพัฒนาตนเองด้านการวิเคราะห์ การพูด และจิตสำนึก

2. พัฒนาผู้นำท้องถิ่น (Develops Local Leadership) การมีส่วนร่วมและภาวะผู้นำสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ผู้นำต้องอาศัยการมีส่วนร่วมที่แข็งแกร่ง ขณะที่การมีส่วนร่วมก็ต้องอาศัยผู้นำที่แข็งแกร่งเช่นกัน ทั้งนี้ ผู้นำจะได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านเพื่อทำหน้าที่เป็น

ผู้รับผิดชอบหลักในงานของส่วนรวม ผู้นำที่เอื้อต่อการเสริมพลังจะต้องเป็นประชาธิปไตย กระตุ้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางด้านข้อมูล และจัดการความขัดแย้ง

3. สร้างโครงสร้างองค์กรที่ช่วยเสริมพลัง (Builds Empowering Organizational Structures) มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างพลังชุมชน ให้ความรู้สึกความเป็นเจ้าของ อาจแสดงออกผ่านธรรมเนียมปฏิบัติ พิธีกรรม หรือประเพณี เป็นการรวมกลุ่มในรูปของคณะกรรมการ ซึ่งจะต้องมาจากตัวแทนของกลุ่มย่อยทุก ๆ กลุ่มที่มีอยู่ในชุมชน คณะกรรมการในบริบทของการเสริมสร้างพลังจะต้องมีความรู้สึกผูกพันกับชุมชน และทุ่มเทเพื่อพัฒนาชุมชนของตน

4. เพิ่มความสามารถในการประเมินปัญหา (Increase Problem Assessment Capabilities) การประเมินปัญหาจะช่วยเสริมพลังชุมชนได้มากที่สุด การประชุมกลุ่มร่วมกันเพื่อวิเคราะห์ปัญหา และค้นหาแนวทางการแก้ไข โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยชุมชน กิจกรรมดังกล่าวจะส่งผลให้สมาชิกเกิดความรู้สึกผูกพันกับกิจกรรมของส่วนรวม

5. เพิ่มความสามารถของชุมชนด้วยการถามว่า “ทำไม” (Enhances the Ability of the Community to ‘Ask Why’) เป็นความสามารถในการคิดถึงสภาพแวดล้อมที่เป็นสาเหตุหลักของปัญหา สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการคิดและปฏิบัติการร่วมกัน วิธีการคือ การปฏิบัติการ (Praxis) ของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ทำกลับไปกลับมา ระหว่าง การคิดไตร่ตรอง (Reflection) กับลงมือทำ (Action) ซึ่งในระยะยาวจะก่อให้เกิดการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ควบคู่กับการพัฒนาจิตสำนึก

6. ปรับปรุงการระดมทรัพยากรให้ดีขึ้น (Improves Resource Mobilization) ความสามารถระดมทรัพยากรจากภายในชุมชนเพื่อใช้ในการพัฒนา เช่น เงิน แรงงาน ภูมิปัญญา ทักษะสังคม ซึ่งรวมถึงความไว้วางใจ ความสามารถในการร่วมมือกัน ชุมชนสามารถรับการสนับสนุนจากภายนอกได้ แต่การระดมจากภายในเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม

7. สร้างความเข้มแข็งให้กับการเชื่อมโยงกับเครือข่าย (Strengthens Links with Other People and Organization) เป็นการเชื่อมโยงกับประชาชนและองค์กรอื่น ๆ การเป็นภาคี (Partnership) เครือข่าย (Networks) แนวร่วม (Coalition) และพันธมิตร (Alliances) กับกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน และตกลงที่จะดำเนินกิจกรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน หรือการช่วยรณรงค์ (Advocacy Initiative) เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนนโยบายสาธารณะ

8. สร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกับตัวแทนหน่วยงานภายนอก (Creates an Equitable Relationship with Outside Agents) หน่วยงานภายนอก ได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐ องค์กรอิสระ NGO หน่วยงานสนับสนุนทุน มิได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแต่มาร่วมงานเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลง องค์กร/หน่วยงานภายนอกจะต้องไม่ครอบงำแต่ควรทำหน้าที่เอื้ออำนวยให้เกิดอำนาจจากภายใน (Power from within) เพื่อนำไปสู่อำนาจร่วม (Power-With)

9. เพิ่มการมีส่วนร่วมควบคุมการจัดการโครงการ (Increases Control Over Programme Management) หัวใจสำคัญของการจัดการโครงการในบริบทของการเสริมพลังก็คือชุมชนจะต้องสามารถจัดการตนเองได้ทั้งกระบวนการ ตั้งแต่การริเริ่มโครงการ การดำเนินการ

การกำกับติดตามและประเมินผล โดยชุมชนจะต้องมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของโครงการซึ่งจะตอบสนองความเป็นของชุมชน เป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงพลังในการรับผิดชอบให้กับชุมชน ผ่านกระบวนการสร้างสมรรถนะอย่างเป็นระบบ

การเสริมพลังชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ออสโตรม (Elinor Ostrom) นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการทรัพยากรส่วนร่วม ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resource Management) ที่ดำเนินการโดยชาวบ้านหรือชุมชนจัดการกันเอง ออสโตรม ได้ชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้ ถ้าหากภาครัฐยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ โดยการสร้างกฎ กติกา การใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาทรัพยากร การลงโทษผู้กระทำผิด การเชื่อมโยงกับเครือข่ายและความมีประสิทธิภาพในการจัดการความขัดแย้ง (สุจิตรา สามัคคีธรรม, สมศักดิ์ สามัคคีธรรม และสุวิมล ไชยพันธ์พงษ์, 2561 : 10-11) ทั้งนี้ ชุมชนผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องร่วมมือกันสร้างกฎ ระเบียบ และกติกาต่าง ๆ พร้อมกับการกำกับดูแล และติดตามให้เป็นไปตามเงื่อนไขหรือกติกาที่สร้างไว้ เชื่อว่าทุกคนจะได้ประโยชน์และยั่งยืน โดยเงื่อนไขตามที่ออสโตรมกำหนดไว้มี 8 ประการ (สุจิตรา สามัคคีธรรม, สมศักดิ์ สามัคคีธรรม และสุวิมล ไชยพันธ์พงษ์, 2561 : 23-24 ; อดิสร ภูสาระ และสุมาลินี สาดสำอาง, 2564 : 109-111 ; ธานี ชัยวัฒน์, 2554 อ้างถึงใน แบนค์ งามอรุณโชติ, 2556 : 160-163 ดังนี้

1. ต้องระบุขอบเขตให้ชัดเจน (Boundaries) คือ 1) ขอบเขตผู้ใช้ประโยชน์ (Use Boundaries) ชุมชนต้องเข้าใจร่วมกัน และแยกแยะว่าใครคือผู้มีสิทธิ์-ไม่มีสิทธิ์ในการใช้ทรัพยากร 2) ขอบเขตของทรัพยากร (Resource Boundaries) ที่ถูกจัดการต้องแยกแยะว่าเป็นทรัพยากรของชุมชนซึ่งแยกออกจากสภาพแวดล้อมทางนิเวศ และสังคมภายนอก

2. ต้องมีความสอดคล้อง (Congruence) คือ 1) เงื่อนไขของท้องถิ่น ระหว่างกฎ ระเบียบ กติกาที่ว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และ 2) ความสอดคล้องด้านการบำรุงรักษา และฟื้นฟู คือผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมากต้องแบกรับต้นทุนการบำรุงรักษา และฟื้นฟูมากตามสัดส่วน

3. การจัดให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกร่วมกัน ในการปรับปรุงกฎ ระเบียบ กติกาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

4. การกำกับดูแล (Monitoring) คือ 1) ผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (Monitoring User) ของพฤติกรรมการใช้และการบำรุงรักษาทรัพยากรให้เป็นไปตามกฎกติกาที่วางไว้ และ 2) สอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากร (Monitoring Resource) อย่างสม่ำเสมอ

5. หากการสอดส่องดูแลแล้วพบผู้กระทำผิด ให้ลงโทษจากสถานเบาไปหาหนัก หากกระทำผิดซ้ำให้เพิ่มโทษรุนแรงขึ้น ทั้งนี้ การลงโทษควรเป็นลักษณะสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนมากกว่าการสร้างความปลอดภัยแก่กับคนบางคนในชุมชน

6. ต้องมีกลไกจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ รวดเร็ว มีต้นทุนต่ำ และสอดคล้องกับท้องถิ่น

7. สิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนต้องได้รับการยอมรับจากรัฐ ทั้งในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และการบำรุงรักษา

8. การเชื่อมร้อยกับระบบที่ใหญ่กว่า โดยชุมชนจะต้องเชื่อมร้อยกับระบบนิเวศ และสังคมที่ใหญ่กว่า ผ่านการจัดการภาคีเครือข่ายที่หลากหลาย เพื่ออำนวยความสะดวกให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้โดยมีภาคีเครือข่ายอื่น ๆ ให้การสนับสนุน

ปัญหาและอุปสรรคในการเสริมพลังชุมชน

การเสริมพลังชุมชนดูเหมือนจะเป็นพลังในแง่บวกแต่ก็ยังมีความท้าทายและอุปสรรคอยู่บ้าง การวิจัยโดยเบอร์รี่ และคณะ (Berry and et al, 2014 as cited in The Open University, 2022) ร่วมกับผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข พบประเด็นสำคัญหลายประการเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังในทางปฏิบัติ ซึ่งรวมถึงสิ่งต่อไปนี้

1. การเสริมพลังนั้นพุดง่ายแต่ทำยาก
2. การเสริมพลัง กลายเป็นคำยอดนิยม (Buzzword) และหมดความหมายไปตามกาลเวลา โดยบางคนมองว่ามันเป็นเพียงศัพท์แสง (Jargon) และบางคนมองว่ามันค่อนข้างแปลกแยก
3. อาจเป็นเรื่องยากที่จะวัดผลลัพธ์ของการเสริมพลังในระยะเริ่มต้น ดังนั้นพื้นฐานของการพิสูจน์ที่เข้มงวดในบางครั้งอาจทำได้ยาก
4. การเสริมพลัง เป็นกระบวนการระยะยาวและการประเมินโครงการส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับผลลัพธ์ระยะสั้นหรือระยะกลาง
5. การเสริมพลัง เป็นแนวคิดที่ยากในการแปลงเป็นภาษาและวัฒนธรรมต่าง ๆ เนื่องจากแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งที่จะนำไปสู่การสร้างเสริมพลัง หรือสิ่งที่บุคคลหรือชุมชนจะได้รับ การเสริมพลังนั้น เป็นการบอกเล่าจากบรรทัดฐานและค่านิยม
6. อาจเป็นเรื่องยากที่จะให้การเสริมพลังแก่ปัจเจกชนและชุมชนในกรณีที่ประชาชนไม่คาดหวังที่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชนจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาที่ไม่ใช่การพัฒนาให้ทันสมัย การเสริมพลังชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องทำด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจและต่อเนื่องโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่น การเพิ่มอำนาจและการตัดสินใจในการควบคุมทรัพยากรภายในชุมชน มีหลักสำคัญคือการสร้างศักยภาพของกลุ่มในชุมชน เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นร่วมมือกันเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหา สนับสนุนการดำเนินงานเพื่อสร้างสุขภาวะที่ดีในชุมชน โดยมีองค์ประกอบหลักคือ ประชาชนต้องมีความกระตือรือร้นหรือการตื่นรู้ ชุมชนที่เข้มแข็งพร้อมที่จะร่วมมือกัน ความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ การเพิ่มอำนาจให้กับผู้ที่เสียเปรียบในสังคมเพื่อจัดตั้งองค์กรชุมชน นอกจากนี้แล้ว ยังองค์ประกอบที่สำคัญที่จะช่วยเสริมพลังให้เกิดความยั่งยืน คือ การเพิ่มการมีส่วนร่วม การพัฒนาผู้นำท้องถิ่น การสร้างโครงสร้างองค์กรที่ช่วยเสริมพลัง การเพิ่มความสามารถในการแก้ปัญหา การเพิ่มความสามารถของชุมชนด้วยการถามว่า “ทำไม” เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการคิดและปฏิบัติการร่วมกัน การปรับปรุงการระดมทรัพยากรให้ดีขึ้น การสร้างความเข้มแข็งให้กับการเชื่อมโยงกับเครือข่าย การสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกับตัวแทนหน่วยงานภายนอก การเพิ่มการมีส่วนร่วมควบคุมการจัดการโครงการ องค์ประกอบดังกล่าวนี้จะเป็นกลไกเสริมพลังชุมชนเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับการพัฒนา

2.1.4.4 นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology)

คำว่า นิเวศวิทยาเชิงลึก เป็นคำที่บัญญัติโดย อาร์เนเนส (Arne Naess) นักปรัชญาและนักเคลื่อนไหวเชิงนิเวศชาวนอร์เวย์ (1912-2009) สำหรับขบวนการเคลื่อนไหวนิเวศเชิงลึก มีนักเคลื่อนไหวที่สำคัญคือ บิล ดีวอลล์ (Bill Devall : 1938-2009) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน และจอร์จ แซสซัน George Sessions : 1938-2016) นักปรัชญาชาวอเมริกัน กล่าวได้ว่า นับตั้งแต่ปี 1980 เป็นต้นมา นิเวศวิทยาเชิงลึกได้กลายเป็นประเด็นหลักในการอภิปรายเกี่ยวกับจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม (Seed, 2019 :147)

สมเกียรติ วันทานะ (2544 : 166-167) ได้สรุปเกี่ยวกับนิเวศนิยมแนวลึก จากทัศนะของโกรเวอร์ โฟเลย์ (Grover Foley) ว่าเป็นแนวคิดที่ไปไกลกว่าการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและการเมือง นิเวศวิทยาอย่างลึกต้องการเปลี่ยนมนุษยชาติ ด้วยทัศนะของการมองภาพแบบองค์รวมเพื่อให้เห็นสรรพสิ่งทั้งหมด และต้องปฏิเสธเส้นแบ่งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ปฏิเสธทัศนะที่ถือว่ามนุษย์สำคัญกว่าชีวิตอื่นใด คือทัศนะที่มองว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล (Anthropocentrism) โดยการปรับทัศนะที่มองว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตหนึ่งที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับหลักของโลกธรรมชาติ นั่นคือ สภาพของนิเวศน์เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล (Ecocentrism)

ขณะเดียวกัน อาร์เนเนส (Arne Naess) นักคิดคนสำคัญของนิเวศนิยมแนวลึก ได้สรุปแนวคิดที่สำคัญของนิเวศนิยมแนวลึกไว้ ดังนี้ 1) การดำรงอยู่ของธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) ไม่เกี่ยวกับประโยชน์ที่มีต่อมนุษย์ 2) กฎของธรรมชาติเป็นตัวกำหนดศีลธรรมและจริยธรรมของมนุษย์ ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ต้องมุ่งไปที่ธรรมชาติเป็นสำคัญ 3) ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายไม่ว่าพืชหรือสัตว์ มีสิทธิที่จะดำรงชีวิตโดยไม่ถูกรบกวนโดยมนุษย์ หรือที่เรียกว่าสิทธิทางชีวภาพ (Bioright) 4) มนุษย์ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นหรือคั่งไคล้ในเทคโนโลยีขนาดใหญ่สมัยใหม่ ตลอดจนปฏิเสธระบบอำนาจนิยมและการรวมศูนย์อำนาจทุกรูปแบบ 5) การส่งเสริมลัทธิวัตถุนิยมไม่ใช่สิ่งที่พึงปรารถนา ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต้องเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมวลชนผู้ยากไร้ กล่าวโดยสรุปแล้ว นิเวศนิยมแนวลึกมุ่งเน้นให้มนุษย์คำนึงถึงธรรมชาติก่อนความต้องการของมนุษย์ โดยเอาธรรมชาติเป็นตัวตั้ง มนุษย์ต้องปรับตัวเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติให้เข้ากับกฎของธรรมชาติที่เน้นดุลยภาพและความยั่งยืนของโลกและชีวิตทั้งหมด (สมเกียรติ วันทานะ, 2544 : 167 ; ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2543 : 189-191 ; ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2538 : 177)

ในมิติของการพัฒนา แนวนิเวศวิทยาเชิงลึกคือสร้างคุณค่าในการเสนอวิถีทางใหม่ โดยเน้นการอนุรักษ์มากกว่าการใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์สูงสุด ซึ่งปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ (2538 : 178) ได้สรุปความแตกต่างระหว่างการพัฒนากระแสหลักกับการพัฒนาตามแนววิถีของนิเวศวิทยาเชิงลึก รายละเอียดดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 2.2 เปรียบเทียบการพัฒนา 2 แนวทาง : กระแสหลักและนิเวศวิทยาเชิงลึก

การพัฒนากระแสหลัก	นิเวศวิทยาเชิงลึก
การครอบครองธรรมชาติ	ความสอดคล้องกับธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติคือทรัพยากร	ธรรมชาติมีค่าในตัวเอง
เป้าหมายทางวัตถุและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ	เป้าหมายไม่ใช่วัตถุ/เน้นความยั่งยืนทางนิเวศ
ทรัพยากรธรรมชาติเหลือเพื่อ สามารถแทนกันได้	ทรัพยากรมีจำกัด
อย่างไม่สิ้นสุด	
เทคโนโลยีสมัยใหม่	เทคโนโลยีที่เหมาะสม
บริโภคนิยม	ความต้องการพื้นฐานของมวลชน
องค์กรขนาดใหญ่และรวมศูนย์	องค์กรขนาดเล็กและกระจายอำนาจ
โครงสร้างแบบอำนาจนิยมและเผด็จการ	โครงสร้างแบบมีส่วนร่วมและหลักการประชาธิปไตย

ที่มา : (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2538 : 178)

สำหรับในงานวิจัยนี้ ได้นำหลักคิดสำคัญของสำนัก นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) มาทำการแยกแยะเพื่อให้เห็นความแตกต่างของมิติที่สำคัญ คือ มิติทางเศรษฐกิจ (Economy) มิติทางสิ่งแวดล้อม (Environment) และมิติทางสังคม (Social) รายละเอียดมีดังนี้

- 1) แนวคิดเกี่ยวกับการไม่เอาการเติบโต (Degrowth)
- 2) แนวคิดเกี่ยวกับความพอเพียงเชิงนิเวศ (Eco-Sufficiency)
- 3) แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Inclusivity)

- 1) แนวคิดเกี่ยวกับการไม่เอาการเติบโต (Degrowth)

หากมองย้อนกลับไปดูแนวคิดการเติบโตสีเขียว (Green Growth) ที่มีฐานความเชื่อที่ว่าความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม สามารถดำรงอยู่ควบคู่กับการเติบโตทางเศรษฐกิจและความรุ่งเรืองทางสังคมได้ในลักษณะที่เรียกว่าสมประโยชน์ทุกฝ่าย (Win Win Games) อันเป็นนัยที่แสดงถึงการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ยังคงมีการผลิตและการบริโภคเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่พยายามใช้ทรัพยากรธรรมชาติเท่าเดิมหรือลดการใช้ให้น้อยลง กรณีดังกล่าวนี้ มีนักวิจัยจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนภายใต้กรอบคิดของทุนนิยมสีเขียว ไม่สามารถหยุดยั้งความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมลงได้ เนื่องจากมีฐานคิดที่ผิดพลาดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ยังคงให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่าการรักษาสิ่งแวดล้อม จึงได้มีการเสนอทางเลือกในการแก้ปัญหา โดยใช้แนวทางลดการเติบโตหรือไม่เอาการเติบโต ที่ตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดในระดับฐานรากในการจัดการสังคม ตลอดจนการลดการผลิตและการบริโภคอย่างมีนัยสำคัญ (พิชาย รัตน์ดิลก ณ ภูเก็ต, 2562 ; Sandberg, Klockars and Wilen, 2018)

แนวคิดการลดการเติบโตหรือไม่เอาการเติบโต เป็นคำที่ใช้ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจรวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่นเดียวกับชุดทางทฤษฎีการวิพากษ์กระบวนทัศน์

ของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งตั้งอยู่บนแนวคิดที่หลากหลาย อาทิ นิเวศวิทยาทางการเมือง (Political Ecology) เศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศ (Ecological Economics) นิเวศวิทยาการเมืองสตรีนิยม (Feminist Political Ecology) ความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Justice) ที่ชี้ให้เห็นถึงอันตรายทางสังคมและระบบนิเวศที่เกิดจากการแสวงหาการเติบโตที่ไร้ขีดจำกัด และการพัฒนาแบบตะวันตก โดยเน้นถึงความจำเป็นในการลดการผลิตและการบริโภคทั่วโลก สนับสนุนความเป็นธรรมทางสังคมและสังคมที่ยั่งยืนเชิงนิเวศ (Ecologically Sustainable Society) สุขภาวะที่ดี (Well-Being) ทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมแทนที่ จีดีพี ซึ่งเป็นตัวชี้วัดความเจริญเติบโต (Prosperity) (Wikipedia, 2021)

แนวคิดการลดความเติบโตเพื่อบรรลุความยั่งยืน เป็นเรื่องของการจัดการเศรษฐกิจประเทศใดประเทศหนึ่งให้ลดการผลิตและการบริโภคสินค้าลง ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ลดลง การบริโภคต่อหัวลดลง หรือผลจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ นักนิเวศวิทยาเสนอว่าหากประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมที่ร่ำรวยดำเนินนโยบายแนวนี้จะช่วยลดภาวะโลกร้อนโดยไม่ทำให้คุณภาพชีวิตของประชาชนลดลง ถ้ามีการกระจายปัจจัยที่จำเป็นอย่างเป็นธรรม (วิทยากร เชียงกุล, 2558 : 202) แนวคิดนี้ ถูกเสนอในครั้งแรกโดยนักนิเวศวิทยาการเมืองชื่อ อังเดร กอร์ซ (Andre' Gorz) ในปี 1972 โดยแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ในปี 1979 จากนั้นนักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมก็ได้เปิดตัวแนวคิดไม่เอาการเติบโต ในปี 2001 แนวคิดนี้ ได้ท้าทายอำนาจครอบงำของการเติบโตทางเศรษฐกิจ (Hegemony of Economic Growth) โดยการเรียกร้องให้มีการลดขนาดการผลิตและการบริโภคในประเทศอุตสาหกรรม เพื่อบรรลุความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม (Achieve Environmental Sustainability) ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) และสุขภาวะที่ดี (Well-Being) แนวคิดการไม่เอาการเติบโต โดยปกติแล้วเกี่ยวกับหลักคิดที่ว่าเล็ก ๆ ก็สวยงามได้ อย่างไรก็ตาม การมุ่งเน้นไม่ควรเน้นให้น้อยลงเท่านั้นแต่ควรมุ่งเน้นความแตกต่างด้วยในสังคมของการลดการเติบโต (Degrowth Society) หลายสิ่งหลายอย่างจะมีความแตกต่างกัน อาทิ กิจกรรมต่าง ๆ รูปแบบและการใช้พลังงาน ความสัมพันธ์ บทบาทเพศสภาพ (Gender Roles) การจัดสรรเวลาระหว่างงานที่ได้ค่าจ้างและไม่ได้รับค่าจ้าง (Paid and Non-Paid Work) ความสัมพันธ์กับวัตถุที่ไม่ใช่มนุษย์โลก (Demarial and Latouche. 2019 : 148-149)

แนวคิดการไม่เอาการเติบโต ก่อตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 โดยในปี 1972 สโมสรแห่งโรม (Club of Rome) ประกอบด้วยผู้นำประเทศ ผู้บริหารองค์กรระดับสูง นักการเมือง นักวิทยาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ ฯลฯ จากองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางของโลก ได้รายงานในหัวข้อ ข้อจำกัดในการเติบโต (Limits to Growth) โดยชี้ให้เห็นถึงผลจากการคำนวณว่า ถ้ายังเดินหน้าเพิ่มความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการบริโภคในระบบทุนนิยมต่อไปทรัพยากรจะถูกใช้จนหมด และยังได้พยากรณ์ต่อด้วยว่าเศรษฐกิจโลกจะล่มสลายในปี 2030 ซึ่งการระดมแนวคิดเกี่ยวกับการไม่เอาการเติบโตนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงการเติบโตแบบทุนนิยมกำลังนำไปสู่ความสูญสลาย ต่อมาแนวคิดการไม่เอาการเติบโตได้ถูกหยิบมาพูดถึงอีกครั้งในเดือนพฤษภาคมปี 2020 โดยผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์กว่า 2,000 คน ได้ตั้งคำถามต่อทิศทางของสังคมโลก โดยได้เสนอแนวคิดการไม่เอาการเติบโต ที่เป็นทางออกของวิกฤติโลกขณะนี้ ซึ่งได้มีการเรียกร้องให้ดำเนินการยกเลิกเครื่องเศรษฐกิจแบบทุนนิยมใหม่ เนื่องจากไม่เชื่อในกลยุทธ์ที่ใช้ตลาด

เป็นตัวขับเคลื่อนในการเยียวยาวิกฤติที่เกิดขึ้น อาทิ การคาดหวังว่าผู้ผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่สร้างมลพิษ จะล้มหายไปเองจากความต้องการที่ลดลงของตลาดจากแนวโน้มของตลาดที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Green Growth) อีกต่อไป ทั้งนี้ข้อเสนอ 5 หลักการที่เชื่อได้ว่าจะนำไปสู่อนาคตที่ดีกว่า ดังนี้ (ฆนาธร ขาวสนิท และณัฐมน สุนทรมีเสถียร, 2563)

1. ให้ชีวิตเป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจ แทนที่การมุ่งเน้นการเติบโตและผลผลิต ที่สูญเปล่า โดยมุ่งมั่นกับการพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีและคุณภาพชีวิตของผู้คน จะต้องยุติบทบาทของระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเชื้อเพลิงฟอสซิล การโฆษณา การทหาร โดยเร็ว และให้การสนับสนุนในเรื่องอื่น ๆ แทน อาทิ ระบบสาธารณสุข การศึกษา พลังงานหมุนเวียน และการเกษตรเชิงนิเวศ

2. ดำเนินการประเมินอย่างจริงจังว่าอาชีพใดคืออาชีพที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตที่ดีของทุกคน โดยมุ่งเน้นไปที่อาชีพประเภทผู้ดูแล และการให้คุณค่าอย่างเพียงพอต่ออาชีพที่ได้รับการพิสูจน์ว่าจำเป็นกับวิกฤตินี้ คนงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่หารายได้ต้องได้รับการฝึกอบรมเพื่อเข้าทำงานในสายงานที่ถูกปฏิบัติให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อจะรับประกันได้ว่าการเปลี่ยนงานนั้นจะเป็นไปอย่างยุติธรรม โดยภาพรวมคือ การลดชั่วโมงทำงานลง และวางแผนแบ่งงานอย่างเป็นระบบ

3. จัดระเบียบสังคมโดยยึดหลักการกระจายสินค้าและบริการที่จำเป็น ลดปริมาณการบริโภคที่ไม่จำเป็นลง สำหรับปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ อาทิ สิทธิในการเข้าถึงการศึกษา อาหารและที่อยู่อาศัย ซึ่งทุกคนต้องได้รับสิ่งเหล่านี้อย่างเท่าเทียมกันผ่านบริการพื้นฐานสากล หรือแผนรายได้ขั้นพื้นฐานสากลนอกจากนี้ อัตรารายได้ขั้นต่ำและอัตรารายได้สูงสุด ต้องถูกกำหนดอย่างเป็นประชาธิปไตย

4. ทำสังคมให้เป็นประชาธิปไตย โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่ส่งผลต่อชีวิตพวกเขา อาทิ การเปิดโอกาสให้กลุ่มคนชายขอบมีส่วนร่วมมากขึ้น การนำหลักการสตรีนิยมเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและการเมือง บริษัทและภาคการเงินระดับโลก จำเป็นต้องลดทอนอำนาจผ่านการถือครองและการควบคุมในแบบประชาธิปไตย สำหรับส่วนที่เกี่ยวข้องกับความต้องการพื้นฐาน เช่น พลังงาน อาหาร ที่อยู่อาศัยและสุขภาพรวมถึงการศึกษา ต้องลดสถานะของการเป็นสินค้า (Decommodified) และลดความสำคัญในฐานะการเติบโตทางการเงินลง (Definancialised) กิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องอยู่พื้นฐานของความร่วมมือ เช่น สหกรณ์ แรงงาน ควรได้รับการสนับสนุน

5. วางระบบการเมืองและเศรษฐกิจบนหลักการของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการจัดสรรทรัพยากรใหม่ การสร้างความยุติธรรมระหว่างชาติและระหว่างกลุ่มที่มีความหลากหลาย รวมถึงระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ที่เป็นข้อตกลงร่วมกันทั้งรุ่นปัจจุบันและอนาคต กลุ่มทางสังคม ตลอดจนประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว ต้องยุติการแสวงหาประโยชน์ในปัจจุบัน โดยเร่งดำเนินการซ่อมแซมผลที่เกิดจากการกระทำในอดีต

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดไม่เอาการเติบโต เป็นแนวคิดที่ทำให้อำนาจครอบงำทางเศรษฐกิจ ชี้ให้เห็นถึงอันตรายทางสังคมและระบบนิเวศที่เกิดจากการแสวงหาการเติบโตอย่างไร้ขีดจำกัดและการพัฒนาแบบตะวันตก โดยมุ่งเน้นให้ลดขนาดกำลังผลิตและการบริโภค เพื่อบรรลุ

ความยั่งยืน จะต้องยกเครื่องเศรษฐกิจทุนนิยมใหม่ เนื่องจากไม่เชื่อในกลยุทธ์ที่ใช้ตลาดเป็นตัวขับเคลื่อน อย่างไรก็ตาม มีหลักการที่เชื่อว่าจะนำไปสู่อนาคตที่ดีกว่า อาทิ ให้ชีวิตเป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจ การประเมินถึงอาชีพที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต จัดระเบียบสังคมโดยยึดหลักการกระจายสินค้าและบริการที่จำเป็น ทำสังคมให้เป็นประชาธิปไตย สุดท้ายวางระบบการเมืองและเศรษฐกิจบนหลักการที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2) แนวคิดเกี่ยวกับความพอเพียงเชิงนิเวศ (Eco-Sufficiency)

ความพอเพียงเชิงนิเวศ เป็นยุทธศาสตร์ที่พยายามเสนอว่า คุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมไม่ได้ขึ้นอยู่กับระบบการผลิตทางเศรษฐกิจ ผู้คนสามารถที่จะมีชีวิตที่ดีได้โดยไม่ต้องพึ่งพาวัตถุหรือสะสมวัตถุมาก ๆ ยุทธศาสตร์นี้มุ่งเน้นความพอเพียงในเรื่องของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ลดการใช้ทรัพยากรให้น้อยลงแต่สามารถเพิ่มคุณภาพชีวิตได้ พร้อมกับดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความหมายด้วยความสุข ความพอใจกับสิ่งที่มีอยู่ ซึ่งหมายถึงการดำเนินชีวิตบนทางสายกลางนั่นเอง ท่ามกลางการพิทักษ์รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Tukker, 2007 อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2560 : 17)

แนวคิดเรื่องความพอเพียงเชิงนิเวศ ยังเป็นแนวทางที่มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ อาทิ การใช้ทรัพยากรและของเสีย สิ่งเหล่านี้ค่อนข้างประสบความสำเร็จในการสร้างสมดุลระหว่างความต้องการการเติบโตทางเศรษฐกิจกับการปกป้องสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่วิกฤติในทั้งระดับโลก ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่น เช่น การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นผลกระทบสะสมของแต่ละบริษัทที่ดำเนินนโยบายด้านประสิทธิภาพเชิงนิเวศน์จะยิ่งทำให้สิ่งต่าง ๆ เลวร้ายลงไปอีก ข้อเสนออีกข้อหนึ่งสำหรับการแก้ปัญหาวิกฤติทางสิ่งแวดล้อม นั่นคือ การนำแนวคิดเรื่องความพอเพียงทางสิ่งแวดล้อม (Eco-Sufficiency) เพื่อลดอัตราส่วนทางการผลิตหรือการหมุนเวียนทางประสิทธิภาพเชิงนิเวศน์ (Young, Ellis and Figge, n.d. : 1)

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับความพอเพียงด้านสิ่งแวดล้อมหรือความพอเพียงเชิงนิเวศ นักคิดคนสำคัญคือ โทมัส พรินซ์ (Thomas Princen) ได้เสนอแนวคิดเรื่อง ตรรกะแห่งความพอเพียง (Logic of Sufficiency) โดยการวิเคราะห์เชิงลึกว่าทำไม การผลิตและการจำหน่ายรวมถึงการบริโภคของโลก จึงได้สกัดกั้นแผนการพัฒนาที่ยั่งยืนตลอดจนทำให้สถานการณ์ทางนิเวศเลวร้ายลงอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันยังได้นำเสนอวิสัยทัศน์ใหม่เกี่ยวกับความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ ตรรกะแห่งความพอเพียงนั้น มีความโดดเด่นสำหรับการสร้างทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ก้าวไปไกลกว่าปัจจัยในเชิงปฏิบัติทางเศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนสังคมและวัฒนธรรม เพื่อแสดงให้เห็นถึงการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงหลักการพื้นฐานเชิงตรรกะการจัดการเศรษฐกิจในปัจจุบัน ข้อถกเถียงหลักของพรินซ์ (Thomas Princen) คือ ในการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เพิ่มขึ้นอย่างเพียงพอ จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนหลักการของการเพิ่มผลกำไรสูงสุดและประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจไปสู่ความพอเพียง

งานศึกษาของพรินซ์ (Thomas Princen) ชี้ให้เห็นถึงรากเหง้าของปัญหาสิ่งแวดล้อม และการกำหนดแนวคิดเรื่องความพอเพียงสำหรับเป็นแนวทางและวิธีการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมพร้อมก็นำเสนอทางเลือกอื่น ๆ ทั้งนิเวศวิทยาและความมีเหตุผล

ซึ่งความสมเหตุสมผลในเชิงนิเวศเป็นชุดของค่านิยมที่วางอยู่บนเป้าหมายทั้งในเรื่องของการใช้ทรัพยากรระหว่างรุ่นในระยะยาว หลักของความยั่งยืน แนวทางการปรับตัวสู่ระบบสิ่งแวดล้อม ความรู้จากประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติตลอดจนการพัฒนาการเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับระบบสังคม องค์ประกอบเหล่านี้ อยู่ภายใต้ความสมเหตุสมผลเชิงนิเวศวิทยา โดยพริ้นซ์ (Thomas Princen) ให้เหตุผลว่าเป็นแนวคิดเรื่องของความพอเพียง ซึ่งตรงกันข้ามกับความสมเหตุสมผลด้านประสิทธิภาพในทางเศรษฐกิจ

ในระยะสั้น ตลอดทฤษฎีของความพอเพียง ที่สำคัญคือผ่านกรณีศึกษาที่อธิบายให้เห็นถึงหลักการของทางเลือกอย่างสมเหตุสมผลในงานศึกษา พริ้นซ์ (Thomas Princen) ได้ระบุเส้นทางใหม่เพื่อความยั่งยืน ไม่เพียงแต่รื้อ/สร้าง (Deconstruct) ประวัติศาสตร์ (Historicizes) ในหลักการสำคัญของความมีเหตุผลทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน แต่ยังตั้งคำถามเกี่ยวกับรากฐาน (Foundations) ของนโยบายในปัจจุบันเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการเมืองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หากมองอย่างกว้าง ๆ ธรรมชาติของความพอเพียงเป็นศาสตร์ทางสังคมวิทยาเชิงลึก ให้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม พริ้นซ์ (Thomas Princen) ได้แสดงให้เห็นว่าปัจเจกบุคคลไม่เคยเป็นผู้ผลิตหรือผู้บริโภคที่มีอำนาจ แต่สามารถเป็นตัวแทนในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างได้ (Structure) ทั้งนี้ ให้ความสำคัญกับโครงสร้างเพื่อกำหนดตำแหน่งของตนในระบบสังคมและสิ่งแวดล้อม แสดงนัยถึงความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลในการเชื่อมโยง ข้อจำกัดของโลกสู่ข้อจำกัดของการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน งานศึกษาของพริ้นซ์ (Thomas Princen) สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการออกแบบและแนวทางปฏิบัติของปัจเจกบุคคลเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมในวงกว้าง (Mincyte, Küttig, Goldblatt and Princen, 2007)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับความพอเพียงทางนิเวศ มีงานศึกษาที่ชื่อว่า ธรรมชาติของความพอเพียง ได้ทำการวิเคราะห์เชิงลึกเรื่องการผลิตและการจำหน่าย รวมถึงการบริโภคของโลกที่ส่งผลให้สถานการณ์ทางนิเวศที่เลวร้ายลงต่อเนื่อง พร้อมกับนำเสนอวิสัยทัศน์ใหม่เกี่ยวกับความยั่งยืนทางเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งให้เห็นถึงรากเหง้าของปัญหาสิ่งแวดล้อม แนวคิดเรื่องความพอเพียง ความสมเหตุสมผลในเชิงนิเวศ หลักของความยั่งยืน หลักของทางเลือกอย่างสมเหตุสมผล การตั้งคำถามเกี่ยวกับพื้นฐานของนโยบายสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน สรุพอ่างกว้าง ๆ ธรรมชาติของความพอเพียงนั้น เป็นศาสตร์ทางสังคมวิทยาเชิงลึก สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นว่าแม้ปัจเจกบุคคลไม่ได้เป็นผู้ผลิตหรือผู้บริโภคที่มีอำนาจ แต่สามารถเป็นตัวแทนในการเปลี่ยนแปลงได้

3) แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Inclusivity)

นับตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา มีการเคลื่อนไหวเพื่อลดอนการลงทุนโดยรัฐ และมุ่งเน้นไปที่ผู้กระทำที่ไม่ใช่รัฐ นับแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา ลัทธิเสรีนิยมใหม่เริ่มมีบทบาทสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ ในแนวทางปฏิบัติและวิวัฒนาการพัฒนา กระบวนทัศน์การครอบงำของทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ โดยมีเป้าหมายในเรื่องของประสิทธิภาพ ส่งผลให้คนยากจนต้องช่วยเหลือตนเองและจะหาทางปรับปรุงตนเองในช่วงที่กระบวนทัศน์การเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้ละเลยต่อคนยากจนตลอดจน

ความสัมพันธ์ต่อการเมืองที่มีผลกระทบต่อคนยากจน ด้วยการจัดการทรัพยากรผ่านนโยบายเสรีนิยมใหม่ทำให้เกิดการกระจุกตัวของสิทธิการเป็นเจ้าของและการแปรรูปทรัพยากรธรรมชาติ (เช่น น้ำ) ที่ได้รับอิทธิพลจากนโยบายบนฐานคิดทางวิทยาศาสตร์ ได้ละเลยต่อสิทธิในท้องถิ่น (เช่น การพัฒนาเชื้อเพลิงชีวภาพนำไปสู่การยึดครองที่ดิน) และได้สร้างรูปแบบเชิงลบทางกฎหมาย เกิดความแตกแยกในสังคม จากบริบทดังกล่าว ได้นำมาสู่แนวคิดการพัฒนาที่ครอบคลุมหรือการพัฒนาที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นไปที่แง่มุมทางสังคมและนิเวศวิทยาของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Gupta, Pouw and Ros-Tonen, 2015 : 552-553)

การพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังหรือการพัฒนาที่ครอบคลุม (Inclusive Development) ปรากฏครั้งแรกในสิ่งพิมพ์ของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB 2007) ในฐานะกลยุทธ์ที่มุ่งสู่ความเท่าเทียม การสร้างพลัง (Empowerment) บนพื้นฐานของการลดความยากจน การพัฒนาทุนมนุษย์ (การศึกษา การดูแลสุขภาพ) การพัฒนาทุนทางสังคม (การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมและการขับเคลื่อนชุมชน) การพัฒนาเพศสภาพ (สุขภาพ สวัสดิการ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมสำหรับสตรี) การคุ้มครองทางสังคม (การลดความเสี่ยง ความเปราะบางที่เกี่ยวข้องกับอายุ การเจ็บป่วย ความทุพพลภาพ ภัยธรรมชาติ วิกฤตเศรษฐกิจ และความขัดแย้งทางแพ่ง) (Rauniyar and Kanbur, 2010 as cited in Gupta, Pouw and Ros-Tonen, 2015 : 544-545)

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง มีนักวิชาการได้ให้นิยามไว้ดังนี้ คริสโตเฟอร์ เจ. จอห์นสโตน (Christopher J. Johnstone) อธิบายว่า เป็นแนวทางการขยายผลประโยชน์การพัฒนาไปสู่คนจำนวนมาก รวมถึงการมีส่วนร่วมที่เพิ่มขึ้น วงรอบของการรับผลประโยชน์ขยายเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาแบบไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง มาจากแนวคิดของนักศึกษารุ่นก่อนที่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงระบบให้เหมาะสมกับคนให้ดีกว่าเดิม การพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังมีปัญหาแนวคิดเกี่ยวกับฐานคิดที่ว่าผู้เป็นเป้าหมายการรับประโยชน์ต้องปรับตัวให้เข้ากับระบบที่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นการให้คุณค่าทางประสิทธิภาพมากกว่าความหลากหลาย พัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังต้องให้ความสำคัญกับประเด็นด้านความยุติธรรมทางเศรษฐกิจและการเมืองพอ ๆ กับการขยายการมีส่วนร่วม (Johnstone, 2021 อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 7) ขณะที่ ไมเคิล ชิบบา (Michael Shibba) ชี้ว่า พัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง เป็นการพัฒนาที่รวมถึงความต้องการของคนจนและคนที่ถูกกีดกัน (Chibba, 2008 อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 7)

สหประชาชาติ ให้คำจำกัดความของการพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ว่าเป็นฐานคิดของพัฒนาที่ยั่งยืนที่ให้ความสำคัญกับสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยให้ผลประโยชน์ของการพัฒนากระจายไปยังกลุ่มคนทุกกลุ่มในสังคม รวมถึงคนเปราะบางและคนด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ สามารถเข้าถึงบริการสาธารณะและโอกาสทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมได้อย่างเท่าเทียมกัน (ชล บุนนาค และภุชณิศ กมลนรเทพ, 2563)

ในความหมายกว้าง จูดีธ เอ. ทีชแมน (Judith A. Tiechman) ให้ความหมายว่าการพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง เป็นการพัฒนาที่จัดหาความมั่นคงทางกายภาพพื้นฐานให้กับประชาชน บรรลุเป้าหมายการจัดความยากจน บรรเทาความขัดสนสิ่งที่เป็นการกีดกันพลเมืองออกจากมีส่วนร่วม การให้ความเท่าเทียมในการเข้าถึงบริการที่ดีโดยเฉพาะเรื่องการศึกษาแก่

คนทุกกลุ่ม ตลอดจนให้ทุกคนมีโอกาสประกอบอาชีพอย่างมั่นคงมีรายได้ที่สมเหตุสมผล (Tiechman, 2016 : 2 อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 7-8)

โจยตา กุปตา (Joyeeta Gupta) นิกกี พาว (Nicky Pouw) และมิเรียม โรส-โทเนน (Mirjam Ros-Tonen) อธิบายว่า การพัฒนาที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง เป็นการพัฒนาที่รวมถึงประชาชนคนชายขอบ ภาคส่วนและท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม โดยกระบวนการทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มสุขภาวะที่ดีของมนุษย์ ความยั่งยืนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม และการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) การพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถปรับตัวได้ ซึ่งตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงใหม่ ๆ ของการกีดกันทางสังคมและการทำให้เป็นชายขอบ (Exclusion and Marginalization) ตลอดจนการได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม (Gupta, Pouw and Ros-Tonen, 2015 : 546)

มุมมองในเรื่องของการกระจายผลประโยชน์ แซม ฮิกกี (Sam Hickey) คุณาน เซน (Kunal Sen) และบาดรู บูเคนยา (Badru Bukanya) ชี้ว่า การพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเมื่อผลประโยชน์ทางสังคมและวัตถุประสงค์กระจายไปอย่างทั่วถึงในสังคมข้ามกลุ่มรายได้ กลุ่มศาสนา ภูมิภาค ชนชาติพันธุ์ เพศสภาพ ผลประโยชน์เหล่านี้ไม่จำกัดเพียงประโยชน์ทางเศรษฐกิจและวัตถุประสงค์ แต่จะต้องเพิ่มสุขภาวะที่ดี มีสมรรถนะ ตลอดจนการเสริมพลังอำนาจทางสังคมและการเมืองให้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง (Hicky, Sen and Bukanya, 2015 อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 8)

ขณะเดียวกัน การพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง มุ่งเน้นในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- 1) องค์ประกอบของมนุษย์ (Human Material) ความสัมพันธ์เชิงสังคม (Social-Relational) และความรู้ความเข้าใจ/สุขภาวะทางจิตวิทยา
- 2) ความครอบคลุม (Inclusiveness) มุ่งเน้นไปความเอาใจใส่คนยากจน (รายได้) คนเปราะบาง (ในแง่ของอายุ เพศ และสถานที่) และคนชายขอบหรือผู้ด้อยโอกาส (ในแง่ของวรรณะ นิกาย ลัทธิความเชื่อ)
- 3) ความครอบคลุมถึงความรู้และแรงบันดาลใจของคนในท้องถิ่นในกระบวนการพัฒนา และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- 4) ความครอบคลุมหมายถึงการเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกของพลเมืองและโครงสร้างพื้นฐานขั้นพื้นฐานในราคาที่สามารถเข้าถึงได้รวมถึงการศึกษา น้ำและพลังงาน ระบบดูแลสุขภาพ ถนนและระบบขนส่งสาธารณะ บริการตำรวจและความปลอดภัย และระบบประกันสังคม
- 5) แนวทางที่ครอบคลุมเรียกร้องให้มีการพิจารณาบริบท ไม่เพียงแต่ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง นิเวศวิทยา และวัฒนธรรมที่มีบทบาทในระดับท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังรวมถึงท้องถิ่นไปจนถึงตัวขับเคลื่อนระดับโลก การกีดกันหรือการรวมที่ไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบในระดับท้องถิ่น
- 6) จะต้องพิจารณาภาคส่วนคนยากจน คนชายขอบ และงานที่เปราะบาง รวมถึงให้ความสนใจสิ่งเหล่านี้ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก อาจรวมถึงภาคเกษตรกรรมขนาดเล็กและการประมง ป่าไม้ชุมชน และยังรวมถึงกิจกรรมทักษะต่ำตามชายขอบของสังคมอุตสาหกรรม รวมถึงวิสาหกิจขนาดเล็กและขนาดเล็กที่ไม่เป็นทางการ ผู้ประกอบการตามบ้าน และพ่อค้าแม่ค้าข้างถนนในเขตเมืองและชนบท
- 7) การพัฒนาแบบครอบคลุมหรือไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังเรียกร้องให้มีแนวทางของการมีส่วนร่วมในธรรมาภิบาลและการสร้างขีดความสามารถ หมายถึงการไม่เลือกปฏิบัติและโอกาสของเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมในสังคม (Gupta, Pouw and Ros-Tonen, 2015 : 546-547)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังให้ความสำคัญกับสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนประโยชน์ของการพัฒนาครอบคลุมไปยังกลุ่มคนทุกกลุ่มในสังคม โดยกลุ่มต่าง ๆ สามารถเข้าถึงบริการสาธารณะและโอกาสทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างเท่าเทียม นอกจากนี้ ยังเป็นการพัฒนาที่บูรณาการภาคส่วนและท้องถิ่นต่าง ๆ ในกระบวนการทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มสุขภาวะที่ดีของมนุษย์ ความยั่งยืนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) การพัฒนาโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถปรับตัวได้ สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงสุดท้ายแล้ว เพื่อการบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

สรุปในภาพรวมของหัวข้อนี้ จะพบว่า จากการสำรวจทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 4 ทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นนั้น ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะใช้การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวทุนนิยมสีเขียวและนิเวศวิทยาสังคม โดยแนวทุนนิยมสีเขียวเป็นการนำเสนอการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Growth) หรือการใช้บีซีจี (BCG) เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา ฯลฯ ส่วนนิเวศวิทยาสังคมนั้น เป็นการนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นความยั่งยืนทางนิเวศและความยุติธรรมทางสังคม เป็นต้น ในขณะที่ทฤษฎีสถาบันนิยมและนิเวศวิทยาเชิงลึก ก็ถือได้ว่าเป็นทฤษฎีทางเลือกของการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านผลการศึกษาที่ตรงหรือใกล้เคียงกับหัวข้อในการวิจัยพบว่า มีเอกสารงานวิจัยดังนี้

ชัยณรงค์ เครือนวน (2550) ได้วิจัยเรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองของการพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง โดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ (Historical Qualitative Research) ผลการวิจัยพบว่า

พัฒนาการของภาคอุตสาหกรรมในจังหวัดระยองแบ่งเป็น 3 ช่วงคือ ยุคอุตสาหกรรมดั้งเดิมเป็นเรื่องของการแปรรูปวัตถุดิบภาคเกษตรให้เป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปอย่างง่าย ยุคที่ 2 หลังสร้างถนนสุขุมวิทเป็นยุคอุตสาหกรรมเกี่ยวเนื่องกับภาคเกษตร แต่เริ่มมีโรงงานที่ไม่มีฐานอยู่ที่ภาคเกษตรบ้างแล้ว ยุคที่ 3 เป็นยุคของอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งพบว่าไม่มีความเกี่ยวข้องกับภาคเกษตรและอุตสาหกรรมท้องถิ่นเลย

สำหรับผู้ขับเคลื่อนกระบวนการสะสมทุนในการพัฒนาอุตสาหกรรม ประกอบด้วยพันธมิตรของกลุ่มทุนหลักสามเสา ได้แก่ รัฐ กลุ่มทุนข้ามชาติ และกลุ่มทุนชาติ ภายใต้บริบทของการพัฒนายังให้ประโยชน์ในเชิงเชื่อมโยงไปยังกลุ่มทุนท้องถิ่นอีกด้วย ขณะเดียวกัน กระบวนการการพัฒนาอุตสาหกรรมของกลุ่มพันธมิตรต่างก็เกื้อกูล พึ่งพิง ซึ่งกันและกัน ผลของการพัฒนาส่งผลให้ภาคการผลิตของระยองเปลี่ยนจากภาคเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรม นำไปสู่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ผลพวงของการพัฒนาที่แท้จริงตกอยู่กับชนชั้นนำเพียงไม่กี่กลุ่ม เกิดปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม การพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงเป็นลักษณะของที่ฝ่ายหนึ่งได้และอีกฝ่ายหนึ่งเสีย (Zero-Sum Game)

ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550) ได้ศึกษาเรื่อง รายงานสถานการณ์มลพิษในเขต มาบตาพุดและศักยภาพในการป้องกันและแก้ปัญหา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในพื้นที่จังหวัดระยอง ตลอดจนสถานการณ์มลพิษและศักยภาพในการจัดการปัญหามลพิษของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่มาบตาพุด ผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์มลพิษในเขตมาบตาพุดเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ของเศรษฐกิจ การเมืองที่มีลักษณะของทวีลักษณ์ทางเศรษฐกิจการเมือง กล่าวคือ ในทางเศรษฐกิจ เป็นการสะสมทุนของโรงงานภาคอุตสาหกรรม ส่วนภาคเกษตรยังคงมีการสะสมทุนเบื้องต้น ส่วนทางการเมือง ประกอบด้วยโครงสร้างอำนาจรัฐแห่งชาติและท้องถิ่นซ้อนทับกันอยู่ การพัฒนาภายใต้โครงสร้างอำนาจดังกล่าวส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่ ทั้งปัญหามลพิษทางอากาศ ทางน้ำ ปัญหาสุขภาพะ ปัญหาสังคมปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้

สำหรับศักยภาพในการจัดการปัญหามลพิษของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กลไกภาครัฐ ไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ปัญหามลพิษในเขตมาบตาพุดได้อย่างเต็มศักยภาพ ภาคเอกชนเอง ก็ประสบความล้มเหลวของกลไกตลาด ดังนั้น จึงควรปรับบทบาทให้ภาคเอกชนสร้างความเป็นธรรม เรื่องการชดเชยด้วยความยุติธรรม ตลอดจนเพิ่มการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการป้องกัน และแก้ปัญหามาบตาพุด

ชัยณรงค์ เครือนวน (2558) ได้วิจัยเรื่อง ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรม ในการพัฒนาอุตสาหกรรม: ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาบตาพุด ดำเนินการ วิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีวิทยาในการศึกษา คือ วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis : CDA) และใช้วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ วาทกรรมเชิงวิพากษ์เข้ากับวิธีวิทยาแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เรียกว่า “การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง” ภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประเด็นคือ หลักการข้ามพหุสาขา (Transdisciplinary Approach) และหลักการวิภาษวิธี (Dialectic) ผลการวิจัยพบว่า

1. พันธมิตรกลุ่มชนชั้นนำ ได้ผลิต/สร้างวาทกรรมกระแสหลัก (Dominant Discourse) เพื่อผลิตซ้ำและสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม (Reproduction of Ideology) โดยสร้างกรอบคิดผ่านการผลิต/สร้างวาทกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรม (Development Discourse) และพยายามทำให้วาทกรรมของตนครองความเป็นเจ้าเหนือวาทกรรมชุดอื่น ๆ (Hegemonic Discourse) ภายใต้กลยุทธ์ที่ทำให้ผู้คนในสังคมและชุมชนท้องถิ่นเชื่อว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจ ความก้าวหน้า จนเกิดเป็นรูปแบบของวาทกรรมกระแสหลัก ภายใต้วาทกรรมโชติช่วงชัชวาล วาทกรรมบรรษัทภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ รวมถึงวาทกรรมความเป็นสีเขียว โดยมีเป้าหมายเพื่อการครอบงำ กดทับ และการสร้างจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) ให้เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม

2. วาทกรรมต่อต้าน (Counter Discourse) เป็นวาทกรรมที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของกลไกรัฐและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาอันเป็นภาคปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของผู้กระทำการ 2 ฝ่ายที่มีอุดมการณ์และอยู่ในเงื่อนไขทางสังคมซึ่งแตกต่างกัน คือ เครือข่ายชนชั้นกลางและชาวบ้านที่เป็นพันธมิตร โดยเครือข่ายชนชั้นกลาง จะมีลักษณะต่อต้านวาทกรรมกระแสหลัก ดังจะเห็นได้จากการผลิตวาทกรรมเพื่อเป็น

เครื่องมือในการสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงปัญหาและผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ส่วนรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยและองค์กรเครือข่าย อันเป็นภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์เพื่อสร้างความอยู่รอด (Survivals) และอยู่ได้ (Existential) ในสังคม สะท้อนความคิดการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรม มีลักษณะเป็นวาทกรรมทางเลือก (Alternative Discourse) คือชาวบ้านการยอมรับวาทกรรมของชนชั้นนำและชนชั้นกลางบนเงื่อนไขของประโยชน์ที่จะได้รับ

3. การต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่างผู้กระทำการกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนได้ส่วนเสียในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยพันธมิตรของกลุ่มชนชั้นนำกับเครือข่ายชนชั้นกลางเป็นการต่อสู้ที่พันธมิตรของกลุ่มชนชั้นนำต้องการขับเคลื่อนอุดมการณ์ทุนนิยม ที่มีภาคอุตสาหกรรมเป็นกลไกในการสร้างความมั่งคั่งและทำให้ฝ่ายของตนเองครองอำนาจในการพัฒนาอุตสาหกรรม ขณะที่ ฝ่ายชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อย ต้องการสร้างความชอบธรรมในการมีส่วนร่วมและประกาศตัวตน รวมถึงสร้างพื้นที่ยืนทางสังคมให้กับตนเอง ในการต่อสู้ทางวาทกรรมและความพยายามของเครือข่ายชนชั้นกลางที่จะสร้างอำนาจนำในภาคประชาสังคม การปะทะประสานกันทั้ง 2 ฝ่าย ก่อให้เกิดความคิดในรูปของการอยู่ร่วมกันระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชน

ชัยณรงค์ เครือนวน, จิรายุทธ์ สีม่วง และกัมปนาท เบ็ญจนาวิ (2559) ได้วิจัยเรื่องทางเลือกการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกในมุมมองของรัฐ เอกชนและภาคประชาชน ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษา วิธีวิทยาที่สำคัญ 2 แนวทาง คือ 1) วิธีวิทยาแบบวิภาษวิธี (Dialectic) 2) วิธีวิทยาแนวสหวิทยาการแบบข้ามพันสาขาวิชา (Transdisciplinary) ผลการวิจัยพบว่า

1. ทางเลือกในการพัฒนาอุตสาหกรรมในมุมมองของภาครัฐ มี 2 ทางเลือก คือ 1) พื้นที่ที่ยังไม่มีการประกอบการอุตสาหกรรมเข้มข้นซึ่งรัฐและกลไกรัฐ เห็นว่า ให้มีการชะลอหรือการหยุดขยายการพัฒนาอุตสาหกรรมไปยังพื้นที่เหล่านั้นก่อน 2) พื้นที่ที่เป็นแหล่งที่ตั้งอุตสาหกรรมแบบเข้มข้น กลไกรัฐได้เสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในมิติต่าง ๆ เช่น การปรับเปลี่ยนการพัฒนาอุตสาหกรรมไปสู่อุตสาหกรรมเชิงนิเวศ การวางแผนยุทธศาสตร์ อุตสาหกรรมมุ่งเป้าและกระจายอุตสาหกรรมไปสู่พื้นที่ที่เหมาะสม การใช้มาตรการทางการคลังเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม, การใช้กลไกทางด้านผังเมือง เพื่อปกป้องพื้นที่สีเขียวและพื้นที่อยู่อาศัย การใช้กลไกรัฐสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคมเพื่อการจัดการทรัพยากร

2. ทางเลือกการพัฒนาอุตสาหกรรมในมุมมองของภาคเอกชน คือการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ทำให้เศรษฐกิจเติบโต และสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยนำแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมเชิงนิเวศ มาใช้ในการประกอบการอุตสาหกรรมและการพัฒนาอุตสาหกรรมที่อยู่บนฐานของความรับผิดชอบต่อสังคมและชุมชนท้องถิ่น เพื่อทำให้ผู้มีส่วนได้เสียได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาอุตสาหกรรม

3. ทางเลือกการพัฒนาอุตสาหกรรมในมุมมองของภาคประชาชน มี 2 มิติ คือ 1) พื้นที่ที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบเข้มข้น เห็นว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมนำมาซึ่งปัญหาและผลกระทบต่อผู้คนในพื้นที่ ภาคประชาชนกลุ่มนี้เสนอให้หยุดสร้างและขยายโรงงานอุตสาหกรรม (Deindustrialization) เนื่องจากไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอุตสาหกรรม 2) พื้นที่ที่ยังไม่มี

การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบเข้มข้นมีทางเลือกและข้อเสนอที่สำคัญ คือการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาให้สอดคล้องกับฐานภูมินิเวศท้องถิ่น

4. พิจารณาถึงทางเลือกการพัฒนาอุตสาหกรรมคือการพัฒนาที่ “สร้างความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม” เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมที่อยู่บนฐานระบบนิเวศหรือการพัฒนาอุตสาหกรรมที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม

สกฤติ อีสริยานนท์ และคณะ (2560) ได้วิจัยเรื่อง การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศในอาเซียนในจังหวัดระยอง ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีวิทยาการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและผู้กระทำการ (Structure and Agency) ภายใต้หลักการหลักภาษาวิธี (Dialectic) ที่เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำการทางสังคม (Agency) และพลังทางโครงสร้างสังคม (Structure) ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม ผลการวิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาที่ผ่านมาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก มี 3 มิติ ดังนี้

1. ผลทางด้านเศรษฐกิจ ชี้ให้เห็นว่ารายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้นแต่ไม่เกิดการกระจายเกิดความเหลื่อมล้ำและช่องว่างรายได้ เกิดอาชีพใหม่ที่เป็นผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรม การล่มสลายของอาชีพเกษตรกรรม เกิดปัญหาความยั่งยืนมั่นคงทางอาหาร

2. ผลทางด้านสังคม ชี้ให้เห็นว่าการผูกขาดของระบบเลือกตั้งประชาธิปไตยแบบตัวแทน การแตกตัวทางสังคม เกิดชนชั้นนำทางเศรษฐกิจการเมือง วิธีชีวิตชุมชนเป็นปัจเจกมากขึ้น สูญเสียที่ดินทำกิน การล่มสลายของชุมชนดั้งเดิม มรดกทางวัฒนธรรมสูญหาย ปัญหาสุขภาพของประชาชนในพื้นที่

3. ผลทางด้านสิ่งแวดล้อม ชี้ให้เห็นว่า เกิดปัญหามลพิษ ทั้งทางน้ำ ดิน อากาศ และทางทะเล การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการแย่งชิงทรัพยากร

สำหรับข้อค้นพบเกี่ยวกับข้อเสนอทางเลือกยุทธศาสตร์การพัฒนาในพื้นที่ภาคตะวันออก มีข้อเสนอว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาควรอยู่ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม พัฒนาตามความต้องการและความพร้อม รวมถึงความเหมาะสมของพื้นที่โดยการจัดแบ่งกลุ่มพื้นที่เพื่อการพัฒนา ตลอดจนการยอมรับความหลากหลายของการพัฒนาทางเลือกอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากภาคอุตสาหกรรมและระบบทุนนิยม

ชัยณรงค์ เครือนวน (25xx) ได้วิจัยเรื่อง การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียนในจังหวัดระยอง : กรณีการปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตมาบตาพุด ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกตการณ์ วิธีการตรวจสอบข้อมูลที่หลากหลาย วิธีวิทยาการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีวิทยาวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและผู้กระทำการ (Structure and Agency Analysis) ภายใต้หลักภาษาวิธี ผลการวิจัย พบว่า

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด เกิดขึ้นภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โครงการดังกล่าวเปรียบเสมือนกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์พัฒนากระแสหลัก ภายใต้กระบวนการที่ค้นของทฤษฎีความทันสมัยโดยใช้ยุทธศาสตร์

การพัฒนาการเติบโตแบบไม่สมดุลที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อส่งออก สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาของพันธมิตรชนชั้นนำไทย ที่ยังตั้งอยู่บนกรอบความคิดของสมการการพัฒนาที่ว่า การพัฒนาคือการเติบโตทางเศรษฐกิจ ชัยณรงค์ ชี้ว่า กระบวนการพัฒนาของพันธมิตรชนชั้นนำไม่เคยเปลี่ยนแปลง แม้ว่าจะเผชิญกับแรงกดดันทางเศรษฐกิจ สังคมหลายมิติ ในทางตรงกันข้าม กลับครองอำนาจนำ (Hegemony) เหนืออุดมการณ์และกระบวนการพัฒนารูปแบบอื่น เนื่องจากพันธมิตรชนชั้นนำไทยสามารถแสวงหายุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์เพื่อผลิตซ้ำ สร้างความชอบธรรม และสร้างพลังอำนาจให้กับกระบวนการพัฒนากระแสหลักได้เสมอมา

2. การพัฒนาอุตสาหกรรมก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ทั้งในเชิงลึกและเชิงกว้าง กระบวนการพัฒนามีทั้งกลุ่มที่ได้ประโยชน์และเสียประโยชน์ ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจ ภาคอุตสาหกรรมได้กลายเป็นกลไกที่สำคัญทำให้ตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดระยองและผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัว เติบโตในอัตราที่ก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง ส่วนระดับจุลภาคนั้น จะพบว่า การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ได้ส่งผลโดยตรงต่อการถือครองที่ดินของชาวบ้านมาบตาพุดทำให้แบบแผนทางเศรษฐกิจและรูปแบบการประกอบอาชีพมีการเปลี่ยนแปลงไปในหลายลักษณะ เช่น ประชาชนกลุ่มหนึ่งสามารถดำรงความเป็นผู้ผลิตอิสระรายย่อย แต่อีกกลุ่มหนึ่งได้ปรับรูปแบบการประกอบอาชีพให้ตอบสนองแรงงานในภาคอุตสาหกรรม รวมถึงกลุ่มผันตัวสู่การประกอบธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับภาคอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันก็มีกลุ่มเลือกที่จะเป็นแรงงานระดับล่างในโรงงานอุตสาหกรรม 2) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเข้ามาของภาคอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดการคลายตัวของแรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชน เกิดกลุ่มหรือช่วงชั้นทางสังคมที่หลากหลาย เช่น กลุ่มนายทุนท้องถิ่น กลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่น กลุ่มผู้ผลิตอิสระรายย่อย ภาคเกษตรกรรม กลุ่มผู้บริการรายย่อย 3) ปฏิกริยาและปฏิบัติการทางสังคมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม ด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความหลากหลายของช่วงชั้นทางสังคม รวมถึงการเผชิญเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่แตกต่างกัน ทำให้ประชาชนแต่ละกลุ่มมีจุดยืน รวมถึงปฏิกริยาต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมแตกต่างกัน นำมาสู่ปฏิบัติการเพื่อปกป้องผลประโยชน์หรือดำรงไว้ซึ่งอุดมการณ์ที่เป็นความคิดและความเชื่อของตน ปฏิกริยาทางสังคมที่เกิดขึ้นของแต่ละกลุ่มจึงมีทั้งการสนับสนุน การต่อต้าน การต่อรอง การสร้างเงื่อนไข แม้กระทั่งการวางตัวเป็นกลาง ซึ่งปฏิบัติการแต่ละรูปแบบต่างมีชุดของความเป็นเหตุเป็นผลรองรับด้วยกันทั้งสิ้น

ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2564) ได้วิจัยเรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนา : ศึกษาการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนวิธีวิทยาวิเคราะห์ใช้การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง (Structure) และผู้กระทำการ (Agency) มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้าง ผู้กระทำการ และนำเสนอทางเลือกการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ผลการวิจัย พบว่า

1. เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อการก่อเกิดและขับเคลื่อนการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ประกอบด้วย การมีอำนาจพิเศษของรัฐรวมศูนย์ การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม (Reproduction of Ideology) ความพร้อมและความได้เปรียบเชิงพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก เงื่อนไขเชิงโครงสร้างดังกล่าวเปรียบเสมือนปัจจัยผลักดันและปัจจัยดึงดูดให้เกิดการปรับกระบวนการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพแก่วิถีการผลิตแบบทุนนิยม

2. ผู้กระทำการที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ประกอบด้วย รัฐและกลไกรัฐ ทั้งที่มีบทบาทโดยตรงและสนับสนุน กลุ่มทุนข้ามชาติ (Multinational Capital) กลุ่มทุนชาติ (National Capital) กลุ่มนักการเมืองระดับชาติและนักการเมืองท้องถิ่น เครือข่ายภาคประชาชน ผู้กระทำการเหล่านี้ต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบความร่วมมือ ความขัดแย้ง และการต่อสู้ช่วงชิง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างอำนาจนำ (Hegemony) ตลอดจนการสร้างความชอบธรรม (Development Discourse) เพื่ออ้างไว้ซึ่งความชอบธรรม (Legitimacy) หรือลดทอนพลังอำนาจของฝ่ายตรงข้าม

3. ทางเลือกการพัฒนา จำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขให้ผู้กระทำการกลุ่มต่าง ๆ อยู่ร่วมกัน ภายใต้หลักความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) โดยให้ความสำคัญกับหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) ในการพัฒนา การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Development) การกระจายผลประโยชน์อย่างเที่ยงธรรม (Equity Distribution) การขจัดสาเหตุที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้ง

ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์ (2564) ได้วิจัย เรื่อง การใช้อำนาจรัฐในการจัดระบบที่ดินของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ กระบวนการวิจัยได้ใช้วิธีวิทยาการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและการกระทำ (Structure and Agency) ภายใต้หลักการหลักวิชาวิธี (Dialectics) รวบรวมข้อมูลโดยการศึกษเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นใช้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า

1. การจัดระบบที่ดินเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก นั้น รัฐได้ใช้อำนาจพิเศษจากการรัฐประหารที่อยู่นอกเหนือระบบกฎหมายปกติ ตั้งแต่การใช้อำนาจของคณะรักษาความมั่นคงแห่งชาติ (คสช.) ออกคำสั่ง คสช. รื้อผังเมืองเดิม รวมถึงการใช้สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ที่แต่งตั้งโดย คสช. ออกพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เพื่อสร้างกลไกรัฐรูปแบบใหม่ที่มีการรวมศูนย์และใช้อำนาจนิยม ทำให้การจัดสรรระบบที่ดินเป็นกระบวนการกีดกันประชาชนออกจากการมีส่วนร่วม ส่วนการจัดระบบที่ขับเคลื่อนโดยรัฐได้รับการสนับสนุนจากพันธมิตรของนายทุนชาติ นายทุนท้องถิ่น และนายทุนข้ามชาติ

2. กระบวนการจัดระบบที่ดิน ถูกต่อต้านจากพันธมิตรของภาคประชาชนที่ประกอบด้วย กลุ่มเกษตรกร ปัญญาชนชนชั้นกลางและพรรคการเมืองฝ่ายค้าน พันธมิตรภาคประชาชนต่อต้านโดยอาศัยรูปแบบการเคลื่อนไหวภายใต้ระบอบเผด็จการ การเมืองบนท้องถนน การเมืองรัฐสภา ตลอดจนการเมืองในกระบวนการยุติธรรมด้วย แต่ก็ไม่สามารถล้มเลิกผังเมืองอีอีซีได้

3. กระบวนการจัดระบบที่ดิน เป็นการใช้อำนาจในการกีดกันประชาชนออกจากที่ดิน โดยใช้รูปแบบที่เป็นกลไกตลาดและการใช้กลไกทางกฎหมาย การกีดกันดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบที่สำคัญคือการสร้างความเป็นคนชายขอบต่อผู้เช่าที่ดิน และการทำลายแหล่งความมั่นคงทางอาหาร รวมถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศ ตลอดจนปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชน

อารตี อยุทธร (2564) ได้วิจัยเรื่อง ระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกและเครือข่ายทุนจีนข้ามชาติ ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิเคราะห์ด้วยทฤษฎี (Textual Analysis) เพื่อวิเคราะห์ความหมายของข้อความหรือบทสนทนา ผลการวิจัยพบว่า

1. บทบาทของประเทศไทย ดำเนินการตามหลักคิดของเสรีนิยมใหม่ ด้วยการถ่ายโอนกิจการของรัฐให้เอกชน (Privatization) มาร่วมลงทุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนให้สิทธิประโยชน์ทางภาษีแก่นักลงทุนต่างชาติ เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับการเคลื่อนย้ายทุนข้ามชาติ ขณะเดียวกันก็ได้ผ่อนคลายนโยบายระเบียบ (Deregulation) ด้วยการออกพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ที่ให้อำนาจรัฐในการเวนคืนที่ดินเพื่อยังประโยชน์ให้กับภาคอุตสาหกรรม รวมถึงการละเว้นกฎหมายปกติอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนา

2. การสร้างเครือข่ายของนักลงทุนจีน มีการสร้างเครือข่ายมาจากประเทศจีนและย้ายฐานการผลิตมาที่ประเทศไทยเป็นแบบกลุ่มอุตสาหกรรม โดยทำการผลิตแบบครบวงจรโดยไม่ต้องพึ่งพาบริษัทของคนไทย ต้นทุนการนำเข้าวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตสินค้าของจีนมีราคาต่ำ บริษัทคนไทยไม่สามารถแข่งขันได้ จึงต้องร่วมทุนกับนักลงทุนจีนหรือเป็นเพียง номินี วัฒนธรรมจีนมีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้างเครือข่าย นักลงทุนจีนจึงเลือกคู่ค้าที่เป็นคนไทยเชื้อสายจีน โดยคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่จะได้รับ บริษัทคนจีนจะจ้างคนจีนในตำแหน่งบริหารและผู้เชี่ยวชาญ คนไทยเป็นเพียงแรงงานไร้ฝีมือ ไม่มีการถ่ายทอดเทคโนโลยี บริษัทจีนมักจ้างแรงงานต่างด้าวผ่านคู่สัญญาย่อย (Subcontract) เพื่อหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบเรื่องสวัสดิการ

3. การพรากที่ดินจากเกษตรกรและปัญหาสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากที่ดินจากภาคเกษตรมาเป็นเขตพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกษตรกรไร้ที่ทำกิน เกิดความขัดแย้งชุมชนท้องถิ่นระหว่างกลุ่มทุนและรัฐ นโยบายของรัฐไม่คำนึงถึงการกระจายที่ดิน กีดกันคนไร้ที่ดิน และคนจนออกจากการเข้าถึงทรัพยากร การละเว้นผังเมืองทำให้มีการตั้งโรงงานบางประเภทในชุมชนได้ เกิดโรงงานขยะรีไซเคิลของนักลงทุนจีน มีการต่อต้านโครงการพัฒนาจากชุมชน เนื่องจากเกิดข้อกังวลเกี่ยวกับผลกระทบต่อวิถีชีวิต สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม

บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการนำเสนอวิธีวิทยาการวิจัยในการวิจัยเรื่อง บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแนวสหวิทยาการแบบข้ามพันสาขา โดยเน้นวิธีวิทยาในการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis : CDA) ซึ่งเป็นวิธีการวิจัยหลักในการวิเคราะห์อุดมการณ์ วิธีวิทยาที่จะนำเสนอในที่นี้จะแบ่งออกเป็น 3 ระดับจากระดับนามธรรมที่เรียกว่าแนวทางในการทำวิจัยไปสู่เทคนิคการวิจัย ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงนำเสนอวิธีวิทยาการวิจัยใน 3 ระดับ ได้แก่

- 3.1 แนวทางในการวิจัย (Methodological Approach)
- 3.2 วิธีการวิจัย (Research Methods)
- 3.3 เทคนิคในการวิจัย (Research Technique)

3.1 แนวทางในการวิจัย

แนวทางการวิจัยสำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้แนวทางสหวิทยาการแบบข้ามพันสาขา (Transdisciplinary Research) ซึ่งมีลักษณะของการศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบองค์รวม โดยเป็นการศึกษาที่มีความหลากหลายทั้งมิติเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ฯลฯ การวิจัยแนวสหวิทยาการแบบข้ามพันสาขาดังอยู่บนฐานคิดที่ว่าสังคมไม่ได้แยกเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมตามสาขาวิชามาตั้งแต่เริ่มแรก หลังจากนั้นจึงได้นำปัจจัยด้านต่าง ๆ ของแต่ละสาขาวิชา มาผสมผสานในรูปของสหวิทยาการ ซึ่งเป็นความพยายามที่จะสลายพรมแดนระหว่างศาสตร์สาขาต่าง ๆ ภายใต้อำนาจที่ความรู้ต่าง ๆ ไม่ได้มีการแยกออกเป็นสาขาวิชาต่าง ๆ แต่ในทางตรงกันข้ามสาขาวิชาต่าง ๆ ควรมีการเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การศึกษาแนวสหวิทยาการแบบข้ามพันสาขาจึงมีเป้าหมายในการเติมเต็มซึ่งกันและกัน เพราะสภาพปัญหาของสังคมที่ดำรงอยู่หรือกำลังศึกษาอยู่ ณ ปัจจุบัน มีความซับซ้อนและมีความไม่แน่นอน รวมถึงมีความหลากหลาย ส่งผลให้การวิเคราะห์สังคมและสิ่งแวดล้อมด้วยศาสตร์สาขาเดียวมีข้อจำกัด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบูรณาการศาสตร์ที่เกี่ยวข้องบนพื้นฐานของการวิเคราะห์แบบองค์รวม (Holistic) กล่าวโดยสรุป หลักการข้ามพันสาขาวิชาเป็นการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์เชิงศาสตร์ต่าง ๆ ของเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองในฐานะที่เป็นระบบเดียวกันตั้งแต่เริ่มแรก ดังนั้น กรอบในการวิเคราะห์จึงไม่ได้แยกออกจากกันของแต่ละศาสตร์หรือสาขาวิชา

3.2 วิธีการวิจัย

ในส่วนของวิธีการวิจัย (Research Method) จะเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการวิเคราะห์อุดมการณ์ โดยใช้แนวการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในฐานะที่เป็นวิธีวิทยาสำหรับการวิจัยวาทกรรมเชิงวิพากษ์ในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติของอุดมการณ์มีกระบวนการวิจัย ดังนี้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2559 : 244-245 ; ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 77-78)

1. วาทกรรมเป็นการใช้ภาษาพูดและเขียน ในฐานะที่เป็นรูปแบบของการปฏิบัติการทางสังคม (Discourse as a Form of Social Practice)
2. การวิเคราะห์วาทกรรม จะต้องเชื่อมโยงกับบริบทในเชิงโครงสร้างทาง เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม
3. การวิเคราะห์วาทกรรม จะต้องตีความในบริบทในทางประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นความเป็นมาหรือความเชื่อมโยงของวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ดำรงอยู่ในสังคม
4. การให้ความสำคัญเกี่ยวกับอุดมการณ์ (Ideology) หมายถึง การมองวาทกรรมในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนของอุดมการณ์หรือเป็นภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ ดังนั้น เป้าหมายของการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ก็คือการสลายมายาภาพ (Demystify) หรือเพื่อถอดรหัสให้เห็นถึงอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังวาทกรรม (Deciphering Ideologies) การวิเคราะห์วาทกรรมจึงมีลักษณะของการวิพากษ์เป็นหัวใจสำคัญ
5. การมองปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาษา (Language) กับอำนาจ (Power) ภายใต้พื้นฐานความเชื่อที่ว่าภาษาไม่มีอำนาจในตัวมันเอง ในทางกลับกันภาษาถูกสร้างขึ้นจากผู้มีอำนาจ โดยผู้มีอำนาจได้พยายามสถาปนาอำนาจผ่านการใช้ภาษาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง ซึ่งส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่ไม่เท่าเทียม (Inequalities) ผลก็คือเกิดความแตกต่างในชีวิตทางสังคม ภาษาจึงเป็นเสมือนตัวกลางที่สร้างหรือทำให้เกิดความแตกต่างทางอำนาจระหว่างกลุ่มคนและชนชั้นทางสังคม
6. ภายใต้ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม ทำให้การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับความไม่เท่าเทียมของกลุ่มคนและชนชั้นทางสังคม รวมถึงกระบวนการสร้างความชอบธรรม (Legitimized) ให้เกิดขึ้นในสังคม
7. การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ เป็นวิธีการศึกษาวาทกรรมทางสังคมที่หลากหลายและมีความซับซ้อน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องบูรณาการศาสตร์และใช้วิธีการศึกษาภายใต้หลักการทำงานแบบสหวิทยาการ (Transdisciplinary Work)

3.3 เทคนิคการวิจัย

ภายใต้แนวทางการวิจัยแบบข้ามพ้นสาขาและวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นวาทกรรมเชิงวิพากษ์ ผู้วิจัยสามารถกำหนดเทคนิคการวิจัยที่ตอบสนองวัตถุประสงค์ของคุชฎินิพนธ์นี้ได้ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนา เป็นวิธีการศึกษาเพื่อการตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ที่ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาอุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์แนวเสรีนิยมใหม่ ซึ่งผู้วิจัยใช้เทคนิคการศึกษาโดยอาศัยการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ซึ่งได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพแบบหลากหลาย (Triangulation) จากนั้นแล้วจะนำไปสู่การบันทึกสรุปผลการศึกษา ในประเด็นเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนาระเบียง

เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อชี้ให้เห็นถึงอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ ตลอดจนลักษณะและบทบาทของเสรีนิยมใหม่ภายใต้บริบททางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจไทย ในการกระบวนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นวิธีการศึกษาเพื่อการตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผู้วิจัยใช้เทคนิคการศึกษาโดยอาศัย การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งได้มาจากการเลือกแบบ เฉพาะเจาะจง โดยมีการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพแบบหลากหลาย จากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำไปสู่อ การบันทึกสรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก เพื่อชี้ให้เห็นถึงเบื้องหลังอุดมการณ์ที่มุ่งตอบสนองการพัฒนาแบบทุนนิยมในประเทศไทย ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่ได้ตอบสนองต่อคนส่วนใหญ่แต่ไปตอบสนองต่อคนกลุ่มน้อย โดยพันธมิตรชน ชี้นำซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ขณะที่ชาวบ้านซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่เป็นผู้เสีย ประโยชน์จากการพัฒนา

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก เป็นวิธีการศึกษาเพื่อการตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผู้วิจัยใช้เทคนิคการศึกษาโดยการอาศัยการศึกษา เอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งได้มาจากการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยมีการ ตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพแบบหลากหลาย จากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำไปสู่อการบันทึกสรุปผลการศึกษา อุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาภาคตะวันออก เพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อเสนอแนะใหม่ ที่เป็นทางเลือกสำหรับการพัฒนา ได้แก่ อุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคมและยุทธศาสตร์ การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ยุทธศาสตร์การเสริม พลังชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัยทั้ง 3 ขั้นตอนดังกล่าว ผู้วิจัยสามารถกำหนดเป็นแผนภาพเพื่อใช้สำหรับ เป็นแนวทางการศึกษาได้ ดังนี้

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 3.1 วิธีดำเนินการวิจัยโดยอาศัยเทคนิคต่าง ๆ 3 ขั้นตอน

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

วิธีการศึกษาในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาโดยอาศัยการศึกษาจากการศึกษาเอกสารเป็นหลักผนวกกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งได้มาจากการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยมีการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพแบบหลากหลาย จากนั้นจึงนำไปสู่การบันทึกสรุปผลการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ในประเด็นเกี่ยวกับการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ระหว่างวันที่ 10 กรกฎาคม 2565 ถึงวันที่ 30 พฤศจิกายน 2565 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

วิธีที่ 1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

มีขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา ประเภทของอุดมการณ์การพัฒนา แนวคิดการพัฒนา ทฤษฎีการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรม วาทกรรมการพัฒนา

2. นำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์เนื้อหาเพื่อให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา

การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง หลังจากนั้น จึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์เป็นข้อสรุปย่อสำหรับเอกสารที่จะใช้ในการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 เอกสารขั้นต้น (Primary Data) หมายถึง ข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เป็นประเภทข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น วารสาร การสัมมนาเกี่ยวกับโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก บันทึกการประชุม เอกสารทางราชการ หนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง เอกสารข้อมูลจากสื่อออนไลน์ต่าง ๆ เป็นต้น

2.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) หมายถึง เอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว เอกสารชั้นรองที่สำคัญและนำมาใช้ในงานวิจัยนี้ เช่น ตำราทางวิชาการ บทความทางวิชาการ รายงานวิจัย บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ เป็นต้น

การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสาร

การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารซึ่งเป็นที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งที่เป็นเอกสารขั้นต้นและเอกสารชั้นรองนั้น ผู้วิจัยใช้แนวทางการตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน โดยการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ในพื้นที่เพื่อนำมาเปรียบเทียบยืนยันความถูกต้องของข้อมูลว่ามีความเหมือนหรือต่างกันเพียงใด

การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร

หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลและมีการตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งการวิเคราะห์เนื้อหาดังกล่าวนี้นี้เพื่อให้เห็นภาพรวมของปรากฏการณ์ที่ศึกษา โดยการตีความเพื่อสร้างข้อสรุป (Conclusions) ที่เป็นหลักการ แนวคิดหรือทฤษฎีที่เรียกว่าการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม เพื่อนำมาสู่การตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัย

วิธีที่ 2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ในการดำเนินการสัมภาษณ์เพื่อแสวงหาข้อมูลอย่างเป็นระบบและมีความลุ่มลึกนั้น ผู้วิจัยดำเนินการโดยอาศัยแนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการมุ่งรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ (Field Research) โดยอาศัยการใช้แนวสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งเป็นการเลือกตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ซึ่งการจะศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับการขับเคลื่อนอุดมการณ์พัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จำเป็นต้องอาศัยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งได้มาจากการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยในขั้นตอนของการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มผู้กระทำการฝ่ายรัฐ ซึ่งหมายถึงกลุ่มการเมืองและข้าราชการประจำ รวมถึงกลุ่ม

ธุรกิจที่เป็นทุนรัฐ กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มผู้กระทำการที่ไม่ใช่รัฐ ซึ่งหมายถึงกลุ่มนักวิชาการและกลุ่มนักกิจกรรมทางสังคม เป็นต้น สำหรับผู้กระทำการที่ผู้วิจัยจะใช้ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนั้น ปรากฏตามตารางที่ 3.1 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3.1 ขั้นตอนที่ 1 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกต่อบุคคลในแต่ละสถานภาพ

รูปแบบการสัมภาษณ์	ผู้กระทำการ	สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำการฝ่ายรัฐ	กลุ่มการเมือง	1. นักการเมืองผู้มีส่วนเกี่ยวข้องข้องกับการต่อต้านระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 2. นักการเมืองท้องถิ่นที่มีอิทธิพลและบทบาททางการเมืองในพื้นที่ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำการฝ่ายรัฐ	กลุ่มข้าราชการประจำ	กลุ่มเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการนำนโยบายไปปฏิบัติ สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.)
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำการภาคประชาชน	ภาคประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	1. นักวิชาการภาคประชาชน 2. ผู้นำกลุ่มต่อต้าน ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำ การภาคธุรกิจ	กลุ่มธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	อดีตผู้บริหารบริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน)

ตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์

การตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในขั้นตอนที่ 1 นี้ ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลโดยอาศัยเทคนิคต่าง ๆ พิจารณาความแตกต่างด้านแหล่งที่มาของข้อมูล ผู้วิจัยจะใช้หลักการตรวจสอบข้อมูลที่หลากหลาย (Triangulation) โดยวิธีการดังนี้

การตรวจสอบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลที่มีจุดยืนแตกต่างกัน โดยการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่มีสถานภาพที่แตกต่างกัน ได้แก่ กลุ่มนักการเมือง กลุ่มข้าราชการประจำ กลุ่มธุรกิจและกลุ่มภาคประชาสังคม เพื่อนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้รับจากผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ให้ข้อมูลที่เหมือนหรือมีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

หลังจากการรวบรวมข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์แล้ว การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในขั้นตอนที่ 1 นี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพซึ่งเป็นการตีความเชิงวิภาษวิธี (Dialectic) เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เกิดจากการสังเคราะห์ (Synthesis) โดยมีลักษณะของการตีความ 2 รูปแบบ ได้แก่

1. การตีความเพื่อจัดกลุ่มข้อมูล (Grouping) คือ การนำเอาข้อมูลที่ใกล้เคียงกันมาแบ่งเป็นกลุ่มเพื่อให้ง่ายต่อการลำดับเหตุการณ์และการนำไปสู่การวิเคราะห์ตีความ เช่น การแบ่งกลุ่มข้อมูลโดยการอาศัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรมและสังคม เป็นต้น โดยการแบ่งออกเป็นยุค และลำดับเหตุการณ์ตามมิติต่าง ๆ ของแต่ละยุคให้อยู่หมวดหมู่เดียวกัน เพื่อเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

2. การตีความในเชิงเหตุและผลหรือการวิเคราะห์สาเหตุเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัยทำการศึกษาอุดมการณ์การพัฒนาดั้งแต่ยุคที่เสรีนิยมใหม่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทย ยุคของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่ยุคของโครงการการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

วิธีการศึกษาในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาโดยอาศัยการศึกษาจากการศึกษาเอกสารเป็นหลักผนวกกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยมีการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพแบบหลากหลาย จากนั้นจึงนำไปสู่การบันทึกสรุปผลการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ในประเด็นเกี่ยวกับการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ระหว่างวันที่ 10 กรกฎาคม 2565 ถึงวันที่ 15 ธันวาคม 2565 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

วิธีที่ 1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

การศึกษาเอกสาร มีขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารทั้งที่เป็นแนวคิดและทฤษฎี รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรม วาทกรรมการพัฒนา การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis : CDA) การวิพากษ์ระบบทุนนิยม แนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัย

2. นำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์เนื้อหาเพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องจากการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์และปฏิบัติการทางวาทกรรม

การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารสำหรับในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองหลังจากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เป็นข้อสรุปรวบยอด เพื่อเป็นข้อมูลในการสร้างแนวทางการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งเอกสารที่ใช้ในการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 เอกสารขั้นต้น หมายถึงข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นประเภทข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้มาจากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น วารสารเกี่ยวกับโครงการการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก บันทึกการประชุม เอกสารทางราชการ หนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ต เอกสารข้อมูลจากสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2.2 เอกสารชั้นรอง หมายถึง เอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว เอกสารชั้นรองที่สำคัญและนำมาใช้ในงานวิจัยนี้ เช่น ตำราทางวิชาการ บทความทางวิชาการ รายงานวิจัย บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ เป็นต้น

การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสาร

การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารซึ่งเป็นสิ่งที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งที่เป็นเอกสารขั้นต้นและเอกสารขั้นรองนั้น ผู้วิจัยใช้แนวทางการตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน โดยการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ในพื้นที่เพื่อนำมาเปรียบเทียบยืนยันความถูกต้องของข้อมูลว่ามีความเหมือนหรือต่างกันเพียงใด

การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยผู้วิจัยทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพรวมของปรากฏการณ์ที่ศึกษา โดยการตีความเพื่อสร้างข้อสรุป (Conclusions) ที่เป็นหลักการ แนวคิด หรือทฤษฎีที่เรียกว่า การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม เพื่อนำมาสู่การตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัย

วิธีที่ 2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ในการดำเนินการสัมภาษณ์เพื่อแสวงหาข้อมูลอย่างเป็นระบบนั้น ผู้วิจัยดำเนินการโดยอาศัยแนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการมุ่งรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยอาศัยการใช้แนวสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งเป็นการเลือกตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ ภาคธุรกิจและภาคประชาชน โดยในขั้นตอนของการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มผู้กระทำการฝ่ายรัฐ ซึ่งหมายถึงกลุ่มการเมืองและข้าราชการประจำ รวมถึงกลุ่มธุรกิจที่เป็นทุนรัฐ กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มผู้กระทำการที่ไม่ใช่รัฐ ซึ่งหมายถึงกลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มนักกิจกรรมทางสังคม เป็นต้น สำหรับผู้กระทำการที่ผู้วิจัยจะใช้ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนั้น ปรากฏตามตารางที่ 3.2 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3.2 ขั้นตอนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกต่อบุคคลในแต่ละสถานภาพ

รูปแบบการสัมภาษณ์	ผู้กระทำการ	สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากการเลือกเฉพาะเจาะจงสำหรับผู้กระทำการฝ่ายรัฐ	กลุ่มการเมือง ระดับชาติและระดับท้องถิ่น	1. นักการเมืองระดับชาติ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการต่อต้านโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 2. นักการเมืองท้องถิ่น ที่มีอิทธิพลและบทบาททางการเมืองในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากการเลือกเฉพาะเจาะจงสำหรับผู้กระทำการฝ่ายรัฐ	กลุ่มข้าราชการประจำ	กลุ่มผู้บริหาร สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.) ที่เกี่ยวข้องกับการนำนโยบายไปปฏิบัติ

ตารางที่ 3.2 (ต่อ)

รูปแบบการสัมภาษณ์	ผู้กระทำการ	สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากการเลือกเฉพาะเจาะจง สำหรับผู้กระทำการ ภาคประชาชน	ภาคประชาชน และ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจาก การพัฒนา	1. นักวิชาการภาคประชาชน 2. ผู้นำกลุ่มต่อต้านการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจ พิเศษภาคตะวันออก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากการเลือกเฉพาะเจาะจง สำหรับผู้กระทำการ ภาคธุรกิจ	กลุ่มธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาระเบียง เศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก	อดีตผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัทปตท. จำกัด (มหาชน)

ตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์

การตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในขั้นตอนที่ 2 นี้ ดำเนินการโดยอาศัยวิธีการตรวจสอบข้อมูลโดยอาศัยเทคนิคต่าง ๆ พิจารณาความแตกต่างด้านแหล่งที่มาของข้อมูล ผู้วิจัยใช้หลักการตรวจสอบข้อมูลที่หลากหลาย (Triangulation) โดยวิธีการการตรวจสอบข้อมูลด้วยการอาศัยความแตกต่างของผู้ให้ข้อมูล หมายถึง การที่ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่มีสถานภาพในการให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น ผู้แทนภาครัฐ ผู้แทนภาคธุรกิจ ผู้แทนภาคประชาชน เป็นต้น เพื่อนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้รับจากผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ให้ข้อมูลที่เหมือนหรือมีความแตกต่างกันหรือไม่

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

หลังจากการรวบรวมและตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์แล้ว การวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนที่ 2 นี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพซึ่งเป็นการตีความในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1. การตีความเพื่อจัดกลุ่มข้อมูล คือการนำเอาข้อมูลที่ใกล้เคียงกันมาแบ่งเป็นกลุ่มเพื่อง่ายต่อการลำดับเหตุการณ์และการนำไปสู่การวิเคราะห์ตีความ เช่น การแบ่งกลุ่มข้อมูลโดยการอาศัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรมและสังคม เป็นต้น โดยการแบ่งออกเป็นช่วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ของแต่ละยุคให้อยู่หมวดหมู่เดียวกัน เพื่อเป็นฐานคิดในการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกต่อไป

2. การตีความในเชิงเหตุและผลหรือการวิเคราะห์สาเหตุเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัยทำการศึกษาอุดมการณ์และวาทกรรมการพัฒนาภายใต้ระบบทุนนิยมในบริบทเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการคลี่คลายมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 และยุคของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อเป็นฐานคิดในการวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนา และนำไปสู่ข้อสรุปเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก

ในขั้นตอนที่ 3 นี้ เป็นวิธีการศึกษาเพื่อการตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผู้วิจัยดำเนินการศึกษา โดยอาศัยการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปสู่การบันทึกสรุปผล การศึกษา โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างวันที่วันที่ 15 กรกฎาคม 2565 ถึงวันที่ 15 ธันวาคม 2565 ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

วิธีที่ 1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ผู้วิจัยนำมาใช้เพื่อศึกษาอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนในภาคตะวันออก คือการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ รายละเอียด มีดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร ศึกษาเอกสารที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวกระแสหลักและกระแสรอง จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา มาสังเคราะห์เนื้อหาเพื่อให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างความยั่งยืน ที่คาดว่าจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาภาคตะวันออก

การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์เป็นข้อสรุปรวบยอด เพื่อสร้างองค์ความรู้ และเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนในภาคตะวันออก ซึ่งเอกสารที่จะใช้ในการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1.1 เอกสารขั้นต้น หมายถึง ข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เป็นประเภทข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น วารสารเกี่ยวกับโครงการการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก บันทึกการประชุม เอกสารทางราชการ หนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง เอกสารข้อมูลจากสื่อออนไลน์ต่าง ๆ เป็นต้น

1.2 เอกสารชั้นรอง หมายถึง เอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว เอกสารชั้นรองที่สำคัญ และนำมาใช้ในงานวิจัยนี้ เช่น ตำราทางวิชาการ บทความวิชาการ บทความวิจัย รายงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการมุ่งรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยอาศัยการใช้แนว สัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นการเลือกตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับการสร้างความยั่งยืนสำหรับภาคตะวันออกในการให้ข้อมูล เช่น ตัวแทนภาครัฐ ผู้นำชุมชนและนักวิชาการ อิสระ เป็นต้น สำหรับผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนั้น ปรากฏตามตารางที่ 3.3 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3.3 ขั้นตอนที่ 3 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก บุคคลในแต่ละสถานภาพ

รูปแบบการสัมภาษณ์	ผู้กระทำกร	สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำกรฝ่ายรัฐ	กลุ่มการเมือง	1. นักการเมืองฝ่ายค้าน/ต่อต้านระเบียบ เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 2. นักการเมืองท้องถิ่นที่มีบทบาททาง การเมืองในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก

ตารางที่ 3.3 (ต่อ)

รูปแบบการสัมภาษณ์	ผู้กระทำการ	สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำการฝ่ายรัฐ	กลุ่มข้าราชการประจำ	กลุ่มเทคโนโลยีที่เกี่ยวกับการพัฒนา ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สำหรับผู้กระทำการภาค ประชาชน	กลุ่มนักวิชาการและกลุ่ม ตัวแทนภาคประชาสังคม	1. นักวิชาการที่ศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับ โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกและ/ หรือระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 2. ผู้แทนประชาชนกลุ่มต่อต้านการพัฒนา ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

วิธีที่ 2 วิธีการตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลในขั้นตอนที่ 3 นี้ จะอาศัยเทคนิคต่าง ๆ โดยพิจารณาความแตกต่าง
ด้านแหล่งที่มาของข้อมูล ผู้วิจัยใช้หลักการตรวจสอบข้อมูลที่หลากหลายโดยวิธีการดังนี้

การตรวจสอบข้อมูลด้วยการอาศัยความแตกต่างของผู้ให้ข้อมูล หมายถึง การที่ผู้วิจัยจะทำการ
สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่มีสถานภาพในการให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น ผู้แทนภาครัฐ ผู้แทน
ภาคประชาชน เป็นต้น เพื่อนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้รับจากผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ให้ข้อมูลที่
ที่เหมือนหรือมีความแตกต่างกันหรือไม่

วิธีที่ 3 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลและมีการตรวจสอบข้อมูลแล้ว จะนำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร
ขั้นต้น เอกสารชั้นรองและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มาทำการวิเคราะห์เพื่อตีความข้อมูลในลักษณะต่าง ๆ
โดยการตีความหลักฐานและการวิเคราะห์สาเหตุในเชิงคุณภาพ ดังนี้

1. การตีความเพื่อจัดกลุ่มข้อมูล หมายถึงการนำเอาข้อมูลที่ใกล้เคียงกันมาแบ่งเป็นกลุ่ม
เพื่อง่ายต่อการลำดับเหตุการณ์และการนำไปสู่การวิเคราะห์ตีความ เช่น การแบ่งกลุ่มข้อมูลโดย
การอาศัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น โดยการแบ่งออกเป็นช่วงเวลาและลำดับ
เหตุการณ์ของแต่ละช่วงเวลาให้อยู่กลุ่มเดียวกัน เช่น ข้อมูลที่เกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนาเพื่อสร้าง
ความยั่งยืนคือ อุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคม ข้อมูลที่เกี่ยวกับยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อสร้าง
ความยั่งยืน ซึ่งมีหลากหลายแนวคิด ได้แก่ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน
ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียม
ในการกระจายผลการพัฒนายุทธศาสตร์การเสริมพลังชุมชน ซึ่งการจัดกลุ่มให้เป็นหมวดหมู่จะ
สามารถวิเคราะห์และตีความได้อย่างถูกต้อง

2. การตีความในเชิงเหตุและผลหรือการวิเคราะห์สาเหตุเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์
โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์พัฒนาการของอุดมการณ์กระแสหลักกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ
ภาคตะวันออก ซึ่งไม่เกิดความยั่งยืน จำเป็นต้องเสนออุดมการณ์ใหม่ คือการพัฒนาแนวชุมชนนิยม
เชิงนิเวศสังคมและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่ใช่การพัฒนาตามแนวทางของระบบทุนนิยม
ซึ่งการพัฒนาตามแนวทางนี้มีความแตกต่างจากการพัฒนาแนวอุตสาหกรรมนิยมที่ดำเนินการมาตั้งแต่

ยุคของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกจนกระทั่งถึงโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก อย่างไรก็ตามการพัฒนาตามแนวทางอุดมการณ์ใหม่นี้จะเป็นทางเลือกในการสร้างความยั่งยืนให้กับภาคตะวันออก

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทที่ 4

บริบททางประวัติศาสตร์ของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นการเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ ระหว่างการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือที่รู้จักกันว่าอีสเทิร์นซีบอร์ดกับระเบียบ เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกหรือ อีอีซี เนื่องจากฐานคิดของวิวิธวิทยาเชิงประวัติศาสตร์มีความเชื่อว่า เหตุการณ์ในอดีตจะมีผลต่อเหตุการณ์ในปัจจุบัน และเหตุการณ์ในปัจจุบันจะมีผลต่อเหตุการณ์ ในอนาคต ซึ่งในแง่นี้ก็ยิ่งนำไปสู่ความสามารถในการวิเคราะห์และวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนา ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกด้วย ดังนั้น ในหัวข้อนี้จะนำเสนอผลการศึกษานี้ บริบท ทางประวัติของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็น 4 หัวข้อใหญ่ ดังนี้

4.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณ ชายฝั่งทะเลตะวันออก

4.2 อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

4.3 ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล ตะวันออก

4.4 ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกับการต่อยอดโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่ง ทะเลตะวันออก

4.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่ง ทะเลตะวันออก

เพื่อความเข้าใจในยุทธศาสตร์การพัฒนาของพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จำเป็นต้องเข้าใจพัฒนาการของเศรษฐกิจไทย ที่มีผลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา อุตสาหกรรม ตั้งแต่การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า ที่ประกอบด้วยปัจจัยที่ส่งผลต่อ ความสำเร็จ และปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดของการพัฒนาทดแทนการนำเข้า กระทั่งนำไปสู่การปรับเปลี่ยน ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมของไทยในระยะต่อมา นั่นคือยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อการส่งออกในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยมีหลากหลายปัจจัยที่ส่งผลต่อ ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ดังกล่าว รายละเอียดดังนี้

การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า เริ่มขับเคลื่อนตั้งแต่มีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 ถือได้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนา อุตสาหกรรมของประเทศไทยช่วงปี พ.ศ. 2503-2504 เพื่อตอบสนองตลาดภายในประเทศและแทนที่ สินค้าสำเร็จรูปจากต่างประเทศ โดยยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า นั้น ตั้งอยู่บนกรอบทฤษฎีการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth Theory) ที่ตั้งอยู่บน ฐานคิดของความเชื่อที่ว่า การเพิ่มพูนรายได้แก่ประชาชนจะส่งผลต่อการพัฒนาทางสังคม ทางการเมือง และบุคคลโดยธรรมชาติ ดังนั้น ควรให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมของ ชาติ (GNP) โดยใช้อุตสาหกรรมภายในเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างความเติบโต (Engine of Growth) (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 22)

เมื่อย้อนกลับไปมองพัฒนาการของเศรษฐกิจไทย นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1950 ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจอย่างพลิกผัน รัฐบาลได้ลงทุนด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ปัจจัยพื้นฐานทางสังคมและสนับสนุนการลงทุนด้านหัตถอุตสาหกรรมอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะโครงการที่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับอุตสาหกรรมในเมือง พร้อมกันนี้ รัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI) ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน การส่งเสริมการลงทุนได้มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม เนื่องจากกฎหมายส่งเสริมการลงทุนมีสิ่งจูงใจมากมายเพื่อกระตุ้นการลงทุนภาคเอกชนทั้งภายในและต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เป้าหมายโดยรวมของนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมคือการทดแทนการนำเข้า อุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมต้องเสนอที่จะผลิตสินค้าสำหรับตลาดภายในประเทศเพื่อทดแทนสินค้าเข้า (อินแกรม, เจมส์ ซี, 2552 : 425-427) กรณีดังกล่าวส่งผลต่อการพัฒนาบนเส้นทางที่นำไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว จากการสนับสนุนของธนาคารโลกอย่างเต็มที่ โดยเน้นความสำคัญของตลาด บทบาทการนำเข้าของภาคเอกชน และบทบาทที่สำคัญของการลงทุนจากต่างชาติ (เบลโล, วอลเดน, คันนิงแฮม, เซียร์ และปอห์, ลี เค็ง, 2545 : 10) กรณีของนักลงทุนต่างชาตินั้น รัฐบาลมองว่าบริษัทข้ามชาติเป็นแหล่งเงินทุนที่จะเข้ามาแทนที่การลงทุนโดยรัฐ และยังเป็นผู้ผลักดันให้กิจกรรมทางอุตสาหกรรมเกิดการขยายตัวออกไปอีกด้วย ขณะเดียวกัน บริษัทข้ามชาติยังถูกมองว่า เป็นผู้นำความเชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีและการจัดการลงทุนมาสู่ประเทศ การส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศได้กลายเป็นนโยบายหลักของเศรษฐกิจชาติ (เบลโล, วอลเดน, คันนิงแฮม, เซียร์ และปอห์, ลี เค็ง, 2545 : 18)

กล่าวได้ว่า การเติบโตในระยะแรกมาจากแรงสนับสนุนของธนาคารโลก ที่มีส่วนในการทำโครงการเศรษฐกิจช่วงปลายทศวรรษ 1950 (2493-2502) รัฐบาลของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยอมรับการชี้แนะของธนาคารโลกในการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากการควบคุมโดยรัฐบาลแบบเข้มงวด (สมัยรัฐบาล จอมพล ป.) ไปสู่ข้อเสนอที่สนับสนุนให้เอกชนเป็นผู้นำในการพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้แล้ว ธนาคารโลกยังได้เสนอแนะให้ไทยใช้ยุทธศาสตร์ การผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า พร้อมจัดหาทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสร้างสาธารณูปโภคและมาตรการที่จำเป็นอื่น ๆ เพื่อเสริมสร้างการก้าวสู่ประเทศอุตสาหกรรมอีกด้วย (เบลโล, วอลเดน, คันนิงแฮม, เซียร์ และปอห์, ลี เค็ง, 2545 : 17)

กระแสการพัฒนาในช่วงทศวรรษ 2500 สามารถสะท้อนให้เห็นได้จากผลการศึกษาของผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์ (2546 : 180-181) ที่ชี้ให้เห็นถึงตัวขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในสมัย จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับแรงกระตุ้นอยู่ 2 ปัจจัย คือ สินค้าส่งออกด้านการเกษตรและการไหลเข้าของเงินทุนและเงินช่วยเหลือต่างประเทศ รัฐบาลได้วางนโยบายและออกแบบโครงสร้างระบบเศรษฐกิจ ที่เอื้อต่อการขนถ่ายสินค้าส่วนเกินจากภาคเกษตรที่กำลังขยายตัว เพื่อตอบสนองต่อความต้องการด้านการบริโภค และการลงทุนด้านเศรษฐกิจการค้า รวมถึงอุตสาหกรรมในเมือง การสะสมทุนของนักธุรกิจไทย การพึ่งพิงการขยายตัวของตลาดภายในประเทศเป็นหลัก เศรษฐกิจไทยเติบโตภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวเป็นเวลากว่า 2 ทศวรรษ อย่างไรก็ตาม ชีตจำกัดของนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าได้มาถึงทางตัน เนื่องจากการอิมพอร์ตของตลาดภายในที่ไม่สามารถขยายตัวได้อีก

สำหรับแนวคิดการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกนั้น เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500 นักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกได้ให้ความสนใจกับปัญหาเกี่ยวกับขีดจำกัดของตลาด ปัญหาดุลการชำระเงินของประเทศกำลังพัฒนาที่มุ่งเน้นการส่งเสริมอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าที่เกิดจากมาตรการการตั้งกำแพงภาษีขาเข้าเพื่อคุ้มครองอุตสาหกรรมภายใน ขณะเดียวกัน การใช้นโยบายดังกล่าวได้ประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย ทั้งในอินเดียและกลุ่มประเทศแถบละตินอเมริกา ปัญหาเหล่านี้ได้มีการนำมาเปรียบเทียบกับผลสำเร็จของประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออก ที่มุ่งเน้นยุทธศาสตร์การสร้างความสำเร็จเติบโตด้วยการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม อาทิ ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ไต้หวัน หลังวิกฤติน้ำมัน อัตราการเจริญเติบโตของประเทศดังกล่าว พบว่า สูงกว่าอินเดียและลาตินอเมริกัน นอกจากนี้ยังพบว่าประสบความสำเร็จมากกว่าประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้วในยุโรปอีกด้วย จากความสำเร็จของประเทศอุตสาหกรรมย่านเอเชียตะวันออก ได้นำไปสู่การออกแบบจำลองด้านเศรษฐกิจเพื่อเป็นต้นแบบให้กับประเทศอื่น ๆ ธนาคารโลกและนักเศรษฐศาสตร์จากโลกตะวันตกได้พัฒนาทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ นโยบายการลดภาษีขาเข้าให้อยู่ในระดับต่ำและนโยบายการลดบทบาทของรัฐในการเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจ ขณะที่ แนวคิดการเติบโตด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกของไทย ได้เริ่มก่อตัวตั้งแต่ทศวรรษ 2510 หลังจากเทคโนโลยีไทยที่ได้รับการศึกษาจากสหรัฐอเมริกาได้นำแนวคิดดังกล่าวกลับมาปรับใช้กับประเทศไทย โดยที่ปรึกษาเศรษฐกิจต่างประเทศและเทคโนโลยีไทย ต่างก็สนับสนุนแนวคิดดังกล่าวนี้ ในทางกลับกันขณะนั้น นักธุรกิจและข้าราชการไทยอื่น ๆ ยังให้ความสนใจแนวคิดนี้ค่อนข้างน้อยตราบโตที่สินค้าเกษตรของไทยยังคงส่งออกได้และฟูเฟื่องอยู่ในตลาดโลก (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 181)

อย่างไรก็ดี ปี พ.ศ. 2510 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ชี้ให้เห็นถึงขีดจำกัดของนโยบาย ที่ส่งเสริมและสนับสนุนอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า ถ้าหากยังดำเนินการต่อไป ต่อมาในปี พ.ศ. 2512 ธนาคารแห่งประเทศไทยก็ได้ชี้ให้เห็นถึงผลดีของการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ในปี พ.ศ. 2514 ได้กล่าวถึงความจำเป็นของการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก แต่ก็ยังชี้ให้เห็นว่ายังไม่สามารถยกเลิกมาตรการต่าง ๆ ในการคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในได้ ทั้งยังไม่มีแผนใด ๆ ของมาตรการส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก กระนั้นก็ตาม ในปี พ.ศ. 2515 ก็ได้มีการปรับปรุงพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนคือการกำหนดมาตรการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก แต่ก็ยังเป็นเพียงมาตรการที่เติมเข้าไปในยุทธศาสตร์ส่งเสริมการลงทุนสำหรับอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2519 นโยบายส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกมีความชัดเจนขึ้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 181-182)

กล่าวโดยรวมแล้ว ความพยายามของเทคโนโลยีในการกระตุ้นให้มีการส่งเสริมสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก แต่ยังมีมาตรการไม่เด่นชัด โครงสร้างระบบเศรษฐกิจภายใต้ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าในอดีตที่ผ่านมาไม่เอื้ออำนวยให้กับการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก อาทิ การตั้งกำแพงภาษีขาเข้าส่งผลต่อต้นทุนด้านสินค้าทุนและการนำเข้าปัจจัยการผลิตสูงขึ้น สถานการณ์เช่นนี้ไม่เอื้อต่อการส่งเสริมการลงทุนด้านการพัฒนา

อุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ในทางกลับกัน เป็นแรงจูงใจให้นักลงทุนต่างประเทศและธุรกิจภายใน ทำการลงทุนในกิจการที่สนองต่อความต้องการของตลาดภายในมากกว่า ช่วงทศวรรษ 2520 รากฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าเริ่มสั่นคลอน อันเกิดมาจากปัญหาเศรษฐกิจ อาทิ สินค้าเกษตรประสบปัญหาราคาคต่ำในตลาดโลก ปี พ.ศ. 2516 ราคาน้ำมันสูงขึ้น สหรัฐอเมริกา ถอนตัวจากอินโดจีนในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายของสหรัฐอเมริกาต่อเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ส่งผลต่อเงินช่วยเหลือทางด้านทหารและเศรษฐกิจต่อไทยลดลงตามไปด้วย ผลที่ตามมาคือ อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ชะลอตัวลง นักธุรกิจและนายธนาคารชั้นนำของประเทศไทยได้เสนอให้รัฐบาลปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจแนวใหม่ คือให้มีการส่งเสริมอุตสาหกรรมส่งออกมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นขีดจำกัดของนโยบายเพื่อทดแทนการนำเข้าว่า ได้นำประเทศเข้าสู่ทางตันแล้ว (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 178)

ช่วงปลายทศวรรษ 2520 เกิดปัญหาตัวเลขทางเศรษฐกิจลดลง เนื่องจากการผลิตภายใน เพื่อทดแทนการนำเข้าไม่ได้ผลดีตามที่คาดหวังไว้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเห็นว่าการส่งเสริมการส่งออกคือทางออกของการแก้ไขปัญหา ทั้งยังได้รับแรงหนุนจากสถาบันการเงินระหว่างประเทศ คือ ธนาคารโลกและไอเอ็มเอฟ ซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตว่าประเทศไทยควร จะปรับเปลี่ยนมาใช้กลยุทธ์ส่งเสริมการส่งออก โดยเสนอมาตรการต่อรัฐบาลไทย ได้แก่ การลดภาษีนำเข้าและส่งออก การลดค่าเงินบาท การกีดกันทางการค้า อันจะเป็นก้าวสำคัญก่อนเข้าสู่ระบบ การค้าเสรีต่อไป คณะทำงานของธนาคารโลกได้ชี้ให้เห็นตัวอย่างของประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ในบริเวณที่ใกล้เคียงกับไทย อาทิ ฮองกง ไต้หวัน เกาหลีใต้ และสิงคโปร์ ประเทศเหล่านี้มีปัญหา ค่าแรงที่สูงขึ้น ผลกำไรตกต่ำเพราะส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น (Labor-Intensive Industries) จากสถานการณ์ดังกล่าว จำเป็นต้องหาทางลงทุนในประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ ดังเช่น ประเทศไทย และนี่จะเป็นโอกาสที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทยที่จะเปลี่ยนกลยุทธ์ครั้งสำคัญ โดยมาบรรจบจะเป็นฐานที่มั่นเชิงยุทธศาสตร์ได้ต่อไป (นพรัตน์ วรรณเทพสกุล, 2560 : 271-273)

ภายใต้สถานการณ์และปัจจัยทางเศรษฐกิจ รวมถึงข้อจำกัดของการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อทดแทนการนำเข้า ส่งผลให้ประเทศไทยหันกลับมาใช้ยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อการส่งออก โดยธนาคารโลกได้ปรับเปลี่ยนนโยบายจากการส่งเสริมการผลิตเพื่อทดแทน การนำเข้า มาสู่การสนับสนุนอุตสาหกรรมผลิตเพื่อการส่งออกแทน ดังคำปรารภของ นายโรเบิร์ต แม็คคานามารา ประธานธนาคารโลกในปี 2518 ที่ว่า “เราต้องพยายามเป็นพิเศษที่จะทำให้หลาย ประเทศหันการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าที่มีตลาดรองรับที่เล็กมาก มาสู่การผลิตเพื่อการส่งออก ซึ่งมีผลต่อประเทศมากกว่า” โดยการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจากเทคโนโลยีใหม่ ที่ได้รับการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกจากต่างประเทศ เช่น สมาคมนายธนาคารไทย และ สมาคมอุตสาหกรรมไทยก็ได้ลှอบรัฐบาลไทยให้เปลี่ยนแนวนโยบาย (เบลโล, วอลเดน, คันนิงแฮม, เชียร์ และปอห์, ลี เค็ง, 2545 : 19-20)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภาคตะวันออก เกิดจากสถานการณ์ และข้อจำกัดของการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ได้ก่อให้เกิด การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเริ่มมีการวางมาตรการส่งออกสินค้า อุตสาหกรรม ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 22)

ต่อด้วยแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 ได้มีมาตรการสนับสนุนการส่งออกที่มีความชัดเจนมากขึ้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 181) สำหรับมาตรการที่สามารถพัฒนามาเป็น ยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อการส่งออกอย่างเป็นรูปธรรม ได้ถูกกำหนดไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ดังตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด คือ ในปี พ.ศ. 2525 รัฐบาลภายใต้การนำของ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ได้เพิ่มสิทธิประโยชน์แก่สินค้าอุตสาหกรรมส่งออก อาทิ การยกเว้นภาษีเงินได้ตั้งแต่ 3-8 ปี การยกเว้นภาษีนำเข้าเต็มพิกัด การอนุญาตให้บริษัทที่ได้รับการส่งเสริมมีที่ดินเป็นของตนเอง บริษัทต่างชาติสามารถนำบุคลากรเข้ามาในประเทศได้ และให้สามารถโอนเงินกำไรออกนอกได้ นอกจากนี้แล้ว ยังได้กำหนดมาตรการผ่อนคลายนโยบายการควบคุมเงินตรา การลดค่าเงินบาทหรือปรับ อัตราแลกเปลี่ยนแบบลอยตัว เป็นต้น (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542 : 318)

จะเห็นได้ว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภาคตะวันออก ได้เริ่มก่อรูปขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อรัฐบาลภายใต้การนำของ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ มีนโยบาย กระจายอุตสาหกรรมออกสู่ภูมิภาค เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมาภาคเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม กระจุกตัวอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ดังนั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) กลยุทธ์การพัฒนาของรัฐบาลจึงได้กำหนดเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง (Spatial Development Strategies) เพื่อกระจายความเติบโตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกสู่ภูมิภาค ซึ่งตามแผนการพัฒนาของรัฐบาล ได้ดำเนินการคัดเลือกเป้าหมายจำนวน 5 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ภาคตะวันตก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ภาคเหนือตอนบนและจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคใต้ (กลุข เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2530 : 68-69 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 33-34)

กล่าวได้ว่า โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลของ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อปี พ.ศ. 2525 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเป็นตัวจักรสำคัญ ในการขับเคลื่อนและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ภายใต้วิสัยทัศน์ที่พึงปรารถนา ของการเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) จึงได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาให้ประเทศไทย เป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรมเมื่อสิ้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 และเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ภายในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดบทบาทพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล ตะวันออก ให้เป็นฐานการผลิตสำหรับอุตสาหกรรมใหม่ของประเทศ เพื่อกระจายพื้นที่ การเจริญเติบโตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกนอกเขตกรุงเทพมหานคร ตลอดจนการเป็นประตู เชื่อมโยงการพัฒนาไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเชื่อมต่อไปยังภาคเหนือ ทั้งนี้จากการพิจารณา พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกแล้วเห็นว่ามิชข้อได้เปรียบด้านทรัพยากรธรรมชาติและโครงสร้างพื้นฐาน มีศักยภาพและความเหมาะสมสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2526 : 11-12, 18 ; ไทยพับลิก้า, 2555)

เมื่อพิจารณาแผนงานของรัฐบาล ในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ โดยมีการเตรียมเวนคืน ที่ดินสำหรับรองรับภาคอุตสาหกรรมประมาณ 2 แสนไร่ ประมาณการลงทุนในส่วนของภาครัฐ ระยะแรกประมาณ 1 แสนล้านบาท สำหรับการดำเนินงานจะอยู่ในรูปแบบการผสมผสานระหว่าง

ภาครัฐและเอกชน โดยจะมีภาครัฐเป็นผู้นำด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการร่วมลงทุน ในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ อาทิ โครงการปิโตรเคมีแห่งชาติ โครงการปุ๋ยแห่งชาติ เป็นต้น ส่วนภาคเอกชนนั้นจะเป็นผู้ลงทุนในภาคอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน การลงทุนของภาครัฐจะเป็นพื้นฐานสำหรับรองรับการลงทุนภาคเอกชน นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้กำหนดนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนการลงทุน เช่น การให้ความสำคัญและการให้สิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ในการลงทุน ในรูปแบบต่าง ๆ ในภาคตะวันออก ทั้งในเรื่องของการลดภาษีการค้าและภาษีเงินได้นิติบุคคล รวมถึงการผ่อนคลायกฎระเบียบต่าง ๆ ของทางราชการ เป็นต้น ในทางกลับกัน ก็ได้ลดสิทธิประโยชน์การลงทุนในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลลงจากเดิม (กฤษฎีกาเพิ่มพันธบัตร และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2530 : 76 ; สุริชัย หวันแก้ว, 2549 ; เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และวัลย์พร มุขสุวรรณ, 2546 : 12-13)

ขณะดำเนินการโครงการฯ ได้เกิดการหยุดชะงักลงชั่วคราวหนึ่ง เนื่องด้วยในปี พ.ศ. 2526 ประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติด้านการคลัง รัฐบาลได้มีมาตรการแบบเข้มงวดในการควบคุมงบประมาณและรายจ่ายภาครัฐ โดยนโยบายเศรษฐกิจของรัฐได้มุ่งเน้นไปที่การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ มากกว่าการกระตุ้นการเติบโตด้านเศรษฐกิจ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 34) แต่ด้วยแรงกดดันจากพันธมิตรประกอบด้วยเทคโนโลยีจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและนายทุนชาติ รวมถึงทุนท้องถิ่น ได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวผ่านพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลกดดัน พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ให้ดำเนินโครงการฯ ต่อไป ภายใต้แรงกดดันดังกล่าว รัฐบาลจึงปรับลดเงินลงทุนโครงสร้างพื้นฐานลงร้อยละ 30 ส่งผลต่อการเริ่มขับเคลื่อนโครงการฯ อีกครั้งในช่วงกลางปี พ.ศ. 2528 จากนั้น ในช่วงทศวรรษ 2530 โครงการฯ ก็ได้ทะยานขึ้นอีกครั้ง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 34-35)

หลังข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord) ในปลายทศวรรษ 2520 ส่งผลต่อค่าเงินเยนที่แข็งตัวขึ้น เกือบเท่าตัวเมื่อเทียบกับดอลลาร์สหรัฐฯ ผลก็คือค่าเงินเยนเมื่อเทียบกับเงินบาทไทยแข็งค่าขึ้นด้วย และยังส่งผลต่อค่าเงินสกุลอื่น ๆ ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมของเอเชีย อาทิ เกาหลีใต้ ไต้หวัน ฮองกง ซึ่งกลุ่มประเทศดังกล่าวต้องการขยายฐานการผลิตและโยกย้ายโรงงานไปยังประเทศที่มีค่าแรงถูก เช่น มาเลเซีย ประเทศไทย อินโดนีเซีย เป็นต้น ทั้งนี้ การลงทุนจากต่างประเทศโดยเฉพาะญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วภายหลัง พ.ศ. 2529 โดยมีเป้าหมายเพื่อใช้ไทยเป็นฐานการผลิตเพื่อการส่งออก เป็นสำคัญ หลังข้อตกลงพลาซ่าค่าเงินบาทของไทยได้เปรียบประเทศอื่น ๆ ซึ่งได้มีการคาดการณ์ว่า ไทยจะกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) ได้กลายเป็นกระแสความคิดหลักของการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้ไทยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนา โดยมุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการเป็นสำคัญ นอกจากนี้การได้รับความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ จากต่างประเทศ ทั้งในเรื่องของเงินช่วยเหลือและการกู้ยืมเงิน ตลอดจนเทคโนโลยีต่าง ๆ โดยรูปแบบของความช่วยเหลือเหล่านี้ กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ซึ่งมีผลต่อการเติบโตที่ทะยานขึ้นตามมาอีกครั้ง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 35 ; พอพันธ์ อูยานนท์, 2564 : 331)

ช่วงปลายแผนฯ 5 ต่อด้วย แผนฯ 6 (พ.ศ. 2530-2534) อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจเริ่มขยายตัวสูงขึ้น ซึ่งความสำเร็จเกิดจากหลายปัจจัยแต่ก็ถือได้ว่าเป็นผลมาจากแนวนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลด้านการส่งเสริมการลงทุนที่สามารถนำการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ

(Foreign Direct Investment : FDI) จำนวนมากเข้าประเทศไทย ส่งผลต่อการลงทุนในประเทศ เป็นไปอย่างคึกคัก ปฏิเสธไม่ได้ว่านี่คือผลงานที่เกิดจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ต่อมาด้วยการสนับสนุนอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ระยะที่ 2 ประกอบด้วยอุตสาหกรรม 5 ประเภท ได้แก่ เหล็กและผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์เคมีและปิโตรเลียม เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ยานยนต์ แปรรูปการเกษตร กล่าวได้ว่าอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจคือภาพของการบรรลุความสำเร็จของการพัฒนา ส่งผลให้การบริหารของรัฐบาลขณะนั้น ได้รับการยอมรับจากนักธุรกิจไทยและประชาชนทั่วไป ซึ่งหลายฝ่ายยอมรับว่ามีความจำเป็นต้องเร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมเหล่านี้ให้เกิดขึ้นโดยเร็ว (นพนนท์ วรรณเทพสกุล, 2560 : 268)

สรุปโดยภาพรวม จะเห็นได้ว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อให้เป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Engine of Growth) สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 ช่วงแรกของการพัฒนา พ.ศ. 2525-2537 และระยะที่ 2 ช่วงของการพัฒนา พ.ศ. 2539-2548 (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 35)

การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ระยะที่ 1 พ.ศ. 2525-2537 ครอบคลุมพื้นที่ ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา โดยมีพื้นที่เป้าหมายคือ มาบตาพุดและแหลมฉบัง ด้วยพื้นที่มาบตาพุดมีแหล่งก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทย ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำหรับปิโตรเคมีและอุตสาหกรรมหลักที่จะนำไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมต่อไป ส่วนพื้นที่แหลมฉบังเป็นบริเวณเอื้อต่อการพัฒนาเป็นท่าเรือน้ำลึก สามารถพัฒนาเป็นท่าเรือสมัยใหม่ของประเทศ ผลของการพัฒนาตามโครงการในระยะที่ 1 ซึ่งประเมินโดยภาครัฐ พบว่า ประสบความสำเร็จในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามเป้าหมาย ดังนั้น จึงได้ดำเนินต่อในระยะที่ 2 คือ พ.ศ. 2539-2548 อันเป็นการขยายผลในเชิงปริมาณที่มากขึ้น อาทิ การเร่งรัดโครงการท่าเรือ การเปิดประตูสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและประเทศอินโดจีน โดยมีเป้าหมายและขยายการพัฒนาพื้นที่ 8 จังหวัด ได้แก่ ระยอง ชลบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี นครนายก สระแก้ว จันทบุรีและตราด ซึ่งผลจากการพัฒนาในระยะที่ 2 พบว่า ยังคงประสบความสำเร็จในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2549 : 24-25)

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกนั้น ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำหรับการพัฒนาประเทศเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีรายได้เป็นตัวชี้วัด โดยเริ่มที่การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด เนื่องจากเป็นเขตที่มีการวางท่อก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทยมาขึ้นฝั่งที่มาบตาพุด และเป็นที่ตั้งของแหล่งอุตสาหกรรมหนักหลากหลายประเภท อาทิ โรงแยกก๊าซธรรมชาติ อันเป็นต้นกำเนิดของอุตสาหกรรมที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบและอุตสาหกรรมปิโตรเคมี โรงงานผลิตเม็ดพลาสติก โรงงานผลิตโซดาแอช โรงเหล็ก โรงงานโอเลฟินส์ โรงงานอะโรเมติกส์ โรงงานปุ๋ยแห่งชาติ ฯลฯ กล่าวได้ว่าอุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นฐานการผลิตที่สำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศเพื่อเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน รัฐบาลได้ก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด เพื่อรองรับอุตสาหกรรมหนัก เขตพื้นที่มาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้ผลิตนำเข้าวัตถุดิบ และส่งออกผลิตภัณฑ์เพื่อจำหน่ายยังต่างประเทศได้อย่างรวดเร็ว

4.2 อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

ในกระบวนการพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกนั้น พบว่ามีอุดมการณ์การพัฒนาที่เกี่ยวข้องเป็น 2 ฝ่ายใหญ่ ๆ คือ อุดมการณ์หลักของชนชั้นนำที่สนับสนุนการพัฒนาแนวอุตสาหกรรมทุนนิยมกับอุดมการณ์ต่อต้าน ซึ่งแบ่งออกเป็นอุดมการณ์นิเวศนิยมของชนชั้นกลางในเมืองและอุดมการณ์ชุมชนนิยมของชาวบ้าน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่อุตสาหกรรมที่มาบตาพุด ดังนั้น ในหัวข้ออุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จะแบ่งออกเป็นหัวข้อย่อย 3 หัวข้อ ดังนี้

4.2.1 อุดมการณ์หลักกับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

4.2.2 อุดมการณ์ต่อต้านแนวนิเวศนิยมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

4.2.3 อุดมการณ์ต่อต้านแนวชุมชนนิยมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

4.2.1 อุดมการณ์หลักกับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

อุดมการณ์การพัฒนากระแสหลัก เป็นอุดมการณ์ที่เกิดจากการผลิต/ผลิตซ้ำโดยรัฐ เพื่อสร้างระบบความคิด ความเชื่อ ตลอดจนการครอบงำเพื่อให้สังคมยอมรับอุดมการณ์การพัฒนา โดยจะต้องมีการผลิตซ้ำอุดมการณ์เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยมให้ดำรงอยู่และดำเนินต่อไปภายใต้การพัฒนาตามแนวทางของระบบทุนนิยม จากแนวคิดดังกล่าวนี้ สามารถสะท้อนให้เห็นเป็นตัวอย่างได้จากงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2558) ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงตัวแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดว่า เริ่มต้นจากข้อจำกัดของการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า ที่ไม่สามารถเป็นกลไกในการพัฒนาเพื่อสร้างการเติบโตได้อีกต่อไป โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จึงได้ก่อรูปขึ้นภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยม โดยมีเป้าหมายคือการมุ่งเน้นการสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม (Reproduction of Ideology) อุดมการณ์ทุนนิยมนี้ถือกำเนิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนและชนชั้นนำของรัฐไทย ภายใต้การผูกขาดของโครงสร้างอำนาจโดยกลุ่มคนฉาบไทย (Oligarchy) ที่นำโดยคณะทหาร หัวใจของการพัฒนาแบบทุนนิยมนี้ถูกสร้างขึ้นระหว่างพันธมิตรชนชั้นนำของรัฐไทยอันได้แก่ กลุ่มเทคโนโลยีไทยและรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยมีเป้าหมายการพัฒนามุ่งเน้นไปที่ตัวเลขของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ภายใต้ฐานคิดที่ว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จะช่วยยกระดับความอยู่ดีกินดี (Well-Being) ของประเทศชาติและประชาชน ขณะเดียวกันกลุ่มเทคโนโลยีไทยได้ทำหน้าที่ผลิตซ้ำอุดมการณ์การพัฒนาเพื่อสนับสนุนรัฐไทยและสหรัฐอเมริกา ซึ่งต่อมาอุดมการณ์ที่สร้างขึ้นได้กลายเป็นอุดมการณ์หลักที่สามารถครอบงำสังคมไทย มีประเด็นที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ดังนี้

การใช้กลไกทางอุดมการณ์ เปรียบเสมือนกลไกทางสังคมของรัฐที่ทำหน้าที่ควบคุมกำหนดระบบความคิด ความเชื่อ ให้กับผู้คนในสังคมเกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของระบบกลไกทางอุดมการณ์ เป็นเครื่องมือกล่อมเกลாத่างสังคมโดยมีเป้าหมายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่สอดคล้องกับอุดมการณ์การพัฒนาของชนชั้นนำไทย ประเด็นต่อมาคือ เรื่องของการกระตุ้นการบริโภคโดยการขยายลัทธิบริโภคนิยมไปสู่หมู่บ้านชนบท การบริโภคที่มากขึ้นส่งผลต่อการกระตุ้นเรื่องหารายได้เพิ่มขึ้น การใช้เศรษฐกิจเงินตราเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยน

ส่งผลต่อวิถีชีวิตของสังคมที่เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เมื่ออุดมการณ์แบบทุนนิยมฝังรากลงไปในระดับชุมชน สอดคล้องกับอุดมการณ์พัฒนาของรัฐ รัฐสามารถเปลี่ยนแปลงการพัฒนาไปสู่จุดมุ่งหมายได้ง่ายขึ้น ท้ายที่สุดแล้ว การทำให้อุดมการณ์ทุนนิยมกลายเป็นอุดมการณ์ที่จะนำพาสังคมไปสู่การพัฒนาแบบตะวันตก และเกิดการปิดกั้นอุดมการณ์รูปแบบอื่น ๆ ที่แตกต่างจากอุดมการณ์หลัก โดยอุดมการณ์หลักแบบทุนนิยมสามารถครอบงำสังคมได้ จะส่งผลให้รัฐกลายเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาตามอุดมการณ์แบบทุนนิยม (กาญจนา แก้วเทพ, 2547 : 107 ; อีลธูแซร์, หลุยส์, 2557 : 57-63)

กล่าวได้ว่า ทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ผ่านมา อุดมการณ์ทุนนิยมสามารถรองความเป็นเจ้า (Hegemonic Ideology) ซึ่งรัฐไทยและชนชั้นนำได้ใช้เป็นกรอบคิดในการสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเป้าหมายของการพัฒนาเป็นการมุ่งเน้นไปที่การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) ซึ่งในระยะแรกใช้กลยุทธ์การพัฒนาแบบไม่สมดุล โดยยังคงมุ่งเน้นการเติบโตที่วัดด้วยรายได้ ด้วยการคาดหวังว่าผลของการเติบโตจะกระจายความมั่งคั่ง (Trickle-Down Effect) จากภาคอุตสาหกรรมไปยังภาคเกษตรกรรม ซึ่งเครื่องมือที่รัฐไทยและกลุ่มชนชั้นนำได้นำมาใช้ในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเพื่อสร้างความเติบโตให้กับตัวเลขทางเศรษฐกิจ คือการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อเป็นกลไกในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับประเทศไทย และเมื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้ามาถึงจุดอิ่มตัวด้วยข้อจำกัดของตลาด ได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษ 2520 ซึ่งยังคงผลิตซ้ำอุดมการณ์บนกรอบคิดของการพัฒนากระแสหลักเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยมต่อไป แต่ได้ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก อันเป็นที่มาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก หรืออีสเทิร์นซีบอร์ด นั่นเอง

ขณะเดียวกัน งานศึกษาของชัยณรงค์ เครือนวน (2558 : 91-95) ได้ชี้ให้เห็นถึงการเกิดขึ้นและการดำเนินการรวมถึงพลวัตของวาทกรรมกระแสหลักว่า รัฐไทยและชนชั้นนำได้ทำการผลิต/สร้างวาทกรรมเพื่อสร้างอำนาจหรือรองความเป็นเจ้าเหนือวาทกรรมอื่น ๆ (Hegemony Discourse) ในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาทุต โดยใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ อาทิ การทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จะนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้า เป็นศูนย์กลางของความเจริญแห่งใหม่ เป็นแหล่งสร้างงานของประเทศ ประเด็นต่อมาคือ การใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยอ้างถึงประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังเช่น ญี่ปุ่น เกาหลี ไต้หวัน ฯลฯ เพื่อดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนา เช่นเดียวกับโครงการพัฒนาบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ทั้งในเรื่องของการสร้างนิคมอุตสาหกรรม เขตอุตสาหกรรม การสร้างท่าเรือน้ำลึก กระบวนการความรู้ด้านการพัฒนาที่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญแบบมีอาชีพ โดยกีดกันความรู้จากในชุมชนท้องถิ่นออกจากกระบวนการพัฒนา ภายใต้การขึ้นนำการพัฒนาของรัฐไทยและชนชั้นนำ นอกจากนี้การทำให้การปฏิบัติการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยสถาบันทางเศรษฐกิจแสดงบทบาทนำในการพัฒนา โดยสถาบันเป็นศูนย์รวมขององค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนา ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการด้านเศรษฐกิจ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ได้มีการแยกการพัฒนาเศรษฐกิจออกจากพื้นที่ทางการเมือง อาทิ การวางบทบาทให้สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นผู้วางแผนและขับเคลื่อนการพัฒนา ทั้งนี้เป้าหมายและกลยุทธ์

การพัฒนาของรัฐไทยและชนชั้นนำเพื่อต้องการที่จะควบคุม (Subjugation) วาทกรรมต่อต้าน (Counter Discourse) ตลอดจนการใช้อำนาจนำหรือความเป็นเจ้าทางวาทกรรมสร้างจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) เพื่อต้องการสร้างกระบวนการพัฒนา ดังตัวอย่าง เช่น

การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยมเป็นไปอย่างต่อเนื่องและสร้างความเข้มแข็งให้กับอุดมการณ์กระแสหลัก ที่ตั้งอยู่บนกรอบคิดของการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รัฐและชนชั้นนำจึงได้ร่วมกันผลิต สร้างวาทกรรม เพื่อปิดบังอำพรางสังคมไม่ทำให้รับรู้ถึงเบื้องหลังของอุดมการณ์ทุนนิยมหรือลดทอนพลังอำนาจของผู้กระทำการ (Actors) ที่ไม่เห็นด้วยกับการพัฒนาตามนิยามดังกล่าว ประเด็นต่อมา เป็นเรื่องของการควบคุม ครอบงำ ความคิดของผู้คนเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในกระบวนการของการพัฒนา อาทิ การใช้วาทกรรมโชติช่วงชัชวาล ในการครอบงำความคิดผ่านการสร้างภาพลักษณ์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความทันสมัยและความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ การใช้ความรู้แบบวิชาการครอบงำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การผลิตวาทกรรมว่าโรงงานอุตสาหกรรมจะช่วยให้ชาวบ้านมีงานทำ หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมจะช่วยให้สร้างความมั่งคั่งและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับประเทศชาติโดยรวม แต่ทว่ากลบเกลื่อนกระบวนการสร้างความมั่งคั่งให้กับคนกลุ่มน้อยหรือกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้แล้ว ยังกีดกันวาทกรรมบางอย่างให้ไปอยู่ชายขอบของสังคม เพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของการพัฒนาที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าในการพัฒนาประเทศ มีการใช้เทคโนโลยีทันสมัยในการป้องกันมลพิษหรือของเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม เพื่อลดความเป็นเหตุผลการเคลื่อนไหวของชาวบ้านต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรม ท้ายที่สุดแล้ว รัฐไทยและชนชั้นนำ ก็ยังคงครองอำนาจนำ (Hegemony) ในการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว การใช้อุดมการณ์พัฒนากระแสหลักของชนชั้นนำปกครองหรือชนชั้นนำได้ผลิตวาทกรรมการพัฒนาเพื่อสร้างความชอบธรรมและให้ประชาชนยอมรับการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังปรากฏให้เห็นเด่นชัดในงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2558) ที่ได้ศึกษาประเด็นของตัวแบบมาบตาพุด โดยได้ชี้ให้เห็นถึงการก่อรูปและการดำเนินงานรวมถึงพลวัตการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาบตาพุด บนกรอบคิดของอุดมการณ์หรือวาทกรรมกระแสหลัก ถือได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม โดยรัฐไทยและกลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำ ดำเนินการผ่านการผลิต/สร้างวาทกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้วาทกรรมของตนครองอำนาจนำหรือครองความเป็นเจ้าเหนือวาทกรรมชุดอื่น ๆ (Hegemonic Discourse) โดยใช้กลยุทธ์โฆษณาชวนเชื่อให้สังคมและชุมชนท้องถิ่นว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมจะนำมาซึ่งความก้าวหน้า ตลอดจนการให้ความรู้ด้านการพัฒนา ต้องอาศัยความเชี่ยวชาญแบบมืออาชีพจนกระทั่งเกิดเป็นวาทกรรมกระแสหลัก ทั้งนี้ รูปแบบของกระบวนการพัฒนา สามารถจำแนกออกได้ดังนี้ 1) วาทกรรมภายใต้คำนิยามโชติช่วงชัชวาล 2) วาทกรรมภายใต้นิยามบรรษัทภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคม 3) วาทกรรมภายใต้คำนิยามความเป็นสีเขียว ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการพัฒนา ได้นำไปสู่การครอบงำ (Dominance) ยึดครอง (Subjugation) และการสร้างจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) แก่ประชาชนผ่านการสร้างภาพลักษณ์ให้เกิดขึ้นในกระบวนการการพัฒนาอุตสาหกรรม

นอกจากนี้แล้ว กระบวนการสร้างความเป็นเจ้าทางวาทกรรม ได้ดำเนินการผ่านกลยุทธ์การครอบงำและกดทับผ่านการผลิต/สร้างสัญญาณ (Signs) เพื่อซ่อนเร้นปัญหาที่เกิดขึ้นจาก

การพัฒนา รวมถึงการใช้สัญญาณสร้างมายาภาพ จนไม่สามารถมองเห็นเบื้องหลัง อาทิ การสร้างสัญญาณเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในการป้องกันสิ่งแวดล้อม การดำเนินที่สะท้อนให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ดังจะเห็นเป็นตัวอย่างได้จากการใช้กลไกรัฐในการมอบรางวัลเพื่อการันตีให้กับโรงงานอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน ก็ได้สร้างการครอบงำผ่านการสร้างเทคโนโลยีทางอำนาจ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ลดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับปัญหาอันเป็นผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยใช้กลไกรัฐสร้างเครื่องมือที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น อีไอเอ (EIA) หรืออีเอชไอเอ (EHIA) รวมถึงเอสอีเอ (SEA) เป็นต้น ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้เป็นเสมือนสิ่งที่สร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มทุนและรัฐ และใช้เป็นข้ออ้างสำหรับการขยายโรงงานอุตสาหกรรมให้มากขึ้น ตลอดจนเป็นเครื่องมือสำหรับการันตีว่าโรงงานจะไม่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เนื่องจากผ่านการประเมินผลกระทบในมิติต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558)

4.2.2 อุดมการณ์ต่อต้านแนวนิเวศนิยมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

อุดมการณ์นิเวศนิยม (Ecologism) เป็นอุดมการณ์ที่มองสรรพสิ่งในโลก (ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล แผ่นดิน บรรยากาศ ฯลฯ) เป็นระบบที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อนมีการเกื้อกูลกันและอยู่ร่วมกันอย่างมีดุลยภาพ นิเวศนิยมจึงเสนอหลักคิดแบบระบบนิเวศเป็นศูนย์กลาง (Ecocentrism) มากกว่าหลักคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง อุดมการณ์นิเวศนิยมเป็นปฏิกิริยาที่มีต่อการพัฒนาที่มุ่งเน้นอุตสาหกรรมนิยมและความทันสมัยของอุดมการณ์กระแสหลัก ซึ่งสร้างผลกระทบและทำลายธรรมชาติรวมถึงสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง รากฐานของนิเวศนิยมตั้งอยู่บนหลักคิด นิเวศวิทยา มองธรรมชาติแบบองค์รวม การพัฒนาที่ยั่งยืน จริยธรรมสิ่งแวดล้อม จิวแต่แจ้ว (Small and Beautiful) สภาวะของความยุ่งเหยิง (Entropy) การเมืองเรื่องของการดำรงชีวิต (Politic of Lifestyle) (พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, 2562 ; สมเกียรติ วันทานะ, 2544 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 142-144)

ปฏิกิริยาการต่อต้านการพัฒนาได้สะท้อนให้เห็นถึงการละเลยระบบนิเวศจนสร้างผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังกรณีของการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก อุดมการณ์ต่อต้านแนวนิเวศนิยม จึงถือได้ว่าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่ง ที่ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์การพัฒนาระแสหลัก ซึ่งมีมิติต่าง ๆ ดังนี้ 1) ความล้มเหลวทางแนวคิดทฤษฎีที่ซับซ้อนนำของรัฐและพันธมิตรบนหลักคิดของความทันสมัยภายใต้การพัฒนาระแสหลัก ที่มุ่งเน้นการเติบโตโดยเชื่อว่าการเติบโตจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมและการเมือง 2) ความล้มเหลวทางนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไล่กวัดความทันสมัยแบบตะวันตก มุ่งเน้นแต่ตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจ เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว จนละเลยบริบททางสังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศ ละเลยการสร้างความยุติธรรมทางสังคมและความยั่งยืนทางนิเวศส่งผลให้เกิดวิกฤติในการพัฒนาหลากหลายมิติ 3) ความล้มเหลวทางด้านโลกทัศน์ของชนชั้นนำต่าง ๆ ทั้งทางวิชาการ การพัฒนา ทางธุรกิจ การวางแผน ชนชั้นนำกลุ่มนี้มองแค่ผลประโยชน์ระยะสั้น ขาดการมองผลกระทบในระยะยาว ซึ่งจะพบว่ามีความรุนแรง

ด้านมลภาวะที่เพิ่มขึ้น การตัดสินใจด้านนโยบายมุ่งเน้นแต่ผลประโยชน์ของกลุ่มทุนมากกว่าผลตอบแทนทางสังคม (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 157-158)

ข้อการวิพากษ์ความล้มเหลวของการพัฒนาภายใต้อุดมการณ์การพัฒนากระแสหลักของชนชั้นกลางและชาวบ้านที่เป็นพันธมิตร เกิดขึ้นพร้อมกับการสร้างและนำเสนออุดมการณ์การพัฒนาแบบใหม่ เพื่อท้าทายอุดมการณ์การพัฒนากระแสแบบทุนนิยมของรัฐและพันธมิตร นั่นคืออุดมการณ์นิเวศนิยมที่ให้ความสนใจไปที่ขีดจำกัดของระบบนิเวศและการละทิ้งยุทธศาสตร์ที่เน้นการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ก็มุ่งต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบสุดขั้วและให้ความสำคัญไปที่การสร้างสมดุลทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่การนิยามหรือให้ความสำคัญในการพัฒนาในมิติเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวอย่างที่รัฐและพันธมิตรยึดถือและดำเนินการ (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 158-159)

ดังนั้น การต่อต้านโรงงานอุตสาหกรรมและการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟุดที่เป็นเครือข่ายของชนชั้นกลางฯ จึงเป็นภาพสะท้อนของอุดมการณ์ต่อต้านแนวนิเวศนิยมซึ่งเครือข่ายชนชั้นกลางฯ มองว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่มาตาฟุดเป็นสาเหตุและส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงประชาชนที่อาศัยอยู่รอบโรงงานอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน ก็มองว่าสภาพพื้นที่ในมาตาฟุดนั้น ไม่มีศักยภาพในการรองรับมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมได้อีกต่อไป ดังนั้น วิธีการแก้ไขปัญหาคือการหยุดสร้างและขยายโรงงานอุตสาหกรรมทุกประเภทในพื้นที่มาตาฟุด (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 159)

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้อุดมการณ์ดังกล่าวมีพลังและสามารถตอบโต้และช่วงชิงการนำจากอุดมการณ์การพัฒนากระแสหลักได้ ดังนั้น เครือข่ายชนชั้นกลางฯ จึงต้องพยายามสื่อสารและเผยแพร่อุดมการณ์ของพวกเขาให้สังคมรับรู้และยอมรับซึ่งการเผยแพร่อุดมการณ์ของพวกเขาชั้นกลางฯ เหล่านี้ พวกเขาได้กระทำการสร้างพื้นที่สาธารณะ พูดคุย ถกเถียง เพื่อสะท้อนถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการทางอุดมการณ์การพัฒนากระแสหลัก และการช่วงชิงพื้นที่สื่อเพื่อนำเสนอปัญหาและผลกระทบที่ชาวบ้านได้รับจากการพัฒนาอุตสาหกรรม และด้วยเหตุที่อุดมการณ์การพัฒนาแนวนิเวศนิยมที่เน้นการสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม จึงได้รับการกล่าวขานและยกย่องให้เป็นทางเลือกในการพัฒนา ดังที่ปรากฏในแนวคิดการพัฒนาที่สำคัญสองแนวคิด คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียว จะเห็นได้ว่า อุดมการณ์การพัฒนาแนวนิเวศนิยมที่ถูกผลิตขึ้นและนำเสนอจากเครือข่ายชนชั้นกลางฯ ดังที่กล่าวแล้วนั้น สามารถประกาศตัวตนและสร้างพื้นที่ทางสังคมจนกระทั่งเกิดการยอมรับจากผู้คนในวงกว้าง ตลอดจนได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ทำการวิพากษ์และตั้งคำถามเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยม รวมถึงชาวบ้านในพื้นที่มาตาฟุดที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาถึงกลุ่มที่เคลื่อนไหวต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้อุดมการณ์นิเวศนิยม จะพบว่าประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

1. สมาคมต่อต้านโลกร้อน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับสาเหตุและผลกระทบจากปัญหาโลกร้อน และการใช้มาตรการทางกฎหมายเพื่อหยุดยั้งผู้ก่อให้เกิดปัญหาโลกร้อน

ลักษณะของการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะของการฟ้องร้องต่อศาลปกครองเพื่อขอให้ศาลมีคำสั่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหา

2. เครือข่ายนักวิชาการในมหาวิทยาลัยทั้งจากมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชน มีบทบาทที่สำคัญในการผลิต/สร้างองค์ความรู้หรือข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อหักล้างกับองค์ความรู้กระแสหลักที่ถูกสร้างขึ้นจากพันธมิตรชนชั้นนำ ขณะเดียวกันก็ยังทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนข้อมูลเพื่อใช้ในการเคลื่อนไหวต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมให้กับภาคประชาชน

3. องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร เช่น สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม มูลนิธินโยบายสุขภาวะ กลุ่มกรีนพีซประเทศไทย (Greenpeace Thailand) รวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นต้น องค์กรเหล่านี้บางองค์กรทำหน้าที่คล้ายกับเครือข่ายของนักวิชาการในมหาวิทยาลัย ขณะที่บางองค์กรได้ออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านการพัฒนาอุตสาหกรรมร่วมกับภาคประชาชน

4. สื่อมวลชน เป็นกลไกสำคัญในการทำให้หน้าที่เผยแพร่และนำเสนอข่าวสารเกี่ยวกับปัญหาและผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมให้เป็นที่รับรู้ของสาธารณะ

5. เครือข่ายของกลุ่มเทคโนโลยีแครต เช่น สมาชิกรัฐสภาแบบสรรหา (ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550) องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ เช่น กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นต้น เครือข่ายบุคคลและองค์กรเหล่านี้ถือเป็นเครือข่ายที่มีอำนาจและสามารถใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการจัดการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่มาบตาพุดได้

กล่าวได้ว่าเครือข่ายชนชั้นกลางฯ ดังกล่าวข้างต้นได้พยายามสร้างพันธมิตรกับกลุ่มองค์กรและชาวบ้านในพื้นที่บางกลุ่มที่ออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านการขยายโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เครือข่ายประชาชนภาคตะวันออก โดยเริ่มแรก การจัดตั้งเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเพื่อผลักดันให้ประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายใต้กรอบคิดที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสาธารณะสมบัติ ประชาชนต้องได้รับการจัดสรรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ต่อมา ก็ได้เข้ามาขับเคลื่อนประเด็นการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหามลพิษที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่มาบตาพุด (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 159-161)

อาจสรุปได้ว่า อุดมการณ์การพัฒนาของเครือข่ายชนชั้นกลางฯ เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของอุดมการณ์และบริบทเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม นอกจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบคิดของผู้คนในฐานะที่เป็นเบื้องหลังของปฏิบัติการในรูปแบบต่าง ๆ แล้ว ความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทเชิงโครงสร้างในฐานะปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการปฏิบัติการทางอุดมการณ์ก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ซึ่งชัยณรงค์ เครือนวน (2558 : 162-163) ได้สรุปและชี้ให้เห็นว่า บริบทเชิงโครงสร้างที่มีผลต่ออุดมการณ์ของเครือข่ายชนชั้นกลางเกิดขึ้นภายใต้ บริบททางเศรษฐกิจและสังคม คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะปัญหามลพิษทางอากาศ น้ำ และดิน ซึ่งมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อสุขภาพของชาวบ้าน ประเด็นต่อมา คือ ประโยชน์จากโครงการพัฒนาอุตสาหกรรม กระจุกตัวอยู่ที่ชนชั้นนำและกลุ่มทุนเพียงไม่กี่กลุ่ม ขณะที่ด้านหนึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาแต่อย่างใด ในทางกลับกัน ต้องแบกรับปัญหา

และผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อแลกกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ และประโยชน์ของทุนเพียงบางกลุ่ม นอกจากนี้ เครือข่ายชนชั้นกลางไม่เชื่อมั่นต่อองค์กรของรัฐ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ดังเช่น ภาครัฐขาดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ ปัญหาจนนำไปสู่ลักษณะที่เรียกว่ารัฐล้มเหลว (Failure State) กรณีการชดเชยเกี่ยวกับการแก้ปัญหาผ่านระบบภาษีของภาคเอกชนไม่เกิดประโยชน์กับพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ เนื่องจากโรงงานอุตสาหกรรมจดทะเบียนในเขตกรุงเทพมหานคร หรือการชดเชยผ่านกรอบคิดของด้านความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (Good Governance) มีลักษณะของสังคมสงเคราะห์มากกว่าการช่วยเหลือชุมชนอย่างยั่งยืน

กล่าวโดยสรุปแล้ว อุดมการณ์ต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาตาพุด ได้ชี้ให้เห็นถึงอุดมการณ์ต่อต้าน 2 ลักษณะใหญ่ ๆ จากกลุ่มคน 2 กลุ่มที่มีความเชื่อแตกต่างกัน คือ อุดมการณ์ต่อต้านแนววินวินนิยมนั้นเป็นของเครือข่ายชนชั้นกลางและชาวบ้านที่เป็นพันธมิตร และอุดมการณ์ต่อต้านแนวชุมชนนิยมนั้น ซึ่งเป็นของกลุ่มชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอยการรายย่อย (ในสังคมอุตสาหกรรม) และองค์กรเครือข่าย ซึ่งกลยุทธ์ในการต่อต้านของทั้งสองกลุ่มนั้น ชัยณรงค์ เครือนวน (2558) ชี้ว่า อุดมการณ์หรือวาทกรรมของเครือข่ายชนชั้นกลางและชาวบ้านที่เป็นพันธมิตรนั้น ได้ใช้กลยุทธ์ในการต่อต้านซึ่งมีลักษณะของการต่อต้านความเจ้าทางวาทกรรม ส่วนกลยุทธ์ในการต่อต้านของชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอยการรายย่อยและองค์กรเครือข่าย จะมีลักษณะของอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดและการทำให้ตนเองดำรงอยู่ได้

4.2.3 อุดมการณ์ต่อต้านแนวชุมชนนิยมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออก

ชุมชนนิยมเป็นปรัชญาความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคม ฐานคิดที่สำคัญของชุมชนนิยมเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับชุมชนที่เป็นไปในลักษณะเกื้อกูลกันมีค่านิยมและบรรทัดฐานบางอย่างร่วมกัน รวมถึงประวัติศาสตร์ตลอดจนอัตลักษณ์ร่วมกัน เป็นสังคมที่คนเห็นประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน อีกทั้งยังให้ประโยชน์ตอบแทนกับชุมชน มีการถกเถียงและการแก้ไขปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน มีมาตรฐานของความยุติธรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมในแต่ละสังคม

การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้อุดมการณ์กระแสหลัก ที่มุ่งเน้นการเติบโตเพียงมิติเดียวได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นที่ได้ประโยชน์จากการพัฒนา (กลุ่มทุน) และชนชั้นผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนาซึ่งได้แก่กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ นอกจากความเหลื่อมล้ำแล้วชาวบ้านยังต้องรับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาโดยรัฐและทุน จนกระทั่งนำไปสู่การต่อต้านกระบวนการพัฒนาของชาวบ้านที่เป็นกลุ่มรากหญ้า เพื่อเรียกร้องหาความเป็นธรรมจากรัฐและทุนทั้งในเรื่องของการเยียวยาผลกระทบและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้าน จนนำไปสู่การแสวงหาแนวทางการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านกับโรงงานอุตสาหกรรม ในกรณีที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากรายได้ที่เกี่ยวข้องกับโรงงานอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตามความเป็นธรรมที่ได้รับมิได้มาจากการยินยอมพร้อมใจจากรัฐและทุนโดยปราศจากการต่อสู้และต่อต้านของชาวบ้าน อุดมการณ์ต่อต้านแนวชุมชนนิยม จึงถือได้ว่าจะเป็นเครื่องมือที่ใช้เป็นพลัง

ในการต่อสู้และต่อรองกับอำนาจรัฐและทุนเพื่อนำซึ่งความเป็นธรรมและความชอบธรรมทางสังคมที่กลุ่มชุมชนในพื้นที่การพัฒนาสมควรจะได้รับอย่างเป็นธรรม

อุดมการณ์ต่อต้านแนวชุมชนนิยมนี้ สามารถสะท้อนให้เห็นได้จากงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2558 : 202-209) ที่ชี้ให้เห็นถึงการต่อต้านของชาวบ้านกลุ่มรากหญ้าที่มีต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด โดย ชัยณรงค์ ชี้ว่า กลุ่มรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งสะท้อนออกมาเป็น 2 อุดมการณ์ คือ ช่วงก่อนและหลังการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยจะพบว่าช่วงก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมกลุ่มชาวบ้านรากหญ้ามียุทธศาสตร์การผลิตอยู่ที่ภาคเกษตรกรรมภายใต้วิถีการผลิตแบบยังชีพควบคู่กับการผลิตเพื่อขาย เช่น ทำนาในพื้นที่ขนาดเล็กแบบผู้ผลิตอิสระรายย่อยประมาณ 5-10 ไร่ หลังการผลิตอยู่ในระดับต่ำชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้ระบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน วิถีชีวิตของชาวบ้านในเชิงเศรษฐกิจอยู่ภายใต้การลงทุนและแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองและครอบครัวเป็นหลัก อุดมการณ์ก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมของผู้คนส่วนใหญ่มีลักษณะของความเป็นชุมชนนิยม คือมีความสามัคคี ไม่มีความแตกแยกและการชิงดีชิงเด่นในสังคม ชัยณรงค์ สรุปว่า อุดมการณ์ชุมชนนิยมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ คือการที่ผู้คนต่างแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวควบคู่กับการสร้างผลประโยชน์ให้กับชุมชน

ในช่วงอุตสาหกรรม อุดมการณ์ภายใต้ของฐานการเป็นผู้ประกอบการรายย่อย จะพบว่าการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมทำให้ชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อย เริ่มสูญเสียที่ดินทำกินทั้งในรูปของการเวนคืนและการขายที่ดินให้กับนายทุน ผลก็คือเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจจากฐานการผลิตในภาคเกษตรสู่การผลิตเพื่อตอบสนองแรงงานและโรงงานอุตสาหกรรม ด้วยการเป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่ไม่ใช่เกษตรกร เช่น ธุรกิจเกี่ยวกับบ้านเช่า ร้านค้าโชห่วย และอื่น ๆ เป็นต้น การเข้ามาของโรงงานก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบดั้งเดิมถูกแทนที่ด้วยวิถีชีวิตแบบปัจเจกบุคคล เกิดการแตกตัวทางสังคมทั้งในระดับผู้นำชุมชน และกลุ่มชาวบ้าน เนื่องจากผลประโยชน์ที่โรงงานหยิบยื่นให้ไม่เสมอภาคกันสุดท้ายแล้ว จึงนำไปสู่การล่มสลายของอุดมการณ์ชุมชนนิยม

อย่างไรก็ตาม การหยิบยื่นผลประโยชน์ให้กับชุมชนของโรงงานภายใต้วาทกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจทำให้เกิดการรวมตัว (เฉพาะกิจ) ของชุมชนเพื่อเรียกร้อง ช่างชิงแสวงหาผลประโยชน์ให้ได้มากที่สุด จนนำไปสู่ความขัดแย้งโดยเฉพาะผู้นำชุมชน ปราบฏกการณ์ดังกล่าวนี้ ชัยณรงค์ สรุปว่า อุดมการณ์ต่อต้านของผู้ประกอบการรายย่อยที่มารวมตัวกันนี้เป็นลักษณะของการรวมขอม (ในระดับหนึ่ง) กับอุดมการณ์หลัก (อุดมการณ์ของพันธมิตรชนชั้นนำ) ภายใต้เงื่อนไข “การอยู่ร่วมกัน” คือ 1) การอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อเป็นหลักประกันถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจรวมถึงสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจะได้รับจากรัฐและโรงงานอุตสาหกรรม 2) สภาพความเป็นจริงของสังคมมาบตาพุดไม่สามารถที่จะแยกชุมชนท้องถิ่นออกจากอุตสาหกรรมได้ ขณะเดียวกัน ก็ไม่สามารถแยกโรงงานอุตสาหกรรมออกจากชุมชนท้องถิ่นได้เช่นกัน จึงมีความพยายามที่จะทำให้ชุมชนโดยรอบโรงงานอุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรมอยู่ร่วมกันได้ โดยที่ไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้และเสียประโยชน์มากจนเกินไป 3) สำหรับปัญหามลพิษที่เกิดขึ้นในพื้นที่มาบตาพุดนั้น สามารถป้องกันหรือจัดการแก้ไขให้บรรเทาเบาบางลงได้

หากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนหรือผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมทุกฝ่ายมีความตระหนักร่วมหรือให้ความสำคัญและจริงจังในการแก้ไขปัญหาอย่างแท้จริง กล่าวโดยสรุป ฐานคิดของชาวบ้านกลุ่มนี้ยอมรับการดำรงอยู่ของสภาพปัญหาในพื้นที่มาตาบุตร ขณะเดียวกัน ก็ได้ปฏิเสธการสร้างหรือขยายโรงงานอุตสาหกรรมเช่นกัน เพราะการเพิ่มขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมย่อมหมายถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่พวกเขาได้รับ ขณะเดียวกัน การเพิ่มขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม โรงงาน และกลไกรัฐจะต้องมีความจริงจังในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเพิ่มขึ้นของโรงงาน

นอกจากนี้ ในระหว่างการต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรม ก็ได้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้นในการต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างเครือข่ายชนชั้นกลางและชาวบ้านที่เป็นพันธมิตร กับกลุ่มชาวบ้านที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยและองค์กรเครือข่าย ซึ่งในสนามการต่อสู้ทางอุดมการณ์นั้น กลุ่มรากหญ้า ต้องการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองทั้งในเรื่องของการสร้างความชอบธรรมและการมีส่วนร่วม รวมถึงการประกาศตัวตนในการต่อสู้ ขณะที่ กลุ่มชนชั้นกลางๆ ต้องการสร้างอำนาจในภาคประชาสังคมและการผูกขาดอุดมการณ์การต่อต้านในการอธิบายสภาพปัญหาในพื้นที่ ผู้กระทำการทั้งสองกลุ่มมีการลดทอนความเชื่อถือการช่วงชิงความหมายเพื่อให้อุดมการณ์ของตนยึดครองความคิดของผู้คนในสังคม ด้านหนึ่ง กลุ่มรากหญ้า ก็ได้ออกมาต่อต้านวาทกรรมของกลุ่มเครือข่ายชนชั้นกลางๆ ว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ จึงนำไปสู่การรื้อถอนวาทกรรมของเครือข่ายชนชั้นกลางในหลายรูปแบบ ในทางกลับกัน เครือข่ายชนชั้นกลางก็ออกมาตอบโต้โดยสร้างคำอธิบายว่าชาวบ้านรับผลประโยชน์จากโรงงานอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันก็พยายามชี้ให้เห็นว่าปัญหามลพิษเป็นปัญหาที่ทุกฝ่ายต้องร่วมกันแก้ไข ไม่ใช่ใช้ความเป็นชาวบ้านในพื้นที่มาปิดกั้นการทำงานของภาคส่วนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม ได้เกิดเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับเครือข่ายชนชั้นกลาง ร่วมกับกลุ่มชาวบ้านที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ภายใต้ฐานคิดความสมานฉันท์ระหว่างอุตสาหกรรมกับชุมชน เนื่องจากชาวบ้านก็ได้รับประโยชน์ในรูปของรายได้ที่เกี่ยวข้องกับภาคอุตสาหกรรม และปัญหาสิ่งแวดล้อมสามารถแก้ปัญหาให้บรรเทาลงหรือหมดไปได้ เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นและโรงงานอุตสาหกรรมสามารถอยู่ร่วมกันได้ กรณีดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าด้านหนึ่ง ชุมชนวาทกรรมเพื่อการต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมได้ถูกเสนอความจริงเพียงชุดเดียว และผลักดันชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยให้ไปเป็นส่วนหนึ่งพันธมิตรในการสะสมทุนของโรงงานอุตสาหกรรมและนายทุนที่มาลงทุนในพื้นที่มาตาบุตร ขณะที่อีกด้านหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงข้อเท็จจริงในมิติทางเศรษฐกิจและสังคมที่ชาวบ้านสัมพันธ์กับโรงงานมีความสลับซับซ้อนมากกว่า เนื่องจากชาวบ้านต้องพึ่งพาโรงงานอุตสาหกรรมในการประกอบอาชีพและหาเลี้ยงชีพ อุดมการณ์ที่มีต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมเช่นนี้ ชัยณรงค์ สรุปว่า เกิดจากเงื่อนไขทางสังคมที่เป็นปัจจัยบังคับให้ชาวบ้านต้องอยู่ร่วมกับโรงงานอุตสาหกรรม เพราะการเข้ามาของนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานได้ก่อให้เกิดกระบวนการแยกชาวบ้านที่เป็นผู้ผลิต ออกจากปัจจัยการผลิตหรือที่ดินเพื่อรองรับการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรม ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากหลายรายต้องสูญเสียที่ดินทำกินหรือบางรายมีที่ดินไม่เพียงพอในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จำเป็นต้องผันตัวเองไปแสวงหาผลประโยชน์ในรูปแบบอื่น ๆ (ที่ไม่ใช่การจ้างงาน) จากโรงงานอุตสาหกรรม ดังเช่น การเป็นผู้ประกอบการรายย่อย งานบริการต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลประโยชน์เชื่อมโยงจากการเข้ามาของโรงงานและแรงงานในภาคอุตสาหกรรม

จะเห็นได้ว่า วาทกรรมต่อต้านของชาวบ้านที่เป็นกลุ่มรากหญ้าซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดและการดำรงอยู่ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของการอยู่ร่วมกันระหว่างโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชนท้องถิ่น อันเป็นลักษณะของวาทกรรมทางเลือก กล่าวอีกนัยหนึ่งชาวบ้านยอมรับวาทกรรมของชนชั้นนำและเครือข่ายชนชั้นกลางบนเงื่อนไขของการต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์และความอยู่รอดตลอดจนการดำรงอยู่ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า แม้โรงงานอุตสาหกรรมได้สร้างปัญหามากมายก็ตามแต่ชุมชนก็ไม่มีทางเลือกอื่น ๆ นอกจากการอยู่ร่วมกับโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้ ยังมีการผลิต/สร้างความรู้ใหม่และความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อชี้ให้เห็นว่าประชาชนยังต้องการให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อไป ขณะเดียวกันก็มีการผลิต/สร้างสัญญาเพื่อสื่อสารกับสาธารณะเพื่อแสดงให้เห็นว่า แม้มาบตาพุดจะมีปัญหาด้านมลพิษแต่ก็ยังไม่ถึงขั้นวิกฤติ ในเวลาเดียวกัน ก็ประกาศจุดยืนและสนับสนุนให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อไป บนเงื่อนไขของการควบคุมและแก้ปัญหามลพิษอย่างจริงจัง ตลอดจนการสร้างมาตรการชดเชยผลประโยชน์ให้กับชุมชนรอบโรงงาน (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558)

กล่าวโดยสรุป การล่มสลายของชุมชนนิยมแบบดั้งเดิมของชาวบ้านเกิดจากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเศรษฐกิจของชาวบ้านจนนำไปสู่ความขัดแย้งของชุมชนเนื่องจากผลประโยชน์มีความไม่เท่าเทียม มีการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ระหว่างเครือข่ายชนชั้นกลางและชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อย โดยกลุ่มรากหญ้าก็ต้องการสร้างพื้นที่และความชอบธรรมรวมถึงการมีส่วนร่วมในการต่อสู้ มีการช่วงชิงการสร้างอำนาจนำในภาคประชาสังคม การผูกขาดอุดมการณ์การต่อต้าน การช่วงชิงความหมายเพื่อให้อุดมการณ์ของตนสามารถยึดครองความคิดของประชาชน เกิดกระแสการต่อสู้ในช่วงเวลาต่าง ๆ ของการพัฒนาอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม ได้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรม แต่สุดท้ายแล้วนำไปสู่การรวมขอมระหว่างชาวบ้านกับโรงงานอุตสาหกรรมภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากชาวบ้านต้องพึ่งพิงโรงงานอุตสาหกรรมในการประกอบอาชีพ เนื่องจากสูญเสียที่ดินทำกินหรือมีที่ดินไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมดังได้กล่าวแล้ว

4.3 ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมกับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

เป้าหมายการพัฒนาอุตสาหกรรมนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 จวบจนปัจจุบัน ยังคงมุ่งเน้นการสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยละเลยผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนก็คือ ผลพวงของการพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ด้านหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม แม้ว่าผลของการพัฒนาจะนำไปสู่ความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ ความสำเร็จทางด้านโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภค ในอีกด้านหนึ่ง ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนากลับไปตกอยู่กับกลุ่มชนชั้นนำเพียงไม่กี่กลุ่ม ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2550) ที่ชี้ให้เห็นว่าผลพวงของการพัฒนาเป็นไปในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์แต่อีกฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์ (Zero-Sum Game) ซึ่งจากการวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้าง สามารถจำแนกผลกระทบที่ปรากฏให้เห็นเป็นตัวอย่างเป็นได้ว่า ด้านหนึ่งมีผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ได้แก่

กลุ่มชนชั้นนำภาครัฐและภาคเอกชนรวมถึงนายทุนต่างประเทศ ในทางกลับกัน ผลลัพธ์จากการพัฒนาได้ก่อให้เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม ปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ ปัญหาสุขภาพ โดยผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวคือ ภาคประชาชน ที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่การพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก สามารถจำแนกปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.1 ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

4.3.2 ปัญหาด้านสังคม

4.3.3 ปัญหาการกระจุกตัวของรายได้

4.3.1 ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นปัญหาที่สำคัญมากที่สุดปัญหาหนึ่งในบรรดาปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากผลลัพธ์ของการพัฒนา เนื่องจากการประกอบการอุตสาหกรรมในพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมหนัก จึงส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งคุณภาพ น้ำผิวดิน น้ำใต้ดิน คุณภาพอากาศ กลิ่น เสียง ตลอดจนธรณีวิทยา โดยระยะแรกของโครงการฯ ยังไม่มีความชัดเจนมากนัก จนกระทั่งปลายทศวรรษ 2530 ปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มได้รับความสนใจจากสังคม ดังตัวอย่างที่เห็นเด่นชัด ได้แก่ ปัญหามลภาวะเรื่องกลิ่นที่เกิดขึ้นกับครูและนักเรียนโรงเรียนมาตาปุดพิชยาคาร และผู้อยู่อาศัยรอบพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาตาปุดผลกระทบที่ปรากฏเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป ประกอบด้วย

4.3.1.1 มลพิษทางอากาศ กรมควบคุมมลพิษได้เก็บตัวอย่างในพื้นที่บริเวณมาตาปุดพบว่า เกิดกลิ่นเหม็นต่าง ๆ มาจากสารอินทรีย์ระเหยมากกว่า 40 ชนิดและมีสารก่อมะเร็งถึง 20 ชนิด ซึ่งสารก่อมะเร็งมีค่าสูงเกินกว่ามาตรฐานสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานคุ้มครองสิ่งแวดล้อมจากสหรัฐอเมริกาถึง 19 ชนิด (เดซร์ตัน สุขกำเนิด ศุภกิจ นันทะวรการ และวิภา ชื่นชิด, 2550 : 2) ขณะเดียวกัน ผลการศึกษาของนักวิชาการยังมีข้อค้นพบอีกด้วยว่า เกือบทั้งหมดของสารอินทรีย์ระเหยก่อมะเร็งเป็นผลิตภัณฑ์หรือวัตถุดิบของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ ทั้งนี้ ในแต่ละปี พบว่ามีการใช้สารก่อมะเร็งประเภทต่าง ๆ จำนวนมากเพื่อเป็นวัตถุดิบสำหรับการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้แล้ว ข้อมูลจากศูนย์วัตถุดิบอันตรายและเคมีภัณฑ์ พบว่า สารอินทรีย์ระเหยต่าง ๆ ที่เป็นอันตรายต่อร่างกาย อาทิ 1) เบนซีน (Benzene) เป็นสารก่อมะเร็งตามรายชื่อองค์การวิจัยโรคมะเร็งนานาชาติ (IARC) สถาบันพิษวิทยาแห่งชาติ (NTP) องค์การนักสุขศาสตร์อุตสาหกรรมภาครัฐแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา (ACGIH) เมื่อสัมผัสทางการหายใจจะเกิดการระคายเคืองในระบบทางเดินหายใจ ปวดและวิงเวียนศีรษะ มึนงง มองเห็นไม่ชัด เหนื่อย ชัก สั่น หมดสติ หัวใจหยุดเต้น และเสียชีวิตได้ 2) ไวนิล คลอไรด์ (Vinyl Chloride) เป็นสารก่อมะเร็งตามรายชื่อ มาตรฐานสำนักงานบริหารความปลอดภัยและอาชีวอนามัยแห่งชาติ (OSHA) สถาบันพิษวิทยาแห่งชาติ (NTP) องค์การนักสุขศาสตร์อุตสาหกรรมภาครัฐแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา (IARC) เมื่อสัมผัสทางการหายใจ จะเกิดการระคายเคืองกับระบบทางเดินหายใจ มึนงง วิงเวียนและปวดศีรษะ หายใจติดขัด คลื่นไส้ ไอ หมดสติ เป็นลม อาจเสียชีวิตได้เมื่อสัมผัสกับไอระเหยที่มีความเข้มข้นสูง 3) ไตรคลอโรเอทีลีน (Trichloroethylene) เป็นสารที่ไม่ก่อมะเร็งตามมาตรฐานสำนักงานบริหารความปลอดภัยและอาชีวอนามัยแห่งชาติ (OSHA) สถาบันพิษวิทยาแห่งชาติ (NTP) องค์การนักสุขศาสตร์อุตสาหกรรม

ภาครัฐแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา (IARC) แต่เป็นสารก่อมะเร็งตามรายชื่อสถาบันความปลอดภัยและอนามัยในการทำงานแห่งชาติประเทศสหรัฐอเมริกา (NIOSH) เมื่อสัมผัสทางการหายใจ หากความเข้มข้นของไอระเหยถึง 0.25 พีพีเอ็ม (ppm) จะเกิดการระคายเคืองต่อทางเดินหายใจ แขนงหน้าอก หายใจติดขัด เกิดอาการไอ มีน้ำมูก ฯลฯ (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550 : 104-106)

ขณะเดียวกัน ก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์และก๊าซไนโตรเจนไดออกไซด์ เป็นมลพิษอีกประเภทหนึ่งที่ปล่อยจากโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเกิดจากการเผาไหม้ของเชื้อเพลิงในกระบวนการผลิตของภาคอุตสาหกรรม ดังตัวอย่างงานศึกษาของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550 : 9-10) ได้สำรวจความเห็นของประชาชนเรื่องการรับรู้และการจัดการมลพิษของประชาชน พบว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่มาบตาพุด ได้รับมลพิษทางกลิ่นจากโรงงานอุตสาหกรรมถึงร้อยละ 82.1 และไม่สามารถแยกแยะออกได้ว่าเป็นกลิ่นอะไร

4.3.1.2 มลพิษทางน้ำ กรมควบคุมมลพิษ ได้ดำเนินการตรวจสอบคุณภาพน้ำในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด พบว่า ปริมาณความสกปรกในรูปอินทรีย์สารและปริมาณความเข้มข้นของโลหะหนักมีค่าสูงเกินกว่ามาตรฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แมงกานีส ทองแดง สารหนู ส่วนน้ำทิ้งจากนิคมอุตสาหกรรมก็มีสารเจือปนเกินค่ามาตรฐานเช่นเดียวกัน ขณะเดียวกัน ผลการตรวจสอบลักษณะน้ำทิ้ง ทั้งจากนิคมและเขตประกอบการอุตสาหกรรมในพื้นที่ระยอง ของสำนักจัดการคุณภาพน้ำ กรมควบคุมมลพิษ ช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 พบว่า ตัวชี้วัดคุณภาพน้ำทิ้งมีค่าสูงเกินมาตรฐานจำนวนหลายตัว (เดชรัตน์ สุขกำเนิด ศุภกิจ นันทะวรการ และวิภาว ชื่นจิต, 2550 : 6)

ในเวลาเดียวกัน การถมทะเลเพื่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรม ได้ก่อให้เกิดปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล การดูดทรายเพื่อขุดร่องน้ำให้ลึกสำหรับขยายท่าเรือน้ำลึก ได้ส่งผลให้ชายฝั่งทะเลถูกกัดเซาะเป็นระยะทางกว่า 30 กิโลเมตร และการถูกกัดเซาะประมาณ 5-10 เมตรต่อปี ส่งผลให้ที่ผ่านมายฝั่งถูกกัดเซาะไปแล้วถึง 35-60 เมตร ชายหาดเกิดการพังทลายหรือสูญหายไป ดังตัวอย่างที่เห็นเด่นชัด คือ หาดมาบตาพุด หาดแสงจันทร์ หาดทรายทอง หาดตากวน เป็นต้น (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550 : 109) ส่วนน้ำทะเลเสื่อมคุณภาพนั้น เกิดจากอุบัติเหตุทางทะเล อาทิ อุบัติเหตุจากเรือบรรทุกน้ำมันและการลักลอบทิ้งน้ำมันลงทะเล รวมถึงการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมลงทะเล ซึ่งอาจส่งผลต่อการสะสมของสารพิษในทะเลและสัตว์น้ำในทะเล ขณะเดียวกัน น้ำฝน ก็ไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคและบริโภคได้อีก เนื่องจากมีคราบสนิมและตะกอนสีดำ ซึ่งกรมควบคุมมลพิษได้ตรวจสอบ พบว่า ค่าความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำฝนในพื้นที่ต่ำมาก ซึ่งหมายถึงภาวะความเป็นกรด ที่เพิ่มขึ้น (เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และวัลย์พร มุขสุวรรณ, 2546 ; เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง, 2560) นอกจากนี้ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550 : 14-15) ยังได้สำรวจเกี่ยวกับความรู้สึกของชาวบ้านกับคุณภาพน้ำ และยังได้ชี้ให้เห็นว่ามลพิษทางน้ำที่เกิดขึ้น อาทิ น้ำฝนที่ตกลงมามีตะกอนดำถึงร้อยละ 70.7 น้ำบ่อมีกลิ่นเหม็นร้อยละ 44.3 คราบน้ำมันในน้ำทะเลร้อยละ 31.3 เป็นต้น ขณะเดียวกัน ยังเกิดปัญหาอุบัติเหตุจากสารเคมี ปัญหาการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรม เนื่องจากการกำจัดขยะของนิคมอุตสาหกรรมไม่สามารถจัดหาพื้นที่รองรับได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุที่การกำจัดขยะอันตรายด้วยวิธีที่ถูกต้องมีค่าใช้จ่ายสูง ส่งผลให้ที่ผ่านมามีการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรมในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่รกร้างว่างเปล่าต่าง ๆ เกิดขึ้น

4.3.1.3 ผลกระทบต่อสุขภาพที่ดี ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า โรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับประชาชนในพื้นที่รอบนิคมอุตสาหกรรม สาเหตุหนึ่งเกิดจากมลพิษที่ปล่อยจากโรงงานอุตสาหกรรม กล่าวได้ว่าปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมและมลพิษทางอากาศนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อแนวโน้มการเจ็บป่วยที่เพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรม มีการใช้และปล่อยสารเคมีเร่งหลายชนิด อาทิ สารปิโตรเคมี สารเบนซิน ทั้งนี้ การได้รับสารเหล่านี้อย่างยาวนานเป็นประจำ จะส่งผลต่อการเกิดโรคมะเร็งได้ (เพชรินทร์ ศรีวัฒนกุล, 2550) ขณะที่ อัตราของผู้ป่วยโรคทางเดินหายใจเพิ่มขึ้นในอัตราสูงขึ้นทุกปี อาทิ ในปี พ.ศ. 2545 ประชาชนป่วยด้วยโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจประมาณ 569 คนต่อประชากร 1,000 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2546 เพิ่มขึ้นเป็น 613 คนต่อประชากร 1,000 คน และในปี พ.ศ. 2547 เพิ่มขึ้นเป็น 696 คนต่อประชากร 1,000 คน และเพิ่มเป็น 634 คนต่อประชากร 1,000 คน ในปี พ.ศ. 2549 มีข้อสังเกตเกี่ยวกับอัตราการป่วยเกี่ยวกับโรกระบบทางเดินหายใจในระยะยงมีค่าสูงกว่าค่าเฉลี่ยระดับประเทศที่มีอัตรา 400 คนต่อประชากร 1,000 คน และที่สำคัญอัตราผู้ป่วยในระดับประเทศมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง (เดชรัตน์ สุขก่าเน็ด, ศุภกิจ นันทะวรการ และวิภา ชื่นชิต, 2550)

นอกจากนี้แล้ว ผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ที่เกิดจากปัญหาสิ่งแวดล้อมดังกล่าว สามารถสะท้อนให้เห็นได้จาก งานศึกษาของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550 : 17-18) เกี่ยวกับการรับรู้ของประชาชนในพื้นที่ ที่ชี้ให้เห็นถึงกลุ่มตัวอย่างที่ได้รับมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมนั้น มีอาการผิดปกติและส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ เป็นหวัดได้ง่าย หรือมีอาการหืดหอบง่ายร้อยละ 42.3 มีอาการแสบตา แสบคอหรือแสบจมูกร้อยละ 36.1 คลื่นไส้ อาเจียน วิงเวียนศีรษะร้อยละ 31.4 ผื่นคันร้อยละ 33.5 ไอจามผิดปกติร้อยละ 29.3 เป็นต้น ขณะเดียวกัน ผู้ใช้แรงงานในนิคมอุตสาหกรรมก็ได้รับผลกระทบด้านสุขภาพเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม โรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อาจมีความเกี่ยวเนื่องจากการทำงานและการรับสารพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมที่พนักงานทำงานอยู่อย่างมีนัยสำคัญ

4.3.2 ปัญหาด้านสังคม

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น เป้าหมายการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ที่ยังคงมุ่งเน้นการสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยละเลยปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม ปัญหาด้านสังคมที่เกิดขึ้นอันเป็นผลลัพธ์จากการพัฒนา สามารถสะท้อนให้เห็นเด่นชัดได้จากงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2558) ที่ชี้ให้เห็นว่าปัญหาสังคมเป็นปัญหาที่ถูกละเลยจากผลพวงของการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยสะท้อนให้เห็นถึงต้นทุนทางสังคมที่ไม่สามารถตีเป็นมูลค่าได้อย่างชัดเจนเหมือนกับกระบวนการสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ มีปัญหาที่ถูกละเลยทั้งในเรื่องของชุมชนล่มสลาย ความขัดแย้งทางสังคม การแย่งชิงทรัพยากร ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ยังคงมุ่งเน้นการเติบโตเพียงมิติเดียว ในอีกด้านหนึ่ง การเร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมต่าง ๆ ตามมามากมายหลายประการสามารถสรุปได้ดังนี้

4.3.2.1 การล่มสลายของชุมชนแบบดั้งเดิม จากการศึกษาพบว่า นอกเหนือจากผลของการเวนคืนที่ดินแล้ว ยังพบว่า เป็นผลมาจากประชากรแฝงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งเกิดจากการอพยพแรงงานต่างถิ่นเข้ามาเป็นจำนวนมาก สะท้อนให้เห็นได้จากหลายชุมชนมีจำนวน

ประชากรแฝงมากกว่าประชากรดั้งเดิม สถานการณ์ดังกล่าว ส่งผลต่อพื้นที่บางพื้นที่เกิดปัญหาชุมชนแออัด เกิดระบบการจ้างงานเข้ามาแทนที่ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวบ้าน ผลที่ตามมาคือความเข้มแข็งของชุมชนลดลง เนื่องจากภายในชุมชนมีคนหลากหลาย ตามมาด้วยความรู้สึกแปลกหน้ากันมากขึ้น รูปแบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนระหว่างสมาชิกดั้งเดิมและสมาชิกใหม่มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ขณะที่ ความไม่รู้จักคุ้นเคยกันได้ส่งผลต่อความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกัน สถาบันและองค์กรของรัฐที่เกิดขึ้นภายในชุมชน มิได้เกิดจากความตระหนักในคุณค่าของความร่วมมือในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ในทางกลับกัน สถาบันและองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้ข้อกำหนดและเงื่อนไขต่าง ๆ ของทางราชการ ดังตัวอย่างเช่น คณะกรรมการชุมชนที่ถูกคัดเลือกขึ้นมา นั้น ต่างได้รับการจัดตั้งเพื่อตอบสนองนโยบายของราชการโดยไม่มีหน้าที่ใด ๆ ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน กรณีดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า คณะกรรมการฯ ไม่ได้เป็นตัวแทนของท้องถิ่นอย่างแท้จริง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 40)

อีกด้านหนึ่งของการพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง ได้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ของชุมชนท้องถิ่นเกิดวิถีชีวิตแบบปัจเจกชนมากขึ้น ชุมชนคนท้องถิ่นขาดการพูดคุย การไปมาหาสู่ การไต่ถามสารทุกข์สุกดิบเหมือนเมื่อก่อน ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากลักษณะของอาชีพที่ไม่ต้องพึ่งพาแรงงานซึ่งกันและกันดังเช่นสังคมเกษตรกรรม ชาวบ้านหันไปพึ่งตลาดมากกว่ากิจกรรมของชุมชน ซึ่งมีผลให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมในท้องถิ่น ขณะเดียวกัน มิติสัมพันธ์ด้านครอบครัว พบว่าครอบครัวมีขนาดเล็กและลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น สมาชิกในครอบครัวห่างเหินกันเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากวิถีชีวิตนอกครอบครัวเป็นตัวกำหนดกิจกรรมแทนที่ชีวิตประจำวันมาก (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 : 41)

4.3.2.2 ความขัดแย้งทางสังคม การพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดระยองได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม อาทิ การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม การจัดโซนนิ่งเขตอุตสาหกรรม การบังคับเวนคืนที่ดินราคาถูก ปัญหามลพิษทางน้ำทางอากาศและทางเสียง การกัดเซาะชายหาดท่องเที่ยว ปัญหาการทิ้งขยะพิษและปัญหาการดำเนินงานของโรงกำจัดขยะเงินโก้ ปัญหาการแย่งชิงน้ำจากภาคเกษตร ดังตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดก็คือ ปัญหาการแย่งชิงน้ำของภาคอุตสาหกรรม ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2547 ถึงต้นฤดูฝน พ.ศ. 2548 เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำเนื่องจากฝนทิ้งช่วง สถานะการขาดแคลนน้ำส่งผลต่อปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการในเมือง แต่ทว่าการจัดการปัญหาดังกล่าวของรัฐบาลกลับมีนโยบายเข้าข้างภาคอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้จากการให้บริษัทจัดการและพัฒนาทรัพยากรน้ำภาคตะวันออก (East Water) ทำหน้าที่ดำเนินการโครงการวางท่อส่งน้ำจากแม่น้ำระยองมายังมาบข่า และการวางท่อผันน้ำจากแม่น้ำระยองเข้าสู่คลองที่บมาและคลองน้ำหู่เพื่อส่งต่อเข้าสู่ระบบท่อในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ขณะเดียวกัน ยังมีการผันน้ำจากอ่างเก็บน้ำประแสร์และวางท่อไปยังอ่างเก็บน้ำคลองใหญ่และเชื่อมต่อลงไปยังอ่างเก็บน้ำหนองปลาไหลอีกด้วย (สุริชัย หวันแก้ว, 2549 : 3)

ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว ยังนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรต่าง ๆ ภายในภาคตะวันออกอย่างกว้างขวางซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าว สามารถสะท้อนให้เห็นได้จากผลการศึกษาของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550) ได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาการแย่งชิงน้ำของ

ภาคอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมอย่างกว้างขวางจนนำไปสู่ปัญหาในระดับชาติ ทั้งในเรื่องของการวิวาทะทางสื่อมวลชน การชุมนุมประท้วง การล้อมบีบในสภาผู้แทนราษฎร ตลอดจนการชุมนุมในมหาวิทยาลัย ฯลฯ นอกจากนี้แล้ว ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550) ยังได้วิเคราะห์ในเชิงวิชาการ โดยชี้ให้เห็นว่าปัญหาการแย่งชิงน้ำก่อให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงและกลายเป็นปัญหาเรื้อรัง ยังไม่ได้รับการแก้ไขจากเงื่อนไขทางสังคม ประเด็นที่สำคัญ คือ รัฐบาลส่วนกลางเป็นผู้กำหนดมาตรฐานและยึดเยียดมาให้ท้องถิ่น ขณะเดียวกัน เมื่อมองลึกไปในรายละเอียด พบว่า ปัญหาดังกล่าวมิได้จำกัดแค่เรื่องของความขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น ประเด็นสำคัญน่าจะอยู่ที่ว่าในแต่ละภาคส่วนของสังคมมีความเท่าเทียมในการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด สถานการณ์เหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นว่าภาคอุตสาหกรรมและภาคเอกชนบางส่วน ยังคงมีอิทธิพลเหนือภาคเกษตรกรรมและภาคประชาชน

4.3.3 ปัญหาการกระจุกตัวของรายได้

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ผลลัพธ์ของการพัฒนา ขณะทางด้านหนึ่ง กลุ่มชนชั้นนำภาครัฐและภาคเอกชนรวมถึงนายทุนต่างประเทศคือผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา แต่ในอีกด้านหนึ่ง คือ ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมและการทำลายทรัพยากร ปัญหาสังคม ตลอดจนปัญหาด้านการกระจุกตัวของรายได้ ดังตัวอย่างงานศึกษาของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550) ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาด้านการกระจุกตัวของรายได้ ที่เกิดจากผลลัพธ์ของการพัฒนา โดยการประเมินผลทางเศรษฐกิจที่ใช้การเติบโตของตัวเลขทางเศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัด การขยายตัวของตัวเลขทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นยังประโยชน์ให้กับกลุ่มชนชั้นนำหรือกลุ่มทุนเพียงไม่กี่กลุ่ม ผลพวงของการพัฒนาสะท้อนให้เห็นว่าเป็นไปในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์แต่อีกฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์ (Zero-Sum Game) โดยจะพบความจริงว่าตลอดระยะเวลาการพัฒนาที่ผ่านมา การเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดระยองได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นอย่างสูง ตัวเลขจีดีพี (GDP) เฉลี่ยต่อหัวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ติดอันดับสูงสุดของประเทศ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ นักวางแผนได้สรุปตัวแบบการพัฒนาที่มาพบว่าเป็นตัวแบบที่สมบูรณ์มากที่สุด ในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจบนเส้นทางของการพัฒนาประเทศโดยอาศัยภาคอุตสาหกรรมเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนา อย่างไรก็ตาม การนำรายได้มาเป็นตัวชี้วัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อันเป็นการวัดในเชิงปริมาณ ถือว่าเป็นการประเมินในเชิง “เศรษฐกิจเชิงธุรกิจ” ซึ่งไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึง “เศรษฐกิจภาคประชาชน” กล่าวอีกนัยหนึ่ง อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูงไม่ได้หมายความว่าจะมีการกระจายรายได้สู่ประชาชนอย่างเป็นธรรม อัตราการลงทุนจากต่างประเทศสูงไม่ได้หมายความว่าอัตราการว่างงานของประชาชนจะลดลง หรือการมีรายได้สูงขึ้นไม่ได้หมายความว่าประชาชนจะมีความเป็นอยู่ดีขึ้นอย่างที่ควรจะเป็น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาตัวเลขเฉลี่ยต่อหัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดระยอง พบว่า มีอัตราการขยายตัวสูงมาก แต่ทว่าเมื่อพิจารณาถึงตัวเลขในแผนที่ยากจน พบว่า ประชาชนยังมีรายได้ที่แท้จริงอยู่ในระดับที่ต่ำมาก ในเวลาเดียวกัน มีการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนเกินทางเศรษฐกิจ จากการทุจริตทรัพยากรธรรมชาติ การเอารัดเอาเปรียบทางชนชั้นและระหว่างภาคส่วน ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ได้นำมาสู่การขยายตัวของปัญหาสังคมและวัฒนธรรมที่เพิ่มมากขึ้นรวมถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา ขณะที่ต้นทุนด้านสิ่งแวดล้อมและต้นทุนทางสังคม เป็นต้นทุนที่ไม่ได้นำมาคิดรวมไว้กับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาเศรษฐกิจที่ใช้อุตสาหกรรมเป็นกลไกในการขับเคลื่อน การเติบโตในโครงการพัฒนาบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยใช้ยุทธศาสตร์การเติบโตเป็นหลัก ผลพวงของการพัฒนา ด้านหนึ่งเศรษฐกิจเติบโตเป็นไปตามเป้าหมาย ในทางกลับกัน ได้สร้าง ผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลกระทบดังกล่าวที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ประกอบด้วย ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม อาทิ มลพิษทางอากาศ ทางน้ำ การกัดเซาะชายฝั่งทะเล สุขภาวะของประชาชน ปัญหาสังคม เกิดการล่มสลายของชุมชนแบบดั้งเดิม ความขัดแย้งทางสังคม การแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ สะท้อนให้เห็นว่าเป็นการพัฒนาที่ยังประโยชน์ ให้กับกลุ่มทุน แต่ภาคประชาชนยังมีรายได้ที่แท้จริงอยู่ในระดับต่ำ ผลลัพธ์ของการพัฒนายังคงมี ลักษณะที่กลุ่มทุนที่เป็นคนกลุ่มน้อยได้ประโยชน์จากการพัฒนา ขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้เสีย ประโยชน์จากการพัฒนา (Zero Sum Game)

4.4 ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกับการต่อยอดโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล ตะวันออก

โครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (อีอีซี) เป็นโครงการพัฒนาพื้นที่โดยมี วัตถุประสงค์หลักเพื่อต่อยอดโครงการการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (อีเอสปี) หรืออีสเทิร์น ซีบอร์ด ซึ่งเป็นที่รู้จักกว่า 30 ปี โดยโครงการ อีอีซี มุ่งเน้นการพัฒนาพื้นที่ใน 3 จังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นการยกระดับความสามารถในการแข่งขันของประเทศ (สำนักงาน คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), ความเป็นมาของ อีอีซี) กล่าวอีกนัยหนึ่ง การพัฒนาพื้นที่ อีอีซี ถือเป็นการต่อยอดบนฐานความสำเร็จของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่ง ทะเลตะวันออก ซึ่งมีส่วนช่วยพลิกโฉมหน้าให้ไทยกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมเมื่อ 30 ปีที่แล้ว (Money Buffalo, 2564) อย่างไรก็ตาม เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักการพื้นฐานในการต่อยอดโครงการ พัฒนาจาก อีเอสปี สู่อีอีซี ผู้วิจัยจะได้ชี้ให้เห็นถึงฐานคิดทางอุดมการณ์การพัฒนาที่เรียกว่า อุดมการณ์ทุนนิยม อันเป็นที่มาของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่ โครงการ ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก รายละเอียดมีดังนี้

แนวคิดการพัฒนาเพื่อต่อยอดโครงการ อีสเทิร์นซีบอร์ด สู่โครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก สามารถมองย้อนกลับไปยังทศวรรษ 2500 ตั้งแต่รัฐไทยสถาปนาอุดมการณ์พัฒนา แบบทุนนิยมให้เป็นอุดมการณ์หลัก (Dominant Ideology) จวบจนกระทั่งเข้าสู่โครงการพัฒนา ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก กระบวนการพัฒนาภายใต้อุดมการณ์หลักนี้ ถือได้ว่าเป็น การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม (Reproduction of Ideology) โดยเป็นการยกระดับ โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อรองรับอุตสาหกรรม ที่มีอยู่เดิมและยกระดับอุตสาหกรรมรูปแบบใหม่พร้อมกับพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำหรับรองรับ การลงทุนที่จะเกิดขึ้น (ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2564 : 93-94)

อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์การพัฒนายังคงมีเป้าหมายหลักคือการสร้างความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจ ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้ภาคตะวันออกกลายเป็นยุทธศาสตร์ ที่สำคัญในการยกระดับเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม กระนั้นก็ตาม ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจาก โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกที่ผ่านมา ด้านหนึ่งคือการสร้างความเติบโต

ทางเศรษฐกิจ ในทางกลับกัน ได้เกิดผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น จึงได้มีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาและการแก้ไขผลกระทบดังกล่าว โดยมีข้อเสนอชุดใหม่สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก แต่ยังคงอยู่บนกรอบคิดของยุทธศาสตร์ของการสร้างความเติบโต ทั้งนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาอุตสาหกรรม ทั้งในเรื่องของยุทธศาสตร์การพัฒนา ตลอดจนการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม (จिरายูทธ์ สีม่วง, 2560 : 224)

เบื้องหลังการจัดตั้งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เกิดจากปัญหาการลงทุนจากต่างประเทศที่เพิ่มขึ้นอย่างล่าช้าต่อเนื่องหลายปี การส่งออกชะลอตัวลง เห็นได้จากตัวเลขการส่งออกของไทยลดลงกว่าเดิม ส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยในอัตราที่ลดลงต่อเนื่องยาวนาน (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2560 : 66) ทั้งนี้ จากการสำรวจเศรษฐกิจไทยกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อเทียบกับภูมิภาคเอเชีย พบว่า มีการเติบโตในลักษณะถดถอย และเมื่อย้อนกลับไปช่วงก่อนวิกฤติเศรษฐกิจช่วงปี พ.ศ. 2534-2539 พบว่าอัตราเฉลี่ยการเติบโตอยู่ที่ร้อยละ 8 ขณะที่ช่วงปี พ.ศ. 2556-2560 อัตราเฉลี่ยการเติบโตอยู่ที่ร้อยละ 3-4 เท่านั้น ขณะเดียวกันมูลค่าการส่งออกก็ลดลงอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 14 ต่อปี ในปี พ.ศ. 2541-2550 เหลือเพียงร้อยละ 4.5 ต่อปี พ.ศ. 2551-2559 และประมาณร้อยละ 4 ในปี พ.ศ. 2560 สาเหตุดังกล่าวได้มีการวิเคราะห์ว่าประเทศไทยขาดการลงทุนในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการปรับปรุงความสามารถในการแข่งขัน ทั้งในเรื่องของการปรับโครงสร้างภาคการผลิตและการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน รวมถึงเพื่อนบ้านมีค่าแรงที่ต่ำกว่าไทย ส่งผลให้นักลงทุนเคลื่อนย้ายฐานการผลิตไปยังประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน นอกจากนี้เมื่อตรวจสอบภาวะการลงทุน พบว่า การลงทุนของประเทศไทยอยู่ในระดับต่ำมาเป็นเวลานานกว่า 10 ปี นั่นคือลดลงจากร้อยละ 9 ต่อปี ในปี พ.ศ. 2543-2548 เหลือเพียงร้อยละ 2 ต่อปี ในปี พ.ศ. 2549-2557 ส่งผลให้อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (GDP) ลดลงจากร้อยละ 5 ต่อปี ในปี พ.ศ. 2543-2548 เหลือเพียงร้อยละ 3 ต่อปี ในปี พ.ศ. 2549-2557 ขณะเดียวกัน สัดส่วนการลงทุนจากต่างประเทศ (FDI) ก็ลดลงต่อเนื่องจากร้อยละ 30 ในปี พ.ศ. 2550 มาเป็นร้อยละ 17.6 ในปี พ.ศ. 2558 หรืออัตราเฉลี่ยลดลงร้อยละ 6 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 2-1-2-2)

นอกจากนี้แล้ว เมื่อสำรวจลงลึกในรายละเอียดของสถานะเศรษฐกิจ พบว่า ความสามารถในการแข่งขันลดลงเกือบจะทุกสาขา อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการลงทุนที่ต่ำและขาดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของโลกเป็นเวลานาน ทั้งในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม รวมถึงภาคบริการ ตลอดจนระบบสาธารณูปโภคที่จะมาช่วยสนับสนุนภาคการผลิตต่าง ๆ ได้ส่งผลต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมซึ่งนับว่าอยู่ในระดับต่ำโดยมีมูลค่าการผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวเพียงร้อยละ 0.1 และหดตัวร้อยละ 1.1 ในระยะ 2 ปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีการปรับเปลี่ยนบริบทและแนวทางการพัฒนา นับตั้งแต่แนวทางการพัฒนา 1.0 ที่เน้นภาคเกษตรดั้งเดิม ยกระดับเป็นแนวทาง 2.0 ที่เน้นอุตสาหกรรมเบาและต่อมาคือแนวทางการพัฒนา 3.0 ที่เน้นอุตสาหกรรมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวเป็นการพัฒนาต่อยอดจากการนำเข้าเทคโนโลยีและทุนจากต่างประเทศ ขาดการสะสมทุนและกระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยี ฟังฟังการค้าและการลงทุนจากต่างประเทศมากเกินไป ขาดการสร้างรากฐานให้เข้มแข็ง

ซึ่งแนวทางการพัฒนาประเทศไทย 3.0 ไม่สามารถยกระดับการพัฒนาได้อย่างที่ควรจะเป็นในปัจจุบัน เนื่องจากติดกับดักการพัฒนา ตั้งแต่กับดักประเทศรายได้ปานกลาง (Middle Income Trap) กับดักความเหลื่อมล้ำ (Inequality Trap) กับดักความไม่สมดุล (Imbalance Trap) อันเป็นผลจากการพัฒนาที่เน้นเฉพาะความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ โดยละเลยสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการยกระดับศักยภาพและภูมิปัญญาของมนุษย์ หากไม่รีบดำเนินการแก้ไขด้านการพัฒนาเทคโนโลยี และพัฒนาคุณภาพของคนเพื่อรองรับเทคโนโลยี จะส่งผลต่อความล้ำหลังลงไปอีก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องผลักดันให้เกิดนวัตกรรมและการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ รวมถึงพัฒนาคุณภาพด้านการศึกษาเพื่อการก้าวไปสู่การเป็นประเทศรายได้สูงและข้ามพ้นจากกับดักดังกล่าว (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 2-3 - 2-5)

ด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ ด้านการพัฒนาตามที่กล่าวมาแล้วนั้น แนวทางในการแก้ปัญหา พบว่าหลายประเทศในเอเชียได้ใช้เขตเศรษฐกิจพิเศษสำหรับการเร่งรัดการลงทุนและพัฒนาเทคโนโลยีเขตเศรษฐกิจพิเศษหรือเขตการลงทุนพิเศษ เป็นเครื่องมือในการแข่งขันเพื่อดึงดูดนักลงทุนที่มีคุณภาพ โดยมีความร่วมมือระหว่างภาครัฐ-เอกชนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เขตเศรษฐกิจพิเศษเหล่านั้นเป็นกำลังหลักในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ และสร้างโอกาสในพื้นที่นอกเมืองหลวง ดังตัวอย่างเช่นประเทศจีน รัฐบาลใช้เวลา 25 ปี พัฒนาเมืองเสินเจิ้น ให้กลายเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก สำหรับอินเดีย รัฐบาลส่งเสริมและสร้างเขตเศรษฐกิจพิเศษที่มุ่งเน้นอุตสาหกรรมเบาและอุตสาหกรรมหนัก 382 แห่งทั่วประเทศ ขณะที่ญี่ปุ่น ได้ริเริ่มเขตเศรษฐกิจพิเศษ (Tokku) เพื่อกระตุ้นการลงทุนทั่วประเทศ ต่อมาคือเกาหลีใต้ จัดให้มีเขตเศรษฐกิจพิเศษ 8 แห่งเพื่อผลักดันการลงทุนให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของประเทศ ส่วนมาเลเซียนั้น รัฐบาลกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษ 5 เขต โดยเฉพาะชายฝั่งทะเลตะวันออกให้เป็นพื้นที่พัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตสมัยใหม่ ประเทศเวียดนาม รัฐบาลเร่งรัดการพัฒนาเขตเศรษฐกิจต่าง ๆ โดยมุ่งเน้นอุตสาหกรรมการผลิตที่เน้นการจ้างงานและ ปีโตรเคมี ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญในการเคลื่อนย้ายฐานการผลิตจากประเทศไทย อินโดนีเซีย ก็ได้กำหนดเขตเศรษฐกิจไว้ 9 แห่ง และมีแผนจะเพิ่มให้ได้ 25 แห่งในปี 2562 สุดท้ายคือประเทศ สปป. ลาว มีเขตเศรษฐกิจพิเศษและเขตเศรษฐกิจเฉพาะ 11 แห่ง โดยมีแผนยุทธศาสตร์และการกำหนดเขตเพื่อพัฒนาแนวทางต่าง ๆ ซึ่งตามแผนยุทธศาสตร์ สปป.ลาว กำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษและเขตเศรษฐกิจเฉพาะเพิ่มอีก 30 แห่ง รวมเป็น 41 แห่ง (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 2-6-2-7)

เขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นรูปแบบของการสร้างทุนประเภทหนึ่งซึ่งผ่านการจัดการพื้นที่ปิดเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมหรือบริการภายในบริเวณของรัฐบาล ในทัศนะของนักคิดสายเศรษฐศาสตร์การเมือง คือพัฒนาการของเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) ที่ทรัพยากรถูกแปลงให้เป็นทุน ซึ่งไม่ได้หมายความถึงที่ดินเท่านั้น หากแต่รวมถึงอธิปไตยเหนือดินแดน (Sovereignty) ที่ถูกนำมาใช้เป็นสินค้า เพื่อสร้างแรงจูงใจในการแข่งขันกับประเทศอื่น ๆ ในตลาดโลกอีกด้วย (ปินแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2561 : 22-23)

เช่นเดียวกัน เขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเป็นรูปแบบของการพัฒนาเชิงพื้นที่ และเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐบาลสำหรับผลักดันการลงทุน รวมถึงการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชนเพื่อยกระดับขีดความสามารถในการแข่งขัน ซึ่งการพัฒนาเชิงพื้นที่ในอดีต ดังเช่น

โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) ซึ่งให้ผลประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ถือได้ว่าการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกต่อยอดโครงการ อีสเทิร์นซีบอร์ด คือยุทธศาสตร์ของรัฐบาลในอันที่จะสร้างความมั่นใจแก่นักลงทุนและการพลิกฟื้นการลงทุนของประเทศ รวมถึงการสร้างผลประโยชน์ให้กับประเทศในอนาคต อย่างไรก็ตาม เมื่อมองถึงความสำเร็จในอดีตคือโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ที่ได้มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในระยะแรกคือที่มาบตาพุด จังหวัดระยอง สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมหลักที่ใช้ก๊าซธรรมชาติและอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ส่วนบริเวณแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี สำหรับอุตสาหกรรมเบา และเพื่อการส่งออก ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 ได้ขยายพื้นที่ให้ครอบคลุมทั้ง 8 จังหวัดในภาคตะวันออก กล่าวได้ว่า โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับเศรษฐกิจของภาคตะวันออกและของประเทศโดยรวม ทั้งนี้ ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สอดคล้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรม เมืองและชุมชนอย่างเป็นระบบ เป็นศูนย์กลางการขนส่งของอาเซียน ส่งผลให้พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ซึ่งต่อมารัฐบาลภายใต้คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ จึงได้ออกกฎหมายเพื่อยกระดับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกขึ้นเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษหรือระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยใช้ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนด้วยนโยบาย ประเทศไทย 4.0 (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561 : 4-1-4-2)

การยกระดับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกขึ้นเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ยังคงครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ระยองและฉะเชิงเทรา โดยรัฐบาลได้ตั้งเป้าหมายการพัฒนาพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ให้เป็นพื้นที่นำร่องอาศัยและรองรับการลงทุนในอาเซียน รวมถึงการยกระดับพื้นที่สู่มาตรฐานโลกและให้มีระดับการพัฒนาสูงสุดในอาเซียน อาทิ การสร้างงานคุณภาพด้วยการลงทุนธุรกิจที่ทันสมัย สร้างเมืองนานาชาติให้ทันสมัยในระดับสากลเพื่อให้เป็นมาตรฐานใหม่ของอาเซียน สร้างคุณภาพชีวิตด้วยโรงพยาบาลและมหาวิทยาลัยระดับโลก อีกทั้งโรงเรียนคุณภาพ สวนสาธารณะ สันทนาการ ฯลฯ ตลอดจนให้มีการเชื่อมโยงเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกกับอาเซียน อินเดีย และจีน ด้วยโครงสร้างพื้นฐานระดับสากล ทั้งถนน ท่าเรือ รถไฟความเร็วสูง สนามบิน และรถไฟขนส่งสินค้า ขณะเดียวกัน รัฐบาลยังต้องการให้พื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เป็นตัวอย่างของการพัฒนาแบบก้าวกระโดดเพื่อเตรียมประเทศไทยสู่อนาคต (พิมพ์เขียวและแผนปฏิบัติการขับเคลื่อน Thailand 4.0, 2559 : 128)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 4.1 แสดงการพัฒนาพื้นที่โครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
ที่มา : (พิมพ์เขียวและแผนปฏิบัติการขับเคลื่อน Thailand 4.0, 2559 : 128)

ตารางที่ 4.1 พื้นที่เป้าหมาย 3 จังหวัด ซึ่งมีศักยภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน

พื้นที่	ศักยภาพทางเศรษฐกิจ
1 ชลบุรี	มีศักยภาพพัฒนาสู่การเป็นศูนย์กลางการศึกษาและพัฒนาทักษะระดับนานาชาติเพื่อรองรับความต้องการแรงงานฝีมือสำหรับกลุ่มอุตสาหกรรมต่าง ๆ ตลอดจนพัฒนาเป็นเมืองตากอากาศเพื่อการอยู่อาศัยของบุคลากรที่ทำงานในพื้นที่ภาคตะวันออก โดยมีสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ 1. แหลมฉบังและศรีราชา เป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรมใหม่ของอาเซียน ที่มุ่งเน้นการลงทุนอุตสาหกรรมการผลิตขั้นสูง เช่น เทคโนโลยีหุ่นยนต์ อิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์ ยานยนต์สมัยใหม่ นอกจากนี้ มีการเพิ่มขีดความสามารถของท่าเรือแหลมฉบัง ลงทุนระบบโลจิสติกส์ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล เพื่อเชื่อมโยงการขนส่งทางบก ทางทะเลและทางอากาศยกระดับเป็นประตูเศรษฐกิจกลุ่มอนุภาคุ่มแม่น้ำโขง (GMS)

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

พื้นที่	ศักยภาพทางเศรษฐกิจ
	2. พืชยา สัตว์หีบ และอุตะเถา เป็นกลุ่มพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมที่หลากหลาย อาทิ พื้นที่พืชยา-สัตว์หีบ สามารถยกระดับเป็นผู้นำการท่องเที่ยวระดับภูมิภาค สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้อย่างกว้างขวาง ทั้งทางด้านธุรกิจเชิงสุขภาพ (Healthcare Business) การแพทย์เชิงท่องเที่ยว (Medical Tourism) การประชุมสัมมนาและนิทรรศการ กีฬาทางน้ำ การสร้างธุรกิจท่องเที่ยวสำหรับครอบครัวและผู้มีรายได้สูง พื้นที่อุตะเถา จะใช้สนามบินอุตะเถาเป็นกลไกเชื่อมโยงการท่องเที่ยวพืชมักกับนานาชาติ ตลอดจนพัฒนาต่อยอดไปสู่การสร้างธุรกิจขนส่งสินค้าเชิงพาณิชย์ ธุรกิจต่อเรือ ธุรกิจการซ่อมบำรุงอากาศยาน (MRO) เขตปลอดภาษี โดยตั้งเป้าเป็นศูนย์ธุรกิจการบินและศูนย์โลจิสติกส์แห่งอาเซียน
2	ระยอง จังหวัดที่มีพื้นฐานด้านอุตสาหกรรมที่แข็งแกร่ง โดยเฉพาะอุตสาหกรรมปิโตรเลียมและปิโตรเคมี สามารถพัฒนาต่อยอดทั้งด้านการผลิต การวิจัยและพัฒนา ให้สอดคล้องกับกระแสเทคโนโลยีชีวภาพ อาทิ อุตสาหกรรมพลาสติกชีวภาพ (Bio-Plastic) เชื้อเพลิงชีวภาพ (Biofuel) เคมีภัณฑ์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Eco-Friendly Chemicals) ตลอดจนการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรและอาหารที่ใช้เทคโนโลยีระดับสูงที่เป็นมาตรฐานสากล
3	ฉะเชิงเทรา เมืองที่รองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ที่มุ่งเน้นการพัฒนาเป็นเมืองที่อยู่อาศัยสามารถตอบสนองความต้องการของผู้มีรายได้ปานกลาง ตลอดจนสามารถรองรับการขยายหรือเคลื่อนย้ายหน่วยงานของรัฐจากพื้นที่กรุงเทพมหานคร

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้กระทำการที่มีบทบาทในการวางรากฐานและผลักดันโครงการฯ คือ ดร.สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกรัฐมนตรีที่ดูแลด้านเศรษฐกิจในขณะนั้น ได้กล่าวถึงความจำเป็นในการจัดตั้งโครงการฯ โดยได้แสดงความเห็นผ่านเวทีสัมมนา อีอีซีเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในยุคปัจจุบันว่า หมดสมัยของการใช้แรงงานราคาถูก (Labour Intensive) ไปแล้ว พร้อมกันนี้ ยังได้แสดงความเห็นสนับสนุนการผลิตสินค้าในโลกของดิจิทัลที่ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าสูงและประสิทธิภาพสูง อย่างไรก็ตาม การดำเนินการของภาครัฐเพื่อสนับสนุนกิจกรรมการผลิตดังกล่าว จำเป็นต้องพยายามเร่งสร้าง

โครงสร้างพื้นฐาน เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาร่วมลงทุนและสร้างฐานการลงทุนใหม่ ๆ อันจะสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ภายใต้นวัตกรรมใหม่ ๆ ได้ ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาถึงมิติด้านการแข่งขันจะเห็นได้ว่าภูมิทัศน์ (Landscape) ของการแข่งขันได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ดังนั้นจำเป็นต้องเน้นการเปลี่ยนแปลงสู่เศรษฐกิจของผู้ประกอบการ นอกจากนี้แล้ว ดร.สมคิด ยังได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการลงทุนในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่จะเป็นโอกาสที่ดีของประเทศไทย พร้อมกับเน้นย้ำว่าโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จำเป็นต้องเกิดและจะเป็นผู้ผลักดันให้เกิดให้ได้ หากโครงการฯ ไม่สามารถเกิดได้จะส่งผลกระทบต่อความสามารถในการแข่งขันที่ด้อยลงไป (สมคิด จาตุศรีพิทักษ์, 2561)

นอกจากปาฐกถาของ ดร. สมคิดแล้ว เพื่อให้โครงการสามารถขับเคลื่อนได้อย่างเป็นรูปธรรม สกพอ. ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจเสวนาวิชาการ ให้ความเห็นเกี่ยวกับการผลักดันต่อยอดโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (ESB) สู่โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) อาทิ ดร.เสนาะ อุณากรูล ดร.อาณัติ อาภาภิรม ดร.ณรงค์ชัย อัครเศรณี ดร.คณิศ แสงสุพรรณ เลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พร้อมด้วยกลุ่มผู้บริหารระดับสูงจากภาคเอกชนตลอดจนนักธุรกิจชั้นนำ เริ่มตั้งแต่การฉายภาพแนวคิดของการพัฒนาโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (ESB) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงการพัฒนาที่สำคัญของไทย สามารถผ่านพ้นวิกฤตเศรษฐกิจได้ในสมัยนั้น มีการผลักดันให้เกิดการลงทุนครั้งใหญ่ของภาคเอกชน ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยในช่วงกว่า 30 ปีก่อนเติบโตแบบก้าวกระโดด มีความต่อเนื่องมายังแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และฉบับที่ 7 ช่วยให้จีดีพี (GDP) เติบโตเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 9.3 แนวคิดจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ดังกล่าว ได้กลายเป็นต้นแบบสำคัญในการเตรียมการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 ซึ่งพบผลกระทบจากสถานการณ์โควิด และเกิดวิกฤตเศรษฐกิจใกล้เคียงกับในอดีต ขณะเดียวกัน กลุ่มชนชั้นนำในงานเสวนาวิชาการ ต่างก็ให้ความเห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อให้เกิดการลงทุนอย่างต่อเนื่อง ทั้งทางด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การลงทุนด้านอุตสาหกรรมนวัตกรรมขั้นสูงที่พร้อมดึงดูดนักลงทุนเข้ามาในประเทศไทย เพื่อสร้างความสามารถในการแข่งขันและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระยะยาว (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2564)

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการพัฒนาและขับเคลื่อนโครงการฯ หัวหน้าคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ จึงได้ออกคำสั่ง ที่ 2/2560 ลงวันที่ 17 มกราคม 2560 โดยคำสั่งนี้ได้กำหนดมาตรการการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก่อนที่จะออกกฎหมายบังคับใช้และเพื่อให้การดำเนินการเกิดผลเป็นรูปธรรมโดยเร็ว (คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก, 2560 : 1) จากนั้นรัฐบาลจึงได้ออกพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 โดยให้ยกเว้นการพัฒนาภาคตะวันออกเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ (ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง) โดยมีเป้าหมาย พัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน จัดให้มีบริการภาครัฐแบบเบ็ดเสร็จครบวงจร จัดทำโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคที่มีประสิทธิภาพ การกำหนดการใช้ที่ดินที่เหมาะสม พัฒนาเมืองให้มีความทันสมัย เพื่อดึงดูดการลงทุนในพื้นที่ นอกจากนี้ เพื่อให้การบริหาร

จัดการโครงฯ บรรลุเป้าหมายตามแผนที่กำหนดไว้ พระราชบัญญัตินี้ จึงให้มีคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พร้อมทั้งจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เพื่อบริหารโครงการฯ ให้บรรลุเป้าหมายตามที่รัฐบาลคาดหวังไว้ (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 1-14)

กล่าวได้ว่า ฐานคิดการพัฒนาโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น ยังคงตั้งอยู่บนยุทธศาสตร์การพัฒนาตามระบบทุนนิยม ที่สืบเนื่องต่อยอดจากการพัฒนาทุนนิยมในโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก แต่เป็นการต่อยอดและยกระดับการพัฒนาขึ้นมาจากเดิมสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลยังคงใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรม ในการสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่ไม่สามารถขยายตัวต่อไปได้อีก (จิรายุทธ์ สิม่วง, 2560 : 238) ตลอดจนการแก้ปัญหาเดิมที่เกิดจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ทั้งในเรื่องของปัญหาการข้ามพรมแดนกับดักรายได้ปานกลาง กับดักความเหลื่อมล้ำ กับดักของการพัฒนาไม่สมดุล (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.), 2561)

ระยะต่อมาทศวรรษ 2550 เกิดปัญหาการลงทุนจากต่างประเทศลดลง การส่งออกชะลอตัว รัฐบาลต้องการให้เศรษฐกิจฟื้นตัว จึงได้จัดตั้งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาต่อยอดจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก อย่างไรก็ตามการต่อยอดการพัฒนาได้ยกระดับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยีด้วยการนำยุทธศาสตร์ “ประเทศไทย 4.0” มาเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับภาคการผลิตและบริการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง กล่าวได้ว่า โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ยังคงสะท้อนให้เห็นถึงกรอบแนวคิดของการพัฒนากระแสหลัก ที่ตั้งอยู่บนยุทธศาสตร์ของทฤษฎีการสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รวมถึงการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทุนนิยมเพื่อให้ทุนนิยมดำรงอยู่และดำเนินต่อไป ตลอดจนการผลิตซ้ำวาทกรรมการพัฒนาเพื่อรับใช้ชนชั้นนำและกลุ่มทุนที่ได้ประโยชน์จากการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องยาวนานตลอดระยะเวลาแห่งการพัฒนาทุนนิยมไทย

บทสรุป

การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นการเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกกับระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยการศึกษาบริบทตั้งแต่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกที่ประกอบด้วย ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก อุดมการณ์การพัฒนา ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมและสุดท้ายเป็นการศึกษาบริบทของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกับการต่อยอดโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

แนวคิดการเติบโตด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกของไทย เริ่มก่อตัวตั้งแต่ทศวรรษ 2510 ด้วยสถานการณ์และปัจจัยทางเศรษฐกิจรวมถึงข้อจำกัดของการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า ส่งผลให้ประเทศไทยหันกลับมาใช้ยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก โดยใน พ.ศ. 2515 ได้มีการปรับปรุง พ.ร.บ.ส่งเสริมการลงทุนกำหนดมาตรการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ต่อมาได้มีมาตรการที่ความชัดเจนขึ้นในแผนพัฒนาฯ

ฉบับที่ 4 ส่วนมาตรการและยุทธศาสตร์ที่เป็นรูปธรรมได้ถูกกำหนดไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 โดยได้กำหนดพื้นที่การพัฒนาเป็นตัวตั้ง และหนึ่งในพื้นที่เป้าหมายได้แก่ พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก

การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำหรับการพัฒนาประเทศเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีรายได้เป็นตัวชี้วัด โดยเริ่มที่การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด เนื่องจากเป็นเขตที่มีการวางท่อก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทยมาขึ้นฝั่งที่มาบตาพุด และเป็นที่ตั้งของแหล่งอุตสาหกรรมหนักหลากหลายประเภท อาทิ โรงแยกก๊าซธรรมชาติ อันเป็นต้นกำเนิดของอุตสาหกรรมที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบ และอุตสาหกรรมปิโตรเคมี โรงงานผลิตเม็ดพลาสติก โรงงานผลิตโซดาแอช โรงเหล็ก โรงงานโอเลฟินส์ โรงงานอะโรเมติกส์ โรงงานปุ๋ยแห่งชาติ ฯลฯ อุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นฐานการผลิตที่สำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศเพื่อเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน รัฐบาลได้ก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด เพื่อรองรับอุตสาหกรรมหนักเขตพื้นที่มาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้ผลิตนำเข้าวัตถุดิบและส่งออกผลิตภัณฑ์เพื่อจำหน่ายยังต่างประเทศได้อย่างรวดเร็ว

ด้านอุดมการณ์การพัฒนาในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก มีอุดมการณ์การพัฒนาที่เกี่ยวข้องเป็น 2 ฝ่ายใหญ่ ๆ คือ อุดมการณ์หลักของชนชั้นนำที่สนับสนุนการพัฒนาแนวอุตสาหกรรมทุนนิยมกับอุดมการณ์ต่อต้านซึ่งแบ่งออกเป็นอุดมการณ์นิเวศนิยมของชนชั้นกลางในเมืองและอุดมการณ์ชุมชนนิยมของชาวบ้าน ชนชั้นนำได้ใช้อุดมการณ์พัฒนากระแสหลักด้วยการผลิตวาทกรรมการพัฒนาเพื่อสร้างความชอบธรรมและให้ประชาชนยอมรับการพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยมพร้อมกับผลิต/สร้างวาทกรรมต่าง ๆ เช่น การพัฒนาอุตสาหกรรมจะนำมาซึ่งความก้าวหน้า ความโชติช่วงชัชวาล บรรษัทภิบาลกับความรับผิดชอบต่อสังคม ตลอดจนวาทกรรมความเป็นสีเขียว โดยมีเป้าหมายเพื่อการครอบงำ (Dominance) ยึดครอง (Subjugation) และการสร้างจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) แก่ประชาชนผ่านการสร้างภาพลักษณ์ให้เกิดขึ้นในกระบวนการการพัฒนาอุตสาหกรรม

ข้อการวิพากษ์ความล้มเหลวของการพัฒนาภายใต้อุดมการณ์การพัฒนากระแสหลักของชนชั้นกลางและชาวบ้านที่เป็นพันธมิตร เกิดขึ้นพร้อมกับการสร้างและนำเสนออุดมการณ์การพัฒนารูปแบบใหม่ เพื่อท้าทายอุดมการณ์การพัฒนากระแสแบบทุนนิยมของรัฐและพันธมิตร นั่นคือ อุดมการณ์นิเวศนิยมที่ให้ความสนใจไปที่ขีดจำกัดของระบบนิเวศและการละทิ้งยุทธศาสตร์ที่เน้นการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ก็มุ่งต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบสุดขั้วและให้ความสำคัญไปที่การสร้างสมดุลทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่การนิยามหรือให้ความสำคัญในการพัฒนาในมิติเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวอย่างที่รัฐและพันธมิตรยึดถือและดำเนินการ

ขณะเดียวกัน การล่มสลายของชุมชนนิยมแบบดั้งเดิมของชาวบ้านเกิดจากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเศรษฐกิจของชาวบ้านจนนำไปสู่ความขัดแย้งของชุมชนเนื่องจากผลประโยชน์มีความไม่เท่าเทียม มีการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ระหว่างเครือข่ายชนชั้นกลางและชาวบ้านรากหญ้าที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อย โดยกลุ่มรากหญาก็ต้องการสร้างพื้นที่และความชอบธรรมรวมถึงการมีส่วนร่วมในการต่อสู้ มีการช่วงชิงการสร้างอำนาจ

ในภาคประชาสังคม การผูกขาดอุดมการณ์การต่อต้าน การช่วงชิงความหมายเพื่อให้อุดมการณ์ของตนสามารถยึดครองความคิดของประชาชน เกิดกระแสการต่อสู้ในช่วงเวลาต่าง ๆ ของการพัฒนาอุตสาหกรรม มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรม แต่สุดท้ายแล้ว นำไปสู่การรวมขอมระหว่างชาวบ้านกับโรงงานอุตสาหกรรมภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากชาวบ้านต้องพึ่งพิงโรงงานอุตสาหกรรมในการประกอบอาชีพ เนื่องจากสูญเสียที่ดินทำกินหรือมีที่ดินไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ผลกระทบของการพัฒนาที่ใช้อุตสาหกรรมเป็นกลไกขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจในโครงการพัฒนาบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ผลลัพธ์ของการพัฒนา พบว่าด้านหนึ่ง เศรษฐกิจเติบโตเป็นไปตามเป้าหมาย ในขณะที่เดียวกัน ได้สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลกระทบดังกล่าวได้แก่ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เช่น มลพิษทางอากาศ มลพิษทางน้ำ การกัดเซาะชายฝั่งทะเล สุขภาวะของประชาชน ปัญหาสังคม เช่น เกิดการล่มสลายของชุมชนแบบดั้งเดิม ความขัดแย้งทางสังคม การแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ เป็นตัวสะท้อนให้เห็นว่าเป็นการพัฒนาที่ให้ประโยชน์กับกลุ่มทุนแต่ภาคประชาชนยังมีรายได้ที่แท้จริงอยู่ในระดับต่ำ ผลลัพธ์ของการพัฒนามีลักษณะที่กลุ่มทุนซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยได้ประโยชน์จากการพัฒนา ขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนา (Zero Sum Game)

ทศวรรษ 2550 เกิดปัญหาการลงทุนจากต่างประเทศลดลงและการส่งออกชะลอตัว รัฐต้องการให้เศรษฐกิจฟื้นตัว จึงได้จัดตั้งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) โดยต่อยอดจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยยกระดับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรมนั่นคือ การนำนโยบาย “ประเทศไทย 4.0” มาเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับภาคการผลิตและบริการอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม การพัฒนายังคงสะท้อนให้เห็นถึงกรอบแนวคิดของการพัฒนากระแสหลัก ที่ตั้งอยู่บนยุทธศาสตร์ของทฤษฎีการสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจและการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทุนนิยมเพื่อให้ทุนนิยมดำรงอยู่และดำเนินต่อไป

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทที่ 5

การวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ก่อนการนำเสนอผลการศึกษาศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงพลวัตในการขับเคลื่อนของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มีสหรัฐอเมริกาที่เป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลกที่ทำหน้าที่ผลักดันและส่งเสริมการขยายตัวของเสรีนิยมใหม่ผ่านพลังทางสังคมภายในประเทศต่าง ๆ (กุลลดา เกษบุญชู มีต์, 2556 : 8) กล่าวได้ว่า ลัทธิเสรีนิยมใหม่เริ่มก่อตัวขึ้นในปลายทศวรรษ 1970 และในทศวรรษ 1980 แนวคิดการพัฒนาแนวเสรีนิยมใหม่ เป็นคำที่เรียกขานในช่วงเวลาที่ โรนัลด์ แรแกน เป็นประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา และมาร์กาเร็ต แทตเชอร์ ก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของสหราชอาณาจักร แนวคิดนี้ไม่ได้มีทฤษฎีเศรษฐศาสตร์รองรับอย่างเป็นทางการใด ๆ เป็นเพียงกรอบกว้าง ๆ ที่จับเอาเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิกกับสำนักออสเตเรียนมาผสมผสานกัน โดยนำเครื่องมือวิเคราะห์ที่มีกลไกตลาดเป็นศูนย์กลางของสำนักนีโอคลาสสิกมาผสมกับหลักการทางการเมือง และจริยธรรมแห่งสำนักออสเตเรียน (วีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร, 2563 : 115-117)

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ประเทศไทยได้รับเอาแนวคิดเสรีนิยมใหม่มาเป็นนโยบายใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การเปิดเสรีทางการเงิน รัฐบาลไทยโดยธนาคารแห่งประเทศไทยได้เริ่มดำเนินนโยบายเปิดเสรีทางการเงินนับตั้งแต่ปี 2533 (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2546 : 6-7) 2) การออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย ในปี 2534 รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ได้เสนอนโยบายการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (จารุณี มุมบ้านเช่า, 2562 : 69-70) 3) การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เริ่มตั้งแต่ปี 2534 รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ได้เสนอร่าง พ.ร.บ. ทุนรัฐวิสาหกิจ แต่ได้ถอนเรื่องกลับมาพิจารณาใหม่ หลังจากนั้นได้มีการเสนอ พ.ร.บ. ดังกล่าว ตั้งแต่ยุครัฐบาลนายชวน หลีกภัย (2536) รัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา (2539) รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ (2539-2540) ด้วยปัจจัยภายในหลายประการทำให้ไม่สามารถประกาศใช้ในช่วงเวลาดังกล่าวได้ จนกระทั่งยุคของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย สภาฯ รับร่างและประกาศใช้ พ.ร.บ. ทุนรัฐวิสาหกิจ ในปี 2542 (สำนักรัฐวิสาหกิจและหลักทรัพย์ของรัฐ, 2542 : 31-33) จากนั้นกระบวนการแปรรูปจึงได้เริ่มดำเนินการอย่างจริงจัง

ในการนำเสนอผลการศึกษาศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนา ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ อันเป็นอุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกและอีกอุดมการณ์หนึ่งคืออุดมการณ์รัฐนิยม ในการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาในที่นี้ ซึ่งเป็นระบบคิดที่ผลักดันให้เกิดการพัฒนานั้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ผ่านวาทกรรมการพัฒนาในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติของการอุดมการณ์ ในรูปของคำพูด ข้อเขียน สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ในการพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งมีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ที่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ได้กลายมาเป็นอุดมการณ์พัฒนาหลักของโลก ดังนั้น ในการนำเสนอหัวข้อการวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในประเทศไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ว่า อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่จากภายนอกที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับพลังภายในประเทศนั้น มีบทบาทมากน้อยแค่ไหน

และมีข้อจำกัดอย่างไร หลังจากนั้น การทำงานของเสรีนิยมใหม่ในสังคมไทยก็มีการสะสมจนเข้ามา มีบทบาทในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังนั้นในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัย จะนำเสนอข้อค้นพบโดยแบ่งออกเป็นหัวข้อสำคัญ ดังนี้

5.1 บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับสังคมไทย

5.2 วิเคราะห์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

5.1 บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับสังคมไทย

อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ เป็นอุดมการณ์ที่พัฒนาขึ้นมาจากโลกตะวันตก ตั้งแต่หลังยุค สงครามเย็น ประกอบไปด้วยการเปิดเสรี (Liberalization) การลดกฎระเบียบของรัฐ (Deregulation) การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (Privatization) นี้คือคัมภีร์ชุดใหม่ของเสรีนิยมใหม่ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บก.), 2543 : 17) ซึ่งในทางปฏิบัติต้องการให้ยกเลิกการขึ้นาเศรษฐกิจโดยรัฐ (การควบคุม การออก กฎระเบียบ และการอุดหนุน) ดังนั้น จึงเสนอให้เปิดเสรีทางเศรษฐกิจ (Liberalization) เพื่อส่งเสริม การเติบโตของตลาดเสรี (วรวิทย์ เจริญเลิศ, 2543 : 50-51)

ในทางเศรษฐศาสตร์ มีความเชื่อที่สนับสนุนอุดมการณ์ตลาดเสรี อันเป็นที่คุ้นเคยกับภาษา เศรษฐศาสตร์ร่วมสมัย ตามความเชื่อที่ว่า 1) การเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนสามารถวัดได้โดย ผลิตภัณฑ์มวลรวมของชาติ (GDP) คือหนทางสู่ความก้าวหน้าของมนุษยชาติ 2) ตลาดเสรีปราศจาก การควบคุมโดยรัฐบาล จะมีผลให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด และสามารถจัดสรรทรัพยากรในสังคมได้ อย่างดีที่สุด 3) เศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ จะสามารถประสบความสำเร็จได้ด้วยการขจัดอุปสรรคของ การเคลื่อนตัวอย่างเสรีของสินค้าและเงินไปได้ทั่วโลก กระตุ้นให้เกิดการแข่งขันเพิ่มขึ้น ประสิทธิภาพ ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น สร้างงานมากขึ้น ส่งผลให้ราคาสินค้าผู้บริโภคลดลง เพิ่มทางเลือกให้กับผู้บริโภค เศรษฐกิจขยายตัวเพิ่มขึ้นและทุกคนจะได้รับผลประโยชน์โดยทั่วกัน 4) การถ่ายโอนกิจการให้เอกชน ถือว่าเป็นการเคลื่อนย้ายหน้าที่และทรัพย์สินจากรัฐบาลสู่เอกชน จะช่วยให้เกิดประสิทธิภาพ มากยิ่งขึ้น 5) หน้าที่หลักของรัฐบาล คือ จัดหาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นเพื่อสนับสนุนการค้า ให้ก้าวหน้า และออกกฎหมายที่รับรองสิทธิในทรัพย์สินและสัญญา (เดวิด ซี คอร์ดเทน, 2546 : 116-117)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลไทยได้เลือกเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และ เพื่อให้เชื่อมสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลก ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่รัฐบาลเลือกจึงเอนเอียงไปข้าง ปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยม และเป็นไปทางด้านยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด เมื่อมีการปรับเปลี่ยน ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมจากการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ามาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออก นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ต่อมาเมื่อภาครัฐลดบทบาทการแทรกแซงทางเศรษฐกิจ ด้วยการถ่ายโอนกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปให้ภาคเอกชน และการผ่อนคลายนโยบาย ระเบียบ กิจกรรม ทางเศรษฐกิจประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจไทย จึงเป็นยุทธศาสตร์แบบเปิด ในกระบวนการพัฒนาบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยมของไทย เราพบว่าได้มีการเข้ามาของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในช่วงทศวรรษ 2530 (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2542 : 113)

เมื่อก้าวถึงอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับสังคมไทย สามารถสืบย้อนกลับไปยังทศวรรษ 2530 ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ได้ยึดปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยมสมัยใหม่ (Neo-Liberalism)

เป็นฐานราก บรรดาประเทศที่เป็นสมาชิกองค์กรโลกบาล ต่างก็ดำเนินนโยบายที่กำกับโดยฉันทามติ วอชิงตัน (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2548) โดยแก่นแท้ของแนวคิดนี้ได้แพร่ไปในประเทศต่าง ๆ ผ่าน ธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (สมบุรณ์ ศิริประชัย, 2546 : 15) ประเทศไทย ก็เฉกเช่นเดียวกัน กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจนอกจากจะปรับเปลี่ยนไปตาม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจแล้ว ยังปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการ ของระบบทุนนิยมโลกอีกด้วย (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2546 : 1-2)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์และชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของ อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่มีต่อสังคมไทย โดยต้องการจะชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ทำงาน อย่างไรในสังคมไทย มีบทบาทแค่ไหนและมีข้อจำกัดอย่างไร โดยการวิเคราะห์จะใช้กรณีศึกษา นโยบายสำคัญที่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่มีบทบาทโดยตรง ได้แก่

5.1.1 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย

5.1.2 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการเปิดเสรีทางการเงิน

5.1.3 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ

5.1.1 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย

การออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย เป็นกรณีศึกษา นโยบายที่ชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์ เสรีนิยมใหม่มีบทบาทในการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบของรัฐ (Deregulation) ในมหาวิทยาลัย ดังที่มี การกล่าวถึงว่า การออกนอกระบบเพื่อสร้างความคล่องตัวในการบริหารมหาวิทยาลัย แต่อุดมการณ์ เสรีนิยมใหม่ยังไม่มีบทบาทในการเปิดเสรี (Liberalization) ในมหาวิทยาลัยของรัฐ นัก เนื่องจาก มหาวิทยาลัยที่ออกนอกระบบแล้ว เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากหน่วยงานราชการ มาเป็นหน่วยงานในกำกับของรัฐบาล ซึ่งก็ยังถือว่าเป็นหน่วยงานของรัฐรูปแบบหนึ่งนั่นเอง ดังนั้น ในสังคมไทยก็ยังพบการแข่งขันและแทรกแซงของมหาวิทยาลัยรัฐกับมหาวิทยาลัยเอกชน อยู่จนถึง ปัจจุบัน

การออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่ามหาวิทยาลัย ในกำกับของรัฐ มีสถานะเป็นนิติบุคคล จะได้รับการจัดสรรงบประมาณเท่าที่จำเป็น ภายใต้การกำกับ ดูแลของรัฐ สภามหาวิทยาลัยมีอิสระในการจัดการในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านการจัดการด้านการเงิน และจัดการทรัพย์สิน มีความเป็นอิสระจากการแทรกแซงจากรัฐ ทั้งในเรื่องของการกำหนดเป้าหมาย มาตรการ การประเมินผลตนเอง การบริหารงานทั่วไป การบริหารงานวิชาการ การสอน การวิจัย การให้บริการแก่สังคม ด้านการกำกับดูแลนั้น เป็นเรื่องของการควบคุมดำเนินงานให้เป็นไปตามแผน ที่กำหนด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดทิศทางและการตรวจสอบการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย เช่น เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม เพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษา เป็นต้น ลักษณะ การกำกับมหาวิทยาลัยมีอยู่ 2 แบบ คือรัฐควบคุมแบบมหาวิทยาลัยของรัฐไทยกับรัฐให้การสนับสนุน ซึ่งอย่างหลังนี้ รัฐเพียงควบคุมคุณภาพการศึกษา อันเป็นแบบของสหรัฐอเมริกาและอังกฤษผสมกัน (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 : 9-10)

นอกจากนี้ เกษม สุวรรณกุล (2552 : 3 อ้างถึงใน ขวัญศิริ เจริญทรัพย์, 2558 : 72-73) ได้อธิบายถึงรูปแบบมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐว่ามีจุดมุ่งหมายหลักคือการเปลี่ยนฐานะและ ความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยกับรัฐเสียใหม่ คือยังเป็นองค์กรของรัฐแต่ไม่เป็นหน่วยราชการ

มหาวิทยาลัยมีความเป็นอิสระในการบริหารงานและยังคงได้รับงบประมาณแผ่นดิน มีอำนาจออก กฎระเบียบเกี่ยวกับการเงิน การคลัง การพัสดุ การบริหารงานบุคคล และเงินเดือนของตนเอง รัฐยังมีอำนาจตรวจสอบการใช้จ่ายโดยหน่วยงานตรวจสอบของรัฐ และกฎหมายอาจกำหนดให้รัฐมีตัวแทนในสภามหาวิทยาลัย เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงของมหาวิทยาลัยออกมาเป็นหน่วยอิสระ จะสามารถจัดระบบบริหารเพื่อนำไปสู่ความเป็นเลิศ ตลอดจนยกระดับคุณภาพ การเรียน การสอน คุณภาพบัณฑิตคุณภาพอาจารย์ และผลงานวิจัยได้

นอกจากรูปแบบของมหาวิทยาลัยในกำกับที่กล่าวถึงแล้ว ประเด็นสำคัญประการหนึ่งคือ การมีเสรีภาพทางวิชาการ ซึ่งทินพันธ์ นาคะตะ (2546 อ้างถึงใน ขวัญศิริ เจริญทรัพย์, 2558 : 76-77) อธิบายว่า หมายถึงการมีอิสระเสรีในการศึกษา วิจัยและการแสวงหาความจริง ตลอดจนการมีอิสระเสรีในเรื่องของการสอน การเผยแพร่ความรู้ อย่างมีความรับผิดชอบต่อจรรยาบรรณในเชิงวิชาการ ถือได้ว่ามีความจำเป็นสำหรับอาจารย์มหาวิทยาลัยที่จะอุทิศตนให้กับการแสวงหาความรู้ให้กับสังคม แสวงหาสิ่งที่ดีควรจะเป็นจากการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เพื่อให้เกิดความรู้ แนวความคิด ทฤษฎี หลักการหรือวิธีการใหม่ ๆ ซึ่งจะต้องมีความเป็นอิสระปราศจากการควบคุมและแทรกแซงจากอิทธิพลใด ๆ โดยมหาวิทยาลัยจะต้องมีระบบการบริหารจัดการตนเอง และมีความรับผิดชอบต่อสังคมตลอดจนพร้อมรับการตรวจสอบอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ความเป็นอิสระในทางวิชาการ จะส่งผลต่อความเป็นเลิศในทางวิชาการตามมาด้วย

อย่างไรก็ตาม เพื่อชี้ให้เห็นเป็นรูปธรรม จะได้อธิบายถึงหลักการของมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

1. สถานภาพเป็นหน่วยงานของรัฐ ไม่ใช่ส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจ แต่เป็นนิติบุคคลได้รับการจัดสรรงบประมาณเพื่อประกันคุณภาพการศึกษา มีอิสระในการจัดการตามพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัย ซึ่งจะสิ้นสุดที่สภามหาวิทยาลัย

2. อำนาจหน้าที่ของสภามหาวิทยาลัยมีดังนี้ คือกำหนดนโยบายและแผนการปฏิบัติการให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษา ตลอดจนความต้องการของสังคม ประการต่อมา กำหนดระบบกำกับและติดตามผลการดำเนินงานรวมถึงการรายงานผลที่พร้อมจะรับการตรวจสอบ นอกจากนี้แล้วยังมีหน้าที่กำกับติดตามให้การดำเนินภารกิจเป็นไปตามนโยบายและแผน ตลอดจนเป้าหมายที่กำหนดไว้ ออกระเบียบข้อบังคับการบริหารบุคคล งานวิชาการ การเงินและงบประมาณและอื่น ๆ และสภามหาวิทยาลัยรับผิดชอบผลการดำเนินงานต่อรัฐบาล

3. การบริหารบุคคล พนักงานมหาวิทยาลัยต้องผ่านการประเมินศักยภาพบุคคลตามระเบียบข้อบังคับว่าด้วยการบริหารงานบุคคลที่สภามหาวิทยาลัยกำหนด

4. การบริหารวิชาการ ให้เสรีจสิ้นสุดที่สภามหาวิทยาลัย แต่ต้องสอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานทางวิชาการที่กำหนดโดยหน่วยงานกลาง เช่น สภามหาวิทยาลัยมีอำนาจอนุมัติหลักสูตรและเปิดการสอน อนุมัติ จัดตั้ง ยุบ เลิกหน่วยงานต่าง ๆ

5. การบริหารงบประมาณและทรัพย์สิน บนหลักการ คือรัฐจัดสรรเงินอุดหนุนทั่วไปเพียงพอเพื่อประกันคุณภาพการศึกษา มหาวิทยาลัยกำหนดระบบบริหารงบประมาณการเงิน บัญชี และทรัพย์สินของตนเอง รายได้ของมหาวิทยาลัยไม่ต้องนำส่งกระทรวงการคลัง หากรายได้

ไม่เพียงพอ รัฐจะจัดสรรให้เท่าที่จำเป็น มหาวิทยาลัยสามารถหาประโยชน์จากทรัพย์สินของตนเพื่อเป็นแหล่งรายได้ นอกจากนี้แล้ว รัฐยังสนับสนุนงบประมาณและค่าใช้จ่ายประจำในลักษณะค่าใช้จ่ายต่อหัวของนักศึกษา โดยมหาวิทยาลัยต้องนำรายได้โอนมาสบทบ ส่วนค่าใช้จ่ายในการลงทุน รัฐจัดสรรให้ตามโครงการและตามความจำเป็น (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 : 13-14)

ต้นกำเนิดของแนวคิดที่จะพัฒนาระบบบริหารมหาวิทยาลัยให้มีความคล่องตัว เป็นอิสระ และมีเสรีภาพทางวิชาการ เกิดขึ้นจากการสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาและบทบาทของมหาวิทยาลัยในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2507 ที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่งผลให้สภาการศึกษาแห่งชาติ จัดสัมมนาต่อเนื่องอีก 3 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2509 พ.ศ. 2510 และ พ.ศ. 2513 มีการพิจารณาจัดทำโครงสร้างองค์กรและระบบบริหารมหาวิทยาลัยในรูปแบบใหม่ จึงได้ข้อสรุปเสนอคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514 แต่แนวคิดนี้ได้ชะงักลงเนื่องจากมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยรวมถึงคณะปฏิวัติที่เห็นว่ายังไม่พร้อม (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 : 1 ; วิจิตร ศรีสอ้าน, 2559 : 1-2) ต่อมาในปี พ.ศ. 2517 แนวคิดดังกล่าวก็ถูกรื้อฟื้นอีกครั้งเมื่อมีการแต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา แต่ไม่ประสบความสำเร็จเช่นเดียวกัน (ไทยพับลิก้า, 2555)

อย่างไรก็ตามความพยายามที่จะให้มหาวิทยาลัยเป็นอิสระมีมาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งปี พ.ศ. 2530 ทบวงมหาวิทยาลัยริเริ่มโครงการจัดทำแผนอุดมศึกษาระยะยาว 15 ปี (พ.ศ. 2533-2547) โดยได้กำหนดนโยบายและมาตรการการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ไปสู่รูปแบบทั้งที่เป็นส่วนราชการและไม่เป็นส่วนราชการ ทั้งนี้ ได้กำหนดให้มหาวิทยาลัยที่จัดตั้งขึ้นใหม่ให้เป็นรูปแบบมหาวิทยาลัยของรัฐที่ไม่เป็นส่วนราชการ (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 : 2) จากแผนดังกล่าวประเทศไทยได้เกิดมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐตั้งแต่ก่อตั้ง 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2533 มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2534 และมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2541 นอกจากนี้แล้ว ยังมีมหาวิทยาลัยที่เปลี่ยนสภาพจากมหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐมาเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐอีก 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2540 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2540 และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี เมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2541 (ไทยพับลิก้า, 2555)

ทิศทางการพัฒนาความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัย ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งบทบัญญัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอุดมศึกษาชี้ให้เห็นว่ารัฐได้ให้ทางเลือกแก่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่จะออกนอกระบบดังปรากฏในมาตรา 36 ที่บัญญัติไว้ว่า ให้สถานศึกษาของรัฐที่จัดการศึกษาระดับปริญญาเป็นนิติบุคคล ให้มีทางเลือกระบบบริหารอยู่ 2 ทาง คืออาจเป็นส่วนราชการหรือเป็นหน่วยงานในกำกับของรัฐ โดยให้สถานศึกษาดังกล่าวดำเนินการได้อย่างอิสระ สามารถพัฒนาระบบบริหารและการจัดการที่เป็นของตนเอง มีความคล่องตัว มีเสรีภาพทางวิชาการ และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสภาสถานศึกษาตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษานั้น ๆ (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542, 2542 : 11 ; ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 : 5 ; วินัย ผลเจริญ, 2563 : 91-92)

แนวทางการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยเริ่มปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม หลังวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 เมื่อรัฐบาลต้องขอกู้เงินเพื่อนำมาฟื้นฟูเศรษฐกิจ จากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และส่วนหนึ่งเป็นเงินกู้จากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) เพื่อพัฒนาการศึกษา โดย เอดีบี ได้กำหนดเงื่อนไขให้มหาวิทยาลัยของรัฐทุกแห่งเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล ด้วยเหตุผลที่ว่ารัฐบาลใช้งบประมาณในการสนับสนุนการศึกษามากเกินความจำเป็น ขณะเดียวกัน คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบ เงื่อนไขการกู้เงินจากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย เมื่อวันที่ 27 มกราคม 2541 โดยมีกรอบนโยบายที่สำคัญ คือมหาวิทยาลัยจะได้รับมอบอำนาจบริหารงบประมาณที่ไม่ใช่เงินเดือนในปี พ.ศ. 2542 ประเด็นต่อมา คือมหาวิทยาลัยทุกแห่งจะได้รับการพัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยอิสระในการบริหารตนเอง และเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล ภายในปี พ.ศ. 2545 ในเวลาเดียวกัน ทบวงมหาวิทยาลัยก็ได้ออกสมุดปกขาวเกี่ยวกับแนวปฏิบัติของมหาวิทยาลัยในกำกับเพื่อทำความเข้าใจกับประชาคมมหาวิทยาลัย เมื่อเดือนกันยายน 2541 พร้อมกับให้มหาวิทยาลัยจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อเตรียมความพร้อมไปสู่การออกนอกระบบ ในอนาคต (จารุณี มุมบ้านเช่า, 2562 : 184-185 ; ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 : 5-6,16 ; วินัย ผลเจริญ, 2563 : 90-91)

หลังจากร่างหลักการ เสนอแผน และขั้นตอนการดำเนินงานแล้ว ในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2542 ทบวงมหาวิทยาลัยก็ได้รวบรวม แผนปฏิบัติการทั้งหมดเพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรี แผนปฏิบัติการดังกล่าว เป็นการกำหนดระยะเวลาในการจัดทำร่างพระราชบัญญัติของแต่ละมหาวิทยาลัยให้แล้วเสร็จ พร้อมทั้งจะออกนอกระบบภายในปี 2545 (เกษร สิทธิหินัว, 2550) ขณะเดียวกัน ได้ปรากฏความเห็นแย้งเป็นสองขั้วของอาจารย์มหาวิทยาลัย ดังตัวอย่าง ความเห็นของ ทศพร ศิริสัมพันธ์ (อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในขณะนั้น) ที่สนับสนุนการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย โดยมองว่า

1. มหาวิทยาลัยที่อยู่ในระบบราชการมีระเบียบต่าง ๆ ที่ไม่สอดคล้องกับการดำเนินการออกนอกระบบเป็นความพยายามที่จะกันระเบียบต่าง ๆ เหล่านี้ออกไปเพื่อสร้างระบบบริหารที่ดีขึ้น
 2. ทุกคนจะได้ประโยชน์จากการออกนอกระบบ อาจารย์จะมีพันธะที่ต้องผลิตผลงานทางวิชาการออกมา นักศึกษาและสังคมก็จะได้ประโยชน์จากผลงานนั้น
 3. ที่บอกว่าเสรีภาพทางวิชาการจะหายไปนั้นไม่จริง เพราะการทำวิจัย การทำงานวิชาการต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของอาจารย์แต่ละคนโดยไม่มีใครเข้าไปข้องเกี่ยว
 4. ค่าหน่วยกิตที่แพงขึ้นจะยิ่งสร้างความเป็นธรรมในสังคม เพราะทุกวันนี้ นักศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐจ่ายค่าเล่าเรียนถูกกว่าต้นทุนที่แท้จริง
- ขณะที่ ใจ อึ้งภากรณ์ (อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในขณะนั้น) ก็ได้มีความเห็นแย้งเกี่ยวกับการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย ดังความเห็นที่ว่า

1. ประเด็นหลักของการออกนอกระบบ คือ การนำระบบตลาดเข้าสู่ระบบมหาวิทยาลัยต่อไปมหาวิทยาลัยจะใกล้ชิดกับธุรกิจและกลไกการตลาดมากขึ้น คนที่เสียประโยชน์ คือคนส่วนใหญ่ของประเทศที่ไม่มีอำนาจเงิน

2. สาเหตุหลักที่เปลี่ยน เพราะต้องการลดภาระของรัฐบาลในด้านงบประมาณ ไม่ใช่ปัญหาความคล่องตัว ความไม่คล่องตัว ในการบริหารจัดการมหาวิทยาลัย แก้ไขได้โดยไม่ต้องออกนอกระบบ

3. จะส่งผลกระทบต่อเสรีภาพ ทางวิชาการอย่างแน่นอน เพราะอิทธิพลของอำนาจเงิน จะเข้ามาควบคุม

4. เมื่อค่าหน่วยกิต ค่าเล่าเรียนแพงขึ้น สิทธิและโอกาสของประชาชนที่จะเข้าศึกษา ในระดับมหาวิทยาลัย ไม่ว่าจะมีความรู้ทางเศรษฐกิจเช่นไรก็จะหมดไป

อย่างไรก็ตาม ความต้องการที่จะให้มหาวิทยาลัยออกนอกระบบ ไม่สามารถบรรลุ เป้าหมายตามเงื่อนไขเวลาที่กำหนดไว้ในปี พ.ศ. 2545 เนื่องจากมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน ราษฎรในปี พ.ศ. 2544 พรรคไทยรักไทยที่มีพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร เป็นหัวหน้าพรรคและได้เป็น แกนนำจัดตั้งรัฐบาลได้ มีกระแสคัดค้านการนำมหาวิทยาลัยออกนอกระบบ ส่งผลให้ชะงักไประยะ หนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2547 รัฐบาลพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร ได้ผลักดันให้มีการนำ มหาวิทยาลัยออกนอกระบบอีกครั้งหนึ่ง โดยได้นำร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยบูรพา และร่าง พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยทักษิณเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร และได้ผ่านการพิจารณา ทั้งสามวาระในเดือนกันยายน พ.ศ. 2547 ก่อนส่งให้วุฒิสมาชิกต่อไป สำหรับร่างของมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ก็ได้ทยอยเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรในเวลาต่อมา (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 92)

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2549 มีการเปลี่ยนแปลงจากรัฐบาลทักษิณ มาเป็นรัฐบาลของ พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ร่างพระราชบัญญัติในกำกับของรัฐ ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ เข้าสู่การพิจารณาของ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งต่อมาได้นำไปสู่การคัดค้านของนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยบูรพา เทคโนโลยี พระจอมเกล้าพระนครเหนือ รามคำแหง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสหพันธ์นิสิตนักศึกษา แห่งประเทศไทย โดยได้ยื่นรายชื่อต่อประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ขอให้ยกเลิกการผลักดัน มหาวิทยาลัยออกนอกระบบ (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 92-93) แต่กระแสการคัดค้านดังกล่าว ไม่ได้ส่งผลต่อการพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติแต่อย่างใด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 และ พ.ศ. 2551 ได้มีมหาวิทยาลัยออกนอกระบบเป็นลำดับ ดังนี้ (จารุณี มุมบ้านเช่า, 2562 : 178, 185) คือ

1. มหาวิทยาลัยมหิดล (16 ตุลาคม พ.ศ. 2550)
2. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ (26 ธันวาคม พ.ศ. 2550)
3. มหาวิทยาลัยบูรพา (9 มกราคม พ.ศ. 2551)
4. มหาวิทยาลัยทักษิณ (5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551)
5. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551)
6. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (6 มีนาคม พ.ศ. 2551)
7. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง (7 มีนาคม พ.ศ. 2551)

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2553-พ.ศ. 2555 ได้มีมหาวิทยาลัยทยอยออกนอกระบบ (วิจิตร ศรีสอาน, 2559) ดังนี้

1. มหาวิทยาลัยพะเยา (ออกนอกระบบตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัย มีผลวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2553)

2. มหาวิทยาลัยนวมินทราชินราชา (ออกนอกระบบตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัย มีผลวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2553)

3. สถาบันดนตรีกัลยาณีวัฒนา (ออกนอกระบบตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งสถาบัน มีผลวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2555)

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2558 ตามราชกิจจานุเบกษา พระราชบัญญัติ 4 ฉบับ เล่ม 132 ตอนที่ 66 ก ลงวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2558 มีเรื่องมหาวิทยาลัยออกนอกระบบ (iLaw, 2558) ดังนี้

1. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (มีผลวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2558)
2. มหาวิทยาลัยขอนแก่น (มีผลวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2558)
3. มหาวิทยาลัยสวนดุสิต (มีผลวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2558) เป็นมหาวิทยาลัยที่ออกนอกระบบเดิม โดยที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิตได้เปลี่ยนชื่อเป็น มหาวิทยาลัยสวนดุสิตแทน
4. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มีผลวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2558) สำหรับมหาวิทยาลัยที่ออกนอกระบบในปี พ.ศ. 2559 และ พ.ศ. 2560 ประกอบด้วย (วิจิตร ศรีสอ้าน, 2559 : 9)

1. ราชวิทยาลัยจุฬารักษ์ (19 มกราคม พ.ศ. 2559)
2. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา-21 เมษายน พ.ศ. 2559 มีผลใช้บังคับ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2559)
3. มหาวิทยาลัยศิลปากร (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา-2 มิถุนายน พ.ศ. 2559 มีผลใช้บังคับ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2559)
4. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา-21 มิถุนายน พ.ศ. 2559 มีผลใช้บังคับ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2559)
5. สถาบันการพยาบาลศรีสวรินทิรา สภากาชาดไทย (26 ธันวาคม พ.ศ. 2559)
6. มหาวิทยาลัยแม่โจ้ (5 เมษายน พ.ศ. 2560)

จะเห็นได้ว่า นับถึง พ.ศ. 2560 ประเทศไทยมีสถาบันอุดมศึกษาในกำกับของรัฐจำนวน 26 แห่ง ในจำนวน 26 แห่ง เป็นสถาบันอุดมศึกษาในกำกับของรัฐที่จัดตั้งขึ้นใหม่ 5 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง มหาวิทยาลัยพะเยา และสถาบันดนตรีกัลยาณีวัฒนา ส่วนอีก 21 แห่งปรับเปลี่ยนฐานะจากการเป็นส่วนราชการ การเป็นสถาบันการศึกษาของสงฆ์ และการเป็นสถาบันสมทบมาเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ (วิจิตร ศรีสอ้าน, 2559 : 8-9)

กล่าวได้ว่า การนำมหาวิทยาลัยออกนอกระบบนั้น มีทั้งผลดีและผลเสีย แต่ทราบได้ที่มหาวิทยาลัยยังคงมุ่งที่จะหารายได้เหมือนกับภาคเอกชน ผลที่ตามมาคือเกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา เนื่องจากคนด้อยโอกาสและผู้เสียเปรียบในสังคมโอกาสจะเข้าถึงการศึกษาได้ยาก ดังปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมในงานศึกษาของสโรชา แพร์ภาษา (2546) กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ได้ชี้ให้เห็นว่า หลังออกนอกระบบไปแล้ว มหาวิทยาลัยจะเก็บค่าเล่าเรียนในอัตราสูงขึ้นเรื่อย ๆ ขณะที่ทุนที่จัดสรรให้นักศึกษายากจนจะมีน้อยลง และที่มีให้ก็เป็นทุนกู้ยืม มีใช้ทุนให้เปล่า สวัสดิการต่าง ๆ ก็มีน้อยลง ในท่วงทำนองเดียวกัน การนำมหาวิทยาลัยออกนอกระบบ

เป็นตัวอย่างของการถ่ายโอนการผลิตไปสู่ภาคเอกชน ภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่ แม้ว่าโดยหลักการแล้ว จะมุ่งเน้นการดำเนินการให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ความเป็นอิสระ และความคล่องตัว แต่ในทางปฏิบัติแล้วได้เกิดผลกระทบทางลบอยู่ไม่น้อยเช่นกัน โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นล่างของสังคม ที่เข้าถึงบริการการศึกษาได้ยาก ซึ่งให้เห็นว่านี่เป็นปฏิบัติการอย่างหนึ่งของรัฐเสรีนิยมใหม่ ที่ปรากฏให้เห็นในหลายภาคส่วน แม้แต่ในแวดวงสาธารณสุข จะเห็นได้จากนโยบายรัฐที่ผันเงินเข้าสู่ธุรกิจภาคเอกชน ด้วยการที่รัฐจ่ายเงินให้ประชาชนเข้าไปใช้โรงพยาบาลเอกชน โดยที่ชนชั้นนำของรัฐที่เป็นชนชั้นนายทุน สามารถที่จะแสวงหาประโยชน์จากแนวนโยบายเสรีนิยมใหม่เช่นนี้ เช่น การระดมเงินเข้าซื้อโรงพยาบาลเอกชน เป็นต้น (วินัย ผลเจริญ, 2563 : 93-94)

กล่าวโดยสรุป เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่า แรงผลักดันในการขับเคลื่อนการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยในกำกับ ปฏิเสธไม่ได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นผลจากการรับเอาอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่เข้ามาใช้ในระบบการศึกษาไทย เป็นการนำเอาการศึกษาเข้าไปในระบบตลาด ด้วยฐานคิดความเชื่อที่ว่า การออกนอกระบบจะทำให้เกิดความคล่องตัวในการบริหารจัดการ และเพื่อลดภาระด้านงบประมาณของรัฐบาล ส่งผลให้มหาวิทยาลัยที่จัดตั้งใหม่ ให้มีสถานะเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล ส่วนมหาวิทยาลัยดั้งเดิมก็ได้ทยอยปรับเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐดังได้กล่าวแล้วข้างต้น กรณีดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา คนด้อยโอกาสจะเข้าถึงการศึกษาได้ยากขึ้น เนื่องจากมหาวิทยาลัยต้องการหารายได้ในเชิงธุรกิจเพื่อเลี้ยงตัวเอง วิธีการหนึ่งก็คือการเก็บค่าเล่าเรียนในอัตราที่สูงขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงการทำงานของเสรีนิยมใหม่กับระบบการศึกษาของไทย และผลกระทบที่เกิดขึ้นดังได้กล่าวแล้ว

ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างงานศึกษาของ ขวัญศิริ เจริญทรัพย์ (2558 : 129-130) ที่ได้ศึกษาเปรียบเทียบการบริหารจัดการ (Governance) ระหว่างมหาวิทยาลัยของรัฐ (มหาวิทยาลัย A) และมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ (มหาวิทยาลัย B) โดยขวัญศิริ เจริญทรัพย์ ได้สรุปข้อค้นพบที่เป็นภาพรวมไว้ว่า หลังการออกนอกระบบมหาวิทยาลัยในกำกับ (B) มีอิสระมากขึ้น เนื่องจากการที่มีฐานะเป็นองค์กรกึ่งอิสระจากรัฐบาล ส่งผลให้การบริหารจัดการตนเองและการจัดการด้านอื่น ๆ มีความยืดหยุ่นมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการอยู่นอกสายบังคับบัญชาของระบบราชการ นอกจากนี้ มหาวิทยาลัยในกำกับ (B) ยังให้ความสำคัญกับการทำธุรกิจเพื่อหารายได้ให้กับตัวเองได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง กลับพบว่า การออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยในกำกับ (B) มีโครงสร้างองค์กรที่มีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่โครงสร้างส่วนบน คืออยู่ที่ฝ่ายบริหารและสภามหาวิทยาลัยมากขึ้น กรณีศึกษาดังกล่าวนี้ มีข้อค้นพบที่สามารถสะท้อนให้เห็นเด่นชัดได้จากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ดังนี้

จากการศึกษา พบว่า โครงสร้างอำนาจของมหาวิทยาลัย (B) หลังการออกนอกระบบ ยังคงสืบทอดโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นทางการแบบเครือข่ายที่เคยดำรงอยู่ในมหาวิทยาลัยในระบบราชการ นั่นคือ การมีโครงสร้างที่เป็นทางการของสภามหาวิทยาลัย ที่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายและกำกับดูแลฝ่ายบริหาร ซึ่งอธิการบดีในฐานะหัวหน้าฝ่ายบริหารจะมีบทบาทในการนำนโยบายไปปฏิบัติ สภามหาวิทยาลัยจึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับการทำงานของอธิการบดี การบริหารจัดการที่เกิดขึ้นจริงอันเป็นผลมาจากโครงสร้างแบบไม่เป็นทางการก็คือความสัมพันธ์แบบเครือข่าย ได้ส่งผลต่อการจัดสรรตำแหน่งในมหาวิทยาลัยที่มีลักษณะผลประโยชน์ต่างตอบแทน

โดยสภามหาวิทยาลัยและผู้บริหารที่อยู่ในเครือข่ายเดียวกันมีการแต่งตั้งซึ่งกันและกัน โดยที่ การตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของสภามหาวิทยาลัยจะเป็นไปตามกรอบที่ฝ่ายบริหารเสนอมา และไม่ได้ทำหน้าที่อย่างเข้มงวดในการตรวจสอบการทำงานของฝ่ายบริหาร (ขวัญศิริ เจริญทรัพย์, 2558 : 202)

นอกจากนี้ การออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยในกำกับ (B) เกิดจากการที่รัฐไทยได้นำระบบการจัดการภาครัฐสมัยใหม่ ภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่ ด้วยการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบต่าง ๆ (Deregulation) ของรัฐที่มีต่อมหาวิทยาลัย เพื่อให้มีความเป็นอิสระ เกิดความคล่องตัว อย่างไรก็ตาม เมื่อนำข้อค้นพบของขวัญศิริ เจริญทรัพย์ (2558) มาวิเคราะห์กระบวนการบริหารจัดการภายใต้กรอบเสรีนิยมใหม่ ที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของความเป็นอิสระ และเกิดความคล่องตัว จะพบว่า เป็นเพียงการสร้างวาทกรรม เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบบเท่านั้น เนื่องจากโครงสร้างเกี่ยวกับการบริหารจัดการของมหาวิทยาลัยในกำกับ (B) เป็นเพียงการเคลื่อนย้ายจากระบบราชการมาสู่การบริหารจัดการของมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นรูปแบบเดียวกับระบบราชการ ยิ่งไปกว่านั้น โครงสร้างใหม่ส่งผลให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ฝ่ายบริหาร ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

ขณะเดียวกัน ขวัญศิริ เจริญทรัพย์ (2558 : 139-140) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าผลของการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย B ที่ตั้งอยู่บนแนวคิดเสรีนิยมใหม่ ที่ต้องการลดบทบาทภาครัฐ ด้วยการถ่ายโอนภาระงานไปสู่ภาคเอกชน (Privatization) ภายใต้ฐานคิดความเชื่อในการทำงานของตลาด ส่งผลให้มหาวิทยาลัย B จำเป็นต้องมีการกิจในเชิงธุรกิจด้วยการหารายได้เพื่อเลี้ยงตัวเอง ถือได้ว่าเป็นการปรับเปลี่ยนจากองค์กรประเภทใช้เงิน มาเป็นองค์กรประเภทหารายได้ ผลกระทบที่ตามมาคือ การเพิ่มค่าเล่าเรียนในระดับต่าง ๆ (นอกเหนือจากปริญญาตรีภาคปกติ) อาทิ ค่าเล่าเรียนแบบเหมาจ่ายในหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา อย่างไรก็ตาม รัฐยังคงจัดสรรงบประมาณในรูปของเงินอุดหนุนทั่วไป (Block Grant) แต่สัดส่วนงบประมาณที่ได้รับไม่เพียงพอ มหาวิทยาลัยจำเป็นต้องบริหารจัดการในเชิงธุรกิจเพิ่มขึ้นเพื่อสร้างรายได้ให้กับมหาวิทยาลัยด้วยการเพิ่มค่าเล่าเรียนดังกล่าว

ข้อค้นพบจากกรณีศึกษานี้ สะท้อนให้เห็นถึงปรัชญาการศึกษาภายใต้กรอบเสรีนิยมใหม่ เป็นการนำระบบตลาดเข้าสู่ระบบมหาวิทยาลัย ส่งผลให้มหาวิทยาลัยต้องปรับกลยุทธ์การจัดการเชิงธุรกิจโดยอิงกับกลไกตลาดมากขึ้น ผลก็คือ การทำให้ระบบการศึกษากลายเป็นสินค้า (Commodification) นักศึกษาคือ ลูกค้าที่มาขอรับบริการจากตลาดคือมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นไปตามกลไกของระบบทุนนิยมที่มีเป้าหมายเพื่อการแสวงหากำไรและรายได้ อย่างไรก็ตาม ระบบการศึกษาอย่างที่ควรจะเป็นจะต้องคำนึงถึงโอกาสและความเสมอภาคในการเข้าถึงการศึกษา เพื่อลดความเหลื่อมล้ำและสร้างโอกาสในการศึกษา ตลอดจนความเท่าเทียมให้กับทุกคนชั้น

5.1.2 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการเปิดเสรีทางการเงิน

การเปิดเสรีทางการเงินในประเทศไทย ช่วงทศวรรษ 2530 เป็นกรณีศึกษานโยบายที่ชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทอย่างสูงในกระบวนการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบของรัฐเกี่ยวกับการเงิน แต่ได้นำมาสู่วิกฤตการณ์ทางการเงินที่เรียกว่า วิกฤติต้มยำกุ้งในปี พ.ศ. 2540 ดังนั้นจึงเป็นกรณีศึกษาที่เป็นบทเรียนให้กับพลังภายในประเทศ ที่ต้องระแวงระวังบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่นำมาใช้ภายในประเทศไทย

การเปิดเสรีทางการเงินเป็นหนึ่งในชุดนโยบายของฉันทามติวอชิงตัน เกิดขึ้นตามกระแสลัทธิเสรีนิยมใหม่ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1990 สหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำในการผลักดันการเปิดเสรี

ทางการเงิน ด้วยแรงผลักดันนี้ส่งผลให้ประเทศในเอเชียต้องเปิดเสรีทางการเงิน แต่ด้วยปัจจัยของความไม่พร้อมในหลาย ๆ ด้าน ได้กลายเป็นวิกฤติลุกลามไปในประเทศต่าง ๆ (Fisk, 1999) รวมถึงประเทศไทย ที่เรียกว่าวิกฤติต้มยำกุ้งวิกฤติแห่งเอเชีย ในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการทำงานของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่มีผลต่อการเปิดเสรีทางการเงิน ตลอดจนการบริหารนโยบายการเงินซึ่งต่อมาได้นำไปสู่ความล่มสลายจนกลายเป็นวิกฤติในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งนอกจากปัจจัยการบริหารนโยบายการเงินที่ผิดพลาดแล้วยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่นำไปสู่วิกฤติในครั้งนี้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

นโยบายเสรีทางการเงินในทศวรรษ 2530

รัฐบาลไทย โดยธนาคารแห่งประเทศไทย ได้เริ่มดำเนินนโยบายเสรีทางการเงินนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา โดยจำแนกออกเป็น 3 แผน ดังนี้

1. แผนพัฒนาระบบการเงินขั้นที่หนึ่ง (2533-2535) ประกอบด้วยแผนงานหลัก 4 ด้าน ได้แก่ 1) แผนการผ่อนคลายข้อจำกัดต่าง ๆ ด้านอัตราดอกเบี้ย การบริหารสินทรัพย์ของสถาบันการเงินและการปริวรรตเงินตรา 2) แผนการปรับปรุงการกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน และการปรับปรุงกฎเกณฑ์การดำรงอัตราส่วนเงินกองทุนต่อสินทรัพย์เสี่ยงตามมาตรฐานสากล BIS (Bank for International Settlements) 3) แผนการพัฒนาตราสารการเงินและตลาดหลักทรัพย์ประเภทนี้ 4) แผนการพัฒนาระบบการหักบัญชีระหว่างธนาคาร และการจัดตั้งโรงพิมพ์ธนบัตรแห่งที่สอง

2. แผนการพัฒนาระบบการเงินขั้นที่สอง (2536-2538) เป็นแผนการพัฒนาให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการเงินในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Bangkok International Banking Facilities = BIBF)

3. แผนการพัฒนาระบบการเงินขั้นที่สาม (2538-2543) เป็นแผนพัฒนาต่อเนื่องจากสองแผนแรก โดดเน้นการพัฒนาโครงสร้างทางการเงินของประเทศและเสริมสร้างประสิทธิภาพทางการเงิน ตลอดจนการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค

อย่างไรก็ตาม การดำเนินนโยบายการเงินเสรีมีผลในการเชื่อมโยงตลาดการเงินไทยเข้ากับตลาดการเงินระหว่างประเทศแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น การเลือกเส้นทางดังกล่าวนี้เป็นการดำเนินนโยบายลู่ตามลม ด้านหนึ่งมีอาจทุนความเป็นสากลของทุน (Internationalization of Capital) และทรัพยากรการเงิน ขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นการปรับตัวตามระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่กำลังแปรเปลี่ยนไป ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้จากการดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ที่สำคัญ ได้แก่ การเข้าถึงตลาดการเงินระหว่างประเทศ ซึ่งเท่ากับเป็นการผ่อนคลายข้อจำกัดทางด้านทรัพยากร (Resource Constraint) อันเกื้อกูลต่อการขยายตัวการลงทุนในประเทศ นอกจากนี้แล้ว การเปิดตลาดการเงินยังทำให้สถาบันการเงินภายในประเทศปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิต เพราะต้องเผชิญกับการแข่งขันจากสถาบันการเงินต่างประเทศมากขึ้น แต่นโยบายการเงินเสรีก่อให้เกิดต้นทุนแก่สังคมไทยด้วย เพราะการเคลื่อนย้ายเข้าออกของเงินทุนระหว่างประเทศมีส่วนสิ้นเปลืองเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ภาวะความเสี่ยงอันเกิดจากการไร้เสถียรภาพมีมากขึ้น (Nijathaworn, 1995a ; อ้างถึงใน รังสรรค์ ธนพรพันธุ์, 2546 : 6-7)

ในท่วงทำนองเดียวกัน สมภพ มานะรังสรรค์ (2546 : 123-124) ชี้ว่าก่อนวิกฤติการเงิน พ.ศ. 2540 ธนาคารแห่งประเทศไทยได้ออกนโยบายการเงินที่สำคัญคือมาตรการการเงิน หลังรับ

พันธกรณี ข้อที่ 8 ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ คือ การจัดตั้งกิจการวิเทศธนกิจไทย โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาธุรกิจการเงินระหว่างประเทศในลักษณะต่าง ๆ โดยดำเนินการตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2535 ซึ่งความเป็นมาของกิจการวิเทศธนกิจ (BIBFs) นั้น เริ่มจากที่ธนาคารแห่งประเทศไทย ได้ตั้งเป้าหมายการพัฒนาให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการเงินในภูมิภาค ซึ่งจำเป็นต้องดำเนินการพัฒนาเป็นขั้นตอนโดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้ คือ

1. ขั้นตอนการจัดตั้งให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางการเงิน (Funding Center) การบรรลุเป้าหมายโดยสถาบันการเงินสามารถให้บริการการเงินแก่กลุ่มอินโดจีน รวมถึงพม่าได้ทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการส่งเสริมธุรกิจการธนาคารระหว่างประเทศ (International Banking)

2. ขั้นตอนการพัฒนาเป็นศูนย์วิจัยทางการเงิน เพื่อให้เกิดความชำนาญเฉพาะด้าน (Research Financial Center)

3. ขั้นตอนการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการเงินแบบครบวงจร (Full-Service Center)

ทั้งนี้ ขั้นตอนที่ 2 และ 3 จะเป็นเป้าหมายระยะยาว ซึ่งธนาคารแห่งประเทศไทย เสนอให้ดำเนินการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปตามกลไกธุรกิจควบคู่กับการพัฒนาระบบการเงินของประเทศ โดยการพัฒนาแต่ละขั้นตอนให้มีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจด้านอื่น ๆ ทั้งในและนอกประเทศ

สำหรับกิจการของวิเทศธนกิจที่ธนาคารพาณิชย์จะประกอบกันได้แบ่งเป็น 1) กิจการวิเทศธนกิจเพื่อการให้ยืมในต่างประเทศ (Out-Out) ได้แก่ การรับฝากหรือการกู้ยืมเงินตราต่างประเทศ การรับฝากหรือการกู้ยืมเงินตราต่างประเทศจากกิจการวิเทศธนกิจอื่น การรับฝากหรือการกู้ยืมเงินจากธนาคารต่างประเทศ การรับฝากหรือการกู้ยืมเงินจากกิจการวิเทศธนกิจอื่น 2) กิจการวิเทศธนกิจเพื่อการให้ยืมในประเทศ (Out-In) เป็นการรับฝากหรือการกู้ยืมเงินตราต่างประเทศจากต่างประเทศจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นบุคคลและนิติบุคคลในต่างประเทศ รวมถึงธนาคารพาณิชย์ไทยในสาขาต่างประเทศ 3) ประเภทธุรกิจวิเทศธนกิจอื่น (International Banking Businesses) ประกอบด้วย การซื้อขายเงินปริวรรตต่างประเทศที่ไม่ใช่เงินบาท การอวัล การรับรอง หรือการค้าประกันหนี้ใด ๆ ที่เป็นเงินตราต่างประเทศ รวมถึงการเปิดเลตเตอร์ออฟเครดิต (Letter of Credit-L/C) (สมภพ มานะรังสรรค์, 2546 : 125-127)

ขณะเดียวกัน สมภพ มานะรังสรรค์ (2546 : 137-150) ยังได้ชี้ให้เห็นอีกว่า หลังเปิดกิจการวิเทศธนกิจ ธนาคารพาณิชย์ทั้งไทยและต่างประเทศที่ได้รับใบอนุญาตให้ประกอบกิจการวิเทศธนกิจอย่างเป็นทางการ ณ วันที่ 16 มีนาคม 1993 รวม 47 ราย ประกอบด้วย ธนาคารพาณิชย์ไทย 15 ราย สาขาธนาคารพาณิชย์ต่างประเทศในไทย 12 ราย และธนาคารพาณิชย์ต่างประเทศใหม่ 20 ราย กิจการวิเทศธนกิจดังกล่าวได้สร้างความตื่นตัวให้แก่ธุรกิจการเงินและส่งผลกระทบต่อเมืองอื่น ๆ มีความศึกคักเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีธุรกิจที่เกี่ยวข้องหลายประการเกิดตามมา (สมภพ มานะรังสรรค์, 2546 : 133-136) อย่างไรก็ตาม การเปิดระบบการเงินให้เสรียิ่งขึ้น โดยการอนุญาตให้ประกอบกิจการวิเทศธนกิจ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของธุรกิจการเงินและกิจการสืบเนื่องอื่น ๆ คือ (สมภพ มานะรังสรรค์, 2546 : 137-148)

1. การขยายตัวของการปล่อยกู้ตามกิจการวิเทศธนกิจ สามารถแยกการพิจารณาได้ ดังนี้

1.1 การขยายตัวรวมของการปล่อยกู้ตามกิจการวิเทศธนกิจ พบว่า ปี 1993 ปล่อยกู้รวม (รวมทั้ง Out-In และ Out-Out) มีมูลค่า 200,813.60 ล้านบาท และเพิ่มเป็น 557,476.20 1,197,561.70 และ 1,290,191.70 ล้านบาท ในปี 1994 1995 และ 1996 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าเป็นการเพิ่มในอัตราร้อยละ 177.61 114.82 7.73 ตามลำดับ สะท้อนให้เห็นว่า การปล่อยกู้ตามกิจการวิเทศธนกิจขยายตัวสูงเป็นอย่างมาก และเมื่อแยกแยะประเภทสถาบันการเงินที่ปล่อยกู้ พบว่า สัดส่วนการปล่อยกู้ของธนาคารพาณิชย์ร้อยละ 64.37 ในปี 1993 และลดลงเหลือร้อยละ 36.13 22.16 และ 26.85 ในปี 1994 1995 และ 1996 ตามลำดับ ขณะที่การปล่อยกู้ของสาขาราชการพาณิชย์ต่างประเทศและธนาคารพาณิชย์ต่างประเทศ ก็ได้ขยายการปล่อยกู้เพิ่มขึ้นมากเช่นกัน

1.2 การขยายตัวของการปล่อยกู้แบบ Out-In มีสัดส่วนสูงร้อยละ 98.11 ของมูลค่าเงินปล่อยกู้ BIBFs ทั้งหมด แต่สัดส่วนก็ได้ลดลงมาในระดับร้อยละ 62.60 ในปี 1996 มีข้อสังเกตว่า ธนาคารพาณิชย์ต่างประเทศมีบทบาทในการปล่อยกู้ทั้งแบบ Out-Out และแบบ Out-In เพิ่มสูงอย่างชัดเจน โดยในปี 1993 การปล่อยกู้แบบ Out-In คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 25.77 เพิ่มเป็นร้อยละ 40.20 และ 31.55 ในปี 1995 และ 1996 ทั้งนี้ ระหว่างปี 1993-1996 การปล่อยกู้แบบ Out-In ขยายตัวอย่างมาก โดยมีอัตราเพิ่มร้อยละ 131.77 49.03 และ 18.68 ในปี 1994 1995 และ 1996 ตามลำดับ

2. การขยายตัวของการปล่อยสินเชื่อของธนาคารพาณิชย์ ปี 1995 ก่อนใช้ระบบกิจการวิเทศธนกิจ ธนาคารพาณิชย์ปล่อยสินเชื่อรวม 2,182,350 ล้านบาท เพิ่มเป็น 2,694,950 ล้านบาท ในปี 1996 หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 23.49 และในช่วงปี 1997-1998 ธนาคารพาณิชย์ปล่อยสินเชื่อเพิ่มขึ้นร้อยละ 28.04 และ 23.19 ตามลำดับ

3. การปล่อยกู้ของบริษัทเงินทุน ปี 1993 บริษัทเงินทุนปล่อยกู้ 683,505 ล้านบาท เพิ่มเป็น 937,514 ล้านบาทในปี 1994 โดยในปี 1995 และ 1996 การปล่อยกู้ของบริษัทเงินทุนขยายตัว ร้อยละ 22.70 และ 15.22 ตามลำดับ ทั้งนี้ กว่าครึ่งหนึ่งของการปล่อยกู้ ปล่อยให้แก่ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และการบริโภคส่วนบุคคล ในช่วงปี 1993-1995 และสูงถึงร้อยละ 50 ในปี 1996

4. ผลต่อธุรกิจซื้อขายหลักทรัพย์ ปี 1992 ดัชนีตลาดหลักทรัพย์อยู่ที่ 893 จุด มูลค่าซื้อขายเฉลี่ยต่อวัน 7,530 ล้านบาท ปี 1993 ปีแรกที่มีกิจการวิเทศธนกิจ ตลาดหลักทรัพย์ปิดที่ 1,682 จุด มูลค่าซื้อขายเฉลี่ยต่อวัน 8,984 ล้านบาท ทั้งนี้ การขยายตัวของธุรกิจซื้อขายหลักทรัพย์ หลังปี 1992 มูลค่าการซื้อขายรวมของตลาด (Market Capitalization) เพิ่มจาก 1.49 ล้านล้านบาท ในปี 1992 เป็น 3.33 ล้านล้านบาทในปี 1993 คิดเป็นอัตราเพิ่มร้อยละ 123.49

5. ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ หลังปี 1992 ส่งผลให้ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ขยายตัวเพิ่มสูงขึ้น ผลที่ตามมาคือ ดัชนีหุ้นในหมวดอสังหาริมทรัพย์เพิ่มขึ้นมาก พร้อม ๆ กับสินเชื่อจากสถาบันการเงินในระบบ (Organized Financial Market) ขยายตัวสูงขึ้นเช่นกัน โดยเพิ่มจาก 264,391 ล้านบาท ในปี 1992 เป็น 330,572 ล้านบาท และ 435,630 ล้านบาท ในปี 1993 และ 1994 ตามลำดับ ทั้งนี้ การขยายตัวของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ข้างต้น ได้ส่งผลให้ต้องพึ่งพาเงินทุนจากบริษัทเงินทุนมากขึ้น ซึ่งการปล่อยกู้ของบริษัทเงินทุนมีสัดส่วนใกล้เคียงกับการปล่อยกู้ของธนาคารพาณิชย์ ในช่วงปี 1995 เป็นต้นมา

6. หนี้ต่างประเทศ หลังปี 1992 แนวโน้มหนี้ต่างประเทศสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยเพิ่มจาก 43,621 ล้านดอลลาร์ในปี 1992 เป็น 52,107 64,866 และ 90,536 ล้านดอลลาร์ ในปี 1993-1996 โดยในปี 1994-1995 เงินกู้จากกิจการวิเทศนกิจเพิ่มขึ้น หนี้ต่างประเทศขยายตัวร้อยละ 24.49 และ 27.29 และชะลอตัวลงร้อยละ 9.66 ในปี 1996 ทั้งนี้ หลังเปิดกิจการวิเทศนกิจ หนี้ต่างประเทศภาคเอกชนเพิ่มจาก 30,553 ล้านดอลลาร์ เป็น 37,936 และ 66,186 ล้านดอลลาร์ ในปี 1994 และ 1995 คิดเป็นร้อยละ 29.57 และ 34.66 และชะลอตัวลงร้อยละ 11.40 ในปี 1996 มีข้อสังเกตว่า หนี้ภาคเอกชนส่วนใหญ่เป็นหนี้ระยะสั้น (Short-Term Loan) โดยมีสัดส่วนร้อยละ 60.11 ในปี 1992 ร้อยละ 59.66 ในปี 1993 และร้อยละ 59.00 และ 61.96 ในปี 1994 และ 1995 ตามลำดับ การกู้หนี้ต่างประเทศของสถาบันการเงิน โดยเฉพาะการกู้ยืมนอกระบบกิจการวิเทศนกิจ พบว่าร้อยละ 90 ของการกู้ยืมนี้ทั้งหมดเป็นการกู้ระยะสั้น ส่งผลให้สัดส่วนหนี้ต่างประเทศต่อ GDP เพิ่มจากร้อยละ 17.0 ในปี 1992 เป็นร้อยละ 20.40 และ 24.50 ในปี 1994 และ 1995 นอกจากนี้ ยังมีหนี้เอกชนที่ไม่ใช่ธนาคารเท่ากับ 24,290 ล้านดอลลาร์ โดยในปี 1994-1995 หนี้เอกชนที่ไม่ใช่ธนาคาร มีสัดส่วนร้อยละ 43.05 และ 36.60 ของหนี้ต่างประเทศรวมของภาคเอกชน

การเปิดเสรีทางการเงินกับวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540

มิลตัน ฟิสก์ (Milton Fisk) นักวิชาการอเมริกันชี้ว่า ช่วงทศวรรษ 1990 สหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำในการผลักดันการเปิดเสรีทางการเงิน โดยมีรัฐมนตรีคลังสมัยประธานาธิบดีคลินตันและผู้ช่วยคือ โรเบิร์ต รูบิน (Robert Rubin) กับลอเรนซ์ ซัมเมอร์ (Lawrence Summer) เป็นตัวแทน เจตนาเพื่อให้ธนาคารและบริษัทหลักทรัพย์สามารถให้บริการด้านการเงินได้ทุกแห่งทั่วโลก โดยเฉพาะจีนและมาเลเซียซึ่งมีเงินออมและเงินทุนสำรองสูง นอกจากนี้ยังต้องการให้ผู้กู้สามารถกู้เงินได้จากประเทศจี 7 (G7) ได้สะดวกขึ้น ทั้งนี้ ประเทศจี 7 ต้องการนำเงินไปลงทุนและเก็งกำไร โดยอาศัยเครื่องมือทางการเงินใหม่ ๆ ตัวแทนของสหรัฐอเมริกาจึงคัดค้านข้อจำกัดของการไหลเข้า-ออกของเงินทุน รวมทั้งเงินลงทุนระยะสั้นที่ อีกทั้งยังต่อต้านการควบคุมค่าเงินพยายามสกัดกั้นการเก็งกำไร ซึ่งต่อมาได้รับการสนับสนุนจาก อัลัน กรีนสแปน (Alan Greenspan) ผู้ว่าการธนาคารของสหรัฐอเมริกาได้ให้ความเห็นว่าเศรษฐกิจจะไม่เติบโตหากไม่เปิดตลาดทุน แรงผลักดันนี้ส่งผลให้ประเทศในเอเชียต้องเปิดเสรีทางการเงิน แต่กระทำให้ในจังหวะที่ประเทศยังไม่มีความพร้อม กระทั่งกลายเป็นวิกฤติเอเชียเมื่อปี 1997 จากนั้นได้ลุกลามไปยังประเทศอื่น ๆ และตามมาด้วยการล่มสลายของเศรษฐกิจรัสเซียและบราซิลในปี 1998

ฟิสก์ ได้วิเคราะห์ถึงวิกฤติเอเชียที่ทำให้ประเทศต่าง ๆ ต้องเข้าโครงการ ไอเอ็มเอฟ การให้สินเชื่อของ ไอเอ็มเอฟ ช่วยประคับประคองเศรษฐกิจของประเทศที่เกิดวิกฤติไม่ให้ทรุดหนัก แต่ก็ไม่ได้แก้ปัญหาลงคมตราบที่วิกฤติยังคงอยู่ คนจน คนว่างงานเพิ่มขึ้น ประเด็นที่ฟิสก์วิจารณ์ก็คือ ไอเอ็มเอฟ มองการแก้ปัญหาที่การให้กู้หรือให้เครดิตอย่างเดียว ไอเอ็มเอฟ มองว่าวิกฤติการณ์เกิดจากไม่ฟังคำแนะนำเรื่องอัตราแลกเปลี่ยน ดอกเบี้ย และทุนสำรอง หากทำตามคำแนะนำของ ไอเอ็มเอฟ แล้วเครดิตก็จะเพิ่มขึ้นและกลับเข้าสู่ภาวะปกติ แต่ ไอเอ็มเอฟ ก็ไม่ได้มองถึงต้นตอของปัญหาซึ่งฟิสก์เห็นว่า เหตุผลของการกีดกัน (Logic of Exclusion) อันเกิดจากการแข่งขันจนไม่มีใครสามารถควบคุมตลาดโลกาภิวัตน์ได้ วงจรของการแสวงหาประโยชน์จากสินเชื่อของโลกคือ

1. ประเทศที่พัฒนาแล้วเติบโตช้าลงจึงเริ่มมองหาทางที่จะนำเงินไปลงทุนที่อื่นเพื่อทำกำไรเพิ่ม

2. ประเทศลูกหนี้ที่เกิดใหม่ตลาดอ่อนแอ ยากจนและค่าจ้างต่ำ จึงต้องกู้เงินจากประเทศเจริญแล้วมาใช้เพื่อสนับสนุนการส่งออก

3. ประเทศลูกหนี้ที่พยายามแข่งขันกันในตลาดโลก เริ่มประสบปัญหาการชำระหนี้ด้วยภาระหนี้ที่มากขึ้นจากการส่งออก เนื่องจากการแข่งขันที่เข้มข้นและการส่งออกมีมากขึ้น ถ้ายังแพ้ในการแข่งขันก็ยิ่งมีความเสี่ยงสูง ธนาคารทั้งภายในและภายนอกจะงดการให้กู้เพราะมีหนี้เสียมากขึ้น

4. ประเทศเจ้าหนี้พยายามขอเปลี่ยนทรัพย์สินเป็นดอลลาร์ หุนสำรองของประเทศลูกหนี้จึงลดลง ขณะเดียวกัน ค่าเงินก็ลดลงด้วยเพราะความต้องการดอลลาร์มีมากขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้เงินทุนสำรองหมดประเทศลูกหนี้ต้องลดค่าเงิน เกิดภาวะเงินเฟ้อ ธุรกิจล้มละลายและการลดลงของอุปสงค์ ส่งผลให้การผลิตลดลงและการว่างงานเพิ่มขึ้น

ส่วนประเทศเจ้าหนี้ช่วยได้ด้วยวิธีการยัดหนี้ออกไป แต่จริง ๆ แล้วแล้วประเทศลูกหนี้ไม่ชำระหนี้และไม่นำเข้าสินค้าต่างประเทศ ด้านธนาคารกลางประเทศลูกหนี้ต้องการเครดิตเพิ่มก็เพราะไม่ต้องการให้ค่าเงินตกลงไปมากกว่าที่เป็นอยู่และต้องการให้ธุรกิจที่ยังพออยู่ได้ฟื้นตัว เพื่อจะได้เริ่มชำระหนี้ อย่างไรก็ตาม เมื่อธุรกิจเริ่มชำระหนี้แล้วกลับต้องก่อหนี้ใหม่เพื่อการส่งออกตามวงจรที่ 1-4 ดังได้กล่าวแล้ว เครดิตของระบบเสรีนิยมใหม่จึงไม่ได้บรรเทาความทุกข์ยากของประชาชนในประเทศกำลังพัฒนา ดังนั้น ประเทศกำลังพัฒนาจึงต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่มากกว่าการปรับโครงสร้างหนี้และการเพิ่มทุนให้กับธนาคาร (Fisk, 1999 : 35-38 อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2546 : 110-113)

สำหรับวิกฤติเศรษฐกิจในกรณีของประเทศไทยในมุมมองแบบองค์รวมของ วิทยากร เชียงกุล (2548 : 38-40) ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาวิกฤติปี 2540 ไม่ใช่ความผิดพลาดทางเทคนิคของการจัดการทางเศรษฐกิจของประเทศในช่วง 1-2 ปีก่อนวิกฤติเท่านั้น แต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างอันมีสาเหตุสืบเนื่องมายาวนานกว่านั้นเกิดจาก

1. โครงสร้างของเศรษฐกิจการเมืองไทยมีลักษณะรวมศูนย์ อำนาจอยู่ในมือคนกลุ่มน้อยที่มีกรอบคิดแบบจารีตนิยม และดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจแบบบริวารประเทศทุนนิยมพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้การพัฒนาประเทศขาดความสมดุลระหว่างภาคเมืองกับชนบท และระหว่างภาคต่าง ๆ ขณะเดียวกัน การกระจายทรัพย์สินรายได้และความรู้ มีความเหลื่อมล้ำกันเพิ่มมากขึ้น ประชาชนขาดการพัฒนาให้มีความรู้ความสามารถและมีวินัยในการสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจของประเทศให้มีความเข้มแข็ง

2. การขาดระบบตรวจสอบและถ่วงดุลที่ดีในเรื่องของสถาบันการเงินและระบบธนาคาร อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้ผู้นำและผู้บริหารส่วนใหญ่ในภาครัฐ และบางส่วนในภาคสถาบันการเงินเอกชนแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวระยะสั้น มากกว่าที่จะมองการณ์ไกลในการมุ่งพัฒนาระบบสถาบันการเงินและธนาคาร ที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาว

3. การดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจผิดพลาด คาดหวังแต่กู้ต่างชาติมาลงทุน แสวงหากำไรระยะสั้น โดยไม่ใส่ใจเรื่องการส่งเสริมการออม การสร้างทุนภายในประเทศ ตลอดจนพัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐานภายในประเทศให้เข้มแข็งพร้อมกับคุณภาพของประชาชน ในเวลาเดียวกัน

ภาคธุรกิจเอกชนก็มุ่งแสวงหากำไรระยะสั้น มากกว่าการตระหนักถึงการเพิ่มประสิทธิภาพและการพัฒนาแบบยั่งยืนเพื่อการอยู่รอดระยะยาว

4. ระบบการศึกษา ตลอดจนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ ยังเป็นแบบท่องจำจากตำราเดิมและจากต่างประเทศ การระบบคิด คำนคว้า วิเคราะห์ วิจัย วิพากษ์วิจารณ์เป็นตัวของตัวเอง ส่งผลให้คนส่วนใหญ่ไม่ตระหนักถึงแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผิดพลาด ขาดการจัดทำระบบสัญญาณเตือนภัยล่วงหน้าที่ดี อีกทั้งยังขาดความสนใจที่จะรับฟังการเตือนภัยหรือการวิพากษ์วิจารณ์ของนักวิชาการ นักพัฒนาองค์กรเอกชน ตลอดจนผู้ที่มีความคิดต่างไปจากแนวทางการพัฒนาที่เน้นการเติบโตจากการลงทุนของต่างชาติ

จากข้อด้อยทั้งสี่ประการดังกล่าว ชนชั้นนำของไทยจึงนำประเทศไปสู่วิกฤติ โดยไม่สนใจการเตือนภัยและไม่ได้สร้างระบบการเตือนภัยเพื่อหาทางแก้ไขตั้งแต่แรก แม้เมื่อรู้ว่ามีปัญหา กำลังเกิดขึ้นแล้ว ชนชั้นนำไทยก็ยังไม่ได้ตระหนักถึงความเลวร้ายว่านี่คือภาวะวิกฤติ มิใช่ปัญหาธรรมดา ชนชั้นนำไทยยังคงยึดติดกับการแข่งขันอำนาจและผลประโยชน์ระยะสั้น โดยไม่ปรับเปลี่ยน อีกทั้งยังขาดความสนใจในการตัดสินใจอย่างสร้างสรรค์ รวดเร็วทันกาล ได้แต่รอให้ปัญหาเลวร้ายถึงที่สุดแล้ว จึงตามแก้ทีละเรื่อง

นอกจากนี้ เส้นทางสู่วิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 นั้น อภิชาติ สถิตนิรามัย (2556 : 188-189) อธิบายว่า เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2533 กลุ่มเทคโนโลยีได้ร่างแผนการเปิดเสรีทางการเงินภายใต้บรรยากาศที่อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงติดอันดับโลก ซึ่งทำให้บรรดาขุนนางวิชาการเกิดความเชื่อมั่นในตนเองสูง ประกอบกับตกอยู่ภายใต้การครอบงำทางอุดมการณ์แบบเสรีนิยมใหม่ในระดับโลก ที่มาพร้อมกับวาทกรรม การเปิดเสรี การลดการควบคุม และประสิทธิภาพ โดยแผนการเปิดเสรีทางการเงินเกิดจากสมมติฐานที่ว่า โลกาภิวัตน์ทางการเงินจะเป็นพลังผลักดันให้ไทยเปิดตลาดการเงินในที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการรวมตัวกันเป็นตลาดเดียวของยุโรป (European Single Market) และการเจรจาต่อรองภาคบริการที่จะเกิดขึ้นในปี 1992 ภายใต้แกตต์ (GATT) เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า ไทยควรเริ่มเปิดเสรีทางการเงิน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เล่นในตลาดปรับตัวรับกระแสโลกาภิวัตน์ ขณะเดียวกันก็ได้รับแรงสนับสนุนจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศอย่างแข็งขัน

ขณะเดียวกัน รั้งสรรค์ ณะพรพันธุ์ ชีวว่า วิกฤตเศรษฐกิจไทยปี พ.ศ. 2540 ถือได้ว่าเป็นวิกฤตการณ์ร้ายแรงที่สุดนับตั้งแต่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำช่วงทศวรรษ 2470 ความแตกต่างอยู่ที่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำช่วงทศวรรษ 2470 ปัจจัยหลักมาจากภายนอกประเทศ ขณะที่วิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 เกิดจากความผิดพลาดในการบริหารนโยบายเศรษฐกิจมหภาค นับตั้งแต่เลือกเดินบนเส้นทางเสรีนิยมทางการเงินโดยขาดการประมาณตน ยึดติดกับระบบอัตราแลกเปลี่ยนแบบตายตัว (Fixed Exchange Rate System) อีกทั้งยังขาดความรอบคอบในการกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน โดยปล่อยให้ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ขยายตัวโดยไม่คิดยับยั้ง (รั้งสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2542) นับได้ตั้งแต่รัฐบาลสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นต้นมา ถือว่าเป็นปฐมต้นเหตุของวิกฤตการเงิน พ.ศ. 2540 ซึ่งบรรดาผู้นำรัฐบาลชุดต่าง ๆ ผู้นำข้าราชการ เทคโนโลยีต่างก็ได้รับประโยชน์จากภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ จึงไม่ได้คิดที่จะยับยั้ง เนื่องจากยิ่งฟองสบู่ยิ่งเป่งบานมากเพียงใด ประโยชน์ที่ได้รับก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น (รั้งสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2548 : 36-44) ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณา

เหตุปัจจัยต่าง ๆ อันนำมาซึ่งวิกฤติ สามารถจำแนกปัจจัยออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2542 : 30-31, 67-68)

1. ปัจจัยความผิดพลาดในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาค ตั้งแต่การปล่อยให้เศรษฐกิจฟองสบู่ขยายตัวโดยไม่ยับยั้ง การเร่งเดินบนเส้นทางเสรีนิยมทางการเงินโดยไม่ปรับเปลี่ยนปรัชญาพื้นฐานและปรับปรุงกลไกกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน ละเลยการสร้างเครื่องมือทางการเงินเพื่อรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนการใช้อัตราแลกเปลี่ยนแบบตายตัว และนโยบายการตรึงอัตราดอกเบี้ยในระดับสูงเพื่อดึงดูดเงินทุนเข้าประเทศ

2. ปัจจัยโครงสร้างการบริหารธุรกิจเงินทุนและหลักทรัพย์ ผู้บริหารส่วนหนึ่งขาดประสบการณ์บริหารสถาบันการเงินมาก่อน ไม่ได้ยึดถือความมั่นคงของสถาบันการเงิน ด้านหนึ่งโครงสร้างผู้บริหารและพนักงานที่เป็นนักผจญภัย ส่งผลต่อธุรกิจเงินทุนมีพฤติกรรมที่สุ่มเสี่ยง อีกด้านหนึ่ง การบริหารการเงินที่ขาดความเข้มงวดในการวิเคราะห์ความเสี่ยงของโครงการเงินกู้ ขาดความเข้มงวดในการทบทวนสินเชื่อและการปรับลดมูลค่าหลักทรัพย์ที่ใช้ค้ำประกันสินเชื่อ ตลอดจนการอำพรางหนี้เสีย ตลอดจนการนำเงินฝากระยะสั้นไปจัดสรรเงินกู้ระยะปานกลาง และระยะยาว

3. ปัจจัยกลไกการกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน เมื่อธนาคารแห่งประเทศไทยดำเนินนโยบายผ่อนคลายการกำกับและควบคุม (Deregulation) พร้อมกับเดินเส้นทางเสรีนิยมทางการเงิน (Financial Liberalization) การยึดปรัชญาที่ว่าสถาบันการเงินล้มไม่ได้ การไม่ปรับเปลี่ยนกลไกหรือกฎเกณฑ์ในการกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน การละเลยการใช้อำนาจเมื่อเกิดปัญหาโดยรวดเร็ว

นอกจากนี้ สมบูรณ์ ศิริประชัย (2546) ยังชี้ให้เห็นว่า วิกฤติเศรษฐกิจไทยที่เกิดขึ้นในปี 2540 นั้น มิใช่เกิดเพราะประเทศไทยเลือกเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจบนฉันทามติวอชิงตันเท่านั้น แต่เพราะมีการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดในแง่ของลำดับขั้นของการปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการปลดปล่อยการเงินเสรี ซึ่งในทางทฤษฎีแล้วควรจะเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจ เมื่อประเทศนั้นพร้อมในกรณีของไทย ประเทศไทยเลือกการปลดปล่อยการค้าและการเงินเสรีพร้อมกัน โดยมิได้สร้างโครงสร้างทางสถาบันที่มั่นคงเพียงพอ ดังนั้นวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งที่อาจหลีกเลี่ยงได้ ถ้าประเทศไทยได้เรียนรู้ความผิดพลาดจากประเทศในกลุ่มลาตินอเมริกา กล่าวอีกนัยหนึ่ง วิกฤติที่เกิดขึ้นเกิดจากการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตามแนวฉันทามติวอชิงตัน แต่เป็นการดำเนินการที่ขาดความรัดกุมและไม่ได้ดำเนินการตามขั้นตอนอย่างถูกต้องจริงจัง กล่าวอีกแง่หนึ่ง การปลดปล่อยให้มีการจัดตั้งกิจการวิเทศธนกิจนั้น เท่ากับปลดปล่อยให้มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนอย่างเสรี (Capital Account Liberalization) ซึ่งการปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจที่นำไปสู่ความสำเร็จได้ จะต้องมีการปฏิรูปภาคการเงินภายในประเทศก่อนปี พ.ศ. 2536 การปลดปล่อยทางการเงินที่สำคัญที่สุดคือ การอนุญาตให้มีการจัดตั้งกิจการวิเทศธนกิจ เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2536 สมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี การมีกิจการวิเทศธนกิจส่งผลให้ให้มีการนำเงินทุนระยะสั้นเข้ามาในประเทศไทยจำนวนมาก ผลที่ตามมาคือ มีการขยายตัวของเครดิตภายในประเทศอย่างรวดเร็ว เกินกว่าที่ระบบเศรษฐกิจจะขยายตัวได้ทัน ส่งผลให้เศรษฐกิจแบบฟองสบู่ก็ยิ่งขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ผ่านเงินกู้ระยะสั้นผ่านกิจการวิเทศธนกิจ

ขณะที่ธนาคารแห่งประเทศไทยซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องของนโยบายการเงินโดยตรงก็ขาดความตระหนักในเรื่องลำดับขั้นตอนของนโยบายเศรษฐกิจ นอกจากนี้แล้ว ยังไม่ปรากฏที่จะดำเนินใด ๆ ในการเปลี่ยนแปลงระบบอัตราแลกเปลี่ยน ทั้ง ๆ ที่การปล่อยให้มีความเคลื่อนไหวของเงินบาทอย่างเสรี ไม่สามารถใช้ได้กับระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่แต่ปรับได้ (Pegged Fixed Exchange Rate) ซึ่งความรู้ดังกล่าวเป็นเรื่องที่รู้จักกันโดยทั่วไปในทฤษฎีการเงินระหว่างประเทศ (สมบุรณ์ ศิริประชัย, 2546 : 22- 26)

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2542 : 53-55) ได้สรุปและชี้ให้เห็นถึงภูมิหลังของวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ทั้งมุมมองทางเศรษฐกิจและการเมือง 4 ประเด็น ดังนี้

1. การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดจำนวนมาก โดยในปี 2538 และ 2539 เทียบได้ราวร้อยละ 8 และ 7.9 ของ GDP การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดข้างต้นนี้ ส่งผลให้ประเทศไทยหันไปพึ่งพาการกู้ยืมเงินจากต่างประเทศจำนวนมาก นอกจากนี้ การเติบโตของมูลค่าการส่งออกลดลงจากร้อยละ 23.6 เหลือเพียงร้อยละ 0 ในปี 2539 การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดข้างต้นทำให้ต้องไปกู้ยืมเงินต่างประเทศจำนวนมาก

2. หนี้ต่างประเทศจำนวนมาก ประมาณการว่าปี พ.ศ. 2540 ประมาณ 99 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ คิดเป็นร้อยละ 55 ของ GDP โดยหนี้ส่วนใหญ่เป็นหนี้ภาคเอกชน จำนวน 71.7 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ คิดเป็นร้อยละ 80 ของหนี้ทั้งหมดคือ หนี้ภาคเอกชน ขณะที่หนี้ภาครัฐมีเพียง 27.3 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ หรือร้อยละ 20 ของหนี้ทั้งหมด การเพิ่มขึ้นของสัดส่วนของภาระหนี้ (Debt Service Ratio) จากร้อยละ 11.4 เป็นร้อยละ 15.5 ในปี 2540

3. การบริหารอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศผิดพลาด เมื่อประเทศไทยเริ่มเปิดเสรีทางการเงินในปี พ.ศ. 2536 นั้น พบว่ายังคงใช้อัตราแลกเปลี่ยนคงที่ (Pegged Exchange System) ส่งผลให้ให้อัตราดอกเบี้ยในประเทศสูงเป็นที่ดึงดูดเงินทุนไหลเข้าจากต่างประเทศ ผลที่เกิดขึ้นก็คือเงินบาทมีค่าสูงกว่าความจริง ขณะเดียวกันตะกร้าเงินตราต่างประเทศประกอบด้วยดอลลาร์สหรัฐฯ มีจำนวนสูงถึงร้อยละ 80

4. ความไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง การบริหารเศรษฐกิจโดยรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ มีความผิดพลาดอย่างมหันต์ ทีมเศรษฐกิจขาดความเป็นเอกภาพ ปล่อยให้การตัดสินใจอยู่ในมือของเทคโนโลยีเนอร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารแห่งประเทศไทย ขณะเดียวกันความเชื่อมั่นของนักลงทุนทั้งไทยและต่างประเทศลดลง ซ้ำเติมสถานการณ์ทางเศรษฐกิจให้เลวร้ายลงกว่าเดิม

นอกจากภูมิหลังของวิกฤติเศรษฐกิจ วรวิทย์ เจริญเลิศ (2543 : 33-34) นักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ยังได้ชี้ว่าการไหลเข้าของเงินกึ่งกำไรระยะสั้นทำให้เกิดเศรษฐกิจฟองสบู่เป็นการเติบโตของภาคกึ่งกำไร ไม่สอดคล้องกับภาคเศรษฐกิจจริง กลายเป็นทุนนิยมที่ปราศจากทุนอาศัยการกึ่งกำไรจากการถือหุ้น การลงทุนเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นการแสวงหากำไรจากค่าเช่า มิใช่การลงทุนที่ก่อให้เกิดผลผลิต (Productive Investment) กระแสการไหลเข้าของของทุนระยะสั้นนี้มาจากนโยบายของรัฐที่ใช้กระตุ้นการลงทุนในระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ คือนโยบายเปิดเสรีทางการเงินและนโยบายดอกเบี้ยสูงอันเป็นต้นเหตุของวิกฤติฟองสบู่ เนื่องจากไปส่งเสริมการกึ่งกำไรในตลาดหุ้น ขณะที่ภาคเศรษฐกิจจริงถูกละเลย การส่งออกมีมูลค่าลดลงอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่เศรษฐกิจไทยพัฒนาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา การตกต่ำของเศรษฐกิจ

ไทยมีผลต่อความเชื่อมั่น ส่งผลให้นักลงทุนถอนเงินออกนอกประเทศ รัฐบาลได้พยายามรักษารักษาเสถียรภาพของค่าเงินบาท จนกระทั่งเงินทุนสำรองอยู่ในขั้นวิกฤติ ทำที่สุดแล้วต้องปล่อยให้เงินบาทลอยตัว (ลดค่ากว่าร้อยละ 40) จะเห็นได้ว่า การเปิดเสรีทางการเงินส่งผลให้ไทยต้องพึ่งพินทุนจากต่างชาติ อันเป็นต้นเหตุของวิกฤตินี้ และทางเลือกในการแก้วิกฤติ กลับไปขอความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศและธนาคารโลก ด้วยการกู้เงินและฟ่วงด้วย สัญญาทาสต่าง ๆ ติดตามมา

ขณะเดียวกัน มุมมองของ แล ดิลกวิทย์รัตน์ (2543 : 56-58) ที่มองว่าการเพิ่มจำนวนของนักการเมืองที่มีภูมิหลังเป็นนักธุรกิจ ทั้งที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและคณะรัฐมนตรี ตั้งแต่สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นต้นมา ส่งผลต่อนโยบายเศรษฐกิจหลังทศวรรษ 2533 เป็นไปในทางเปิดเสรีอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งนโยบายนี้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากภายนอกเป็นอย่างดี โดยเฉพาะประเทศพัฒนาแล้วที่มีดุลการค้าและการชำระเงินเกินดุลต่อเนื่อง ดังเช่น ญี่ปุ่น ที่มีเงินออมล้นเกินเป็นผลให้อัตราดอกเบี้ยต่ำ การเปิดเสรีทางการเงินหลังทศวรรษที่ 2533 ได้เปิดทางให้มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนที่ล้นเกินจากญี่ปุ่นสู่ประเทศไทย และยังเปิดช่องให้นักธุรกิจไทยสามารถนำเข้าเงินทุนดอกเบี้ยถูกดังกล่าวอย่างมากมายอีกด้วย ส่งผลให้ยอดการลงทุนจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นกัน กล่าวคือ เพิ่มจากร้อยละ 3.0 ในช่วงปี 2514-2518 เป็น 6.5 และ 4.7 ของมูลค่าการสะสมทุนในประเทศ ระหว่างปี 2529-2533 และ 2534-2536 บรรยากาศเช่นนี้ ด้านหนึ่งได้สร้างภาพลวงตาให้มองข้ามความจำเป็นที่จะใช้เงินทุนดังกล่าวเพื่อการพัฒนาพื้นฐานการผลิตที่แท้จริง (Real Sector) เพื่อให้เกิดผลผลิตและการจ้างงานที่มีเสถียรภาพ ในอีกด้านหนึ่ง เงินทุนที่ไหลเข้าดังกล่าวได้ถูกนำไปใช้หากำไรระยะสั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเก็งกำไรในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ ส่งผลให้ราคาของสินค้าถูกปั่นขึ้นไปสูงกว่ามูลค่าที่แท้จริงนับสิบเท่าตัว ทั้งในเรื่องของราคาหุ้นเมื่อเทียบกับเงินปันผลหรือราคาบ้านและที่ดิน ราคาที่ถูกปั่นจะมีมูลค่าสูงเกินกำลังความสามารถของคนทั่วไปที่มีรายได้จากภาคการผลิตปกติ จะครอบครองเป็นเจ้าของได้ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นคือภาวะล้นเกินของสินค้าอสังหาริมทรัพย์ที่นำไปสู่การแตกสลายของมายาภาพ หรือความคาดหวังที่สูงเกินความเป็นจริงของนักลงทุนทั้งไทยและต่างประเทศ

การเกิดขึ้นและขยายตัวของสภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ จากการเอื้ออำนวยของการเปิดตลาดการเงินให้เสรียิ่งขึ้น ได้ก่อให้เกิดปัญหาทั้งในระดับจุลภาคและระดับมหภาค คือ 1) ในระดับจุลภาค ได้ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตจริง เช่น การลงทุนด้านอุตสาหกรรมต่าง ๆ กระทบต่อการบริหารต้นทุน (Cost Management) ของผู้ประกอบการ มีการใช้เงินทุนเก็งกำไรในตลาดหลักทรัพย์ที่มีความสุ่มเสี่ยงแทนที่จะทุ่มเทเพื่อพัฒนาและบริหารกิจการในภาคการผลิตจริง ขณะเดียวกัน ราคาที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ที่เพิ่มสูงขึ้น ได้ส่งผลให้ผู้ประกอบการใช้เงินทุนหรือกู้ยืมจากสถาบันการเงินเงินมาใช้ในการเก็งกำไรอสังหาริมทรัพย์ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ส่งผลต่อการลดทอนโอกาสการพัฒนาภาคการผลิตจริง ทั้งในเรื่องของการพัฒนาเทคโนโลยี ฝีมือแรงงาน การบริหารทุน การบริหารการตลาด ฯลฯ ได้ส่งผลกระทบต่อความสามารถในการแข่งขัน (Competitiveness) ของผู้ประกอบการ 2) ในระดับมหภาค พบว่า ปัญหาที่ตามมาคือเศรษฐกิจฟองสบู่คือ การขาดดุลบัญชีเดินสะพัด เพิ่มสูงจากร้อยละ 5.6 ในปี 1994 เป็นร้อยละ 8.1 ในปี 1995 ส่งผลกระทบต่อ

เสถียรภาพทางเศรษฐกิจไทยเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกัน ปัญหาเงินเพื่อขยายตัวเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 5 ในปี 1994 เป็นร้อยละ 5.8 ในปี 1995 และเพิ่มจากร้อยละ 7 ในช่วงต้น 1996 นอกจากนี้แล้วยังพบว่า ลัทธิบริโภคนิยมเพิ่มสูงขึ้น มีผลกระทบต่อกรอบการออมภาคครัวเรือน ส่งผลต่อสัดส่วนมูลค่าการออมเหลือเพียงร้อยละ 7 ของ GDP จากที่เคยสูงถึงประมาณร้อยละ 14 เมื่อต้นทศวรรษ 2530 ลัทธิบริโภคนิยมได้ส่งผลกระทบต่อบริโภคนิยมค่าฟุ่มเฟือยเพิ่มขึ้นสูงมาก (สมภพ มานะรังสรรค์, 2546 : 148-150)

ไอเอ็มเอฟกับแผนฟื้นฟูและผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทย

14 สิงหาคม พ.ศ. 2540 รัฐบาลไทยได้ตัดสินใจลงนามแสดงเจตจำนงขอรับความช่วยเหลือทางวิชาการและการเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund : IMF) ในวงเงินราว 3,900 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ เพื่อชดเชยการขาดดุลชำระหนี้และเสริมฐานะทุนสำรองระหว่างประเทศ โดยไทยได้รับเงินทุนครั้งแรกราว 1,600 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2540 ทั้งนี้ ประเทศไทยมีพันธะที่จะต้องปฏิบัติตามแนวทางและเงื่อนไข แผนการฟื้นฟูเศรษฐกิจ โดยสรุป (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2547 : 116-118) ดังนี้

1. เป้าหมายเศรษฐกิจระยะสั้น ต้องรักษาอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจให้อยู่ระหว่างร้อยละ 3-4 ในปี พ.ศ. 2541-2542 ในระยะแรกต้องดูแลเงินเพื่อไม่เกินร้อยละ 7-8 ต้องลดการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดในปี พ.ศ. 2540-2541 ให้อยู่ในระดับร้อยละ 5 และ 3 ของ GDP ต้องรักษาเงินทุนสำรองระหว่างประเทศในปี พ.ศ. 2540-2541 ให้อยู่ในระดับที่ 23,000 และ 25,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ หรือให้เท่ากับมูลค่าการนำเข้าประมาณ 4 เดือน นอกจากนี้ ให้ลดการขาดดุลงบประมาณจากร้อยละ 1.6 เป็นร้อยละ 1.0 ของ GDP ในปี พ.ศ. 2540 และ 2541

2. มาตรการนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายในระยะสั้น โดยทำสัญญากู้เงินกู้เงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ราว 4,000 ล้านดอลลาร์ ในเวลา 3 ปี ให้แยกบริษัทเงินทุนที่มีปัญหาทางเงินออกมาเพื่อปรับโครงสร้าง พร้อมกับตัดงบประมาณรายจ่ายของรัฐลง 100,000 ล้านบาท และเพิ่มภาษีมูลค่าเพิ่มจากร้อยละ 7 เป็นร้อยละ 10 ตลอดจนแทรกแซงระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินบาทจากการในวงเงินจำกัดสำหรับรักษาเสถียรภาพในอัตราแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ต้องปรับปรุงการเผยแพร่ข้อมูลเศรษฐกิจมหภาคให้โปร่งใส

3. แผนฟื้นฟูเศรษฐกิจระยะปานกลาง มุ่งเน้นเป้าหมายหลัก 2 ประการคือ การสร้างวินัยทางการคลังและการฟื้นฟูภาคการเงิน 1) การฟื้นฟูภาคการเงิน ให้แยกสถาบันการเงินที่มีปัญหาออกจากสถาบันการเงินที่มั่นคง สร้างความเชื่อมั่นต่อสถาบันการเงินที่เหลืออยู่ จัดตั้งสถาบันประกันเงินฝาก พร้อมกับปรับปรุงกรอบการกำกับดูแลความมั่นคงและการทำกำไรของสถาบันการเงินให้เป็นไปตามกลไกตลาด 2) การสร้างวินัยการคลัง (ก) กำกับดูแลฐานะรวมของรัฐวิสาหกิจให้สมดุล ทั้งราคาค่าบริการให้สอดคล้องกับต้นทุน ปรับปรุงฐานะทางการเงินและแผนการลงทุน ตลอดจนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (ข) ปรับเงินเดือนภาครัฐไม่ให้เกินอัตราเงินเฟ้อพื้นฐานอย่างเข้มงวด รวมถึงดูแลค่าจ้างภาคเอกชนไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน (ค) ส่งเสริมภาคเอกชนให้มีส่วนร่วมในการลงทุนภาครัฐ โดยเฉพาะด้านการขนส่ง การสื่อสาร พลังงาน สาธารณูปโภคในระบบ Built-Operate Transfer Arrangements (ง) ปรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ให้สอดคล้องกับเป้าหมายทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค (จ) ปรับปรุงระบบราชการทั้งแผนการเพิ่มประสิทธิภาพและลดกำลังคน (ฉ) ดำเนิน

มาตรการลดปัญหาความยากจน ดูแลงบประมาณด้านสาธารณสุขและการศึกษาอย่างเพียงพอ (ช) ใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัว หากความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนมากเกินไป ให้แทรกแซงเท่าที่จำเป็น (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคนิ, 2547 : 116-118)

หลังจากรัฐบาลไทยภายใต้รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ตามด้วยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ได้ขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศเพื่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจ มาตรการต่าง ๆ ที่รัฐบาลทำข้อตกลงไว้กับไอเอ็มเอฟ เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าได้สร้างผลกระทบมากมายหลายปัญหา กล่าวได้ว่าเป็นการสร้างปัญหายิ่งกว่าการแก้ปัญหา เนื่องจากมาตรการต่าง ๆ มีความขัดแย้งกัน อาทิ การให้รัฐบาลไทยรับประกันหนี้ทั้งภายในและต่างประเทศ ขัดแย้งกับมาตรการที่ประกาศว่าให้รัฐบาลรับประกันหนี้แทนเอกชนให้น้อยที่สุด ภายหลังปรากฏว่ารัฐบาลหรือประชาชนเป็นผู้รับประกันหนี้แทนเอกชนเป็นจำนวนล้านล้านบาท นอกจากนี้มาตรการสร้างความเชื่อมั่นต่อสถาบันการเงินโดยให้ธนาคารพาณิชย์ใช้ระบบกันเงินสำรองหนี้ตาม BIS อย่างสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีมาตรฐานสูงเกินกว่าระบบเศรษฐกิจไทยที่กำลังตกต่ำจะรับไหว ส่งผลให้ธนาคารพาณิชย์ต้องเข้มงวดกับการปล่อยเงินกู้และต้องเก็บเงินสำรองมากขึ้น ผลที่ตามมาคือผู้ประกอบการเอกชนขาดเงินทุนหมุนเวียน กิจการล้มละลาย ขณะเดียวกัน การกันเงินสำรองมหาศาลทำให้ต้องเพิ่มเงินกองทุน ต้องขายหุ้นให้นักลงทุนต่างชาติ ในราคาที่ถูกลง เท่ากับเป็นการเปิดทางให้นักลงทุนต่างชาติ ยึดครองธนาคารพาณิชย์ไทยด้วยต้นทุนที่นับว่าต่ำมาก จะเห็นได้ว่า การเข้าโครงการกับ ไอเอ็มเอฟ ได้นำความวิบัติมาสู่เศรษฐกิจไทยอย่างเบ็ดเสร็จ เศรษฐกิจไทยต้องตกเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติ โดยสมยอมกับต่างชาติออกมาตราการซ่อนเร้นต่าง ๆ มากมายโดยไม่เปิดเผยต่อสาธารณะชน จะรับทราบได้ก็ต่อเมื่อรัฐบาลได้ดำเนินการไปแล้ว นับว่าขัดแย้งกับมาตรการที่ประกาศว่าให้เปิดเผยข้อมูลอย่างโปร่งใส ตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ การออกพระราชบัญญัติ 11 ฉบับ โดยอ้างว่าเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจไทย ซึ่งเนื้อหาเป็นการหวังประโยชน์ระยะสั้นโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายในระยะยาว หรือการรวมบัญชีในความดูแลของธนาคารแห่งประเทศไทย (ได้รับการคัดค้านนำโดยหลวงตามหาบัวจึงรวมไม่สำเร็จ) โดยไม่คำนึงถึงหายนะทางเศรษฐกิจในระยะยาว เป็นต้น (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคนิ, 2547 : 118-119)

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่า วิกฤติเศรษฐกิจของไทยยังอิงอยู่กับแนวคิดแบบฉันทามติของขั้วต้อยอย่างลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จากจดหมายแสดงเจตจำนง ฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 กระนั้นก็ตาม อาจมองได้ว่านี่ไม่ใช่ความผิดพลาดครั้งแรกเพราะ ไอเอ็มเอฟ ได้แก้ปัญหาเหล่านี้ล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงในแอฟริกาแล้วก่อนหน้านี้ ในกรณีของไทยความพยายามในการสร้างวินัยทางการคลังอย่างเข้มงวดถือได้ว่าเป็นความผิดพลาดอย่างร้ายแรงเช่นกัน การบีบบังคับให้ไทยต้องตั้งงบประมาณเกินดุลร้อยละ 1 ของ GDP ทำให้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจเลวร้ายมากขึ้นอีก ไอเอ็มเอฟ เชื่อว่างบประมาณเกินดุลจะเป็นการปลดปล่อยทรัพยากรให้ครอบคลุมต้นทุนของการปรับปรุงโครงสร้างสถาบันการเงิน และยังเชื่อว่าการปิดสถาบันการเงินที่อ่อนแอจะสามารถแก้ปัญหาวิกฤติได้ แต่การทำเช่นนี้กลับทำให้เศรษฐกิจไทยจมปลักอยู่กับความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ให้สถาบันการเงินไทยไม่อาจฟื้นตัวได้ ซึ่งสาเหตุสำคัญที่ทำให้แนวทางแก้ไขปัญหาของไอเอ็มเอฟล้มเหลวมาจากปัจจัยสำคัญสามารถจำแนกได้ 8 ประการ (สมบูรณ์ ศิริประชัย, 2546 : 35-39) ดังนี้

1. การเข้ามาช่วยเหลือตามคำร้องขอของรัฐบาลไทย สิ่งที่ ไอเอ็มเอฟ เสนอต่อรัฐบาลไทย หลังวิกฤติใหม่ ๆ ซ้ำให้เห็นว่า การสร้างเสถียรภาพของอัตราแลกเปลี่ยนเป็นเป้าหมายสูงสุด โดยละทิ้ง

เป้าหมายเศรษฐกิจด้านอื่น ๆ ผลในแง่ลบของการกำหนดนโยบายอัตราดอกเบี้ยสูงในตอนแรกของวิกฤติการณ์ ทำให้ธุรกิจจำนวนมากล้มละลาย ธนาคารพาณิชย์และสถาบันการเงินประสบปัญหาจากภาวะการว่างงานและการเลิกจ้างเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การชำระหนี้ของธุรกิจเอกชนชะงักลง ส่งผลให้ธนาคารพาณิชย์ซึ่งเป็นแหล่งเงินทุน เริ่มมีหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

2. ไอเอ็มเอฟ ยืนยันว่าเศรษฐกิจไทยต้องมีการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจทุกด้าน แต่บางด้านมิใช่ปัญหาเร่งด่วน การบีบบังคับให้ปิดสถาบันการเงินจำนวนมาก แต่มิใช่สถาบันการเงินทั้งหมดที่ล้มเหลว แต่ไอเอ็มเอฟ ยืนยันว่าจะไม่อุ้มชูสถาบันการเงินที่มีปัญหา ภาวะวิกฤติเงินเหตุของนักลงทุนจึงมีอาจหลีกเลี่ยงได้

3. ไอเอ็มเอฟ มีธรรมเนียมปฏิบัติไม่เป็นมิตรกับประเทศที่เข้าโครงการเงินกู้ โดยไม่ยอมจ่ายเงินให้แก่โครงการที่อุ้มชูสถาบันการเงินที่ประสบปัญหา ถ้ารัฐบาลประเทศนั้น ๆ ไม่ยอมทำตามนโยบายที่แสดงไว้ในจดหมายแสดงเจตจำนง เงื่อนไขนี้ถือได้ว่าเป็นการทำลายหลักการพื้นฐานของไอเอ็มเอฟเองในฐานะที่เป็นผู้ให้กู้ยืมแหล่งสุดท้าย

4. ไอเอ็มเอฟ ไม่มีจุดยืนที่ชัดเจนในทางทฤษฎีของนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจ โดยเฉพาะกรณีของไทย ตามจดหมายแสดงเจตจำนงฉบับที่ 3 เป็นต้นมา ไอเอ็มเอฟ ยอมให้รัฐบาลไทยเปลี่ยนนโยบายการคลังจากเกินดุลมาเป็นขาดดุลร้อยละ 4 ในจดหมายแสดงเจตจำนงฉบับที่ 4 แสดงให้เห็นว่านโยบายที่เสนอแนะผ่านจดหมายแสดงเจตจำนงเป็นนโยบายที่มีได้ผ่านการศึกษามาเป็นอย่างดี

5. สาเหตุที่ประเทศไทยเกิดวิกฤติและหลาย ๆ ประเทศก็เกิดตามมา ส่วนสำคัญมาจากความเชื่อในแนวทางของฉันทามติวอชิงตันในเรื่องของ Capital Account Convertibility แบบที่ทำกับประเทศไทยในปี 1993 การทำเช่นนี้ส่งผลให้ประเทศไทย เกาหลี อินโดนีเซีย เผชิญกับความไม่แน่นอนในตลาดการเงินระหว่างประเทศอย่างมาก เพราะไม่มีความพร้อมในการรับมือกับเงินทุนไหลเข้าจำนวนมาก แท้ที่จริง ไอเอ็มเอฟ ก็ไม่เคยเสนอแนะนโยบายปฏิรูปสถาบันการเงินให้เข้มแข็งก่อนอย่างเป็นทางการ เป็นรูปธรรม จึงจะให้มีการปลดปล่อยให้มีเงินทุนเคลื่อนย้ายเสรี

6. ความไม่สำเร็จของการแก้ไขวิกฤติทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นจากความสับสนระหว่างเป้าหมายกับเครื่องมือของนโยบายเศรษฐกิจ แนวทางแก้ปัญหาภายใต้จดหมายแสดงเจตจำนงทั้ง 8 ฉบับ ยังวนอยู่บนพื้นฐานของฉันทามติวอชิงตัน ทั้งในเรื่องของการใช้กลไกราคาของตลาดเป็นหัวใจการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การเน้นการลงทุนจากต่างประเทศ

7. การแก้ปัญหาให้ไทยหลุดพ้นจากวิกฤติ ไอเอ็มเอฟ ยังไม่เลิกความคิดเรื่องการปลดปล่อยการเงินเสรี อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเทศกำลังพัฒนาจะประสบกับภาวะวิกฤติ ไอเอ็มเอฟ ก็ยังคงสนับสนุนแนวคิดเรื่องการปลดปล่อยให้มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนเสรีต่อไป

8. วิกฤติการณ์ครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าการเดินตามฉันทามติวอชิงตัน คือ รากฐานของวิกฤติในแง่ที่ว่า การปลดปล่อยให้มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนเสรีทำให้พลังและเครื่องมือนโยบายการเงินของรัฐอาจทำงานไม่เต็มที่ เพราะจำนวนเงินมหาศาลที่ไหลเข้าอย่างต่อเนื่องตอนต้นศตวรรษ 1990 ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐปรับตัวไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงนี้ ข้อบกพร่องที่เป็นบทเรียนราคาแพงก็คือการรักษาอัตราแลกเปลี่ยนแบบคงที่ ในขณะที่มีเงินทุนไหลเข้าอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาหลายปี เป็นการส่งสัญญาณที่ผิดให้กับภาคเอกชน โดยเฉพาะสถาบันการเงิน นั่นคือการกู้ยืมเงินทุนระยะสั้นจากต่างประเทศมีความเสี่ยงต่ำ ยิ่งกว่านั้นความพยายามจะให้ไทยเป็นศูนย์กลางทางการเงิน โดยมิได้

สร้างระบบการตรวจสอบและกำกับอย่างมั่นคงแข็งแรง ทำให้ภาคเอกชนโดยเฉพาะสถาบันการเงิน มีลักษณะการสร้าง Moral Hazard อย่างง่ายดาย

กล่าวโดยสรุปแล้ว การเปิดเสรีทางการเงินภายใต้แรงผลักดันของเสรีนิยมใหม่ หรือการเลือกเดินเส้นทางพัฒนาเศรษฐกิจบนฉันทามติวอชิงตัน จนนำไปสู่วิกฤติเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. 2540 เกิดจากปัจจัยหลากหลาย ทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน เริ่มจากประเทศไทย ยังไม่มีความพร้อมในเรื่องการเปิดเสรีทางการเงิน เนื่องจากโครงสร้างกลไกเชิงสถาบันที่ทำหน้าที่กำกับดูแลตรวจสอบสถาบันการเงินขาดความเข้มแข็ง การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาคผิดพลาด ปัญหาโครงสร้างการบริหารธุรกิจเงินทุนหลักทรัพย์ ดังตัวอย่างเช่น การจัดตั้งวิเทศธนกิจหรือ บีบีเอฟ (BIBF) ที่ส่งผลให้มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนระยะสั้นจำนวนมาก เกิดการขยายตัวของเครดิตอย่างรวดเร็ว เกิดสภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ที่ขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ การบริหารอัตราแลกเปลี่ยนผิดพลาด เนื่องจากการใช้อัตราแลกเปลี่ยนแบบตายตัวในขณะที่มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนโดยเสรี การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดจำนวนมากจนต้องไปพึ่งการกู้ยืมจากต่างประเทศ ผลก็คือหนี้ต่างประเทศจำนวนมาก นอกจากนี้ ความไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง ที่ปล่อยให้การตัดสินใจอยู่ในมือของเทคโนโลยีคนหลากหลายปัจจัยเหล่านี้ ได้นำไปสู่ความล่มสลายทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540

อย่างไรก็ตามหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ประเทศไทยยังคงอิงอยู่กับฉันทามติวอชิงตัน อย่างเช่นเดิม ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลไทยได้ขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ที่ต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของไอเอ็มเอฟ เงื่อนไขเหล่านี้เคยประสบความสำเร็จมาแล้วในแอฟริกา ก่อนหน้านั้น ซึ่งปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ของไอเอ็มเอฟ กับรัฐบาลไทยเพื่อการปฏิรูปเศรษฐกิจมีทั้งเงื่อนไขปัจจัยนโยบายการคลังและนโยบายการเงิน ดังได้กล่าวแล้ว ซึ่งจะพบว่าไม่มีความสอดคล้องกับสภาวะของเศรษฐกิจไทยในขณะนั้น สถาบันการเงินไม่อาจฟื้นตัวได้ ผลก็คือเศรษฐกิจไทยจมปลักอยู่กับความล้มละลายทางเศรษฐกิจ ซึ่งให้เห็นถึงการแก้ไขปัญหามาตามแนวทางของไอเอ็มเอฟ ประสบความสำเร็จโดยสิ้นเชิง

5.1.3 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ

การแปรรูปรัฐวิสาหกิจในประเทศไทยที่มีความพยายามผลักดันจากภายนอกประเทศ มาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร จนกระทั่งอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ เข้ามามีบทบาทในช่วงทศวรรษ 2530 และได้ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง หลังจากเกิดเหตุการณ์วิกฤติการณ์ทางการเงินของประเทศไทย กรณีศึกษา นโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ที่มีผลต่อกระบวนการแปรรูปให้เป็นของเอกชน (Privatization) แต่ก็ยังพบว่าอุดมการณ์ดังกล่าวมีบทบาทจำกัด อยู่ในขั้นการแปรสภาพรัฐวิสาหกิจ (Corporatization) ดังที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 แต่ยังไม่สามารถพัฒนาไปถึงขั้นที่ทำให้รัฐวิสาหกิจไปเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน

เพื่อความเข้าใจถึงพัฒนาการของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ จำเป็นต้องศึกษาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทยในแต่ละยุคสมัย อันเป็นเงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อตัวของนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจสู่การกำหนดนโยบาย ตลอดจนการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้ลำดับเหตุการณ์ในแต่ละช่วงเวลา ที่เป็นเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ รวมถึงพลังผลักดันที่มีผลต่อการกำหนดนโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการแปรรูป

รัฐวิสาหกิจ ตลอดจนพลังของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับแปรรูปรัฐวิสาหกิจ นอกจากนี้แล้ว ยังจะชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ทำงานในสังคมไทยอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขและบริบทของ เศรษฐกิจโลก ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเชิงนโยบายสาธารณะของเศรษฐกิจและการเมืองไทย ในเรื่องของแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

งานศึกษาของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2546) ได้อธิบายสรุปไว้ว่า พัฒนาการและลักษณะ การคลี่คลายของนโยบายรัฐวิสาหกิจ เริ่มจากหน่ออ่อนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นนโยบาย จัดตั้งและขยายรัฐวิสาหกิจในยุคชาตินิยม ต่อมาได้มีการปรับเป็นนโยบายการเปิดเสรีในยุคพัฒนาการ และนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งมีปัจจัยที่สำคัญต่อพัฒนาการของ นโยบายรัฐวิสาหกิจ คือ การสะสมทุนภายใต้โครงสร้างทุนหลักสามเสา ประกอบด้วย ทุนเอกชน ภายในประเทศ ทุนรัฐและทุนข้ามชาติ โครงสร้างอำนาจของกลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง และบทบาท ของผู้กระทำการเชิงนโยบายในแต่ละยุคสมัย ได้แก่ กลุ่มเทคโนโลยีคน ชนชั้นนำข้าราชการ องค์กร ตัวแทนทุนข้ามชาติ ชนชั้นกลางและชนชั้นนายทุนไทย ตลอดจนกลุ่มแรงงานรัฐวิสาหกิจ

สำหรับพัฒนาการของนโยบายรัฐวิสาหกิจไทย ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2546 : 1-2) ได้สรุปไว้ ดังนี้ พัฒนาการนโยบาย อยู่ภายใต้กลยุทธ์การสะสมทุนและการครอบครองอำนาจ ทางการเมืองแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) นโยบายจัดตั้งและขยายรัฐวิสาหกิจในยุคชาตินิยม (พ.ศ. 2475-2500) 2) นโยบายเปิดเสรี (Liberalization) รัฐวิสาหกิจในยุคพัฒนา (พ.ศ. 2501-2540) 3) นโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (Corporatization) ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2540-2545)

เริ่มตั้งแต่ยุคชาตินิยม จะพบว่านโยบายรัฐวิสาหกิจอยู่ภายใต้กลยุทธ์การสะสมทุนที่นำโดย รัฐและการครองอำนาจทางการเมืองของกลุ่มชนชั้นนำที่เป็นข้าราชการ ชี้ให้เห็นถึงการเข้ามา แทรกแซงเศรษฐกิจของรัฐไทยอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของรัฐวิสาหกิจเป็นไปอย่าง รวดเร็ว โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถือได้ว่าเป็นยุคทองของรัฐวิสาหกิจไทย

ยุคที่สอง เป็นยุคของการพัฒนานโยบายเปิดเสรีรัฐวิสาหกิจภายใต้กระบวนการสะสมทุน ที่นำโดยทุนเอกชนทั้งภายในและต่างประเทศ ตลอดจนพลวัตการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง จากชนชั้นนำข้าราชการไปสู่ชนชั้นนำทางธุรกิจ โดยในยุคพัฒนาได้แบ่งนโยบายรัฐวิสาหกิจออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรกคือ การพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า เกิดจากความล้มเหลว ของการพัฒนาทุนนิยมในยุคชาตินิยม รัฐไทยจึงเข้ามามีบทบาทนำในรัฐวิสาหกิจเพื่อเป็นเครื่องมือ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สำหรับรองรับการลงทุนจากภาคเอกชน ช่วงต่อมาคือ การพัฒนา อุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก เป็นช่วงที่ชนชั้นนำทางธุรกิจเข้ามาเป็นหุ้นส่วนกับชนชั้นนำข้าราชการ รัฐไทยได้ลดบทบาทของรัฐวิสาหกิจด้วยการเพิ่มการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ การจ้างเหมา การจำหน่ายจ่ายโอนให้เอกชน ตลอดจนการยุบเลิกกิจการ

ยุคที่สาม เป็นยุคของนโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ที่เป็นผลมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ และบริบทของทุนนิยมโลกที่เป็นปัจจัยภายนอกและวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ที่เป็นปัจจัยภายใน ได้ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายการปฏิรูปรัฐวิสาหกิจและผลักดันพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ เพื่อเป็นเครื่องมือในการแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นเอกชน (Privatization)

การเกิดขึ้นของวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 หนึ่งในมาตรการแก้ไขวิกฤติในขณะนั้นคือ การขอรับเงินช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือ ไอเอ็มเอฟ ซึ่งรายละเอียดต่าง ๆ

ดังได้กล่าวแล้วในหัวข้อ 5.1.2 และหนึ่งในเงื่อนไขของการขอรับเงินเยียวยาจาก ไอเอ็มเอฟ ก็คือ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ นอกจากนี้การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ยังเป็นหนึ่งในชุดนโยบายของฉันทามติ วอชิงตัน เกิดขึ้นตามกระแสลัทธิเสรีนิยมใหม่ อันเป็นกระแสของระบบทุนนิยมโลก อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์ถึงอุดมการณ์เสรีนิยมกับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในประเทศไทย จะพบว่า การแปรรูปรัฐวิสาหกิจไทย ส่วนหนึ่งเกิดจากแรงผลักดันจากพันธะที่มีกับขององค์กรระหว่างประเทศ อาทิ ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือ ไอเอ็มเอฟ ส่งผลให้ชนชั้นนำไทยต้องเดินตามเงื่อนไขขององค์กรโลกบาลเหล่านี้

เพื่อชี้ให้เห็นถึงกระบวนการและขั้นตอนต่าง ๆ รวมถึงรูปแบบของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจไทย ตลอดจนผลกระทบและผู้มีส่วนได้เสียจากการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ผ่านองค์กรต่าง ๆ ที่ได้รับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (Privatization) เป็นกระบวนการที่ทำให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุน และการบริหารจัดการในรัฐวิสาหกิจ ถือว่าเป็นการลดบทบาทภาครัฐ และเพิ่มบทบาทภาคเอกชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการใช้กลไกตลาดในการกำหนดทิศทางและระดับทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างของระดับการแปรรูปมีอยู่ 4 ระดับได้แก่ 1) การใช้แนวทางบริหารแบบภาคเอกชน (Private Discipline) โดยคำนึงถึงต้นทุน ประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการบริหารจัดการ เป็นการปรับโครงสร้างภายในองค์กรเพื่อให้เกิดความคล่องตัว นอกจากนี้ ยังรวมถึงการดึงนักบริหารมืออาชีพเข้ามาดำเนินการ 2) การให้สัมปทานแก่ภาคเอกชน (Contracting-Out) โดยให้เอกชนดำเนินการบางโครงการหรือบางส่วนในรูปของสัญญาหรือสัมปทาน 3) การเปลี่ยนแปลงความเป็นเจ้าของจากภาครัฐหรือภาคสาธารณะมาเป็นภาคเอกชน (Ownership Transfer) อาจหมายถึงการขายรัฐวิสาหกิจให้เอกชนหรือการขายหุ้นบางส่วนให้เอกชนหรือประชาชนทั่วไป 4) การลดบทบาทภาครัฐโดยให้เอกชนดำเนินการ แนวทางนี้จะลดขั้นตอน กฎเกณฑ์ (Deregulation) ตลอดจนการยกเลิกการผูกขาดเพื่อให้มีการเปิดเสรีในด้านต่าง ๆ (สมชาย ภคภาสน์วิวัฒน์, 2543 : 119-121 ; สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ, 2542 : 94-95)

ก่อนจะเกิดกระแสทุนนิยมตามแนวฉันทามติวอชิงตัน ประเทศยุโรปทุกประเทศได้มีการโอนกิจการเป็นของรัฐ เริ่มขึ้นในปี ค.ศ. 1945 มีแต่ประเทศสหรัฐอเมริกาที่ยังคงยืนหยัดในแนวทางทุนนิยมอย่างเข้มขันที่ไม่มีการโอนกิจการเอกชนเป็นของรัฐ เหตุผลสำคัญของการโอนกิจการเป็นของรัฐ (Nationalization) คือ กิจการที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน อาทิ ประปา ไฟฟ้า แก๊ส รถไฟ ถ่านหิน ฯลฯ หากให้เอกชนดำเนินการที่เน้นกำไร ค่าบริการอาจจะแพงต่อมาทศวรรษ 1980 ประเทศยุโรปประสบปัญหาขาดดุลงบประมาณ รัฐวิสาหกิจประสบภาวะขาดทุน รัฐบาลจึงคิดการแก้ปัญหาขาดดุลและลดภาระการขาดทุนจึงตัดงบสวัสดิการและขายหุ้นรัฐวิสาหกิจให้แก่เอกชน เหตุผลที่นำมาอ้างในการแปรรูปก็คือ ประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, (บก.), 2543 : 19-20)

เมื่อย้อนกลับไปมองกระแสการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในประเทศไทย พบว่า เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งได้วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลก จะเห็นได้ว่าจำนวนรัฐวิสาหกิจที่เคยมีมากถึง 141 แห่งในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (Riggs, 1966 : 305) ได้ค่อย ๆ ลดลงเป็นลำดับ กระแสกดดันครั้งสำคัญที่ต้องการให้มีการแปรรูปคือ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 5 อันเป็นช่วงที่ธนาคารโลกมีนโยบายให้ประเทศลูกหนี้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ นโยบายนี้เกิดขึ้นควบคู่กับการให้กู้เพื่อปรับโครงสร้าง (Structural Adjustment Loan) (ฉนวนรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2543 : 27-31, 89-90)

เมื่อพิจารณาวิธีการแปรรูป นับตั้งแต่แผนพัฒนาฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 8 จะพบว่ามีการแปรรูปรัฐวิสาหกิจด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งในเรื่องของการให้สัมปทานแก่เอกชน (การทางพิเศษแห่งประเทศไทย การรถไฟแห่งประเทศไทย การท่าเรือแห่งประเทศไทย องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย) การร่วมลงทุนกับเอกชน (องค์การแก้ว) หรือการกระจายหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ (โรงไฟฟ้าระยอง และโรงไฟฟ้าราชบุรี บริษัท ปตท. สผ. จำกัด (มหาชน) บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)) ซึ่งการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในช่วงเวลาดังกล่าว ยังไม่มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องครอบคลุมการแปรรูปรัฐวิสาหกิจอย่างเป็นทางการ แม้ว่าในช่วงปี พ.ศ. 2530-2533 รัฐบาลได้เคยยกย่องพระราชบัญญัติว่าด้วยการ แปรรูปรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. แต่ร่างดังกล่าวก็ไม่ได้เข้าสู่การพิจารณาของรัฐสภา อย่างไรก็ตามจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในเรื่องของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ คือ การตราพระราชบัญญัติพระราชบัญญัติทุน พ.ศ. 2542 เพื่อรองรับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ อันเป็นหนึ่งในเงื่อนไขตามข้อผูกพันที่มีต่อกองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือ ไอเอ็มเอฟ โดยรัฐบาลคาดหวังว่าวิธีการนี้จะช่วยให้เศรษฐกิจไทยฟื้นตัวจากวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้ (เจริญวงศ์ศักดิ์, 2550 : 13-14)

ความเป็นมาและการคลี่คลายของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจภายใต้กระแสเสรีนิยมใหม่ โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 สมัยรัฐบาลพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ คณะกรรมการรัฐวิสาหกิจแห่งชาติ ได้มีมติให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณา “ร่าง พ.ร.บ. แปรรูปรัฐวิสาหกิจ” เปลี่ยนแปลงสภาพรัฐวิสาหกิจให้เป็น บริษัท จำกัด แต่ต้องพักการดำเนินงาน เนื่องจากมีการต่อต้านจากกลุ่มสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 รัฐบาล นายอนันต์ ปันยารชุน กระทรวงการคลัง ได้เสนอร่างอีกครั้ง แต่เปลี่ยนชื่อจากเดิมเป็น “ร่าง พ.ร.บ. ทุนรัฐวิสาหกิจ” รวมการแปลงสภาพรัฐวิสาหกิจกับการแปรรูปเข้าด้วยกัน แต่ได้ถอนเรื่องกลับมาพิจารณาใหม่

พ.ศ. 2536 รัฐบาลนายชวน หลีกภัย กระทรวงการคลังได้รับความช่วยเหลือทางวิชาการจากธนาคารโลก เพื่อศึกษาปรับปรุงการดำเนินงานและแนวทางที่เหมาะสมในการเพิ่มบทบาทภาคเอกชน ในรัฐวิสาหกิจ โดยได้เสนอแนวทางการปรับปรุงกฎหมายทุนของรัฐวิสาหกิจด้วย ต่อมา ในปี พ.ศ. 2538 กระทรวงการคลังได้แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงร่างกฎหมายนี้ใหม่

พ.ศ. 2539 รัฐบาลนายบรรหาร ศิลปะอาชา คณะทำงานกระทรวงการคลังได้พิจารณาและปรับปรุงร่างกฎหมายให้สมบูรณ์ และในวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2539 ได้ส่งร่างให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความเห็น ก่อนเสนอคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบ

ปลาย พ.ศ. 2539 รัฐบาลพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ นายอานวย วีรวรรณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้เสนอร่าง พ.ร.บ. ทุนรัฐวิสาหกิจต่อคณะรัฐมนตรี แต่ต้องยุติไปก่อนเนื่องจากมีข้อขัดแย้งกันของหน่วยงานที่ให้ความเห็น ปี พ.ศ. 2540 ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ จึงส่งเรื่องให้กระทรวงการคลังทบทวนปรับปรุงให้สมบูรณ์ก่อนเสนอคณะรัฐมนตรีอีกครั้ง ต่อมาวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2540 รัฐบาลได้ทำข้อตกลงในหนังสือแสดงเจตจำนงขอรับความช่วยเหลือจาก

กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ฉบับที่ 1 โดยหนังสือระบุว่า รัฐบาลจะดำเนินการปรับปรุงระเบียบต่าง ๆ รวมถึงกฎหมายทุนรัฐวิสาหกิจ (Corporatization Law) ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2541 ต่อมาคณะกรรมการกำกับนโยบายรัฐวิสาหกิจได้จัดทำวิสัยทัศน์ การพัฒนารัฐวิสาหกิจไทย เพื่อเป็นกรอบในการดำเนินงานให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปปฏิบัติ พร้อมกับระบุว่า รัฐบาลจะเร่งดำเนินการเสนอกฎหมายทุนรัฐวิสาหกิจให้เสร็จเป็นกฎหมายบังคับใช้โดยเร็ว และได้นำเสนอร่าง พ.ร.บ. ให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2540 โดยหนังสือดังกล่าวระบุว่า เพื่อให้ พ.ร.บ. ดังกล่าว เอื้ออำนวยให้การแปรรูปเป็นไปในทางปฏิบัติได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

พ.ศ. 2541 รัฐบาลนายชวน หลีกภัย คณะกรรมการกำกับนโยบายด้านรัฐวิสาหกิจ ที่มีรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน มีมติรับหลักการร่าง พ.ร.บ. ทุนรัฐวิสาหกิจ เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2541 และได้เสนอร่างให้คณะมนตรีพิจารณาอีกครั้ง โดยคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบในหลักการเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 และในวันที่ 2 มิถุนายน คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว พร้อมเสนอให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณารับหลักการเมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2541 โดยสภาผู้แทนราษฎรลงมติเห็นชอบร่างเมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2542 พร้อมเสนอวุฒิสภารับหลักการ เมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2542 จากนั้นวุฒิสภาได้พิจารณาและให้ความเห็นชอบเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2542 ทั้งนี้ สภาผู้แทนราษฎรมีมติรับร่างที่แก้ไขโดยวุฒิสภา เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2542 (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บก.), 2543 : 235-239)

จะเห็นได้ว่า กระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจภายใต้พระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ ได้เริ่มดำเนินการอย่างจริงจัง โดยร่างพระราชบัญญัติได้ถูกยกร่างในสมัยรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ด้วยในขณะนั้นประเทศไทยประสบกับภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ จากการถูกโจมตีค่าเงินบาทและการไหลออกของเงินตราต่างประเทศเป็นจำนวนมาก จนนำไปสู่การลดค่าเงินบาทในที่สุด จำเป็นต้องเร่งรัดการแปรรูปรัฐวิสาหกิจเพื่อให้มีเงินตราต่างประเทศมากขึ้น (สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ, 2542 : 37-38) ต่อมาสภาได้ให้ความเห็นชอบและมีมติรับร่างในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย สาเหตุที่ต้องรีบดำเนินการออกพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจเนื่องจากรัฐบาลได้ระบุไว้ในเงื่อนไขในการกู้เงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศว่า จะมีการปรับปรุงกฎหมายให้เอื้อต่อการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เพื่อนำเงินรายได้มาชดเชยหนี้ให้กับกองทุนเพื่อการฟื้นฟูระบบสถาบันการเงิน

เมื่อมองย้อนกลับไปก่อนที่จะมีกฎหมายว่าด้วยทุนรัฐวิสาหกิจนั้น การโอนกิจการหรือการขายรัฐวิสาหกิจที่มีกฎหมายจัดตั้งขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะ ไม่ว่าจะป็นทั้งหมดหรือบางส่วนไปให้เอกชนต้องดำเนินการออกกฎหมายเฉพาะเพื่อยกเลิกกฎหมายจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนั้น ๆ ก่อน จึงจะสามารถจำหน่ายจ่ายโอนกิจการรัฐวิสาหกิจนั้นได้ แต่รัฐวิสาหกิจที่มีกฎหมายจัดตั้งขึ้นมามีจำนวนมาก ต้องใช้เวลานานกว่าจะออกกฎหมายยกเลิกและดำเนินการจำหน่ายจ่ายโอนกิจการรัฐวิสาหกิจนั้นได้ รัฐบาลจึงได้ออกกฎหมายฉบับหนึ่งที่ชื่อว่าพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 อันเป็นกฎหมายกลางที่มีผลต่อรัฐวิสาหกิจประเภทที่มีกฎหมายจัดตั้งขึ้นมาทุกแห่ง โดยไม่ต้องไปแก้กฎหมายจัดตั้งของรัฐวิสาหกิจแต่ละแห่ง (นันทวัฒน์ บรมานันท์, 2548 : 88 ; อ้างถึงใน วินัย ผลเจริญ, 2563 : 174) ถือได้ว่าพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ จะเป็นเครื่องมือสำคัญให้กับรัฐบาลนำมาใช้ในการเปลี่ยนสถานะของรัฐวิสาหกิจ จากรูปแบบเดิมที่เป็นรัฐวิสาหกิจประเภทองค์การของรัฐที่มี

กฎหมายจัดตั้งเป็นการเฉพาะให้มาอยู่ในรูปแบบของบริษัทจำกัดหรือบริษัทมหาชนเช่นเดียวกับเอกชนทั่วไป เพียงแต่บริษัทที่จัดตั้งขึ้นใหม่นั้น รัฐยังคงเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ทั้งหมดและยังคงมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนั้นอยู่ต่อไป สำหรับพนักงานบริษัทยังคงมีฐานะเช่นเดียวกับที่เคยอยู่ในรัฐวิสาหกิจเดิม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการดำเนินงาน ซึ่งการปรับเปลี่ยนรัฐวิสาหกิจให้มาอยู่ในรูปแบบของบริษัทจำกัดหรือบริษัทมหาชนนี้ จะเป็นพื้นฐานในการแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นองค์กรธุรกิจอย่างเต็มรูปแบบได้โดยสะดวกในอนาคต ด้วยการจำหน่ายหุ้นที่รัฐถือไว้บางส่วนหรือทั้งหมดไปให้แก่เอกชน เพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและการบริหารจัดการ (สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ, 2542 : 92-93)

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่า แนวคิดในการแปรรูปวิสาหกิจไทยในยุควิกฤติเศรษฐกิจตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมานั้น ดูเหมือนจะให้น้ำหนักไปที่การขายรัฐวิสาหกิจเพื่อต้องการนำเม็ดเงินจากต่างประเทศเข้ามาเสริมสภาพคล่องเข้ามาลงทุน และเข้ามาเป็นทุนสำรองระหว่างประเทศมากกว่าที่จะมุ่งแปรรูปเพื่อการเพิ่มประสิทธิภาพการให้บริการ และลดต้นทุนการบริหารจัดการ อันเป็นหลักการสำคัญของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในอดีต แนวคิดนี้ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัด จากการเร่งรัดดำเนินการแปรรูปรัฐวิสาหกิจตามที่ผูกพันไว้ในหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 6 และจากพระราชกำหนดให้อำนาจกระทรวงการคลังกู้เงินและจัดการเงินกู้เพื่อช่วยเหลือกองทุนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาระบบสถาบันการเงิน พ.ศ. 2541 มาตรา 8 ที่บัญญัติว่า

“ให้จัดตั้งกองทุนขึ้นกองทุนหนึ่ง ในกระทรวงการคลัง เรียกว่ากองทุนเพื่อการชำระคืนเงินต้นเงินกู้ขาดใช้ความเสียหายของกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาระบบสถาบันการเงิน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชำระคืนต้นเงินกู้ตามพระราชบัญญัตินี้ กองทุนตามวรรคหนึ่งประกอบด้วย 1) เงินกำไรสุทธิที่ธนาคารแห่งประเทศไทยนำส่งเป็นรายได้ตามกฎหมายว่าด้วยธนาคารแห่งประเทศไทยในแต่ละปี จำนวนไม่น้อยกว่าร้อยละ 9 2) เงินรายได้จากการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ในจำนวนตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังกำหนดโดยอนุมัติของคณะรัฐมนตรี 3) ดอกผลกองทุน” ฯลฯ (สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ, 2542 : 94-95)

ขณะเดียวกัน การแปรรูปรัฐวิสาหกิจได้ถูกกระชับขึ้นในหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับที่ 2 ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ถือได้ว่าเป็นข้อตกลงฉบับแรกของ ไอเอ็มเอฟ ที่ทำกับรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย โดยหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับนี้ ระบุไว้ว่า

“ทางการไทยได้ร่างแผนงานเบื้องต้นในการเพิ่มบทบาทของภาคเอกชนในสาขาพลังงาน สาธารณูปโภค การขนส่ง และการสื่อสาร คาดว่าจะมีการประกาศแผนการดำเนินการที่ชัดเจนในสาขาเหล่านี้ ภายในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2541 รัฐวิสาหกิจที่ได้ดำเนินการแปรรูปเป็นบริษัทจำกัดแล้ว แต่รัฐบาลเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่อยู่ จะถูกแปรรูปก่อนรัฐวิสาหกิจอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางการจะลดสัดส่วนการถือหุ้นในสายการบินแห่งชาติจากร้อยละ 93 และบริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัดจากร้อยละ 80 ให้เหลือต่ำกว่าร้อยละ 50 ภายในกลางปี พ.ศ. 2541 หากภาวะตลาดเอื้ออำนวย ทั้งนี้ คาดว่าจะสามารถเสนอให้รัฐสภาพิจารณากฎหมายที่จำเป็นในการแปรรูปรัฐวิสาหกิจที่ยังไม่ได้แปรรูปเป็นบริษัทฯ ภายในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2541” (แล ดิลกวิทยรัตน์, 2543 : 62)

จากข้อความดังกล่าว ได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนเกี่ยวกับหน่วยงาน วิธีการและกำหนดเวลาการดำเนินการ ตลอดจนขั้นตอนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจแต่ละแห่ง นับตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน

พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม การแปรรูปรัฐวิสาหกิจถูกจำแนกแจกแจงอย่างชัดเจน โดยได้เพิ่มรายละเอียดลงไปอีกในหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับที่ 3 ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 โดยถือเอาการแปรรูปมาเป็นมาตรการสนับสนุนและฟื้นฟูเศรษฐกิจโดยรวม ในเอกสารฉบับนี้ ได้มีการแยกประเภทการประกอบกิจการที่จะถูกแปรรูปออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ การพลังงาน การขนส่ง การสื่อสาร กิจการน้ำมัน โดยการแปรรูปจะดำเนินการเอารัฐวิสาหกิจ 6 แห่ง ได้แก่ การบินไทย การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย บริษัท บางจากปิโตรเลียม จำกัด บริษัท ปตท.สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย และการสื่อสารแห่งประเทศไทย

ทั้งนี้ ข้อความตามหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับที่ 3 เกี่ยวกับการแปรรูปรัฐวิสาหกิจดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

“ทางการมีความตั้งใจจะเร่งการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจของไทย โดยภายในวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2541 และด้วยความช่วยเหลือจากธนาคารโลก ทางการได้จัดตั้งสำนักงานเลขานุการการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เสนอการแปรรูปกฎหมาย (รวมถึงร่างพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจเพื่อเร่งกระบวนการ) และพัฒนากรอบกฎหมาย (โดยเฉพาะเกี่ยวกับรัฐวิสาหกิจในระยะสั้น) ซึ่งประกอบด้วยมาตรการสำคัญดังนี้

1. ด้านการขนส่ง ทางการตั้งใจที่จะแปรรูปการบินไทย จำกัด ในปี พ.ศ. 2541 โดยเริ่มจากการหาผู้ร่วมทุนโดยโดยตรงจากต่างประเทศ ส่วนหุ้นที่เหลือจะเสนอขายให้กับตลาดในประเทศและพนักงานบริษัท

2. ด้านพลังงาน ทางการจะเร่งการแปรรูปรัฐวิสาหกิจและส่งเสริมการแข่งขัน โดยมีนโยบายกว้าง ๆ ที่จะส่งเสริมให้บริษัทเอกชนอิสระผลิตกระแสไฟฟ้า เพื่อให้มีการแข่งขัน ทั้งนี้ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยจะขายหุ้นให้บริษัท ผลิตไฟฟ้า จำกัด (มหาชน) และหน่วยธุรกิจผลิตไฟฟ้า 2 ในปี พ.ศ. 2541 สำหรับในระยะยาว ทางการมีความประสงค์ที่จะแยกการดำเนินงานของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ออกเป็น 2 ส่วน คือบริษัทผลิตไฟฟ้าและบริษัทจำหน่ายไฟฟ้า ซึ่งทั้งสองส่วนนี้จะได้รับการแปรรูปเป็นบริษัทเอกชนในที่สุด

3. น้ำมัน ทางการมีแผนจะขายหุ้นในบริษัท บางจากปิโตรเลียม จำกัด ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2541 เป็นต้นไป นอกจากนี้ ทางการจะขายหุ้นบางส่วนบริษัท ปตท.สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน) โดยมีเป้าหมายที่จะแปรรูปการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ภายในสิ้นปี พ.ศ. 2542

4. ด้านการสื่อสาร ทางการจะแก้ไขพระราชบัญญัติ องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2497 และพระราชบัญญัติ การสื่อสารแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2519 ภายในปี พ.ศ. 2541 เพื่อเตรียมการแปรรูปเป็นบริษัท จำกัด และแปรรูปรัฐวิสาหกิจภายในสิ้นปี พ.ศ. 2542 ในระยะปานกลาง มีความเป็นไปได้ที่จะเพิ่มประสิทธิภาพจากการแปรรูปรัฐวิสาหกิจการรถไฟ และการทำเรือโดยคาดว่า จะสามารถเพิ่มทรัพยากรได้อีกมากจากการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (แล ดิลกวิทยรัตน์, 2543 : 63-65)

นอกจากนี้แล้ว กลยุทธ์การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ยังได้ระบุไว้ในเงื่อนไขของหนังสือการขอรับความช่วยเหลือจาก ไอเอ็มเอฟ ตามหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับที่ 4 Box D : ประเทศไทย ซึ่งได้ระบุถึงเป้าหมายและกระบวนการต่าง ๆ ที่ต้องดำเนินการ (สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ, 2542 : 304-305) ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ระยะยาวของแนวทางนี้ ได้แก่ 1) นำทรัพยากรของรัฐที่มีอยู่เดิมมาจัดสรรใหม่อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ไปสู่โครงการที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก ซึ่งรวมถึงสาธารณสุขและการศึกษา 2) เพิ่มการแข่งขันเพื่อให้ผู้บริโภคได้รับสิ่งที่ดีกว่า โดยการพัฒนาด้านบริการและราคา 3) เพิ่มผลการผลิตและสวัสดิการแรงงานให้ดีขึ้น 4) ลดภาระหนี้สาธารณะและภาระงบประมาณ 5) เตรียมพร้อมสำหรับการเปิดเสรีด้านการค้าบริการ ทั้งนี้ การดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ จะสำเร็จจำเป็นต้องได้รับเสียงสนับสนุนค่อนข้างมากจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งหน่วยงานของภาครัฐและลูกจ้างของรัฐวิสาหกิจ

2. กลยุทธ์การแปรรูปรัฐวิสาหกิจและแผนปฏิบัติการ 1) กำหนดเป้าหมายในการแปรรูป การจัดองค์กร กลยุทธ์การแปรรูป และบทบาทของรัฐในอนาคต 2) จัดทำตารางและลำดับรัฐวิสาหกิจที่แปรสภาพเป็นบริษัทจำกัด และลดส่วนการถือครองหุ้นรัฐวิสาหกิจ (รวมถึงสาขาพลังงาน สื่อสาร โทรคมนาคม ประปา รถไฟ) ภายใน 31 สิงหาคม พ.ศ. 2541

3. กรอบกฎหมายเพื่อสนับสนุนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ 1) ตราพระราชบัญญัติแปรสภาพรัฐวิสาหกิจเป็นบริษัท 2) ครม.ให้ความเห็นชอบ ภายใน 9 มิถุนายน พ.ศ. 2541 3) คาดว่าจะผ่านการพิจารณาของรัฐสภา ภายใน 31 ตุลาคม พ.ศ. 2541

การแปรรูปรัฐวิสาหกิจเป็นบริษัทตามพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ

งานศึกษาของวินัย ผลเจริญ (2563 : 81-89) ได้สรุปรัฐวิสาหกิจที่แปรรูปตามพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 โดยการแปลงทุนเป็นหุ้นแล้วจัดตั้งเป็น บริษัท จำกัด หรือบริษัท มหาชน หรือกระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัท แต่ยังคงสภาพเป็นรัฐวิสาหกิจอยู่ แต่ก็มีความพร้อมสำหรับการเปลี่ยนไปสู่การเป็นบริษัทเอกชนอย่างเต็มตัวได้ในอนาคต มีรัฐวิสาหกิจ 5 แห่ง (นับถึงปี 2550) ที่ได้แปรรูปเป็นผลสำเร็จตามพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย การท่าอากาศยานแห่งประเทศไทย การสื่อสารแห่งประเทศไทย สำหรับรัฐวิสาหกิจที่ถูกแปรรูปตามกระบวนการเดียวกัน แต่ไม่บรรลุผลสำเร็จเนื่องจากถูกระงับโดยคำวินิจฉัยของศาลปกครองสูงสุดเมื่อ พ.ศ. 2549 คือการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

25 กันยายน พ.ศ. 2544 มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้มีการแปลงทุนเป็นหุ้นของการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ตามมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 โดยจัดตั้งเป็นบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) จดทะเบียนเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2544 ด้วยทุนจดทะเบียน 20,000 ล้านบาท กำกับดูแลนโยบายโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม บริษัทมีอำนาจ สิทธิและประโยชน์ตามที่กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกา อาทิ การประกอบธุรกิจปิโตรเลียม บริษัทได้รับการยกเว้น มีสิทธิพิเศษ ได้รับความคุ้มครองตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายว่าด้วยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ฯลฯ

23 กรกฎาคม พ.ศ. 2545 มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้แปรรูปองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยเป็นบริษัท ทศท. คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) จดทะเบียนเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2545 ด้วยทุนจดทะเบียน 6,000 ล้านบาท ประกอบด้วยหุ้น 600 ล้านหุ้น มูลค่าหุ้นละ 10 บาท กำกับดูแลนโยบายโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม โดยสิทธิ อำนาจ และประโยชน์ของบริษัท

ยังคงอยู่เช่นเดิมไม่มีการจำกัดไว้ สามารถโอนไปให้บริษัทได้เลย อย่างไรก็ตามเมื่อไม่มีการจำกัด สิทธิอำนาจ และประโยชน์ จึงไม่มีการตราพระราชกฤษฎีกากำหนดเรื่องนี้เอาไว้

10 กันยายน พ.ศ. 2545 มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้แปรรูปการณทำอากาศยานแห่งประเทศไทยเป็นบริษัท ทำอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน) จดทะเบียนเมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2545 ด้วยทุนจดทะเบียน 5,747 ล้านบาท กำกับดูแลนโยบายโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม บริษัทมีอำนาจ สิทธิและประโยชน์ตามที่กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกา อาทิ บริษัทมีอำนาจดำเนินกิจการทำอากาศในสนามบินดอนเมืองและสนามบินอื่น ๆ บริษัทมีสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกับผู้ได้รับอนุญาตประกอบกิจการการทำอากาศยานตามกฎหมายว่าด้วยการเดินอากาศ และมีอำนาจว่าจ้างหรือมอบให้บุคคลอื่นประกอบกิจการทำอากาศยานแทนได้ สำหรับพนักงานของบริษัทก็ยังคงมีอำนาจสิทธิและประโยชน์ต่าง ๆ ตามเดิม ส่วนทรัพย์สินนั้นมีการกำหนดให้ทรัพย์สินของบริษัทที่ได้รับการเวนคืนและทรัพย์สินที่จำเป็นในการประกอบกิจการทำอากาศยานไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี

8 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้แปรรูปการสื่อสารแห่งประเทศไทย โดยให้จัดตั้งเป็น 2 บริษัท คือบริษัท กสท. โทรคมนาคม จำกัด (มหาชน) และบริษัทไปรษณีย์ไทย จำกัด บริษัท กสท. โทรคมนาคม จำกัด (มหาชน) จดทะเบียนเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2546 ด้วยทุนจดทะเบียน 10,000 ล้านบาท ประกอบด้วยหุ้น 1,000 ล้านหุ้น มูลค่าหุ้นละ 10 บาท กำกับดูแลนโยบายโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร บริษัทมีอำนาจ สิทธิและประโยชน์ไม่มีการจำกัดไว้ จึงไม่มีการตราพระราชกฤษฎีกากำหนดไว้ บริษัทยังคงมีอำนาจ สิทธิและประโยชน์ยังคงเดิมเช่นเดียวกับที่การสื่อสารแห่งประเทศไทยเคยมี สำหรับบริษัทไปรษณีย์ไทย จำกัด จดทะเบียนเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2546 ทุนจดทะเบียน 750 ล้านบาท หุ้น 75 ล้านหุ้น มูลค่าหุ้นละ 10 บาท กำกับดูแลนโยบายโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร บริษัท มีอำนาจ สิทธิและประโยชน์ตามที่กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกา อาทิ การดำเนินกิจการไปรษณีย์และธุรกิจที่เกี่ยวข้อง ได้รับการยกเว้น มีสิทธิพิเศษ หรือการคุ้มครองตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายว่าด้วยการสื่อสารแห่งประเทศไทยหรือกฎหมายอื่น ฯลฯ

20 กรกฎาคม พ.ศ. 2547 มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้แปรรูปองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทยเป็นบริษัท อสมท. จำกัด (มหาชน) จดทะเบียนวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ทุนจดทะเบียน 3,000 ล้านบาท กำกับดูแลนโยบายโดยรองนายกรัฐมนตรีปฏิบัติราชการแทนนายกรัฐมนตรี การแปรรูปไปเป็นบริษัทไม่มีการจำกัดอำนาจ สิทธิและประโยชน์ จึงไม่มีพระราชกฤษฎีกากำหนดเรื่องเหล่านี้ไว้ บริษัทยังคงมีอำนาจ สิทธิและประโยชน์ เช่นเดียวกับที่องค์การสื่อสารมวลชนฯ เคยมี

สำหรับการแปรรูปการณไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยนั้น มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้มีการแปรรูปเป็นบริษัทมหาชนเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547 จดทะเบียนตั้งบริษัทเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2547 และให้นำเข้าตลาดหลักทรัพย์ภายในวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2547 อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการแปรรูปได้ถูกคัดค้านจากสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ และกลุ่มพันธมิตรสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจอื่น ๆ จำนวนหลายครั้ง ท้ายที่สุดแล้ว การแปรรูปการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ได้ถูกระงับโดยคำวินิจฉัยของศาลปกครองสูงสุดให้เพิกถอน

พระราชกฤษฎีกา กำหนดอำนาจ สิทธิและประโยชน์ ของบริษัท กฟผ. จำกัด (มหาชน) กับ พระราชกฤษฎีกา กำหนดเงื่อนไขเวลายกเลิกกฎหมายว่าด้วยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2548 เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2549 กระบวนการแปรรูป กฟผ. จึงต้องยุติลง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2550)

กล่าวได้ว่า กระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจของไทยนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากแรงผลักดันของระบบทุนนิยมโลก ปฏิเสธไม่ได้ว่าการเข้ามาของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ ส่งผลให้สังคมไทยตกอยู่ภายใต้กระแสการแปรรูป สะท้อนให้เห็นถึงการขึ้นแท่นหักของชนชั้นปกครองกลุ่มหนึ่งแยกออกจากรัฐ สร้างพันธมิตรกับทุนต่างชาติ โดยการแสวงหารูปแบบใหม่ของการครอบงำ ปราบกฏการณ์ดังกล่าวนี้ ได้ชี้ให้เห็นว่า “ชนชั้นปกครองไทยเคยตัวกับการไม่ต้องจ่ายสิ่งที่เกิดจากความล้มเหลว และไม่เคยเสนอทางออกจากรัฐวิสาหกิจ นอกจากไปยืมสูตรสำเร็จของคนอื่นมาใช้ และกำลังทำให้ประชาชนยอมรับการยึดอำนาจครั้งนี้ สร้างเสถียรภาพไม่เท่าเทียมกัน โดยให้ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้รับภาระ” (วรวิทย์ เจริญเลิศ, 2543 : 50-51)

อย่างไรก็ตาม ที่รัฐบาลอ้างถึงการแปรรูปตามสัญญาที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศ สาเหตุที่ต้องทำเพราะอยู่ในสภาพจำยอมตามเงื่อนไขการกู้เงิน เมื่อวิเคราะห์ในเบื้องต้นแล้วจะพบว่า ด้านหนึ่ง ชนชั้นนำในรัฐบาลถูกรอบงำทางอุดมการณ์หรือนโยบายการพัฒนา ในอีกด้านหนึ่ง เทคโนโลยีไทยที่ได้รับการศึกษาจากสหรัฐอเมริกาหรืออังกฤษ ได้รับเอาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ (Anglo-Saxon) จากหลักสูตรของมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา และมักจะยกเอาอเมริกามาเป็นแบบแรก ๆ ของการอ้างอิง และการที่รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาในกรอบของกองทุนการเงินระหว่างประเทศและธนาคารโลก อันเป็นกรอบแนวคิดของลัทธิเสรีนิยมใหม่ ชี้ให้เห็นถึงยุทธศาสตร์การสร้างพันธมิตรกับกลุ่มทุนข้ามชาติ เพื่อหาตำแหน่งที่ยืนในลำดับขั้นของการครอบงำหรือไม่ตกไปจากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ คือการแก้ปัญหาให้กับกลุ่มคนร่ำรวยจำนวนน้อยเป็นผู้สร้าง และไม่ต้องรับผลกระทบเพราะรัฐโอบอุ้ม แต่ผลกระทบให้กับคนจน คนงาน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ (วรวิทย์ เจริญเลิศ, 2543 : 37)

นอกจากนี้แล้ว การแปรรูปรัฐวิสาหกิจยังขาดความโปร่งใส มีผลประโยชน์ทับซ้อนของการกระจายหุ้น ซึ่งเกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2550 : 30-33) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า รัฐบาลพรรคไทยรักไทย (ในขณะนั้น) ได้พยายามผลักดันให้มีการแปรรูปรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความรีบเร่ง แต่ขาดความรอบคอบและขาดความโปร่งใส จนเกิดความไม่ไว้วางใจต่อรัฐบาลในการแปรรูป ดังตัวอย่างปัญหาในกระบวนการกระจายหุ้นของ ปตท. ให้กับประชาชนที่ไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการแปรรูปตามที่รัฐบาลได้เคยชี้แจงไว้ว่าจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ ความไม่เป็นธรรมในการกระจายหุ้น ส่งผลให้สมบัติของชาติตกเป็นของคนเพียงบางกลุ่ม เนื่องจากหุ้น ปตท. ที่นำออกขายถูกจองซื้อจนหมดด้วยความรวดเร็วภายในเวลาไม่ถึง 2 นาที สร้างความผิดหวังให้กับประชาชนที่มาเข้าคิวจองซื้อหุ้นที่ดูว่าไม่เป็นธรรม เนื่องจากหุ้นส่วนใหญ่มีการล็อกไว้เรียบร้อยแล้ว โดยธนาคารเปิดให้จองนั้นมีการล็อกหุ้นให้กับลูกค้าของธนาคารและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง และเมื่อพิจารณารายชื่อบุคคลที่ได้รับการจองหุ้น ที่เปิดเผยออกมาตอนต้นพบว่า รายชื่อซึ่งเป็นหลานของเลขาธิการพรรคไทยรักไทย (ในขณะนั้น) ถือหุ้นเป็นอันดับหนึ่ง จำนวน 2.2 ล้านหุ้น มูลค่า 77 ล้านบาท นอกจากนี้ ยังมีรายชื่อที่เป็นลูกของรองหัวหน้าพรรคไทยรักไทย

(ในขณะนั้น) ได้รับการจัดสรรเป็นอันดับที่ 6 จำนวน 1.5 ล้านหุ้น มูลค่า 52.5 ล้านบาท นอกจากนี้ ยังพบว่ามียารายชื่อเครือญาติหรือบุคคลที่เกี่ยวกับนักการเมืองที่ได้รับหุ้น ปตท. ไปเป็นจำนวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงความไม่โปร่งใส กระบวนการแปรรูปถูกนักการเมืองครอบงำ การแปรรูปควรให้ประชาชนในประเทศมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ ตามที่รัฐบาลเคยสัญญาไว้ว่าจะกระจายหุ้นให้กับประชาชน เพราะถือว่าเป็นสมบัติของชาติ แต่สุดท้ายแล้ว เป็นเพียงการโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาลเท่านั้น

จากกรณีของกระบวนการกระจายหุ้น ปตท. ดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงความไม่โปร่งใสของรัฐบาล การขาดหลักเกณฑ์และความรับผิดชอบในการแปรรูป จึงเป็นความเสี่ยงที่จะทำให้หุ้นส่วนใหญ่ของ ปตท. ตกเป็นของเอกชนที่มุ่งดำเนินการเพื่อหวังผลกำไร จะเห็นได้ว่า การกระจายหุ้น ปตท. เพื่อแปลงสภาพเป็นบริษัทนั้น ทำให้เป้าหมายของการดำเนินงานของ ปตท. เปลี่ยนไปจากเดิมที่เป็นรัฐวิสาหกิจดำเนินการเพื่อประชาชน กลายเป็นธุรกิจที่มุ่งแสวงหาผลกำไร และให้ความสำคัญกับประโยชน์ของผู้ถือหุ้นที่เป็นเพียงคนกลุ่มหนึ่ง มากกว่าการคุ้มครองผลประโยชน์ของประชาชนที่เป็นผู้บริโภคซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2550 : 33-38)

ตัวอย่างการทำงานของเสรีนิยมใหม่ในกรณีของ ปตท. นั้นเมื่อพิจารณาโครงสร้างผู้ถือหุ้นใหญ่ในปี พ.ศ. 2546 และ พ.ศ. 2547 พบว่า กระทรวงการคลังถือหุ้นร้อยละ 69.28 และ 52.48 ตามลำดับ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2550 : 34-35) สำหรับในปี พ.ศ. 2565 (ข้อมูล ณ วันที่ 4 มีนาคม 2565) พบว่า กระทรวงการคลังยังคงถือหุ้นที่ร้อยละ 51.11 (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2565) จากข้อมูลสัดส่วนการถือหุ้นโดยกระทรวงการคลังที่ยังคงมากกว่าร้อยละ 50 ถือได้ว่า ปตท. ยังคงสถานะเป็นรัฐวิสาหกิจอยู่ เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่า การทำงานของเสรีนิยมใหม่กับ ปตท. ก็ไม่ได้ให้บทบาทกับภาคเอกชนเต็มรูปแบบ รัฐยังคงแทรกแซงด้านการบริหารจัดการจากการเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ ไม่ได้เป็นเสรีนิยมใหม่ตามอุดมคติของฉันทามติวอชิงตัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว การแปรรูปในประเทศไทยภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมได้แก่ ยุคทศวรรษ 1980 และยุควิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ในยุคทศวรรษ 1980 นั้น เกิดจากเงื่อนไขของธนาคารโลกที่ให้เงินกู้แก่รัฐบาลเพื่อปรับปรุงโครงสร้าง (Structural Adjustment Loan=SAL) และหนึ่งในเป้าหมายของการปรับปรุงโครงสร้างคือการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เหตุผลหลักของการแปรรูปในยุคนี้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงาน รวมถึงลดภาระของรัฐบาล (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บก.), 2543 : 27) แต่กระแสนการแปรรูปในยุควิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา เป็นผลพวงของการเลือกเดินบนเส้นทางเสรีนิยมใหม่ตามแนวทางของฉันทามติวอชิงตัน โดยไม่ได้สร้างภูมิคุ้มกันให้กับสถาบันที่เกี่ยวข้องได้นำไปสู่ความผิดพลาดในการบริหารนโยบายเศรษฐกิจ (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2542 ; สมบูรณ์ ศิริประชัย, 2546) ด้วยเหตุนี้ หลักการและเนื้อหาตลอดจนเป้าหมายของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจตั้งแต่ยุควิกฤติเศรษฐกิจเป็นต้นมา จึงมีความแตกต่างจากยุคทศวรรษ 1980 คือมุ่งเน้นการขายหุ้นหรือขายกิจการให้กับภาคเอกชน เป็นความต้องการของรัฐบาลที่จะขายรัฐวิสาหกิจหรือหุ้นของรัฐวิสาหกิจเพื่อนำเงินมาชำระหนี้กองทุนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาระบบสถาบันการเงิน (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บก.), 2543 : 28 ; วินัย ผลเจริญ, 2563 : 87) ดังจะเห็นได้จากกระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัทต่าง ๆ ในช่วงทศวรรษ 2540 ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

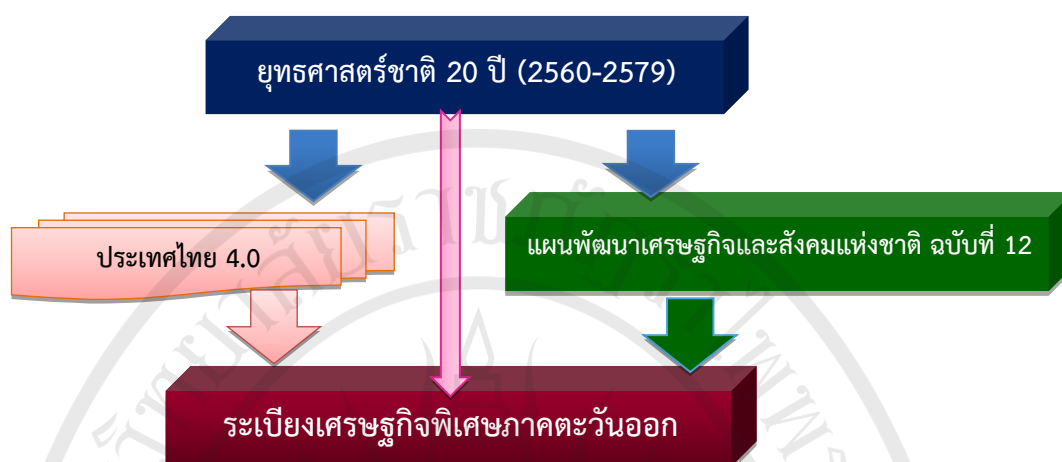
กล่าวโดยสรุป ในการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในสังคมไทย โดยอาศัยนโยบายการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย การเปิดเสรีทางการเงิน และการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น จะพบได้ว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ยังมีบทบาทจำกัดในสังคมไทย กล่าวคือ ในกรณีของการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย และการเปิดเสรีทางการเงิน อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทเด่นชัดในเรื่องการผ่อนคลายกฎ ระเบียบของรัฐเป็นสำคัญ โดยยังมีข้อจำกัดในการเข้ามามีบทบาทในการแปรรูปให้เป็นเอกชน หรือการเปิดเสรีเพื่อลดการแข่งขันของรัฐ ส่วนในกรณีของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ก็มีบทบาทเฉพาะในขั้นตอนการแปรสภาพเป็นรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัทที่รัฐยังเป็นเจ้าของอยู่ เราพบว่าสิ่งที่เห็นเช่นนี้ ก็เนื่องจากบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศทางสังคม แต่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับพลังภายในประเทศ ข้อสรุปจากการวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ จะเป็นบริบททางประวัติศาสตร์เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกต่อไป

5.2 วิเคราะห์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ที่มีต่อการพัฒนาของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นโครงการที่เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายหลักของประเทศ ภายใต้ระบบการเมืองของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ หลังจากนั้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทอย่างไร ในโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ขณะเดียวกัน ในการขับเคลื่อนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งเป็นโครงการที่แปลงมาจากยุทธศาสตร์ชาติและประเทศไทย 4.0 จะมีบทบาทการทำงานของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่อย่างไร และมีข้อจำกัดมากน้อยแค่ไหน

ในการเชื่อมโยงระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ในฐานะที่เป็นโครงการที่ต้องแปลงภายใต้กรอบของนโยบายการพัฒนาหลักของประเทศ คือ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 และนโยบาย ประเทศไทย 4.0 ผู้วิจัยจะนำเสนอแผนภาพเพื่อให้เห็นภาพรวม ดังนี้

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 5.1 แสดงภาพรวมการเชื่อมโยงนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนากับ อีอีซี
ที่มา : (ปรับปรุงจากสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.),
2561)

จากแผนภาพดังกล่าว ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาตามหัวข้อต่อไปนี้

5.2.1 ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี : วิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้กรอบความมั่นคงแห่งชาติ

5.2.2 ประเทศไทย 4.0 : อุตสาหกรรมใหม่ในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

5.2.3 อุดมการณ์เสริมนิยมใหม่กับการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

5.2.1 ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี : วิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้กรอบความมั่นคงแห่งชาติ

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี เป็นภาพฝันของแผนพัฒนาประเทศไทยที่ได้กำหนดกรอบและแนวทางการพัฒนาให้หน่วยงานรัฐทุกภาคส่วนต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ ถือกำเนิดจากรัฐเผด็จการอำนาจนิยม โดยกลุ่มชนชั้นนำในยุคของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ที่มีพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้าของคณะรักษาความสงบแห่งชาติเป็นหัวหน้าอกในการจัดทำ ดังจะเห็นได้จากกรกล่าวถึงที่มาของแผนยุทธศาสตร์ชาติว่า “เราต้องกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกันว่าใน 20 ปีข้างหน้าเราต้องการให้บ้านเมืองของเราเป็นอย่างไร แล้วเดินไปตามนั้น มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และเป็นเรื่องที่รัฐบาลทุกรัฐบาลต้องเดินไปตามนั้น มาจัดสรรทำแผนงาน แผนคน แผนเงิน ไปสู่จุดหมายที่วางไว้ทุกปี โดยมียุทธศาสตร์ชาติพาประเทศพ้นกับดักรายได้ปานกลางให้เร็วที่สุด...” ขณะที่ พล.อ.วิลาศ อรุณศรี ประธานกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ ก็ได้อธิบายต่อว่า “เมื่อมียุทธศาสตร์ชาติแล้วก็ยังคงมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และนโยบายความมั่นคงแห่งชาติ โดยแผนยุทธศาสตร์ชาติ ยังคงมีสถานะใหญ่ที่สุด ทุกอย่างต้องสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ รวมถึงนโยบายของรัฐบาล ตลอดจนแผนบริหารราชการแผ่นดิน แผนปฏิบัติการของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย” (iLaw, 2560) ในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงเป้าหมายของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี กับการเชื่อมโยงกับ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 สู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก รายละเอียดมีดังนี้

ยุทธศาสตร์ชาติ เกิดขึ้นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 65 ได้บัญญัติไว้ว่า “รัฐพึงจัดให้มียุทธศาสตร์ชาติเป็นเป้าหมายการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาล เพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนต่าง ๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกัน เพื่อให้เกิดเป็นพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายดังกล่าว” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560, 2560 : 17) จากบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ถือได้ว่า ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) เป็นยุทธศาสตร์ฉบับแรกของประเทศไทยตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้ประเทศไทยบรรลุวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ภายในช่วงเวลาดังกล่าวเพื่อความสุขของคนไทยทุกคน (ประกาศ เรื่องยุทธศาสตร์ชาติ (2561-2580), 2561 : คำนำ)

และเพื่อเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญและความตั้งใจของรัฐบาล นายกรัฐมนตรี โดยพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ตอบคำอภิปรายของฝ่ายค้านเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2565 เกี่ยวกับยุทธศาสตร์ชาติว่า “...ตนเข้ามาบริหารประเทศมี 3 เรื่องสำคัญที่ต้องการเดินหน้าเพื่อพลิกโฉมประเทศไทย เรื่องแรกเป็นการประกาศวิสัยทัศน์ประเทศไทย “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” เรื่องที่สองวางยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ปฏิรูปทุกมิติเพื่อเป็นแผนที่หรือโรดแมป (Road Map) นำทางในการพัฒนาประเทศและเรื่องที่สามนโยบาย ประเทศไทย 4.0 ให้เป็นนโยบายนำเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และให้เศรษฐกิจขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม รวมถึงการวิจัยและพัฒนาด้วย สร้างพื้นที่การลงทุนใหม่ ๆ บ่มเพาะเชื้อพันธุ์มนุษย์ยุคใหม่ นำไปสู่การขับเคลื่อนประเทศในระยะต่อไป...” (ผู้จัดการออนไลน์, 2565)

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี จึงเป็นแผนแม่บทสำหรับการพัฒนาประเทศ จัดทำเพื่อใช้เป็นกรอบชี้นำทิศทางและแนวทางการพัฒนาประเทศ สำหรับการพัฒนาทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ตลอดจนภาคประชาชน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ของชาติและประชาชนโดยมีแนวทางการพัฒนาที่สำคัญที่จะขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อสร้างและดำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์และเพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ดังกล่าว รวมถึงการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันมีรายได้สูงเทียบได้กับประเทศพัฒนาแล้ว คนไทยมีความอยู่ดีกินดี มีความสุข สังคมมีความมั่นคง เสมอภาคและเป็นธรรม (อัมพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2565 : 8) โดยนิยามของความ มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน (ฝ่ายวิชาการ สถาพรบุ๊ค, 2561 : 191-192) คือ

มั่นคง หมายถึง มีความมั่นคงปลอดภัยที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกในทุกระดับ ตั้งแต่ปัจเจกบุคคลจนถึงระดับสังคม ตลอดจนความมั่นคงในมิติต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและสิ่งแวดล้อม

มั่งคั่ง หมายถึง มีการขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับการเป็นประเทศรายได้สูง ลดความเหลื่อมล้ำเพื่อให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเท่าเทียม ขณะเดียวกัน เศรษฐกิจของประเทศจะต้องยกระดับศักยภาพในการแข่งขัน ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ เพื่อสร้างฐานเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต

ยั่งยืน หมายถึง กรอบการพัฒนาของแผนที่วางไว้จะต้องสร้างความเจริญ ทั้งรายได้ และคุณภาพชีวิตของประชาชนให้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง การใช้ทรัพยากรเพื่อสร้างการเติบโต อยู่ในระดับที่เหมาะสม การผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสอดคล้องกับระเบียบของ ประชาคมโลก มุ่งประโยชน์ส่วนรวมเพื่อความยั่งยืน ประชาชนทุกภาคส่วนยึดถือและปฏิบัติตามหลัก ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อความสุขที่ยั่งยืน

เป้าหมายในการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติเพื่อการพัฒนาประเทศให้มุ่งไปสู่ “ประเทศชาติ มั่นคง ประชาชนมีความสุข เศรษฐกิจพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สังคมเป็นธรรม ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ยั่งยืน” โดยยกระดับศักยภาพของประเทศในหลากหลายมิติ พัฒนาคนในทุกมิติและในทุกช่วงวัยให้ เป็นคนเก่ง ดี และมีคุณภาพ สร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม สร้างการเติบโตบนคุณภาพ ชีวิตที่ดีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีภาครัฐของประชาชนและเพื่อประชาชนและประโยชน์ ส่วนรวม ทั้งนี้ การพัฒนาในช่วงระยะเวลาของยุทธศาสตร์ชาติ จะมุ่งเน้นการสร้างสมดุลระหว่าง การพัฒนาความมั่นคง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยการมีส่วนร่วมในรูปแบบประชารัฐ ประกอบด้วย 6 ยุทธศาสตร์ ซึ่งมีเป้าหมายและประเด็นการพัฒนาที่สำคัญ ดังนี้ (ประกาศ เรื่อง ยุทธศาสตร์ชาติ (2561-2580), 2561 : 8-10)

1. ยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคง มุ่งเน้นการบริหารจัดการสถานะแวดล้อมของประเทศให้มีความมั่นคง ปลอดภัย และมีความสงบเรียบร้อยในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับชาติ สังคม ชุมชน โดยพัฒนาคน เครื่องมือ เทคโนโลยี ะบบฐานข้อมูลขนาดใหญ่ เพื่อรับมือกับภัยคุกคามในรูปแบบต่าง ๆ ควบคู่กับการป้องกันและแก้ไขปัญหาทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพ ของประเทศในหลากหลายมิติ บนแนวคิด 3 ประการ คือ การต่อยอดอดีต ปรับปัจจุบันและสร้าง คุณค่าใหม่ในอนาคตด้วยการเพิ่มศักยภาพในมิติต่าง ๆ ควบคู่กับขยายโอกาสทางการค้าและ การลงทุนในเวทีโลก รวมถึงการยกระดับรายได้และสุขภาวะที่ดี ตลอดจนลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

3. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ มุ่งเน้น การพัฒนาคนในทุกมิติให้เป็นคนดี เก่ง และมีคุณภาพ มีความพร้อมทั้งกาย ใจ สติปัญญา ตลอดจน มีทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 มีทักษะสื่อสารภาษาอังกฤษและภาษาที่สามและอนุรักษ์ ภาษาท้องถิ่น มีนิสัยรักการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง สู่การเป็นคนไทยที่มีทักษะสูง

4. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม ให้ความสำคัญกับ การสร้างพลังของภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาคเอกชน ประชาสังคม ชุมชนท้องถิ่น มาร่วมขับเคลื่อน สนับสนุนการกระจายอำนาจและความรับผิดชอบไปสู่กลไกบริหารราชการแผ่นดินในระดับท้องถิ่น การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการตนเอง

5. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม มุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืนในทุกมิติ ทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ธรรมภิบาล การบูรณาการ ความร่วมมือระหว่างกันทั้งภายในและภายนอกประเทศ ใช้พื้นที่เป็นตัวตั้งในการกำหนดกลยุทธ์และ แผนงาน การมีส่วนร่วมในแบบทางตรงให้มากที่สุด บนพื้นฐานการเติบโตร่วมกัน ทั้งทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต โดยให้ความสำคัญกับการสร้างสมดุลทั้ง 3 มิติ อันจะนำไปสู่ความยั่งยืน เพื่อคนรุ่นต่อไป

6. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนภาครัฐที่ยึดหลัก “ภาครัฐของประชาชนเพื่อประชาชนและประโยชน์ส่วนรวม” โดยภาครัฐต้องมีขนาดที่เหมาะสมกับบทบาทภารกิจ แยกแยะบทบาทหน่วยงานทำหน้าที่ในการกำกับหรือในการให้บริการในระบบเศรษฐกิจที่มีสมรรถนะสูง ยึดหลักธรรมาภิบาล ปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก โดยเฉพาะการนำนวัตกรรม และระบบงานเป็นดิจิทัลเข้ามาประยุกต์ใช้ และปลูกฝังค่านิยมความซื่อสัตย์สุจริต กฎหมายต้องมีความชัดเจน มีเพียงเท่าที่จำเป็น ทันสมัย เป็นสากล มีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำและเอื้อต่อการพัฒนา มีการบริหารกระบวนการยุติธรรมที่มีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติในแต่ละด้าน ทั้ง 6 คณะ ได้ดำเนินการจัดทำร่างยุทธศาสตร์เพื่อเป็นแผนแม่บทในการบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ ทั้งสิ้น 23 ฉบับ โดยแผนแม่บททั้ง 23 ฉบับนี้ เป็นการกำหนดประเด็นที่มีลักษณะบูรณาการในการเชื่อมโยงระหว่างยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ส่วนราชการนำไปใช้ในเชิงปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะมีผลต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องจะต้องปฏิบัติตาม ตลอดจนการจัดทำงบประมาณรายจ่ายประจำปี งบประมาณจะต้องสอดคล้องกับแผนแม่บทที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ อันเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติตามเป้าหมายที่วางไว้ในปี 2580 (อัมพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2565 : 149 ; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2562)

แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติประเด็นของเขตเศรษฐกิจพิเศษ เนื่องด้วยประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางภูมิศาสตร์ของภูมิภาค จึงควรส่งเสริมและผลักดันให้เกิดการลงทุนในประเทศ และส่งเสริมการส่งออก รวมถึงการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตสินค้า ตลอดจนเป็นศูนย์กลางในการกระจายสินค้าในภูมิภาค ซึ่งจะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและส่งเสริมความสามารถในการแข่งขัน การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาเขตเศรษฐกิจของประเทศไทยเพื่อประโยชน์ต่อการสนับสนุน ส่งเสริม และอำนวยความสะดวก รวมถึงการให้สิทธิพิเศษบางประการในการดำเนินกิจการต่าง ๆ เช่น การประกอบกิจการอุตสาหกรรม การพาณิชย์กรรม การบริการ หรือกิจการอื่นใดที่เป็นประโยชน์แก่เศรษฐกิจของประเทศ ทั้งนี้ เพื่อดึงดูดการลงทุนโดยตรงจากต่างชาติ ตลอดจนยกระดับรายได้ของประชากรในประเทศ ด้วยการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน พร้อมทั้งจัดเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ เพื่อให้เศรษฐกิจและการค้าในพื้นที่ได้รับความสะดวกรวดเร็ว ขณะเดียวกัน ยังส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในแต่ละภูมิภาค และสร้างรายได้ให้กับประชาชนในแต่ละพื้นที่อีกด้วย (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562)

ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน เป็น 1 ใน 23 แผนแม่บทที่มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพของประเทศ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เศรษฐกิจเติบโตอย่างยั่งยืนและมีเสถียรภาพ พร้อมกับเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ขณะเดียวกัน เพื่อให้ประเทศไทยกลับมามีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นและหลุดพ้นกับดักรายได้ปานกลาง “เขตเศรษฐกิจพิเศษ” จึงเป็นกลไกสำคัญที่จะเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน และดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศตลอดจนยกระดับรายได้ของประชากร ซึ่งแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติประเด็นเขตเศรษฐกิจพิเศษประกอบด้วย 1) การพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษ

ภาคตะวันออก 2) การพัฒนาพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจภาคใต้ และ 3) การพัฒนาเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายแดน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2562)

สำหรับเป้าหมายการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (EEC) เพื่อให้การขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมของพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเพิ่มขึ้น และยกระดับการลงทุนในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งตามแผนแม่บทยุทธศาสตร์ชาติได้มีการระบุกรอบการดำเนินงานไว้ ดังนี้ “นโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เป็นการวางจุดยืนของประเทศไทยสำหรับการพัฒนา ระยะยาวตอบสนองต่อความท้าทายภายในประเทศและระดับโลก การพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นต้นแบบการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่สมบูรณ์แบบ ช่วยผลักดัน การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ให้ประเทศไทยก้าวขึ้นสู่ระดับประเทศพัฒนาโดยเร็วที่สุด ปรับโครงสร้างการผลิตของประเทศและกระจายความเจริญออกสู่พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก มีการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานขั้นสูง เป็นฐานการสะสมเทคโนโลยีและนวัตกรรม ยกกระดับ อุตสาหกรรมสู่อุตสาหกรรมที่มีมูลค่าสูงและมีศักยภาพในการแข่งขันสูงให้สอดคล้องกับบริบทโลก บนฐานกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการพัฒนาพื้นที่ให้เป็น เมืองอัจฉริยะน่าอยู่และมีความทันสมัยระดับนานาชาติ และสามารถประกอบกิจการอย่างมีคุณภาพ ซึ่งจะช่วยให้ประเทศไทยมีขีดความสามารถในการแข่งขันสูงขึ้น และยกระดับการพัฒนาแบบ ก้าวกระโดด เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับประเทศไทยในฐานะประตูของภูมิภาคเอเชีย” (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2562)

กล่าวโดยสรุป กระบวนการจัดทำแผนและสร้างกรอบยุทธศาสตร์ชาติ เพื่อนำไปสู่ การปฏิบัติ หากพิจารณาด้วยความเป็นธรรมอันปราศจากการเคลือบแฝงด้วยมายาคติใด ๆ ถือได้ว่าเป็นแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาที่เกิดจากความมุ่งมั่นของคณะผู้จัดทำแผนยุทธศาสตร์นี้ ดังจะเห็นได้ จากยุทธศาสตร์การสร้างความสามารถในการแข่งขัน ภายใต้แผนแม่บทประเด็นการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ที่จะเป็ต้นแบบของการพัฒนาเชิงพื้นที่ ยกกระดับการพัฒนาด้วยเทคโนโลยี และนวัตกรรม พร้อมกับผลักดันการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของประเทศไทยให้ก้าวสู่ประเทศพัฒนา โดยเร็ว

แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากแผนยุทธศาสตร์ชาติถูกเขียนโดยผู้ที่รับการแต่งตั้งจาก คสช. ภายใต้รัฐเผด็จการอำนาจนิยม จะเห็นได้ว่า การจัดทำแผนปราศจากการยึดโยงใด ๆ กับประชาชน มีการประกาศใช้ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งและมีสถานะเป็นกฎหมาย พร้อมกับวางกลไกที่จะผูกมัด รัฐบาลที่มาจากทางเลือกตั้งอย่างต่อเนื่องยาวนานถึง 20 ปี เพราะต้องแลกนโยบายให้สอดคล้องกับ ยุทธศาสตร์ชาติ กล่าวได้ว่า ยุทธศาสตร์ชาติที่มาจากอำนาจรัฐเผด็จการ สำคัญกว่านโยบายของ พรรคการเมืองที่ประชาชนเป็นผู้เลือกเข้ามาและเป็นโชครวนที่ผูกไว้กับอนาคตของชาติอีก 20 ปี (สฤณี อาชวานันทกุล, 2564 : 172-173) กรณีดังกล่าวนี้ สฤณี ได้ชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ว่า ประเทศไทยเป็นชาติที่มีเอกสารและกฎหมายชื่อยุทธศาสตร์ชาติ แต่ประเทศไทยเป็นชาติที่ไม่มี ยุทธศาสตร์ ประชาชนไม่มีส่วนร่วมใดๆ ในการวางยุทธศาสตร์ที่จะผูกมัดรัฐบาลและสังคมไทย ยาวนานถึง 20 ปี (สฤณี อาชวานันทกุล, 2564 : 163-164)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 : การแปลงนโยบายยุทธศาสตร์ชาติ

20 ปี

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) เป็นแผนแม่บทที่วางแนวทางการพัฒนาหลักที่ต้องดำเนินการภายใต้ทุกรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง เพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาและเป็นกรอบที่จะช่วยกำกับให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาในมิติต่าง ๆ เป็นไปอย่างบูรณาการ โดยแผนการพัฒนาและแผนเฉพาะด้านในแต่ละระดับจะต้องเชื่อมโยง ถักทอเป็นลำดับอย่างสอดคล้องกันภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติที่ถูกกำหนดไว้แล้วก่อนหน้านี้

ดังนั้น จึงถือได้ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) จะเป็นก้าวแรกหรือ 5 ปีแรกของการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี สู่การปฏิบัติ โดยเป็นแผนแม่บทหลักที่จะพัฒนาประเทศไทยไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ด้วยยุทธศาสตร์และแนวทางหลักที่จะมุ่งเน้นให้การขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายระยะยาว แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 จะเป็นเครื่องมือหรือกลไกที่สำคัญในการถ่ายทอดยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี สู่การปฏิบัติในลำดับแรก โดยแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ได้กำหนดเป้าหมายที่จะต้องบรรลุใน 5 ปีแรก ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน ได้มีการพิจารณาวิเคราะห์ต่อยอดเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์จากการดำเนินการอย่างต่อเนื่องอีกจำนวน 3 แผน คือแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2565-2569) ฉบับที่ 14 (พ.ศ. 2570-2574) จบจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 15 (พ.ศ. 2575-2579) อันเป็นช่วงสุดท้ายของยุทธศาสตร์ชาติ ซึ่งการพัฒนาจะบรรลุเป้าหมายอนาคตประเทศไทย และเป็นประเทศพัฒนาแล้วในปี พ.ศ. 2579 ตามที่ระบุไว้ในแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559 : 3-4)

จากนโยบายรัฐบาลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การกำหนดนโยบาย ได้มุ่งเน้นการแก้ปัญหาให้ประเทศก้าวข้ามกับดักการพัฒนาต่าง ๆ ด้วยการวางกรอบและแนวทางการพัฒนาให้หน่วยงานทุกภาคส่วนดำเนินการเพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ผ่านการกำหนดยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี อันเป็นแผนแม่บทหลักของการพัฒนา ตลอดจนการกำหนดวิสัยทัศน์เชิงนโยบายในการขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยนโยบาย “ประเทศไทย 4.0” ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาไปสู่การขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม อย่างไรก็ตาม แนวทางดังกล่าวถือได้ว่าเป็นกลไกหลักที่จะทำงานประสานเชื่อมโยงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นแผนพัฒนาประเทศในระยะปานกลาง (อัมพิกา สวัสดิวงศ์, 2565 : 152)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยได้กำหนดแผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เศรษฐกิจไว้ในยุทธศาสตร์ที่ 9 ประกอบด้วย แผนต่าง ๆ ดังนี้ 1) การพัฒนาภาคเหนือให้เป็นฐานเศรษฐกิจสร้างสรรค์มูลค่าสูง พัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้หลุดพ้นจากความยากจน พัฒนาภาคกลางเป็นฐานเศรษฐกิจชั้นนำพัฒนา ภาคใต้เป็นฐานการสร้างรายได้ที่หลากหลาย 2) การพัฒนาเมืองให้เป็นศูนย์กลางของจังหวัดให้เป็นเมืองน่าอยู่ ส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองอย่างมีบูรณาการภายใต้การมีส่วนร่วมของส่วนกลาง ส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม พัฒนาระบบขนส่งสาธารณะในเขตเมือง 3) การพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจ พัฒนาพื้นที่ฟูพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกให้เป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมหลักของประเทศไทยและขยายตัวอย่างสมดุล มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ ตลอดจนพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่

บริเวณชายแดนให้เป็นประตูเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านให้เจริญเติบโตอย่างยั่งยืน และเกิดผลที่เป็นรูปธรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559 : 16-17)

ทั้งนี้ การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ระบุให้ เป็นพื้นที่ฐานการผลิตอุตสาหกรรมหลักของประเทศ โดยมีแนวทางการพัฒนาทั้งในเรื่องของการแก้ปัญหามลพิษและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวทางทะเล ตลอดจนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน และรองรับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อยกระดับศักยภาพในการแข่งขัน และการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม โดยมีเป้าหมายคือการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (GDP) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559 : 181)

นอกจากนี้ยังมีประเด็นต่าง ๆ ในการแปลงแผนสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป้าหมายที่สอดคล้องกับนโยบายประเทศไทย 4.0 และแนวทางการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้แก่ 1) การพัฒนานวัตกรรมและนำมาใช้ในการขับเคลื่อนการพัฒนาเพื่อยกระดับศักยภาพของประเทศ 2) การส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรม 3) การเพิ่มศักยภาพฐานการผลิตและบริการเดิมที่มีศักยภาพสู่การต่อยอดไปสู่ฐานการผลิตและบริการที่ใช้เทคโนโลยีเข้มข้นและนวัตกรรมมากขึ้น 4) การส่งเสริมและสร้างความเข้มแข็งเศรษฐกิจกระแสใหม่ เช่น เศรษฐกิจดิจิทัล เศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ และวัฒนธรรม 5) การสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันธุรกิจบริการและการท่องเที่ยว 6) การสร้างความเชื่อมโยงกับภาคการผลิต 7) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบโลจิสติกส์ 8) การพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจ 9) การส่งเสริมการลงทุนทั้งในและต่างประเทศ เป็นต้น (ฝ่ายวิชาการ สถาบันวิจัย, 2561 : 175-183)

กล่าวโดยสรุป แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ถือได้ว่าเป็นแผนแรกในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และเป็นการขับเคลื่อนด้วยนโยบาย ประเทศไทย 4.0 เพื่อการบรรลุวิสัยทัศน์ มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษนั้น ได้กำหนดให้พื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออกเป็นฐานการผลิตหลักของประเทศไทย เพื่อยกระดับศักยภาพในการแข่งขัน และการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม โดยมีเป้าหมายคือการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (GDP)

กล่าวโดยสรุปแล้ว ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ได้ถูกออกแบบโดยรัฐอำนาจนิยมที่มาจากชนชั้นนำ เกิดขึ้นตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 และ พ.ร.บ. ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 เป็นแผนแม่บทในการพัฒนาประเทศ เพื่อให้ประเทศไทยบรรลุวิสัยทัศน์ภายใต้ยุทธศาสตร์ มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ถือเป็นก้าวแรกของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ขณะเดียวกัน การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ส่วนกรรมการยุทธศาสตร์ชาติก็เป็นผลผลิตของรัฐอำนาจนิยมเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากกรรมการโดยตำแหน่งของยุทธศาสตร์ชาติ ส่วนใหญ่มาจากชนชั้นนำทางการทหาร ภาครัฐราชการ ตัวแทนภาคธุรกิจขนาดใหญ่ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิก็มาจากการแต่งตั้งโดย ค.ร.ม.

ภายใต้รัฐอำนาจนิยม คสช. ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงกระบวนการรักษาและการฟื้นฟูอำนาจของชนชั้นนำ นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงการสืบทอดอำนาจของรัฐอำนาจนิยมผ่านกลไกยุทธศาสตร์ชาติ จึงได้มีการเสนอให้ตัดวงจรการสืบทอดอำนาจโดยพรรคฝ่ายค้านด้วยการเสนอร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อยกเลิกยุทธศาสตร์ชาติแต่ญัตตินี้ไม่ผ่านการรับรองจากสภาฯ อย่างไรก็ตาม ท้ายที่สุดแล้วยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ยังคงเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐอำนาจนิยมในการชี้นำทิศทางการพัฒนาของประเทศไทยต่อไป

5.2.2 ประเทศไทย 4.0 : อุตสาหกรรมใหม่ในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ

แนวคิดและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0

แนวคิด ประเทศไทย 4.0 เป็นโมเดลเศรษฐกิจใหม่ เกิดจากการแบ่งยุคการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและแผนยุทธศาสตร์ชาติซึ่งจะสอดคล้องกับแนวคิดอุตสาหกรรม 4.0 (Industry 4.0) ที่เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่โดยมีการคาดการณ์โลกในอนาคตจะเป็นสังคมดิจิทัล และอุตสาหกรรมที่จะแข่งขันได้ต้องเป็นอุตสาหกรรมอัจฉริยะ หรือที่เรียกว่าการปฏิวัติอุตสาหกรรมยุคที่ 4 (ธนิต โสรรัตน์, 2559 : 7) สำหรับนโยบาย ประเทศไทย 4.0 นั้นได้รับการกล่าวถึงในรายการคืนความสุขให้คนในชาติ เมื่อพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ออกอากาศทางโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย ในวันศุกร์ที่ 22 เมษายน 2559 ความว่า “...เราต้องก้าวไปสู่ 4.0 ให้ได้ ยุค 3.0 นั้นเกิดปัญหา เนื่องจากไปเน้นการพัฒนามิติเศรษฐกิจมิติสังคมหายไป เสียสมดุล เสียเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะฉะนั้นกระบวนการพัฒนาประเทศไทยภายใต้ ประเทศไทย 4.0 จะต้องสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี...” (ประยุทธ์ จันทร์โอชา, 2559 ; อ้างถึงใน MGR Online, 2559) นโยบาย ประเทศไทย 4.0 และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ถือได้ว่าเป็นกรอบนโยบายหลักและแนวทางการพัฒนาในระยะยาว

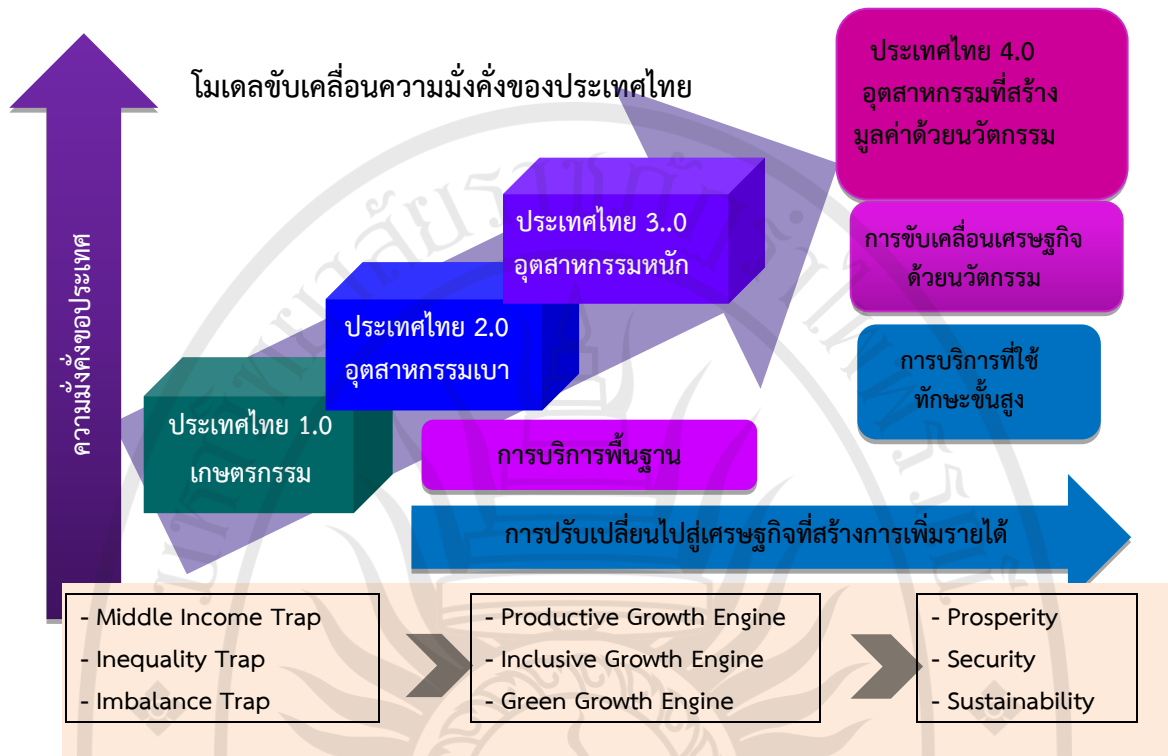
โดยรัฐบาลได้วางกรอบและกำหนดแนวทางการพัฒนาเพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี พร้อมทั้งกำหนดยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนภายใต้ นโยบาย ประเทศไทย 4.0 อย่างไรก็ตาม แนวทางดังกล่าว จะทำงานประสานกับกลไกที่มีอยู่เดิม คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นแผนระยะปานกลาง สำหรับระยะเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น เป็นหนึ่งในแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และได้ถูกบรรจุเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 (อัมพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2565 : 142)

อย่างไรก็ตาม ที่มาของนโยบาย ประเทศไทย 4.0 นั้น เกิดจากการปฏิบัติของโลกอุตสาหกรรมครั้งใหม่ที่เรียกกันว่า อุตสาหกรรม 4.0 ซึ่งมาจากนโยบายอุตสาหกรรมแห่งชาติของเยอรมนีเมื่อปี ค.ศ. 2013 โดยระบุว่าอุตสาหกรรมของเยอรมนีจะเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมอัจฉริยะ และเข้าสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 ภายในปี ค.ศ. 2033 ส่งผลให้หลายประเทศต้องปรับตัวสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมในยุค 4.0 เนื่องจากยุคปัจจุบันเป็นยุคของโลกไร้พรมแดนมีการเชื่อมโยงกันทุกมิติ ทั้งความร่วมมือทางการค้า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจและสังคม เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแข่งขัน ประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน รัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา จึงได้รับเอาแนวคิดการพัฒนาอุตสาหกรรมในยุค 4.0 มาใช้ภายใต้ยุทธศาสตร์ ประเทศไทย 4.0 (ธนิต โสรรัตน์, 2559 : 1 ; ภักดี รัตนมุขย์, 2561 : 8-9)

ยุทธศาสตร์ ประเทศไทย 4.0 ถือได้ว่าเป็นการปรับตัวหรือหรือการปรับเปลี่ยนโมเดลการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับพลวัตโลกในศตวรรษที่ 21 เนื่องจากบทเรียนในศตวรรษที่ 20 เคลื่อนตัวสู่ศตวรรษที่ 21 มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของโอกาสชุดใหม่ ภัยคุกคามชุดใหม่ เงื่อนไขและข้อจำกัดชุดใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาขีดความสามารถและชุดของระบบนิเวศน์ที่แตกต่างไปจากเดิม ซึ่งมีหลายประเทศโดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว เริ่มมีการปรับเปลี่ยนโมเดลเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับพลวัตของโลกในศตวรรษที่ 21 (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 3-5) อาทิ

1. เมดอินไชน่า 2025 (Made in China 2025) ของสาธารณรัฐประชาชนจีน ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้แผนการผลิตในประเทศจีน 2025 2) สมาร์ท เนชั่น (Smart Nation) ของประเทศสิงคโปร์ ได้กำหนดแผนการพัฒนาประเทศให้กลายเป็นชาติอัจฉริยะ 3) ดีไซน์ อิน นวัตกรรม (Design in Innovation) ของสหราชอาณาจักร ที่มุ่งเน้นการออกแบบเชิงนวัตกรรม 4) อะเนชั่น ออฟ มาร์คเกอร์ (A Nation of Makers) ของสหรัฐอเมริกา ที่มุ่งเน้นการสร้างเมคเกอร์รุ่นใหม่ ๆ ที่จะนำไปสู่การเกิดแนวคิดและนวัตกรรม เพื่อสนับสนุนความเคลื่อนไหวของเหล่าเมคเกอร์ (Maker Movement) ที่กำลังเกิดขึ้นให้เป็นแรงผลักดันให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตและขับเคลื่อนเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา 5) เมค อิน อินเดีย (Make in India) ของอินเดีย มุ่งเน้นการลงทุนจากต่างชาติให้เข้าไปตั้งฐานการผลิตในอินเดีย 6) ครีเอทีฟ อีโคโนมี (Creative Economy) ของเกาหลีใต้ มุ่งเน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจด้วย Startups และพัฒนาสินค้าและบริการใหม่ ๆ จากความคิดสร้างสรรค์ 7) อะแดปทีฟ ซิตี้ ดีไซน์ อิน โมชัน (Adaptive City-Design in Motion) ของไต้หวันสนับสนุนให้ทุกภาคส่วนโดยเฉพาะภาครัฐนำการออกแบบและความคิดสร้างสรรค์ไปใช้ในการพัฒนาเพื่อสร้างโมเดลการพัฒนาเมืองใหม่ ๆ เมื่อย้อนกลับมามองประเทศไทยก็เฉกเช่นเดียวกัน ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงได้ ดังที่สุวิทย์ เมษินทรีย์ (2560) กล่าวไว้ว่า “เมื่อโลกเปลี่ยน ไทยต้องปรับ” นี่คือคำสำคัญอันเป็นที่มาของนโยบาย ประเทศไทย 4.0 (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560 ; กระทรวงอุตสาหกรรม, 2559 : 1-2 ; กรุงเทพธุรกิจ, 2557 ; สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์, ม.ป.ป.)

สำหรับโมเดลการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย ในระยะแรกเริ่มจากประเทศไทย 1.0 มุ่งเน้นการขับเคลื่อนด้วยภาคเกษตรกรรม เนื่องจากประเทศมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก โดยการส่งออกสินค้าเกษตร ระยะต่อมาเข้าสู่ประเทศไทย 2.0 มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเบา ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและค่าแรงราคาถูก เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า จากนั้นได้ก้าวเข้าสู่ยุคประเทศไทย 3.0 ที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการส่งออกด้วยการดึงดูดนักลงทุนต่างประเทศเป็นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโดยภาคอุตสาหกรรม เน้นการพัฒนาประสิทธิภาพ การผลิตและการบริการพื้นฐานในการสร้างรายได้ให้กับประเทศ ผลของการพัฒนานี้คือเศรษฐกิจเติบโตตามที่คาดหวัง แต่ดูเหมือนกับทันสมัยแต่ไม่พัฒนา เนื่องจากต้องพึ่งพาการลงทุนและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ (กระทรวงอุตสาหกรรม, 2559 ; สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 11)

ภาพที่ 5.2 โมเดลประเทศไทย 1.0-4.0

ที่มา : (ปรับปรุงจากกระทรวงอุตสาหกรรม, 2559 : 3)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงต้นของการขับเคลื่อนการพัฒนาภายใต้โมเดล ประเทศไทย 3.0 อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ที่ร้อยละ 7-8 ซึ่งเป็นช่วงที่คาดว่าจะก้าวไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ประเทศไทย 3.0 เป็นโมเดลการพัฒนาที่เปราะบาง เพราะเป็นการเร่งการเติบโตเพื่อไล่กวาดประเทศพัฒนาแล้ว เปรียบได้กับสิ่งที่เรียกว่า การพัฒนาโดยการปักชำ ผลก็คือการเติบโตแบบรอกฝอยปราศจากรากแก้วของตนเอง เนื่องจากการนำเทคโนโลยีและทุนต่างชาติเข้ามา ขาดการถ่ายทอดเทคโนโลยี ขาดการสะสมทุนโดยเฉพาะทุนมนุษย์ สูดท้ายต้องประสบกับวิกฤติปี พ.ศ. 2540 ส่งผลต่อการเติบโตลดลงมาร้อยละ 3-4 เกือบ 20 ปี นี่คือสถานะที่เรียกว่าติดอยู่ในกับดักประเทศรายได้ปานกลาง (Middle Income Trap) นอกเหนือจากกับดักรายได้ปานกลางแล้วยังต้องเผชิญกับ กับดักความเหลื่อมล้ำ (Inequality Trap) นั่นคือช่องว่างของคนจนและคนรวยถ่างออกมากขึ้น เกิดภาวะที่เรียกว่า รวยกระจุก จนกระจาย ดังตัวอย่าง เช่น คนรวยสุดร้อยละ 10 มีส่วนแบ่งรายได้เป็นร้อยละ 36.81 ของรายได้ทั้งหมด ขณะที่คนจนสุดร้อยละ 10 มีส่วนแบ่งรายได้คิดเป็นร้อยละ 1.06 ของรายได้ทั้งหมด หรือรวยสุดร้อยละ 10 ถือครองที่ดินจำนวน 53.33 ล้านไร่ ขณะที่ คนจนสุดร้อยละ 10 ถือครองที่ดินจำนวน 0.07 ล้านไร่ ฯลฯ นอกจากสองกับดักที่กล่าวแล้ว ยังมีกับดักที่สามอีกคือ กับดักความไม่สมดุลของการพัฒนา (Imbalance Trap) เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมา มุ่งเน้นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ แต่ละเลยเรื่องของการรักษาสีงแวดล้อม สุขภาวะทางสังคม ตลอดจนการยกระดับศักยภาพและภูมิปัญญาของมนุษย์ (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 10-13 ; ภัคดี รัตนมุกข์, 2561 : 9-13) ประเด็น 3 กับดักดังกล่าวถือได้ว่าเป็นประเด็นที่ท้าทาย

ของประเทศในปัจจุบัน จึงนำมาสู่การปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจเพื่อก้าวข้าม ประเทศไทย 3.0 สู่ประเทศไทย 4.0 ซึ่งรัฐบาลเชื่อว่าจะเป็นโมเดลที่จะนำพาประเทศไทยให้หลุดพ้นจาก 3 กีบดักดังกล่าว ตลอดจนการเปลี่ยนผ่านประเทศไทยไปสู่ประเทศในโลกรุ่นหนึ่งที่มีความ มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ในบริบทของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุคที่ 4 อย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ด้วยการสร้างความเข้มแข็งจากภายใน ควบคู่กับการเชื่อมร้อยกับประชาคมโลก ผ่านแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยการขับเคลื่อนด้วยกลไกประชารัฐ (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม 2560 : 1)

กล่าวได้ว่า โมเดล ประเทศไทย 4.0 จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำประเทศไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ก้าวข้ามกับดักทั้ง 3 กีบดักดังกล่าวแล้ว จะต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจจากเดิมที่ขับเคลื่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เน้นประสิทธิภาพการผลิตไปสู่เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม (Innovation Drive Economy) ซึ่งรัฐบาลได้ให้ความสำคัญและผลักดันให้เกิดการปฏิรูประบบโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศ ดังจะเห็นได้จากปาฐกถาพิเศษโดยสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ (2559 : อ้างถึงใน วิชาญ ทรายอ่อน, 2559) รองนายกรัฐมนตรี ด้านเศรษฐกิจในขณะนั้นว่า

“...เศรษฐกิจมีแนวโน้มดีขึ้น การพัฒนาเศรษฐกิจไทยในยุค 4.0 ต้องกล้าลงทุนพัฒนาและเปลี่ยนแปลงระบบ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจไปสู่ “Value Base Economy” หรือเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม ใช้เทคโนโลยีและความคิดสร้างสรรค์ มุ่งเน้นภาคบริการแทนการผลิตภาคอุตสาหกรรมในการขับเคลื่อนประเทศ โดยมีแนวทางที่สำคัญคือ การเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า บริษัทใหญ่ ๆ ต้องกล้าที่จะลงทุน ค้นคว้าวิจัย เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมและการบริการ เพื่อให้สามารถแข่งขันกับประเทศอื่น ๆ ได้ พร้อมทั้งพัฒนาระบบดิจิทัล ให้เทียบเท่าต่างประเทศ เพราะเศรษฐกิจในยุค 4.0 เทคโนโลยีดิจิทัลเป็นหัวใจสำคัญในการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลง...”

ทั้งนี้ การขับเคลื่อนต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน 3 มิติที่สำคัญ (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2560 : 6-7 ; ภัคดี รัตนमुखย์, 2561 : 14-16) ดังนี้

1. เปลี่ยนจากการผลิตสินค้าโภคภัณฑ์ไปสู่สินค้าเชิงนวัตกรรม
2. เปลี่ยนจากการขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยอุตสาหกรรม เป็นการขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี ความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรม

3. เปลี่ยนจากจุดเน้นการผลิตสินค้าสู่การมุ่งเน้นบริการเพิ่มขึ้น

ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงใน 3 มิติข้างต้น จะต้องมีการเปลี่ยนผ่านทั้งระบบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. เปลี่ยนจากเกษตรดั้งเดิมไปสู่เกษตรสมัยใหม่ ที่มุ่งเน้นการบริหารจัดการและเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ เกษตรกรต้องมีการปรับเปลี่ยนมาเป็นผู้ประกอบการและมีรายได้เพิ่มขึ้น

2. เปลี่ยนจากวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) แบบดั้งเดิมมาเป็นวิสาหกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม (Innovation Driver Enterprise)

3. เปลี่ยนจากการให้บริการแบบเดิมที่มีมูลค่าต่ำสู่การบริการที่มีมูลค่าสูง

4. เปลี่ยนจากแรงงานทักษะต่ำไปสู่แรงงานทักษะสูงและแรงงานที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเป้าหมายของนโยบายประเทศไทย 4.0 จะต้องครอบคลุม 4 มิติ คือ ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความอยู่ดีมีสุขทางสังคม การยกระดับคุณค่ามนุษย์ การรักษาสีงแวดล้อม (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560 : 16-18) ดังมีรายละเอียดในแต่ละมิติ สรุปได้ดังนี้

1. ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ (Economic Wealth) คือระบบเศรษฐกิจที่เน้นการสร้างมูลค่า (Value-Base Economy) โดยการขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยีและความคิดสร้างสรรค์ ส่งผลให้ประเทศไทย พ้นจากกับดักรายได้ปานกลาง มีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจตามศักยภาพที่ควรจะเป็น มีการเจริญเติบโตของ GNP อย่างต่อเนื่อง ผลักดันให้ไทยชาติการค้าและศูนย์กลางธุรกิจ ในภูมิภาค รวมถึงตลาดทุนของอาเซียน นอกจากนี้ให้มี 5 บริษัทข้ามชาติระดับโลก และ ความเรียบง่ายในการประกอบธุรกิจ 10 อันดับแรกของโลก ขณะเดียวกัน เพิ่มระดับการวิจัยและพัฒนาต่อ GDP ให้สูงขึ้น ตลอดจนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาให้แข็งแกร่งเพื่อรองรับการปรับเปลี่ยนสัดส่วนการพัฒนาเทคโนโลยีแทนการพึ่งพาจากภายนอก

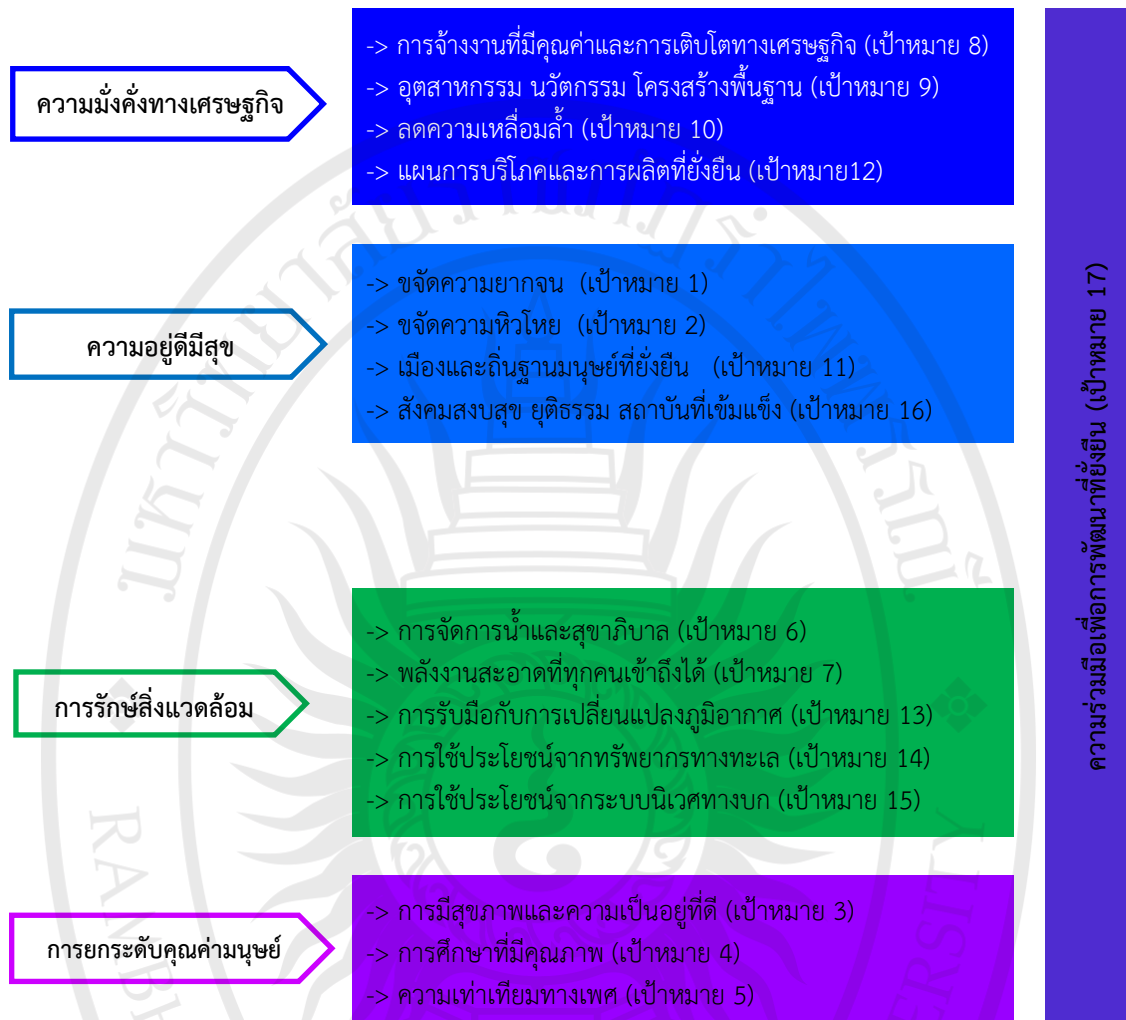
2. ความอยู่ดีมีสุขทางสังคม (Social Wellbeing) เป็นการเติมเต็มศักยภาพให้กับสังคมให้เดินหน้าไปด้วยกันโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Inclusive Society) เพื่อสร้างหลักประกันความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจสังคม โดยมีเป้าหมายลดระดับของความเหลื่อมล้ำและสัดส่วนความยากจน การปรับเปลี่ยนระบบสวัสดิการสังคมให้มีความสมบูรณ์ เปลี่ยนเกษตรกรให้เป็น สมาร์ท ฟาร์มเมอร์ (Smart Farmers) เพิ่มรายได้เกษตรกร การยกระดับ เอส เอ็ม อี (SMEs) ให้เป็น สมาร์ท เอส เอ็ม อี (Smart SMEs) ตลอดจนพัฒนาวิสาหกิจชุมชนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม

3. การยกระดับคุณค่ามนุษย์ (Human Wisdom) มุ่งเน้นการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในศตวรรษที่ 21 ควบคู่กับการเป็นคนไทย 4.0 ในโลกที่หนึ่ง โดยมีเป้าหมาย ไอคิว (IQ) และอีคิว (EQ) เฉลี่ยไม่ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน เพิ่มดัชนีการพัฒนามนุษย์ ยกกระดับคุณภาพฝีมือแรงงานให้สอดคล้องกับความต้องการและทิศทางการพัฒนาประเทศ ตลอดจนพัฒนามหาวิทยาลัยไทยให้ติด 100 อันดับแรกของโลก

4. การรักษาสีงแวดล้อม (Environmental Wellness) มุ่งเน้นสังคมน่าอยู่ สร้างระบบเศรษฐกิจที่สามารถปรับไปตามสภาพภูมิอากาศ ควบคู่ไปกับการเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ

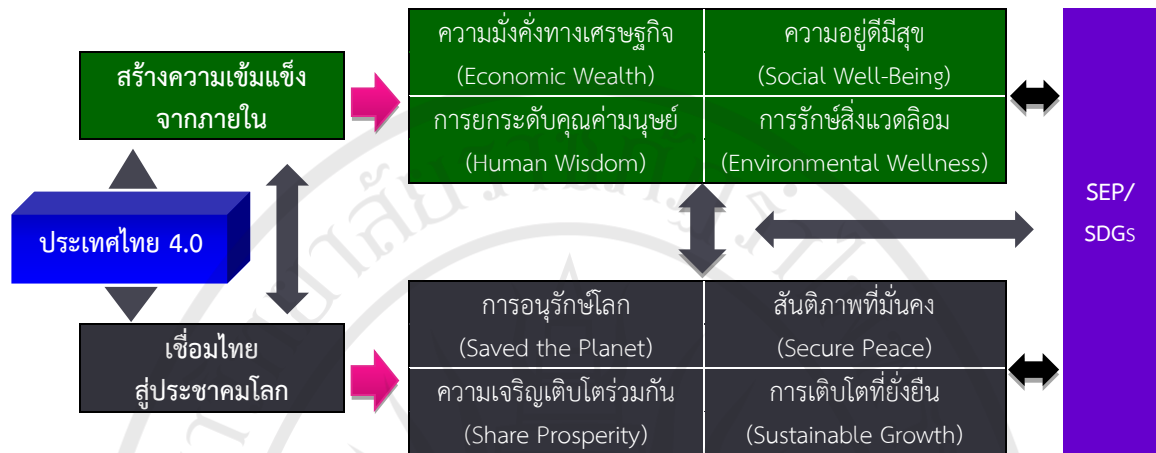
ขณะเดียวกัน การพัฒนาที่สมดุลใน 4 มิติ อันเป็นเป้าหมายของประเทศไทย 4.0 ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และยังสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) 17 เป้าหมายของสหประชาชาติ ดังแผนภาพ 5.3

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 5.3 แสดงการพัฒนาที่สมดุลของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน
ที่มา : (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560)

นอกจากนี้แล้ว 2 แนวคิดหรือแก่นยุทธศาสตร์ของประเทศไทย 4.0 ประกอบด้วย 2 ชุดแนวคิดที่สำคัญ 2 ได้แก่ 1) การสร้างความเข้มแข็งจากภายใน (Strength from Within) ที่รวมถึงการพัฒนาที่สมดุลใน 4 มิติดังได้กล่าวแล้วข้างต้น 2) การเชื่อมร้อยกับประชาคมโลก (Connect to the World) ซึ่งทั้ง 2 แนวคิดนี้ ตั้งอยู่บนหลักคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) (สุวิทย์ เหมจินทรีย์, 2560 : 19) ยังสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (SDGs) (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560) การเชื่อมโยงของทั้ง 2 แนวคิดกับประเทศไทย 4.0 ดังได้แสดงไว้ตามแผนภาพ 5.4

ภาพที่ 5.4 แสดงการเชื่อมโยงกลไกการขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0 : SEP VS SDGs
ที่มา : (ปรับปรุงจากกองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560)

สำหรับการสร้างความเข้มแข็งจากภายในนั้น ยังมีกลไกหลักในการขับเคลื่อนอีก 3 ตัวที่จะต้องขับเคลื่อนควบคู่กันไป คือ 1) การยกระดับนวัตกรรม (Innovation Driven Proposition) 2) การสร้างสังคมแห่งจิตวิญญาณของผู้ประกอบการ (Entrepreneur Driven Proposition) 3) การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน (Community Driven Proposition) ทั้งนี้ นวัตกรรมจะถูกยกระดับจะต้องผ่านเครื่องยนต์ 3 กลไกหลัก คือ กลไกขับเคลื่อนนวัตกรรม กลไกการสร้างการมีส่วนร่วม และกลไกสร้างความยั่งยืน เมื่อโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศมีความเข้มแข็งแล้ว การเชื่อมร้อยกับภายนอก จะต้องดำเนินการควบคู่กันไป ซึ่งการเชื่อมโยงกับประชาคมโลกมีอยู่ 3 ระดับด้วยกันคือ เศรษฐกิจภายในประเทศ (Domestic Economy) เศรษฐกิจภูมิภาค (Regional Economy) และเศรษฐกิจโลก (Global Economy) ทั้งนี้ เศรษฐกิจภายในประเทศ เมื่อเชื่อมร้อยกับแนวคิดการสร้างเศรษฐกิจฐานรากจะก่อให้เกิดพลังในท้องถิ่น (Local Empowerment) ผ่านการดำเนินการลงทุน การจ้างงานในท้องถิ่น ความเป็นเจ้าของของท้องถิ่น และหากมีการผนวกกับเศรษฐกิจภูมิภาคและเศรษฐกิจโลก ก็จะเป็นพลังนำพาประเทศไทยไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนต่อไปในอนาคต (วิชาญ ทราญอ่อน, 2559 : 4-6)

นอกจากการพัฒนาที่สมดุลใน 4 มิติ และ 2 แก่นยุทธศาสตร์ ยังมีเครื่องยนต์อีก 3 ชุดที่เป็นกลไกขับเคลื่อนที่จะนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน และสู่การเป็นประเทศพัฒนาแบบโลกที่หนึ่งในปี พ.ศ. 2575 ประกอบด้วยเครื่องยนต์ ดังนี้ (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 23-29 ; กระทรวงอุตสาหกรรม, 2559 : 5-6)

1. กลไกขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม (Productive Growth Engine) แนวคิดเรื่องของระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม (Innovation-Driven Economy) เน้นเรื่องการใช้ทุนมนุษย์และทุนเทคโนโลยี เครื่องยนต์นี้จะสามารถปลดล็อกเรื่องของกับดักรายได้ปานกลางเพื่อไปสู่รายได้ที่สูงขึ้น นำประเทศไปสู่ความมั่งคั่ง กลไกนี้ประกอบด้วย การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในรูปแบบของ

ประชารัฐ การยกระดับขีดความสามารถด้านการวิจัยและพัฒนา การสร้างคลัสเตอร์ทางเทคโนโลยี และนวัตกรรม ธุรกิจด้านเทคโนโลยี การออกแบบและความคิดสร้างสรรค์ พัฒนาวิสาหกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม กิจกรรมร่วมทุนรัฐและเอกชนในโครงการขนาดใหญ่ พัฒนาทักษะและงานใหม่เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการทำธุรกิจ การบริหารจัดการสมัยใหม่

2. กลไกการสร้างการมีส่วนร่วม (Inclusive Growth Engine) แนวคิดคือ ระบบเศรษฐกิจแบบการกระจาย (Distributive Economy) ภายใต้หลักคิดในเรื่องของการสร้างสังคมที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง การให้ทุกคนมีส่วนร่วมตั้งแต่เรื่องการศึกษาอย่างเท่าเทียม เครื่องยนต์นี้จะสามารถปลดล็อกเรื่องของความเหลื่อมล้ำ เป้าหมายคือ การกระจายความมั่งคั่ง เชื่อว่าจะสามารถลดกับดักความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียม นำประเทศไปสู่ความมั่นคง กลไกนี้ประกอบด้วย การสร้างความร่วมมือในรูปแบบประชารัฐ สร้างคลัสเตอร์เศรษฐกิจระดับกลุ่มจังหวัดและจังหวัด สร้างเศรษฐกิจระดับฐานรากในชุมชน ส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม ส่งเสริมและสนับสนุนให้วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมเข้มแข็งและสามารถแข่งขันได้ในเวทีโลก ยกกระดับขีดความสามารถ เสริมสร้างทักษะและการเติมเต็มศักยภาพของประชาชนให้ทันกับพลวัตการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ง่ายภาษีให้แก่ผู้มีรายได้น้อยกว่าเกณฑ์ที่กำหนดแบบมีเงื่อนไข

3. กลไกสร้างความยั่งยืน (Green Growth Engine) เป็นความสัมพันธ์ของการเชื่อมโยงระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ อันจะนำมาสู่เศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) ที่จะทำให้คนกับสิ่งแวดล้อมอยู่ด้วยกันอย่างยั่งยืน เครื่องยนต์นี้จะสามารถปลดล็อกเรื่องของความไม่ยั่งยืน เป้าหมายคือเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เชื่อว่าจะสามารถลดปัญหาเกี่ยวกับความไม่สมดุลของการพัฒนาได้ การสร้างความยั่งยืนได้โดยจะต้องมุ่งเน้นธุรกิจและการผลิตตลอดจนการใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การใช้พลังงานทดแทน ปรับแนวคิดจากเดิมที่คำนึงถึงความได้เปรียบเชิงต้นทุน (Cost Advantage) เป็นหลักมาสู่การคำนึงถึงประโยชน์ที่ได้จากการลดความสูญเสียที่เกิดขึ้นทั้งระบบ (Lost Advantage) ส่งเสริมให้ภาคเอกชนเป็นองค์กรที่คิดดีทำดี (Doing Good, Doing Well)

ทั้ง 3 กลไกดังกล่าวจะขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0 และปรับเปลี่ยนประเทศไทยให้ก้าวไปสู่ประเทศที่มีรายได้สูง มีการกระจายความมั่งคั่งอย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการเติบโตสีเขียว อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของการเป็นประเทศในโลกที่หนึ่งในศตวรรษที่ 21 นี้ ดังแสดงตามภาพที่ 5.5 และการเปลี่ยนผ่านจากประเทศไทย 3.0 สู่อำนาจประเทศไทย 4.0 ดังแสดงตามภาพที่ 5.6

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

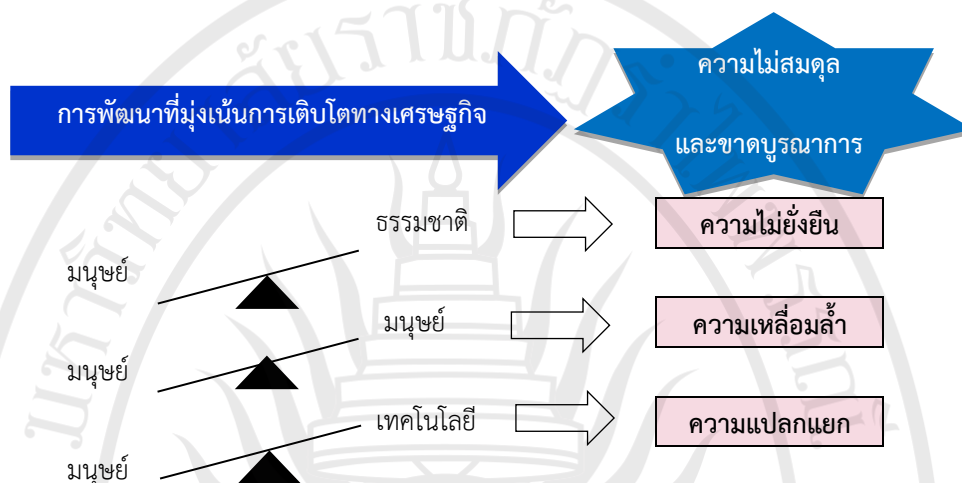
ภาพที่ 5.5 แสดงกลไกขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0 ด้วย 3 เครื่องยนต์หลัก
ที่มา : (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 2)

ภาพที่ 5.6 แสดงการเปลี่ยนผ่านจากประเทศไทย 3.0 สู่อประเทศไทย 4.0
ที่มา : (ปรับปรุงจาก สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 28)

กล่าวโดยสรุป ผลพวงของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดปัญหา กักตักรายได้ปานกลาง ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ปัญหาการพัฒนาไม่สมดุล ด้วยเหตุนี้ โมเดลการพัฒนา ของประเทศไทย 4.0 จึงได้วางอยู่บนหลักคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อันเป็นโมเดลการพัฒนา ที่สุวิทย์ เมษินทรีย์ (2560) (รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี-ในขณะนั้น) ได้กล่าวถึง ในการแสดงปฐกถาพิเศษ เรื่อง “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาที่ยั่งยืน : กระบวนทัศน์ การพัฒนาสู่ประเทศไทย 4.0” ความว่า “หลักคิดของประเทศไทย 4.0 ตั้งอยู่บนหลักปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยที่ผ่านมาระดับคิดของประเทศไทยไม่สมดุล เนื่องจากการพัฒนามุ่งเน้นมิติ ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว โดยละเลยมิติทางสังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนคุณค่าของความเป็นมนุษย์ อันเป็นกระบวนทัศน์การพัฒนาที่ผิดพลาด ซึ่งกระบวนทัศน์การพัฒนาที่ถูกต้องคือ การใช้ปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียงผ่านสิ่งที่เรียกว่า การพัฒนาที่สมดุล ทั้งในมิติของเศรษฐกิจ มิติทางสังคม และมิติ ทางสิ่งแวดล้อม ตลอดจนศักดิ์ศรีและภูมิปัญญามนุษย์ไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนี้ปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียง จะต้องพึ่งพาตนเองและการรวมกลุ่มอย่างมีพลัง เป็นสังคมที่เกื้อกูลและแบ่งปัน ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาในเชิงพลวัต คือ แนวคิดของการรู้จักพอ รู้จักเต็ม รู้จักแบ่งปันหลักคิดของเศรษฐกิจพอเพียงจึงได้ถอดรหัสมาใช้ในประเทศไทย 4.0 ทั้งในระดับปัจเจก และระดับประเทศ ดังตัวอย่างในประเทศไทย 3.0 ที่พึ่งพาเศรษฐกิจโลกมากเกินไป ดังนั้น ประเทศไทย 4.0 จึงนำแนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่าด้วยการสร้างความเข้มแข็งจากภายใน สร้างภูมิคุ้มกันและความเข้มแข็งภายในพร้อมกับการเชื่อมโยงกับประชาคมโลก ซึ่งได้มีการสรุป บทเรียนสำคัญของการไปลอกแบบทุนนิยมต่างประเทศโดยไม่ได้คำนึงถึงภูมิสังคม และสร้าง ความเข้มแข็งที่เพียงพอ จึงนำมาสู่ 3 บทเรียน ได้แก่ 1) การสร้างความไม่สมดุลระหว่างมนุษย์กับ ธรรมชาตินำไปสู่ความไม่ยั่งยืน 2) การสร้างความไม่สมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เกิดการเอาเปรียบ ภายใต้อระบบทุนนิยมที่เน้นการแข่งขัน ส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำ 3) การสร้างความไม่สมดุลระหว่าง

มนุษย์กับเทคโนโลยี นำมาสู่ความแปลกแยก นี่คือประเด็นปัญหาของระบบทุนนิยมแบบเดิม”
ดังแสดงตามแผนภาพ 5.7

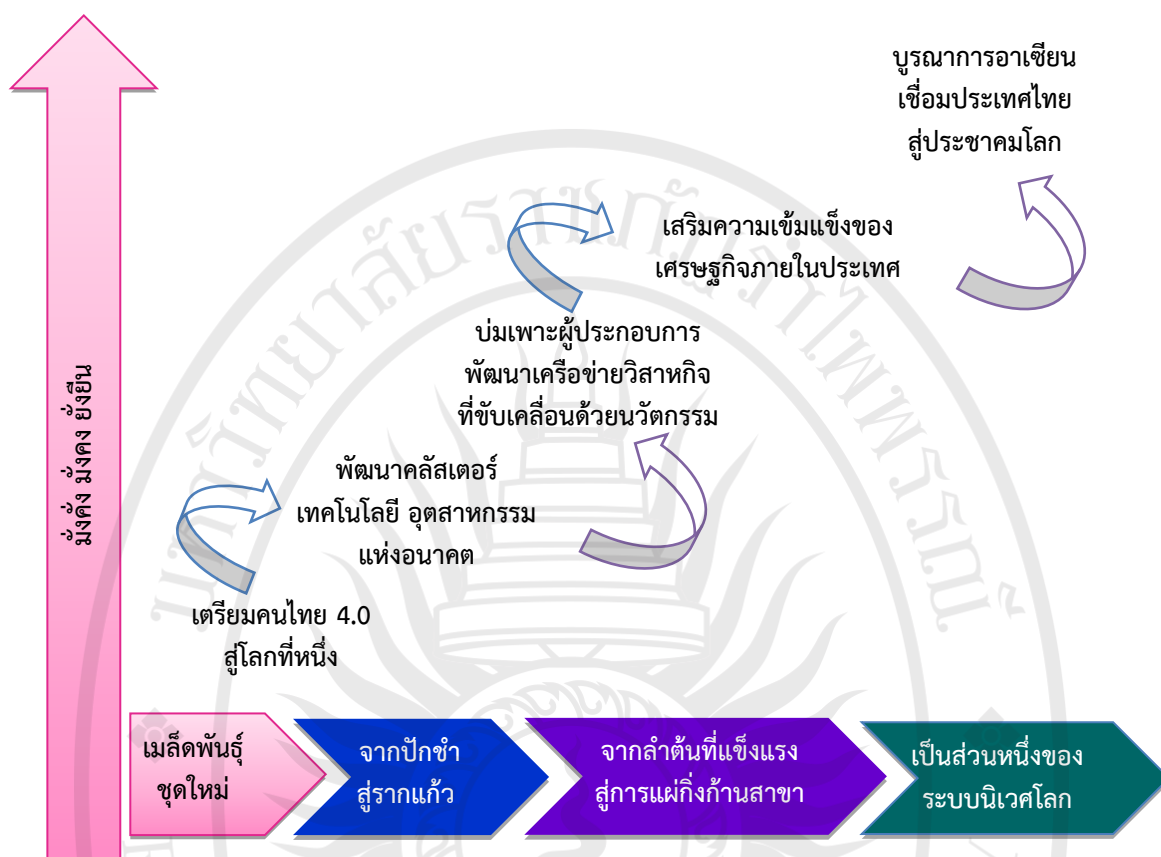

ภาพที่ 5.7 แสดงผลพวงของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ
ที่มา : (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 20)

วาระการขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0

รัฐบาลได้กำหนดทิศทางการพัฒนาโมเดล ประเทศไทย 4.0 บนหลักคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย 5 วาระ คือ 1) การเตรียมคนไทย 4.0 เพื่อก้าวสู่โลกที่หนึ่ง 2) การพัฒนาคลัสเตอร์เทคโนโลยีและอุตสาหกรรมแห่งอนาคต 3) บ่มเพาะผู้ประกอบการและพัฒนาวิสาหกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม 4) การเสริมความเข้มแข็งของเศรษฐกิจภายในประเทศ 5) การบูรณาการอาเซียนเชื่อมประเทศไทยสู่ประชาคมโลก โดยทั้ง 5 วาระ สามารถเชื่อมร้อยได้กับการเตรียมเมล็ดพันธุ์ชุดใหม่ การเปลี่ยนจากปักชำสู่รากแก้วที่แข็งแรง การมีลำต้นที่แข็งแกร่งสู่การแผ่กิ่งก้านสาขา และการเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศโลก (ภักดี รัตนมุขย์, 2561 ; สำนักโฆษกสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2560 ; กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560) สามารถพิจารณาได้ด้วยภาพที่ 5.8

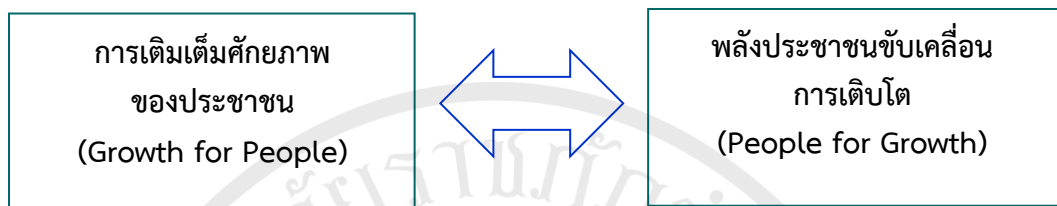
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 5.8 เปรียบเทียบหัววาระการขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0

ที่มา : (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560 : 20)

1. การเตรียมคนไทย 4.0 เพื่อก้าวสู่โลกที่หนึ่ง เปรียบเสมือนการเตรียมเมล็ดพันธุ์ใหม่ ก่อนนำไปปลูก ด้วยการบ่มเพาะการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในศตวรรษที่ 21 โดยการปรับเปลี่ยนในมิติต่าง ๆ ตั้งแต่การมีกรอบคิดที่เป็นสากล การเป็นคนไทยแห่งยุคดิจิทัล มีความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการสร้างสรรค์นวัตกรรม การพัฒนาคนและส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือการสร้างสรรค์สังคมที่มีความมั่นคงในทุกมิติ ตลอดจนการหลุดพ้นจากความเหลื่อมล้ำ ทั้งนี้จะต้องเริ่มจากการสร้างพลวัตการเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดการลงทุน การจ้างงาน การเติมเต็มศักยภาพของประชาชน (Growth for People) เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนการเติบโต (People for Growth) พร้อมกับนำพาประเทศไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน อย่างแท้จริง สามารถพิจารณาได้ด้วยภาพที่ 5.9

ภาพที่ 5.9 แสดงการเตรียมคนไทย 4.0 เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่มีความมั่นคงในทุกมิติ
ที่มา : (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2560 : 22)

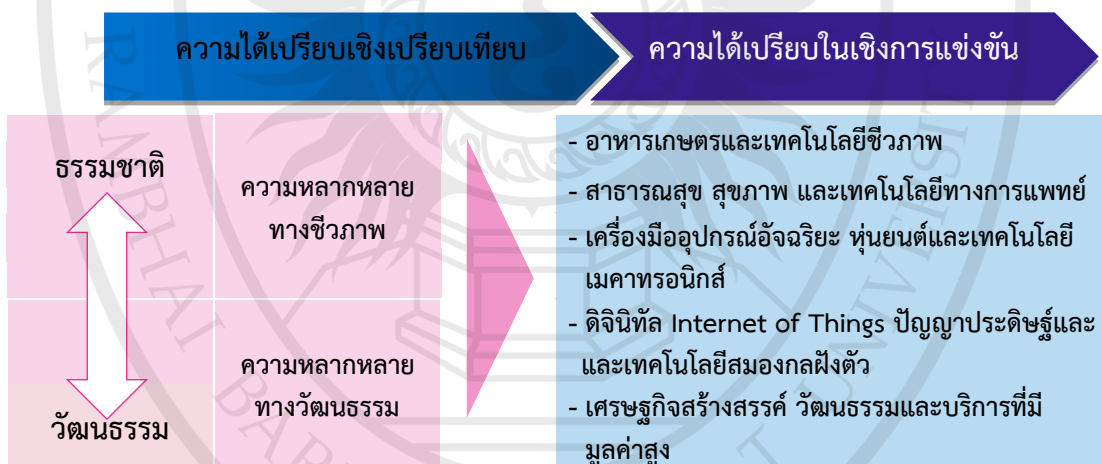
2. การพัฒนาคลัสเตอร์เทคโนโลยีและอุตสาหกรรมแห่งอนาคต นโยบายประเทศไทย 4.0 รัฐบาลได้เลือกการพัฒนา 10 อุตสาหกรรมแห่งอนาคต (ภายหลังเพิ่มเป็น 12 อุตสาหกรรมแห่งอนาคต) ภายใต้เป้าหมายหลักเพื่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง โดยปรับเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาเทคโนโลยีภายนอกมาสู่ระบบเศรษฐกิจที่เน้นการพัฒนาเทคโนโลยีของตนเอง ในระดับที่เหมาะสม ในขั้นตอนนี้เปรียบเสมือนกับการปักชำ สู่การมีรากแก้วของตนเอง นั่นคือการส่งเสริมอุตสาหกรรมที่ขับเคลื่อนด้วยความรู้ เทคโนโลยีและความคิดสร้างสรรค์ ทั้งนี้ 10 อุตสาหกรรมแห่งอนาคต ประกอบด้วย

2.1 การต่อยอดอุตสาหกรรมเดิม (The First S-Curve) ซึ่งมีฐานที่แข็งแกร่งอยู่แล้ว แต่จำเป็นต้องต่อยอดให้มีการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี รั้งสรณ์นวัตกรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม และสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก ประกอบด้วย 1) อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ (Next-Generation Automotive) 2) อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ (Smart Electronics) 3) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลุ่มรายได้ดีและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Affluent, Medical and Wellness Tourism) 4) การเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ (Agriculture and Biotechnology) 5) อุตสาหกรรมการแปรรูปอาหาร (Food for the Future)

2.2 การสร้างอุตสาหกรรมใหม่ (The New S-Curve) เพื่อพัฒนาขีดความสามารถให้มีศักยภาพเพื่อรองรับการแข่งขันในอนาคต ประกอบด้วย 1) อุตสาหกรรมหุ่นยนต์เพื่อการอุตสาหกรรม (Robotics) 2) อุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ (Aviation and Logistics) 3) อุตสาหกรรมเชื้อเพลิงชีวภาพและเคมีชีวภาพ (Biofuels and Biochemicals) 4) อุตสาหกรรมดิจิทัล (Digital) 5) อุตสาหกรรมการแพทย์ครบวงจร (Medical Hub) 6) อุตสาหกรรมการป้องกันประเทศ 7) อุตสาหกรรมพัฒนาคนและการศึกษา (อุตสาหกรรมที่ 6 และ 7 เพิ่มเข้ามาภายหลัง (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ., อุตสาหกรรมเป้าหมาย))

จาก 10 (ปัจจุบัน 12) อุตสาหกรรมแห่งอนาคต สู่ 5 กลุ่มเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมเป้าหมาย โดยเป้าหมายหลักของประเทศไทย 4.0 เป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจากปักชำไปสู่การมีรากแก้วของตนเอง ด้วยเหตุนี้ 12 อุตสาหกรรมแห่งอนาคต จะเป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจากระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอกมาสู่ระบบเศรษฐกิจที่เน้นการพัฒนาเทคโนโลยีของตนเองดังได้กล่าวแล้ว ประเทศไทย 4.0 จึงเป็นการพัฒนาเพื่อขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจ

ชุดใหม่ (New Engine of Growth) ที่ประเทศไทยมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) อยู่ 2 ด้าน คือ ความหลากหลายเชิงชีวภาพและความหลากหลายเชิงวัฒนธรรม ให้เป็นความได้เปรียบในเชิงแข่งขัน (Competitive Advantage) โดยเติมเต็มด้วยความคิดสร้างสรรค์ วิชาการ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี นวัตกรรม การวิจัยและพัฒนา ตามด้วยการต่อยอดจากความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบสู่ 5 กลุ่มเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมเป้าหมาย ประกอบด้วย 1) กลุ่มอาหาร เกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพ (Food, Agriculture & Bio-Tech) 2) กลุ่มสาธารณสุข สุขภาพ และเทคโนโลยีการแพทย์ (Health, Wellness & Bio-Med) 3) กลุ่มเครื่องมืออุปกรณ์อัจฉริยะ หุ่นยนต์ และเทคโนโลยีเมคาทรอนิกส์ (Smart Devices, Robotics & Mechatronics) 4) กลุ่มดิจิทัล เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตที่เชื่อมต่อกับอุปกรณ์ต่าง ๆ ปัญญาประดิษฐ์ (Digital, Artificial Intelligence & Embedded Technology) 5) กลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ วัฒนธรรม และบริการที่มีมูลค่าสูง (Creative, Culture & High Value Services) โดยทั้ง 5 กลุ่มเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมเป้าหมาย ในประเทศไทย 4.0 ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของ 12 อุตสาหกรรมแห่งอนาคต ทั้งนี้จะต้องเริ่มจากการพัฒนาตนเองก่อนเป็นหลัก จากนั้นจึงต่อยอดด้วยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากต่างประเทศ สำหรับการปรับเปลี่ยนความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบสู่ความได้เปรียบในเชิงแข่งขัน ดังได้แสดงไว้ตามภาพที่ 5.10

ภาพที่ 5.10 แสดงการปรับเปลี่ยน ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบสู่ความได้เปรียบในเชิงแข่งขัน
ที่มา : (ปรับปรุงจากกองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการ
ความรู้เพื่อสังคม, 2560 : 39)

3. บ่มเพาะผู้ประกอบการและพัฒนาวิสาหกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม เป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยประสิทธิภาพ มาสู่ระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม โดยการส่งเสริม สนับสนุนผู้ประกอบการให้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดมาสู่การสร้างมูลค่าและขับเคลื่อนนวัตกรรม โดยมีเป้าหมายแต่ละอาชีพที่เหมาะสมและสามารถเป็นจริงได้ คือ 1) เปลี่ยนจากเกษตรกรแบบดั้งเดิม (Traditional Farmer) สู่การเกษตรสมัยใหม่ที่เน้นการบริหารจัดการและเทคโนโลยี

(Smart Farmer) 2) ปรับเปลี่ยนวิสาหกิจแบบดั้งเดิม (Traditional SMEs) ทั้งขนาดกลางและขนาดย่อม สู่วิสาหกิจสมัยใหม่ (Smart Enterprise) 3) ปรับเปลี่ยนจากบริการแบบดั้งเดิม (Traditional Services) ไปสู่บริการที่มีมูลค่าสูง (High Value Service) โดยยกระดับธุรกิจที่มีศักยภาพอยู่แล้ว สู่ธุรกิจบริการมูลค่าสูง ด้วยความคิดสร้างสรรค์และเพิ่มคุณค่าด้วยนวัตกรรม 4) ส่งเสริมการพัฒนา ธุรกิจเกิดใหม่ที่มีศักยภาพสูง เพื่อทำหน้าที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทยในอนาคต พร้อมกับสร้าง ระบบนิเวศที่เหมาะสมกับสตาร์ทอัพในทุกด้าน

4. การเสริมความเข้มแข็งของเศรษฐกิจภายในประเทศ โดยการกระจายการเติบโตในระดับ ภูมิภาคอย่างทั่วถึง อันจะเป็นการเสริมฐานเศรษฐกิจของประเทศให้แข็งแกร่ง ในเวลาเดียวกัน จังหวัดต่าง ๆ จะต้องมีการกลไกและโครงสร้างที่เอื้อต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วย รัฐต้องส่งเสริม การจ้างงาน การลงทุนในภูมิภาค การกระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียม การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน พร้อมกับลดความเหลื่อมล้ำให้อยู่ในระดับที่รับได้ นอกจากนี้แล้ว เพื่อให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจภายในประเทศ ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ต้องมี โครงสร้างพื้นฐานและระบบตลาดที่แข็งแกร่ง มีมาตรฐานการดำเนินงานเดียวกัน มีฐานข้อมูล เชื่อมร้อยเครือข่ายทั้งกายภาพและดิจิทัล เพื่อใช้ประโยชน์บนแพลตฟอร์มเดียวกัน ตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับจังหวัด ระดับกลุ่มจังหวัดไปจนถึงระดับประเทศ

5. การบูรณาการอาเซียนเชื่อมประเทศไทยสู่ประชาคมโลก การเปลี่ยนแปลงกระแสโลกสู่ ศตวรรษที่ 21 เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ทั้งในเรื่องของ Globalization, Digitalization Urbanization, Individualization ฯลฯ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในมิติของภูมิเศรษฐศาสตร์โลก ภูมิรัฐศาสตร์ ซึ่งส่งผลต่อนโยบายต่างประเทศ นโยบายการค้าและการลงทุน ตลอดจนรูปแบบการค้า การลงทุนของภาคเอกชนในระบบเศรษฐกิจโลก การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจโลกในอีก 30-40 ปี นับจากนี้ จะเกิดการเปลี่ยนแปลงชั่วอำนาจทางทางเศรษฐกิจจากโลกตะวันตกมาสู่ตะวันออก โดยเฉพาะประเทศในบริเวณสามเหลี่ยมของเอเชียที่เรียกว่า เดอะ นิว ยูไนเต็ สเตท ออฟ เอเชีย (The New United States of Asia) ประกอบด้วยภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีน ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ เอเชียใต้นาโดยอินเดีย ทั้งนี้ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะเป็นพลัง ขับเคลื่อนร่วมกันในอาเซียน ดังนั้น ประเทศไทยจำเป็นต้องสร้างกรอบยุทธศาสตร์ที่ชัดเจนเพื่อรองรับ การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นนี้

ขณะเดียวกัน จำเป็นต้องสร้างยุทธศาสตร์การค้าและการลงทุนแบบใหม่ ภายใต้นโยบาย ประเทศไทย 4.0 โดยยกระดับความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบเป็นความได้เปรียบเชิงแข่งขัน และ มุ่งหมายให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางธุรกิจของภูมิภาคเอเชีย โดยมียุทธศาสตร์ที่สำคัญ 4 ยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกัน คือ 1) ส่งเสริมให้บริษัทข้ามชาติจัดตั้งบริษัทการค้าระหว่างประเทศ ในประเทศไทยและสำนักงานใหญ่ข้ามประเทศ 2) การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก 3) การพัฒนาคลัสเตอร์อุตสาหกรรม 4) การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษบริเวณชายแดน ดังนั้นจะต้อง เตรียมความพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของโลกและกำหนดยุทธศาสตร์เชื่อมร้อยกับประเทศสมาชิก ในอาเซียน เพื่อสร้างความได้เปรียบในการพัฒนาเศรษฐกิจและโอกาสในการค้า

กล่าวโดยสรุปแล้ว พลวัตของเศรษฐกิจไทยที่ผ่านมาก่อนที่จะมาเป็นโมเดลหรือนโยบาย ประเทศไทย 4.0 เกิดจากผลพวงของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยละเลยมิติ

ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ผลก็คือเกิดกับดักประเทศรายได้ปานกลาง กับดักความเหลื่อมล้ำ และกับดักการพัฒนาไม่สมดุล เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว จำเป็นต้องใช้โมเดลการพัฒนาเศรษฐกิจแนวใหม่ที่เรียกว่า ประเทศไทย 4.0 อันเป็นโมเดลเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนเทคโนโลยีและนวัตกรรม เพื่อนำประเทศไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน สามารถก้าวข้ามทั้ง 3 กับดัก ดังได้กล่าวแล้ว

5.2.3 อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

การศึกษาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่า การขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ในฐานะที่เป็นโครงการภายใต้กรอบนโยบายว่าด้วยยุทธศาสตร์ชาติและประเทศไทย 4.0 นั้น ได้รับอิทธิพลจากอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์พัฒนาบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เด่นชัดในที่นี้ก็คือ การพยายามใช้กลไกตลาดในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยอาศัยมาตรการที่สำคัญคือ การผ่อนคลายนโยบาย (Deregulation) เช่น การละเว้นกฎหมายปกติเพื่อให้การดำเนินงานเกิดความคล่องตัว การร่วมทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน โดยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (Public Private Partnership) เป็นต้น โดยผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงมาตรการที่สำคัญที่มีผลต่อการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก รายละเอียดมีดังนี้

ตามที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 4 ถึงเบื้องหลังการจัดตั้งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เกิดจากปัญหาการลงทุนจากต่างประเทศที่เพิ่มขึ้นล่าช้าต่อเนื่องหลายปี การส่งออกชะลอตัวลง ส่งผลให้การขยายตัวของเศรษฐกิจไทยในอัตราที่ลดลงต่อเนื่องยาวนาน ขณะเดียวกันผลพวงของการพัฒนาที่ผ่านมาเกิดปัญหากับดักประเทศรายได้ปานกลาง กับดักความเหลื่อมล้ำ และกับดักการพัฒนาไม่สมดุล กับดักเหล่านี้เป็นปัจจัยผลักดันให้รัฐต้องเร่งหาทางฟื้นฟูการลงทุนในอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพสูงหรือรู้จักกันในนามอุตสาหกรรม 4.0 เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทยให้กลับไปขยายตัวได้ในอัตราประมาณร้อยละ 5 และเพื่อให้การเติบโตบรรลุเป้าหมาย รัฐบาลจึงได้จัดตั้งโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจและยกระดับศักยภาพในการแข่งขัน (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561 ; อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2560 : 66)

เป้าหมายดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของคณิต แสงสุพรรณ เลขาธิการคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ในรายการคนไทยจะได้ประโยชน์จาก EEC อย่างไร “..ประเทศไทยในช่วง 12-14 ปีที่ผ่านมา ประสบปัญหาทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ อัตราการลงทุนต่ำ ความสามารถในการแข่งขันสู้มาเลเซียและสิงคโปร์ไม่ได้ กำลังจะแพ้อินโดนีเซียและเวียดนาม หากทำเรื่อง EEC และอุตสาหกรรมเป้าหมาย และถ้าสามารถลงทุนใหม่ได้ปีละ 300,000 ล้านบาท จะสามารถขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศไทยจากร้อยละ 3 ให้เติบโตได้ร้อยละ 4.5-5 ทั้งนี้หากจะก้าวข้ามประเทศกับดักรายได้ปานกลาง จะต้องเติบโตร้อยละ 5 เป็นอย่างน้อย...” (นครินทร์ วงกิจไพบูลย์, 2562) จากคำสัมภาษณ์พิเศษดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดการพัฒนากระแสหลักที่ยังคงมุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยังคงเป็นเป้าหมายหลัก ภายใต้กระบวนการสะสมทุนในระบบทุนนิยม บนฐานคิดที่ว่าการพัฒนาคือการเติบโต

โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก มีชื่อเรียกเป็นทางการตามกฎหมายว่าเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เป็นนโยบายหลักของรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ที่กำหนด

ไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่มุ่งไปสู่เป้าหมายให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน เพื่อก้าวสู่ประเทศพัฒนาแล้ว (ชัยยนต์ ประดิษฐศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 3) ขณะเดียวกันระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็ได้ถูกกำหนดบทบาทให้เป็นพื้นที่เศรษฐกิจชั้นนำเพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมาย ยุทธศาสตร์การแข่งขันและยกระดับคุณภาพของประเทศในทุกภาคส่วน ตลอดจนพัฒนาประเทศสู่การเป็นประเทศที่มีรายได้สูงภายใต้ยุทธศาสตร์ “ประเทศไทย 4.0” ให้เป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา ซึ่งจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคการผลิตและภาคบริการ บนฐานของเทคโนโลยีสมัยใหม่และนวัตกรรม โดยเน้นการพัฒนาใน 12 อุตสาหกรรมเป้าหมาย ทั้งนี้ ยังคงมุ่งเน้นการพัฒนาเชิงพื้นที่ใน 3 จังหวัดภาคตะวันออก ได้แก่ ระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา ซึ่งแผนการพัฒนาจะให้ความสำคัญในการพัฒนาพื้นที่ทั้งทางกายภาพและทางสังคม เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2564) กล่าวได้ว่า โครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เปรียบเสมือนตัวจักรใหม่ในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (New Engine of Growth) ซึ่งมีการคาดการณ์จากกลไกรัฐว่าหากสามารถขับเคลื่อนโครงการฯ ได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561-2580 อัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศจะเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 5.04 ต่อปี และอัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมของพื้นที่ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 6.30 ต่อปี ขณะเดียวกัน จะมีการจ้างงานเพิ่มขึ้น 1.3 ล้านคน (ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2564 : 91)

เพื่อแสดงให้เห็นถึงการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จำเป็นต้องแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นมาและกรอบแนวคิดในการพัฒนา ดังนี้

22 กันยายน 2558 คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษในรูปแบบคลัสเตอร์ โดย Super Cluster เป็นคลัสเตอร์สำหรับกิจการที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงและอุตสาหกรรมแห่งอนาคต

17 พฤศจิกายน 2558 คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบข้อเสนอ 10 อุตสาหกรรมเป้าหมาย: กลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจ (New Engine of Growth) แบ่งเป็น 1) การต่อยอด 5 อุตสาหกรรมเดิมที่มีศักยภาพ (First S-Curve) และ 2) การเติม 5 อุตสาหกรรมอนาคต (New S-Curve) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559 : 1)

20 เมษายน 2559 คณะกรรมการบริหารการพัฒนาพื้นที่ในเขตพัฒนาพิเศษ มีมติเห็นชอบแนวทางการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจการลงทุนพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยให้ชื่อว่า “ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก” (Eastern Economic Corridor : EEC)

28 มิถุนายน 2559 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบตามที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) เสนอโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor Development) และมอบหมายให้รองนายกรัฐมนตรี (นายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์) ร่วมกับกระทรวงคมนาคม กองทัพอากาศ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดทำแผนรายละเอียดโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก และคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2560 เห็นชอบหลักการของแผนฯ พร้อมอนุมัติงบกลางปี 2560 จำนวน 6,992.67 ล้านบาท

22 กรกฎาคม 2559 คณะกรรมการบริหารการพัฒนาพื้นที่ในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เห็นชอบร่างพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก

17 มกราคม 2560 หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ออกคำสั่งที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก กำหนดมาตรการการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก ก่อนการบังคับใช้ของร่างพระราชบัญญัติพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เพื่อให้ การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมโดยเร็ว โดยแต่งตั้ง

- 1) คณะกรรมการนโยบายระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน
- 2) คณะกรรมการบริหารการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวง อุตสาหกรรมเป็นประธาน
- 3) สำนักงานเพื่อการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

14 พฤษภาคม 2561 พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา มีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2561 และได้เปลี่ยนชื่อสำนักงาน เพื่อการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นสำนักงานนโยบายเขตพัฒนาพิเศษ ภาคตะวันออก (สกพอ.) และมาตรา 29 กำหนดให้ สกพอ. จัดทำนโยบายและแผนภาพรวมเพื่อการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก แผนการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาพรวม แผนพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค แผนการดำเนินงาน และแผนการให้บริการภาครัฐแบบเบ็ดเสร็จ ครบวงจร พร้อมทั้งกำหนดหน่วยของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อรับผิดชอบการดำเนินงาน (สำนักงาน คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561)

อย่างไรก็ตาม หลังพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 ประกาศใช้ สำนักงานคณะกรรมการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.) ได้จัดทำตามแผนภาพรวมเพื่อ การพัฒนา เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการต่อ ทั้งนี้ ตามแผนภาพรวมได้กำหนดวิสัยทัศน์ให้...

“เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เป็นต้นแบบพัฒนาเชิงพื้นที่ที่สมบูรณ์แบบ ช่วยผลักดัน การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภายใต้ต้นนโยบายไทยแลนด์ 4.0 และให้ประเทศไทยก้าวขึ้นสู่ ระดับประเทศพัฒนาโดยเร็วที่สุด”

โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ส่งเสริมการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมถึง การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

2. ให้มีโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภคที่มีประสิทธิภาพและมีความต่อเนื่อง เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ประชาชนสามารถเข้าถึงได้โดยสะดวก

3. พัฒนาเมืองให้น่าอยู่และมีความทันสมัย เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยอย่างสะดวก ปลอดภัย เข้าถึงได้โดยทั่วหน้า สามารถประกอบกิจการได้อย่างมีคุณภาพ ตลอดจนยกระดับคุณภาพ ชีวิตของประชาชนในพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก

4. สร้างเสริมบทบาทของประเทศไทยในฐานะประตูของภูมิภาคเอเชีย

ภายใต้วิสัยทัศน์และวัตถุประสงค์ดังกล่าว ได้มีการกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. เป้าหมายระดับประเทศ เป็นพื้นที่แรกที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็น ระบบ โดยมีกฎหมายและองค์การดำเนินการ ตลอดจนภารกิจที่ชัดเจน เพื่อเป็นตัวอย่างของการพัฒนา

พื้นที่อื่น ๆ ในอนาคต การขยายตัวของรายได้ประชาชาติไม่น้อยกว่าร้อยละ 5 ต่อปี นำเทคโนโลยีมาใช้ประโยชน์ในการสร้างรายได้และสร้างความสะดวกให้กับคนไทยในทุกระดับ

2. เป้าหมายระดับเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง) ระยะ 5 ปีแรกจะยกระดับการลงทุนในทุกด้านไม่ต่ำกว่า 1.5 ล้านล้านบาท เพื่อให้เกิดฐานเทคโนโลยีใหม่ของประเทศ ตลอดจนพัฒนาคน ความรู้และเทคโนโลยี ให้ก้าวทันโลกอนาคต

3. เป้าหมายระดับจังหวัด ให้จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นเมืองนำอยู่และศูนย์กลางโลจิสติกส์เพื่อเชื่อมโยงภาคตะวันออกกับประเทศเพื่อนบ้าน อาทิ ลาว กัมพูชา และจีน ภายใน 10 ปี จังหวัดชลบุรี จะเป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงคุณภาพและการศึกษา เป็นศูนย์กลางทางการเงิน และการวิจัยและพัฒนาภายใน 10 ปี สุดท้ายจังหวัดระยอง จะเป็นเมืองนวัตกรรม การวิจัยและพัฒนา รวมถึงการท่องเที่ยวเกษตรภายใน 10 ปี

โดยมีกรอบระยะเวลาดำเนินการพัฒนาตามเป้าหมาย 3 ระยะคือ ระยะเร่งด่วน (พ.ศ. 2560-2561) ระยะปานกลาง (พ.ศ. 2562-2564) ระยะถัดไป (พ.ศ. 2565 เป็นต้นไป) ทั้งนี้แนวทางการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ประกอบด้วย 6 แนวทางหลัก ดังนี้

1. พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค โดยเฉพาะการเชื่อมโยงระบบคมนาคมขนส่งต่อเนื่องหลายรูปแบบ (Multi Model Transport) ไร้รอยต่อ (Seamless) ทั้งทางถนน ทางน้ำ และทางอากาศ รวมทั้งระบบโลจิสติกส์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเชื่อมโยงพื้นที่เศรษฐกิจหลักของเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน โดยยกระดับความสามารถของระบบโลจิสติกส์ในการขนส่งสินค้าทั้งทางถนน รถไฟเชื่อมโยงท่าเรือแหลมฉบังกับพื้นที่เศรษฐกิจอื่น ๆ ของประเทศ ซึ่งมีโครงการหลัก ๆ ได้แก่ การยกระดับท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 การยกระดับท่าเรือมาบตาพุด ระยะที่ 3 การพัฒนารถไฟทางคู่เชื่อม 3 ท่าเรือ (แหลมฉบัง มาบตาพุด และจุกเสม็ด) การพัฒนาถนนทางหลวงและทางหลวงพิเศษ การยกระดับสนามบินอู่ตะเภา พัฒนาระบบรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน นอกจากนี้ ยังพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ให้มีความเพียงพอต่อความต้องการของภาคอุตสาหกรรม การค้าและบริการ โดยเฉพาะไฟฟ้าและแหล่งน้ำดิบ เป็นต้น

2. การพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงและนวัตกรรม เพื่อปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจสู่อุตสาหกรรมที่มีมูลค่าสูง ตลอดจนการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีขั้นสูงเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อสะสมทุนเทคโนโลยีและเป็นฐานในการพัฒนาต่อยอดต่อไป พร้อมกับให้สิทธิพิเศษจูงใจผู้ลงทุน เพื่อรัฐจะได้กำกับ บริหาร ติดตาม พัฒนาศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ ตลอดจนประกาศเขตส่งเสริมพิเศษในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมที่ได้มีการควบคุมคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ได้มาตรฐาน

3. การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อยกระดับการท่องเที่ยวสู่การท่องเที่ยวระดับโลกอย่างยั่งยืน รองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มธุรกิจ กลุ่มรายได้ดี และกลุ่มเชิงคุณภาพ โดยยกระดับแหล่งท่องเที่ยวแนวคิดเชิงสร้างสรรค์และนวัตกรรม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวหลัก พัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวและธุรกิจต่อเนื่องทั้งระบบ

4. การพัฒนาบุคลากรการศึกษา การวิจัย เทคโนโลยีและนวัตกรรม เพื่อผลิตบุคลากรและงานวิจัยให้สอดคล้องกับความต้องการของอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดฐานความรู้ เทคโนโลยี งานวิจัยที่มีประสิทธิภาพสำหรับอุตสาหกรรมขั้นสูง เตรียมบุคลากรในทุกระดับเพื่อรองรับเศรษฐกิจ

แบบดิจิทัล โดยรัฐสนับสนุนและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่มีความหลากหลายเพื่อให้เกิดนวัตกรรมชั้นนำ อันจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างสุขภาวะที่ดีอย่างยั่งยืน

5. การพัฒนาเมืองใหม่อัจฉริยะน่าอยู่ มหานครการบินตะวันออกและศูนย์กลางการเงิน เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมของเมืองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี สนับสนุนนวัตกรรม กิจกรรมที่สร้างมูลค่า พัฒนาให้เกิดกิจกรรมธุรกิจอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบิน อากาศยาน โลจิสติกส์ และธุรกิจภายในสนามบินอุตะเถา จัดตั้งสำนักงานและพัฒนาเมืองใหม่อัจฉริยะ นำร่องโดยนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพ ทั้งในเรื่องบริหารจัดการเมือง ธุรกิจทางการเงิน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัย สังคมมีคุณภาพ มีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมถึงการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้มีการจ้างงานในพื้นที่

6. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านดิจิทัล สนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมต่าง ๆ เพื่อรองรับพื้นที่เศรษฐกิจหลัก พื้นที่เมืองอัจฉริยะและสถาบันศึกษา การท่องเที่ยว รวมทั้งการค้นคว้าและวิจัย ตลอดจนยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่อุตสาหกรรมเป้าหมายที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง พัฒนาระบบอินเทอร์เน็ตที่มีคุณภาพ เป็น Enabling Factor และความต้องการของธุรกิจอุตสาหกรรมให้สามารถแข่งขันได้ในระยะยาว และเป็นจุดดึงดูดการลงทุนของบริษัทชั้นนำทั่วโลก ซึ่งจะสร้างความเข้มแข็งในระยะยาวของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561)

นอกจาก 6 แนวทางหลักที่กล่าวแล้ว ยังมีแผนสนับสนุนการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก อาทิ แผนสิ่งแวดล้อม แผนพัฒนาแหล่งน้ำ แผนพัฒนาการเกษตร แผนพัฒนาสาธารณสุข เป็นต้น โดยเป็นแผนที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องซึ่งรับผิดชอบโดยตรงเป็นผู้ดำเนินการ ทั้งนี้ จะต้องนำโครงการมาพิจารณาเชื่อมโยงอย่างบูรณาการกับแผนภาพรวมและแผนปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561)

อีอีซี กับ 12 อุตสาหกรรมเป้าหมายและทิศทางการผลิตในอนาคต

ในการขับเคลื่อนประเทศไทย 4.0 เป้าหมายสำคัญคือการกำหนดทิศทางภาคเศรษฐกิจใหม่ที่จะสามารถเป็นแกนนำให้การลงทุนและพัฒนาเทคโนโลยีของประเทศเป็นไปในทิศทางเดียว ตั้งแต่นโยบายการผลิตของภาครัฐ การดำเนินธุรกิจของภาคธุรกิจ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน บริการสาธารณสุข โภค สาธารณูปการ การศึกษา การวิจัยและพัฒนา รวมทั้งการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบให้ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน โดยรัฐบาลได้เลือก 10 อุตสาหกรรมเป้าหมาย (ภายหลังเพิ่มอีก 2 เป้าหมายเป็น 12 เป้าหมาย) ให้เป็นอุตสาหกรรมนำภายใต้การขับเคลื่อนด้วยประเทศไทย 4.0 ทั้งนี้ 10 (12) อุตสาหกรรมเป้าหมายได้กำหนดถึงความเป็นไปได้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม

1. การต่อยอดอุตสาหกรรมเดิม (First S-Curve) เนื่องจากประเทศไทยมีฐานการผลิตดีอยู่แล้ว การปรับเปลี่ยนการผลิตโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ จะสามารถยกระดับการผลิตไปสู่ผลิตภัณฑ์ใหม่ที่เป็นความต้องการในอนาคต และเข้าสู่การขยายตัวต่อไปภายใต้การเปลี่ยนแปลงของโลก หากไม่เปลี่ยนแปลง อาจประสบปัญหาและความสามารถในการแข่งขัน ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อ

ทั้งอุตสาหกรรม ผู้ประกอบการ คนทำงาน ตลอดจนเศรษฐกิจของประเทศได้ใหม่ที่สุด ทั้งนี้การต่อยอด 5 อุตสาหกรรมเดิม ประกอบด้วย 1) อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ (Next-Generation Automotive) 2) อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ (Smart Electronics) 3) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพ และการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Affluent, Medical and Wellness Tourism) 4) อุตสาหกรรมการเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ (Agriculture and Biotechnology) 5) อุตสาหกรรมอาหารแห่งอนาคต (Food for the Future)

2. การเติม 7 อุตสาหกรรมแห่งอนาคต (New S-Curve) เป็นอุตสาหกรรมใหม่ที่ประเทศไทยมีศักยภาพในการแข่งขันและมีผู้สนใจลงทุน โดยรัฐวางแผนให้เป็นกลไกหลักสำหรับขับเคลื่อนเศรษฐกิจในอนาคต และเป็นเครื่องมือในการผลักดันให้ประเทศไทยก้าวสู่ยุทธศาสตร์ “ประเทศไทย 4.0” ประกอบด้วย 1) อุตสาหกรรมหุ่นยนต์เพื่อการอุตสาหกรรม (Robotics) 2) อุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ (Aviation and Logistics) 3) อุตสาหกรรมเชื้อเพลิงชีวภาพ และเคมีชีวภาพ (Biofuels and Biochemicals) 4) อุตสาหกรรมดิจิทัล (Digital) 5) อุตสาหกรรมการแพทย์ครบวงจร (Medical Hub) 6) อุตสาหกรรมป้องกันประเทศ (National Defense) 7) อุตสาหกรรมพัฒนาคนและการศึกษา (Workforce Development & Education) (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561)

จาก 12 อุตสาหกรรมแห่งอนาคตสู่ 5 กลุ่มเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมเป้าหมาย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เป้าหมายหลักของประเทศไทย 4.0 เพื่อที่จะเป็นพลังขับเคลื่อนระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ภายใต้ 10 (12) อุตสาหกรรมแห่งอนาคต ด้วยรัฐบาลต้องการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอก สู่ระบบเศรษฐกิจที่เน้นการพัฒนาเทคโนโลยีของตนเองในระดับที่เหมาะสม ประเทศไทย 4.0 จึงเป็นการพัฒนาเครื่องยนต์เพื่อขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจชุดใหม่ด้วยการปรับเปลี่ยนความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบให้เป็นความได้เปรียบในเชิงแข่งขัน ด้วยการเติมเต็มวิทยาการ ความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี รวมถึงการวิจัยและพัฒนาแล้วต่อยอดความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบเป็น 5 กลุ่มเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมเป้าหมาย ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

การพิจารณาแผนภาพรวมของการพัฒนาระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561) ผู้วิจัยจะได้จำแนกประเภทหลักของการพัฒนาในพื้นที่ระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้แก่ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมาย ประกอบด้วย 1) โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน 2) โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก 3) โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาตาพุด ระยะที่ 3 4) โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 5) โครงการศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานอู่ตะเภา ประเภทต่อมา คือ เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ มี 2 รูปแบบคือ 1) เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการอุตสาหกรรม 2) เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการพิเศษ หลังจากนั้นผู้วิจัยทำการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ภายใต้กรอบของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ตามหัวข้อและรายละเอียดดังนี้

5.2.3.1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

5.2.3.2 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

5.2.3.3 บทบาทและข้อจำกัดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

5.2.3.1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

อีอีซี ได้วางยุทธศาสตร์เพื่อทำภารกิจสำคัญ 3 ประการ คือ 1) เป็นสนามบินกรุงเทพฯ แห่งที่ 3 (อู่ตะเภา) เชื่อมสนามบินดอนเมืองและสุวรรณภูมิด้วยรถไฟความเร็วสูง 2) เป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมท่องเที่ยว อุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ (Logistics & Aviation) ของอีอีซี 3) เป็นเมืองท่าที่สำคัญ เชื่อมโยงขยายกรุงเทพไปทางตะวันออก ทั้งทางน้ำ ทางบก และทางอากาศ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) สำหรับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ อีอีซีมีโครงการขนาดใหญ่ใช้เงินลงทุนจำนวนมาก ลักษณะของการลงทุนจึงเป็นรูปแบบของการร่วมทุนระหว่างรัฐและเอกชน (PPP) ประกอบด้วยโครงการต่าง ๆ ดังนี้

1. โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน
2. โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก
3. โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3
4. โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3
5. โครงการศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานอู่ตะเภา ซึ่งรายละเอียดของแต่ละโครงการ

มีดังนี้

1. โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน ด้วยนโยบายพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (EEC) เห็นความสำคัญของการนำท่าอากาศยานอู่ตะเภามาใช้ประโยชน์ เพื่อลดความแออัดของสนามบินสุวรรณภูมิและดอนเมือง โดยให้สนามบินอู่ตะเภาเป็นเมืองการบินภาคตะวันออก และเป็นประตูเชื่อมโลกกับ อีอีซี พร้อมกับศูนย์ซ่อมอากาศยานทันสมัย ด้วยเหตุผลดังกล่าว จำเป็นต้องมีรถไฟความเร็วสูงเชื่อมอู่ตะเภากับสนามบินหลักและพื้นที่ใจกลางธุรกิจของกรุงเทพฯ เพื่อให้ผู้โดยสารเดินทางหากันได้อย่างไร้รอยต่อภายใน 1 ชั่วโมง ดังนั้น สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ร่วมกับการรถไฟแห่งประเทศไทย และที่ปรึกษา จึงได้ศึกษาและเสนอหลักการร่วมลงทุนภาครัฐและเอกชน (Public Private Partnership : PPP) โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน ต่อคณะกรรมการนโยบาย อีอีซี เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561 จนได้รับอนุมัติหลักการและได้รับความเห็นชอบจาก คณะรัฐมนตรีในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2561 นำไปสู่การประกาศเชิญชวนขายเอกสารคัดเลือกเอกชนฯ โดยมีผู้สนใจซื้อเอกสารโครงการ 31 ราย จาก 7 ประเทศ ต่อมาเมื่อมีเอกชนยื่นข้อเสนอโครงการฯ 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มกิจการร่วมค้าบีเอสอาร์ (กลุ่ม BSR) 2) กลุ่มกิจการร่วมค้า บริษัท เจริญโภคภัณฑ์โฮลดิ้ง จำกัด และพันธมิตร (กลุ่ม CPH) (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2562)

ผู้ชนะการประมูลโครงการ คือ บริษัท เจริญโภคภัณฑ์โฮลดิ้ง จำกัด และ พันธมิตร (กลุ่ม CPH) ประกอบด้วย ประกอบด้วย China Railway Construction Corporation Limited จากสาธารณรัฐประชาชนจีน บมจ.ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ บมจ.อิตาเลียนไทย ดีวีลอปเมนต์ และ บมจ.ช.การช่าง ซึ่งได้มีการจัดตั้ง บริษัท เอเชีย เอราวัณ จำกัด (เดิมคือ บริษัท รถไฟความเร็วสูงสายตะวันออกเชื่อมสามสนามบิน จำกัด (Eastern High-Speed Rail Linking Three Airport Co.,Ltd) โดยมีการลงนามสัญญา ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล โดยพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี เป็นประธานในพิธี ลงนามสัญญาร่วมลงทุน โครงการมีมูลค่า การลงทุนกว่า 224,544 ล้านบาท โดยมีกรอบเงินที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติ 119,425 ล้านบาท และเอกชนเสนอกรอบเงินการลงทุน 117,226 ล้านบาท ภายใต้สัญญาร่วมลงทุน 50 ปี เมื่อครบ สัญญา 50 ปี ทรัพย์สินทั้งหมดจะเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ (บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จำกัด, 2562) โดยมีผลตอบแทนโครงการ ดังนี้ 1) ลดต้นทุนโลจิสติกส์ของประเทศ 2) การถ่ายทอดเทคโนโลยีขั้นสูง 3) ทรัพย์สินทั้งหมดตกเป็นของรัฐหลังสิ้นสุดสัญญา 4) ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ 50,900 ล้านบาท (IRR ร้อยละ 14.2) สำหรับผลประโยชน์ที่ภาครัฐจะได้รับ ประกอบด้วย 1) รายได้จากค่าเช่าที่ 2) รายได้ค่าให้สิทธิ ARL 3) ส่วนแบ่งรายได้ค่าโดยสาร 4) รายได้จากภาษี โดยตามแผนจะเปิด ให้บริการปี พ.ศ. 2567 (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

กล่าวได้ว่า โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน ดอนเมือง- สุวรรณภูมิ-อุตะเถา ถือได้ว่าเป็นโครงการพื้นฐานหลัก ในการพัฒนาโครงการเขตพัฒนาพิเศษ ภาคตะวันออก ให้มีผลเป็นรูปธรรม และยกระดับความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ควบคู่ไปกับการส่งเสริมอุตสาหกรรมเป้าหมาย ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยต่อไป ในอนาคต ตลอดจน เป็นกุญแจสำคัญในการยกระดับเศรษฐกิจไทยตามนโยบาย ประเทศไทย 4.0 ซึ่งจะเปิดโอกาสให้คนไทยได้เรียนรู้วิธีการทำงานในรูปแบบใหม่ ๆ และการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ บุคลากรได้รับการพัฒนาให้มีความเชี่ยวชาญสูงขึ้น และยกระดับศักยภาพให้สามารถแข่งขันกับ นานาประเทศได้ ขณะเดียวกันยังเป็นโครงการสำคัญที่ช่วยส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ ในภาคตะวันออก และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ เกิดการพัฒนาเมืองโดยรอบสถานี นำความเจริญสู่ชุมชน เกิดการกระจายรายได้ให้ประชาชนในพื้นที่ มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ประมาณ 650,000 ล้านบาท นอกจากนี้แล้ว ยังก่อให้เกิดการจ้างงานในช่วงก่อสร้างมากถึง 16,000 อัตรา และการจ้างงานในธุรกิจเกี่ยวเนื่องมากกว่า 100,000 อัตรา ใน 5 ปีข้างหน้า (บริษัท รถไฟความเร็วสูงสายตะวันออกเชื่อมสามสนามบิน จำกัด, 2565)

ทั้งนี้ ได้มีการลงนามสัญญาร่วมลงทุน เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2562 ซึ่งต่อมา ได้มีการปรับมูลค่าการลงทุนทั้งโครงการ 276,561 ล้านบาท โดยภาครัฐลงทุน 159,938 ล้านบาท ภาคเอกชนลงทุน 116,623 ล้านบาท โดยได้ปรับแผนแล้วเสร็จพร้อมเปิดดำเนินการในปี 2569 (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

2. โครงการพัฒนาสนามบินอุตะเถาและเมืองการบินภาคตะวันออก (Airport City) ถือเป็นหนึ่งในโครงการโครงสร้างพื้นฐานหลักสำคัญของ อีอีซี มีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับ สนามบินอุตะเถาเป็นสนามบินนานาชาติเชิงพาณิชย์หลักแห่งที่ 3 และธุรกิจต่อเนื่อง ตลอดจน เป็นเขตส่งเสริมเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อรองรับการขยายตัวของพื้นที่ อีอีซี โดย

เชื่อมโยงการขนส่งผู้โดยสารกับสนามบินสนามบินสุวรรณภูมิ และดอนเมือง ส่งผลให้ทั้ง 3 สนามบินสามารถรองรับผู้โดยสารรวมกันได้มากถึง 200 ล้านคนต่อปี นอกจากนี้โครงการฯ จะทำให้เกิดศูนย์กลางการพัฒนาธุรกิจเป้าหมาย โดยเฉพาะการเป็น ศูนย์กลางอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และ Logistics & Aviation ตลอดจนการเป็นศูนย์กลางของมหานครการบินภาคตะวันออก ครอบคลุมการพัฒนาพื้นที่เมือง ประมาณ 30 ก.ม. โดยรอบสนามบิน (พญาไทระยอง) ซึ่งเป็นการสานต่อเจตนารมณ์การพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (ESB) ที่ต้องการให้เกิดเป็นเมืองท่าและเมืองธุรกิจสำคัญของประเทศไทย โดยเข้าเชื่อมโยงเป็นส่วนขยายของกรุงเทพฯ และปริมณฑลไปทางตะวันออก ที่สามารถเชื่อมโยงกันได้สะดวกทั้งทางน้ำ ทางบก และทางอากาศ เพื่อผลักดันให้ประเทศไทยเป็น ศูนย์กลางทางการบินและประตูเศรษฐกิจสู่เอเชีย โดยมีองค์ประกอบโครงการต่าง ๆ ดังนี้ 1) อาคารผู้โดยสารหลังที่ 3 (Passenger Terminal Building 3) 2) ศูนย์ธุรกิจการค้าและการขนส่งภาคพื้นดิน (Commercial Gateway and Ground Transportation Centre) 3) ศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยาน (Maintenance Repair and Overhaul) 4) เขตประกอบการค้าเสรี และเขตธุรกิจเกี่ยวเนื่อง (Cargo Village or Free Trade Zone) 5) ศูนย์ธุรกิจขนส่งสินค้าทางอากาศและโลจิสติกส์ (Cargo Complex) 6) ศูนย์ฝึกอบรมการบิน (Aviation Training Centre)

ทั้งนี้ มูลค่าการลงทุนของโครงการจะเป็นรูปแบบ PPP มูลค่าประมาณ 290,000 ล้านบาท โดยรัฐได้ประโยชน์เพิ่มเติม 1) ด้านการเงิน (ค่าเช่าที่ดิน ส่วนแบ่งรายได้) มูลค่าปัจจุบัน 305,555 ล้านบาท (เป็นเงินรวม 1,326,000 ล้านบาท ใน 50 ปี) 2) รายได้ภาษีอากร 62,000 ล้านบาท 3) เพิ่มการจ้างงาน 15,600 ตำแหน่งต่อปี ในระยะ 5 ปีแรก 4) เพิ่มเทคโนโลยีและพัฒนาทักษะแรงงานด้านธุรกิจการบิน และธุรกิจเชื่อมโยง 5) สิ้นสุดสัญญาทรัพย์สินทั้งหมดตกเป็นของรัฐ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

ผู้ชนะการประมูลโครงการนี้ คือกลุ่มกิจการร่วมค้าบีบีเอส (BBS Joint Venture) (กลุ่มบีบีเอส) ประกอบด้วย บริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) (Lead Firm) บริษัท บีทีเอส กรุ๊ป โฮลดิ้งส์ จำกัด (มหาชน) และบริษัท ซีโน-ไทย เอ็นจิเนียริง แอนด์ คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน) โดยเสนอ Narita International Airport Corporation เป็นผู้รับจ้างในการบริหารสนามบิน (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) โดยทั้งสามพันธมิตรได้ร่วมจัดตั้งบริษัท อุตะเภา อินเตอร์เนชั่นแนล เอวิเอชั่น จำกัด ทุนจดทะเบียน 4,500 ล้านบาท เพื่อร่วมพัฒนาสนามบินอุตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก (Update โครงการพัฒนาสนามบินอุตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก, 2565)

ทั้งนี้ ได้มีการลงนามสัญญาร่วมทุน เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2563 มูลค่าการลงทุน 204,240 ล้านบาท โดยภาครัฐลงทุน 17,674 ล้านบาท ภาคเอกชนลงทุน 186,566 ล้านบาท ดำเนินการก่อสร้างแล้วเสร็จระยะที่ 1 พร้อมเปิดดำเนินการในปี 2568 (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

3. โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 ผู้รับผิดชอบโครงการคือการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) เป้าหมายโครงการเพื่อเพิ่มขีดความสามารถและความจุในการขนถ่ายก๊าซธรรมชาติ และสินค้าเหลวสำหรับกลุ่มอุตสาหกรรมปิโตรเคมี ตลอดจนรักษาความมั่นคงด้านพลังงานของประเทศ และเมื่อพัฒนาแล้วเสร็จ จะสามารถรองรับการขนส่งได้

31 ล้านตันต่อปี ตั้งอยู่ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง มีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ เป็นโครงการที่ให้เอกชนเข้าร่วมทุน ในรูปแบบที่ให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (Public Private Partnership : PPP) ทั้งนี้ มูลค่าการลงทุนโครงการจะให้เอกชนเข้าร่วมทุนฯ 55,400 ล้านบาท ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ (ก่อสร้างและให้บริการ) ให้เอกชนร่วมทุนฯ 35 ปี ผลตอบแทนโครงการ 32,000 ล้านบาท (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) รายละเอียดมูลค่าโครงการมีดังนี้

3.1 งานส่วนพื้นที่ถมทะเลและสาธารณูปโภคพื้นฐาน (Infrastructure) จำนวนเงินลงทุน 12,900 ล้านบาท

3.2 งานส่วนการก่อสร้างท่าเทียบเรือ บนพื้นที่ถมทะเล (Superstructure) สำหรับการพัฒนาท่าเทียบเรือเพื่อรองรับการขนถ่ายสินค้าแบ่งเป็น 1) ท่าเทียบเรือสินค้าเหลว มีพื้นที่ 200 ไร่ มีท่าเทียบเรือ จำนวน 2 ท่า มูลค่าเงินลงทุนประมาณ 4,300 ล้านบาท 2) ท่าเทียบเรือก๊าซ มีพื้นที่ 200 ไร่ มีท่าเทียบเรือ จำนวน 3 ท่า มูลค่าเงินลงทุนประมาณ 35,000 ล้านบาท 3) คลังสินค้า หรือธุรกิจที่เกี่ยวข้อง เนื้อที่ 150 ไร่ มูลค่าเงินลงทุนประมาณ 3,200 ล้านบาท – 28,000 ล้านบาท

ทั้งนี้ กนอ. จะดำเนินโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 ออกเป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 การคัดเลือกเอกชนร่วมลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน โดยเอกชนที่ร่วมลงทุนนั้น จะได้สิทธิ ในการพัฒนาพื้นที่ท่าเทียบเรือ ความยาวหน้าท่า 1,415 เมตร และพื้นที่หลังท่าเทียบเรือประมาณ 200 ไร่ เป็นระยะเวลา 30 ปี โดยการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ได้ลงนามในสัญญาร่วมลงทุน (PPP) กับบริษัท กัลฟ์ เอ็มทีพี แอลเอ็นจี เทอร์มินอล จำกัด (GMTP) ซึ่งเป็นบริษัทร่วมทุนระหว่าง บริษัท กัลฟ์ เอ็นเนอร์จี้ ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (มหาชน) และบริษัท พีทีที แทงค์ เทอร์มินัล จำกัด อันเป็นบริษัทในกลุ่มบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) บริษัท China Harbour Engineering Company Limited

ช่วงที่ 2 การคัดเลือกเอกชนร่วมลงทุนบนพื้นที่ที่ได้จากการถมทะเลในช่วงที่ 1 ประกอบด้วยพื้นที่ 2 แปลง คือ พื้นที่พัฒนาท่าเทียบเรือความยาวหน้าท่า 814 เมตร พื้นที่หลังท่าเทียบเรือประมาณ 200 ไร่ และพื้นที่สำหรับคลังสินค้าหรือธุรกิจที่เกี่ยวข้องประมาณ 150 ไร่ เป็นระยะเวลา 30 ปี ปัจจุบัน กนอ. อยู่ระหว่างการดำเนินการตามกระบวนการคัดเลือกเอกชนร่วมลงทุนตามประกาศคณะกรรมการนโยบายการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ เงื่อนไข และกระบวนการ ในการร่วมลงทุนกับเอกชนหรือให้เอกชนเป็นผู้ลงทุน พ.ศ. 2560 (งานจ้างที่ปรึกษาบริหารและควบคุมงานก่อสร้างงานโครงสร้างพื้นฐาน, 2565)

ทั้งนี้ ได้มีการลงนามสัญญาร่วมทุน เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2562 มูลค่าการลงทุน 64,905 ล้านบาท ภาครัฐลงทุน 12,900 ล้านบาท เอกชนลงทุน 52,005 ล้านบาท โดยแบ่งเป็นช่วงที่ 1 44,505 ล้านบาท ช่วงที่ 2 7,500 ล้านบาท พร้อมเปิดให้ดำเนินการ ช่วงที่ 1 ปี 2569 และช่วงที่ 2 ปี 2575 (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

4. โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 เป็นการเพิ่มขีดความสามารถของท่าเรือเพื่อรองรับความต้องการขนส่งสินค้าทางทะเลระหว่างประเทศที่เพิ่มขึ้นในอนาคต โดยจะ

ดำเนินการก่อสร้างท่าเทียบเรือสำหรับจอดเรือน้ำลึกและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ รวมทั้งการพัฒนาศูนย์การขนส่งตู้สินค้าทางรถไฟที่ท่าเรือแหลมฉบัง (Single Rail Transfer Operator) ก่อสร้างท่าเทียบเรือชายฝั่ง (ท่าเทียบเรือ A) และปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกภายในท่าเรือ ตลอดจนโครงข่ายและระบบการขนส่งต่อเนื่องที่จำเป็นที่จะเชื่อมต่อกับภายนอกให้เพียงพอและพร้อมที่จะรองรับการขยายตัวของปริมาณเรือและสินค้าประเภทต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายการดำเนินงาน ดังนี้ เพิ่มขีดความสามารถในการรองรับตู้สินค้าจาก 11 ล้านตู้ต่อปี เป็น 18 ล้านตู้ต่อปี และรองรับรถยนต์จาก 2 ล้านคันต่อปีเป็น 3 ล้านคันต่อปี ติดตั้งระบบจัดการตู้สินค้าแบบอัตโนมัติ (Automation) เพิ่มสัดส่วนการขนส่งสินค้าทางรางเป็นร้อยละ 30 พัฒนาเป็นศูนย์กลางการขนส่งสินค้าของภูมิภาคอินโดจีน (Hub Port) และประตูการค้าที่สำคัญของภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Gateway Port) พร้อมก้าวขึ้นเป็นท่าเรือระดับโลก (World-Class Port) ด้านองค์ประกอบโครงการ ตั้งอยู่บนพื้นที่ขนาด 1,600 ไร่ ประกอบไปด้วย 1) ท่าเทียบเรือตู้สินค้า 7 ท่า สามารถรองรับตู้สินค้าได้ไม่ต่ำกว่า 7 ล้านตู้ต่อปี 2) ท่าเทียบเรือรถยนต์ (Ro/Ro) 1 ท่า สามารถรองรับรถยนต์ได้ 1 ล้านคันต่อปี 3) ท่าเทียบเรือสินค้าทั่วไปและตู้สินค้า 1 ท่า 4) การอำนวยความสะดวกผู้ใช้บริการท่าเรือด้วยระบบ E-Port ผ่านเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์เต็มรูปแบบ 5) การเชื่อมโยงโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม โดยเน้นการขนส่งระบบราง เพื่อเอื้อต่อธุรกิจภาคโลจิสติกส์ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) มูลค่าการลงทุนโครงการ จะเป็นการร่วมทุนระหว่างภาครัฐและเอกชน มูลค่า 114,000 ล้านบาท ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ (ท่าเทียบเรือ F) 35 ปี ผลตอบแทนโครงการ (Project Return) 149,045 ล้านบาท รูปแบบการลงทุน ใช้รูปแบบการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (Public Private Partnership : PPP) โดยลงนามสัญญาร่วมทุนระหว่างการทำเรือแห่งประเทศไทย และกลุ่มกิจการร่วมค้า GPC ประกอบด้วย บมจ. พีทีที แทงค์ เทอร์มินัล ในกลุ่ม บมจ. ปตท. (PTT), บมจ. กัลฟ์เอ็นเนอร์จี ดีเวลลอปเม้นท์ (GULF), บริษัท China Harbour Engineering Company Limited (การทำเรือแห่งประเทศไทย, 2565)

ทั้งนี้ ได้มีการลงนามสัญญาร่วมทุน เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2564 โดยมีมูลค่าการลงทุน 110,115 ล้านบาท ภาครัฐลงทุน 48,329 ล้านบาท เอกชนลงทุน 61,786 ล้านบาท พร้อมเปิดดำเนินการ ท่าเรือ F1 ปี 2568 และท่าเรือ F2 ปี 2572 (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

5. โครงการศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานอุตะเภา โครงการความร่วมมือระหว่างการบินไทย และแอร์บัส โดยออกแบบเป็นโรงซ่อมอัจฉริยะที่นำเอาเทคโนโลยี อาทิ Big Data Drone 3D Printing และ 3D Scan มาใช้ในการตรวจสอบ ติดตามและซ่อมบำรุงอากาศยานที่เข้ามาใช้บริการ โดยมุ่งเน้นไปที่อากาศยานยุคใหม่ที่ลำตัวใช้วัสดุผสมผสาน (Composite Material) ในการผลิต ทั้งนี้ ประเทศไทยมีเป้าหมายที่จะเป็นศูนย์กลางการซ่อมอากาศยานของอาเซียน และรัฐบาลต้องการผลักดันให้โครงการศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานอุตะเภา ระยะที่ 1 เป็นโครงการนำร่องในสนามบินอุตะเภา ดำเนินงานภายในพื้นที่ 6,500 ไร่ ภายในพื้นที่ของสนามบินอุตะเภา (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561)

ในการนี้ สกพอ. ได้จัดแบ่งพื้นที่ในโครงการพัฒนาสนามบินอุตะเภาและเมืองการบินไว้ให้เอกชนเช่ากว่า 1,000 ไร่ โดยแบ่งพื้นที่ให้เช่าเพื่อประกอบกิจการให้บริการสาธารณูปโภค

สนับสนุนกิจการภายในสนามบินประมาณ 154 ไร่ และพื้นที่พัฒนาเป็นศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานแบบครบวงจรอีกประมาณ 905 ไร่ ซึ่งโครงการนี้ถูกบรรจุอยู่ในแผนพัฒนาอุตสาหกรรมอากาศยานของกระทรวงคมนาคม โดยสำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร (สนข.) ได้ทำการศึกษาและมีความเห็นในเบื้องต้นว่าพื้นที่ดังกล่าว มีความเหมาะสมที่จะนำมาจัดตั้งเป็นนิคมอุตสาหกรรมการบิน อันได้แก่ กิจการซ่อมบำรุง (Maintenance Repair and Overhaul : MRO) กิจการผลิตชิ้นส่วนอากาศยาน (Original Equipment Manufacturer : OEM) และกิจการพัฒนาบุคลากรด้านการบิน (Human Resource) ทั้งนี้ โครงการศูนย์ซ่อมอากาศยานแบบครบวงจร (Aviation Technical Zone) คาดว่าจะเริ่มเปิดประมูลคัดเลือกเอกชนเข้ามาลงทุนในพื้นที่ดังกล่าวได้ภายในช่วงกลางปี 2565 และเริ่มดำเนินการก่อสร้างตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2565 ถึงเดือนธันวาคม 2567 พร้อมเปิดให้บริการภายในปี 2568 (ไทยพับลิก้า, 2564)

5.2.3.2 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

เพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมาย โดยนักลงทุนจะได้รับสิทธิประโยชน์ทางภาษีและสิทธิประโยชน์ด้านอื่น ๆ รวมถึงการอำนวยความสะดวกในการประกอบธุรกิจคณะกรรมการนโยบาย จึงได้ประกาศให้มีเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งมีรูปแบบและหลักการ ดังนี้

เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ หมายถึงพื้นที่ใน 3 จังหวัดในภาคตะวันออก หรือพื้นที่อื่นตามที่ระบุไว้ในหมวดที่ 5 ที่ว่าด้วย เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ แห่งพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 มีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศไปสู่การใช้เทคโนโลยีขั้นสูง สร้างนวัตกรรมและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันในด้านต่าง ๆ คณะกรรมการนโยบายอาจกำหนดให้มีเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษขึ้น เพื่อพัฒนาและส่งเสริมอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้าน เพื่อส่งเสริมให้เกิดกิจการที่เกี่ยวข้องเนื่อง อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาและส่งเสริมอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ หรือเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ ความเชี่ยวชาญจากผู้ประกอบการในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ สถาบันการศึกษาสถาบันวิจัยที่มีศักยภาพสูง ซึ่งอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ คือ อุตสาหกรรมที่คณะกรรมการนโยบายประกาศ โดยกำหนดจาก 12 อุตสาหกรรมเป้าหมายทั้งหมดหรือบางส่วน หรืออุตสาหกรรมอื่นนอกเหนือจากอุตสาหกรรมเป้าหมาย โดยอาจรวมถึงอุตสาหกรรมบริการอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและการจัดประชุมหรืออุตสาหกรรมอื่นใดด้วยก็ได้ แต่อย่างน้อยต้องประกอบด้วยอุตสาหกรรมด้านต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย

1. ต่อยอดอุตสาหกรรมเดิมที่มีศักยภาพ (First S-Curve) เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มจำนวน 5 ประเภท ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ 2) อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ 3) อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกลุ่มรายได้ดีและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ 4) อุตสาหกรรมเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ 5) อุตสาหกรรมการแปรรูปอาหาร

2. อุตสาหกรรมแห่งอนาคต (New S-Curve) เพื่อยกระดับมูลค่าอุตสาหกรรมจำนวน 5 ประเภท ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมหุ่นยนต์ 2) อุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ 3) อุตสาหกรรมเชื้อเพลิงชีวภาพและเคมีชีวภาพ 4) อุตสาหกรรมดิจิทัล 5) อุตสาหกรรมการแพทย์ครบวงจร (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 19-20 ; สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2562)

3. อุตสาหกรรมเพื่อกิจการพิเศษ จำนวน 2 ประเภท ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมป้องกันประเทศ 2) อุตสาหกรรมพัฒนาบุคลากรและการศึกษา

ทั้งนี้ ในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้จำแนกรูปแบบการจัดตั้งเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ มี 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ 1 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการพิเศษ และรูปแบบที่ 2 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการอุตสาหกรรม ซึ่งแต่ละรูปแบบมีรายละเอียด ดังนี้

รูปแบบที่ 1 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการพิเศษ หมายถึง พื้นที่ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อจัดทำโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภคที่มีประสิทธิภาพ มีความต่อเนื่องและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบโดยสมบูรณ์ พัฒนาพื้นที่ให้มีความทันสมัย เช่น เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : เมืองการบินภาคตะวันออก (EECa) เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : เขตนวัตกรรมระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EECi) เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล (EECd) เป็นต้น

รูปแบบที่ 2 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการอุตสาหกรรม หมายถึง พื้นที่ส่งเสริมเพื่อรองรับกลุ่มอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ และมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค สิ่งอำนวยความสะดวก และบริการที่จำเป็นต่อการประกอบกิจการอุตสาหกรรม ประกอบด้วย

1. รูปแบบนิคมอุตสาหกรรม หมายถึง พื้นที่ทำการจัดสรรที่ดินเพื่อขายหรือให้เช่า ตามกฎหมายว่าด้วยการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) โดยมีการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ และมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค สิ่งอำนวยความสะดวก และบริการที่จำเป็นต่อการประกอบการอุตสาหกรรม

2. รูปแบบการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษเฉพาะด้าน (Cluster) หมายถึง การพัฒนาพื้นที่เพื่อขายหรือให้เช่า ตามกฎหมายอื่นที่ไม่ใช่กฎหมายว่าด้วยการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2562)

การจำแนกเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ แต่ละรูปแบบ มีรายละเอียดดังนี้

1. เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อกิจการพิเศษ

1.1 เขตส่งเสริมรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน ที่ตั้ง : ตามแนวเส้นทางรถไฟความเร็วสูงที่เชื่อมระหว่าง สนามบินดอนเมือง สนามบินสุวรรณภูมิ และสนามบินอู่ตะเภา ระยะทาง 220 กิโลเมตร เป็นการพัฒนารถไฟความเร็วสูง ร่วมไปกับการพัฒนาพื้นที่เชิงพาณิชย์เพื่อสนับสนุนบริการรถไฟในสถานีมักกะสัน ประมาณ 140 ไร่ และในพื้นที่โดยรอบและในสถานีศรีราชา บนพื้นที่ 25 ไร่ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

1.2 เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล (EECd) เจ้าของโครงการคือ บริษัท กสท. โทรคมนาคม จำกัด (มหาชน) โครงการตั้งอยู่อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ขนาดพื้นที่ 830 ไร่ เพื่อขยายและปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานด้านดิจิทัลเดิมรองรับการเป็น Data Hub ของอาเซียน (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2561 ; ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่องการเปลี่ยนแปลงเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล, 2562)

เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล จะเป็นศูนย์กลางพื้นที่ เศรษฐกิจใหม่ของการค้าและการลงทุนด้านอุตสาหกรรม ตลอดจนนวัตกรรมดิจิทัลของภูมิภาค มุ่งเน้นให้เกิดการลงทุนในธุรกิจดิจิทัลควบคู่กับการสร้างสรรค์ นวัตกรรมดิจิทัลเชิงพาณิชย์ เพื่อสร้าง มูลค่าเพิ่มให้กับอุตสาหกรรมดิจิทัล ตลอดจนยกระดับและพัฒนาอุตสาหกรรม ไอซีที เดิมสู่อุตสาหกรรมดิจิทัลยุคใหม่ (New S-Curve Digital Industry) อีกทั้งเป็นศูนย์กลางสร้างธุรกิจดิจิทัลใหม่ ๆ ที่จะเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนผ่านประเทศไทยไปสู่ ประเทศไทย 4.0

ขณะเดียวกัน เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล (Digital Park Thailand) จะเป็นพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ที่รองรับการลงทุนในธุรกิจดิจิทัลอย่างสมบูรณ์แบบ และเป็นศูนย์กลางการพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีดิจิทัลให้กับทุกภาคส่วน ด้วยการมุ่งเน้นบูรณาการ การทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน รวมถึงสถาบันการศึกษา เพื่อให้เกิดการร่วมผลิต และแบ่งปันการใช้ทรัพยากรและโครงสร้างพื้นฐาน (Resource Pooling & Infrastructure Sharing) ตลอดจนการเป็นสนามทดลองนวัตกรรมดิจิทัลที่สำคัญของประเทศที่ผ่อนปรนกฎระเบียบ ที่อาจเป็น อุปสรรคต่อการพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัล (Living Lab & Testbed Sandbox) เช่น การทดสอบ ต้นแบบอุปกรณ์และระบบซอฟต์แวร์ในสภาพแวดล้อมจริงก่อนนำไปใช้งานกับ Smart City (กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม, 2560)

กลุ่มอุตสาหกรรมเป้าหมายของเขตส่งเสริมฯ มุ่งเน้นการสร้าง อุตสาหกรรมดิจิทัลใหม่ (New S-Curve Digital Industry) โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มอุตสาหกรรม เป้าหมาย (Target Industry) ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ผลิตฮาร์ดแวร์และชิ้นส่วน เช่น Smart Device อุปกรณ์ IoT และ Artificial Intelligent 2) กลุ่มผู้ผลิต/ให้บริการซอฟต์แวร์ เช่น Autonomous Software และ Intelligent Platform 3) กลุ่มผู้ให้บริการข้อมูลดิจิทัล (Digital Content) มุ่งเน้น เทคโนโลยีดิจิทัลใหม่ เช่น Big Data Analytic, Virtual Reality และ Immersive Animation 4) กลุ่มผู้ผลิตอุปกรณ์สื่อสาร/บริการสื่อสาร ซึ่งครอบคลุมทั้ง โทรคมนาคม แพร่ภาพกระจายเสียง และดาวเทียม 5) กลุ่มผู้ให้บริการดิจิทัล เช่น ผู้ให้บริการแพลตฟอร์มการค้าดิจิทัลรูปแบบใหม่ (Digital Commerce) และวิสาหกิจเทคโนโลยีดิจิทัลเริ่มต้น (Digital Tech Startup) (Thailand Development Report, 2019)

1.3 เขตนวัตกรรมระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor of Innovation : EECi) จะเป็นศูนย์กลางนวัตกรรมแห่งใหม่บนพื้นที่เขตพัฒนา พิเศษภาคตะวันออก มีเป้าหมายสำคัญในการช่วยยกระดับและพัฒนาอุตสาหกรรมเดิมและการสร้าง อุตสาหกรรมใหม่ ควบคู่กับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ด้วยเทคโนโลยี และนวัตกรรม ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่ง EEC ได้ให้ความสำคัญกับ EECi ดังที่ เลขาธิการ คณิตฯ แสงสุพรรณ ได้กล่าวไว้ในรายการ EEC Focus ถึงความสำคัญของ EECi ว่า “ภารกิจสำคัญ ของ EEC คือการสะสมเทคโนโลยีให้กับคนรุ่นต่อไป เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจจะเกิดความ ยั่งยืนได้ ก็ต่อเมื่อเรามีเทคโนโลยีของเราเอง สำหรับเทคโนโลยีที่เราจะต้องทำ เราฝากไว้กับ EECi” (EEC Focus, 2565)

ขณะเดียวกัน เขตนวัตกรรมระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะเป็น โครงสร้างพื้นฐานด้านนวัตกรรม เพื่อบริการขยายผลวิจัย การทดสอบการสาธิตเทคโนโลยี

การประเมินความเป็นไปได้ทั้งในเชิงเศรษฐศาสตร์และเทคโนโลยี ตลอดจนการปรับแปลงเทคโนโลยีขั้นสูงจากต่างประเทศมาสู่การใช้ประโยชน์จริงใน 6 กลุ่มอุตสาหกรรมเป้าหมาย ได้แก่ 1) นวัตกรรมเกษตร 2) ไบโอรี่ไฟเนอรี 3) แบตเตอรี่ประสิทธิภาพสูงและการขนส่งสมัยใหม่ 4) ระบบอัตโนมัติหุ่นยนต์และอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ 5) เทคโนโลยีการบินและอากาศยานไร้คนขับ 6) เครื่องมือแพทย์บนพื้นที่กว่า 3,454 ไร่ ในวังจันทร์วัลเลย์ จังหวัดระยอง โดยมอบหมายให้สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) เป็นหน่วยงานหลักในการบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกับหน่วยงานพันธมิตรในทุกภาคส่วน

เขตนวัตกรรมระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้รับการออกแบบให้เป็นระบบนิเวศนวัตกรรมชั้นนำ (Innovation Ecosystem) จะเป็นโครงสร้างพื้นฐานด้านนวัตกรรมชั้นนำสำหรับการวิเคราะห์ ทดสอบและการขยายผล ห้องปฏิบัติการวิจัยของภาครัฐและเอกชน ศูนย์วิจัยของบริษัทเอกชนไทยและบริษัทข้ามชาติ หน่วยบ่มเพาะเทคโนโลยีชั้นนำและนักลงทุน ตลอดจนผู้ประกอบการขนาดกลางและขนาดเล็ก รวมทั้งผู้ให้บริการเทคโนโลยีที่มาจัดตั้งบริษัทและทำงานร่วมกันอยู่ในพื้นที่ นอกจากนี้แล้ว ยังได้ออกแบบพื้นที่และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อรองรับชุมชนนวัตกรรมขนาดใหญ่ มีการเชื่อมโยงเครือข่ายนวัตกรรม นักคิดค้นเทคโนโลยี นักลงทุนด้านนวัตกรรม ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการทำงานและการใช้ชีวิตอย่างลงตัว ทั้งนี้ ความสำเร็จในการเตรียมการโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยีที่ได้เริ่มทยอยพัฒนาไปแล้วนั้น ตัวอย่างเช่น

ก. เมืองนวัตกรรมชีวภาพ (BIOPOLIS) ขณะนี้ อยู่ในระหว่างการพัฒนาโรงงานต้นแบบไบโอรี่ไฟเนอรี (Biorefinery) ซึ่งจะเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่จะส่งเสริมการแปรรูปชีวมวล รวมถึงวัสดุเหลือทิ้งทางการเกษตรที่มีมูลค่าต่ำไปสู่สารสกัดที่มีมูลค่าสูงนำไปใช้ในอุตสาหกรรมชีวภัณฑ์ อุตสาหกรรมยา อาหารเสริมและเครื่องสำอาง คาดว่า จะแล้วเสร็จและเปิดให้บริการได้ในต้นปี พ.ศ. 2567 การเริ่มพัฒนาโรงเรือนปลูกพืชและโรงงานผลิตพืช (Smart Green House) เพื่อทดลองปลูกพืชสมุนไพรในสภาพแวดล้อมที่มีการควบคุมและจะจัดทำศูนย์สาธิตเกษตรอัจฉริยะ (Smart Farming Demo Site) ใน 3 จังหวัดในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยดำเนินการร่วมกับพันธมิตรทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน เป็นต้น

ข. เมืองนวัตกรรมระบบอัตโนมัติ หุ่นยนต์ และระบบอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ (ARIPOLIS) พัฒนาศูนย์นวัตกรรมการผลิตยั่งยืน (Sustainable Manufacturing Center) เพื่อสาธิตสายการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีการผลิต 4.0 ให้เป็นสถานที่พัฒนา/ทดลองทดสอบความเข้ากันได้ของอุปกรณ์และระบบต่าง ๆ ก่อนนำไปใช้งานจริงในภาคอุตสาหกรรม รวมถึงเป็นแหล่งพัฒนากำลังคน ให้คำปรึกษาแก่ภาคอุตสาหกรรม และบริการจับคู่ความต้องการเทคโนโลยีและผู้ให้บริการอีกด้วย โดยคาดว่าจะเปิดให้บริการกลางปี พ.ศ. 2565

ค. เมืองนวัตกรรมการบินและอวกาศ (Space INNOPOLIS) ได้ร่วมกับพันธมิตรเพื่อพัฒนาพื้นที่ทดลองและทดสอบอากาศยานไร้คนขับ (UAV Sandbox) ขึ้นในวังจันทร์วัลเลย์ และอยู่ในระหว่างพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ เพิ่มเติม เพื่อดึงดูดให้นักวิจัยมาทดสอบที่พื้นที่ทดลอง (Sandbox) นี้

ง. เครื่องกำเนิดแสงซินโครตรอน (Synchrotron Light Source) เครื่องที่สองของประเทศไทยซึ่งเป็นเครื่องเร่งอนุภาคที่เปรียบเสมือนกล้องจุลทรรศน์ขนาดใหญ่ที่สามารถใช้ประโยชน์ในการวิจัยในระดับโมเลกุล ตอนนี้อยู่ในระหว่างการออกแบบและคาดว่าจะเริ่มสร้างเครื่องกำเนิดแสงซินโครตรอนได้ในปี พ.ศ. 2565 เป็นต้นไป (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2564)

1.4 เขตส่งเสริม ศูนย์นวัตกรรมทางการแพทย์ครบวงจร ธรรมศาสตร์ (พทยา) (EECmd) เพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษการแพทย์และสุขภาพครบวงจร และกิจการอื่นที่เกี่ยวข้อง สอดคล้องกับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษการแพทย์และสุขภาพครบวงจร (ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง กำหนดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : ศูนย์นวัตกรรมทางการแพทย์ครบวงจร ธรรมศาสตร์ (พทยา), 2562 : 14) เขตส่งเสริมศูนย์นวัตกรรมทางการแพทย์ครบวงจร จะเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมส่งเสริมด้านนวัตกรรมการวิจัยขั้นสูงและนวัตกรรมทางด้านการแพทย์และยังเป็นศูนย์กลางพัฒนาสุขภาพพลานามัย เพื่อรองรับการก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย ตั้งอยู่บนพื้นที่ 566 ไร่ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) ต่อมามติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2564 ให้ปรับเปลี่ยนแปลงแผนผังการใช้ประโยชน์ที่ดินของศูนย์นวัตกรรมทางการแพทย์ฯ เพิ่มพื้นที่ประมาณ 18 ไร่ ทำให้พื้นที่รวมของศูนย์มีทั้งสิ้น 585 ไร่ จากเดิม 566 ไร่ (ฐานเศรษฐกิจ, 2564) ทั้งนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะขับเคลื่อน EECmd ให้เป็นต้นแบบศูนย์นวัตกรรมทางการแพทย์ครบวงจรและกำหนดเป้าหมายการเป็นสมาร์ตซิตี และสมาร์ตแคมปัส โดยได้งอก่อสร้างโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ พทยา เพื่อพัฒนาเป็นโรงพยาบาลดิจิทัลที่มีเครือข่ายศูนย์การแพทย์เฉพาะทางและให้บริการชุมชนรอบ EEC

โดยนักลงทุนจะได้สิทธิประโยชน์ทางภาษี 11-13 ปี อาทิ การยกเว้นและลดหย่อนภาษีเงินได้นิติบุคคล ยกเว้นภาษีอากรขาเข้า การหักลดหย่อนพิเศษ รวมถึงสิทธิประโยชน์อื่นที่ไม่ใช่ภาษี และมีสิทธินำเข้าผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศมาพักอาศัยพร้อมครอบครัว และสิทธิซื้อคอนโดมิเนียมในสัดส่วนที่เกินกว่าร้อยละ 50

การดำเนินงานจะมุ่งเน้นที่ประโยชน์เชิงสังคม แก่ความเหลื่อมล้ำของประเทศเป็นหลักและโฟกัสที่ประชาชนภาคตะวันออก ซึ่งเป็น ธนาคารดิจิทัล (Digital Hospital) และอนาคตการเป็นศูนย์กลางทางการแพทย์ 5 ด้าน ได้แก่ 1) พัฒนาโรงพยาบาลที่ทันสมัยเพื่อให้บริการชุมชนในท้องถิ่น 2) วางแผนผลิตบุคลากรทางการแพทย์ สาธารณสุขพยาบาล และการดูแลผู้สูงอายุ 3) ศึกษวิจัยและสร้างความก้าวหน้าทางการแพทย์ 4) ตั้งศูนย์สุขภาพสำหรับพัฒนาและรองรับการเติบโตด้านการดูแลกลุ่มผู้สูงอายุในพื้นที่และชาวต่างชาติ 5) เป็นฐานความร่วมมือกับต่างประเทศและเอกชนเสริมความแข็งแกร่งด้านการแพทย์ครบวงจร (กรุงเทพธุรกิจ, 2565)

1.5 เขตส่งเสริม การแพทย์จีโนมิกส์ มหาวิทยาลัยบูรพา (บางแสน) (EECG) เพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษการแพทย์และสุขภาพครบวงจร และกิจการอื่นที่เกี่ยวข้องที่สอดคล้องกับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษการแพทย์ และสุขภาพครบวงจร (ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง กำหนดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : การแพทย์จีโนมิกส์ มหาวิทยาลัยบูรพา (บางแสน), 2563 : 51) โดยมีศูนย์ปฏิบัติการอยู่ที่อาคาร 10 ปี

เภสัชศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา (บางแสน) จังหวัดชลบุรี พื้นที่ 3.69 ไร่ เงินลงทุน 1,250 ล้านบาท นอกจากการเพิ่มศักยภาพในการให้บริการด้านสาธารณสุขแล้ว ยังเป็นพื้นที่นาร่องในการวิจัยด้านการแพทย์ขั้นสูง โดยมีโครงการพัฒนาศูนย์บริการทดสอบทางการแพทย์จีโนมิกส์ เป็นฐานในการต่อยอดองค์ความรู้และพัฒนาการให้บริการด้านการแพทย์จีโนมิกส์ (Genomic Medicine) ที่จะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน และส่งเสริมให้เกิดอุตสาหกรรม การแพทย์ครบวงจรในประเทศไทย เนื่องจากโครงการนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างฐานข้อมูลทาง ดีเอ็นเอของประชากรไทย เพื่อการวิจัยและการวิเคราะห์สาเหตุเพื่อการรักษาโรคต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในการถอดรหัสดีเอ็นเอ เพราะคนไทย มีความหลากหลายทางพันธุกรรม ถือได้ว่าเป็นฐานข้อมูลที่มีคุณค่าสูง นอกจากนี้ จะช่วยยกระดับ การรักษาพยาบาลของไทยขึ้นมาสู่ระดับแนวหน้าของโลก ตลอดจนลดค่าใช้จ่ายในการส่งดีเอ็นเอ คนไทยไปวิเคราะห์ที่ห้องแล็บในต่างประเทศ และที่สำคัญยังสามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและร่วมทำ การวิจัยด้านพันธุกรรมกับประเทศอื่น ๆ ได้ ทำให้วงการแพทย์ของไทยได้รับการพัฒนามากยิ่งขึ้น สามารถดึงดูดเงินลงทุนเข้ามาในพื้นที่ อีอีซี (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษ ภาคตะวันออก, 2563)

1.6 เขตส่งเสริม ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูงบ้านฉาง จังหวัด ระยอง (Innovation Technology Park : EECTp) เพื่อรองรับงานวิจัยพัฒนา กลุ่มอุตสาหกรรม เป้าหมายพิเศษดิจิทัล และเพื่อส่งเสริมให้เกิดกิจการที่เกี่ยวข้องหรือเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา และส่งเสริมอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษดังกล่าว หรือเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ความเชี่ยวชาญ จากผู้ประกอบการในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ สถาบันการศึกษาหรือสถาบันวิจัยที่มีศักยภาพสูง (ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง กำหนดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจ พิเศษ : ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูงบ้านฉาง จังหวัดระยอง, 2564 : 30)

ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูงบ้านฉาง จะเป็นเครื่องมือ ทางนโยบายและโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญในการสนับสนุนภาคเอกชนในการลงทุนพัฒนา และสร้าง ให้เกิดการพัฒนากำลังคนและพัฒนาประเทศ เพื่อนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจบนฐานความรู้ที่สมดุล และยั่งยืน ตลอดจนช่วยส่งเสริมการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรมให้ เข้มแข็ง เป็นแหล่งรวมนักวิจัยและผู้เชี่ยวชาญทั้งภาครัฐและภาคเอกชน มีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ห้องปฏิบัติการที่มีเครื่องมือและอุปกรณ์สำหรับการทำวิจัยพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัย เป็นตัวกลาง เชื่อมโยงระหว่างภาคอุตสาหกรรม ภาคการศึกษาและวิจัย ภาครัฐ และภาคชุมชนท้องถิ่น ตลอดจน ภาคการผลิตด้วยตนเอง ทั้งนี้ ในภาคการลงทุนด้านเทคโนโลยี มีเป้าหมายการลงทุนสำหรับการพัฒนา ธุรกิจที่เป้าหมายการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศในอนาคต (S-Curve) ได้แก่ 1) กลุ่ม Data Center เช่น ซอฟต์แวร์ในรูปแบบบริการ (Software as a Service หรือ SaaS) 2) กลุ่มศูนย์ประชุม เช่น เทคโนโลยีด้านการศึกษา (Education Technology) เทคโนโลยีด้านทรัพยากรมนุษย์ (HR Tech และ Training Center) 3) กลุ่ม ไอที (I.T.) และไซเบอร์เมติกส์ (Cybernetics) เช่น เทคโนโลยี ซอฟต์แวร์ในรูปแบบบริการ (Software as a Service : SaaS) ยานยนต์สมัยใหม่ (Next-Generation Automotive) อิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ (Smart Electronics) เทคโนโลยีดิจิทัล (Digital) 4) กลุ่มอุทยานวิทยาศาสตร์เพื่อชีวิต (Life Science Park) เช่น เทคโนโลยีด้านการอยู่อาศัย (Living

Tech) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Affluent, Medical and Wellness Tourism) เทคโนโลยีด้านสุขภาพ (Health Tech) การแพทย์ครบวงจร (Medical Hub) เทคโนโลยีสีเขียว (Green Tech) 5) กลุ่มศูนย์อาหาร เช่น เทคโนโลยีด้านอาหาร (Food Tech) ศูนย์อาหาร (Food Center) และนันทนาการ

ทั้งนี้ ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูงบ้านฉาง จะช่วยสนับสนุนและส่งเสริมการเกิดธุรกิจใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีเป็นปัจจัยหลัก ช่วยยกระดับขีดความสามารถในการแข่งขันของผู้ประกอบการบนฐานเทคโนโลยี และการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในภาพรวม และจะเป็นปัจจัยสำคัญให้ประเทศไทยสามารถก้าวข้ามกับดักของประเทศรายได้ปานกลาง (Middle Income Trap) ได้ในอนาคต สุดท้ายแล้ว ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูงบ้านฉางจะเป็นเมืองแห่งอนาคตที่จะมีบทบาทสำคัญภายใต้เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจระหว่างภูมิภาคอาเซียนและภูมิภาคอื่นของโลก ส่งผลให้เป็นศูนย์กลางของธุรกิจยุคใหม่ที่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (บริษัท เอเชีย เอ็มไพร์ กรุ๊ป จำกัด, 2564)

1.7 เขตส่งเสริมเมืองการบินภาคตะวันออก (Eastern Airport City : EECa) เป็นหนึ่งในเจ็ดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการพิเศษ ที่คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเรื่องสิทธิประโยชน์สำหรับผู้ประกอบการในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการพิเศษ โดย ครม. เห็นชอบให้เมืองการบินภาคตะวันออก เป็นโครงการตัวอย่างในการนำร่องด้านสิทธิประโยชน์ โดยให้สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันกำหนดสิทธิประโยชน์ที่จำเป็นและเหมาะสม เพื่อให้โครงการสนามบินอู่ตะเภาเป็นเมืองการบินภาคตะวันออกและเป็นศูนย์กลางการบินและโลจิสติกส์ของภูมิภาคอาเซียน ทั้งนี้ ได้มีการกำหนดให้เมืองการบินภาคตะวันออกบนพื้นที่ 1,032 ไร่ เป็นเขตประกอบการเสรี

นอกจากนี้ ในพื้นที่ของเมืองการบินจะมีกิจกรรมและนันทนาการเพื่อรองรับการใช้บริการตลอด 24 ชั่วโมง อาทิ โรงแรม 5 ดาว ร้านค้าดีฟตี้พรี ร้านอาหารระดับมิชลินสตาร์ งานแสดงสินค้าเพื่อจัดการประชุม ตลอดจนความบันเทิงหลากหลายรูปแบบ เพื่อดึงดูดการใช้จ่ายจากผู้เยี่ยมชมเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มนักธุรกิจรายใหญ่ กลุ่มผู้เดินทางพักผ่อน และกลุ่มผู้พักอาศัยในเมืองการบิน โดยจะมีเงื่อนไขพิเศษเพื่อกำหนดความคล่องตัวในการรองรับเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นอย่างมหาศาล เช่น สิทธิประโยชน์ ภาษีมูลค่าเพิ่ม การชำระภาษีเงินได้ การขอวีซ่าและเวิร์กเพอร์มิต การผ่อนปรนข้อจำกัดทางกฎหมายของคนต่างด้าว เป็นต้น (มติชนออนไลน์, 2565)

2. เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการอุตสาหกรรม

ศักยภาพในการเติบโตของนิคมอุตสาหกรรมในภาคตะวันออก มีแนวโน้มสูงเนื่องจากภาครัฐให้การสนับสนุนและส่งเสริมอุตสาหกรรมการผลิตอย่างต่อเนื่อง นักลงทุนให้ความสนใจ มีการย้ายฐานการผลิตจากพื้นที่อื่นมายังนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออกมากขึ้น การกำหนดให้พื้นที่จังหวัดระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา เป็นที่ตั้งของเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกที่มีความพร้อมทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพการเติบโตของนิคมอุตสาหกรรมในภาคตะวันออก ได้แก่ เมกะโปรเจกต์ต่าง ๆ เพื่อเอื้ออำนวยในการเชื่อมต่อระบบคมนาคม อาทิ การพัฒนาท่าเรือแหลมฉบังเพื่อเชื่อมโยง อีสซี ไปสู่ภาคใต้และประเทศเพื่อนบ้าน (อารตี อยุทธศร, 2564 : 21) อย่างไรก็ตาม สิทธิประโยชน์ที่นักลงทุนจะได้รับ

จะต้องอยู่ในพื้นที่เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการอุตสาหกรรม ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ได้ประกาศเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมาย โดยนักลงทุนจะได้รับสิทธิประโยชน์ทางภาษี และสิทธิประโยชน์ด้านอื่น ๆ รวมถึงการอำนวยความสะดวกในการประกอบธุรกิจ ดังมีรายชื่อเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษรูปแบบนิคมอุตสาหกรรม ดังนี้

- 1) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเอระยอง 36
- 2) นิคมอุตสาหกรรมอีสเทิร์นซีบอร์ด (ระยอง)
- 3) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเอตะวันออก (มาบตาพุด)
- 4) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเออีสเทิร์นซีบอร์ด
- 5) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเอชลบุรี
- 6) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเอชลบุรี 2
- 7) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเออีสเทิร์นซีบอร์ด 2
- 8) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเออีสเทิร์นซีบอร์ด 3
- 9) นิคมอุตสาหกรรมดับบลิวเอชเออีสเทิร์นซีบอร์ด 4
- 10) นิคมอุตสาหกรรม ซีพีจีซี
- 11) นิคมอุตสาหกรรมอมตะซิตี้ ชลบุรี
- 12) นิคมอุตสาหกรรมอมตะซิตี้ ชลบุรี (โครงการ 2)
- 13) นิคมอุตสาหกรรมอมตะซิตี้ ระยอง
- 14) นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง
- 15) นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง (แหลมฉบัง)
- 16) นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง (โครงการ 3)
- 17) นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง (โครงการ 4)
- 18) นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง (โครงการ 5)
- 19) นิคมอุตสาหกรรม ที เอฟ ดี 2
- 20) นิคมอุตสาหกรรมยามาโตะ อินดัสทรีส์
- 21) นิคมอุตสาหกรรม Smart Park
- 22) นิคมอุตสาหกรรมเอเชีย คลีน
- 23) นิคมอุตสาหกรรมโรจนะหนองใหญ่
- 24) นิคมอุตสาหกรรมโรจนะแหลมฉบัง
- 25) นิคมอุตสาหกรรม ดับบลิวเอชเออินดัสเทรียลเอสเตท ระยอง
- 26) นิคมอุตสาหกรรมเอ็กโก ระยอง
- 27) กลุ่มอุตสาหกรรมยานยนต์อนาคต บ้านโพธิ์
- 28) กลุ่มพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ บางปะกง

(รายการที่ 27-28 รายชื่อเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษรูปแบบอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษเฉพาะด้าน (Cluster) สำหรับรายการที่ 28 เพื่อรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ

โลจิสติกส์ และกิจการอื่นที่เกี่ยวข้องที่สอดคล้องกับอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษโลจิสติกส์) (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เขตส่งเสริมที่ประกาศแล้ว, 2565)

นอกจากนี้แล้ว สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ยังได้จัดทำบันทึกข้อตกลงกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานในด้านเกษตรและด้านสุขภาพได้แก่โครงการระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก และโครงการระเบียงสุขภาพภาคตะวันออก รายละเอียด มีดังนี้

ระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก (Eastern Fruit Corridor : EFC)

25 มกราคม 2564 ได้มีพิธีลงนามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ การจัดทำระบบห้องเย็น (Blast Freezer & Cold Storage) ภายใต้โครงการระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก (Eastern Fruit Corridor : EFC) โดยนายคณิต แสงสุพรรณ เลขานุการคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก นายอรรถพล ฤกษ์พิบูลย์ ประธานเจ้าหน้าที่บริหารและกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และนางสาวสมจิณณ์ พิลึก ผู้ว่าการการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ซึ่งโครงการระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก (EFC) เป็นโครงการหลักของแผนพัฒนาภาคเกษตรในพื้นที่ อีอีซี ที่ปรับการทำธุรกิจให้เป็นไปตามความต้องการของตลาด (Demand Driven Approach) คือ การวางธุรกิจทั้งระบบจากการกำหนดสินค้าและบริการที่ตลาดต้องการไปกำหนดวางวิธีการค้า การขนส่ง การเพาะปลูก สนองความต้องการของตลาด ขณะเดียวกันจะนำเทคโนโลยีทันสมัยมาช่วยให้เกิดการปรับปรุงตลอดกระบวนการผลิต สำหรับความร่วมมือในครั้งนี้ประกอบด้วย 3 ฝ่าย คือ

1. ปตท.จะเป็นผู้ลงทุนจัดทำระบบห้องเย็นที่ทันสมัยขนาด 4,000 ตัน ส่วนหนึ่งเป็นเทคโนโลยีการแช่เยือกแข็ง (Blast Freezer) เพื่อรักษาคุณภาพผลไม้ให้เสมือนเพิ่งเก็บจากสวน และระบบห้องเย็น (Cold Storage) ที่จะรักษาคุณภาพผลไม้ให้ขายได้ตลอดปี
2. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย จะเป็นผู้หาพื้นที่โดยกำหนดว่าจะเป็นพื้นที่บริเวณนิคมอุตสาหกรรม (Smart Park) ที่มาบตาพุด
3. สำนักงาน อีอีซี จะเป็นผู้วางกลไกการบริหาร และประสานผู้ที่เกี่ยวข้องมาบริหารโครงการ โดยเฉพาะเอกชนผู้เชี่ยวชาญการค้า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สหกรณ์ และผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ประโยชน์จากโครงการกลับไปสู่ประชาชนในพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2564)

ระเบียงสุขภาพภาคตะวันออก (Eastern Wellness Corridor : EWC)

28 มิถุนายน 2565 ได้มีการจัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกกับกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข ทั้งนี้ เพื่อยกระดับการให้บริการทางการแพทย์ครบวงจร การให้บริการด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Wellness Tourism) ผลักดันพื้นที่ อีอีซี ให้ก้าวสู่ระเบียงสุขภาพภาคตะวันออก (EWC) และตอบโจทย์การเร่งขับเคลื่อนเศรษฐกิจสุขภาพ (Wellness Economy) ให้มีความพร้อมทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน การบริการ และด้านกฎหมาย กฎระเบียบ และมาตรฐานที่เกี่ยวข้องกับบริการทางการแพทย์และการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ เพื่อส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมด้านการแพทย์และสุขภาพครบวงจรในพื้นที่ อีอีซี รวมทั้งการส่งเสริมและพัฒนาให้ชุมชนท้องถิ่น จะเป็นส่วนสำคัญสนับสนุนให้ อีอีซี ขับเคลื่อนอุตสาหกรรมทางการแพทย์ครบวงจร ซึ่งเป็น

1 ใน 12 อุตสาหกรรมเป้าหมาย โดย อีอีซี มีการสำรวจพื้นที่ที่มีศักยภาพในการลงทุน การเจรจากับผู้ประกอบการด้าน สุขภาพ (Wellness) เช่น เครืออนุสาศิริ หน่วยงานภาครัฐ เช่น องค์การเภสัชกรรม รวมทั้งการสนับสนุนสถานประกอบการให้บริการทางการแพทย์ในรูปแบบของคลินิกผู้มีบุตรยาก (Safe Fertility Group) ชลบุรี ซึ่งได้รับการรับรองมาตรฐานจากคณะกรรมการรับรองเทคโนโลยีการเจริญพันธุ์ (Reproductive Technology Accreditation Committee) มีกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ซึ่งมีรายได้สูงใช้บริการปีละกว่า 10,000 คน ทำรายได้เข้าประเทศปีละกว่า 10,000 ล้านบาท รวมทั้งยังขยายผลไปสู่การเชื่อมโยงธุรกิจที่พักและการท่องเที่ยวในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง เป็นโอกาสที่ดีอีกทางหนึ่งของประเทศไทย ในการฟื้นฟูธุรกิจให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

นอกจากนี้ เพื่อบรรลุการเติบโตสีเขียว (Green Growth) อันเป็นเป้าหมายหนึ่งของการพัฒนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและการเติบโตที่ยั่งยืน สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก จึงได้นำกรอบคิด BCG Model มาพัฒนาควบคู่กับอุตสาหกรรมเป้าหมาย ซึ่งแนวคิดและความเป็นมาเกี่ยวกับ บีซีจี โมเดล (BCG Model) สู่การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก สามารถสรุปได้ดังนี้

คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 19 มกราคม 2564 ให้การขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน เศรษฐกิจสีเขียว (Bio-Circular-Green Economy : BCG Model) : โมเดลเศรษฐกิจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นวาระแห่งชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2564 เป็นต้นไป ขณะเดียวกัน ให้คณะกรรมการบริหารการพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ-เศรษฐกิจหมุนเวียน-เศรษฐกิจสีเขียว (Bio-Circular-Green Economy : BCG Model) พิจารณากำหนดและดำเนินแผนงาน/โครงการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับแผนปฏิบัติการด้านการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศไทยด้วยโมเดลเศรษฐกิจ บีซีจี พ.ศ. 2564-2570 ทั้งนี้ เพื่อสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน กระจายรายได้ โอกาส รวมถึงความมั่งคั่งอย่างทั่วถึง (Inclusive Growth) ตลอดจนการรักษาฐานทรัพยากร และความหลากหลายทางชีวภาพให้เกิดความสมดุล ด้วยการใช้โมเดลเศรษฐกิจใหม่ที่เรียกว่า โมเดลเศรษฐกิจ บีซีจี ซึ่งเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจใน 3 มิติ คือ เศรษฐกิจชีวภาพ (Bioeconomy) เศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) และเศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) ควบคู่กันไปเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนประเทศไทยอย่างสมดุล เป็นธรรมและยั่งยืน นอกจากนี้ โมเดลเศรษฐกิจ BCG ยังมีความสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) และสอดคล้องกับหลักการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย โดยโมเดลเศรษฐกิจ BCG ทำหน้าที่บูรณาการการพัฒนาตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำใช้องค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรม สร้างคุณค่าเพิ่ม (Value Creation) จากฐานความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพและวัฒนธรรม (กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 2565)

เพื่อสนองนโยบายดังกล่าว สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ได้นำเสนอ บีซีจี โมเดล (BCG Model) ในงานสัมมนาระหว่างไทย-เยอรมัน สถานกงสุลใหญ่ ณ นครแฟรงก์เฟิร์ต เพื่อจูงใจนักลงทุนและให้ข้อมูลความคืบหน้าโครงการ พร้อมทั้งสร้างโอกาสการลงทุนด้านเศรษฐกิจหมุนเวียนในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ให้แก่นักลงทุน

และภาคเอกชนเยอรมันที่สนใจ ทั้งนี้ บีซีจี โมเดล จะเป็นโอกาสสำหรับการลงทุนเพิ่มด้านการพัฒนา เศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน และเศรษฐกิจสีเขียวในพื้นที่ อีอีซี ภายใต้กลุ่มอุตสาหกรรม เป้าหมาย 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) สุขภาพ 2) ดิจิทัล 3) การลดการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (Decarbonization) ซึ่งครอบคลุมเรื่องยานยนต์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการเดินทาง และขนส่งอัจฉริยะ (Smart Mobility) และ 4) โลจิสติกส์ ที่เชื่อมโยงกับแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียว และเศรษฐกิจหมุนเวียน (Green and Circular Economy) โดยได้เน้นย้ำศักยภาพของพื้นที่อีอีซี ในการมุ่งสู่พื้นที่ปล่อยก๊าซคาร์บอนเป็นศูนย์ (Net Zero Carbon Emission) ในภาคอุตสาหกรรม เช่น โครงการพื้นฐานรองรับการลงทุนอุตสาหกรรมสีเขียว การพัฒนาเมืองอัจฉริยะ (Smart City) ตลอดจนนโยบายส่งเสริมการลงทุนในอุตสาหกรรมดังกล่าวในอีอีซี (สำนักงานคณะกรรมการนโยบาย เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2564)

นอกจากนี้ บีซีจี โมเดล ได้รวบรวมห่วงโซ่มูลค่า (Value Chain) ของ 5 อุตสาหกรรมเป้าหมายหลัก ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมการเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ 2) การแปรรูป อาหาร 3) เชื้อเพลิงชีวภาพและเคมีชีวภาพ 4) การแพทย์ครบวงจร และ 5) การท่องเที่ยวบูรณาการ เข้าด้วยกัน เป็นฐานการสร้างมูลค่าเพิ่มขนาดใหญ่ของประเทศ ซึ่งปัจจุบันมีสัดส่วนในจีดีพี (GDP) ถึงร้อยละ 21 และเกี่ยวข้องกับอาชีพและการจ้างงานของคนในประเทศมากกว่า 16.5 ล้านคน หัวใจสำคัญของบีซีจี คือ การพัฒนาแบบคู่ขนาน ทั้งในส่วนที่เป็นความก้าวหน้าทางวิทยาการระดับสูง สำหรับผลิตสินค้าและบริการมูลค่าสูง เช่น ส่วนประกอบอาหารสุขภาพ ชีววัตถุ สารออกฤทธิ์ ทางการแพทย์ ฯลฯ และในส่วนฐานกว้างของปิรามิดที่เป็นการยกระดับเศรษฐกิจฐานราก เพื่อสร้าง มูลค่าให้คนจำนวนมาก รวมถึงการพัฒนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเสริมความเข้มแข็ง ของทุนทางสังคมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่จะขยายผลไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (From SEP to SDG) (สำนักงาน พัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2563)

5.2.3.3 บทบาทและข้อจำกัดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจ พิเศษภาคตะวันออก

อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ภายใต้กรอบคิดของ เสรีนิยมใหม่จะเน้นเรื่องการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ (Deregulation) เป็นสำคัญ แต่ยังคงไปไม่ถึง เรื่องของการแปรรูป (Privatization) และการเปิดเสรี (Liberalization) เนื่องจากบทบาทการพัฒนา ถูกกำกับโดยกลุ่มอำนาจชนชั้นนำของรัฐ โดยมีเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือและรัฐยังคงมีบทบาท เป็นผู้ลงทุนอยู่ โดยจะพบว่า กลุ่มชนชั้นนำได้เข้าไปมีบทบาทในฐานะผู้กระทำการ ตั้งแต่ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเทศไทย 4.0 และคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งจะพบว่ากลุ่มชนชั้นนำ ของรัฐมีบทบาทที่เข้มแข็งทั้งในฐานะ ผู้จัดตั้ง กำกับ ดูแลการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระเบียง เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ในหัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์และชี้ให้เห็นถึงบทบาทและกลไก ของรัฐที่มีต่อการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ ผ่านกฎหมายซึ่งกลุ่มชนชั้นนำเป็นผู้จัดทำเช่นเดียวกัน เพื่อ เป็นเครื่องมือและกลไกการขับเคลื่อนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก หลังจากนั้น จะชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มอำนาจชนชั้นนำของรัฐ ที่มีต่อการก่อรูปของคณะกรรมการ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก รายละเอียดมีดังนี้

การผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ (Deregulation) กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ จะพบว่ามีการผ่อนคลายหรือลดการควบคุมการกำกับดูแลกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกิดการลงทุน ทั้งในเรื่องของการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ ที่กีดขวางการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ รวมถึงการปรับปรุงกฎหมาย ตลอดจนนโยบายส่งเสริมการลงทุน (EEC Focus, 2565) ในการดำเนินการพัฒนาโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็เช่นเดียวกัน หากมีกฎ ระเบียบใด ๆ ที่รัฐเห็นว่าจะเป็นการอุปสรรคต่อการดำเนินการพัฒนา รัฐจะดำเนินการผ่อนคลายกฎ ระเบียบต่าง ๆ หรือปรับลดให้เกิดความคล่องตัว อาทิ การละเว้นกฎหมายปกติ การแก้ไขกฎหมาย ตลอดจนการตรากฎหมายขึ้นมาใหม่นอกจากนี้ เพื่อลดภาระการลงทุนของภาครัฐในการดำเนินการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จึงเปิดให้เอกชนเข้ามาลงทุนกับภาครัฐในรูปแบบของ PPP โดยผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงการผ่อนคลายกฎระเบียบต่าง ๆ รายละเอียดมีดังนี้

1. การตรากฎหมายขึ้นมาใหม่ ในมิติเชิงทฤษฎี แนวคิดเสรีนิยมใหม่จะต้องลดบทบาทอำนาจรัฐและเพิ่มอำนาจของตลาดเพื่อให้ระบบเศรษฐกิจดำเนินไปตามกลไกตลาด แต่ในทางกลับกัน รัฐไทยได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างกลไกการขับเคลื่อน ในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ด้วยการตรากฎหมายขึ้นมาใหม่ ที่ถือได้ว่าเป็นกระบวนการหนึ่งของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ว่าด้วยเรื่องของการผ่อนคลายกฎ ระเบียบต่าง ๆ สิ่งที่น่าปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ การใช้มาตรา 44 ในการออกคำสั่ง คสช. ที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่ง คสช. ที่ 28/2560 เรื่อง มาตรการเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่ง ที่ 47/2560 เรื่อง ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ในที่ดินพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก สำหรับคำสั่ง คสช. ดังกล่าว ต่อมาได้รับการปรับปรุงและยกระดับเป็นพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 คำสั่งต่าง ๆ ของคสช. ข้างต้นได้ถูกยกเลิกไป อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าทั้งคำสั่ง คสช. ที่กล่าวถึงข้างต้น และพ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 นั้น ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งในการวิเคราะห์หัวข้อวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาเนื้อหาและผลทางกฎหมายและการปฏิบัติ ภายใต้คำสั่ง คสช. ข้างต้น และพ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 เพื่อชี้ให้เห็นถึงกลไกขับเคลื่อนต่าง ๆ ภายใต้คำสั่ง คสช. และพ.ร.บ. ฉบับนี้ ซึ่งผลของคำสั่ง และพ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 ได้สร้างข้อละเว้นทางกฎหมายหลายรูปแบบ ดังที่ได้ระบุไว้ในมาตรา 9 ของ พ.ร.บ. ที่ว่า “ในการดำเนินการเพื่อพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก หากคณะกรรมการนโยบายเห็นว่า กฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ประกาศ หรือคำสั่งใด ก่อให้เกิดความไม่สะดวกหรือล่าช้า มีความซ้ำซ้อนหรือเป็นการเพิ่มภาระการดำเนินการโดยไม่จำเป็น หรือมีปัญหาหรืออุปสรรคอื่นใดให้คณะกรรมการนโยบายเสนอต่อคณะรัฐมนตรีพิจารณาดำเนินการปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ประกาศ หรือคำสั่งดังกล่าว หรือมีกฎหมายขึ้นใหม่ เพื่อให้การพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีประสิทธิภาพ สะดวก และรวดเร็ว” ลำดับต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นในแต่ละประเด็น ตั้งแต่คำสั่ง คสช. และ พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2561 ดังต่อไปนี้

2. การละเว้นกฎหมายปกติ เมื่อพิจารณาประเด็นดังกล่าวนี้ พบว่า ก่อนประกาศใช้ พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2561 ชนชั้นนำต้องการให้เกิดการขับเคลื่อนโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงใช้มาตรา 44 ออกคำสั่ง คือ

คำสั่ง คสช. ที่ 28/2560 เรื่อง มาตรการเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลของคำสั่งนี้ได้สร้างข้อยกเว้นทางกฎหมาย อาทิ เรื่องการประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชน โดยมีให้นำความในมาตรา 51 วรรค 2 แห่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 มาบังคับใช้ ทั้งนี้คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ จะต้องศึกษาและวิเคราะห์ผลกระทบข้างต้นให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งปี และสามารถอนุญาตแต่งตั้งผู้ชำนาญการด้านสิ่งแวดล้อมได้ภายใต้คำสั่งนี้ นอกจากนี้ คณะกรรมการนโยบายสามารถกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการเงื่อนไข และกระบวนการร่วมลงทุนกับภาคเอกชน โดยมีให้นำมาตรา 41/23 มาตรา 41/33 มาตรา 41/95 แห่งพระราชบัญญัติการเดินอากาศ พ.ศ. 2497 แก้ไขเพิ่มพระราชบัญญัติการเดินอากาศ (ฉบับที่ 11) พ.ศ. 2551 มาบังคับใช้ แก่ผู้ขอรับใบอนุญาตผลิตอากาศยาน ผู้ขอรับใบอนุญาตผลิตส่วนประกอบสำคัญของอากาศยาน และผู้ขอรับรับรองหน่วยซ่อม ซึ่งประกอบการบินเขตส่งเสริม (คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 28/2560, 2560 : 18-19)

อย่างไรก็ตาม หลังการประกาศใช้ พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2561 ก็ได้มีการยกเลิกคำสั่งฉบับนี้ (28/2560) แต่ยังคงเนื้อหาเดิมด้วยการแปลงร่างไปอยู่ใน พ.ร.บ. ตามมาตรา 8 ว่าด้วยการจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม สุขภาพของประชาชนหรือชุมชน ทั้งนี้ตาม พ.ร.บ. ฉบับนี้ ยังคงละเว้นกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เช่นเดียวกัน (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2561, 2561 : 4-5)

คำสั่ง ที่ 47/2560 เรื่อง ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ในที่ดินพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลของคำสั่งนี้ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนของกระบวนการจัดการที่ดิน เนื่องจากมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องวางข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ในที่ดินในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการเฉพาะ ตามคำสั่งนี้ กำหนดให้มีการจัดทำนโยบายและแผนภาพรวม แผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค ตลอดจนแผนการดำเนินงาน ฯลฯ โดยคณะกรรมการบริหารการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมกับกรมโยธาธิการและผังเมือง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดทำรายละเอียดแผนผังการใช้ประโยชน์จากที่ดิน แผนผังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภคให้สอดคล้องกัน ส่งผลให้กฎหมายว่าด้วยผังเมืองที่ถูกบังคับใช้ก่อนหน้านี้ถูกยกเลิกไป และใช้กฎหมายผังเมืองที่จัดทำขึ้นใหม่ (คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 47/2560, 2560 : 18-20) อย่างไรก็ตาม หลังการประกาศใช้ พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2561 ได้มีการยกเลิกคำสั่งฉบับนี้ (47/2560) แต่ยังคงเนื้อหาเดิมด้วยการแปลงร่างไปอยู่ใน พ.ร.บ. ตามมาตรา 29 ว่าด้วยการใช้ประโยชน์ในที่ดินในภาพรวม มาตรา 30 ว่าด้วยการจัดทำรายละเอียดของแผนผังการใช้ประโยชน์ในที่ดิน และมาตรา 32 ว่าด้วย

การจัดทำผังเมืองใหม่ให้สอดคล้องกับแผนภาพรวม และยกเลิกกฎหมายผังเมืองที่ใช้ก่อนหน้านั้น นอกจากนี้ ตามมาตรา 33 ยังให้อำนาจคณะกรรมการนโยบาย สามารถที่จะอนุมัติหรืออนุญาตหรือให้ความเห็นชอบแทนหน่วยงานของรัฐที่อำนาจหน้าที่ในเรื่องนั้น ๆ หากจำเป็นจะต้องดำเนินการหรือสนับสนุนหรือเพื่ออำนวยความสะดวกในการดำเนินงานในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพียงแต่ต้องแจ้งหน่วยงานเจ้าของเรื่องก่อนเข้าดำเนินการ (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561)

การละเว้นข้อกำหนดต่าง ๆ ตาม พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 สามารถสรุปได้ดังนี้ (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561)

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมฯ พ.ศ. 2535 (มาตรา 8) กฎหมายว่าด้วยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (มาตรา 12) กฎหมายว่าด้วยทรัพย์สิน (มาตรา 53)

การยกเว้นค่าธรรมเนียม (มาตรา 35) สำนักงาน อีอีซี จะได้รับการยกเว้นค่าธรรมเนียมการจดทะเบียนสิทธิและนิติกรรมเกี่ยวกับการทำธุรกรรมในกิจการเกี่ยวกับที่ดิน และอสังหาริมทรัพย์

กฎหมายว่าด้วยการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (มาตรา 36) เพื่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คณะกรรมการนโยบายโดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี สำนักงาน อีอีซี โดยให้อำนาจหน้าที่เลขาธิการ สามารถเข้าใช้ประโยชน์ที่ดินจากสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยไม่ต้องดำเนินการเพิกถอนเขตปฏิรูปที่ดินสำหรับที่ดินส่วนนั้น

กฎหมายว่าด้วยอาคารชุดและประมวลกฎหมายที่ดิน (มาตรา 49) เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินและห้องชุดเพื่อการประกอบกิจการหรือการอยู่อาศัย พ.ร.บ. ให้สิทธิกับผู้ประกอบกิจการที่เป็นนิติบุคคลและเป็นคนต่างด้าว สามารถถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษได้โดยไม่ต้องได้รับอนุญาตตามประมวลกฎหมายที่ดิน และสามารถถือกรรมสิทธิ์ในห้องชุดโดยได้รับการยกเว้นจากการจำกัดสิทธิของคนต่างด้าวตามกฎหมายว่าด้วยอาคารชุด

กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และพระราชบัญญัติการเช่าอสังหาริมทรัพย์เพื่อพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม พ.ศ. 2542 (มาตรา 52) ให้สิทธิในการเช่าที่ดินหรืออสังหาริมทรัพย์ในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อดำเนินให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการพัฒนาและส่งเสริมอุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ โดยผู้ประกอบการสามารถทำสัญญาเช่าได้ถึง 50 ปี และต่อสัญญาได้อีกไม่เกิน 49 ปี

กฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง ให้ผู้ประกอบการได้รับสิทธินำคนต่างด้าวที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ ผู้บริหารหรือผู้ชำนาญการ คู่สมรสหรือผู้ที่อยู่ในความอุปการะของผู้เชี่ยวชาญหรือผู้บริหาร สามารถเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรได้ตามจำนวนและระยะเวลาที่ได้รับอนุญาตจากเลขาธิการ แม้ว่าจะเกินกำหนดให้อยู่ในราชอาณาจักรตามกฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมืองก็ตาม (มาตรา 54) และยังให้สิทธิผู้ที่มีความรู้ ความสามารถพิเศษต่อการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม รวมถึงคู่สมรส บุพการี และบุตร ที่เข้ามาประกอบกิจการหรือทำงานในเขตพัฒนาพิเศษ ได้รับการลดหย่อนภาษีสิทธิการเข้าเมืองและการขออนุญาตทำงาน และสิทธิอื่น ๆ ตามที่กำหนด (มาตรา 51) สำหรับ

การออกใบอนุญาตให้ทำงาน (Work Permit) ให้เลขาธิการเป็นผู้อนุญาต และให้มีสถานะตามกฎหมายว่าด้วยการบริหารจัดการการทำงานของคนต่างด้าว (มาตรา 55)

สิทธิรับการละเว้นหรือการลดหย่อนภาษีอากร (มาตรา 56) ข้อยกเว้นการนำเข้าหรือส่งออกในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ ไม่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายว่าด้วยศุลกากรทั้งหมดหรือบางส่วน (มาตรา 57)

กฎหมายว่าด้วย การควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินทั้งหมดหรือบางส่วน และสามารถใช้จ่ายเงินตราต่างประเทศเพื่อชำระค่าสินค้าหรือบริการระหว่างผู้ประกอบการในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษได้ (มาตรา 58) และเพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ คณะกรรมการนโยบายฯ จะประกาศให้ผู้ประกอบการและผู้ประกอบวิชาชีพได้รับสิทธิพิเศษ อาทิ การประกอบวิชาชีพที่กฎหมายกำหนด ที่ต้องมีสัญชาติไทยหรือต้องได้รับใบอนุญาต จดทะเบียน หรือรับรองก่อน คณะกรรมการนโยบายฯ สามารถออกประกาศให้สามารถประกอบวิชาชีพนั้นเพื่อกิจการในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษได้ หรือสิทธิประโยชน์อื่นตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมการลงทุน หรือกฎหมายว่าด้วยการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันสำหรับอุตสาหกรรมเป้าหมาย ให้เป็นอำนาจของคณะกรรมการนโยบายฯ ด้วย (มาตรา 59)

ข้อละเว้นกฎหมายตามมาตรา 37 ให้อำนาจคณะกรรมการนโยบาย สามารถอนุญาต ให้สิทธิ หรือสัมปทาน ตามกฎหมายต่าง ๆ ดังนี้ 1) ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 58 ควบคุมกิจการค้าขายบางประเภท เช่น ชลประทาน ไฟฟ้า ประปา รถไฟ ฯลฯ 2) กฎหมายว่าด้วยการเดินเรือในน่านน้ำไทย (กรมเจ้าท่า) เช่น การก่อสร้างท่าเทียบเรือ ฯลฯ 3) กฎหมายว่าด้วยการชลประทานหลวง (กรมชลประทาน) เช่น การสร้างฝาย เขื่อน ประตูน้ำ ฯลฯ 4) กฎหมายว่าด้วยการประกอบกิจการพลังงาน (กกพ) เช่น การขออนุญาตสร้างโรงไฟฟ้า ฯลฯ 5) กฎหมายว่าด้วยทางหลวงสัมปทาน (กรมทางหลวง) เช่น การก่อสร้างถนน ฯลฯ 6) กฎหมายว่าด้วยพลังงานนิวเคลียร์เพื่อสันติ เช่น พลังงานนิวเคลียร์ วัสดุกัมมันตภาพรังสี

ข้อละเว้นกฎหมายตามมาตรา 43 ให้อำนาจเลขาธิการ มีอำนาจอนุมัติออกใบอนุญาต ให้ความเห็นชอบหรืออำนาจในการรับจดทะเบียน ตามกฎหมายต่าง ๆ ดังนี้ 1) กฎหมายว่าด้วยการขุดดินและถมดิน 2) กฎหมายว่าด้วยการควบคุมอาคาร 3) กฎหมายว่าด้วยการจดทะเบียนเครื่องจักร 4) กฎหมายว่าด้วยการสาธารณสุข 5) กฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง เฉพาะเพื่อการขออนุญาตให้ต่างด้าว มาตรา 54 (1) หรือ (2) อยู่ต่อในราชอาณาจักร 6) กฎหมายว่าด้วยโรงงาน 7) กฎหมายว่าด้วยทะเบียนพาณิชย์ 8) กฎหมายว่าด้วยการจัดสรรที่ดิน

3. การร่วมทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (Public Private Partnership : PPP) หมายถึง การให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ โดยการอนุญาต หรือการให้สัมปทาน ตลอดจนการให้สิทธิแก่เอกชนดำเนินกิจการของรัฐ เพื่อลดภาระการลงทุนของภาครัฐ และเพิ่มประสิทธิภาพการลงทุนและการบริหารจัดการ การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี ตลอดจนขยายขอบเขตและเพิ่มคุณภาพการให้บริการสาธารณะ สำหรับ PPP ในบริบทของประเทศไทยนั้น จะเป็นการร่วมลงทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนในกิจการของรัฐ โดยส่วนใหญ่มักจะเป็นการร่วมลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน หรือโครงการที่ให้บริการสาธารณะในระยะยาว ที่มุ่งเน้นการให้บริการที่มี

ประสิทธิภาพคุ้มค่างบต้นทุนมากกว่าการดำเนินการเองโดยรัฐ (สำนักงานประมาณของรัฐบาล สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2559 : iii, 46)

โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกก็เช่นเดียวกัน จะพบว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ทุกโครงการ ต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก ซึ่งมูลค่าการลงทุนในโครงการโครงสร้างพื้นฐานหลัก พบว่า มีมูลค่ารวมถึง 655,821 ล้านบาท โดยมีสัดส่วนการร่วมลงทุนคือ รัฐเป็นผู้ลงทุน จำนวน 238,841 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 36 และเอกชนเป็นผู้ลงทุน จำนวน 416,980 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 64 โดยรัฐจะได้ผลตอบแทนสุทธิ 210,352 ล้านบาท (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) ดังนั้น เพื่อลดภาระด้านงบประมาณของรัฐ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จึงใช้รูปแบบการร่วมทุนระหว่างรัฐและเอกชน (PPP) ในกรณีของการร่วมทุนแบบ PPP นี้ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์และชี้ให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกับกรอบของเสรีนิยมใหม่ โดยจะแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดของการร่วมทุนในแต่ละโครงการ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565 ; สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565) หลังจากนั้น จะได้วิเคราะห์ถึงลักษณะของการเชื่อมโยงกับอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ต่อไป

1. โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 เป็นสัญญาร่วมลงทุนระหว่าง การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย กับบริษัท กัลฟ์ เอ็มทีพี แอลเอ็นจี เทอร์มินอล จำกัด (Gulf MTP) ลงนามสัญญา วันที่ 1 ตุลาคม 2562 มูลค่าโครงการ 64,905 ล้านบาท รัฐลงทุน 12,900 ล้านบาท เอกชนลงทุน 52,005 ล้านบาท สัญญาร่วมลงทุน 35 ปี

2. โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน เป็นสัญญาร่วมลงทุนระหว่าง การรถไฟแห่งประเทศไทย กับ บริษัท เอเชีย เอรา วัน จำกัด ลงนามสัญญา วันที่ 24 ตุลาคม 2562 มูลค่าโครงการ 276,561 ล้านบาท รัฐลงทุน 159,938 ล้านบาท เอกชนลงทุน 116,623 ล้านบาท สัญญาร่วมลงทุน 50 ปี

3. โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก เป็นสัญญาร่วมลงทุนระหว่าง สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.) กับบริษัท อู่ตะเภา อินเตอร์เนชั่นแนล เอวิเอชัน จำกัด (UTA) ลงนามสัญญา วันที่ 19 มิถุนายน 2563 มูลค่าโครงการ 204,240 ล้านบาท รัฐลงทุน 17,674 ล้านบาท เอกชนลงทุน 186,566 ล้านบาท สัญญาร่วมลงทุน 50 ปี

4. โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 เป็นสัญญาร่วมลงทุนระหว่าง การท่าเรือแห่งประเทศไทย กับบริษัท จีพีซี อินเตอร์เนชั่นแนล เทอร์มินอล จำกัด ลงนามสัญญา วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564 มูลค่าโครงการ 110,115 ล้านบาท รัฐลงทุน 48,329 ล้านบาท เอกชนลงทุน 61,786 ล้านบาท สัญญาร่วมลงทุน 35 ปี

จะเห็นได้ว่า การร่วมทุนในการพัฒนาสร้างพื้นฐาน ในพื้นที่โครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้ง 4 โครงการข้างต้น เป็นการร่วมลงทุนในรูปแบบของพีพีพี (PPP) ทุกโครงการ ด้วยเหตุผลเพื่อต้องการลดภาระงบประมาณของรัฐและการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการ เมื่อวิเคราะห์ตามกรอบของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ในเรื่องของการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ (Deregulation) เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนและสนับสนุนการลงทุนในโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ

ภาคตะวันออก จะพบว่า มีการละเว้นกฎหมาย พ.ร.บ. การร่วมทุนระหว่างรัฐและเอกชน โดยใช้ พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 (มาตรา 12) มาบังคับใช้ ดังนี้ (พระราชบัญญัติ เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 8)

“เพื่อให้การพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในกรณีที่คณะกรรมการนโยบายกำหนดกระบวนการพิจารณาการร่วมลงทุนกับเอกชน หรือให้เอกชน เป็นผู้ลงทุนและวิธีการกำกับดูแลและติดตามผลการดำเนินการไว้เป็นการเฉพาะแล้ว การร่วมลงทุน กับเอกชนหรือให้เอกชนเป็นผู้ลงทุนตามพระราชบัญญัตินี้ ให้ดำเนินการตามกระบวนการและ วิธีการดังกล่าว โดยให้ถือว่าการร่วมลงทุนกับเอกชนหรือการให้เอกชนเป็นผู้ลงทุนนั้นได้ปฏิบัติ ตามกฎหมายว่าด้วยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐแล้ว

การกำหนดกระบวนการพิจารณาการร่วมลงทุนกับเอกชนหรือให้เอกชนเป็น ผู้ลงทุนและวิธีการกำกับดูแลและติดตามผลการดำเนินการตามวรรคหนึ่ง จะใช้กับโครงการประเภท หรือลักษณะใดให้เป็นไปตามที่คณะกรรมการนโยบายกำหนดโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา”

สรุปได้ว่า โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในระยะเบี่ยงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก ดังที่กล่าวข้างต้นนั้น เมื่อพิจารณามูลค่าโดยรวมที่รัฐเป็นผู้ลงทุน คิดเป็นร้อยละ 36 เอกชนเป็นผู้ลงทุน ร้อยละ 64 จะเห็นได้ว่าสัดส่วนการลงทุนจากภาครัฐ มีมูลค่าถึงหนึ่งในสามของ มูลค่าการลงทุน เมื่อวิเคราะห์ตามกรอบของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ สะท้อนให้เห็นว่ากลไกตลาดเสรี ตามอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ได้ถูกลดทอน ผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ ให้มีการแทรกแซงโดยรัฐ ทั้งในเรื่องของการร่วมลงทุนและการกำกับดูแล ดังได้กล่าวแล้ว อย่างไรก็ตาม รายละเอียดภายใต้ เงื่อนไขสัญญาร่วมลงทุนเป็นเอกสารที่ไม่เปิดเผยกับบุคคลภายนอก แต่ก็สามารถวิเคราะห์ได้ ในภาพรวมภายใต้กรอบการดำเนินงานภายใต้กฎหมายการร่วมลงทุน เมื่อครบอายุสัญญาร่วมลงทุน ทรัพย์สินทั้งหมดจะเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ

จากการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นั้น จะพบว่า เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทเฉพาะในด้านการผ่อนคลายนโยบาย ระเบียบของรัฐ เพื่อสร้างตลาดให้กว้างขวางขึ้น แต่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการเปิดเสรีและการแปรรูปให้เป็นของเอกชน ที่เป็น เช่นนี้ เนื่องจากการเข้ามามีบทบาทของรัฐอำนาจนิยมของไทยในการกำกับบทบาทของอุดมการณ์ เสรีนิยมใหม่นั้น ดังจะเห็นได้จากการเข้ามามีบทบาทของชนชั้นนำข้าราชการ ที่เป็นทหาร และเทคโนโลยี ในกระบวนการกำหนดโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ตั้งแต่ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่เป็นแผนแม่บท ดังนี้

เพื่อชี้ให้เห็นถึงเครือข่ายโครงสร้างอำนาจของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่มีบทบาทในการกำหนดแผนและยุทธศาสตร์การพัฒนา สิ่งที่ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นก็คือ การสะท้อน ให้เห็นถึงเบื้องหลังโครงสร้างอำนาจที่เชื่อมร้อยกันด้วยเครือข่ายของชนชั้นนำทางสังคมและการ เมืองไทย (ในขณะนั้น) หนึ่งในเครือข่ายนั้นคือโครงสร้าง (อำนาจ) ของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ทั้งนี้ จะพบว่าเครือข่ายของชนชั้นนำได้เชื่อมร้อยกับโครงสร้างอำนาจของ คสช. ภายใต้คณะบุคคล ที่เป็นกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สามารถวิเคราะห์ที่ได้จากบทบัญญัติของกฎหมาย (พ.ร.บ.) และคำสั่ง (คสช.) ที่เกี่ยวข้อง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ตามพระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 ในหมวด 2 มาตรา 12 ได้บัญญัติให้มีกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ประกอบด้วย 1) นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการ 2) ประธานสภาผู้แทนราษฎร เป็นรองประธานกรรมการ คนที่หนึ่ง 3) ประธานวุฒิสภา เป็นรองประธานกรรมการ คนที่สอง 4) รองนายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีที่นายกรัฐมนตรีมอบหมาย เป็นรองประธานกรรมการ คนที่สาม 5) ปลัดกระทรวงกลาโหม ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารเรือ ผู้บัญชาการทหารอากาศ ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ ประธานกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประธานสภาเกษตรกรแห่งชาติ ประธานสภาหอการค้าแห่งประเทศไทย ประธานสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และประธานสมาคมธนาคารไทยเป็นกรรมการ 6) กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งคณะรัฐมนตรีแต่งตั้งจากผู้มีสัญชาติไทยโดยการเกิดและมีอายุไม่เกินเจ็ดสิบห้าปี ซึ่งมีความรู้ ความเชี่ยวชาญ หรือมีประสบการณ์ในด้านความมั่นคงด้านการเมืองและการบริหารราชการแผ่นดิน ด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านการศึกษา ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ด้านสาธารณสุข ด้านโครงสร้างพื้นฐาน หรือด้านอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ จำนวนไม่เกินสิบเจ็ดคน (พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560, 2560 : 5)

จะเห็นได้ว่า คณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ มีจำนวนทั้งสิ้น 34 คน เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง 17 คน (ตามข้อ 1-5) และอีก 17 คน (ตามข้อ 6) เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ มาจากการแต่งตั้งโดยคณะรัฐมนตรีของพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ อย่างไรก็ตามจากการตรวจสอบรายชื่อกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิปรากฏรายชื่อ ดังนี้ คือ พลเอกประวิทย์ วงษ์สุวรรณ เป็นรองประธานกรรมการ ส่วนกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่าง ๆ ประกอบด้วยรายชื่อ ดังนี้ 1) นายการต์ ฮุนตระกูล 2) นายชาติศิริ โสภณพานิช 3) นายเทียนฉาย กีระนันทน์ 4) นายบัณฑิต ล่ำซำ 5) พลอากาศเอก ประจิน จั่นตอง 6) นายพลเดช ปิ่นประทีป 7) นายวิษณุ เครืองาม 8) นายศุภชัย พานิชภักดิ์ 9) นายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ 10) นายสุวิทย์ เมษินทรีย์ 11) พลเอกอนุพงษ์ เผ่าจินดา 12) นายอุดม สวานายน (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ, 2560 : 1-2)

นอกจากนี้ ยังจัดให้มีคณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านต่าง ๆ จำนวน 6 คณะ แต่ละคณะไม่เกิน 15 คน แต่งตั้งโดยมติของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ประกอบด้วย คณะต่าง ๆ ดังนี้ 1) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านความมั่นคง 2) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน 3) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ 4) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม 5) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม 6) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ (ประกาศคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ เรื่อง แต่งตั้งกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านต่าง ๆ, 2560 : 26-30)

อย่างไรก็ตาม ได้พบข้อมูลเพิ่มเติมว่าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (แอบ) มีพิมพ์เขียวร่างยุทธศาสตร์ชาติไว้ก่อนหน้านั้นแล้ว โดยพบว่ามียุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี, 30 มิถุนายน 2558) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ได้(แอบ) มีการจัดทำร่างยุทธศาสตร์ชาติโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ก่อนที่จะมีร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ที่บัญญัติให้มียุทธศาสตร์ชาติ ในหมวด 6 ว่าด้วยแนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 65 (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560 : 17) ความว่า

“รัฐพึงจัดให้มียุทธศาสตร์ชาติเป็นเป้าหมายการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนต่าง ๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกันเพื่อให้เกิดเป็นพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายดังกล่าว

การจัดทำ การกำหนดเป้าหมาย ระยะเวลาที่จะบรรลุเป้าหมาย และสาระที่พึงมี ในยุทธศาสตร์ชาติให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ ทั้งนี้ กฎหมายดังกล่าว ต้องมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนทุกภาคส่วน อย่างทั่วถึงด้วย”

และในรัฐธรรมนูญ มาตรา 275 ยังได้บัญญัติให้ “คณะรัฐมนตรีจัดให้มีกฎหมาย ตามมาตรา 65 บรรดาสอง ให้แล้วเสร็จ ภายในหนึ่งร้อยสี่สิบวันนับแต่วันประกาศใช้รัฐธรรมนูญนี้ และ ดำเนินการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติให้แล้วเสร็จ ภายในหนึ่งปีนับแต่วันที่กฎหมายดังกล่าวใช้บังคับ ” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560 : 89)

อย่างไรก็ตาม ในบทเฉพาะกาล พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 มาตรา 28 (3) บัญญัติว่า กระบวนการรับฟังความคิดเห็นที่คณะกรรมการจัดทำ ยุทธศาสตร์ชาติตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2558 นั้น ให้ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการรับฟังความคิดเห็นก่อนที่พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 บังคับใช้ (พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560, 2560 : 9) ดังนั้น การจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ ฉบับจริง ไม่จำเป็นต้องรับฟังความคิดเห็นประชาชนเพิ่มอีกก็ได้ ดังคำอธิบายของพริษฐ์ วัชรสินธุ (2564) เรื่องร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน เพื่อยกเลิกแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในการประชุมร่วมรัฐสภา ความว่า

“กระบวนการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนถูกรวบรัด เรามีกฎหมาย ยุทธศาสตร์ชาติออกมาในปี 2560 ที่ระบุไว้ในมาตรา 28 ว่า ให้ถือว่ายุทธศาสตร์ชาติได้รับฟัง ความคิดเห็นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เป็นการรับฟังความคิดเห็นก่อน 2 ปีที่เกิดขึ้น ก่อนที่กฎหมายนี้ จะออกมา”

และในพระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 มาตรา 28 (4) ได้ บัญญัติให้ “ให้คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านต่าง ๆ จัดทำร่างยุทธศาสตร์ชาติเบื้องต้น ให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งร้อยสี่สิบวันนับแต่วันที่ได้รับแต่งตั้ง โดยให้ใช้ร่างยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี ที่คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2558 จัดทำขึ้นมาใช้เป็นหลักในการจัดทำร่างยุทธศาสตร์ชาติเบื้องต้นดังกล่าว..” (พระราชบัญญัติการจัดทำ ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560, 2560 : 10)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณารายชื่อคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี พ.ศ. 2558 ที่แต่งตั้งโดยมติคณะรัฐมนตรีภายใต้รัฐ คสช. ประกอบด้วยรายชื่อและสถานะ ดังนี้

- 1) พลเอกสกล ชื่นตระกูล ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี ที่ปรึกษา
- 2) พลเอกจิระศักดิ์ ชมประสพ ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี ที่ปรึกษา
- 3) พลเอกอนันตพร กาญจนรัตน์ ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี ที่ปรึกษา
- 4) เลขาธิการนายกรัฐมนตรี ประธานกรรมการ
- 5) เลขาธิการคณะกรรมการ รองประธานกรรมการ
- 6) เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รองประธานกรรมการ
- สำหรับกรรมการ ประกอบด้วย
- 7) ปลัดกระทรวงการคลัง
- 8) ผู้อำนวยการสำนักงานงบประมาณ
- 9) เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ
- 10) เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา
- 11) พลเอกชูศักดิ์ เมฆสุวรรณ
- 12) พันเอกณัฐวุฒิ ภาสวุฒิชัยพงศ์
- 13) พันเอกนิมิตต์ สุวรรณรัฐ
- 14) ประธานสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย
- 15) ประธานสภาหอการค้าแห่งประเทศไทย
- 16) ประธานสมาคมธนาคารไทย
- 17) นายสุวิทย์ เมษินทรีย์
- 18) นายประสาน ไตรรัตน์วรกุล
- 19) นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์
- 20) พลเอกวรพงษ์ สว่างเนตร
- 21) นายธีรพงษ์ วงศ์ศิวัชโรจน์ รองเลขาธิการ
- คณะกรรมการ เลขาธิการร่วม
- 22) รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
- แห่งชาติ ที่เลขาฯ มอบหมาย เลขาธิการร่วม (มติคณะรัฐมนตรีเรื่องการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ
- ระยะ 20 ปี, 2558)

การอธิบายลำดับความเป็นมาของยุทธศาสตร์ชาติ ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นว่า อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ภายใต้รัฐอำนาจนิยม (คสช.) ทำงานอย่างไร และเพื่อชี้ให้เห็นถึงกระบวนการ และปัญหาการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณากระบวนการร่างยุทธศาสตร์ชาติ สะท้อนให้เห็นว่าเป็นกระบวนการดำเนินการโดยกลไกของรัฐอำนาจนิยมภายใต้ คสช. ซึ่งมีอยู่ 3 กลไกหลักคือ 1) คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ ทำหน้าที่ยกร่างแต่งตั้งมาดำนละไม่เกิน 15 คน 2) คณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ผู้ควบคุมยุทธศาสตร์ชาติตัวจริง ส่วนใหญ่เป็นบุคคลของ คสช. ตามรายชื่อข้างต้น 3) สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (248 คน) ทำหน้าที่ให้ความเห็นชอบ ส่วนใหญ่เป็นทหารวัยหกสิบขึ้นไปและมาจากการแต่งตั้งทั้งหมด มีข้อสังเกตคือ ทั้ง 3 กลไกหลักมีต้นกำเนิด เดียวกัน คือรัฐอำนาจนิยม (คสช.) สะท้อนให้เห็นว่ายุทธศาสตร์ชาติอีก 20 ปีข้างหน้า นี้ ได้ถูกออกแบบโดยระบอบรัฐอำนาจนิยม และกระบวนการจัดทำไม่มีความชอบธรรมเนื่องจาก ขาดการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน (ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ณัฏฐกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์, 2561 : 4-5)

กระนั้นก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ โดยไล่เรียงมาตั้งแต่คณะกรรมการชุดปี พ.ศ. 2558 ตามรายชื่อที่กล่าวแล้วข้างต้น จะพบว่า รายชื่อ ล้วนแล้วแต่เป็นคนใกล้ชิด คสช. ทั้งสิ้น อาทิ พันเอกณัฐวุฒิ ภาสวุฒิชัยพงศ์ และพันเอกนิมิตต์ สุวรรณรัฐ ถือว่าเป็นมือซ้ายมือขวาของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ถัดมาก็จะเป็นกลุ่มคนที่มี ตำแหน่งในสภาที่มาจากแต่งตั้งโดย คสช. เช่น สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) สภาปฏิรูปประเทศ (สปช.) สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ (สปท.) ซึ่งปรากฏว่ามีอยู่ถึง 12 คน ได้แก่ 1) นายวิลาศ อรุณศรี 2) นายอำพน กิตติอำพน 3) พลเอกชูศักดิ์ เมฆสุวรรณ 4) พลเอกวรพงษ์ สว่างเนตร 5) พลเอกสกล ชื่นตระกูล 6) พลเอกจิระศักดิ์ ชมประสพ 7) นายสมศักดิ์ โชติรัตนะศิริ 8) นายอนุชิต คุณากร 9) นายดิศทัต โตตระกิตย์ 10) นายสุพันธุ์ มงคลสุธี 11) นายอิสระ ว่องกุศลกิจ

12) นายบุญทักษ์ หวังเจริญ ส่วนที่เหลือเป็นบุคคลที่รับตำแหน่งอื่น ๆ ใน คสช. ทั้งนี้ หากแบ่งตามกลุ่มอาชีพ จะพบว่า มาจากกลุ่มทหาร 8 คน ข้าราชการ 9 คน กลุ่มธุรกิจ 3 คน และผู้ทรงคุณวุฒิ 2 คน นอกจากนี้แล้ว กระบวนการรับฟังความคิดเห็นก็เป็นไปอย่างจำกัด ซึ่งมีการรับฟังความคิดเห็นทั่วประเทศเพียง 5 ครั้ง ส่วนใหญ่เป็นผู้แทนหน่วยราชการ นักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ หรือตัวแทนเอกชนภาคประชาชน ไม่ปรากฏชื่อคนธรรมดาเข้าร่วมแม้แต่คนเดียว (ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ณิชปรกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์, 2561 : 27-31)

ขณะเดียวกัน คณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติตามพระราชบัญญัติยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 ถือได้ว่า เป็นกลไกทางการเมืองที่เข้ามาวางแผนขับเคลื่อนประเทศ หากดูโครงสร้างคณะกรรมการตามที่กล่าวแล้วข้างต้นจะพบว่า จะมีกรรมการโดยตำแหน่ง 17 คน ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ประธานสภาผู้แทนราษฎร เป็นรองประธาน นอกจากนั้นจะประกอบด้วยข้าราชการระดับสูง ผู้บัญชาทหารเหล่าทัพและตำรวจ หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงถึง 7 คน อีก 6 คน มาจากหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ส่วนกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิอีก 17 คน แต่งตั้งโดยคณะรัฐมนตรีของพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้า คสช. จากการพิจารณาสัดส่วนของคณะกรรมการจะพบว่า ยุทธศาสตร์ชาติไม่มีพื้นที่ให้กับประชาชนคนธรรมดาเลย ดังคำอภิปรายของ พิรัชฐ์ วัชรสินธุ (2564) เรื่องร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน เพื่อยกเลิก ส.ว. และแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในการประชุมร่วมรัฐสภาว่า

“องค์ประกอบคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ มีหลายภาคส่วน ที่ควรจะถูกวิจารณ์ 35 คน ที่อยู่ในกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ 11 คน เป็นทหารและตำรวจ 9 คนเป็นภาคธุรกิจแทบจะไม่มีตัวแทนของฝ่ายประชาชนและฝ่ายวิชาการเลย”

อาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ คือการพยายามสืบทอดอำนาจของ คสช. สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดก็คือ กรรมการโดยตำแหน่งส่วนใหญ่มีที่มาจากกองทัพ ภาคราชการและตัวแทนภาคธุรกิจขนาดใหญ่ ขณะเดียวกัน กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิล้วนมาจากการแต่งตั้งโดยคณะรัฐมนตรีของพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา (ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ณิชปรกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์, 2561 : 33-37) จะเห็นได้ว่า กรรมการส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการทำงานกับ คสช. มาแล้วทั้งสิ้น ทั้งการมีบทบาทในหน่วยงานหรือเป็นกรรมการชุดต่าง ๆ ที่ตั้งโดย คสช. อาทิ รัฐมนตรี สมาชิก สนช. ที่ปรึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิในกรรมการบริหารราชการแผ่นดินตามกรอบการปฏิรูปประเทศ ฯลฯ อาทิ 6 รัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีของตนเองแต่งตั้งตนเองเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เช่น 1) พลอากาศเอกประจิน จั่นตอง รองนายกฯ 2) นายวิษณุ เครืองาม รองนายกฯ 3) นายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกฯ 4) พลเอกอนุพงษ์ เผ่าจินดา รมว. มหาดไทย 5) นายอุตตม สาวนายน รมว. อุตสาหกรรม 6) นายสุวิทย์ เมษินทรีย์ รมว.ประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีวาระดำรงตำแหน่งกรรมการถึง 5 ปี จนถึงปี 2565 แม้ว่าตำแหน่งรัฐมนตรีจะสิ้นสุดลงก็ตาม (ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ณิชปรกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์, 2561 : 41)

ไอลอว์ ได้สำรวจโครงสร้างกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ผู้จะมามีอำนาจและควบคุมอนาคตประเทศไทยอีก 20 ปี พบว่า ส่วนใหญ่เป็นชายแก่วัยเกษียณจากกองทัพ นายทุนธุรกิจขนาดใหญ่ ตลอดจนบุคคลที่มีอิทธิพลในวงการอุดมศึกษาและองค์กรภาคประชาสังคม โดยคณะกรรมการชุดนี้มีทหารอยู่ถึง 11 คน และ 10 คนเป็นสมาชิก คสช. นอกจากนั้นจะเป็นภาคธุรกิจ 9 คน ซึ่งมี

6 คน เข้าร่วมในคณะกรรมการและคณะทำงานโครงการประชารัฐ รวมถึงทีมเศรษฐกิจของสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ ดังได้กล่าวแล้ว สรุปได้ว่า สัดส่วนกรรมการยุทธศาสตร์ชาติประกอบด้วย ทหารและตำรวจ 11 คน ภาคธุรกิจ 9 คน เทคโนโลยี 5 คน นักกฎหมาย 2 คน อดีตผู้บริหารมหาวิทยาลัย 1 คน และภาคประชาสังคม 1 คน จากสัดส่วนดังกล่าว สามารถกล่าวได้ว่าภาพรวมของกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ 29 คน เป็นคนที่มารับใช้ คสช. เนื่องจากทุกคนล้วนผ่านการทำงานกับ คสช. มาแล้วทั้งสิ้น (ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ณิชปรกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์, 2561 : 47-51)

ดังนั้น จึงสามารถจะวิเคราะห์ได้ว่า การออกแบบยุทธศาสตร์ชาติโดยกรรมการที่เป็นผลผลิตของรัฐอำนาจนิยม (คสช.) ส่งผลให้รัฐบาลและรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งในอนาคตต้องเดินตามเส้นทางของยุทธศาสตร์ที่รัฐอำนาจนิยมกำหนดไว้ สะท้อนให้เห็นถึงการสืบทอดอำนาจและควบคุมนักการเมืองโดยผ่านกลไกยุทธศาสตร์ชาติ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นเด่นชัดได้จากพระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 หมวด 1 มาตรา 5 วรรค 3 (พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560, 2560 : 2) ที่บัญญัติไว้ว่า

“การกำหนดนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินของคณะรัฐมนตรี ก่อนที่จะเข้าบริหารราชการแผ่นดิน การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นโยบายและแผนระดับชาติว่าด้วยความมั่นคงแห่งชาติ และแผนอื่นใดรวมตลอดทั้งการจัดทำงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณต้องสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ”

การที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญไว้เช่นนี้ ชี้ให้เห็นถึงการสืบทอดอำนาจของรัฐอำนาจนิยมสุดท้ายแล้ว รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งจะต้องแถลงนโยบายให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ สะท้อนให้เห็นว่ากรอบยุทธศาสตร์ชาติที่กำหนดโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ มีความสำคัญกว่านโยบายของพรรคการเมืองที่ประชาชนเป็นผู้เลือกมา ดังที่ จิรัญญ์ ทองสุวรรณ (สัมภาษณ์ 7 สิงหาคม 2565) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดฉะเชิงเทรา พรรคก้าวไกล ได้สะท้อนถึงความเห็นในเรื่องนี้ โดยยกตัวอย่างรัฐธรรมนูญ 2540 ด้วยการให้เครดิตพรรคเพื่อไทยว่า ภายใต้รัฐธรรมนูญ 2540 ฝ่ายการเมืองทำงานได้เต็มที่ไม่มีอะไรเป็นอุปสรรค สามารถทำอะไรได้หลายอย่าง ยกตัวอย่างเช่นนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรคและอื่น ๆ แต่พอมียุทธศาสตร์ชาติ จิรัญญ์ ทองสุวรรณ ชี้ว่า

“หาเสียงกันไปเถอะ แล้วก็ทำอะไรไม่ได้ เราก็เห็นอยู่ว่าประชารัฐทำอะไรไม่ได้เลย ที่เห็นว่าประชานิยมทำได้มันเป็นของเดิมอยู่แล้ว มันก็เลยทำต่อได้ ก็ดูชาที่ทำไว้ปัญหาเยอะไปหมด นโยบายพรรคการเมืองที่ขายฝันให้กับประชาชนไว้ เมื่อถึงเวลาได้เป็นรัฐบาลก็ไม่สามารถทำได้”

ขณะเดียวกัน จิรัญญ์ ทองสุวรรณ ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาการจัดทำงบประมาณว่า ต้องอ้างอิงยุทธศาสตร์ชาติ เนื่องจากบางครั้งงบประมาณที่ขอไปไม่ตรงกับภารกิจของหน่วยงาน เพราะจะต้องยึดโยงกับยุทธศาสตร์ชาติตามหมวดต่าง ๆ ที่กำหนด (บังคับ) ไว้ โดยเราเสี่ยงงบประมาณไปกับการสิ้นเปลือง ฟุ่มเฟือย ไร้สาระ เอาไปลงในเรื่องที่ไม่ควรจะลงเยอะเลย ดังตัวอย่างเช่น ยุทธศาสตร์ระบุว่าต้องทำเรื่องยาเสพติด ทุกหน่วยงานจะมีงบประมาณเกี่ยวกับยาเสพติดหมดเลย (ไม่รู้ว่ามี ป.ป.ส. ไว้ทำไม) หรือต้องมึงเกี่ยวกับความมั่นคงปลอดภัยทางไซเบอร์ (Cyber Security) ส่งผลให้ทุกหน่วยงานก็จะใช้เงินเพื่อไปอัปเดตระบบความมั่นคงปลอดภัยทางไซเบอร์ เป็นต้น

จากกรณีดังกล่าวนี้ จิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์ ได้ชี้และสรุปว่า รากฐานของปัญหานี้เกิดจากทั้งยุทธศาสตร์ชาติและโครงสร้างระบบราชการมันบັงคับอยู่ อันนี้ ถือว่าเป็นอุปสรรคใหญ่สำหรับประเทศ นอกจากจะแก้รัฐธรรมนูญแล้วจะต้องยกเลิกยุทธศาสตร์ชาตินี้ให้ได้ (จิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์, สัมภาษณ์ 7 สิงหาคม 2565) การยกเลิกยุทธศาสตร์ชาติ นอกจากความเห็นของจิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์ แล้ว ยังสอดคล้องกับคำอภิปรายในการประชุมร่วมรัฐสภาของ พิรัชฐ์ วัชรสินธุ (2564) เมื่อคราวเสนอร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน เรื่อง การยกเลิกแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ว่า

“ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ไม่ได้เป็นประโยชน์ในเรื่องนโยบาย แต่เป็นประโยชน์ในฐานะเป็นเครื่องมือของระบอบประยุทธ์ และเล่นงานคู่แข่งทางการเมือง การมีอยู่ของยุทธศาสตร์ชาติจึงเปรียบเสมือนไซ่ตรวน ที่กำลังลือคอของประเทศไว้

การยกเลิกยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี จะทำให้รัฐบาลมีความยืดหยุ่นในการออกแบบและเสนอนโยบายที่สอดคล้องกับสถานการณ์และวิกฤติในแต่ละช่วงเวลา และเป็นการคืนอำนาจให้กับประชาชน ที่มีอำนาจในการตัดสินใจผ่านการเลือกตั้ง นอกจากนี้ ก็ไม่ได้ทำให้ข้าราชการขาดทิศทางในการทำงาน แต่จะทำให้ข้าราชการยืดหยุ่นในการทำงานมากขึ้น”

นอกจากนี้แล้ว สิ่งที่สะท้อนระบบการสืบทอดอำนาจรัฐอำนาจนิยม สามารถจะวิเคราะห์ได้จากโครงสร้างและอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ ผ่านกลไกหรือสถาบันทางการเมือง โดยเมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่า กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ตาม พ.ร.บ.การจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ ซึ่งแต่งตั้งโดยคณะรัฐมนตรี ตามมาตรา 6 และให้มีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 5 ปี ตามมาตรา 13 นั้นหมายความว่า กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ (ไม่เกิน 17 คน) เมื่อรวมกับกรรมการโดยตำแหน่ง ที่มีหน้าที่ กำกับ ดูแล การปฏิรูปประเทศให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ ตามมาตรา 5 (4) แล้ว หากหน่วยงานของรัฐดำเนินการไม่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ พ.ร.บ.การจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ ได้กำหนดบทลงโทษไว้ในมาตรา 26 และในมาตรา 29 ที่บัญญัติไว้ว่า หากหน่วยงานของรัฐดำเนินการไม่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ อันเป็นผลมาจากคณะรัฐมนตรี หรือการดำเนินงานของคณะรัฐมนตรีโดยตรง คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ สามารถยื่นเรื่องผ่านกลไกของวุฒิสภา ศาลรัฐธรรมนูญ และคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติว่า คณะรัฐมนตรีปฏิบัติหน้าที่โดยชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ (พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560, 2560 : 5-11) กรณีดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงวงจรการสืบทอดอำนาจของรัฐอำนาจนิยม ผ่านสถาบันและกลไกทางการเมืองดังได้กล่าวแล้ว อย่างไรก็ตาม เพื่อตัดวงจรการสืบทอดอำนาจดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การเสนอร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน เรื่อง การยกเลิกแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี โดยพิรัชฐ์ วัชรสินธุ (2564) ได้อภิปรายในการประชุมร่วมรัฐสภา ความว่า

“การทำตามยุทธศาสตร์ชาติ ทำตามก็พัง ไม่ทำก็ผิด..สิ่งที่น่ากังวลกว่ายุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี คือถ้าไม่ทำตามแล้วผิด พ.ร.บ.การจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 ที่ไปลงโทษรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง หากไม่ทำตามยุทธศาสตร์ชาติ สามารถขับรัฐมนตรีออกจากตำแหน่งได้..

มองลึกลงไป ผู้ที่ถือดาบว่าใครทำตามยุทธศาสตร์ชาติหรือไม่ นั่น ก็ล้วนเป็นสถาบันการเมืองที่ระบอบประยุทธ์สามารถควบคุมได้ ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ไม่ว่าจะป็นวุฒิสภา ศาลรัฐธรรมนูญ หรือคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ”

อาจสรุปได้ว่า ปัญหาของยุทธศาสตร์ชาติ คือ ผู้มีอำนาจและคนของผู้มีอำนาจ (คสช.) ร่วมกันจัดทำยุทธศาสตร์ชาติขึ้นมา นอกจากนี้ ยังพบว่ายุทธศาสตร์ชาติฉบับจริงได้ (แอบ) จัดทำไว้ก่อนหน้านี้แล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 ดังได้กล่าวแล้ว ขณะเดียวกัน กระบวนการจัดทำ ประชาชนก็ไม่ได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สุดท้ายแล้ว รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งจะต้อง (ถูกบังคับ) แดงนโยบายให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ ซึ่งให้เห็นว่า กรอบยุทธศาสตร์ชาติที่กำหนด โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ นั้น มีความสำคัญกว่านโยบายของรัฐบาลที่ผ่านการเลือกตั้ง จากประชาชน (ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ฌัชปกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์, 2561 : 9) กรณีดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงกรอบแนวคิดทางอุดมการณ์ของรัฐอำนาจนิยมภายใต้ร่มเงาของ คณะรักษาความสงบแห่งชาติ สู่อการผลิต/สร้างวาทกรรม “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ให้กับยุทธศาสตร์ชาติ ที่ได้รับการออกแบบไว้อย่างต่อเนื่องยาวนานถึง 20 ปี ผ่านยุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยนโยบาย ประเทศไทย 4.0 และนำมาสู่วาทกรรมการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เพื่อตอบสนอง ความมั่งคั่ง และสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ

นอกจากบทบาทของกลุ่มชนชั้นนำที่มีต่อการก่อรูปของคณะกรรมการ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ดังที่กล่าวแล้ว คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ก็เช่นเดียวกัน ในที่นี้ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มชนชั้นนำ อันเป็นที่มาของการ ก่อรูปโครงสร้างของคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก รวมถึงอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ของคณะกรรมการนโยบายที่มีผลต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติ ส่งผลให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจมาอยู่ที่ กลุ่มชนชั้นนำที่เป็นคณะกรรมการนโยบาย อำนาจรวมศูนย์นี้สามารถที่จะออก กฎ กติกา เพื่อละเว้น หรือสร้างข้อยกเว้นกฎหมายปกติตามที่บัญญัติไว้ใน พ.ร.บ. ได้อย่างหลากหลาย (รายละเอียดจะได้ วิเคราะห์ในหัวข้อถัดไป) ขณะเดียวกัน ก็ได้มีการสร้าง กฎ กติกา ขึ้นมาใหม่เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อน ในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่าปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของชนชั้นนำ ดำเนินการ ผ่าน พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 อย่างไรบ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ตาม พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 หมวด 2 ว่าด้วย กรรมการนโยบาย มาตรา 10 บัญญัติให้มีคณะกรรมการคณะหนึ่ง เรียกว่า คณะกรรมการนโยบาย เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ประกอบด้วย 1) นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการ 2) รอง นายกรัฐมนตรี 1 คน เป็นรองประธานกรรมการ 3) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม เป็นกรรมการ 4) ผู้อำนวยการสำนักงานงบประมาณ เลขาธิการ คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน เป็นกรรมการ 5) ประธานกรรมการสภาหอการค้าแห่งประเทศไทย ประธานสภาอุตสาหกรรม แห่งประเทศไทย และประธานสมาคมธนาคารไทย เป็นกรรมการ 6) ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งนายกรัฐมนตรี แต่งตั้งจากผู้มีความรู้หรือความเชี่ยวชาญอันจะเป็นประโยชน์แก่การกำหนดนโยบายและ

การดำเนินการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก จำนวนไม่เกิน 5 คน เป็นกรรมการ เลขธิการเป็น กรรมการและเลขานุการ (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 6)

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์โครงสร้างกรรมการนโยบาย ตามพระราชบัญญัตินี้ กล่าวได้ว่า เป็นการต่อยอดมาจากคำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 2/2560 เพื่อยกระดับให้เป็นกฎหมายปกติ โดยจะพบว่า คณะกรรมการนโยบาย ยังคงตำแหน่งตามคำสั่งหัวหน้า คสช. ไว้เช่นเดิม ดังเช่น คำสั่ง คสช. ที่ 2/2560 ข้อ 2 เกี่ยวกับคณะกรรมการนโยบายพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เมื่อวิเคราะห์โครงสร้างของคณะกรรมการแล้วจะพบว่า เป็นคณะบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายโครงสร้างอำนาจของ คสช. เช่นเดียวกัน อาทิ 1) นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการ 2) รองนายกรัฐมนตรี เป็นรองประธานกรรมการ 3) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม เป็นกรรมการ 4) เลขธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกรรมการ 5) ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งนายกรัฐมนตรีแต่งตั้งจำนวนไม่เกิน 6 คน เป็นกรรมการ 7) เลขธิการเป็นกรรมการและเลขานุการ และผู้ว่าการการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ ฯลฯ (คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 2/2560, 2560 : 31)

จากการวิเคราะห์โครงสร้างกรรมการฯ ดังกล่าวข้างต้น ทั้งตามพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกและคำสั่ง คสช. ที่ 2/2560 สะท้อนให้เห็นว่า ถูกกำหนดจากโครงสร้างอำนาจที่เป็นคณะบุคคลจากเครือข่ายชนชั้นนำ คสช. เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้แล้ว เมื่อวิเคราะห์เจาะลึกถึงโครงสร้าง (อำนาจ) ของคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกอ้างอิงจาก การสำรวจรายชื่อชุดปัจจุบัน (ข้อมูล ณ วันที่ 15 กรกฎาคม 2565) มี ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2565)

1. พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
2. นายสุพัฒนพงษ์ พันธ์มีเชาว์ รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน
3. พลเอก อนุพงษ์ เผ่าจินดา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
4. นายอเนก เหล่าธรรมทัศน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม
5. นายเฉลิมชัย ศรีอ่อน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
6. นายจรินทร์ ลักษณวิศิษฏ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์
7. นางสาวตรีนุช เทียนทอง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
8. นายสุริยะ จึงรุ่งเรืองกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
9. นายอนุทิน ชาญวีรกูล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
10. นายชัยวุฒิ ธนาคมานุสรณ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงดิจิทัล เพื่อเศรษฐกิจ

และสังคม

สิ่งแวดล้อม

11. นายวราวุธ ศิลปอาชา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
12. นายศักดิ์สยาม ชิดชอบ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
13. นายสุชาติ ชมกลิ่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน
14. นายอาคม เติมพิทยาไพสิฐ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
15. นายดอน ปรมดีวินัย กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
16. นายอนุชา นาคาศัย กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
17. นายเดชาภิวัฒน์ ณ สงขลา ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ
18. นายดนุชา พิชยนันท์ เลขาธิการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
19. นางสาวดวงใจ อัศวจินตจิตร์ เลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน
20. นายสนั่น อังอุบลกุล กรรมการหอการค้าไทยและสภาหอการค้าแห่งประเทศไทย
21. นายสุพันธุ์ มงคลสุธี ประธานสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย
22. นายคณิต แสงสุพรรณ เลขาธิการคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษ

ภาคตะวันออก

23. นายผดุง ศรีวิณิช ประธานสมาคมธนาคารไทย

ตามรายชื่อข้างต้นนี้ เมื่อวิเคราะห์สัดส่วนตำแหน่งของ คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก จากจำนวนทั้งหมด 23 คน ได้ชี้ให้เห็นว่า สัดส่วนของตำแหน่งกรรมการฯ ประกอบด้วย กลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง คือ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีต่าง ๆ ร่วมเป็นกรรมการจำนวน 14 คน และเทคโนโลยีที่ประกอบด้วยผู้แทนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง จำนวน 4 คน รวมถึงกลุ่มชนชั้นนำทางธุรกิจ จำนวน 3 คน ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 2 คน

อย่างไรก็ตาม เมื่อแยกแยะรายชื่อกรรมการแล้ว จะพบว่าสัดส่วนกรรมการโดยตำแหน่งอันเป็นตำแหน่งทางการเมืองจำนวน 14 คนนั้น จะพบว่ามีส่วนแทนกลุ่มทุนและตัวแทนพรรคการเมืองที่เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง (รัฐมนตรี) เช่น กลุ่มทุนธุรกิจรับเหมาก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ บริษัท ซีโนไทย เอ็นจีเนียริ่ง แอนด์คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน) (อนุทิน ชาญวีรกูล-หัวหน้าพรรคภูมิใจไทย) กลุ่มทุนจากบริษัทในเครือซัมมิท (สุริยะ จึงรุ่งเรืองกิจ-พรรคพลังประชารัฐ) กลุ่มทุนท้องถิ่นบ้านใหญ่แห่งสระแก้ว (ตรีบุษ เทียนทอง-พรรคพลังประชารัฐ) บ้านใหญ่แห่งบุรีรัมย์ (ศักดิ์สยาม ชิดชอบ-เลขาธิการพรรคภูมิใจไทย) เป็นต้น

นอกจากสัดส่วนของกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองที่เป็นกรรมการโดยตำแหน่งแล้ว กรรมการที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มาจากแต่งตั้งของนายกรัฐมนตรี จำนวน 2 คน คือ นายดอน ปรมดีวินัย รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และนายอนุชา นาคาศัย รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ถือได้ว่าอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองและเป็นคนใกล้ชิดกับพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี อันเป็นเครือข่ายโครงสร้างอำนาจของ คสช. เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณากรรมการในส่วนของภาคเอกชน (ตัวแทนภาคธุรกิจ) พบว่ามีจำนวนเพียง 3 คนเท่านั้น ถือได้ว่าไม่มีผลต่อการลงมติใด ๆ เนื่องจากกรรมการส่วนใหญ่ ทั้งที่เป็นกรรมการโดยตำแหน่งที่เป็นสัดส่วนของรัฐมนตรี ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง และกลุ่มชนชั้นนำทางธุรกิจ จำนวน 14 คน สัดส่วนของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 2 คน

ก็มาจากคณะรัฐมนตรี สัดส่วนกรรมการจากหน่วยงานภาครัฐ จำนวน 3 คน สัดส่วนของกรรมการทั้งหมดยกเว้นตัวแทนภาคธุรกิจ ถือได้ว่าเป็นบุคคลที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกับรัฐอำนาจนิยม (คสช.) ซึ่งสามารถเข้าใจได้ว่านายกรัฐมนตรีจะขึ้นนำบุคคลเหล่านี้ได้ นอกจากนี้แล้ว จากการสำรวจสัดส่วนรายชื่อกรรมการทั้งหมด พบว่า ไม่มีกรรมการที่เป็นตัวแทนของภาคประชาชนใด ๆ เลย จะเห็นได้ว่าการกำหนดโครงสร้างคณะกรรมการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ตามพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการกีดกันภาคประชาชนออกจากกระบวนการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะ ทั้งนี้ การกีดกันดังกล่าว ส่งผลให้ภาคประชาชนขาดการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของท้องถิ่น สังคมและสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการดำเนินการของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น เมื่อพิจารณาสัดส่วนรายชื่อคณะกรรมการทั้งหมดแล้ว สามารถที่วิเคราะห์ได้ว่า การกำกับดูแลนโยบายและการดำเนินงานในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก อยู่ภายใต้กระบวนการตัดสินใจของคณะกรรมการที่เป็นกลุ่มบุคคลของรัฐอำนาจนิยมที่ถือกำเนิดจากพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก อันเป็นผลผลิตของรัฐอำนาจนิยม เนื่องจากกระบวนการออกกฎหมายทั้งผู้เสนอและผู้ให้ความเห็นชอบ คือกลุ่มบุคคลที่อยู่ในอำนาจรัฐ ของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า ชนใดเขียนกฎหมายเพื่อรับใช้ชนนั้น อาจกล่าวได้ว่า การออกกฎหมายเป็นไปเพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองและทางธุรกิจหรือกลุ่มทุนนั่นเอง โดยมีเป้าหมายเพื่อแสวงหาความมั่งคั่ง ผ่านโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังที่ สมนึก จงมีวศิน (สัมภาษณ์ 28 กรกฎาคม 2565) ที่ได้ลงไปศึกษาข้อเท็จจริงในพื้นที่ รวมถึงการได้เข้าร่วมเป็นอนุกรรมการ กรรมการที่ดิน พิจารณาปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึงกลุ่มทุนที่อยู่เบื้องหลัง สรุปว่า “มันมีทุนใหญ่จริง ๆ ตัวอย่างกลุ่มทุน ไม่ใช่แค่ทุนจีนที่มีรัฐบาลจีนหนุนหลังเท่านั้น มันมีทุนไทย เช่น กลุ่ม ซี.พี. กลุ่ม กัฟฟ์ กลุ่ม ปตท. ตลอดจนกลุ่มพัฒนาที่ดิน ให้กับนิคมอุตสาหกรรมต่าง ๆ” จากข้อเท็จจริงและข้อวิพากษ์ของสมนึก จงมีวศิน ได้สะท้อนให้เห็นถึงความจริงที่ถูกเคลือบไว้ด้วยมายาคติ จำเป็นต้องวิเคราะห์และถอดรื้อเพื่อให้หลุดพ้นจากการครอบงำด้วยวาทกรรมการพัฒนา (อุตสาหกรรม) คือ การเติบโต (GDP)

คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกกับการรวมศูนย์อำนาจ ตามที่ได้วิเคราะห์โครงสร้างของคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ที่แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายอำนาจของรัฐอำนาจนิยม (คสช.) ในการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาภายใต้รัฐรวมศูนย์ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดนอกเหนือจากโครงสร้าง (อำนาจ) ของกรรมการฯ แล้ว เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาของพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกแล้ว จะพบว่า มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่กรรมการฯ อย่างกว้างขวาง ทั้งในเรื่องของการอนุมัติ การอนุญาต การยกเว้นกฎหมายที่เกี่ยวข้อง กรณีดังกล่าวนี้ สามารถสะท้อนให้เห็นเด่นชัดได้จากบทบัญญัติในมาตราต่าง ๆ พอสรุปได้ ดังนี้

1. ตามมาตรา 11 หน้าที่และอำนาจของคณะกรรมการฯ มีหน้าที่และอำนาจอย่างกว้างขวางครอบคลุมตั้งแต่ระดับนโยบายไปจนถึงระดับปฏิบัติการ ประกอบด้วย (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 7-8)

- 1.1 กำหนดนโยบายเพื่อการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก
- 1.2 ให้ความเห็นชอบแผนภาพรวมเพื่อการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก แผนภาพรวมการใช้ประโยชน์ในที่ดิน แผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค แผนการดำเนินงานและแผนการให้บริการภาครัฐแบบเบ็ดเสร็จครบวงจร
- 1.3 ให้ความเห็นชอบแผนผังการใช้ประโยชน์ในที่ดิน และแผนผังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค
- 1.4 ประกาศกำหนดพื้นที่เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ อุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ และสิทธิประโยชน์ที่จะให้แก่ผู้ประกอบการในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษแต่ละแห่ง
- 1.5 อนุมัติแผนงาน โครงการ และงบประมาณในการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก
- 1.6 ประกาศกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการร่วมลงทุนกับเอกชนหรือให้เอกชนเป็นผู้ลงทุน
- 1.7 ออกระเบียบ ข้อบังคับ และประกาศเพื่อกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการดำเนินการตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้
- 1.8 พิจารณาอนุมัติ อนุญาต ให้สิทธิ หรือให้สัมปทานตามมาตรา 37
- 1.9 แต่งตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจหรือคณะอนุกรรมการเพื่อดำเนินการตามที่คณะกรรมการนโยบายมอบหมาย
- 1.10 กำกับดูแลการดำเนินงานของสำนักงาน ออกระเบียบและข้อบังคับให้สำนักงานปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างคล่องตัวและมีประสิทธิภาพ
- 1.11 ติดตามและประเมินผลการดำเนินการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก รวมทั้งแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน รายงานผลการดำเนินการให้คณะรัฐมนตรีทราบตามรอบระยะเวลาที่กำหนด

2. ตามมาตรา 37 คณะกรรมการฯ มีอำนาจหน้าที่ในการอนุมัติ อนุญาต ให้สิทธิ หรือให้สัมปทาน ให้กับนักลงทุนในด้านต่าง ๆ โดยอำนาจหน้าที่จะครอบคลุมกฎหมายถึง 7 ฉบับที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 18-19 ; iLaw, 9 ตุลาคม 2560) ได้แก่

- 2.1 ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 58 (การควบคุมกิจการค้าขายบางประเภท) เช่น ซื้อมาแล้ยกเปลี่ยนสินทรัพย์ การตั้งธนาคาร
- 2.2 กฎหมายว่าด้วยการเดินเรือในน่านน้ำไทย เช่น การก่อสร้างท่าเทียบเรือ เรือจับสัตว์น้ำ
- 2.3 กฎหมายว่าด้วยการชลประทานหลวง เช่น การสร้างฝาย เขื่อน ประตูระบายน้ำ สะพานทางน้ำ

2.4 กฎหมายว่าด้วยการประกอบกิจการพลังงาน เช่น การขออนุญาตก่อสร้าง
โรงไฟฟ้า

2.5 กฎหมายว่าด้วยทางหลวงสัมปทาน เช่น ก่อสร้างถนน

2.6 กฎหมายว่าด้วยพลังงานนิวเคลียร์เพื่อสันติ เช่น พลังงานนิวเคลียร์ วัสดุ
กัมมันตรังสี เครื่องกำเนิดรังสี

2.7 กฎหมายว่าด้วยการอื่นใดที่กำหนดในพระราชกฤษฎีกา

อีกทั้ง ยังให้อำนาจคณะกรรมการนโยบายฯ สามารถเปลี่ยนแปลง แก้ไข
เพิ่มเติมหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขตามกฎหมายข้างต้นได้ โดยให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา

3. ตามมาตรา 43 การดำเนินการหรือกระทำการใด ๆ ภายในเขตพัฒนาพิเศษ
ภาคตะวันออกที่ต้องได้รับอนุมัติ อนุญาต หรือให้ความเห็นชอบจากหน่วยงานรัฐหรือคณะกรรมการ
ตามกฎหมายต่าง ๆ ให้เป็นอำนาจของ เลขาธิการฯ ซึ่งกฎหมายที่เลขาธิการฯ มีอำนาจพิจารณา
(พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 21-22 ; iLaw, 2560) ได้แก่

3.1 กฎหมายว่าด้วยการขุดดินและถมดิน เช่น เพื่อขายดิน งานก่อสร้าง ขุดบ่อ
เก็บน้ำ เลี้ยงปลา ปรับพื้นที่

3.2 กฎหมายว่าด้วยการควบคุมอาคาร เช่น บ้านเรือน คลังโกดัง สำนักงาน
เขื่อน สะพาน อุโมงค์ หรือเพื่อก่อสร้าง ดัดแปลง รื้อถอน ซ่อมแซม

3.3 กฎหมายว่าด้วยการจดทะเบียนเครื่องจักร เช่น เครื่องจักรไอน้ำ เชื้อเพลิง
ลม ก๊าซ ไฟฟ้า

3.4 กฎหมายว่าด้วยการสาธารณสุข เช่น เหตุเดือดร้อนรำคาญ สิ่งปฏิกูล
ขยะมูลฝอย

3.5 กฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง เฉพาะเพื่อการอนุญาตให้คนต่างด้าวตาม
ม.53 (1) หรือ (2) อยู่ต่อในราชอาณาจักร

3.6 กฎหมายว่าด้วยทะเบียนพาณิชย์ เช่น การซื้อขาย แลกเปลี่ยน นายหน้า
ขนส่ง อุตสาหกรรม จ้างทำของ กู้ยืมเงิน จำนำ จำนอง คลังสินค้า แลกเปลี่ยนเงินตราระหว่าง
ประเทศ การรับประกันภัย

3.7 กฎหมายว่าด้วยโรงงาน เช่น ควบคุมตรวจสอบทุกอย่างที่เกี่ยวกับ
การประกอบกิจการโรงงาน

3.8 กฎหมายว่าด้วยการจัดสรรที่ดิน เช่น การจำหน่ายที่ดิน

3.9 กฎหมายว่าด้วยการอื่นใดตามที่กำหนดในพระราชกฤษฎีกา

นอกจากนี้ ตามมาตรา 9 หากคณะกรรมการนโยบายเห็นว่า กฎหมาย กฎ
ระเบียบ ข้อบังคับ หรือประกาศและคำสั่งใดก่อให้เกิดความไม่สะดวก ลำบาก หรือมีความซ้ำซ้อนหรือ
เพิ่มภาระให้การดำเนินการใด ๆ มีปัญหาหรืออุปสรรคให้คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษ
ภาคตะวันออกเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาปรับปรุง หรือออกกฎหมายใหม่ได้อีกด้วย
(พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 5)

สรุปได้ว่า โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ถือกำเนิดจาก
ชนชั้นนำสู่รัฐอำนาจนิยม ผ่านการใช้อำนาจตามมาตรา 44 ด้วยคำสั่ง คสช. และ พ.ร.บ. เขตพัฒนา

พิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 โดยจะพบว่าบริบทของการพัฒนาตาม พ.ร.บ. ดังกล่าว ได้เกิดการรวมศูนย์อำนาจ โดยได้มีการถ่ายโอนอำนาจการกำกับดูแล ทั้งในระดับนโยบายและปฏิบัติการ มาไว้ที่คณะกรรมการนโยบาย ขณะเดียวกัน ผลจากการรวมศูนย์อำนาจ ตาม พ.ร.บ. นี้ ก่อให้เกิดการใช้อำนาจในการแทรกแซงโดยรัฐ ด้วยการผ่อนคลายนโยบาย ระเบียบ ทั้งการปรับปรุง แก้ไขและการละเว้นกฎหมายปกติจำนวนหลายฉบับ ดังได้กล่าวแล้ว

กล่าวโดยสรุป จากการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จากสาเหตุและปัจจัยรวมถึงผู้กระทำกรต่าง ๆ สามารถวิเคราะห์ได้ว่าอุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น เป็นอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ คือเป็นเสรีนิยมใหม่ที่เกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกนั้นคือสหรัฐอเมริกาที่เป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก ได้ผลักดันและส่งเสริมการขยายตัวของลัทธิเสรีนิยมใหม่ ที่มุ่งเน้นการลดบทบาทภาครัฐในการจัดการเศรษฐกิจโดยให้เอกชนดำเนินการแทน (กุลลดา เกษบุญชู มี้ด, 2556 : 18-26) โดยเสรีนิยมใหม่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมและเศรษฐกิจไทยช่วงทศวรรษ 2530 จนกระทั่งถึงยุคของการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะพบว่า บทบาทของเสรีนิยมใหม่ในสังคมการเมืองและเศรษฐกิจไทย เป็นเสรีนิยมใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากเสรีนิยมใหม่ที่เป็นสากลที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของพลังและปัจจัยภายในประเทศ อันได้แก่ กลุ่มผู้กระทำกรกลุ่มแรก คือรัฐอำนาจนิยมที่เป็นชนชั้นนำ ทหาร และเทคโนโลยีซึ่งเป็นผลผลิตของรัฐประหารปี 2557 ด้วยการเข้าไปมีบทบาทในกระบวนการพัฒนา เริ่มตั้งแต่ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี จนกระทั่งถึงการกำหนดโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ขณะเดียวกัน บทบาทของชนชั้นนำกลุ่มนี้ยังได้เข้าไปเป็นกรรมการทั้งยุทธศาสตร์ชาติและกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก นอกจากนี้แล้วยังมีกลุ่มผู้กระทำกรที่ทำหน้าที่เป็นตัวจักรการขับเคลื่อนการพัฒนา ได้แก่กลุ่มทุนจตุภาคีซึ่งประกอบด้วย กลุ่มทุนรัฐ กลุ่มทุนชาติ กลุ่มทุนข้ามชาติ และกลุ่มทุนท้องถิ่น ซึ่งรายละเอียดของผู้กระทำกรกลุ่มต่าง ๆ ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้ในบทที่ 6

บทสรุป

ในการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาในฐานะที่เป็นระบบคิดที่ผลักดันให้เกิดการพัฒนา ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ผ่านวาทกรรมการพัฒนาในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ที่เกี่ยวกับระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยจะนำเสนอข้อค้นพบเกี่ยวกับบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในสังคมไทย และวิเคราะห์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่กับการพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก สรุปได้ดังนี้

จากการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยพบว่า เป็นอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ แต่บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยและพลังภายในประเทศ ดังนั้น ในการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เข้ามาในสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2530 โดยอาศัยนโยบายการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยและการเปิดเสรีทางการเงิน รวมถึงการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น จะพบได้ว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ยังมีบทบาทจำกัดในสังคมไทย กล่าวคือ ในกรณีของการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัยและการเปิดเสรีทางการเงิน อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทเฉพาะในเรื่องการผ่อนคลายนโยบาย

ระเบียบของรัฐเป็นสำคัญ โดยยังมีข้อจำกัดในการเข้ามามีบทบาทในการแปรรูปให้เป็นเอกชนหรือ การเปิดเสรีเพื่อลดการแข่งขันของรัฐ ส่วนในกรณีของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ก็มีบทบาทเฉพาะในขั้นตอนการแปรรูปเป็นรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัทที่รัฐยังเป็นเจ้าของอยู่

เมื่อเข้าสู่ยุคของการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยจึงพบว่า บทบาท ของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เด่นชัดในที่นี้ก็คือ การพยายามใช้กลไกตลาดในการพัฒนาระเบียง เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกโดยอาศัยมาตรการที่สำคัญ คือ การผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ (Deregulation) เช่น การละเว้นกฎหมายปกติเพื่อให้การดำเนินงานเกิดความคล่องตัว การร่วมทุน ระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (PPP) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาค ตะวันออก เป็นการปฏิบัติการผ่านทางวาทกรรมที่เป็นข้อเขียน คำพูดหรือสัญลักษณ์ที่ระบุตามลำดับ ของกระบวนการแปลงจากนโยบายสู่โครงการ คือจากแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเทศไทย 4.0 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 เริ่มตั้งแต่ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในฐานะที่เป็น วิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้กรอบความมั่นคงแห่งชาติ ตามวาทกรรมที่ว่า “ประเทศ มีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจ พอเพียง” และเป็นหนึ่งในนโยบายแม่บทในการวางกรอบโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก คือยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ซึ่งเป็น 1 ใน 23 แผนแม่บทที่มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพของประเทศเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เศรษฐกิจเติบโตอย่างยั่งยืนและมีเสถียรภาพ พร้อมกับเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ขณะที่ ประเทศไทย 4.0 มุ่งเน้นเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม ด้วยการยกระดับอุตสาหกรรมใหม่ ในฐานะที่เป็นกลจักรในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นตัววางกรอบทิศทาง การพัฒนาอุตสาหกรรมให้กับโครงการระเบียงพิเศษภาคตะวันออก สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 เป็นการแปลงยุทธศาสตร์ชาติสู่ อีอีซี ที่ว่าด้วยการพัฒนาเมืองและพื้นที่เศรษฐกิจ โดยการพัฒนาฟื้นฟู พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ให้เป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมหลักของประเทศไทย

ภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ จะพบว่า มีการผ่อนคลายหรือลดการควบคุม การกำกับดูแลกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกิดการลงทุน ทั้งในเรื่องของการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ ที่กีดขวางการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ รวมถึงการปรับปรุงกฎหมาย ตลอดจน นโยบายส่งเสริมการลงทุน คือ 1) การตรากฎหมายขึ้นใหม่ โดยอาศัยอำนาจพิเศษ คืออำนาจของ คณะรัฐมนตรี เช่น การใช้มาตรา 44 ในการออกคำสั่ง คสช. ที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียง เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ฯลฯ 2) การละเว้นกฎหมายปกติ ตามพ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษ ภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 จำนวนหลายฉบับ 3) การให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (PPP) เพื่อลดภาระการลงทุนของภาครัฐในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และเพิ่มประสิทธิภาพการลงทุน และการบริหารจัดการ การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี ตลอดจนขยายขอบเขตและเพิ่มคุณภาพ การให้บริการสาธารณะ

จากการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ กล่าวได้ว่า เสรีนิยมใหม่มีบทบาท เฉพาะในด้านการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบของรัฐ เพื่อสร้างตลาดให้กว้างขวางขึ้น แต่อุดมการณ์เสรี นิยมใหม่ยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการเปิดเสรีและการแปรรูปให้เป็นของเอกชน ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจาก

การเข้ามามีบทบาทของรัฐอำนาจนิยมของไทยในการกำกับบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่
ดังจะเห็นได้จากการเข้ามามีบทบาทของชนชั้นนำข้าราชการที่เป็นทหารและเทคโนโลยีโนแครด
ในกระบวนการกำหนดโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ตั้งแต่ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี
ที่เป็นแผนแม่บทโดยเข้ามามีตำแหน่งในกรรมการยุทธศาสตร์ชาติและกรรมการนโยบายเขตพัฒนา
พิเศษภาคตะวันออกดังได้กล่าวแล้ว

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทที่ 6

บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในการวิพากษ์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์การพัฒนาของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่าเบื้องหลังการทำงานของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นั้นมุ่งตอบสนองการพัฒนาแบบทุนนิยมในประเทศไทย โดยการให้ความชอบธรรมในการผลิตซ้ำระบบทุนนิยม กล่าวคือเป้าหมายของการขับเคลื่อนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็คือกระบวนการสะสมทุนซึ่งปรากฏออกมาในรูปของการมีเป้าหมายด้วยการเติบโตของจีดีพี เป็นหลัก นอกจากนี้ กระบวนการพัฒนาดังกล่าวยังมีลักษณะของการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำซึ่งพันธมิตรของชนชั้นนำที่เป็นคนกลุ่มน้อยเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเป็นสำคัญ ขณะที่ชาวบ้านเป็นผู้เสียประโยชน์หรือได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ดังนั้นในบทนี้จะแบ่งหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระเบียงทุนนิยมที่อยู่เบื้องหลังอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

6.1 กลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำจตุภาคีกับการขับเคลื่อนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

6.2 การต่อต้านจากภาคประชาชนผู้เสียผลประโยชน์ในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

6.3 วิพากษ์ทุนนิยมสีเขียวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

6.1 กลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำจตุภาคีกับการขับเคลื่อนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

กลุ่มของพันธมิตรชนชั้นนำในการขับเคลื่อนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกซึ่งเป็นกลุ่มและชนชั้นที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา จะพบว่า มีอยู่ด้วยกัน 4 กลุ่มหลัก ซึ่งเป็นพันธมิตรในการพัฒนา ดังนี้

6.1.1 ทุนรัฐ

6.1.2 กลุ่มทุนชาติ

6.1.3 กลุ่มทุนข้ามชาติ

6.1.4 กลุ่มทุนท้องถิ่น

6.1.1 ทุนรัฐ

รัฐในบริบทของการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะประกอบด้วยกลไกรัฐต่าง ๆ ที่เป็นกลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำทางการเมืองและชนชั้นนำทางธุรกิจ รวมถึงกลุ่มเทคโนโลยี กลุ่มเหล่านี้มีบทบาทในการกำกับ ดูแลทั้งในมิติของนโยบายและการดำเนินงานเพื่อการบรรลุเป้าหมายของโครงการพัฒนา กลไกรัฐที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2564 : 228-230) ได้จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบคือ

1. กลไกรัฐที่มีบทบาทโดยตรงกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก กลไกรัฐกลุ่มนี้เปรียบเสมือนผู้กำหนดนโยบาย (Policy Formulation) และทิศทางการพัฒนารวมถึงการนำนโยบายไปปฏิบัติ (Policy Implementation) ตลอดจนจัดทำแผนการพัฒนาภาพรวม

แผนผังการใช้ประโยชน์ที่ดิน แผนผังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค โดยจะเป็นผู้รับผิดชอบโครงการพัฒนาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง กลไกรัฐเหล่านี้ ประกอบด้วย

1.1 คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก บทบาทของคณะกรรมการชุดนี้จะเป็นกลไกหลักในการกำหนดนโยบาย ตัดสินใจนโยบาย (Policy Decision-Making) และกำกับติดตาม (Monitoring & Control) การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ให้บรรลุเป้าหมายตามเจตนารมณ์ที่ตั้งไว้

1.2 สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เปรียบเสมือนผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ มีฐานะเป็นนิติบุคคลที่เป็นหน่วยงานของรัฐ แต่ไม่เป็นส่วนราชการ หรือรัฐวิสาหกิจตามกฎหมายว่าด้วยวิธีการงบประมาณและกฎหมายอื่น

1.3 กรมโยธาธิการและผังเมือง มีบทบาทหน้าที่ในการจัดทำแผนผังการการใช้ประโยชน์ที่ดิน แผนผังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค โดยดำเนินงานร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการนโยบาย

1.4 กระทรวงคมนาคม มีหน่วยงานในสังกัดที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก อย่างน้อย 4 หน่วยงาน คือ 1) การรถไฟแห่งประเทศไทย ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน 2) การท่าเรือแห่งประเทศไทย (รัฐวิสาหกิจ สังกัดกระทรวงคมนาคม) ในฐานะผู้รับผิดชอบการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 3) สำนักงานนโยบายและแผนงานขนส่งและจราจร ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการพัฒนาสถานีขนส่งสินค้าคอนเทนเนอร์ (Inland Container Depot) 4) บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานอุตะเภา

1.5 การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3

1.6 บริษัท กสท. โทรคมนาคม จำกัด (มหาชน) (รัฐวิสาหกิจในสังกัดกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม) ในฐานะผู้รับผิดชอบการพัฒนาเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล (Digital Park Thailand : EECd)

1.7 กองทัพเรือ ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก จำนวน 3 โครงการ คือ 1) โครงการพัฒนาสนามบินอุตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก 2) การพัฒนาท่าเรือพาณิชย์สัตหีบ เพื่อสนับสนุนการให้บริการเชิงพาณิชย์ทั้งการเป็นท่าเรือสำหรับจอดเรือเฟอร์รี่ เรือสำราญ (Cruise) หรือรองรับการขนส่งสินค้าระหว่างท่าเรือพาณิชย์ฯ รวมทั้งเชื่อมโยงกับระบบการขนส่งทั้งทางถนน ทางราง และการขนส่งทางอากาศที่สนามบินอุตะเภา 3) การร่วมพัฒนาศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานอุตะเภาโดยจะร่วมลงทุนกับภาคเอกชน เพื่อพัฒนาศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยาน นอกจากนี้ ยังเป็นผู้รับผิดชอบในการศึกษา สำรวจ และออกแบบศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยานโดยว่าจ้างกิจการค้าร่วมในกลุ่มบริษัท โพรเซส อาร์คิเท็ค แอนด์ แพลนเนอร์ จำกัด บริษัท พรวิเศษ วิศว์ จำกัด และบริษัท โพรเกรส ดีไซน์ แอนด์ เอนจิเนียริง จำกัด รับผิดชอบในการศึกษา สำรวจ และออกแบบศูนย์ซ่อมบำรุงอากาศยาน

2. กลไกรัฐที่มีบทบาทสนับสนุนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก บทบาทกลไกรัฐประเภทนี้ มีฐานะเป็นผู้สนับสนุนการดำเนินการพัฒนาให้สามารถขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ ซึ่งประกอบด้วย

2.1 กรมธนารักษ์ มีบทบาทในการจัดหาที่ราชพัสดุสนับสนุนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

2.2 คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ในฐานะผู้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบาย ควบคุม กำกับ และดูแลการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม โดยดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

2.3 สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในฐานะผู้ดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม แม้จะไม่มีบทบาทโดยตรงกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก แต่ในระยะยาวที่ดินเพื่อเกษตรกรรมบางส่วนในเขตพัฒนาพิเศษ อาจถูกนำไปใช้เพื่อรองรับการพัฒนาเมืองใหม่ (Smart City)

2.4 คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน มีหน้าที่ส่งเสริมการลงทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยบทบาทในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกจะเป็นผู้กำหนดเขตส่งเสริมการลงทุนด้วยการออกประกาศคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกำหนดเขตส่งเสริมการลงทุนในรูปแบบต่าง ๆ

นอกจากรัฐที่ทำหน้าที่กำกับ ดูแล และควบคุมระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกแล้ว จะพบว่า มีทุนรัฐที่เข้ามาดำเนินการลงทุนในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก นั่นคือ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ซึ่งเป็นการลงทุนผ่านบริษัทลูกหรือบริษัทในเครือ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของทุนรัฐ (ปตท.) บริบทของ บริษัท ปตท.กับเครือข่ายธุรกิจของ ปตท. กับการลงทุนในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้งการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและอุตสาหกรรมเป้าหมาย ซึ่งลักษณะของการร่วมทุนผ่านบริษัทลูกกับกลุ่มทุนชาติและกลุ่มทุนต่างชาติ ภายใต้วิสัยทัศน์และแผนกลยุทธ์ใหม่ของ ปตท. รายละเอียดมีดังนี้

บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) จัดทะเบียนจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2544 โดยการแปลงสภาพจากการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ภายใต้พระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 ปตท. มีทุนจดทะเบียนเริ่มแรก 20,000 ล้านบาท โดยได้ทำการซื้อขายในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทยวันแรกในวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2544 โดยมีกระทรวงการคลังเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) รู้จักกับ ปตท. ความเป็นมา) สถานะในปัจจุบัน ปตท. ดำเนินธุรกิจหลากหลายประเภท ประกอบด้วยกิจการที่ ปตท. ดำเนินการเอง ได้แก่ ธุรกิจก๊าซธรรมชาติ ธุรกิจระบบท่อส่งก๊าซธรรมชาติ ธุรกิจการค้าระหว่างประเทศ ธุรกิจใหม่และโครงสร้างพื้นฐาน และธุรกิจที่ลงทุนผ่านบริษัทย่อย และหรือกิจการที่ควบคุมร่วมกันและบริษัทร่วม (กลุ่มบริษัท) ได้แก่ ธุรกิจสำรวจและผลิตปิโตรเลียม ธุรกิจก๊าซธรรมชาติเหลว ธุรกิจปิโตรเคมีและการกลั่น ธุรกิจน้ำมันและค่าปลีก ธุรกิจไฟฟ้า และสาธารณูปการ ธุรกิจถ่านหิน ธุรกิจให้บริการ ธุรกิจเทคโนโลยีและวิศวกรรม (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2564)

ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจโลก เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งในปัจจุบันและอนาคต ปตท. จึงได้ทำการปรับวิสัยทัศน์ใหม่ “ขับเคลื่อนทุกชีวิต ด้วยพลังแห่งอนาคต (Powering Life with Future Energy and Beyond)” ภายใต้วิสัยทัศน์ใหม่นี้ ได้สะท้อนให้

เห็นถึงเป้าหมายขององค์กรและทิศทางในอนาคต (2564-2573) ทั้งนี้ ตามเป้าหมายปี พ.ศ. 2573 จะมุ่งสู่ธุรกิจพลังงานแห่งอนาคต (Future Energy) ให้ได้ร้อยละ 15 และการเติบโตในธุรกิจใหม่ (New Business) ที่ไปไกลกว่าพลังงาน (Beyond) ให้ได้ร้อยละ 17 (ศูนย์ข่าวพลังงาน, 2564)

เมื่อวิเคราะห์เป้าหมายและทิศทางของ ปตท. ตามแผนกลยุทธ์ภายใต้วิสัยทัศน์ใหม่ดังกล่าวแล้ว จะพบว่า ทั้งธุรกิจพลังงานแห่งอนาคต เช่น พลังงานหมุนเวียน (Renewable) ธุรกิจแบตเตอรี่กักเก็บพลังงาน (Energy Storage System) ธุรกิจยานยนต์ไฟฟ้าครบวงจร (EV Value Chain) และธุรกิจใหม่ เช่น ธุรกิจวิทยาศาสตร์เพื่อชีวิต (Life Science) ธุรกิจโครงสร้างพื้นฐานและโลจิสติกส์ (Logistic & Infrastructure) ธุรกิจเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ หุ่นยนต์และดิจิทัล (AI and Robotics Digitalization) ธุรกิจผลิตภัณฑ์มูลค่าสูง (High Value Business) เป็นต้น (ศูนย์ข่าวพลังงาน, 2564 ; บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2564) กล่าวได้ว่า ทั้งธุรกิจพลังงานแห่งอนาคตและธุรกิจใหม่เป็นธุรกิจที่เชื่อมโยงกับการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและอุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยผ่านการจัดตั้งบริษัทย่อยหรือบริษัทลูกเพื่อดำเนินธุรกิจดังกล่าว ดังตัวอย่างของการร่วมทุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานผ่านบริษัทลูก (PTT TANK) ในโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 และโครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 นอกจากนี้ ปตท. ยังได้จัดตั้งบริษัทลูกเพื่อร่วมลงทุนในกิจการอุตสาหกรรม เช่น การร่วมทุนกับบริษัท ฟ็อกซ์คอนน์ (Foxconn) ของไต้หวัน เพื่อดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้า เป็นต้น ทั้งนี้บริษัทในกลุ่ม ปตท. ได้ดำเนินร่วมลงทุนในพื้นที่ อีอีซี ทั้งที่เป็นการร่วมทุนของบริษัทลูกและจัดตั้งบริษัทย่อยขึ้นมาใหม่ เพื่อการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและอุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) รายละเอียดมีดังนี้

1. โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3

บริษัท พีทีที แทงค์ เทอร์มินัล จำกัด (PTT TANK) ซึ่งเป็นบริษัทในกลุ่มบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ได้จดทะเบียนจัดตั้งบริษัทร่วมทุนกับบริษัท กัลฟ์ เอ็นเนอร์จี ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (มหาชน) (GULF) ภายใต้ชื่อ บริษัท กัลฟ์ เอ็มทีพี แอลเอ็นจี เทอร์มินอล จำกัด (GMTP) เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2562 ด้วยทุนจดทะเบียน 3,500 ล้านบาท โดย พีทีที แทงค์ ถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 30 และกัลฟ์ (GULF) ถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 70 ซึ่งเป็นการร่วมลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน ช่วงที่ 1 ของโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดำเนินการธุรกิจทั้งทางด้านกาซธรรมชาติเหลว (LNG Value Chain) และด้านโลจิสติกส์เพื่อสนับสนุนการลงทุนอื่น ๆ ในอนาคต ทั้งนี้ จีเอ็มทีพี (GMTP) ได้ลงนามในสัญญาร่วมลงทุนหน่วยงานภาครัฐและเอกชน (PPP) กับการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2562 (งานจ้างที่ปรึกษาบริหารและควบคุมงานก่อสร้างงานโครงสร้างพื้นฐาน, 2565 ; บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2564 : 33-34)

2. โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3

บริษัท พีทีที แทงค์ เทอร์มินัล จำกัด (PTT TANK) ซึ่งเป็นบริษัทในกลุ่มบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ได้จดทะเบียนจัดตั้งบริษัทร่วมทุนกับ บริษัท กัลฟ์ เอ็นเนอร์จี ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (GULF) และบริษัท เชค โอเวอร์ซี อินฟราสตรัคเจอร์ โฮลดิ้ง (CHEC Oversea Infrastructure Holding Pte. Ltd. : CHEC Oversea) ภายใต้ชื่อ บริษัท จีพีซี อินเตอร์เนชั่นแนล เทอร์มินอล จำกัด (GPC) ด้วยทุนจดทะเบียน 4,000 ล้านบาท โดยพีทีที แทงค์ (PTT TANK) ถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ

30 กัลฟ์ (GULF) ถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 40 และเชค โอเวอร์ซี (CHEC Oversea) ถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 30 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประกอบกิจการท่าเรือ ให้บริการครอบคลุมถึงการจอด การเทียบท่า บรรทุก รวมถึงกิจการขนถ่ายสินค้า ตลอดจนกิจการโรงพักสินค้าที่ขนส่งโดยระบบคอนเทนเนอร์ได้อย่างน้อย 4,000,000 ทีอียูต่อปี ทั้งนี้ จีพีซี (GPC) ได้ลงนามในสัญญาร่วมลงทุนหน่วยงานภาครัฐและเอกชน (PPP) ระยะเวลา 35 ปี กับการทำเรือแห่งประเทศไทย (กทท.) ในส่วนของท่าเทียบเรือ F เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2564 มูลค่าการลงทุนร่วมกันในส่วนของโครงการพัฒนาโครงสร้างหน้าท่าจำนวน 30,871 ล้านบาท คาดว่าท่าเรือ F1 จะเริ่มก่อสร้างได้ในปี 2566 และจะดำเนินการเชิงพาณิชย์ในปี 2568 สำหรับท่าเรือ F2 จะเริ่มก่อสร้างได้ในปี 2570 (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับแบบ 56-1 One Report ประจำปี 2564 : 33-34 (กรุงเทพฯธุรกิจ, 2564)

3. ธุรกิจอุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้าแบบครบวงจร (EV Value Chain)

บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ได้จัดตั้งบริษัทย่อย เพื่อพัฒนาธุรกิจตามกลยุทธ์อุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) ได้แก่ บริษัท อรุณ พลัส จำกัด (Arun Plus) เพื่อดำเนินธุรกิจยานยนต์ไฟฟ้าแบบครบวงจร สร้างระบบนิเวศสนับสนุนการใช้ยานยนต์ไฟฟ้าในประเทศไทย แสวงหาโอกาสทางธุรกิจยานยนต์ไฟฟ้าผ่านการร่วมมือกับพันธมิตรทางธุรกิจ การจัดทำนายและขยายการให้บริการอัดประจุไฟฟ้านอกสถานีบริการ เป็นต้น (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2564) โดยได้มีการลงนามความร่วมมือด้านการลงทุนอุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้าในประเทศไทย ระหว่างบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) กับบริษัท หงไห่ พรีซิชั่น อินดัสทรี จำกัด (Hon Hai Precision Industry Co., Ltd.) หรือ ฟ็อกซ์คอนน์ (Foxconn) ได้วัน เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2564 เพื่อสร้างฐานการผลิตยานยนต์พลังงานไฟฟ้าในประเทศไทย โดยใช้ความเชี่ยวชาญของฟ็อกซ์คอนน์ ทางด้านนวัตกรรมเทคโนโลยีในการผลิตและพัฒนาแพลตฟอร์มยานยนต์ไฟฟ้า ผสานกับองค์ความรู้การดำเนินธุรกิจในประเทศไทยของกลุ่ม ปตท. ซึ่งจะช่วยผลักดันให้อุตสาหกรรมยานยนต์ในประเทศไทยเปลี่ยนผ่านสู่เทคโนโลยียานยนต์ไฟฟ้าสมัยใหม่

บริษัท อรุณ พลัส จำกัด จะพัฒนาธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจยานยนต์ไฟฟ้าครบวงจร (EV Value Chain) ทั้งหมด โดยอาศัยความแข็งแกร่งด้านธุรกิจพลังงานของ ปตท. และกลุ่มบริษัทในเครือ ภายหลังจากการลงนามจะตั้งบริษัทร่วมทุน เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ประกอบการในประเทศไทย ด้วยบริการครบวงจรทั้งการออกแบบและผลิต อีวี (EV) ตลอดจนผลิตชิ้นส่วนสำคัญ (Battery Platform Drivetrain) หรือมอเตอร์ โดยแผนลงทุนในช่วง 5-6 ปี โดยจะเริ่มจากการสร้างโรงงานใหม่ในพื้นที่อีอีซี วางระบบการผลิต การบริหารห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) พร้อมตั้งศูนย์วิจัยและพัฒนาทางวิศวกรรมด้วยเงินลงทุน 1-2 พันล้านบาทหรือสหรัฐฯ ซึ่งโรงงานดังกล่าวจะสามารถผลิตอีวีทั้งคันด้วยเทคโนโลยีเฉพาะของ ฟ็อกซ์คอนน์ ด้วยแพลตฟอร์ม (Platform) ที่มีทั้งฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ (Hardware and Software) ซึ่งจะช่วยลดระยะเวลาและต้นทุนในการพัฒนารถ อีวีได้อย่างมีนัยสำคัญ เพิ่มความสามารถทางการแข่งขันในตลาด อีวี และพลิกโฉมภาคการพัฒนาและผลิตยานยนต์ไฟฟ้าโดยรวมได้ เบื้องต้นจะใช้เวลาประมาณ 2-3 ปี ในการเตรียมพร้อมและเริ่มผลิตออกสู่ตลาดโดยมีเป้าหมายการผลิตในระยะแรก 50,000 คัน/ปี และขยายเป็น 150,000 คัน/ปี ในอนาคต (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2564)

ขณะเดียวกัน ความพร้อมของ ฮอริซอน พลัส (Horizon Plus Co., Ltd.) บริษัทร่วมทุนระหว่างอรุณ พลัส และ Hon Hai Technology Group (Foxconn) ในการสร้างโรงงานผลิตรถยนต์ไฟฟ้า (EV) บนพื้นที่ 313 ไร่ ในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (EEC) พร้อมเปิดโอกาสความร่วมมือกับพันธมิตรค่ายรถยนต์ที่มีความสนใจในการพัฒนารถอีวีต้นแบบ และสนับสนุนการผลิตอีวีในประเทศไทยและภูมิภาคอาเซียน พร้อมต่อยอดไปสู่อุตสาหกรรมเกี่ยวเนื่องในอนาคต โดยได้มีพิธีลงนามซื้อขายที่ดินสำหรับก่อสร้างโรงงานผลิตรถยนต์ไฟฟ้า ฮอริซอน พลัส ระหว่างบริษัท ฮอริซอน พลัส จำกัด (Horizon Plus Co., Ltd.) และบริษัท สวอนอุตสาหกรรมโรจนะ จำกัด (มหาชน) สำหรับการก่อสร้างโรงงานคาดว่าจะแล้วเสร็จพร้อมผลิต อีวี สู่อุตสาหกรรมภายในปี 2567 (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2565)

ขณะเดียวกัน ชลัช บุญหลาย (สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2565) ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ปตท. ได้เบนเข็มไปสู่ธุรกิจไฟฟ้ามากขึ้นและธุรกิจแบตเตอรี่สามารถเชื่อมโยงกับธุรกิจ อีวี ซึ่งเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมเป้าหมายที่เรียกว่าแบตเตอรี่ วาลู เชิน (Battery Value Chain) ซึ่งทั่วโลกกำลังคิดว่าทำอย่างไรจะกักเก็บพลังงานได้ดี ตอนนี้ จีเอสพีซี (GSPC : บริษัทในกลุ่ม ปตท. ที่เป็น Power Flagship ด้านธุรกิจไฟฟ้า) ไปช่วยทำวิจัยเรื่องแบตเตอรี่อยู่

4. โครงการระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก (Eastern Fruit Corridor : EFC)

บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ได้ร่วมทุนกับ บริษัท บางกอกอินดัสเทรียลแก๊ส จำกัด (BIG) เพื่อดำเนินการในโครงการหน่วยแยกอากาศเพื่อผลิตก๊าซอุตสาหกรรม (Air Separation Unit) ซึ่งเป็นการนำพลังงานความเย็นที่เหลือทิ้งจากกระบวนการเปลี่ยนสถานะของแก๊สธรรมชาติเหลว (LNG) ไปเป็นก๊าซมาใช้ให้เกิดประโยชน์โดยจะแยกอากาศให้เป็นออกซิเจน ไนโตรเจน และอาร์กอน สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในภาคอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่โครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยจะสามารถรองรับโครงการระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก โดยการนำนวัตกรรมจากไนโตรเจนที่ได้จากกระบวนการแยกอากาศไปใช้เพื่อรักษาคุณภาพความสดใหม่ของผลไม้ ก่อนนำไปเก็บในห้องเย็น ซึ่งจะเป็นตลาดกลางผลไม้คุณภาพสูงในพื้นที่ อีอีซี (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2562 ; บริษัท บางกอกอินดัสเทรียลแก๊ส จำกัด, 2562 : 4-5)

การสนับสนุนโครงการของระเบียงผลไม้ภาคตะวันออกของ ปตท. นั้น ชลัช บุญหลาย อดีตผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ปตท. ไปช่วยลงทุนและนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้โดยนำความเย็นจากแอลเอ็นจี (LNG) ไปสร้างระบบความเย็นที่เรียกว่า มัลติบ็อกซ์ โมเดล (Multibox Model) และมัลติเพอร์โพส (Multipurpose) เป็นการออกแบบระบบด้านเทคนิคโดย ปตท. จะเป็นคนศึกษาและพิจารณาระบบความเย็นที่เหมาะสมกับการใช้ผลผลิตทางการเกษตร เพื่อรักษาคุณภาพของผลผลิต จุดประสงค์เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มหรือขายนอกฤดูกาล (ชลัช บุญหลาย, สัมภาษณ์ 15 กันยายน 2565)

ทั้งนี้ โครงการระเบียงผลไม้ภาคตะวันออก ได้มีพิธีลงนามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือระหว่าง 3 หน่วยงาน เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2564 เพื่อจัดทำระบบห้องเย็น (Blast Freezer & Cold Storage) โดยนายคณิต แสงสุพรรณ เลขานุการคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก นายอรรถพล ฤกษ์พิบูลย์ ประธานเจ้าหน้าที่บริหารและกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และนางสาวสมจิณณ์ พิลึก ผู้ว่าการการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

โดยมีเป้าหมายที่จะเป็นโครงการหลักของแผนพัฒนาภาคเกษตรในพื้นที่ อีอีซี โดยการปรับการทำธุรกิจให้เป็นไปตามความต้องการของตลาด (Demand Driven Approach) คือ การวางธุรกิจทั้งระบบจากการกำหนดสินค้าและบริการที่ตลาดต้องการ ไปกำหนดวางวิธีการค้า การขนส่ง การเพาะปลูก สนองความต้องการของตลาด ขณะเดียวกันจะนำเทคโนโลยีทันสมัยมาช่วยให้เกิดการปรับปรุงตลอดกระบวนการผลิต จากความร่วมมือของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และสำนักงาน อีอีซี ซึ่งรายละเอียดความรับผิดชอบของแต่ละฝ่าย ดังได้กล่าวแล้ว (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2564)

5. เขตนวัตกรรมระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EECi)

เป็นโครงการพัฒนาพื้นที่วังจันทร์วัลเลย์ เพื่อสนับสนุนนโยบาย อีอีซี ของรัฐบาล โดย ปตท. จะเป็นผู้วางระบบโครงสร้างพื้นฐานระบบสาธารณูปโภค การพัฒนาพื้นที่เชิงพาณิชย์ในรูปแบบเมืองอัจฉริยะ สำหรับรองรับการสร้างงานวิจัยและนวัตกรรมของประเทศตามนโยบายประเทศไทย 4.0 (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2562) รายละเอียดของ EECi ดังได้กล่าวแล้ว

นอกจากยานยนต์ไฟฟ้าแบบครบวงจรแล้ว ปตท. ยังได้จัดตั้งบริษัทย่อยอื่น ๆ เพื่อพัฒนาธุรกิจใหม่ตามกลยุทธ์อุตสาหกรรมอนาคต (New S-Curve) เช่น จัดตั้งบริษัท อินโนบิก (เอเซีย) จำกัด (Innobic Asia) เพื่อรองรับการลงทุนในธุรกิจวิทยาศาสตร์เพื่อชีวิต (Life Science) เช่น ธุรกิจด้านโภชนาการ (Nutrition) ธุรกิจยา ธุรกิจอุปกรณ์การแพทย์และการวินิจฉัยทางการแพทย์ เป็นต้น สำหรับเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ หุ่นยนต์และดิจิทัล มีบริษัท อัลฟา คอม จำกัด (Alpha Com) สำหรับรองรับการลงทุนต่าง ๆ ในธุรกิจใหม่ของ ปตท. และกลุ่ม ปตท. โดยบริษัทจะทำการทดสอบแนวคิดและรูปแบบการทำธุรกิจ (Business Model) ก่อนที่จะลงทุนจริง

ขณะเดียวกัน ยังมีบริษัท พีทีที เรส จำกัด (PTT Raise) ให้บริการจำหน่ายและติดตั้งงานหุ่นยนต์และระบบอัตโนมัติแก่กลุ่มลูกค้าอุตสาหกรรม บริษัท พีทีที แอนด์ ทีจีไอเอส ออปเทค จำกัด (OPTeC) ดำเนินธุรกิจที่มุ่งเน้นการนำเทคโนโลยีมาปรับปรุงประสิทธิภาพอุปกรณ์ หรือเครื่องจักรของภาคอุตสาหกรรมแบบครบวงจร (One-Stop Total Improving Efficiency Technology Solutions/Services) บริษัท รี แอค จำกัด (ReAcc) เป็นตัวแทนให้บริการซื้อขายพลังงานสะอาด และความเป็นกลางทางก๊าซเรือนกระจก (Climate Neutrality) ผ่านดิจิทัลแพลตฟอร์ม เช่น การซื้อขายใบรับรองพลังงานหมุนเวียน (Renewable Energy Certificates) ระบบการซื้อขายกระแสไฟฟ้าในรูปแบบของผลิตไฟฟ้าตามความต้องการของลูกค้า (Corporate Power Purchase Agreement : CPPA) ตลอดจนการใช้พลังงานหมุนเวียนกับรถยนต์ไฟฟ้า นอกจากนี้ บริษัท เมฆาเทคโนโลยี จำกัด ลงทุนในธุรกิจให้บริการระบบสารสนเทศหลากหลายรูปแบบผ่านอินเทอร์เน็ต (Public Cloud) อาทิ การให้บริการจัดเก็บข้อมูล ประมวลผล จัดการข้อมูลต่าง ๆ ให้แก่บริษัท องค์กรต่าง ๆ รวมถึงกลุ่ม ปตท. เป็นต้น (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2564)

สรุป ภาพรวมของ ปตท. ในฐานะทุนรัฐที่มีบทบาทในการลงทุนตั้งแต่ยุคอีสเทิร์นซีบอร์ดจนถึงยุค อีอีซี เริ่มตั้งแต่ยุคแรกของการก่อตั้ง (การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย) ปตท. ได้มุ่งเน้นภารกิจหลัก คือ ธุรกิจน้ำมันและแก๊ส รวมถึงอุตสาหกรรมปิโตรเคมี ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 ได้แปรสภาพเป็น บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ แต่ยังคงสภาพเป็นรัฐวิสาหกิจ หลังการแปรสภาพและเข้าตลาดหลักทรัพย์ ได้ปรับโครงสร้างการบริหารจัดการ

ตามรูปแบบของบริษัท มหาชน ทำให้สามารถระดมทุนผ่านตลาดหลักทรัพย์ มีเงินทุนไปขยายเครือข่ายธุรกิจอื่น ๆ นอกเหนือจากธุรกิจด้านพลังงาน โดยแตกเป็นธุรกิจที่หลากหลายทั้งธุรกิจต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ ขณะเดียวกัน ได้จัดตั้งบริษัทลูกเพื่อดำเนินธุรกิจหรือร่วมทุนกับบริษัทอื่น ๆ ตลอดระยะเวลาการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม ภายใต้วิสัยทัศน์ใหม่ ปตท. ยังได้จัดตั้งบริษัทลูกขึ้นอีกหลายเครือข่ายธุรกิจใหม่ ๆ เพื่อรองรับยุทธศาสตร์อุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) ทั้งในเรื่องของธุรกิจพลังงานแห่งอนาคต (Future Energy) ธุรกิจใหม่ (New Business S-Curve) ธุรกิจเทคโนโลยีและวิศวกรรม งานวิจัยและพัฒนาที่เขตนวัตกรรมวังจันทร์วัลเลย์ (EECI) เพื่อนำผลการวิจัยไปสนับสนุนอุตสาหกรรมเป้าหมายในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (ชลช บุกหลาย, สัมภาษณ์ 15 กันยายน 2565) ซึ่งรายละเอียดเครือข่ายธุรกิจของ ปตท. ดังได้กล่าวแล้ว

6.1.2 กลุ่มทุนชาติ

กลุ่มทุนชาติ ประกอบด้วยกลุ่มทุนขนาดใหญ่ภายในประเทศ ถือได้ว่าเป็นตัวขับเคลื่อนหลักของการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ อีอีซี ซึ่งจากการศึกษา พบว่า มีกลุ่มทุนชาติขนาดใหญ่เพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้นที่ได้เข้ามาทำสัญญาร่วมลงทุนกับรัฐ (PPP) เช่น กลุ่มเครือเจริญโภคภัณฑ์ กลุ่มอิตาเลียนไทย กลุ่ม ช.การช่าง กลุ่มซิโน-ไทย กลุ่มบีบีเอส เป็นต้น โดยการร่วมลงทุนนั้นมีทั้งดำเนินการในนามของกิจการร่วมค้า (Joint Venture) และกิจการร่วม (Consortium) ที่เป็นกลุ่มทุนชาติร่วมลงทุนกับทุนชาติด้วยตนเอง และกลุ่มทุนชาติร่วมลงทุนกับกลุ่มทุนต่างชาติ เช่น กลุ่มทุนจีน เป็นต้น ผู้วิจัยจะได้ชี้ให้เห็นถึงตัวอย่างของกลุ่มทุนชาติกับการลงทุนในอีอีซี ดังนี้

6.1.2.1 เครือเจริญโภคภัณฑ์ เครือเจริญโภคภัณฑ์เริ่มต้นการทำธุรกิจในปี พ.ศ. 2464 ต่อมาในปี พ.ศ. 2519 ได้จดทะเบียนจัดตั้ง บริษัท เครือเจริญโภคภัณฑ์ จำกัด เพื่อเป็นศูนย์กลางของการขยายกิจการในเครือ ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ เครือเจริญโภคภัณฑ์ ถือได้ว่าเป็นกลุ่มธุรกิจที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีการดำเนินธุรกิจที่หลากหลาย ตั้งแต่ธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมและอาหาร ธุรกิจค้าปลีก ธุรกิจสื่อสารและโทรคมนาคม ธุรกิจอีคอมเมิร์ซและดิจิทัล ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ธุรกิจยานยนต์และอุตสาหกรรม ธุรกิจยาและเวชภัณฑ์ ไปจนถึงธุรกิจการเงินและการธนาคาร กิจการร่วมค้า การลงทุนหรือร่วมทุนในต่างประเทศ (บริษัท เครือเจริญโภคภัณฑ์ จำกัด, 2565) ซึ่งจากการสำรวจข้อมูลโดย นิตยสาร ฟอর্বส์ ไทยแลนด์ (Forbes Thailand) ประจำปี 2564 พบว่าเครือเจริญโภคภัณฑ์ มีมูลค่าทรัพย์สิน 3.02 หมื่นล้านเหรียญฯ / 9.48 แสนล้านบาท (Techsauce Team, 2564)

เครือเจริญโภคภัณฑ์ ในนามของกลุ่มกิจการร่วมค้า บริษัท เครือเจริญโภคภัณฑ์โฮลดิ้ง จำกัด และพันธมิตรที่เป็นกิจการร่วมค้า (Joint Venture) เป็นผู้ชนะการประมูลโครงการรถไฟฟ้าความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน (ดอนเมือง สุวรรณภูมิ อู่ตะเภา) โดยพันธมิตรที่เป็นกิจการร่วมค้า ได้แก่ บริษัท ไชน่า เรลเวย์ คอนสตรัคชั่น คอร์ปอเรชั่น จำกัด (China Railway Construction Corporation Limited) จากสาธารณรัฐประชาชนจีน บมจ. ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ บมจ.อิตาเลียนไทย ดีวี ลีออปเมนต์ บมจ.ช.การช่าง โดยได้มีการจัดตั้ง บริษัท เอเชีย เอราวัน จำกัด (Asia Era One CO., Ltd.) เพื่อก่อสร้างและบริหารโครงการรถไฟความเร็วสูง ลงนามสัญญาเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2562 ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล เป็นโครงการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (Public Private Partnership : PPP) มูลค่าการลงทุน 2.24 แสนล้านบาท โดยมี

กรอบวงเงินที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติ 119,425 ล้านบาท และเอกชนเสนอกรอบวงเงินการลงทุน 117,226 ล้านบาท ภายใต้สัญญาร่วมลงทุน 50 ปี (บริษัท เครือเจริญโภคภัณฑ์ จำกัด, 2562)

6.1.2.2 บริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวล็อปเมนต์ จำกัด (มหาชน) จัดทะเบียนก่อตั้งเป็นบริษัท จำกัด เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2501 ในนามบริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวล็อปเมนต์ คอร์ปอเรชั่น จำกัด และจดทะเบียนแปรสภาพเป็นบริษัทมหาชน ในวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2537 โดยใช้ชื่อว่า บริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวล็อปเมนต์ จำกัด (มหาชน) เป็นบริษัทรับเหมาก่อสร้างที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย (บริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวล็อปเมนต์ จำกัด (มหาชน), 2564) และเป็นหนึ่งในพันธมิตรที่เป็นกิจการร่วมค้ากับ บริษัท เจริญโภคภัณฑ์โฮลดิ้ง จำกัด ในโครงการรถไฟฟ้าความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน ดังได้กล่าวแล้ว นอกจากนี้เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2564 บริษัทได้ร่วมลงนามในสัญญาจ้างงานออกแบบและก่อสร้าง โครงสร้างพื้นฐาน (EPC Contract) โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 (ช่วงที่ 1) กับบริษัท กัลฟ์ เอ็มทีพี แอลเอ็นจี เทอร์มินอล จำกัด มูลค่าโครงการ 9,831,690,196 บาท (Italian-Thai Development PCL., 2564)

6.1.2.3 บริษัท ช.การช่าง จำกัด (มหาชน) เป็นผู้นำด้านธุรกิจรับเหมาก่อสร้างและการพัฒนาการลงทุนโครงสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในประเทศอย่างครบวงจร เริ่มจดทะเบียนก่อตั้งเป็นบริษัทจำกัด เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน 2515 เพื่อประกอบธุรกิจรับเหมาก่อสร้างทั่วไป โดยในระยะแรก ลักษณะงานของบริษัท เป็นการก่อสร้างอาคารและงานโยธาทั่วไปจากหน่วยงานราชการ อาทิ เช่น กองทัพบก กองทัพอากาศ เป็นต้น ต่อมาในปี 2524 จึงได้เข้าร่วมทุนกับ บริษัท โตคิว คอนสตรัคชั่น จำกัด ซึ่งเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างขนาดใหญ่ 1 ใน 10 รายแรกของประเทศไทย เพื่อเรียนรู้เทคโนโลยีการก่อสร้างและเพิ่มพันธมิตรทางธุรกิจ บริษัทฯ ได้ดำเนินการแปรสภาพเป็นบริษัทมหาชน จำกัด เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2537 และได้เข้าเป็นบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2538 บริษัทฯ ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีการก่อสร้าง โดยการร่วมทุนกับบริษัทต่างชาติอื่น ๆ ที่มีความเชี่ยวชาญ เช่น บริษัท บิลฟิงเกอร์ เอจี จำกัด จากเยอรมนี บริษัท เรมส์ วอเตอร์ อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด จากอังกฤษ เป็นต้น เพื่อให้ ช.การช่าง สามารถขยายขอบเขตการรับงาน จนสามารถก้าวขึ้นเป็นหนึ่งในกลุ่มบริษัทรับเหมาก่อสร้างจำนวนไม่กี่ราย ที่สามารถรับดำเนินงานก่อสร้างที่มีความซับซ้อนและใช้เทคโนโลยีในการก่อสร้างขั้นสูงได้ (บริษัท ช.การช่าง จำกัด (มหาชน), 2564)

ทั้งนี้ บริษัทฯ มีลักษณะการดำเนินธุรกิจ คือ 1) ธุรกิจก่อสร้าง ดำเนินธุรกิจรับเหมาก่อสร้างเป็นธุรกิจหลัก โดยรับงานก่อสร้างทั้งจากหน่วยงานราชการ หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชน ซึ่งมีทั้งการรับงานในลักษณะที่เป็นผู้รับเหมาโดยตรงหรือเป็นผู้รับเหมาช่วง 2) ธุรกิจพัฒนาโครงการสาธารณูปโภค เป็นผู้พัฒนาและลงทุนในสัมปทานของโครงการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานขนาดใหญ่ของประเทศ (บริษัท ช.การช่าง จำกัด (มหาชน), 2565) ในส่วนที่เกี่ยวกับ อีอีซี นั้น ช.การช่าง เป็นหนึ่งในพันธมิตรที่เป็นกิจการร่วมค้ากับบริษัท เจริญโภคภัณฑ์โฮลดิ้ง จำกัด ในโครงการรถไฟฟ้าความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน ดังได้กล่าวแล้ว

6.1.2.4 บริษัท ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ จำกัด (มหาชน) หรือบีอีเอ็ม (BEM) เป็นผู้ให้บริการทางพิเศษและระบบขนส่งมวลชนด้วยรถไฟฟ้า รวมถึงการพัฒนาเชิงพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับระบบทางพิเศษและรถไฟฟ้า (บริษัท ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ จำกัด (มหาชน), 2565)

และเป็นหนึ่งในพันธมิตรที่เป็นกิจการร่วมค้ากับ บริษัท เจริญโภคภัณฑ์โฮลดิ้ง จำกัด ในโครงการรถไฟฟ้าความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน ดังได้กล่าวแล้ว บริษัทฯ ได้แบ่งลักษณะ การประกอบธุรกิจ ดังนี้

1. ธุรกิจทางพิเศษ มีภาพรวมการประกอบธุรกิจของบริษัทแบ่งออกเป็น 3 ธุรกิจหลัก ดังนี้ 1) ธุรกิจทางพิเศษ BEM และบริษัทย่อย คือ บริษัท ทางด่วนกรุงเทพเหนือ จำกัด (NECL) เป็นผู้รับสัมปทานในการก่อสร้าง และบริหารทางพิเศษ รวม 3 สายทาง ซึ่งได้แก่ ทางพิเศษศรีรัช (ส่วนเอบี ส่วนซี และส่วนดี) ทางพิเศษสายศรีรัช-วงแหวนรอบนอกกรุงเทพมหานคร และทางพิเศษอุดรรัถยา 2) ทางพิเศษสายศรีรัช-วงแหวนรอบนอกกรุงเทพมหานคร ทางพิเศษสายศรีรัช-วงแหวนรอบนอกกรุงเทพมหานคร ภายใต้สัญญาสัมปทานการลงทุนออกแบบก่อสร้าง บริหารจัดการ ให้บริการและบำรุงรักษาโครงการทางพิเศษสายศรีรัช-วงแหวนรอบนอกกรุงเทพมหานครกับ กทพ. โดยระยะเวลาสัมปทาน 30 ปี 3) ทางพิเศษอุดรรัถยา (ทางด่วนสายบางปะอิน-ปากเกร็ด)

2. ธุรกิจระบบราง บริษัทเป็นผู้รับสัมปทานการให้บริการเดินรถไฟฟ้าขนส่งมวลชน จำนวน 2 โครงการ จากการรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนแห่งประเทศไทย (รฟม.) 1) โครงการรถไฟฟ้ามหานคร สายเฉลิมรัชมงคล (โครงการรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน) บริษัทได้เข้าทำสัญญาสัมปทานกับ รฟม. เมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2560 โดยมีระยะเวลาสัมปทาน 33 ปี 2) โครงการรถไฟฟ้ามหานคร สายฉลองรัชธรรม (โครงการรถไฟฟ้าสายสีม่วง) ช่วงบางใหญ่-บางซื่อ

3. ธุรกิจพัฒนาเชิงพาณิชย์ บริษัทได้มีการพัฒนาเชิงพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับระบบทางพิเศษ โดยได้ให้บริษัทเอกชนและบุคคลใช้พื้นที่เพื่อดำเนินการในเชิงพาณิชย์ในเขตพื้นที่ระบบทางพิเศษ (บริษัท ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ จำกัด (มหาชน), 2565)

6.1.2.5 กลุ่มกิจการร่วมค้าบีบีเอส (BBS Joint Venture) ผู้ชนะการประมูล โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก กลุ่มกิจการร่วมค้าบีบีเอส ประกอบด้วย บริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) (Lead Firm), บริษัท บีทีเอส กรุ๊ป โฮลดิ้งส์ จำกัด (มหาชน) และบริษัทซีโน-ไทย เอ็นจิเนียริง แอนด์ คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน) โดยเสนอ Narita International Airport Corporation เป็นผู้รับจ้างในการบริหารสนามบิน ซึ่งมีวงเงินลงทุนรวมของโครงการอยู่ที่ประมาณ 290,000 ล้านบาท โดยภาครัฐจะได้ประโยชน์เพิ่มเติม คือ 1) ด้านการเงิน (ค่าเช่าที่ดิน ส่วนแบ่งรายได้) มูลค่าปัจจุบัน 305,555 ล้านบาท (เป็นเงินรวม 1,326,000 ล้านบาท ใน 50 ปี) 2) ได้ภาษีอากรเพิ่มมากกว่า 62,000 ล้านบาท (ไม่นับรวมรายได้ภาษีทางอ้อมกับธุรกิจเชื่อมโยงนอกเมืองการบินภาคตะวันออก) 3) เกิดการจ้างงานเพิ่ม 15,600 ตำแหน่งต่อปี ในระยะ 5 ปีแรก ลงนามสัญญาเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2563 คาดว่าจะเริ่มก่อสร้างในช่วงครึ่งปีหลัง 2565 (สำนักข่าวอิศรา, 2563)

กลุ่มกิจการร่วมค้าบีบีเอส ประกอบด้วย

1. บริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) ในฐานะผู้นำ (Lead Firm) ธุรกิจสายการบินได้ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ปี 2511 เริ่มจากการจัดตั้งเป็นแผนกการบินของ บริษัท กรุงเทพสทกล จำกัด ต่อมาบริษัทฯ ได้เริ่มให้บริการเที่ยวบินแบบประจำอย่างเป็นทางการภายใต้ ชื่อปัจจุบันคือ “สายการบินบางกอกแอร์เวย์ส” นับตั้งแต่ปี 2529 เป็นต้นมา และในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2556

บริษัทฯ ได้ทำการจดทะเบียนเป็น บริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) (บริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), 2565)

2. บริษัท บีทีเอส กรุ๊ป โฮลดิ้งส์ จำกัด (มหาชน) ลักษณะของธุรกิจ ประกอบธุรกิจ 4 ประเภทหลัก ได้แก่ (1) ธุรกิจระบบขนส่งมวลชน (รถไฟฟ้าบีทีเอสและรถโดยสารด่วนพิเศษ ปีอาร์ที) (2) ธุรกิจสื่อโฆษณา (3) ธุรกิจก่อสร้างบริหารทรัพย์ และ (4) ธุรกิจบริการ โดยระบบธุรกิจขนส่งทางรางประกอบด้วย รถไฟฟ้าสายสีเขียว โครงการรถไฟฟ้าสายสีทอง ระยะที่ 1 โครงการรถไฟฟ้าสายสีชมพูและสายสีเหลือง ฯลฯ (บริษัท บีทีเอส กรุ๊ป โฮลดิ้งส์ จำกัด (มหาชน), 2565)

3. บริษัท ซีโน-ไทย เอ็นจิเนียริ่ง แอนด์ คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน) ประกอบธุรกิจรับเหมาก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยธุรกิจของบริษัทฯ แบ่งตามประเภทการก่อสร้างและตามประเภทลูกค้า 5 ประเภทหลัก ประกอบด้วย 1) งานก่อสร้างด้านสาธารณูปโภค รถไฟฟ้าขนส่งมวลชน ถนน ทางด่วน ทางยกระดับ ทางหลวง 2) ด้านอาคาร อาคารสำนักงาน ศูนย์ประชุม ศูนย์นิทรรศการ โรงพยาบาล คอนโดมิเนียม อาคารพิเศษ 3) ด้านอุตสาหกรรม โรงงานปิโตรเคมี โรงงานอุตสาหกรรม โครงสร้างเหล็กและท่อปรี แอสเซมบลี (Pre-Assembly) 4) ด้านพลังงาน โรงไฟฟ้า โรงกลั่น 5) ด้านสิ่งแวดล้อม ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบประปา ระบบชลประทาน นอกจากนี้ บริษัทฯ ได้จัดตั้งบริษัทย่อยและบริษัทร่วมเพื่อดำเนินธุรกิจอีกหลายบริษัท (บริษัท ซีโน-ไทย เอ็นจิเนียริ่ง แอนด์ คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน), 2564)

นอกจากนี้แล้ว เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบการลงทุนของกลุ่มทุนชาติ นอกจากจะลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานแล้ว ยังมีกลุ่มทุนชาติอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นเจ้าของหรือเป็นผู้พัฒนานิคมอุตสาหกรรม โดยเป็นทั้งเจ้าของและผู้พัฒนานิคมอุตสาหกรรมในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อกิจการอุตสาหกรรมและเจ้าของนิคมอุตสาหกรรมทั่วไป ส่วนกลุ่มทุนต่างชาติมีจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบสัดส่วนกับทุนชาติ (ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2564 : 231-236) ประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

1. นิคมอุตสาหกรรมที่ได้รับการประกาศให้เป็นเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ เพื่ออุตสาหกรรมเป้าหมายพิเศษ จำนวน 23 นิคมอุตสาหกรรม ซึ่งกลุ่มทุนที่เป็นเจ้าของหรือเป็นผู้พัฒนานิคมอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มทุนชาติ โดยมีกลุ่มทุนชาติและพันธมิตรเพียง 7 กลุ่ม ที่เป็นเจ้าของในนิคมอุตสาหกรรมที่ประกาศให้เป็นเขตส่งเสริม ประกอบด้วย

1.1 บริษัท อมตะ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) /นิคมอุตสาหกรรมอมตะซิตี้ (3) / สัดส่วนการลงทุน ทุนไทยร้อยละ 88.84 ทุนต่างชาติร้อยละ 11.13

1.2 บริษัท ดับบลิวเอชเอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) /นิคมอุตสาหกรรมเหมราช (8) (ดับบลิวเอชเอ)/นิคมอุตสาหกรรมอีสเทิร์นซีบอร์ด (1) กลุ่มพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์บางปะกง (1) / สัดส่วนการลงทุน ทุนไทยร้อยละ 100

1.3 บริษัท ปิ่นทอง อินดัสเตรียล ปาร์ค จำกัด (มหาชน) /นิคมอุตสาหกรรมปิ่นทอง (5) / สัดส่วนการลงทุน ทุนไทยร้อยละ 100

1.4 บริษัท ซี.พี. แลนด์ จำกัด (มหาชน) บริษัทในกลุ่มเครือเจริญโภคภัณฑ์ จำกัด / นิคมอุตสาหกรรม ซีพีจีซี (1) (นิคมอุตสาหกรรม ซี.พี. ระยอง) / สัดส่วนการลงทุน ทุนไทยร้อยละ 100

1.5 บริษัท เจซีเค อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด (มหาชน) /นิคมอุตสาหกรรม (1) เอพดี 2 / สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 91.65 ต่างชาติร้อยละ 8.35

1.6 บริษัท อเมริกัน บิวเดอร์ จำกัด /นิคมอุตสาหกรรมยามาโตะ อินดัสทรีส์ (1) / สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 100

1.7 บริษัท โตโยต้า มอเตอร์ ประเทศไทย จำกัด /โรงงานประกอบรถยนต์ โตโยต้า บ้านโพธิ์ ฉะเชิงเทรา (1) ไทยร้อยละ 86.43

2. นิคมอุตสาหกรรมในเขตอุตสาหกรรมทั่วไป แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มที่เป็นเจ้าของหรือประกอบกิจการในนิคมอุตสาหกรรม /สวนอุตสาหกรรม/ เขตประกอบการอุตสาหกรรม ที่มีอยู่เดิม จำนวน 18 แห่ง ส่วนใหญ่เป็นต่างชาติ (มี 2 แห่ง ที่ดำเนินการโดยการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย คือ นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและแหลมฉบัง)

(1) บริษัท เจซีเค อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด (มหาชน) /นิคมอุตสาหกรรม เอพดี / สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 91.65 ต่างชาติ ร้อยละ 8.35

(2) บริษัท 304 อินดัสเตรียล จำกัด /สวนอุตสาหกรรม 304 (โครงการ 2) / สัดส่วน /การลงทุน ไทยร้อยละ 100

(3) บริษัท เวลโกรว์ อินดัสทรีส์ จำกัด /นิคมอุตสาหกรรมเวลโกรว์ /สัดส่วน การลงทุน ไทยร้อยละ 80 ต่างชาติ ร้อยละ 20

(4) บริษัท เอส ที เพาเวอร์ กรุ๊ป จำกัด /นิคมอุตสาหกรรมบ้านบึง /สัดส่วน การลงทุน ไทยร้อยละ 100

(5) บริษัท สหพัฒนาอินเตอร์โฮลดิ้ง จำกัด (มหาชน) /สวนอุตสาหกรรม เครื่องสพัตน์ (ศรีราชา) /สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 87.39 ต่างชาติ ร้อยละ 12.61

(6) บริษัท นิคมอุตสาหกรรมเอเชีย จำกัด /นิคมอุตสาหกรรมเอเชีย /สัดส่วน การลงทุน ไทยร้อยละ 68.17 ต่างชาติ ร้อยละ 31.83

(7) บริษัท จี.เค.แลนด์ จำกัด /สวนอุตสาหกรรม จี.เค. แลนด์ /สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 100

(8) บริษัท ไออาร์พีซี จำกัด (มหาชน) : บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ถือหุ้นใหญ่ 47.55% /เขตอุตสาหกรรมไออาร์พีซี อีโค (แห่งที่ 4) /สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 87.93 ต่างชาติ ร้อยละ 12.07

(9) นิคมอุตสาหกรรมระยอง (บ้านค่าย)

(10) บริษัท ไทเบคก้า เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด /นิคมอุตสาหกรรมหลักชัยเมืองยาง / สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 100

(11) บริษัท ผาแดง พร็อพเพอร์ตี้ส์ จำกัด จำกัด (มหาชน) /นิคมอุตสาหกรรม ผาแดง /สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 100

(12) บริษัท อาร์ ไอ แอล 1996 จำกัด /นิคมอุตสาหกรรมอาร์ ไอ แอล /สัดส่วน การลงทุน ไทยร้อยละ 100

(13) กลุ่มวินิชบุตร /สวนอุตสาหกรรมโรจนะ (บ้านค่าย) /ไทยและทุนญี่ปุ่น

(14) กลุ่มวินิชบุตร /สวนอุตสาหกรรมโรจนะ (ปลวกแดง) /ไทยและทุนญี่ปุ่น

(15) บริษัท สยามสตีล อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด (มหาชน) / สวณอุตสาหกรรม สยามอีสเทิร์น / สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 99.66 ทุนต่างชาติ ร้อยละ 0.34

(16) บริษัท ดับบลิวเอชเอ อินดัสเตรียล ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (มหาชน) (บริษัท ในเครือบริษัท ดับบลิวเอชเอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) / เขตประกอบการอุตสาหกรรมดับบลิว เอชเอ ระยอง / สัดส่วนการลงทุน ไทยร้อยละ 100

(17) การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย / นิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง / รัฐวิสาหกิจในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม

(18) การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย / นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด / รัฐวิสาหกิจในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม

2.2 กลุ่มทุนที่ขยายการลงทุนมายังเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก อาทิ

(1) กลุ่มบริษัท พลังงานบริสุทธิ์ จำกัด (มหาชน) / นิคมอุตสาหกรรมฉะเชิงเทรา บลูเทค ซิตี้ ตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา รองรับการลงทุนในกลุ่มอุตสาหกรรม เป้าหมายเทคโนโลยีขั้นสูง อาทิ กลุ่มอุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ อุตสาหกรรมอุปกรณ์กักเก็บ พลังงานไฟฟ้าประจุสูง (ประชาชาติธุรกิจออนไลน์, 2564)

(2) กลุ่มทุนชาติจากบริษัท ดับบลิวเอชเอ เวเนเจอร์ โฮลดิ้งส์ จำกัด บริษัทในเครือ ของบริษัท ดับบลิวเอชเอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) ลงทุนพัฒนาพื้นที่ ตำบลบางสมัคร อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อจัดตั้ง เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ รองรับอุตสาหกรรมดิจิทัล และอโตเมชัน กลุ่มพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์

(3) กลุ่มทุนชาติและกลุ่มทุนข้ามชาติ กลุ่มวินิซบุตร และนิปปอนสตีล แอนด์ สุมิคินบุซซัน (ผู้พัฒนานิคมอุตสาหกรรมโรจนะ) พยายามจัดตั้ง นิคมอุตสาหกรรมโรจนะ แหลมฉบัง บนพื้นที่ประมาณ 843 ไร่

กล่าวโดยสรุปแล้ว กลุ่มทุนชาติที่มีการลงทุนในพื้นที่ อีอีซี เมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่า มีการกระจุกตัวของทุนเพียงไม่กี่กลุ่ม บางกลุ่มก็มีความใกล้ชิดกับกลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง บางกลุ่มก็เข้าไปมีบทบาททางการเมืองและการบริหารในคณะรัฐมนตรี ยิ่งไปกว่านั้น ตามพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พบว่า มีการรวมศูนย์อำนาจในการ อนุมัติ อนุญาต ให้สิทธิ ให้สัมปทาน ต่าง ๆ ตลอดจนการยกเว้นกฎหมายบางประเภท มาไว้ที่คณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก (พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561, 2561 : 18-19) ซึ่งกรรมการฯ ส่วนใหญ่เป็นกรรมการ โดยตำแหน่งที่มาจกคณะรัฐมนตรี (14 คน จากจำนวน กรรมการทั้งหมด 23 คน และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ 2 คน ก็แต่งตั้งมาจกรัฐมนตรี) กรณีดังกล่าวนี้ ชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มอำนาจรัฐและกลุ่มทุน ในการจัดสรร แบ่งปัน ผลประโยชน์ จากโครงการขนาดใหญ่ในพื้นที่ อีอีซี โดยพันธมิตรของกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองและกลุ่มชนชั้นนำทางธุรกิจ

6.1.3 กลุ่มทุนข้ามชาติ

กลุ่มทุนข้ามชาติ ถือได้ว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายของการดึงดูดนักลงทุนในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ดังจะเห็นได้จากพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ที่ได้บัญญัติถึงการให้ สิทธิประโยชน์และสิทธิพิเศษสำหรับนักลงทุนจากต่างชาติอย่างหลากหลาย กล่าวได้ว่า สิทธิประโยชน์

และสิทธิพิเศษนั้น ประกอบไปด้วยการลด แลก แจก แถม เพื่อจูงใจนักลงทุน อย่างไรก็ตาม จะพบว่าทุนข้ามชาติที่เข้ามาลงทุนนั้น มีทั้งส่วนของการลงทุนในเมกะโปรเจกต์หรือโครงสร้างพื้นฐาน และการลงทุนในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษเพื่อกิจการอุตสาหกรรม รวมถึงการลงทุนในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อกิจการพิเศษ ตลอดจนธุรกิจนิคมอุตสาหกรรม ตัวอย่างของทุนข้ามชาติ ที่เข้ามาลงทุนในพื้นที่ อีอีซี มีดังนี้

6.1.3.1 ไซน่า เรลเวย์ คอนสตรัคชั่น คอร์ปอเรชั่น จำกัด (China Railway Construction Corporation Limited) บริษัทจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ก่อตั้งขึ้นในปี 1948 สำนักงานใหญ่อยู่ที่กรุงปักกิ่ง ภาพรวมธุรกิจบริษัทฯ ครอบคลุมการก่อสร้าง การสำรวจ การออกแบบและการให้คำปรึกษา การผลิต การพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ การขนส่งและการค้าวัสดุ การลงทุน การเงินและอุตสาหกรรมเกิดใหม่อื่น ๆ ธุรกิจที่ดำเนินการครอบคลุม ในทุกมณฑลของสาธารณรัฐประชาชนจีน (รวมถึงไต้หวันและเขตปกครองตนเองและฮ่องกง รวมถึงเขตปกครองพิเศษมาเก๊าในจีน) ตลอดจนต่างประเทศ 134 ประเทศทั่วโลก ในส่วนของภาพรวมของธุรกิจก่อสร้างซึ่งเป็นธุรกิจหลักและดั้งเดิมของกลุ่ม ประกอบด้วย ทางรถไฟ ทางหลวง ทางรถไฟในเมือง การอนุรักษ์น้ำและไฟฟ้าพลังน้ำ การก่อสร้างที่อยู่อาศัย วิศวกรรมเทศบาล สะพาน อุโมงค์ สนามบิน และทำเทียบเรือการดำเนินการก่อสร้างของกลุ่มให้บริการทำสัญญาโครงการทุกมณฑล เขตปกครองตนเองของสาธารณรัฐประชาชนจีน เขตปกครองพิเศษฮ่องกงและมาเก๊า และมีส่วนร่วมในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในประเทศและภูมิภาคของแอฟริกา เอเชีย อเมริกาใต้ และยุโรป (China Railway Construction Corporation Limited, 2020) บริษัท ไซน่า เรลเวย์ คอนสตรัคชั่น คอร์ปอเรชั่น จำกัด เป็นหนึ่งในกลุ่มพันธมิตรกิจการร่วมค้า ในโครงการก่อสร้างรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน

6.1.3.2 ไซน่า ฮาร์เบอร์ เอ็นจิเนียริง จำกัด (China Harbor Engineering Company Ltd. (CHEC) บริษัทจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ก่อตั้งขึ้นในปี 1980 เป็นบริษัทในเครือของ ไซน่า คอมมูนิเคชัน คอนสตรัคชั่น (China Communications Construction Company Ltd. (CCCC) ซีเอชอีซี (CHEC) ได้พัฒนาและดำเนินธุรกิจ在不同ประเทศในนามของ ซีซีซีซี (CCCC) ปัจจุบัน ซีเอชอีซี มีสำนักงานสาขาหรือสาขาย่อยมากกว่า 70 แห่ง ให้บริการแก่ลูกค้ากว่า 80 ประเทศทั่วโลก ดำเนินโครงการมูลค่า 1 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐทั่วโลก ซีเอชอีซี เป็นผู้ให้บริการด้านการจัดซื้อ วิศวกรรมและก่อสร้าง (EPC) ให้บริการก่อสร้าง ดำเนินการและส่งมอบทรัพย์สินเมื่อสิ้นสุดระยะเวลา (BOT) ตลอดจนการร่วมทุนกับรัฐและเอกชน (PPP) ผลงานด้านโครงสร้างพื้นฐานที่หลากหลาย ได้แก่ วิศวกรรมทางทะเล การขุดลอกและการถมดินและสะพาน สนามบิน ทางรถไฟ ฯลฯ บริษัทมีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ในอุตสาหกรรมอื่น ๆ เช่น การก่อสร้าง ทั้งภาครัฐ วิศวกรรมไฮดรอลิก ด้านสิ่งแวดล้อม โรงไฟฟ้าและพลังงาน และทรัพยากร การสำรวจ ฯลฯ (China Harbour Engineering Company Ltd., Company Profile) ทั้งนี้ บริษัท ไซน่า ฮาร์เบอร์ เอ็นจิเนียริง จำกัด เป็นหนึ่งพันธมิตรร่วมทุนในโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะ 3 และโครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะ 3

6.1.3.3 บริษัท กว่างซี คอนสตรัคชั่น เอ็นจิเนียริง กรุ๊ป ยีอาน (รัฐวิสาหกิจจีน) เป็นบริษัทที่เชี่ยวชาญในการก่อสร้างสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ และเป็นรัฐวิสาหกิจขนาดใหญ่อันดับ 2 ภายใต้เขตปกครองตนเองกว่างซี ร่วมทุนกับ บริษัท ซีจี คอร์ปอเรชั่น จำกัด (CG) ซึ่งเป็นบริษัทในกลุ่มธุรกิจ

พัฒนาอสังหาริมทรัพย์ เครือเจริญโภคภัณฑ์ บริษัท จี ซี ดำเนินธุรกิจนิคมอุตสาหกรรม โดยรวบรวมที่ดิน จัดเตรียมพื้นที่และดำเนินงานร่วมกับการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) โดยร่วมทุนกันระหว่าง ซี.พี. แลนด์ ถือหุ้นร้อยละ 50 และบริษัท กว่างซี คอนสตรัคชั่น เอ็นจิเนียริงกรุ๊ป ยีอาน ไชน่า ถือหุ้นร้อยละ 48 รวมถึงบริษัท กว่างซี คอนสตรัคชั่น เอ็นจิเนียริง กรุ๊ป ยีอาน (ประเทศไทย) จำกัด อีกร้อยละ 2 ด้วยทุนจดทะเบียน 2,000 ล้านบาท และได้จัดตั้งบริษัท ซีจี คอร์เปอร์เรชั่น จำกัด (CG) และเริ่มดำเนินโครงการนิคมอุตสาหกรรม ซีพีจีซี (CPGC) ในปี 2563 ในพื้นที่อำเภอบ้านค่าย และอำเภอพัฒนานิคม จังหวัดระยอง บนพื้นที่ 3,068 ไร่ โดยนิคมอุตสาหกรรม ซีพีจีซี จะเป็นนิคมที่มุ่งสู่การเป็นนิคมอุตสาหกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Smart Eco Industrial Estate) และเพื่อรองรับการลงทุนอุตสาหกรรมเป้าหมายกลุ่มเทคโนโลยีขั้นสูง (New S-Curve) คือ อุตสาหกรรมดิจิทัล อิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ ยานยนต์สมัยใหม่ ชิ้นส่วนอากาศยาน ปีโตรเคมีขั้นสูง อุตสาหกรรมทางการแพทย์ อุตสาหกรรมอาหารยุคใหม่ โครงการนี้มีมูลค่าโครงการสูงถึง 10,000 ล้านบาท คาดว่าจะสามารถดึงการลงทุนเข้ามาจากภาคอุตสาหกรรมได้ถึง 60,000 ล้านบาท (เครือเจริญโภคภัณฑ์ We are CP, 2563 ; อารตี อยู่ทศกร, 2564 : 22) ทั้งนี้ในพื้นที่พัฒนานี้จะมีทั้งนิคมอุตสาหกรรมและสมาร์ท ซิตี้ ซึ่งทางนิคมอุตสาหกรรม ซีพีจีซี บังคับไว้ว่า ร้อยละ 100 ของการลงทุนที่นี่ จะต้องเป็นทุนเงินเท่านั้น ซึ่งรวมถึง ฮอังก ไต้หวัน และสิงคโปร์ ด้วย (สมนึก จงมีวดี, สัมภาษณ์ 28 กรกฎาคม 2565)

6.1.3.4 บริษัท หงไต้หวัน ฟริซัน อินดัสทรี จำกัด (Foxconn) (2317 : Taiwan) เป็นผู้ผลิตและประกอบอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์รายใหญ่ที่สุดของโลก และเป็นผู้ให้บริการเทคโนโลยีโซลูชันชั้นนำเชี่ยวชาญด้านซอฟต์แวร์และฮาร์ดแวร์ (เช่น Cloud Computing, Mobile Devices, IoT, Big Data, AI, Smart Networks, Robotics, Automation และ Electric Vehicle) บริษัทฯ ได้ร่วมทุนกับไทยในพื้นที่ อีอีซี คือ บริษัท อรุณ พลัส จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทย่อยของ ปตท. จำกัด (มหาชน) โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาแพลตฟอร์มการผลิตยานยนต์ไฟฟ้า และส่วนประกอบหลักเพื่อรองรับอุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้า (EV) ในประเทศไทย โดยแพลตฟอร์มดังกล่าวนี้ จะประกอบด้วยบริการด้านฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ โดยจะให้บริการแก่ผู้ผลิตรถยนต์ทุกรายในประเทศไทยที่ต้องการเร่งการผลิตและจำหน่ายรถยนต์ไฟฟ้าในประเทศไทยและที่อื่น ๆ ในภูมิภาคอาเซียน (The Standard Team, 2564)

6.1.3.5 กลุ่มทุนข้ามชาติจากประเทศจีน เช่น กลุ่มอาลีบาบา กรุ๊ป (Alibaba Group) ที่เข้ามาลงทุนจัดตั้งศูนย์กระจายสินค้า ในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ กลุ่มพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ โดยการเช่าอาคารเช่าขนาด 130,000 ตารางเมตร จากกลุ่มบริษัท ดับบลิวเอชเอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) ขณะเดียวกัน ยังได้ลงนามบันทึกความเข้าใจกับสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก จำนวน 2 ฉบับ คือ 1) ความร่วมมือในด้านการค้าการลงทุนและการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ และ 2) ความร่วมมือด้านการลงทุนดิจิทัลอัจฉริยะ (Smart Digital Hub) เพื่อพัฒนาศูนย์ดิจิทัลอัจฉริยะ เป็นต้น (ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2564 : 236)

ตามที่กล่าวมาข้างต้น เป็นตัวอย่างของทุนข้ามชาติที่เป็นทุนจีน (รวมไต้หวัน) ที่เข้ามาลงทุนในพื้นที่ อีอีซี ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกลไกขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจตามที่รัฐบาลมุ่งหวังให้ให้ทุนต่างชาติมาช่วยการสร้างความเติบโตให้กับเศรษฐกิจไทย

นอกจากนี้แล้ว มูลค่าการลงทุนของบริษัทต่างชาติ ตามข้อมูลของกรมพัฒนาธุรกิจการค้า ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2564 พบว่า ข้อมูลธุรกิจในพื้นที่การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ที่เป็นการลงทุนของต่างชาติในนิติบุคคลที่จัดตั้งในไทย มีมูลค่าทั้งสิ้น 825,358.65 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 54.32 ของมูลค่าทุนทั้งหมด โดยมีมูลค่าการถือหุ้นของชาวต่างชาติในนิติบุคคลที่จัดตั้งในไทย 5 อันดับแรก ได้แก่ 1) ญี่ปุ่น ร้อยละ 46.60 มูลค่าการลงทุน 384,642.01 ล้านบาท 2) จีน ร้อยละ 12.75 มูลค่าการลงทุน 105,195.96 ล้านบาท 3) สิงคโปร์ ร้อยละ 5.59 มูลค่าการลงทุน 46,104.94 ล้านบาท 4) ฮองกง ร้อยละ 4.05 มูลค่าการลงทุน 33,462.30 ล้านบาท 5) ไต้หวัน ร้อยละ 3.04 มูลค่าการลงทุน 25,119.01 ล้านบาท 6) ประเทศอื่น ๆ ร้อยละ 27.97 มูลค่าการลงทุน 230,834.42 ล้านบาท (กรมพัฒนาธุรกิจการค้า, 2564)

อย่างไรก็ตาม เมื่อแยกสัดส่วนการลงทุนจากต่างชาติในนิติบุคคลที่จัดตั้งในไทย แบ่งตามรายจังหวัด ในพื้นที่ อีอีซี 3 จังหวัด พบว่า จังหวัดระยอง มีสัดส่วนการลงทุนเป็นอันดับที่หนึ่งคือ ร้อยละ 51.97 มูลค่าการลงทุน 428,935.81 ล้านบาท อันดับที่สอง คือ จังหวัดชลบุรี ร้อยละ 38.05 มูลค่าการลงทุน 314,042 ล้านบาท และอันดับที่สามคือ จังหวัดฉะเชิงเทรา ร้อยละ 9.98 มูลค่าการลงทุน 82,379.92 ล้านบาท (กรมพัฒนาธุรกิจการค้า, 2564)

สรุปได้ว่า การเข้ามาลงทุนของกลุ่มทุนข้ามชาติในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก มีทั้งรูปแบบการร่วมลงทุน (PPP) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะกลุ่มทุนจีน ที่มีเครือข่ายการลงทุนทั่วโลก และรูปแบบการลงทุนในนิคมอุตสาหกรรม ดังตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น คือ กลุ่มทุนจีน (รวมไต้หวัน) ได้เข้ามาร่วมทุนในอุตสาหกรรมเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม ข้อมูลของกรมพัฒนาธุรกิจการค้า (31 ธันวาคม 2564) ระบุว่า มูลค่าการลงทุนของกลุ่มทุนข้ามชาติมากที่สุดคือ ญี่ปุ่น รองลงมาคือจีน รายละเอียดดังกล่าวแล้ว

กล่าวโดยสรุปแล้ว กลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำที่ประกอบไปด้วยกลุ่มทุนจตุภาคีหลัก ได้แก่ กลุ่มทุนรัฐ (บริษัทในเครือ ปตท.) กลุ่มทุนชาติ กลุ่มทุนข้ามชาติ และกลุ่มทุนท้องถิ่น กลุ่มทุนจตุภาคีหลักนี้ ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในพัฒนาและการลงทุนในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังจะเห็นได้จากการเข้ามาของกลุ่มทุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานซึ่งจะพบว่ามีการลงทุนและการร่วมทุน โครงการพัฒนารถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน โครงการพัฒนาท่าเรือมาบตาพุด ระยะ 3 และโครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบังระยะ 3 โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก โดยรูปแบบการลงทุนจะเป็นลักษณะของพันธมิตรร่วมทุนระหว่างทุนชาติกับทุนชาติ หรือทุนชาติกับทุนรัฐ หรือทุนชาติ-ทุนข้ามชาติ-ทุนรัฐ ซึ่งเป็นการร่วมลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ ที่ให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (PPP) ดังได้กล่าวแล้ว

จะเห็นได้ว่ามีกลุ่มทุนหลายกลุ่มที่ให้ความสนใจเข้ามาลงทุนในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ทั้งกลุ่มทุนชาติ กลุ่มทุนข้ามชาติ รวมถึงกลุ่มทุนรัฐ (บริษัทย่อยของ ปตท.) โดยจุดมุ่งหมายของกลุ่มทุนเหล่านี้ คือการสะสมทุนและการแสวงหาความมั่งคั่งจากโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมูลค่าโครงการต้องใช้เงินจำนวนมากศาล จึงได้มีการสร้างพันธมิตรร่วมทุนระหว่างกลุ่มทุนต่าง ๆ ตามความเชี่ยวชาญของแต่ละกลุ่ม เพื่อการแข่งขัน ช่งชิง โครงการต่าง ๆ โดยเฉพาะโครงการขนาดใหญ่ที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

6.1.4 กลุ่มทุนท้องถิ่น

เมื่อมองย้อนกลับไปมองกลุ่มทุนท้องถิ่นในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก กรณีของมาบตาพุด ชัยณรงค์ เครือนวน (25xx : 127) ชี้ว่า กลุ่มทุนท้องถิ่นในพื้นที่ถือเป็นกลุ่มคนซึ่งมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจทั้งในรูปของความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นก่อนและหลังการพัฒนาอุตสาหกรรม กลุ่มทุนท้องถิ่นที่สามารถสะสมทุนได้ก่อนการเข้ามาของภาคอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้าหรือกลุ่มเจ้าที่ดิน ส่วนกลุ่มทุนท้องถิ่นที่สามารถสะสมทุนภายหลังการพัฒนาอุตสาหกรรมส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากธุรกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องจากภาคอุตสาหกรรม นายทุนท้องถิ่นบางรายเมื่อสามารถสะสมทุนทางเศรษฐกิจได้ก็จะเริ่มเข้าสู่สนามการเมืองในระดับท้องถิ่น ดังกรณีนายทุนท้องถิ่นที่เข้าไปมีบทบาทในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เมื่อวิเคราะห์จุดยืนอุดมการณ์ของกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่แล้ว จะพบว่ากลุ่มทุนท้องถิ่นที่ผันตัวเองเข้าสู่พื้นที่การเมือง คือ ต้องการให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ประโยชน์จากการเก็บภาษีประเภทต่าง ๆ ขณะเดียวกัน กลุ่มทุนท้องถิ่นที่ผันตัวเองเข้าสู่สนามการเมืองเหล่านี้ ต่างก็ดำเนินธุรกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการพัฒนาอุตสาหกรรม เช่น ธุรกิจที่เกี่ยวข้องการให้บริการแก่โรงงานอุตสาหกรรม

สำหรับกรณีของการขับเคลื่อนระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น จะพบว่ากลุ่มทุนท้องถิ่นนั้นเปรียบเสมือนผู้สนับสนุนรัฐและกลไกรัฐส่วนกลาง โดยรัฐได้สร้างพันธมิตรทางการเมืองกับกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีอำนาจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในรูปแบบเชิงอิทธิพลที่เรียกว่า “บ้านใหญ่” ในพื้นที่อีอีซี 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดชลบุรีซึ่งมีบ้านใหญ่ คือ ได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ วันที่ 17 เมษายน 2561 แต่งตั้งนายสนธยา คุณปลื้ม เป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี นอกจากนี้ นายอิทธิพล คุณปลื้ม ยังได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยรัฐมนตรีการท่องเที่ยวและกีฬา ทั้งนี้ นายสนธยาได้เปิดเผยว่าที่รับตำแหน่งเพราะต้องการจะผลักดัน อีอีซี (ฐานเศรษฐกิจ, 2561) หลังจากนั้น หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ได้ออกคำสั่ง ที่ 15/2561 แต่งตั้งนายสนธยา คุณปลื้ม ให้ดำรงตำแหน่งนายกเมืองพัทยา เพื่อช่วยขับเคลื่อนการทำงานของเมืองพัทยาและสนับสนุนระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้งในเรื่องของการค้าการลงทุน การส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมืองพัทยา เป็นต้น นอกจากนี้ กรณีของจังหวัดระยอง ยังพบว่าบ้านใหญ่พิเศษ โดยนายสาธิต ปิตุเตชะ ได้เข้ามาเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุขในรัฐบาลชุดปัจจุบัน ขณะเดียวกัน กรณีของจังหวัดฉะเชิงเทราที่เช่นเดียวกันบ้านใหญ่ตันเจริญได้เป็นพันธมิตรกับ คสช. ในการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญปี 2560 โดยจะพบว่า หลังเลือกตั้ง นายสุชาติ ตันเจริญ ได้รับตำแหน่งเป็นรองประธานสภาคนที่หนึ่ง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 83-84)

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของกลุ่มทุนท้องถิ่นกับการเข้าร่วมพัฒนา อีอีซี กรณีที่เห็นเด่นชัดได้แก่การที่กลุ่มทุนท้องถิ่นเข้าไปดำรงตำแหน่งผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดระยอง และจังหวัดชลบุรีนั้นได้พยายามใช้กลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกลไกสนับสนุนการพัฒนา ระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังตัวอย่างเช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง (อบจ. ระยอง) ได้ร่วมมือกับบริษัท โกลบอล เพาเวอร์ ซินเนอร์ยี จำกัด (มหาชน) (GPSC) ซึ่งเป็นบริษัท ลูกของ ปตท. ดำเนินโครงการศูนย์กำจัดขยะมูลฝอยรวมแบบครบวงจร เพื่อรองรับการจัดการขยะ

ที่จะเพิ่มขึ้นจากประชากรที่จะย้ายถิ่นฐานมายังระเปียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้งนี้ ศูนย์กำจัดขยะมูลฝอยรวมแบบครบวงจร ประกอบด้วยโรงคัดแยกขยะและแปลงเป็นเชื้อเพลิงขยะ (Refuse Derived Fuel : RDF) และโรงเผาขยะ เพื่อใช้ผลิตกระแสไฟฟ้ามีกำลังการผลิต 10 เมกะวัตต์ สามารถกำจัดขยะได้ 500 ตันต่อวัน ได้เริ่มก่อสร้างไปแล้วตั้งแต่ปี 2562 แล้วเสร็จภายในปี 2564 จากนั้นได้เร่งดำเนินการก่อสร้างโรงเผาขยะแห่งที่ 2 และ 3 ภายในพื้นที่เดียวกันโดยแห่งที่ 2 จะเริ่มก่อสร้างในปี 2564 แล้วเสร็จในปี 2565 และแห่งที่ 3 จะเริ่มก่อสร้างในปี 2565 และจะแล้วเสร็จในปี 2566 ซึ่งโรงเผาขยะทั้ง 3 โรงสามารถกำจัดขยะได้ถึงวันละ 1.5 พันตัน สามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้รวม 30 เมกะวัตต์ (กรุงเทพฯธุรกิจ, 2563) และเพื่อชี้ให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ของกลุ่มทุนท้องถิ่นที่ผันตัวเองเข้าไปในการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดระยอง สามารถสะท้อนให้เห็นจากคำให้สัมภาษณ์ของที่ปรึกษานายก อบจ.ระยอง (มนตรี ชนะชัยวิบูลย์, สัมภาษณ์ 31 สิงหาคม 2565) ในเรื่องของศูนย์กำจัดขยะมูลฝอยรวมแบบครบวงจร ดังนี้

“ท่านนายกฯ (อบจ.) เองก็มีศูนย์กำจัดขยะระยอง เรายับขยะชุมชนมาดำเนินการเปลี่ยนเป็นพลังงานไฟฟ้า โดยร่วมทุนกับ ปตท. จีพีเอสซี เราทำประสบความสำเร็จและเป็นที่ยุติงานของประเทศไทยในการกำจัดขยะวันละ 1,000 ตัน ท่านนายกฯ จะขยายขอบเขตกำจัดขยะที่ไม่เป็นอันตรายจากอุตสาหกรรม 3-4 พันโรงในจังหวัดระยองมาเป็นพลังงาน ก็จะมาทำโรงไฟฟ้าโรงที่สองและสามซึ่งได้ให้ มจพ. ศึกษาถึงทิศทางในการนำขยะที่ไม่เป็นอันตรายจากโรงงานอุตสาหกรรมมาแปลงเป็นพลังงาน ผลิตพลังงานขาย..”

นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง ยังได้จัดทำโครงการก่อสร้างระบบรวบรวมบำบัดน้ำเสียรวมจังหวัดระยองซึ่งประกอบด้วย 2 โครงการ ได้แก่ โครงการก่อสร้างระบบรวบรวมและระบบบำบัดน้ำเสียรวมอำเภอปลวกแดง งบประมาณรวม 730 ล้านบาท และโครงการเพิ่มประสิทธิภาพระบบบริหารจัดการน้ำเสียในพื้นที่เขตควบคุมมลพิษ จังหวัดระยอง ใช้งบประมาณรวม 1,579 ล้านบาท แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) พื้นที่จัดการน้ำเสียเร่งด่วนลำดับที่ 1 เทศบาลนครระยอง จะดำเนินการวางแนวท่อรวบรวมพร้อมกับปรับปรุงระบบบำบัดน้ำเสีย ใช้งบประมาณ 804 ล้านบาท 2) พื้นที่จัดการน้ำเสียเร่งด่วนลำดับที่ 2 เทศบาลเมืองมาบตาพุด จะวางแนวท่อรวบรวมน้ำเสียพร้อมกับปรับปรุงระบบบำบัดน้ำเสีย ใช้งบประมาณ 405 ล้านบาท คาดว่าจะดำเนินการได้ในปี 2564-2565 3) พื้นที่จัดการน้ำเสียเร่งด่วนลำดับที่ 3 เทศบาลเมืองบ้านฉาง จะเป็นการวางแนวท่อรวบรวมน้ำเสียและก่อสร้างระบบบำบัดน้ำเสีย ใช้งบประมาณ 370 ล้านบาท คาดว่าจะเริ่มดำเนินการได้ในปี 2565-2566 สำหรับโครงการเพิ่มประสิทธิภาพระบบบริหารจัดการน้ำเสียฯ องค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง ได้ขอให้สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เป็นผู้สนับสนุนงบประมาณส่วนหนึ่ง ซึ่งพื้นที่เป้าหมายของโครงการทั้งสองมีนิคมอุตสาหกรรมตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก (กรุงเทพฯธุรกิจ, 2563)

ในกรณีของจังหวัดชลบุรีก็เช่นเดียวกัน จะพบว่า องค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี โดยการนำของนายวิทยา คุณปลื้ม ได้ร่วมขับเคลื่อนการวางผัง อีอีซี โดยการเป็นเจ้าภาพหลักในการจัดสัมมนาเรื่อง ชาวชลบุรีได้อะไรจาก อีอีซี ที่โรงแรม เดอะไฮด์ รีสอร์ท บางแสน ที่มีตระกูลคุณปลื้มเป็นเจ้าของเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2560 เป็นต้น (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 85)

กรณีบทบาทของบ้านใหญ่จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากบ้านใหญ่ “ตันเจริญ” แล้ว ยังมีบ้านใหญ่ “กิตติ เป้าเปี่ยมทรัพย์” นายองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ฉะเชิงเทรา แม้จะไม่ได้มีบทบาทเชื่อมโยงกับกลุ่มทุนโดยตรงแต่ก็ได้สะท้อนความเห็นผ่านสื่อเกี่ยวกับการพัฒนา ในโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับบริษัท ซีพี จะทุ่มเงินหลายแสนล้านบาทสร้างเมืองใหม่บนพื้นที่ขนาด 10,000 ไร่ ที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อรองรับโครงการ ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกกว่าเป็นโครงการที่ดี ประชาชนชาวฉะเชิงเทราและจังหวัดใกล้เคียงจะได้รับผลประโยชน์ ทำให้เกิดการจ้างงาน ที่ดินบริเวณรอบด้านจะเจริญรุ่งเรือง จะมีรถไฟความเร็วสูงซึ่งจังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ใกล้กรุงเทพมหานครและห่างจากสนามบินสุวรรณภูมิ เพียง 40 กิโลเมตร เท่านั้น การเดินทางไป-มาสะดวก หากโครงการนี้เกิดขึ้นจะมีหลายสิ่งหลายอย่างตามมา โดยเฉพาะรถไฟความเร็วสูงและท่าเรือแหลมฉบังซึ่งอยู่ห่างฉะเชิงเทราเพียง 70 กิโลเมตร สนามบินอู่ตะเภาอีก 100 กว่า กิโลเมตร จะส่งผลให้ให้จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่ ดังความเห็นซึ่งเป็นความคาดหวังกับกลุ่มทุนใหญ่ที่ว่า “หากได้เจ้าแล้ว ซีพี มาทำตรงนี้จะเจริญรุ่งเรืองแน่นอน ขอฝากความหวังไว้ว่าขอให้ท่านมาทำจริงๆ อนาคตจังหวัดฉะเชิงเทรา และหลวงพ่อโสธร จะได้ดีหลาย ๆ อย่าง เป็นนิมิตหมายที่ดีของชาวแปดริ้วและจังหวัดภาคตะวันออก” (นิวส์มอนิเตอร์, 2561)

กรณีดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นแนวคิดของนักการเมืองท้องถิ่นซึ่งถือว่าเป็นบ้านใหญ่ในพื้นที่กับการคาดหวังให้ทุนใหญ่เข้ามาลงทุนในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการลงทุน ส่วนจะมีบทบาทกับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการลงทุนดังกล่าวหรือไม่ อย่างไรนั้น ดังจะเห็นได้จากสรายุทธ สนธิรักษา (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2565) ผู้นำกลุ่มเครือข่ายรักพระแม่ธรณี จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยเกี่ยวกับบทบาทของกลุ่มทุนท้องถิ่นซึ่งไม่ได้รับรู้ว่า เป็นกลุ่มใด ความตอนหนึ่งว่า

“กรณีของรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบินนั้น เนื่องจากจังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ใกล้สนามบินสุวรรณภูมิ การจราจร การลงทุนโลจิสติกส์ ตรงนี้คนฉะเชิงเทราจะได้ประโยชน์ แต่จะได้ประโยชน์เฉพาะคนกลุ่มน้อย เพราะว่าคนฉะเชิงเทราร้อยละ 90 ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง...

...คนฉะเชิงเทราร้อยละ 80 ถึง 90 จะไม่ได้ประโยชน์อะไรมากนัก แต่สิ่งที่จะได้ประโยชน์อีกประการหนึ่งก็คือ ผู้รับเหมาและนักการเมืองท้องถิ่นที่เป็นผู้รับเหมาอยู่แล้ว จะได้รับการจัดสรรปันส่วนในเรื่องของการขุดดิน ถมดิน ในโครงการก่อสร้างต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นคนส่วนน้อยเช่นกัน”

จากข้อมูลของสรายุทธ สนธิรักษา ดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของทุนท้องถิ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก แม้ว่าจะเป็นจุดเล็ก ๆ ที่ดำเนินการภายใต้กระบวนการของทุนใหญ่ แต่ก็ถือได้ว่าทุนท้องถิ่นเป็นฟันเฟืองตัวหนึ่งที่เป็นกลไกขับเคลื่อนในกระบวนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

กล่าวโดยสรุปแล้ว กลุ่มทุนท้องถิ่นนั้นเปรียบเสมือนผู้สนับสนุนรัฐและกลไกรัฐส่วนกลาง โดยรัฐได้สร้างพันธมิตรทางการเมืองกับกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีอำนาจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในรูปแบบเชิงอิทธิพลที่เรียกว่า “บ้านใหญ่” ในพื้นที่อีอีซี 3 จังหวัด ดังเช่น กลุ่มบ้านใหญ่ในพื้นที่ชลบุรีใต้แก่ตระกูล “คุณปลื้ม” ซึ่งก็ได้มีบทบาทในฐานะเป็นผู้สนับสนุนโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ขณะที่บ้านใหญ่ระยอง “ปิตุเตชะ” ในฐานะนายองค์การบริหารส่วนจังหวัด

(อบจ.) ระยอง ก็ได้มีบทบาทโดยพยายามใช้กลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกลไกสนับสนุน การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก นอกจากนี้ บ้านใหญ่ฉะเชิงเทรา “กิตติ เป้าเปี่ยมทรัพย์” ซึ่งเป็นนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ฉะเชิงเทรา ก็ได้สะท้อนความเห็นในการสนับสนุน โครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เช่นเดียวกัน

6.2 การต่อต้านจากประชาชนผู้เสียผลประโยชน์จากการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ในการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำของระบบทุนนิยมของโครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก นอกจากจะให้ประโยชน์กับพันธมิตรชนชั้นกลางที่เป็นหลักแล้ว ในทางตรงกันข้ามกลับ สร้างผลกระทบหรือผลเสียต่อประชาชนส่วนใหญ่ในภาคตะวันออก ในรูปแบบของมีผู้ได้ผู้เสีย ในกระบวนการการพัฒนา ดังนั้น ภาคประชาชนที่ได้รับผลกระทบจึงได้แสดงออกโดยการต่อต้าน โครงการระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ตั้งแต่เริ่มต้นโครงการเป็นต้นมา

การวิพากษ์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ เป็นการชี้ให้เห็นถึงเบื้องหลังการทำงานของอุดมการณ์ ที่มุ่งตอบสนองต่อระบบทุนนิยม โดยการสร้างความชอบธรรมด้วยการผลิตซ้ำในระบบทุนนิยม ในหัวข้อต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะได้ชี้ให้เห็นถึงเบื้องหลังของอุดมการณ์ที่ส่งผลต่อบริบทการพัฒนาของ ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จนกระทั่งเกิดอุดมการณ์ต่อต้านในพื้นที่ของการพัฒนา โดยมีรายละเอียดดังนี้

ดังที่ได้กล่าวแล้ว การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ถือกำเนิดมาจากกลุ่มอำนาจของชนชั้นนำสู่รัฐอำนาจนิยม โดยก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งระเบียง เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้ประกาศจัดตั้ง เขตเศรษฐกิจพิเศษ (SEZ) ในพื้นที่ 10 จังหวัดชายแดน ด้วยเหตุผลทางการเมืองและพัฒนาพื้นที่ เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดน อย่างไรก็ตาม เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนทั้ง 10 แห่งไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากไม่มีนักลงทุนให้ความสนใจ (จักรกฤษณ์ นรนิมิผดุงการ และบุญสม ทรราชศิริพจน์, 2563 : 82-86 ; ทศนีย์ เกียรติภัทรภรณ์, 2565) กลุ่มชนชั้นนำในรัฐบาล คสช. จึงเสนอให้มีการจัดตั้งระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยมี ดร.สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกรัฐมนตรี และอดีตนายกรัฐมนตรี คสช. เป็นผู้ผลักดันคนสำคัญด้วยความมุ่งหวังว่า ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก จะเป็นกลไกสร้างความเติบโตและเป็นตัวจักรในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ เนื่องจาก เป็นการต่อยอดความสำเร็จมาจากโครงพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

กระนั้นก็ตาม ความสำเร็จที่เกิดจากโครงพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ผลพวง ของการพัฒนาดังกล่าวกลับกลายเป็นชนชั้นนำที่เป็นคนกลุ่มน้อยได้ประโยชน์จากการพัฒนา ส่วนชาวบ้าน หรือชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้รับผลกระทบจากการพัฒนา (Zero Sum Game) (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550 ; ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550) ส่งผลให้มีการต่อต้านโครงการพัฒนาจากผู้กระทำการ ฝ่ายตรงข้ามกับพันธมิตรชนชั้นนำ ด้วยการสร้างวาทกรรมต่อต้านเพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร เพื่อ แสดงให้เห็นถึงปัญหาและผลกระทบที่ได้รับจากการพัฒนาอุตสาหกรรม (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2558)

โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็เช่นเดียวกัน หลังการจัดตั้ง โครงการก็ได้เกิดกระบวนการต่อต้านในมิติต่าง ๆ โดยผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงประเด็นของการต่อต้าน

การพัฒนาระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เนื่องจากประชาชนท้องถิ่นรู้สึกว่าจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา อีอีซี ตามข้อเรียกร้องที่ว่า อีอีซี “คนข้างล่างได้อะไร” ดังนี้

การจัดตั้งระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะพบว่า ขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนตั้งแต่กระบวนการออกกฎหมาย เนื่องจากเป็นการจัดตั้งที่เกิดจากรัฐอำนาจรวมศูนย์ หากนับตั้งแต่เริ่มจัดตั้งโดยใช้อำนาจพิเศษตามมาตรา 44 ด้วยการออกคำสั่ง คสช. อาทิ คำสั่ง คสช. ที่ 2/2560 เรื่อง จัดตั้งระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่ง ที่ 28/2560 เรื่อง มาตรการเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่ง ที่ 47/2560 เรื่อง ข้อกำหนดการใช้ที่ดินในพื้นที่ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นการใช้คำสั่งโดยรัฐเผด็จการอำนาจนิยมที่ปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน แม้แต่ พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก 2561 ที่ผ่านความเห็นชอบโดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ก็ได้รับการแต่งตั้งมาจากกลุ่มชนชั้นนำภายใต้รัฐเผด็จการ คสช. เช่นเดียวกัน ซึ่งมีใช้สภาที่เป็นตัวแทนของประชาชนแต่อย่างใด ดังที่ จิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์ (สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2565) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้กล่าวถึง พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ว่า “มันก็เป็น พ.ร.บ. ที่ผ่านสภา (สนช.) แล้วมาบังคับใช้เมื่อสภาผู้แทนราษฎรเปิดแล้ว ไม่ได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎร ไม่ได้ผ่านตัวแทนของประชาชนเลย” ผลก็คือเป็นสภา (สนช.) ที่ไร้ฝ่ายค้านดูแล เปิดโอกาสตกตวงสำหรับคนกลุ่มน้อยและรัฐสามารถรวบอำนาจได้มากขึ้น (สฤณี อาชวานันทกุล, 2554)

กรณีตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรมของกระบวนการใช้รัฐอำนาจรวมศูนย์ ได้แก่การจัดระเบียบที่ดิน ในเขตระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เริ่มตั้งแต่ข้อกำหนดการใช้ที่ดินในพื้นที่ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งออกบังคับใช้ในวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2560 แผนการใช้ประโยชน์ในที่ดินในภาพรวมของสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2561 การประกาศใช้แผนผังการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (แผนผังการใช้ประโยชน์ในที่ดิน และแผนผังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค) เมื่อเดือนธันวาคม 2562 โดยกระบวนการกำหนดผังเมืองมีเพียงการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเท่านั้น โดยประชาชนไม่ได้เข้าร่วมการตัดสินใจแต่อย่างใด (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือฉนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 160)

นอกจากนี้ ปัญหาที่เกิดจากภาครัฐเองที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับภาคประชาชน ในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม ดังมุมมองของภาคประชาชนที่มี สรายุทธ สนธิรักษา (สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2565) ผู้นำเครือข่ายรักษ์พระแม่ธรณี ได้กล่าวถึงเวทีการรับฟังความคิดเห็นการทำผังเมือง อีอีซี ว่า “การมีส่วนร่วม แทบจะไม่มีเลยครับ เวทีที่เปิด เปิดจริง ๆ...พอมาเป็น พ.ร.บ.อีอีซี ถ้าเอาผังระดับจังหวัดลงมา อย่างน้อยต้องมีเป็นร้อยเวที การทำผัง อีอีซี มีเวทีจริง ๆ อยู่ประมาณหกเวทีเท่านั้น”

นอกจากจะไม่ได้เข้าร่วมตัดสินใจแล้ว ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการจัดระบบที่ดินและจัดการผังเมือง ยังถูกกีดกันการเข้าไปมีส่วนร่วมในเวทีการรับฟังความคิดเห็นอีกด้วย กรณีดังกล่าวนี้ สรายุทธ สนธิรักษา (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงบรรยากาศเวทีการรับฟังความคิดเห็นในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราแห่งหนึ่งว่า “อาจารย์คิดดูแล้วกัน สภาพทางเข้า มีรถตำรวจ รถทหาร รถผู้ต้องขัง จอดอยู่ทางเข้าเวที มีด่านสกัด ลักษณะอย่างนี้ จะเป็นการรับฟังความคิดเห็นได้อย่างไร”

นอกจากกีดกันการมีส่วนร่วมแล้ว ยังมีการข่มขู่จากเจ้าหน้าที่ผู้ใช้อำนาจรัฐ “ระหว่างนั้น ก็มีการข่มขู่ชาวบ้าน มีสันติบาลโทร.หา สันติบาลมาหน้าบ้าน มาเคาะประตู ตำรวจ นายอำเภอ สารพัดครับ ที่จะข่มขู่ชาวบ้าน เพราะฉะนั้นถือว่าเป็นกระบวนการ การมีส่วนร่วมหรือการรับฟังความคิดเห็นที่ติดลบครับ” สรายุทธ สนธิรักษา (อ้างแล้ว)

นอกจากนี้ สรายุทธ สนธิรักษา (อ้างแล้ว) ยังได้กล่าวกับผู้วิจัยอีกว่า นอกจากจะมีกระบวนการจัดฉากเวทีการรับฟังความคิดเห็นตามที่กล่าวข้างต้นแล้วยังมีกระบวนการลักลอบอีก คือ “เอาเวทีนี้ไปใส่เวทีการประชุมของ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน...พอประชุม แทนที่จะประชุมในจังหวัด ไปแอบอ้างการประชุมของที่อื่น ของภาคประชาชนว่า นี่คือการรับฟังความคิดเห็นทั้งหมด..ก็คือ ผิดหมดเลยครับอาจารย์”

ขณะเดียวกัน ปัญหาข้อมูล/ข้อเท็จจริงของภาครัฐและภาคประชาชนไม่สอดคล้องกัน ซึ่ง กัญจน์ ทัดติยกุล จากเครือข่ายเพื่อนตะวันออก ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อมูล/ข้อเท็จจริงของกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างภาคประชาชนผู้ได้รับผลกระทบกับภาครัฐ (ออีซี) ดังตัวอย่าง กรณียื่นคำร้องเรื่องการจัดทำผัง อีอีซี ต่อสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกของเครือข่ายเพื่อนตะวันออก ซึ่ง อีอีซี ได้ตอบ/ชี้แจงมาเป็นเอกสาร ซึ่งไม่ได้ตอบ/ชี้แจงในสิ่งที่ผู้เรียกร้องต้องการ การชี้แจงข้อมูลบางอย่างก็ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง อาทิ “อีอีซี บอกว่าให้มีส่วนร่วมแล้ว มีการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นไปแล้ว 40 กว่าครั้ง...แต่ว่าคุยกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบกลับไม่รู้เรื่องผัง อีอีซี ก็มีครับ และส่วนใหญ่ไม่เคยได้มีส่วนร่วมในกระบวนการรับฟังความคิดเห็น ” (Workpoint TODAY, 2562)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากข้อมูลภาครัฐและภาคประชาชนมีความขัดแย้งกัน ดังนั้น เครือข่ายเพื่อนตะวันออกใน 3 จังหวัด จึงได้ยื่นหนังสือ (หยุดผังเมือง) คัดค้านร่างผังเมืองการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกฉบับใหม่ ต่อคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกและนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2562 โดยเครือข่ายชี้ว่า การใช้คำสั่งหัวหน้า คสช. ฉบับที่ 47/2560 และการออก พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 มีการใช้กฎหมายอย่างเร่งรัด ไม่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้ การคัดค้านการจัดทำผังเมืองใหม่ที่มีการขยายพื้นที่อุตสาหกรรมเพราะการดำเนินการที่ผ่านมา ไม่ได้ให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม (Workpoint TODAY, 2562)

กรณีดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงการถูกกีดกันออกจากกระบวนการพัฒนาของภาคประชาชน นับตั้งแต่การใช้อำนาจตามมาตรา 44 ด้วยคำสั่ง คสช. จนกระทั่งถึงกระบวนการให้ความเห็นชอบ พ.ร.บ. เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกของ สนช. ยังสะท้อนให้เห็นถึงการใช้อำนาจรัฐควบคู่กับการออกกฎหมาย กระบวนการดังกล่าวนี้ สฤณี อาชวานันทกุล (2564) ชี้ว่าเป็นการฉ้อฉลเชิงอำนาจ นั่นคือการที่ผู้มีอำนาจใช้อำนาจไปในทางฉ้อฉล เอื้อประโยชน์ให้กับตนเองและพวกพ้อง (ตั้งแต่ระดับรัฐธรรมนูญ) ส่งผลให้การฉ้อฉลเหล่านั้นไม่ผิดกฎหมาย คนทำผิดไม่ต้องรับผิดชอบใด ๆ ดังเช่น การกีดกันการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะเห็นได้ว่าการฉ้อฉลเชิงอำนาจตั้งแต่ขั้นของกระบวนการออกกฎหมายจนกระทั่งถึงกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ

สิ่งที่ชี้ให้เห็นเป็นรูปธรรมของกระบวนการของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ได้แก่ กรณีศึกษา การจัดระบบที่ดินในพื้นที่เป้าหมายการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำ นั่นคือผลประโยชน์ตกอยู่กับชนชั้นนำ ในขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายการเป็นผู้รับผลกระทบ ในเชิงลบก่อให้เกิดการกีดกันจากที่ดินและพراكสิทธ์ที่ดินหลายรูปแบบ ซึ่งชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ ได้ชี้ให้เห็นว่า นับตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการพัฒนา ผังเมืองระเบียบเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินจากพื้นที่เกษตรกรรมสู่พื้นที่อุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน ก็มีความพยายามพراكสิทธ์และแย่งยึดที่ดินของประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การพراكสิทธ์ผ่านระบบตลาดในพื้นที่ตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นการพراكสิทธ์ที่ดินจากเกษตรกรเข้าไปสร้างนิคมอุตสาหกรรมบลูเทค ซิตี้ ซึ่งกลายเป็นปมขัดแย้ง และซ้ำเติมเกษตรกรเข้าด้วยการถูกฟ้องคดีและให้ออกจากพื้นที่อีก นอกจากนี้ยังมีกรณีการใช้ระบบกฎหมายขับไล่ชาวบ้านด้วยการบอกเลิกสัญญาเช่าที่ดินทหารเรือที่ตำบลโยธะกา ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการข้างต้น พบว่า บางกลุ่มของผู้ผลิตอิสระถูกพراكสิทธ์ในที่ดิน บางส่วนของเกษตรกรเช่าที่ดินประสบภาวะล้มละลายในอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากเจ้าของที่ดินขายที่ดินเหล่านั้นให้กับกลุ่มทุนอุตสาหกรรม (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 167)

ท้ายที่สุดแล้ว กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นเปรียบเสมือนเงื่อนโซ่ที่จะนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำ และความกระจุกตัวของความมั่งคั่ง เนื่องจากการกระจุกตัวของความมั่งคั่งจะส่งผลต่อความเป็นธรรมของการกระจายความมั่งคั่ง ทำให้ความเหลื่อมล้ำกว้างขึ้นคือความแตกต่างอย่างมากมายของรายได้ของกลุ่มคนและชนชั้น จะเกิดสถานะข้ำรอยที่เป็นผลลัพธ์จากการพัฒนาที่เรียกว่า รวยกระจุก (ชนชั้นนำได้ประโยชน์จากการพัฒนา) จนกระจาย (ชนชั้นล่าง-ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา) (พิเก็ดดี, 2565 : 47-48)

นอกจากจะเกิดการกระจุกตัวของความมั่งคั่ง จนนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำดังได้กล่าวแล้ว กระบวนการพัฒนายังสร้างความยุติธรรมทางสังคมอีกด้วย เป็นการพัฒนาที่ให้ประโยชน์กับกลุ่มทุน ส่วนชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้เสียประโยชน์ (Zero Sum Game) กรณีดังกล่าวนี้ สามารถสะท้อนให้เห็นได้จากการเปลี่ยนสีของผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน กรณีพื้นที่ตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ (สีเขียว) เกษตรที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารของภาคตะวันออก ต่อมาได้ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่ (สีม่วง) เพื่อรองรับการพัฒนาอุตสาหกรรมหรือเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 ; มุลนิธิธรรมสิ่งแวดล้อม, 2564) การเปลี่ยนพื้นที่สีเขียวเป็นพื้นที่สีม่วงถือได้ว่าขัดต่อหลักของความยุติธรรมทางสังคม เนื่องจากเป็นเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มทุนบางกลุ่ม ขณะที่ชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้เสียประโยชน์และรับผลกระทบต่อการพัฒนา เนื่องจากผังเมืองใหม่เปิดช่องให้ตั้งโรงงานที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพได้ ซึ่งการพัฒนาอุตสาหกรรมจะเป็นเงื่อนโซ่ก่อให้เกิดการทำลายวิถีชีวิต เศรษฐกิจชุมชน ระบบนิเวศ แหล่งมั่นคงทางอาหารที่สำคัญของภาคตะวันออกและประเทศ ตลอดจนสร้างผลกระทบต่อประชาชนจำนวนมากในพื้นที่ ซึ่งต่อก็ได้สร้างปมขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มทุนและรัฐ ดังได้กล่าวแล้ว

กล่าวโดยสรุปแล้ว โครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ถือกำเนิดจากอำนาจรัฐรวมศูนย์ภายใต้รัฐเผด็จการอำนาจนิยม คสช. ภาคประชาชนถูกกีดกันและไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา เริ่มตั้งแต่กระบวนการออกกฎหมายจนถึงกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ นอกจากนี้ กระบวนการพัฒนาถูกกำกับโดยกลุ่มอำนาจชนชั้นนำ โดยทิ้งประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาไว้ข้างหลัง สร้างความไม่เป็นธรรมทางสังคม เนื่องจากการพัฒนาเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มทุนที่เป็นคนกลุ่มน้อย ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนา เกิดการกระจุกตัวของความมั่งคั่งนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำในสังคม ซึ่งได้กลายเป็นปมขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้กระทำการต่าง ๆ เช่น รัฐกับภาคประชาชน กลุ่มทุนกับภาคประชาชน จนนำไปสู่การคัดค้านและต่อต้านโครงการของภาคประชาชน แต่อย่างไรก็ตาม รัฐยังคงสามารถผลักดันโครงการให้เดินหน้าต่อไป ควบคู่กับการประชาสัมพันธ์ด้วยประดิษฐกรรมทางภาษาว่าด้วยวาทกรรมการเติบโตทางเศรษฐกิจ

6.3 วิพากษ์ทุนนิยมสีเขียวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

จากการวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ยังคงเป็นการผลิตซ้ำและสืบทอดอุดมการณ์ทุนนิยม ที่มุ่งเน้นการผลิตอย่างไม่มีขีดจำกัด ส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นต้นทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง ดังนั้น เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวจึงต้องมีการพิจารณาทางเลือกใหม่ในการพัฒนา แนวคิดทุนนิยมสีเขียว (Green Capitalism) จึงได้เป็นวาทกรรมชุดใหม่ของนักคิดกระแสหลักที่เชื่อว่าจะก่อให้เกิดความยั่งยืนพร้อมกับการดำรงไว้ซึ่งระบบทุนนิยม ขณะที่นักคิดกระแสรองเชื่อว่าทุนนิยมกับวาทกรรมสีเขียวไม่สามารถไปด้วยกันได้และไม่ก่อให้เกิดความยั่งยืน ตามข้อวิพากษ์นี้ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2541 : 220-221) ชี้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนในความหมายของนักคิดกระแสหลักเป็นเพียงแนวคิดของการประนีประนอมระหว่างกลุ่มที่นิยม “การพัฒนา” กับกลุ่มที่นิยม “สิ่งแวดล้อม” เท่านั้น ทั้งโลกที่ร่ำรวยและโลกที่ยากจนต่างก็มีความพึงพอใจในแนวคิดนี้ เสมือนว่าการพัฒนาและสิ่งแวดล้อมสามารถไปด้วยกันได้ อุดมการณ์สีเขียวย้ำว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องทำลายสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จึงได้นำแนวคิดสีเขียวที่เรียกว่าโมเดลการพัฒนาเศรษฐกิจแบบบีซีจี (BCG Model) มาเป็นเครื่องมือพัฒนาควบคู่กับการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม มีข้อวิพากษ์เกี่ยวกับแนวคิดการเติบโตสีเขียวกับความยั่งยืน ในที่นี้ผู้วิจัยจะวิพากษ์ให้เห็นถึงแนวคิดสีเขียวกับกระบวนการพัฒนา อีอีซี ดังมีรายละเอียดตามหัวข้อต่อไปนี้

6.3.1 การเติบโตสีเขียว (Green Growth) กับการพัฒนาที่ยั่งยืนของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

6.3.2 ประสิทธิภาพเชิงนิเวศกับการพัฒนาที่ยั่งยืน โมเดลการพัฒนา บีซีจี (BCG Model) กับพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

6.3.1 การเติบโตสีเขียว (Green Growth) กับการพัฒนาที่ยั่งยืนของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

การเติบโตสีเขียว เป็นแนวคิดที่ส่งเสริมการเติบโตให้อยู่ในกรอบจำกัดทางสิ่งแวดล้อม เป็นการถ่วงน้ำหนักกันระหว่างทฤษฎีทุนนิยมแบบเสรีนิยม (Neo-Liberal Capitalist Approaches) กับทฤษฎีความทันสมัยเชิงนิเวศ (Ecological Modernization Theory) แต่ก็ยังละเลยมิติทางสังคม (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566 : 27) การเติบโตสีเขียวเป็นหนึ่งในแนวคิดทุนนิยมสีเขียว มีนักคิดที่ให้นิยามเกี่ยวกับทุนนิยมสีเขียวไว้ เช่น ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 175-176) อธิบายว่า แนวคิดทุนนิยมสีเขียวเป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์อย่างรอบด้านระหว่างวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรมนิยมกับสิ่งแวดล้อม มุ่งเน้นที่การปรับโครงสร้างและระบบอุตสาหกรรมให้สอดคล้องกับหลักการของนิเวศวิทยา ความเป็นธรรมในสังคม และประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน โดยให้ความสำคัญกับประโยชน์ในระยะยาวที่เป็นมิติทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ มากกว่าผลประโยชน์ในระยะสั้นที่เป็นกำไรและการมีงานทำนโยบายและหลักการของทุนนิยมสีเขียวในเรื่องการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในระบบเศรษฐกิจนอกจากจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจการจ้างงานและสร้างกำไรแล้วจะต้องมีการปรับปรุงด้านสิ่งแวดล้อมด้วยซึ่งจะนำไปสู่การมีระบบเศรษฐกิจที่มีความสมดุลทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ นอกจากนี้ทุนนิยมสีเขียวยังได้นำเสนอหลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย (Polluter Pays Principle-PPP) กับการปฏิรูประบบภาษีแนวนิเวศ (Ecological Tax Reform) ซึ่งลงโทษผู้ทำความเสียหายให้กับสิ่งแวดล้อมและการให้แรงจูงใจกับผู้ดูแลพิทักษ์สิ่งแวดล้อม

ส่วนการเติบโตสีเขียว ธนาคารโลกให้นิยามว่า คือการเติบโตที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ สะอาด และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมรวมถึงการก่อมลพิษน้อยที่สุดตลอดจนมีความยืดหยุ่นไม่เป็นพิษภัยต่อธรรมชาติ (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2562 : 12) คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก (UNESCAP) ก็ได้ให้นิยามว่า คือความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนมีการปล่อยก๊าซเรือนกระจกต่ำและเอื้อต่อการมีส่วนร่วมทางสังคม (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2562 : 12)

ส่วนนิยามขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (The Organization for Economic Co-Operation and Development-OECD) อธิบายว่าคือความเจริญเติบโตที่มีเป้าหมายในการโอบอุ้มการเติบโตและการพัฒนาในทางเศรษฐศาสตร์ ขณะที่มีการใช้สินทรัพย์ตามธรรมชาติ (Natural Access) อย่างยั่งยืนและยังคงจัดหาทรัพยากรธรรมชาติและบริการด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Service) ซึ่งจะช่วยให้เกิดความกินดีอยู่ดี (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2562 : 12) แนวคิดการเติบโตสีเขียวเกิดจากแรงกดดันทางสิ่งแวดล้อมซึ่ง โออีซีดี (OECD) ชี้ว่า โลกเผชิญกับแรงกดดันด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้นเรื่อย ๆ ในทศวรรษหน้า (2030) จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงสู่เศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและนวัตกรรม การสร้างสรรค์และการแพร่แนวคิดใหม่ ผลิตภัณฑ์ รวมถึงกระบวนการและวิธีการ สิ่งเหล่านี้คือพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงที่วุ่นวาย ขณะเดียวกัน นวัตกรรมไม่ได้ครอบคลุมเฉพาะนวัตกรรมทางเทคโนโลยีเท่านั้น แต่ยังรวมถึงนวัตกรรมในรูปแบบธุรกิจ ระบบเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตด้วย (OECD, 2019) การเปลี่ยนแปลงสู่เศรษฐกิจที่เป็น

มิตรกับสิ่งแวดล้อมและนวัตกรรมดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดการเติบโตสีเขียวและประสิทธิภาพเชิงนิเวศ ซึ่งถือได้ว่าเป็นนวัตกรรมชุดใหม่ของการพัฒนาที่ยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม แรงผลักดันระดับโลกสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ได้รับการรื้อฟื้นด้วยความสำเร็จของวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนในปี 2030 และข้อตกลงปารีส (Paris Agreement) ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) โดยมีสามมิติที่สำคัญของ โออีซีดี ที่สนับสนุนการเติบโตทางเศรษฐกิจและปรับปรุงความเป็นอยู่ที่ดีในบริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ อัตราการเติบโตของผลิตภาพ (Productivity Growth) การเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมหรือการเติบโตสีเขียว (Green Growth) และการเติบโตที่ครอบคลุมทุกส่วน (Inclusive Growth) เพื่อประเมินความยั่งยืนโดยรวมของตัวแบบการเติบโตในปัจจุบัน โออีซีดี ได้สร้างกลยุทธ์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และได้นำเสนอกรอบนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งสามารถปรับให้เข้ากับสถานการณ์ของประเทศต่าง ๆ เพื่อให้มั่นใจได้ว่าได้มีการนำไปปฏิบัติตามยุทธศาสตร์การเติบโตสีเขียว (Green Growth Strategy) (OECD, 2019)

การเติบโตสีเขียว (Green Growth) จึงเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ด้วยการส่งเสริมการเติบโตและการพัฒนาเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ก็ทำให้กระบวนการเติบโตด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และสะอาดขึ้น รวมถึงมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เป็นแนวคิดที่เอื้อต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สามารถได้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจและประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่า การเติบโตสีเขียวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งความสำคัญของการเติบโตในฐานะที่เป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาได้เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่การประชุมที่ริโอ (RIO) 1992 โดยได้รับรองแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าจะต้องมีความสมดุล ทั้งเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม (Hallegatte, Heal, Fay and Treguer, 2012 : 2) เศรษฐกิจสีเขียวจะเป็นทางเลือกใหม่ เป็นหลักคิดที่เน้นการผลิต การกระจาย รวมถึงการบริโภคที่ลดการทำลายสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการนำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ (Renewable) หรือการใช้ทรัพยากรทางเลือก (วิทยากร เชียงกุล, 2558 : 210)

ขณะเดียวกัน ยูเอ็นอีพี (United Nations Environment Programme) ยังได้นำแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวมาใช้เป็นกรอบในการพัฒนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสุขภาวะที่ดีให้กับมนุษย์ และมีความยุติธรรมทางสังคม ตลอดจนลดความเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อมลงให้มากพร้อมกับการแก้ไขปัญหาความขาดแคลนทางนิเวศ (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2558 : 86) กล่าวอีกนัยหนึ่ง เศรษฐกิจสีเขียวตามกรอบคิดของ ยูเอ็นอีพี (UNEP) คือ เศรษฐกิจที่มีคาร์บอนต่ำ มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ มีความหวังโยต่อสังคมของคนส่วนใหญ่ เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนแก้ปัญหาความยากจนของประชาชน

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 6.1 แสดงแนวคิดการเติบโตสีเขียว

ที่มา : (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2562 : 13)

อาจสรุปได้ว่า การเติบโตสีเขียวจะเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจแบบยั่งยืน (ตามแนวคิดกระแสหลัก) มุ่งเน้นการลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการลดการก่อกมลพิษหรือการปล่อยก๊าซเรือนกระจกสู่ชั้นบรรยากาศรวมถึงการเอื้อต่อการมีส่วนร่วมทางสังคม นั้นหมายถึงว่าจะต้องมีการเติบโตทางเศรษฐกิจ (อย่างยั่งยืนเฉพาะทุน) ควบคู่ไปกับการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม (ดังแสดงในภาพที่ 6.1) ขณะที่ทุนนิยมก็ยังคงเติบโตและดำรงอยู่ต่อไปควบคู่กับการเติบโตสีเขียวเช่นเดียวกัน

6.3.2 ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ (Eco Efficiency) กับการพัฒนาที่ยั่งยืน และโมเดลการพัฒนาบีซีจี (BCG Model) กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศสามารถสืบย้อนไปถึงปี 1970 อันเป็นช่วงที่ประเด็นของการอนุรักษ์และการป้องกันมลภาวะทางสิ่งแวดล้อมได้ถูกจุดประกายขึ้น และได้ถูกนำเสนอและเผยแพร่เป็นครั้งแรกในปี 1990 โดย 2 นักวิจัยชาวสวิส ชื่อ ชัลเทกเกอร์ และสตอร์ม (Schaltegger and Sturm) ได้แนะนำประสิทธิภาพเชิงนิเวศให้เป็นความเชื่อมโยงทางธุรกิจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ต่อมาได้รับการเผยแพร่จากสภาธุรกิจโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (WBCSD) สำหรับภาคธุรกิจ ในระหว่างการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) ในปี 1992 ประสิทธิภาพเชิงนิเวศได้รับความสนใจอย่างมากในงานเขียนที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน และมีบทบาทสำคัญในการแสดงให้เห็นว่าประสิทธิภาพของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีเกี่ยวข้องกับสินค้าและบริการของธรรมชาติอย่างไร ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับภาคธุรกิจเพื่อสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการแสวงหาผลกำไรในระยะยาวด้วยการผสมผสานกิจกรรมต่าง ๆ ที่คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของโลกใบนี้ นับแต่นั้นมา แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศได้รับการยอมรับจากบริษัทหลายร้อยแห่ง และได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็นเครื่องมือที่นำไปปฏิบัติจริงสำหรับการเสริมสร้างทั้งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม (United Nations ESCAP, 2009 ; กิติกร จามรดุสิต, 2555)

ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สนับสนุนทุนนิยมสีเขียว เพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการให้ภาคธุรกิจมีศักยภาพในการแข่งขัน มีนวัตกรรมเพิ่มขึ้นควบคู่กับความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเป้าหมาย คือ การสร้างสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการปกป้องรักษาระบบนิเวศไป ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรและลดการปล่อยมลพิษอันก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับองค์กรและภาคธุรกิจทั้งการผลิตและการบริการ เพื่อการพัฒนาประสิทธิภาพควบคู่ไปกับความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2564)

นอกจากนี้ คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก (Economic and Social Commission For Asia And The Pacific : ESCAP) (United Nations ESCAP, 2009) ได้ขยายขอบเขตของประสิทธิภาพเชิงนิเวศ นอกเหนือจากด้านการผลิตและภาคธุรกิจไปสู่ระดับเศรษฐกิจโดยรวม นอกจากนี้ยังได้สำรวจการพัฒนาตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศ (EEI) เพื่อวัดสถานะและความก้าวหน้าของประสิทธิภาพเชิงนิเวศในระบบเศรษฐกิจ เพื่อช่วยให้ผู้กำหนดนโยบายได้กำหนดมุมมองที่ชัดเจนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องประสิทธิภาพเชิงนิเวศ ตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศได้รับการออกแบบมาเพื่อตอบสนองต่อความท้าทายที่แตกต่างกันของความยั่งยืนในบริบทของการบรรลุเป้าหมายทั้งทางเศรษฐกิจและระบบนิเวศ ความท้าทายเหล่านี้รวมถึง 1) ผลกระทบทางเศรษฐกิจ กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม (เช่น การใช้ทรัพยากร มลภาวะ การปล่อยของเสีย) 2) ผลกระทบต่อทรัพยากรผลิตภาพการผลิตต่อเศรษฐกิจ (เช่น ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ) 3) ผลกระทบของความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมต่อผลิตภาพทางเศรษฐกิจ (เช่น การลดการดูดซับความจุการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้) 4) ผลกระทบของการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมต่อสังคม (เช่น ค่าความแออัด การปรับปรุงคุณภาพชีวิต ต้นทุนทางสังคม) ทั้งนี้ เป้าหมายสูงสุดของตัวชี้วัดประสิทธิภาพเชิงนิเวศคือการจัดเตรียมเครื่องมือที่ปฏิบัติได้จริงให้กับรัฐบาลเพื่อวัดสมรรถนะ ในบริบทด้านประสิทธิภาพเชิงนิเวศและการควบคุมแนวคิดของประสิทธิภาพเชิงนิเวศสำหรับนโยบายเศรษฐกิจสังคมที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม

แนวคิดการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศ ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ทรัพยากรกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพของสิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าทั้งในเรื่องการผลิตและการบริโภค โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการปกป้องรักษาระบบนิเวศ ตลอดจนการเสริมสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางหนึ่งของการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำยที่สุดแล้ว เป้าหมายของแนวคิดการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศ คือการพัฒนาที่ยั่งยืนควบคู่กับการดำรงอยู่ของทุนนิยมที่จะต้องเติบโตต่อไป

การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้นำกรอบแนวคิดที่เกี่ยวกับการเติบโตสีเขียวและประสิทธิภาพเชิงนิเวศที่เรียกว่า บีซีจี โมเดล (BCG Model) ซึ่งเป็นโมเดลของเศรษฐกิจใหม่เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจพร้อมกันทั้ง 3 ด้านได้แก่ เศรษฐกิจชีวภาพ (Bioeconomy) มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรชีวภาพเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยเน้นการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์มูลค่าสูงเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) ที่คำนึงถึงการนำทรัพยากรกลับมาใช้ประโยชน์

ให้มากที่สุดโดยทั้ง 2 เศรษฐกิจนี้จะอยู่ภายใต้เศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) ซึ่งเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาสังคมและการรักษาสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุลเกิดความมั่นคงและยั่งยืนไปพร้อมกัน ทั้งนี้การพัฒนา อีอีซี ได้นำโมเดล บีซีจี มาพัฒนาควบคู่กับอุตสาหกรรมเป้าหมาย (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2566)

ขณะเดียวกัน แผนการลงทุนของ อีอีซี ในระยะ 2 ได้ตั้งเป้าไว้ 2.2 ล้านล้านบาท ในระยะเวลา 5 ปี (2565-2569) โดยเน้นอุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) อาทิ อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ (EV) ดิจิทัล การแพทย์สมัยใหม่ การขนส่งโลจิสติกส์ เกษตรสมัยใหม่และอาหาร ภายใต้บริบทเศรษฐกิจหมุนเวียนที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม หรือบีซีจี ซึ่งเป็นหนึ่งในแผนการลงทุนภายใต้กรอบการลงทุน 12 อุตสาหกรรมเป้าหมาย ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.) ได้นำแนวคิดการดำเนินนโยบาย บีซีจี เพื่อส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืนในมิติต่าง ๆ บนพื้นที่ อีอีซี โดยจะนำร่องในเมืองอัจฉริยะ ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญก็คือการเพิ่มผลผลิตและมูลค่าสินค้าเกษตร โดยลงทุนผ่านการใช้เทคโนโลยีชีวภาพและเทคโนโลยีดิจิทัล นอกจากนี้อีอีซี จะกำหนดเป้าหมายพื้นที่ปลอดคาร์บอนสุทธิเป็นศูนย์และส่งเสริมการลงทุนใหม่ ๆ ในโครงการสีเขียว และเศรษฐกิจหมุนเวียน (Green and Circular) ในระดับภาคอุตสาหกรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจสีเขียวและเศรษฐกิจหมุนเวียนในพื้นที่ อีอีซี เช่น ยานยนต์ยุคใหม่ รวมถึงมีแผนพัฒนาอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยองเป็นยานยนต์ไฟฟ้ามหานคร (EV City) นำร่องเพื่อลดการปล่อยมลพิษจากภาคการขนส่ง (EEC Focus, 2565) สิ่งหนึ่งที่แสดงถึงความมุ่งมั่นและการให้ความสำคัญกับ บีซีจี โมเดล จะเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ของ คณิศ แสงสุพรรณ ใน EEC Focus เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2565 เลขานุการ อีอีซี ความว่า

“ในภาพรวมของการสนับสนุนการลงทุนอุตสาหกรรมและการทำงาน ในชุมชนของเรา เราเน้นเรื่อง บีซีจี ในรายละเอียดของทุกโครงการ ยกตัวอย่าง เช่น โครงการที่มาลงทุนด้านใดก็ตาม เราจะดูว่ามันสร้างคาร์บอนเครดิต มีการดูแลเรื่องพลังงานพอหรือไม่ ในระดับที่เป็นนโยบายก็จะเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งคือพื้นที่ EEC ร้อยละ 30 จะเป็นพลังงานสะอาด อันนี้กำลังดำเนินการอยู่และหลายพื้นที่เริ่มทำแล้ว จะทำในพื้นที่ทั้งหมดที่เป็นพื้นที่ส่งเสริมของเรา รวมทั้งเมืองใหม่ก็จะเป็นพลังงานสะอาดทั้งหมด อันที่สอง บีซีจี ถ้าเป็น Green ในส่วนเกษตรเราก็จะช่วยภาคเกษตร เรื่องเกี่ยวกับเกษตร เราตั้งใจสองอย่างคือจะเอาตลาดนำและจะเอาเทคโนโลยีเข้าไปช่วย เพื่อให้เกษตรกรออกจากวงจรที่ต้องใช้เทคโนโลยี เพราะฉะนั้น ถ้าถามว่า บีซีจี เป็นอย่างไร แผนของเราทุกแผน มีบีซีจี เข้าไปอยู่ในทุกอนุของการทำงาน ส่วนจะออกมาเป็น คาร์บอนเครดิต หรืออะไรนี้ เดียวมันจะมีกระบวนการวัด”

การที่ประเทศไทยติดกับดักรายได้ปานกลางมาอย่างยาวนาน รัฐบาลจึงต้องเร่งพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยไปสู่รูปแบบใหม่ ซึ่งบีซีจี เป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยต่อยอดจากจุดแข็งของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้นโดยอาศัยกลไกทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม เพื่อผลิตสินค้าและบริการให้มีมูลค่าสูง โดยใช้พื้นที่ อีอีซี เป็นต้นแบบการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ ดังนั้น หากพื้นที่ อีอีซี บรรลุเป้าหมาย บีซีจี และบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเป็นตัวอย่างนำไปใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศพร้อมกับการพิสูจน์ให้เห็นว่าเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่อย่าง บีซีจี

ช่วยเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจของประเทศ เป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ประเทศที่มีรายได้สูงตามเป้าหมายที่วางไว้ (EEC Focus, 2565)

อย่างไรก็ตาม แนวคิด ปีซีจี เกี่ยวกับการเติบโตสีเขียว ยังมีข้อสงสัยเกี่ยวกับความคิด กระแสหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม นักคิดกระแสหลักจะเน้นเรื่อง การจัดการประสิทธิภาพเชิงนิเวศว่าเพียงพอสำหรับการพัฒนาแล้ว เนื่องจากการยอมรับการดำรงอยู่ โลกทัศน์แบบอุตสาหกรรมนิยม ที่ต้องการพัฒนาเพื่อสร้างการเติบโต แนวคิดนี้อาจเป็นไปได้เพียง แค่ความยั่งยืนของการพัฒนา แต่ไม่สามารถที่จะบรรลุความยั่งยืนทางนิเวศได้ หากจะบรรลุ ความยั่งยืนทางนิเวศ จะต้องสร้างโลกทัศน์แนวนิเวศนิยม ซึ่งมีเนื้อหาหลักอยู่ 4 ประการ คือ 1) โลกมี ขีดจำกัดทางทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีไว้สำหรับสรรพสิ่งที่มีชีวิต ไม่ใช่สำหรับมนุษย์เท่านั้น 2) มนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ขึ้นอยู่กับกฎของธรรมชาติ ไม่อาจแยกออกจากธรรมชาติได้ 3) อนาคต ของมนุษย์อยู่ที่การดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติ มิใช่การครอบงำหรือพิชิตธรรมชาติ 4) ทุกชีวิตในโลก ที่มีชีวมมนุษย์เท่านั้น ต้องการระบบนิเวศที่มีเสถียรภาพเพื่อการดำรงอยู่อย่างยาวนาน ซึ่งโลกทัศน์ แนวนิเวศนิยมแฝงด้วยปรัชญาสำคัญ 2 ประการคือ ความยุติธรรมทางสังคม และความยุติธรรม เชิงนิเวศ (Ecological Justice) ทั้งนี้ ความยุติธรรมทางสังคม ต้องครอบคลุมถึงคนรุ่นปัจจุบัน และต่อคนรุ่นอนาคตด้วย หลักความยุติธรรมนี้ย้ำว่าคนรุ่นปัจจุบันจะต้องดูแล ปกป้อง คุ้มครอง สิ่งแวดล้อมให้อยู่อย่างยั่งยืนเพื่อความสมบูรณ์พูนสุขของคนทั้งโลก สำหรับความยุติธรรมเชิงนิเวศ เน้นย้ำว่าไม่เพียงแต่ให้ความยุติธรรมกับมนุษย์เท่านั้น แต่จะต้องให้ความยุติธรรมกับธรรมชาติด้วย นั่นคือมนุษย์กับธรรมชาติมีสิทธิ์ที่จะดำรงชีวิตอยู่ การคุ้มครองธรรมชาติมิใช่เพื่อมนุษย์เท่านั้น หากแต่เป็นไปเพื่อชีวิตทั้งมวลในโลกธรรมชาติ (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 155-158)

สรุปได้ว่า แนวคิดการเติบโตสีเขียวที่กล่าวข้างต้นนั้น ยังคงเป็นการพัฒนาภายใต้กรอบคิด ของการพัฒนากระแสหลัก ระบบทุนนิยมยังคงพัฒนาต่อไปควบคู่กับการดูแลสิ่งแวดล้อมกับ ประสิทธิภาพเชิงนิเวศ อย่างไรก็ตาม มีประเด็นที่เป็นจุดอ่อนสองประเด็น คือ ประเด็นแรก ยังคงยึด แนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมและไม่ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนระบบที่ดำรงอยู่ โดยเบื้องหลังแนวคิดเป็นการดัดแปลงทุนนิยมให้กลายเป็นทุนนิยมสีเขียว (Green Capitalism) เท่านั้น เพราะในโลกของความเป็นจริงความเป็นสีเขียวกับระบบทุนนิยมเป็นเสมือนคู่ตรงข้ามกันอยู่แล้ว จุดอ่อนประเด็นที่สอง คือนิยามสีเขียวตามโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP) ยังคงยึด แนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยการใช้แนวคิดสีเขียว ช่วยขยายการเติบโตของ จีดีพี ด้วยการผลิตและความเจริญทางวัตถุขยายตัว (Green Growth) ซึ่งไม่สอดคล้องแนวคิดความเป็นสีเขียว เพราะยิ่งขยายตัวเพิ่มขึ้นยิ่งต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ส่งผลต่อมลภาวะที่เพิ่มมากขึ้น (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และชัยณรงค์ เครือนวน 2558 : 95-96)

อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปไปสู่ทุนนิยมสีเขียว จะเป็นไปได้และสามารถนำมาปฏิบัติได้อย่าง มีขั้นตอน แต่แนวทางดังกล่าวนี้มีข้อจำกัด 2 ด้าน คือ 1) การปฏิรูปสู่ทุนนิยมสีเขียวเป็นการทำให้ สีเทา (มลภาวะ) กลายเป็นสีเขียวแบบอ่อน ๆ เท่านั้น ยังไม่เป็นสีเขียวแบบเข้มข้น ทุนนิยมสีเขียว จึงเป็นเพียงเสื้อคลุมให้กับระบบทุนนิยมที่อยู่ภายใต้การครอบงำของทุนอยู่นั่นเอง 2) การปฏิรูปไปสู่ สีเขียวทำได้ในระยะสั้นเท่านั้น (ในกรณีที่ให้ผลประโยชน์กับทุน) แต่ในระยะยาวแล้วอาจจะเกิด ความขัดแย้ง ถ้าหากขบวนการสีเขียวเริ่มมีความเข้มข้นและเรียกร้องผลักดันให้เพิ่มหลักการสีเขียว

เพิ่มขึ้น หรือปฏิบัติการบางอย่างที่ขัดกับตรรกะของระบบทุนนิยม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 216) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงความยั่งยืนก็คงจะพบว่า ความยั่งยืนที่ดำรงอยู่ (ระบบทุนนิยม) ก็คงดำรงอยู่ต่อไป ส่วนการพัฒนานั้นคือการขยายตัวหรือการเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังนั้น สามารถสรุปได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนตามวาทกรรมสีเขียวคือการพัฒนาที่ต้องการให้ทุนนิยมและการขยายตัวทางเศรษฐกิจดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืนและยาวนาน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 136)

ดังนั้น การนำโมเดลเศรษฐกิจที่เรียกว่าการพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน เศรษฐกิจ สีเขียว (Bio-Circular-Green Economy : BCG Model) มาพัฒนาควบคู่กับอุตสาหกรรมเป้าหมายในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2566) จึงถือได้ว่าเป็นวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่ในมิติความยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาตามโมเดล บีซีจี ในพื้นที่อีอีซีนั้น สมนึก จงมีวศิน (สัมภาษณ์, 28 สิงหาคม 2565) ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัย อีอีซี วอท์ช (EEC Watch) ได้ยกกรณีของการพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ โดยชี้ว่าเมื่อโรงงานทำบีซีจี ในกรณีของการทำโรงกลั่นชีวภาพ (Biorefinery) โรงงานเดิมก็ไม่ได้ยกเลิกการเดินเครื่องแต่ยังคงเดินเครื่องต่อไป จนกว่าโรงงานจะปลดระวางหรือพังไปแต่ก็ไม่พังหรอกเพราะโรงงานทำการซ่อมและบำรุงรักษา (Maintenance, Repair, and Overhaul) นั้นหมายถึงว่า ยังคงมีการใช้ฟอสซิลอยู่ มลพิษก็เกิดขึ้นเหมือนเดิม แต่เมื่ออีอีซี ส่งเสริมให้มี บีซีจี โรงงานก็ได้กำไรในส่วนนี้ อีกแถมได้ลดภาษีอีกด้วย

ขณะเดียวกัน เศรษฐกิจหมุนเวียน (Ashijya Otwong, Somnuck Jongmeewasin and Tanapon Phenrat, 2021) ได้กลายมาเป็นหนึ่งในวิธีการปัญหาาระบบการจัดการของเสีย เป็นแนวคิดในเชิงเศรษฐกิจที่มีเป้าหมายเพื่อรักษาคุณภาพของผลิตภัณฑ์และทรัพยากรให้ยาวนานสำหรับประเทศไทย การรีไซเคิลขยะอุตสาหกรรมที่เป็นอันตราย เป็นแหล่งที่มาของการปนเปื้อนในสิ่งแวดล้อม นำไปสู่ความเสี่ยงด้านสุขภาพและเกินกว่าที่ระบบนิเวศจะรับได้ สาเหตุของปัญหาเกิดจากขาดการประเมินความเป็นได้ทางการตลาดและการเงินระหว่างกระบวนการอนุญาตขาดการตรวจติดตามอย่างสมดุล (Mass-Balance) ขาดความโปร่งใสในกระบวนการตรวจติดตามขาดการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและการลงโทษที่เบาเกินไป เหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจหมุนเวียน อีกกรณีก็คือ โรงไฟฟ้าขยะ (สมนึก จงมีวศิน, สัมภาษณ์ 28 กรกฎาคม 2565) แนวคิดคือต้องการกำจัดขยะ ขณะเดียวกันก็ได้โรงไฟฟ้าด้วย ขณะที่ต้นทุนต่อหน่วยของโรงไฟฟ้าขยะคือราคาแพง ซึ่ง กฟผ. (หรือ กฟภ.) ต้องรับซื้อด้วยราคาสูงกว่า 4 บาทต่อหน่วย ขณะที่ต้นทุนการผลิตไฟฟ้าของ กฟผ. อยู่ที่ 2.50 บาทกว่าเท่านั้น สาเหตุที่ต้องซื้อไฟฟ้าจากโรงไฟฟ้าขยะของเอกชนพวกนี้ เนื่องจากมันมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ของกลุ่มทุน) นอกจากนี้ สมนึก จงมีวศิน ยังให้ความเห็นเพิ่มเติมว่าไม่เห็นด้วยกับโรงไฟฟ้าขยะ บางประเทศไม่รับโรงไฟฟ้าขยะเข้าไปอยู่ในบีซีจี แล้ว ประเทศไทยยังรับอยู่ซึ่งเป็นช่องว่างทางกฎหมายและกติกาสากล เนื่องจากขยะเมื่อเผาแล้ว มันก็ยังมียูเอ็ลลอยที่ลอยไปในอากาศและยูเอ็ลหนัก ซึ่งจะต้องกักเก็บไว้ ซึ่งก็จะต้องฝังกลบอยู่ดี ควรจะปรับเปลี่ยนระบบการจัดการขยะ เช่น ปริมาณขยะ 100 เปอร์เซ็นต์ จะมีสัดส่วนร้อยละ 55 คือขยะอินทรีย์และอีกประมาณร้อยละ 30 กว้านำไปรีไซเคิล ที่เหลือประมาณร้อยละ 10 นำไปฝังกลบ หากจัดการได้ในลักษณะนี้ก็ไม่จำเป็นต้องมีโรงไฟฟ้าขยะ เนื่องจาก

ไม่ก่อให้เกิดความยั่งยืนแต่อย่างใด ขณะที่ผู้ลงทุนได้ประโยชน์จากการขายไฟฟ้า โดยทิ้งภาระส่วนต่างของค่าไฟฟ้าให้กับรัฐและประชาชน

นอกจากนี้ สรายุทธ์ สนรักษา (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2565) นักเคลื่อนไหวในกลุ่มเครือข่ายรักษ์แม่พระธรณี ได้กล่าวถึงปัญหาการทิ้งกากอุตสาหกรรมในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่เกิดจากการละเว้นกฎหมายผังเมืองในบางมาตรา ส่งผลให้โรงงานประเภทรีไซเคิล โรงงานกำจัดขยะ หรือโรงไฟฟ้าชีวมวล (พลังงานหมุนเวียน) สามารถเข้าไปก่อสร้างในพื้นที่ได้ทุกสี โรงงานพวกนี้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม นับได้ว่ามีความหนักหนาสาหัสต่อประชาชนรอบ ๆ พื้นที่ ทั้ง ๆ ที่เคยมีบทเรียนจากปัญหาเดิมในพื้นที่แล้ว เมื่ออีอีซี เข้ามาและสามารถตั้งโรงงานได้ตามผังเมืองใหม่ จึงเป็นการซ้ำเติมปัญหาให้กับพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราเพิ่มขึ้นไปอีก ซึ่งปัญหาการทิ้งกากอุตสาหกรรมนั้น งานศึกษาของ เมธินา อีสริยานนท์ (2560 : 43) ชี้ให้เห็นว่า เฉพาะในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา มีพื้นที่ซึ่งพบการลักลอบการนำกากอุตสาหกรรมจากนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดชลบุรีมาลักลอบทิ้งอย่างน้อย 11 จุด ในเขตอำเภอพนมสารคามและอำเภอแปลงยาว ส่งผลให้ชุมชนที่ได้รับความเดือดร้อนรวมตัวกันประท้วงโรงงานบำบัดและกำจัดของเสียในพื้นที่ จนนำไปสู่การลักลอบสังหารแกนนำชุมชนซึ่งเป็นผู้นำในการคัดค้านการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรม ขยะพิษ น้ำเสีย และกากอุตสาหกรรม ที่ตำบลหนองแห่น เมื่อปี 2556

นอกจากนี้ ยังมีโรงงานของบริษัทรับกำจัดของเสียในพื้นที่ชุมชนหนองแห่น อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา ดังเช่น บริษัท พีวชั่น จำกัด ดำเนินการในปี 2556 บริษัท ศูนย์กำจัดของเสียไทย จำกัด บริษัท เค เอส ดี รีไซเคิล จำกัด หลังเปิดกิจการโรงงานเหล่านี้ได้สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ทั้งในเรื่องของกลิ่นเหม็นที่รุนแรง สารปนเปื้อนทั้งในน้ำที่เกิดการเน่าเสียและในอากาศ ฝุ่นฟุ้งกระจาย ฯลฯ เกิดการสูญเสียระบบนิเวศบริเวณรอบโรงซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นและระบบธรรมชาติ (เมธินา อีสริยานนท์, 2560 : 45-47)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการพัฒนาที่เกิดจากประดิษฐกรรมทางภาษาสู่การประกอบสร้างเป็นวาทกรรมการพัฒนา ทั้งในเรื่องของทุนนิยมสีเขียว/การเติบโตสีเขียว ประสิทธิภาพเชิงนิเวศตลอดจนการนำโมเดลเศรษฐกิจบีซีจี (BCG) มาเป็น (ข้ออ้างสร้างความยั่งยืน) ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการประกอบสร้างวาทกรรมชุดใหม่ของกลุ่มชนชั้นนำที่ใช้ความเป็นสีเขียว (หรือการฟอกเขียว) เพื่อให้สังคมยอมรับในกระบวนการพัฒนาภายใต้นิยามความเป็นสีเขียวซึ่งเป็นการสร้างจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) ให้กับสังคมและเพื่อให้สังคมเห็นว่าวาทกรรมสีเขียวกับการพัฒนาสามารถดำเนินการควบคู่กันและเกิดความยั่งยืนได้ แต่ผู้วิจัยเห็นว่า ความเป็นสีเขียวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมไม่สามารถจะเกิดความยั่งยืนได้ เนื่องจากผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมไม่ได้รับการแก้ไขอย่างถอนรากถอนโคน (Radical) จึงเกิดความยั่งยืนเฉพาะกลุ่มทุนเท่านั้น นั่นหมายความว่าทุนนิยมสามารถดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืนและยาวนาน ภายใต้วาทกรรมสีเขียวที่ทำหน้าที่เป็นเสื้อคลุมแห่งการความชอบธรรมในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

ประเด็นต่อมา มีข้อวิพากษ์แนวคิดความเป็นสีเขียวกับความยั่งยืน คือ การเติบโตสีเขียวในเชิงปฏิบัติได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ ซึ่งสามารถสะท้อนได้จากความเห็นของ โอลิเวรา (José Antonio Puppim de Oliveira) (ไทยพับลิก้า, 2559) นักคิดแนวเศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศ ได้สะท้อน

ให้เห็นว่าแนวคิดความเป็นสีเขียวได้ถูกนำมาใช้เป็นวาทกรรมทางการเมืองในแนวของความทันสมัยเชิงนิเวศ (Ecological Modernization) ที่เชื่อว่าการพัฒนาเทคโนโลยีและการบริหารจัดการจะช่วยแก้ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้โดยไม่ต้องเสียสละการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบวัดด้วยผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) นั่นคือ ความเชื่อที่ว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนทางนิเวศสามารถแยกจากกันได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งสะท้อนความคิดแบบเสรีนิยมสีเขียว (Green Liberal) ที่เชื่อในระบบตลาดและการวัดค่าตีราคาธรรมชาติแบบแยกเป็นส่วนๆ และการทำให้เป็นสินค้า (Commodification) ปัญหาของแนวคิดแบบสีเขียวที่เป็นอยู่ตอนนี้คือการที่ยังไม่สามารถก้าวข้ามความคิดเศรษฐศาสตร์แบบเสรีนิยมใหม่ การทำธรรมชาติให้เป็นสินค้า และการตีราคาธรรมชาติซึ่งอาจจะทำให้การเข้าถึงบริการทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนจนยากขึ้น

บทสรุป

การวิพากษ์อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น มีเบื้องหลังการทำงานของอุดมการณ์ที่มุ่งตอบสนองการพัฒนา ระบบทุนนิยมในประเทศไทย ผ่านการให้ความชอบธรรมในการผลิตซ้ำระบบทุนนิยม ซึ่งในการวิพากษ์อุดมการณ์ ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงเป้าหมายของการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็คือกระบวนการสะสมทุนที่ปรากฏออกมาในรูปของการมีเป้าหมายด้วยการเติบโตของ จีดีพี (GDP) เป็นหลัก นอกจากนี้ กระบวนการพัฒนาดังกล่าวยังมีลักษณะของการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำ ซึ่งพันธมิตรของชนชั้นนำที่เป็นคนกลุ่มน้อยเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเป็นสำคัญ ขณะที่ชาวบ้านเป็นผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนา (Zero Sum Game) ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึง กลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำที่เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก การต่อต้านจากภาคประชาชนผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนา และวิพากษ์ทุนนิยมสีเขียว สรุปได้ดังนี้

กลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำที่เป็นกลุ่มทุนหลักจตุภาคี ประกอบด้วย

1. กลุ่มทุนรัฐ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญที่เข้าไปลงทุน (PPP) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานผ่านบริษัทลูก คือ บริษัท พีทีที แทงค์ เทอร์มินัล จำกัด ในโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 และโครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 นอกจากนี้ ปตท.ยังเพิ่มบทบาทการลงทุนในอุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) โดยจัดตั้งบริษัทลูกเพื่อดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับเทคโนโลยีและนวัตกรรม เช่น ธุรกิจพลังงานหมุนเวียน ธุรกิจแบตเตอรี่ กักเก็บพลังงาน ธุรกิจยานยนต์ไฟฟ้าครบวงจร ฯลฯ

2. กลุ่มทุนชาติ เป็นกลุ่มทุนขนาดใหญ่ภายในประเทศ ประกอบด้วยกลุ่มที่มาจากทุน (PPP) ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและกลุ่มที่เป็นเจ้าของหรือเป็นผู้พัฒนาอุตสาหกรรม กลุ่มพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น กลุ่มกิจการร่วมค้า เครือเจริญโภคภัณฑ์ กลุ่มบริษัท กัลฟ์ เอ็นเนอร์จี ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (มหาชน) ฯลฯ และกลุ่มทุนชาติที่เป็นเจ้าของหรือเป็นผู้พัฒนาอุตสาหกรรม เช่น บริษัท อมตะ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท ดับบลิวเอชเอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) บริษัท ปันทอง อินดัสเตรียล ปาร์ค จำกัด (มหาชน) ฯลฯ

3. กลุ่มทุนข้ามชาติ ประกอบด้วยกลุ่มที่ร่วมลงทุน (PPP) ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไซน่า เรลเวย์ คอนสตรัคชั่น คอร์ปอเรชั่น ลิมิเต็ด เข้ามาร่วมทุนในโครงการรถไฟความเร็วสูง เชื่อมสามสนามบิน และไซน่า ฮาร์เบอร์ เอ็นจิเนียริง จำกัด ที่เข้ามาร่วมทุนในโครงการพัฒนาท่าเรือ แหลมฉบัง ระยะที่ 3 นอกจากนี้ยังมีกลุ่มทุนข้ามชาติที่เข้ามาลงทุนในกิจการอุตสาหกรรม เช่น ญี่ปุ่น จีน สิงคโปร์ ฮองกง ไต้หวัน ฯลฯ

4. กลุ่มทุนท้องถิ่น กลุ่มทุนท้องถิ่นนั้นเปรียบเสมือนผู้สนับสนุนรัฐและกลไกของรัฐ ส่วนกลาง โดยรัฐได้สร้างพันธมิตรทางการเมืองกับกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีอำนาจ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในรูปแบบเชิงอิทธิพลที่เรียกว่า “บ้านใหญ่” ในพื้นที่ระยองและฉะเชิงเทรา ภาคตะวันออก คือ จังหวัดชลบุรี ระยองและฉะเชิงเทรา

อย่างไรก็ดี ได้เกิดกระบวนการต่อต้านจากภาคประชาชนผู้เสียผลประโยชน์จากการพัฒนา ซึ่งเป็นผลมาจากกลุ่มทุนหลักจตุภาคีดังกล่าวผู้มีบทบาทหลักในการพัฒนาและขับเคลื่อน อีอีซี เนื่องจากเป็นคนกลุ่มน้อยที่ได้ผลประโยชน์จากการพัฒนา แต่ในขณะเดียวกันประชาชนท้องถิ่นในเขตพัฒนา อีอีซี กลับไม่ได้ผลประโยชน์จากการพัฒนา ดังเช่น ภาคประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการจัดระบบที่ดินเพื่อกิจการอุตสาหกรรมในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ออกมาต่อต้านและคัดค้านโครงการพัฒนา อีอีซี เนื่องจากถูกกีดกันการมีส่วนร่วมทั้งในเวทีแสดงความเห็นและกระบวนการมีส่วนร่วมในตัดสินใจที่มีผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่น ดังกรณีของสรายุทธ สนธิรักษา ผู้นำเครือข่ายรักษาระแม่ธรณีที่เป็นแกนนำต่อต้าน อีอีซี ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในเรื่องของการจัดระบบที่ดินตามผังเมืองใหม่ ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินจากพื้นที่เกษตรกรรมสู่พื้นที่อุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดการพراكสิทธ์และแย่งยึดที่ดินของประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ

ขณะเดียวกัน เพื่อให้การพัฒนาทุนนิยมดำรงอยู่และขับเคลื่อนต่อไป แนวคิดทุนนิยมสีเขียว และการเติบโตสีเขียวจึงเป็นวาทกรรมชุดใหม่ในมิติของความยั่งยืน ด้วยแนวคิดการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและเอื้อต่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม วาทกรรมสีเขียวจึงเป็นโมเดลเศรษฐกิจใหม่ที่เรียกว่า ปีซีจี โมเดล ประกอบด้วย การพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียนและเศรษฐกิจสีเขียว ได้ถูกนำมาใช้ควบคู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายในการพัฒนา อีอีซี อย่างไรก็ตามกระบวนการพัฒนายังคงอยู่ภายใต้กรอบระบบทุนนิยมที่ยังคงเดินต่อไปควบคู่กับการจัดการประสิทธิภาพสิ่งแวดล้อม พร้อมกับส่งเสริมระบบทุนนิยมและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ให้ดำรงอยู่ต่อไป ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาแนวคิดการเติบโตสีเขียวได้ถูกนำมาใช้เป็นวาทกรรมทางการเมืองในแนวของความทันสมัยเชิงนิเวศ (Ecological Modernization) ที่เชื่อว่าการพัฒนาเทคโนโลยีและการบริหารจัดการจะช่วยแก้ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้โดยไม่ต้องเสียสละการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเชื่อว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนทางนิเวศสามารถแยกจากกันได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งสะท้อนความคิดแบบเสรีนิยมสีเขียว รวมถึงความเชื่อในระบบตลาดและการวัดค่าตีราคาธรรมชาติแบบแยกเป็นส่วน ๆ ตลอดจนการทำให้เป็นสินค้า (Commodification) ปัญหาของแนวคิดการเติบโตสีเขียวยังไม่สามารถก้าวข้ามความคิด เศรษฐศาสตร์แบบเสรีนิยมใหม่ การทำธรรมชาติให้เป็นสินค้าและการตีราคาธรรมชาติซึ่งอาจจะทำให้การเข้าถึงบริการทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนจนยากขึ้น

บทที่ 7

ข้อเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก

จากการวิเคราะห์และวิพากษ์การพัฒนาตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ขับเคลื่อนการพัฒนา ระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยพบว่าเป็นอุดมการณ์ที่มุ่งตอบสนองต่อการพัฒนาระบบทุนนิยมของชนชั้นนำที่เป็นพันธมิตรของคนกลุ่มน้อย แต่สร้างผลกระทบให้กับประชาชนส่วนใหญ่ในภาคตะวันออก อีกทั้งยังเป็นการพัฒนาที่สร้างความยั่งยืนให้เฉพาะชนชั้นนำกลุ่มน้อยเท่านั้น ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงแบกรับผลกระทบต่อไปไม่สามารถข้ามพ้นไปสู่มิติของความยั่งยืนได้เลย ดังนั้น เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับประชาชนในภาคตะวันออก ผู้วิจัยจะเสนอแนะอุดมการณ์และยุทธศาสตร์ในการพัฒนาในมิติใหม่ โดยจะเสนออุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคมและยุทธศาสตร์การพัฒนา เพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนให้เกิดความยั่งยืน โดยจะแบ่งออกเป็นหัวข้อที่สำคัญ ดังนี้

- 7.1 อุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศสังคมเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก (Social Ecology Communitarianism)
- 7.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Development)
- 7.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ (Ecology Justice)
- 7.4 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา (Equality of Outcome)
- 7.5 ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน (Community Empowerment)

7.1 อุดมการณ์ชุมชนนิยมแนวนิเวศสังคมเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก

การพัฒนาระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ยังคงมุ่งเน้นเรื่องการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ความมั่งคั่งก็ยังคงกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำ สะท้อนให้เห็นถึงการเติบโตที่ไม่ทั่วถึง ขณะที่ ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนายังคงถูกทิ้งไว้ข้างหลัง ดังนั้น เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาภาคตะวันออก ผู้วิจัยจะเสนอแนะอุดมการณ์การพัฒนาที่ถือได้ว่าเป็นขั้วตรงข้ามกับอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ นั่นคืออุดมการณ์ชุมชนนิยมแนวนิเวศสังคมเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก โดยจะชี้ให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้และบูรณาการแนวคิดดังกล่าวเพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางเลือกให้กับชุมชนท้องถิ่นในภาคตะวันออกให้เกิดความยั่งยืน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนิยม (Communitarianism) มีหลายกระแสและหลายสำนักคิด แต่ละสำนักคิดจะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับบริบทและช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์และสังคมของสำนักคิดนั้น ๆ บางสำนักอาจเน้นทางการเมืองต่อต้านอำนาจรัฐ บางสำนักก็เน้นด้านเศรษฐกิจด้วยการเสนอ/สร้างรูปแบบระบบเศรษฐกิจของชุมชน บางสำนักก็เน้นด้านวัฒนธรรมหรือศาสนา เป็นชุมชนของความเชื่อความศรัทธาที่มีลักษณะเฉพาะ จุดเน้นและบริบทในการกำหนดสาระของแนวคิดทำให้แนวคิดย่อยแตกต่างกัน แม้ว่าจะมีจุดสำคัญเหมือนกัน คือ ให้คุณค่าสูงกับความเป็น

ชุมชน และเชื่อมั่นในการดำรงอยู่ของชุมชนรวมถึงความต้องการที่จะรักษาและพัฒนาสถาบันชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2557 : 43) นอกจากนี้ แนวคิดชุมชนนิยมมีการปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการของสังคม จากยุคแรกที่มีมุ่งเน้นไปที่การแสดงปฏิกิริยาตอบโต้กับรัฐเผด็จการอำนาจนิยม รัฐบาลที่กดขี่ชุมชนที่ถูกครอบงำและการยึดเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางมาสู่ยุคหลังที่เน้นการแสดงปฏิกิริยาตอบโต้ความเป็นปัจเจกนิยมสุดขั้วซึ่งเป็นการเรียกร้องสิทธิส่วนบุคคลเกินควรในยุคทุนนิยม จนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัวและคิดถึงแต่ตัวเอง (ปิยะพงษ์ บุชบงก์, 2561) ท่ามกลางความหลากหลายของฐานคิดภายใต้อุดมการณ์นิเวศนิยม ผู้วิจัยเห็นว่าชุมชนนิยมแนวนิเวศสังคมที่ตั้งอยู่ฐานคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนจะมีความสอดคล้องกับการพัฒนาภาคตะวันออก เนื่องจากภาคตะวันออกนั้นมีภูมิวิเทศที่เหมาะสม ประกอบกับชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่การพัฒนาบางส่วนยังมีวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมที่สามารถที่จะสร้างความยั่งยืนจากพลังการผลิตภายในชุมชนเอง

ผู้วิจัยเห็นว่าฐานคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนในทัศนะของนิเวศนิยม สามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้ ด้วยการพัฒนาทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมถึงสิ่งแวดล้อม ที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ไปทำให้ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นต่าง ๆ ในอนาคตต้องลดน้อยลง ดังเช่น การกระจายทรัพยากรให้เท่าเทียมกัน การ (พยายาม) ขจัดหรือลดความยากจนและการกดขี่ขูดรีด การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ความยุติธรรมทางสังคม ฯลฯ (สมเกียรติ วันทานะ, 2544 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561 : 143 ; ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 131-140) นอกจากนี้ ผู้วิจัยจะได้ผสมผสานกับฐานชุมชนนิยมของกลุ่มนักคิดที่นำโดยเอ็ดไซโอนี (Amitai Etzioni) ที่ให้ความสำคัญกับเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มปัจเจกชน เรื่องของการมีข้อผูกพันร่วมกัน ค่านิยมร่วมกัน บรรทัดฐานร่วมกัน ตลอดจนอัตลักษณ์ร่วมกัน (Etzioni, 1993 อ้างถึงใน ปิยะพงษ์ บุชบงก์, 2561) และเพื่อให้ชุมชนนิยมมีพลังและปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมได้ ชุมชนนิยมจะต้องถอยห่างจากการที่ไปปรับใช้อำนาจนิยม (ดังเช่นกลุ่มชุมชนภายใต้การนำของสรายุทธ สรรักษ์ฯ ที่ไม่ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐและทุน รายละเอียดผู้วิจัยจะได้กล่าวถัดไป) และยอมรับความรับผิดชอบต่อสังคมหรือรักษาบรรทัดฐานที่ดีงามร่วมกัน มีสิทธิและความเป็นอิสระ มีการสร้างสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างเสรีภาพในกรรมสิทธิ์และระบบสังคมระหว่างสิทธิส่วนบุคคลกับความรับผิดชอบต่อสังคม (Etzioni, 1998 อ้างถึงใน ปิยะพงษ์ บุชบงก์, 2561) อย่างไรก็ตาม การผสมผสานแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนิยมดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าจะสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบททางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน เนื่องจากการพัฒนาได้ผลักดันประชาชนกลุ่มหนึ่งไปไว้ข้างหลัง ชุมชนท้องถิ่นที่ตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาจึงต้องสร้างเครือข่ายจัดการตนเองเพื่อการดำรงอยู่ ดังกรณีต่อไปนี้

การใช้ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนในการพัฒนาภาคตะวันออกของภาคประชาชนตามกรอบของชุมชนนิเวศนั้น จะสามารถเห็นได้จากแนวคิดชุมชนการจัดการตนเองของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ในเขตตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการนำของสรายุทธ สรรักษ์ฯ ผู้นำกลุ่มเครือข่ายรักษ์พระแม่ธรณีที่พยายามหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนาที่ไม่ใช่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

สรายุทธ สนธิรักษา (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2565) ได้รวบรวมกลุ่มชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรเช่าที่ดินซึ่งได้รับผลกระทบจากการถูกไล่ที่และพรางสิทธิ์ที่ดินทำกิน โดยสรายุทธได้ร่วมกับชาวบ้านต่อสู้กับอำนาจรัฐและทุนเพื่อรักษาพื้นที่เกษตรกรรมไม่ให้นำไปทำนิคมอุตสาหกรรม (นิคมอุตสาหกรรมอะเชิงเทรา บลูเทค ซิตี้) อย่างไรก็ตาม แม้การต่อสู้จะไม่บรรลุเป้าหมายในการต้านทานกับอำนาจรัฐและทุนได้อย่างที่ควรจะเป็น แต่สิ่งที่ได้ทำร่วมกับชุมชนภายใต้แนวคิดการจัดการตนเองคือการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยสรายุทธ จะทำหน้าที่ประสานงานกับธนาคารที่ดินเพื่อซื้อที่ดินระหว่างชาวบ้านกับธนาคาร และจะเป็นผู้เลือกคนที่มีความเชื่อในหลักการของวิสาหกิจชุมชน เชื่อในหลักของการอยู่ร่วมกัน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดความสามัคคีและมั่นคงและพร้อมที่จะช่วยคนอื่นต่อ กลุ่มของสรายุทธ เป็นตัวอย่างของชุมชนนิยมแนววิเวคสังคมนิยมที่ยอมจำนนกับอำนาจรัฐและทุน ซึ่งได้ร่วมกันต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งพื้นที่ทำกินถึงแม้ว่าการต่อสู้จะไม่สามารถต้านทานอำนาจรัฐและทุนได้ทางกลุ่มก็สามารถร่วมกันหาทางออกเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน ดังเช่น การตั้งวิสาหกิจชุมชนที่ถือว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง

นอกจากนี้ ฐานคิดของอุดมการณ์ชุมชนนิยม สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก ได้แก่ ยุทธศาสตร์ทางเลือกของการเป็นแหล่งผลิตอาหารของภาคตะวันออกโดยชุมชนท้องถิ่น ดังจะเห็นได้ว่าประชาชนกลุ่มหนึ่งในพื้นที่ระยองเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ยังคงมีวิถีชีวิตและวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมและเพื่อป้องกันการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมที่จะกระทบพื้นที่เกษตรกรรม ตลอดจนวิถีชีวิตในภาคเกษตร จะต้องสร้างกลไกเพื่อปกป้องแหล่งผลิตอาหารเอาไว้ ด้วยการประกาศเขตเกษตรเศรษฐกิจเพื่อคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม และแบ่งเขตพื้นที่อุตสาหกรรมและเกษตรกรรมให้ชัดเจน รวมถึงการกำหนดการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เหมาะสมสอดคล้องกับฐานการผลิตดั้งเดิมของชุมชน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 161-166) ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ จะสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นการประนีประนอมระหว่างประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นกับกลุ่มรัฐและทุนที่มีลักษณะเกื้อกูลกันบนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมกันมากกว่าที่จะขัดแย้งกัน

อย่างไรก็ตาม ปัญหาของภาคตะวันออกก็คือ ขาดการจัดตั้งองค์กรหรือการรวมกลุ่มเพื่อสร้างเสริมพลัง (Empowerment) ให้กับชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ดังนั้น ข้อเสนอแนะในการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก จะเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และเพื่อเป็นพลังกลุ่มกดดันในการต่อต้านอำนาจที่ไม่เป็นธรรมตลอดจนสร้างวาทกรรมต่อต้านอำนาจรัฐและทุนที่ปราศจากความชอบธรรม สำหรับรายละเอียดของแนวคิดและหลักการในการจัดตั้งองค์กรชุมชนนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อ 7.5 ในหัวข้อเรื่องของยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน

กล่าวโดยสรุป อุดมการณ์ชุมชนนิยมเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก จะเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน ชุมชนนิยมเป็นปรัชญาความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคมมากกว่าปัจเจกชน ฐานคิดที่สำคัญของชุมชนนิยมเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับชุมชนที่เป็นไปในลักษณะเกื้อกูลกัน มีค่านิยมบางประการร่วมกัน บรรทัดฐานประวัติศาสตร์ตลอดจนอัตลักษณ์ร่วมกัน เป็นสังคมที่คนเห็นประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน อีกทั้งยังให้ประโยชน์ตอบแทนกับชุมชน มีการถกเถียงและการแก้ไขปัญหา ตัดสินใจร่วมกัน

มีมาตรฐานของความยุติธรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมในแต่ละสังคม มีการปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการทางสังคม เมื่อย้อนกลับมามองการพัฒนาภาคตะวันออก จะพบว่ายังขาดการจัดตั้งองค์กรเพื่อสร้างเสริมพลังชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และเพื่อเป็นพลังกลุ่มกดดันในการต่อต้านอำนาจที่ไม่เป็นธรรมตลอดจนสร้างวาทกรรมต่อต้านอำนาจรัฐ และทุนที่ปราศจากความชอบธรรม

อุดมการณ์ชุมชนนิยมแนวเนโวลิสต์สัมพันธ์กับการใช้ชุมชนเป็นฐานขับเคลื่อนการพัฒนา

อุดมการณ์ชุมชนนิยมเป็นอุดมการณ์ที่เชื่อว่าต้องใช้ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน ซึ่งแตกต่างจากฐานคิดของเสรีนิยมใหม่ที่ให้ความสำคัญกับเสรีภาพและความเท่าเทียมของปัจเจกชน เสรีนิยมไม่ได้ให้ความสำคัญกับชุมชนและยังมีภาพลบต่อชุมชนอีกด้วย ตลอดจนละเลยความเป็นสายใยเชื่อมโยงผูกพันอันเป็นคุณค่าของคนในชุมชน ในทางกลับกัน ชุมชนนิยมให้ความสำคัญกับคุณค่าร่วมทางสังคม การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและปัจเจกชนที่ประกอบด้วย ความผูกพัน ค่านิยม บรรทัดฐาน อัตลักษณ์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน สิ่งเหล่านี้จะเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบนพื้นฐานของอุดมการณ์ชุมชนนิยมที่มีความสำคัญ 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่งจะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และอีกด้านหนึ่ง อุดมการณ์ชุมชนนิยมในมิติของการพัฒนาภาคตะวันออก จะเป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ชุมชนฐานและเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา ดังจะได้อธิบายต่อไป

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา มีแนวคิดที่หลากหลาย สำนักคิด แต่แนวคิดที่สำคัญต่อการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน คือ แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชนของ เกลน แลฟเวอร์แรค (Glenn Laverack) นักวิชาการที่มีประสบการณ์อย่างสูงกับการเคลื่อนไหวในภาคสนาม โดย แลฟเวอร์แรค ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการเชื่อมโยงทฤษฎีให้สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวบนเวทีแห่งความเป็นจริงเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งแนวคิดของ แลฟเวอร์แรค จะเป็นการวิเคราะห์การทำงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านในชุมชนในลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยมีกระบวนการเสริมพลังชุมชนที่ประกอบด้วย 1) การกระทำส่วนบุคคล (Personal Action) 2) การรวมกลุ่มขนาดเล็กสำหรับขับเคลื่อนไปด้วยกัน (Small Mutual Groups) 3) การจัดตั้งองค์กรชุมชน (Community Organizations) 4) การขยายความร่วมมือในรูปของภาคีเครือข่าย (Partnerships) 5) ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคม (Social and Political Action) (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2564 : 1-8) ทั้งนี้รายละเอียดของกระบวนการเสริมพลังชุมชน ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปในหัวข้อ 7.5

นิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) กับยุทธศาสตร์การพัฒนาภาคตะวันออก

สำนักคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนมีหลายสำนัก แต่สำนักคิดที่ผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นแนวคิดที่สามารถสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาภาคตะวันออกได้อย่างครอบคลุม นั่นคือ แนวคิดนิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในช่วงทศวรรษ 1970 โดยนิเวศวิทยาสังคมเริ่มต้นด้วยความเข้าใจถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นพื้นฐานทางธรรมชาติของสังคมและการเมือง (Tokar, 2019 : 308) ซึ่งมีนักคิดคนสำคัญ เช่น เมอร์เรย์ บุคชิน (Murray Bookchin) และโชดอร์คอฟฟ์ (Chodorkoff) ผู้ร่วมก่อตั้งสถาบันนิเวศสังคม (The Institute for Social Ecology)

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับนิเวศวิทยาสังคมของสำนักสถาบันนิเวศสังคมที่โชดอร์คอฟฟ์ (Chodorkoff, 2020) เป็นผู้ร่วมก่อตั้งนั้น มีความสอดคล้องและสามารถที่จะนำมาเป็นฐานคิดในการสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาในภาคตะวันออกได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันที่ให้ความสำคัญของมนุษย์กับธรรมชาติ โดยโชดอร์คอฟฟ์ ได้อธิบายความถึงนิเวศวิทยาสังคมที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกธรรมชาติไว้ว่า มนุษย์กับธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้ มนุษย์เกิดจากธรรมชาติและต้องอยู่กับธรรมชาติโดยไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ขณะที่ปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติมีทั้งการสร้างสรรคและการทำลายล้าง เนื่องจากมนุษย์มีความแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ซึ่งเป็นผลมาจากความสามารถในการสร้างผลกระทบต่อโลกธรรมชาติ เพื่อสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริง จึงได้แบ่งโลกธรรมชาติออกเป็นสองลำดับ คือ ธรรมชาติลำดับที่หนึ่ง (First Nature) หมายถึงธรรมชาติที่มีวิวัฒนาการโดยไม่ได้รับผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์ ธรรมชาติลำดับที่สอง (Second Nature) หมายถึงธรรมชาติที่ถูกกำหนดโดยจิตสำนึกและการกระทำของมนุษย์ นิเวศวิทยาสังคมชี้แนะว่าควรกลับไปพิจารณาธรรมชาติลำดับที่หนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจถึงหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ธรรมชาติ

นอกจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติแล้ว จะต้องมีการวิจัยศาสตร์และสังคมเชิงนิเวศ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูและปรองดองธรรมชาติลำดับที่หนึ่งและธรรมชาติลำดับที่สอง แต่จะต้องเข้าใจธรรมชาติทั้งสองระดับเพื่อปกป้องและสร้างสรรค์ระบบนิเวศที่มีความหลากหลายและซับซ้อน และหลักการเดียวกันนี้จะสามารถปรับใช้ในเชิงจริยศาสตร์ถึงเป้าหมายเชิงนิเวศสังคมกับธรรมชาติในลำดับที่สอง เพื่อเป็นการรับประกันว่าสังคมจะให้ความสำคัญกับความหลากหลายและซับซ้อนที่สูงสู่การเพิ่มระดับทางจิตสำนึกผ่านการแสดงถึงการมีส่วนร่วม เคารพซึ่งกันและกัน ความเท่าเทียม ความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ เพื่อนำไปสู่ความปรองดองของธรรมชาติลำดับที่หนึ่งและที่สอง ขณะเดียวกัน จะต้องนำหลักการความเท่าเทียมและความเป็นหนึ่งเดียวที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติลำดับที่หนึ่งมาปรับใช้กับสังคม เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นไปอย่างราบรื่น มีสุขภาพที่ดี มีความมั่นคง ตลอดจนความแข็งแรงของระบบนิเวศที่มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต ภายใต้ปฏิสัมพันธ์กันทั้งระบบ อย่างไรก็ตาม การไม่ยอมรับแนวคิดเชิงจริยศาสตร์มาปรับใช้กับธรรมชาติลำดับที่สอง จะนำไปสู่ภัยพิบัติทางสังคมและระบบนิเวศ รวมถึงการลดทอนและส่งผลให้ระบบนิเวศพังทลายลง

ในแง่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า หากนำแนวคิดและมุมมองทางนิเวศวิทยาสังคมของ โชดอร์คอฟฟ์ มาผสมผสานกับนิเวศวิทยาสังคมในมุมมองของนักวิชาการไทย จะสามารถนำไปสู่การจัดทำยุทธศาสตร์ในการพัฒนาที่ยั่งยืนในภาคตะวันออกได้อย่างสอดคล้องกับยุคอุตสาหกรรมนิยามสมัยใหม่ภายใต้ระบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นการเติบโตจนละเลยมิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น มุมมองทางนิเวศวิทยาสังคมของปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, (2543 : 171-173) ได้เสนอมุมมองไว้อย่างรอบด้านและเป็นองค์รวม โดยปรีชา เห็นว่านิเวศวิทยาสังคมเป็นทางเลือกหนึ่งของสังคมไทย เนื่องจากมีขอบข่ายการวิเคราะห์ที่กว้างขวางทั้งในเรื่องของสถาบันการเมือง เศรษฐกิจสังคม และปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นอุดมการณ์การพัฒนาที่ต้องการมุ่งเน้นความยั่งยืนทางนิเวศกับความยุติธรรมทางสังคม ขณะเดียวกัน มุมมองของ พิชาย รัตนดิถก ภูเก็ต (2562) เห็นว่านิเวศวิทยาสังคมเป็นอุดมการณ์ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและความทันสมัยของอุดมการณ์กระแสหลัก ซึ่งสร้างผลกระทบและทำลาย

ธรรมชาติ รวมถึงสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง รากฐานของอุดมการณ์นิเวศนิยมตั้งอยู่บนหลักคตินิเวศวิทยา องค์กรรวม ความยั่งยืน จริยธรรมสิ่งแวดล้อม และหลังวัตถุนิยม ให้ความสำคัญกับการดำรงรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ มองสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวม (Holism) มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีระบบการจัดการรูปแบบชีวิตของตนเอง ทั้งนี้ การพัฒนาอุดมการณ์กระแสหลักที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นกระบวนการพัฒนาที่นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มนุษย์ ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ดังนั้น ควรมีขอบเขตในการพัฒนาและผลิตสิ่งที่มีผลกระทบต่อการทำลายระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

ดังนั้น เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาสังคมในเชิงปฏิบัติ (Praxis) ผู้วิจัยจะได้เสนอแนวทางการพัฒนารวมถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประชาชนในภาคตะวันออก จำนวน 4 แนวทาง ดังนี้ 1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Development) 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ (Ecology Justice) 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา (Equality of Outcome) 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน (Community Empowerment) โดยผู้วิจัยจะเสนอรายละเอียดตามแนวทางดังกล่าวในหัวข้อต่อไป ดังนี้

7.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน

การกีดกันภาคประชาชนออกจากกระบวนการพัฒนาในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้มีการดำเนินการตั้งแต่ขั้นของกระบวนการออกกฎหมายไปจนถึงกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยจะพบว่าภาคประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของการดำเนินโครงการพัฒนาที่จะต้องให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียรับทราบข้อมูล รวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมรับฟังความคิดเห็นที่มีต่อโครงการพัฒนา ดังนั้น นอกจากการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกระบวนการพัฒนาแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นจะเป็นแนวทางการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนในภาคตะวันออก ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะเสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน หลังจากนั้น ผู้วิจัยจะเสนอแนะทางเลือกในเชิงนโยบายให้กับภาคประชาชน เช่น ทางเลือกของการเป็นแหล่งอาหารหลักในภาคตะวันออก เป็นต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา เกิดจากความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมา สาเหตุหลักของความล้มเหลวคือการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นการดำเนินการพัฒนาเพื่อประชาชนแต่มีใช้โดยประชาชน เนื่องจากการพัฒนาแบบดั้งเดิมขาดความเข้าใจในองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วม ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนายังคงมุ่งเน้นการพัฒนาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา กลยุทธ์แบบดั้งเดิมเหล่านี้ได้รับการพัฒนาโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรื่องของการถ่ายโอนความเชี่ยวชาญทางเทคนิคที่มุ่งส่งเสริมการผลิตและสร้างความมั่งคั่ง รากฐานของข้อผิดพลาดในแนวทางการพัฒนาแบบดั้งเดิมก็คือประชาชนขาดการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในการวางแผนพัฒนา และบทบาท

ในกิจกรรมการพัฒนา เนื่องจากประชาชนรวมถึงคนยากไร้ส่วนใหญ่ไม่มีโครงสร้างองค์กรที่จะเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของพวกเขา อีกทั้งยังขาดการศึกษาและมักต้องพึ่งพาชนชั้นนำ ตลอดจนขาดช่องทางที่จะเข้าถึงทรัพยากรและตลาด (Prasad, 2017)

ขณะเดียวกัน สถาบันวิจัยไจก้า (JICA Research Institute) ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า พัฒนาแบบมีส่วนร่วมเป็นหนึ่งในแนวทางที่สำคัญที่ทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ อย่างไรก็ตาม จะพบว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนและความยุติธรรมทางสังคมตามแนวทางจากบนลงล่าง (Top Down) นั้น กระบวนการพัฒนาถูกกำหนดและการดำเนินนโยบายอยู่ภายใต้การชี้นำของรัฐ ชนชั้นทางสังคมที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาคือผู้ที่ได้รับการส่งเสริมการพัฒนา ทั้งปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำที่ฝังรากลึกระหว่างเขตเมืองและเขตชนบท ส่งผลเสียต่อความสำเร็จและความยั่งยืนต่อการพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นความพยายามที่จะชดเชยหรือก้าวข้ามข้อจำกัดของแนวทางการพัฒนาจากบนลงล่างโดยการนำแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom Up) มาใช้ โดยคำนึงถึงความต้องการและความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นให้มากที่สุด ในการกำหนดและดำเนินการตามนโยบายการพัฒนา ซึ่งจะเป็นวิธีการที่ช่วยให้ประชาชนได้รับทักษะที่จำเป็นในการดำเนินการและประสานงานการจัดการพัฒนาด้วยตนเอง และเก็บเกี่ยวผลตอบแทนจากการพัฒนาได้มากขึ้น (JICA Research Institute, 2022) ขณะที่ นักคิดทฤษฎีด้านการพัฒนาอย่างกูเลท (Goulet, 1989) ก็ได้ชี้ว่าการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้นั้นจะต้องลดความเป็นวิชาชีพเฉพาะด้านลง เพื่อเปิดทางให้ประชาชนคนธรรมดาเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบในรูปแบบและระดับต่าง ๆ ต่อความเป็นอยู่ของพวกเขาเอง

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดดังกล่าวข้างต้นได้พยายามคลี่คลายให้เห็นถึงความสำคัญและแนวทางของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยปราศจากการชี้นำใด ๆ จากกลุ่มหรือชนชั้นนำ การมีส่วนร่วมจะต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและตอบสนองความต้องการของชุมชนท้องถิ่นเอง อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้วิจัยเห็นว่าจะใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมของ เดนิส กูเลท (Denis Goulet 1931-2006) มาใช้เพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์ เนื่องจากกูเลทได้ทำการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวไว้อย่างกว้างขวางในลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์ และนำเสนอการสังเคราะห์ใหม่ที่สอดคล้องต่อการพัฒนาภาคตะวันออก ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะประยุกต์และสังเคราะห์แนวคิดของกูเลทให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในภาคตะวันออก

กูเลท (Goulet, 1989 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ม.ป.ป. : 9-12) ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมออกมาหลายรูปแบบตามเกณฑ์ของการแบ่งโดยอาศัยความหมายของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาว่าหมายถึง ความพยายามมีส่วนร่วมของกลุ่มและขบวนการทางสังคม เพื่อเพิ่มบทบาทและอำนาจในการควบคุมทรัพยากรรวมถึงสถาบันที่ครอบงำในสังคม โดยในดุลยพินิจนี้จะใช้ความหมายการมีส่วนร่วมในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1. ในมิติของการแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเป้าหมาย (Goal) หรือวิธีการ (Means) ในภาคปฏิบัติการมีส่วนร่วมมักถูกมองว่าเป็นวิธีการมากกว่าเป้าหมาย คือมองว่าการมีส่วนร่วมของกระบวนการที่นำไปสู่การตัดสินใจหรือปฏิบัติการที่ดีขึ้น ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งจะมองว่าการมีส่วนร่วมนั้นเป็นเรื่องของเป้าหมายเป็นสำคัญ โดยลดความสำคัญในเรื่องของการมีประสิทธิภาพ

การมีส่วนร่วมลงไปและเน้นการมีส่วนร่วมที่มีความเท่าเทียม อย่างไรก็ตาม ในดัชนีนิพนธ์นี้ ชี้ว่า การมีส่วนร่วมว่าต้องมองทั้ง 2 ด้าน ทั้งด้านที่เป็นเป้าหมายและด้านที่เป็นวิธีการ เนื่องจากเป็น ลักษณะที่สอดคล้องกับประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ ซึ่งมองว่าการมีส่วนร่วมนั้นมีคุณค่าในตัวเอง ในฐานะที่เป็นเป้าหมายในการพัฒนา ตลอดจนสามารถนำแนวคิดการมีส่วนร่วมมาใช้เพื่อเพิ่ม ประสิทธิภาพในกระบวนการพัฒนาได้เช่นเดียวกัน

2. ในมิติของการแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามขอบเขตของกิจกรรม ขอบเขตของ การมีส่วนร่วมจะมีผลต่อการพัฒนาที่มีความแตกต่างกัน ดังนั้น เราจึงสามารถแบ่งการมีส่วนร่วม ตามขอบเขตของกิจกรรมได้ จากขอบเขตที่เล็กที่สุด ได้แก่ การมีส่วนร่วมของเรื่องภายในครอบครัว ซึ่งสามีภรรยาและลูก ๆ สามารถมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจได้ในบางระดับ ขอบเขตในระดับที่กว้าง ขึ้นคือการมีส่วนร่วมในระดับภาคส่วน (Sector) เช่น ครูบาอาจารย์ที่เข้ามามีบทบาทในการปรับปรุง หลักสูตรของสถาบันการศึกษา ขอบเขตทางสังคมถือได้ว่าเป็นขอบเขตของการมีส่วนร่วมที่กว้างที่สุด เช่น รัฐบาลเงินคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของเหมาเจ๋อตงได้ดำเนินการระดมมวลชนเพื่อเข้ามา มีส่วนร่วมทางสังคมด้านต่าง ๆ อาทิ การรณรงค์ทางการเมืองโครงการส่งเสริมสุขภาพ การให้ การศึกษาอุดมการณ์ทางการเมือง การศึกษาการใช้แรงงานรวมหมู่ เป็นต้น

3. ในมิติของการแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ในการริเริ่มให้เกิด กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น อาจถูกกระตุ้นโดยผู้กระทำการ (Actor) สามกลุ่มด้วยกัน คือ

กลุ่มที่ 1 การมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากเบื้องบน (Front Above) คือ ผู้มีอำนาจหรือ ผู้เชี่ยวชาญที่ ประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นนำต่าง ๆ ได้ริเริ่มให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจาก มีเจตนาธรรมที่จะสรรหามาตรการในการควบคุมกระบวนการและกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วม เพื่อช่วยให้กลุ่มชนชั้นนำดังกล่าว สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของตนได้

กลุ่มที่ 2 การมีส่วนร่วมที่เกิดจากการริเริ่มของประชาชนเบื้องล่าง (Front Below) มักจะเกิดขึ้นในช่วงที่เกิดวิกฤติการณ์และประชาชนต้องการตอบโต้การคุกคามความอยู่รอด อัตลักษณ์หรือคุณค่าของชุมชน ขณะที่โดยทั่วไปแล้วเราจะพบว่าประชาชนระดับล่างซึ่งในภาวะปกติ จะเป็นกลุ่มที่เฉื่อยชากับการระดมพลเพื่อชุมนุมประท้วง โดยไม่มีการจัดตั้งเนื่องจากไม่มี การวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า กระนั้นก็ดี การมีส่วนร่วมของประชาชนจากเบื้องล่างยังครอบคลุมถึง การริเริ่มโดยประชาชนที่มีเจตจำนงและการจัดตั้งอย่างดีด้วย ด้วยเหตุที่ชุมชนมีความเดือดร้อน หรือมีความต้องการพัฒนานั้น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและคาดหวังให้มีการ จัดสรรผลประโยชน์ สำหรับชุมชนมากขึ้น

กลุ่มที่ 3 การมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากองค์กรภายนอก (Third Party) องค์กรภายนอก ในนิยามนี้หมายถึง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน ผู้เผยแพร่ศาสนา และนักเคลื่อนไหวสังคม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่มักจะมีอุดมการณ์การพัฒนาแบบพึ่งตัวเอง ดังนั้น จะพบว่าบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้นำเหล่านั้นได้ปลูกให้ประชาชนใช้ความสามารถของตน ในการตัดสินใจและดำเนินการพัฒนาในท้ายที่สุด ขณะเดียวกัน การริเริ่มโดยองค์กรภายนอกนี้ จะมีความแตกต่างจากการริเริ่มจากเบื้องบนซึ่งเป็นผู้มีอำนาจหรือชนชั้นนำอื่น ๆ เนื่องจากองค์กร ภายนอกมีวัตถุประสงค์ในการริเริ่มการมีส่วนร่วมเช่นเดียวกับการริเริ่มจากระดับล่าง กล่าวคือ องค์กร

ภายนอกนั้นมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชนผู้ไร้อำนาจเพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถเรียกร้องทรัพยากรให้กับตนเองได้ นอกจากนี้ องค์กรภายนอกเหล่านี้มักจะไม่ชอบการปลุกระดมมวลชน แต่จะมุ่งเน้นการจัดตั้งองค์กรชุมชนมากกว่า ด้วยเหตุผลที่ว่า การปลุกระดมมวลชนนั้นมักจะใช้ได้ผล ในกรณีที่เป็นปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้ามากกว่า แต่การจัดตั้งชุมชนเป็นการเคลื่อนไหวในระยะยาว เพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของชุมชน และสร้างความสามัคคีให้แก่ภาคประชาชนโดยมุ่งปลุกสำนึกให้กับประชาชนชนชั้นล่างได้ตระหนักถึงความเข้มแข็งของตนเอง และการที่ประชาชนได้ตระหนักถึงความเข้มแข็งของตนเองนั้น เป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงสุดในทัศนะขององค์กรภายนอกดังกล่าว เนื่องจากเป็นประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านความอยุติธรรมทางสังคมและยังสามารถช่วยให้ประชาชนเข้าใจถึงสถานการณ์ของตนเองอย่างลึกซึ้ง รวมถึงการนำไปสู่การพิจารณาโครงการทางเลือกอื่น ๆ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างเหมาะสมอีกด้วย

4. การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนของกระบวนการ ในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้น สามารถแบ่งขั้นตอนตามช่วงเวลาที่มีกิจกรรมของการมีส่วนร่วม โดยพิจารณาถึงบทบาทของประชาชนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกระบวนการ ซึ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอนต่อเนื่องกัน ดังนี้ 1) การวิเคราะห์ปัญหาเบื้องต้น 2) การระบุทางเลือกในการแก้ไขปัญหา 3) การเลือกนโยบายมาปฏิบัติ 4) การจัดองค์กรเพื่อนำนโยบายมาปฏิบัติ 5) การกำหนดขั้นตอนในการนำนโยบายมาปฏิบัติ 6) การประเมินผลนโยบาย 7) การเปิดวิวาทะถึงคุณประโยชน์ของการมีส่วนร่วมต่อไปในอนาคต

กล่าวโดยสรุป ในดัชนีนิพนธ์นี้ จะใช้การมีส่วนร่วมในความหมายที่ครอบคลุมทั้งในแง่ของเป้าหมายและวิธีการ และใช้การมีส่วนร่วมที่เน้นการตัดสินใจเป็นสำคัญ โดยจะเน้นการมีส่วนร่วมจากล่างขึ้นบน

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในทางปฏิบัตินั้นการที่ให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหาต่าง ๆ อาจดำเนินการโดยให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เลือกตัวแทนของตนเข้าไปร่วมเป็นคณะกรรมการใดคณะหนึ่งที่มีอำนาจตัดสินใจ โอกาสที่ประชาชนจะมีบทบาทชี้้นำการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการพิเศษนั้น ๆ ว่าจะมีการวางน้ำหนักของประชาชนไว้เพียงใด

นอกจากการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมแล้ว กุเลท ยังได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของการมีส่วนร่วมกับอุดมการณ์การพัฒนาที่อยู่เบื้องหลังด้วย กล่าวคือ อุดมการณ์การพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางจะสอดคล้องกับรูปแบบการมีส่วนร่วมจากประชาชนระดับล่าง เนื่องจากการพัฒนาดังกล่าวให้ความสำคัญต่อการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของผู้ยากไร้ การสร้างงาน การพึ่งตนเอง รวมถึงการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในขณะที่อุดมการณ์การพัฒนาที่เน้นการสร้างเสริมเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมจากเบื้องบน ดังนั้น จำเป็นต้องใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมที่กำหนดโดยรัฐบาลเพื่อระดมประชาชนให้เข้ามาช่วยดำเนินกิจกรรมตามแผนที่รัฐบาลได้วางไว้ ในกระบวนการการมีส่วนร่วมจากเบื้องบนนี้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้เฉพาะในโครงการระดับจุลภาค ถ้าการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าวไม่ไปคุกคามกติกาในระดับมหภาค ในแง่นี้ เฟอร์นันโด เอนริเก้ คาร์โดโซ (Fernando Henrique Cardoso) ประธานาธิบดีคนที่ 34 ของบราซิล ได้เตือนให้เห็นว่าผลประโยชน์

ด้านเดียวจากโครงการเพื่อการพึ่งตนเองในท้องถิ่น อาจจะปกปิดการกดขี่ของรัฐบาลกลางหรือสถาบันของชนชั้นนำอื่น ๆ โดยมีเจตนาที่จะครอบงำการเมืองในระดับชาติ ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนควรจะต้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางการเมืองในระดับกว้างด้วย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ม.ป.ป. : 12-14)

นอกจากนี้ กูเลท (Goulet, 1997 as cited in Dinbabo, 2003) ได้สรุปหลักการการมีส่วนร่วมในการพัฒนาไว้ ดังนี้

1. การอยู่ร่วมกัน (Inclusion) โดยทุกคนหรือตัวแทนของทุกกลุ่มจะได้รับผลที่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการหรือตัดสินใจ ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนา
2. หุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน (Equal partnership) ตระหนักว่าทุกคนมีทักษะ ความสามารถ และความคิดริเริ่ม และมีสิทธิเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมในกระบวนการ โดยไม่คำนึงถึงสถานะของพวกเขา
3. ความโปร่งใส (Transparency) ผู้เข้าร่วมทุกคนต้องช่วยกันสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการสื่อสารแบบเปิดและสร้างการสานเสวนา (Building Dialogue)
4. การแบ่งปันอำนาจ (Sharing Power) อำนาจหน้าที่และอำนาจ (Authority and Power) ต้องสมดุลกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดเพื่อหลีกเลี่ยงการครอบงำของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
5. แบ่งปันความรับผิดชอบ (Sharing Responsibility) ในทำนองเดียวกัน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดมีความรับผิดชอบเท่าเทียมกันสำหรับการตัดสินใจที่เกิดขึ้น และแต่ละฝ่ายควรมีความรับผิดชอบที่ชัดเจนในแต่ละกระบวนการ
6. การเสริมพลัง (Empowerment) ผู้เข้าร่วมที่มีทักษะพิเศษควรได้รับการสนับสนุนให้รับผิดชอบงานที่อยู่ในความเชี่ยวชาญของตน แต่ควรสนับสนุนให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมด้วยเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันและการเสริมอำนาจ
7. ความร่วมมือ (Cooperation) ข้อนี้สำคัญมาก เนื่องจากการแบ่งปันคือพลังที่เป็นจุดแข็งของทุกคนจะช่วยลดจุดอ่อนให้กับทุกคน

เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมและการกีดกันการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งถือกำเนิดขึ้นจากกระบวนการใช้อำนาจของรัฐรวมศูนย์ภายใต้ระบอบการเมืองเผด็จการของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ผนวกกับประชาธิปไตยครึ่งใบของรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาและเพื่อให้การพัฒนาบรรลุเป้าหมายตามที่รัฐบาลมุ่งหวัง จำเป็นต้องมีการจัดระบบที่ดินเพื่อรองรับการพัฒนา โดยเริ่มตั้งแต่การออกข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ในที่ดินระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่บังคับใช้ เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2560 การกำหนดแผนการใช้ประโยชน์ในที่ดินในภาพรวมของสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2561 ซึ่งเป็นยุคของรัฐบาล คสช. หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 นอกจากนี้ ยังมีการประกาศใช้ผังเมืองอีอีซี (แผนผังการใช้ประโยชน์ในที่ดิน และแผนผังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2562) ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2562 ภายใต้การดำเนินงานรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ซึ่งเป็นมรดกของรัฐบาล คสช. จะพบว่า กระบวนการกำหนดผังเมือง อีอีซี มีเพียง

การจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นของประชาชน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 160) โดยประชาชนไม่ได้เข้าร่วมตัดสินใจแต่อย่างใด สิ่งที่สะท้อนให้เห็นเด่นชัดก็คือ ผลการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในกระบวนการจัดทำผังเมือง อีอีซี ที่ผ่านมาจะพบว่า จากการดำเนินการประชุมทั้งหมด 40 ครั้ง ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากภาคประชาชนว่าเป็นกระบวนการรับฟังความคิดเห็นที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง จนเป็นมูลเหตุสำคัญที่นำไปสู่ความขัดแย้งเรื้อรังระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง ดังตัวอย่างเช่น การฟ้องร้องของประชาชนในพื้นที่ อีอีซี ต่อศาลปกครองสูงสุดเพื่อขอให้เพิกถอนผังเมือง อีอีซี เป็นต้น (จิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์, สัมภาษณ์ 30 มิถุนายน 2563 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 173) ผู้วิจัยเห็นว่าของการฟ้องร้องของประชาชนต่อศาลปกครองสูงสุดนี้ เป็นการแสดงเจตนาของภาคประชาชนเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา และเพื่อแสดงถึงสิทธิอันชอบธรรมของประชาชนที่จะทวงคืนความเป็นธรรม ในฐานะที่เป็นเหยื่อของการพัฒนา

ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการมีส่วนร่วมที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐยังมีข้อจำกัด ดังที่ กัญจน์ ทัดติยกุล ผู้ประสานงานกลุ่มศึกษาการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC Watch) ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของกระบวนการมีส่วนร่วมว่า ที่ผ่านมาประชาชนในพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงผังเมืองส่วนใหญ่ไม่ได้รับรู้และเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น ประกอบกับระยะเวลาในการรับฟัง ทั้ง ๆ ที่เป็นผังเมืองที่ครอบคลุมพื้นที่ใน 3 จังหวัด (ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา) ซึ่งมีเนื้อหาและรายละเอียดเป็นจำนวนมาก แต่เวที่รับฟังความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นเวทีที่จัดระยะเวลาเพียงครั้งวันเท่านั้น และมีเวลาเพียงน้อยนิดสำหรับการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น ขณะเดียวกัน ก็ไม่มีการเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะ ไม่มีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับร่างผังเมือง อีอีซี แก่บุคคลทั่วไป ซึ่งการจะได้มาต้องมีการขอร้องขอและไม่มี การปิดประกาศเพื่อรับคำร้องของผู้มีส่วนได้เสียที่จะถูกรอนสิทธิในที่ดินจากการประกาศใช้ผังเมือง อีอีซี อย่างไรก็ตาม กัญจน์ ทัดติยกุล เสนอว่าทางออกร่วมกันในการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าว คือ การจัดให้มีการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) โดยชุมชน และเปลี่ยนเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมเป็นเขตสร้างสรรค์ความสุขที่มีเป้าหมายในการสร้างความอยู่ดีมีสุข การพัฒนาพื้นที่ให้มีความสมดุล พร้อมรับมือการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ (iLaw, 2562)

นอกจากนี้ กระบวนการการจัดให้มีการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) ก็ไม่มีส่วนร่วมของประชาชนใด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่โครงการ อีอีซี (สัญญา) จะต้องทำแต่ก็ไม่ได้ทำ ในประเด็นนี้ สมนึก จงมีวสิน (สัมภาษณ์ iLaw) ที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการกลุ่มศึกษาการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC Watch) ได้ให้สัมภาษณ์กับองค์กร iLaw กล่าวว่า ผู้กำหนดนโยบายเหมือนจะมองการใช้ เอสอีเอ ในโครงการ อีอีซี ราวกับว่าจะเป็นตัวถ่วงความเจริญ (สมนึก จงมีวสิน, 2562)

“มันน่าตกใจตรงที่เราคุยกันชัดเจนว่าการทำ อีอีซี ต้องมีการทำ เอสอีเอ ร่าง พ.ร.บ.แรก ๆ เขียนเอาไว้ชัดเจนว่า ถ้าจำเป็นจะต้องทำผังเมืองต้องมีการนำหลัก เอสอีเอ มาใช้ด้วย แสดงว่ามีการคิดไว้ แต่พอร่าง พ.ร.บ. อีอีซี เป็นร่างที่ 2 ร่างที่ 3 คำว่า เอสอีเอ ก็หายไป เหมือนไม่มีใครรู้มาเร่งรัด กลัวว่า เอสอีเอ จะเป็นตัวถ่วงความเจริญ ทำให้กระบวนการช้าลงจึงตัดออกไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ผิด

แม้ เอสอีเอ อาจเป็นการประเมินอย่างหยาบในสามจังหวัดก็จริง แต่เราจะรู้ว่าตรงไหนควรทำอะไร และตรงไหนไม่ควรทำอะไร”

หัวใจสำคัญของ เอสอีเอ คือ การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm) จากเดิมที่เน้นการดูผลกระทบของโครงการเป็นหลัก (Project-Based) ไปสู่การเน้นที่ศักยภาพของพื้นที่เป็นหลัก (Area Based) ว่าจะสามารถรองรับมลพิษได้มากน้อยเพียงใด นวัตกรรมที่ใช้เวลาสั่งสมและพัฒนาขึ้นมาตลอดระยะเวลาหลายสิบปีที่ผ่านมา น่าจะช่วยป้องกันผลกระทบร้ายแรงไม่ให้เกิดขึ้นอีกเหมือนดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด (ธรรมชาติ กรีอักษร, 2562) ทั้งนี้ รายงานศึกษาธรรมชาติภูมิบาลด้านที่ดินในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนและระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งจัดทำโดยนักวิชาการและภาคประชาชน พบว่า นโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษได้ทำลายหลักนิติธรรม (Rule of Law) และการรอนสิทธิของประชาชน อีกทั้งยังไม่มีงานศึกษาใด ๆ มารองรับ นับตั้งแต่การศึกษาถึงความเป็นไปได้ของโครงการ การจัดทำรายงานประเมินผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (EIA) และการจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) ประเด็นที่สำคัญ คือ ขาดการมีส่วนร่วมในทุกภาคส่วนแม้แต่นักธุรกิจหรือผู้ประกอบการในท้องถิ่น ซึ่งการขาดกระบวนการดังกล่าวถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบและนำไปสู่การคัดค้านหรือความขัดแย้งกับประชาชน (iLaw, 2562)

จากกรณีตัวอย่างปัญหาการขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ได้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน ปฏิเสธไม่ได้ว่ากระบวนการพัฒนาที่เป็นผลมาจากอำนาจรวมศูนย์และอำนาจพิเศษของ คสช. ที่ละเลยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน อาจกล่าวได้ว่าการใช้อำนาจพิเศษของ คสช. ที่ต่อเนื่องจนถึงรัฐบาลปัจจุบันในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เปรียบเสมือนการจับมือระหว่างรัฐกับทุนเข้าแย่งยึดที่ดินอย่างเป็นระบบและถูกกฎหมาย ซึ่งจะเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินใน 3 จังหวัดโดยขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยอำนาจที่ถูกรวบไปไว้ที่คณะกรรมการอื้อซี (กฤษฎา ศุภวรรธนะกุล, 2563)

อย่างไรก็ดี เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างภาคประชาชนกับภาครัฐและกลุ่มทุนในการพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันออก การเสนอนโยบายที่จะเป็นทางเลือกของยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งอาหารหลักในเขตพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งเป็นการบูรณาการร่วมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่มีอยู่เดิม โดยการแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างกันถือได้ว่าเป็นข้อเสนอทางเลือกในเชิงที่พอจะปฏิบัติได้ (Viable Option) เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันอยู่ภายใต้โครงสร้างของการพัฒนาทุนนิยมและอำนาจรัฐราชการไทย การบูรณาการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นเนื่องจากการวิเคราะห์ด้วยเหตุผลที่ว่า ยุทธศาสตร์หลักของการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ที่ยังคงมุ่งเน้นยุทธศาสตร์การสร้างเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นตัวจักรในการขับเคลื่อน (Engine of Growth) ดังนั้น จึงเป็นการพัฒนาที่ละเลยภาคเกษตรและการสร้างแหล่งอาหาร ผลพวงของการพัฒนาที่ผ่านมาแม้จะมีการยกระดับรายได้ให้สูงขึ้นแต่ก็ได้สร้างผลกระทบในเชิงลบ ทั้งในด้านการสร้างความเหลื่อมล้ำเชิงรายได้ระหว่างชนชั้นนำและประชาชน ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งผลการพัฒนาดังกล่าวย่อมนำมาซึ่งการพัฒนาที่ไม่เกิดความยั่งยืนในพื้นที่ภาคตะวันออก ดังตัวอย่างกรณีศึกษาผลกระทบของการจัดระบบที่ดินในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่มีต่อชุมชน ตำบลเขาหิน

อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา โดย ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์ (2564 : 97-115) ผลการศึกษาพบว่า การจัดระบบที่ดินได้สร้างผลกระทบต่อแหล่งผลิตอาหารในพื้นที่ดังกล่าวซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นแล้วและคาดว่าจะเกิดต่อไปในอนาคตก็คือ การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินเพื่อการพัฒนาและสร้างนิคมอุตสาหกรรม ต้องแลกมาพร้อมกับการสูญเสียพื้นที่การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ แหล่งปลูกข้าวนาข้าววังในระบบนิเวศ 3 น้ำ รวมถึงพื้นที่ป่าชายเลนที่ถือว่าเป็นผืนใหญ่ที่สุดของเขตลุ่มน้ำบางปะกง

จากกรณีศึกษาเกี่ยวกับกลไกการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในกระบวนการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น จะพบว่ายังมีข้อจำกัดที่เกิดจากกลไกรัฐและขาดการจัดตั้งองค์กรที่เข้มแข็งของภาคประชาชนเอง ดังนั้น เพื่อให้เกิดอำนาจการต่อรองของภาคประชาชนมีมากขึ้น ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกลไกการมีส่วนร่วมอีกประการหนึ่ง คือ การใช้หลักการของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy) ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน กระบวนการที่ได้มาซึ่งเหตุผล มุ่งเน้นที่กระบวนการสื่อสารระหว่างกัน ความเข้าใจกัน การอยู่ร่วมกัน ให้ความสำคัญกับกระบวนการที่ประชาชนเข้ามาร่วมกันปรึกษาหารือเพื่อให้เกิดพลังที่เป็นเจตจำนงของประชาชน (พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์, 2550 : 168-171)

เจอเกน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) ถือว่าเป็นนักคิดคนสำคัญที่เสนอแนวคิดนี้ โดยฮาเบอร์มาส ชี้ว่า แนวคิดที่ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือมิใช่เรื่องของการไปร้องขอจากอำนาจที่อยู่เหนือกว่าหรือคำสั่งจากผู้มีอำนาจเหนือกว่า หากแต่เป็นการเรื่องของการใช้ชีวิตร่วมกัน และพยายามเข้าใจกันของทุกฝ่าย การให้ความสำคัญกับการเห็นพ้องต้องกัน (Consensus) ที่ประชาชนได้จากกระบวนการปรึกษาหารือ และการให้ความสำคัญกับกระบวนการที่ประชาชนจะได้รับการประกันสิทธิขั้นพื้นฐาน ในทางทำนองเดียวกัน กระบวนการมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือของคนในชุมชนที่แสวงหาเจตนาร่วมกันในการตัดสินใจสาธารณะเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจร่วมกันของชุมชน โดยใช้วิธีการ เช่น การเวทีเสวนาแบบเปิด (Open Forum) ให้กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อสนทนากลึงถึงปัญหาาร่วมกัน และการเปิดเวทีแสดงความคิดเห็นในสื่อต่าง ๆ เช่น สถานีโทรทัศน์ วิทยุชุมชน อินเทอร์เน็ต หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น เป็นต้น (ชานาญ จันทร์เรือง, 2553)

กล่าวโดยสรุปแล้ว ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ควรกำหนดกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นของกระบวนการออกกฎหมายไปจนถึงกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งในกรณีของโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะพบว่าภาคประชาชนถูกกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมการตัดสินใจในกระบวนการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ดังได้กล่าวแล้ว ดังนั้น เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการพัฒนา จำเป็นต้องสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนจากเบื้องล่างในกระบวนการพัฒนา โดยมีหลักการของการมีส่วนร่วม คือ การอยู่ร่วมกัน การมีหุ้นส่วนที่เท่าเทียม การแบ่งปันอำนาจและความรับผิดชอบ การเสริมพลัง ความร่วมมือ รวมถึงการประยุกต์ใช้กลไกประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ขณะเดียวกัน การเสนอยุทธศาสตร์ทางเลือกเพื่อเป็นแหล่งอาหารหลักในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ด้วยการบูรณาการร่วมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มีอยู่เดิม ด้วยการแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างกันซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนออันเป็นทางเลือกที่พอจะปฏิบัติได้ นอกจากนี้ เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำในเชิงรายได้ ผู้ที่ได้รับผลกระทบเชิงจากการพัฒนา

โดยเฉพาะภาคประชาชน จะต้องได้รับการเยียวยาหรือการชดเชยอย่างเป็นธรรม อย่างไรก็ตาม ความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นสำคัญ

7.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ

การพัฒนาให้ทันสมัยตามแนวทางของกระแสหลัก นับตั้งแต่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออกพบว่าผลการพัฒนา ด้านหนึ่งได้สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับภาคตะวันออกและประเทศไทย แต่เป็นการเติบโตที่ให้ประโยชน์กับกลุ่มชนชั้นนำกลุ่มน้อยในสังคม ขณะที่อีกด้านหนึ่งคือการสูญเสียระบบนิเวศบนพื้นที่ของการพัฒนา ผลของการพัฒนาอุตสาหกรรมส่งผลให้ระบบนิเวศถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง เป็นปัญหาที่เรื้อรังยืดเยื้อยาวนานจวบจนกระทั่งถึงโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้งปัญหาการรุกรานธรรมชาติ ปัญหามลพิษ อุตสาหกรรม ปัญหาน้ำมันรั่วลงทะเล ปัญหาการลักลอบทิ้งกากพิษ ปัญหาขยะอุตสาหกรรม ฯลฯ โดยผู้รับผลกระทบกลับกลายเป็นกลุ่มประชาชนในพื้นที่การพัฒนา จวบจนกระทั่งเกิดโครงการอีอีซี ปัญหาเดิมที่เกิดขึ้นในโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด ก็ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง ปัญหาใหม่ก็ซ้ำเติมเข้ามาอีก แม้ว่าอีอีซี จะสร้างวาทกรรมความเป็นสีเขียวด้วยการนำ บีซีจี โมเดล เข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาแต่ก็เพื่อสร้างความชอบธรรมให้การพัฒนาเท่านั้น การผลิตซ้ำระบบทุนนิยมก็ยังคงดำเนินต่อไปพร้อมกับการสูญเสียระบบนิเวศควบคู่กับการพัฒนาเพื่อการเติบโต ผู้วิจัยเห็นว่าการพัฒนาตามแนวทางนี้จะไม่สามารถสร้างความยุติธรรมให้กับระบบนิเวศได้เลย ดังนั้น จึงต้องการจะชี้ให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาที่ส่งผลต่อการสูญเสียระบบนิเวศ และแนวทางสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ให้ความยุติธรรมเชิงนิเวศ รายละเอียดดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมเชิงนิเวศ เป็นทัศนะที่มองว่าสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ต่างก็มีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงสิ่งจำเป็นในชีวิตและความสุขอย่างยุติธรรม (วิทยากร เชียงกูล, 2558 : 70) หมายความว่า จุดยืนของความยุติธรรมทางนิเวศมิใช่มีเพียงแต่ความยุติธรรมที่ให้แก่มนุษย์เท่านั้น จะต้องให้ความยุติธรรมแก่ธรรมชาติด้วย เนื่องจากมนุษย์และธรรมชาติต่างก็มีสิทธิ์ที่จะดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้น การคุ้มครองธรรมชาติจึงมิใช่เพื่อมนุษย์เท่านั้น หากแต่จะเป็นไปเพื่อชีวิตทั้งหมดบนโลกใบนี้ มนุษย์และสิ่งแวดล้อมจึงต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน หากสิ่งหนึ่งสิ่งใดเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หัวใจสำคัญที่เป็นหลักการพื้นฐานของความยุติธรรมทางนิเวศ ประกอบไปด้วย ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับคนอื่น ๆ ความยั่งยืนทางนิเวศ ความพอเพียง และการมีส่วนร่วม (นพพันธ์ วรรณเทพสกุล, 2556)

อย่างไรก็ตาม เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความยุติธรรมเชิงนิเวศกับการพัฒนาภาคตะวันออก นับตั้งแต่โครงการพัฒนาอีสเทิร์นซีบอร์ดจนถึง อีอีซี จะพบว่า ยังคงเกิดปัญหาอย่างต่อเนื่องยาวนาน เช่น ปัญหาที่เป็นผลกระทบต่อระบบนิเวศทางทะเลในโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด มีการถมทะเลเพื่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล การดูดทรายเพื่อขุดร่องน้ำให้ลึกสำหรับขยายท่าเรือน้ำลึก ได้ส่งผลให้ชายฝั่งทะเลถูกกัดเซาะเป็นระยะทางกว่า 30 กิโลเมตร และการถูกกัดเซาะประมาณ 5-10 เมตรต่อปี ส่งผลให้ที่ผ่านมายชายฝั่งถูกกัดเซาะไปแล้วถึง 35-60 เมตร ชายหาดเกิดการพังทลายหรือสูญหายไป ดังตัวอย่างที่เห็นเด่นชัด คือ หาดมาบตาพุด หาดแสงจันทร์ หาดทรายทอง หาดตากวน เป็นต้น (ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550 : 109)

ขณะเดียวกัน ยังเกิดการเสื่อมคุณภาพคุณภาพของน้ำทะเล ซึ่งเป็นผลจากการเกิดอุบัติเหตุทางทะเล ทั้งในเรื่องของอุบัติเหตุจากเรือบรรทุกน้ำมันและการลักลอบทิ้งน้ำมันลงทะเล และการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมลงทะเล ซึ่งอาจส่งผลต่อการสะสมของสารพิษในทะเล และสัตว์น้ำในทะเล ขณะเดียวกัน น้ำฝน ก็ไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคและบริโภคได้อีก เนื่องจากมีคราบสนิมและตะกอนสีดำ ซึ่งกรมควบคุมมลพิษได้ตรวจสอบ พบว่า ค่าความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำฝนในพื้นที่ต่ำมาก ซึ่งหมายถึงภาวะความเป็นกรดที่เพิ่มขึ้น (เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และวลัยพร มุขสุวรรณ, 2546)

ขณะที่ งานสำรวจเกี่ยวกับคุณภาพน้ำของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550 : 14-15) พบมลพิษทางน้ำที่เกิดขึ้น ดังตัวอย่างน้ำฝนที่ตกลงมามีตะกอนดำถึงร้อยละ 70.7 น้ำบ่อมีกลิ่นเหม็นร้อยละ 44.3 คราบน้ำมันในน้ำทะเลร้อยละ 31.3 เป็นต้น ขณะเดียวกัน ก็พบปัญหาอุบัติเหตุจากสารเคมี ปัญหาการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรม เนื่องจากการกำจัดขยะของนิคมอุตสาหกรรมไม่สามารถจัดหาพื้นที่รองรับได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุที่การกำจัดขยะอันตรายด้วยวิธีที่ถูกต้องมีค่าใช้จ่ายสูง ส่งผลให้ที่ผ่านมามีการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรมในพื้นที่สาธารณะ และพื้นที่รกร้างว่างเปล่าต่าง ๆ เกิดขึ้น

○ มีงานศึกษาในพื้นที่จังหวัดชลบุรี พบว่า การพัฒนาได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมทางทะเลในอันดับที่สูง อาทิ ปัญหาความเสื่อมโทรมของหญ้าทะเล ปัญหาขยะทะเล ปัญหามลพิษน้ำทะเล ปัญหาการลดลงของสัตว์น้ำและสัตว์ทะเลหายาก ปัญหาดังกล่าวเกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ ทั้งกิจกรรมด้านของท่าเทียบเรือ การขนส่ง อุตสาหกรรม ฯลฯ อนึ่ง ปัญหาดังกล่าวจะเป็นปัญหาที่ทำลายที่จะเกิดขึ้นในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ซึ่งเป็นโครงการต่อยอดจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ปัญหาที่ทำลายอันเกิดขึ้นจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 และการพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมาย การขยายและก่อสร้างท่าเรืออาจจะเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางทะเลอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ตัวอย่างเช่น ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เกิดการสูญเสียพื้นที่ทางทะเล การเปลี่ยนแปลงของกระแสน้ำและระบบนิเวศทางทะเล ตลอดจนผลกระทบต่ออาชีพประมงพื้นบ้าน เป็นต้น (บุชิตา สังข์แก้ว ดนุสรณ์ กาญจนวงศ์ และจตุพล ดาวจิตร, 2564 : 165-166)

นอกจากนี้ ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราก็เช่นเดียวกัน ผลการพัฒนาทำให้เกิดขยะอุตสาหกรรม จึงเกิดโรงงานรับกำจัดของเสีย โรงงานเหล่านี้หลังเปิดกิจการได้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างรุนแรง ดังตัวอย่างในงานศึกษาของ เมธินา อีสริยานนท์ (2560 : 45-47) เรื่องการจัดการขยะของเสียอันตรายจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยเมธินา อีสริยานนท์ ได้ยกตัวอย่างโรงงานรับกำจัดของเสียที่เข้ามาเปิดกิจการในพื้นที่ชุมชนหนองแห่น อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา จำนวน 3 บริษัท คือ 1) บริษัท พีวชั่น จำกัด เปิดดำเนินการในปี 2556 ส่งผลกระทบคือ น้ำเสียไหลลงสู่พื้นที่ชุมชน มีเสียงดัง กลิ่นเหม็น มีกองวัสดุ อุปกรณ์ กระดาษ โดยไม่มีผ้าคลุมและมีฝุ่นฟุ้งกระจาย ฤดูฝนที่น้ำไหลลงสู่คลองชลประทาน แหล่งน้ำใกล้เคียงทำให้ไม่พบปลาและสัตว์น้ำในแหล่งน้ำเหล่านี้ น้ำไหลลงที่นาชุมชนทำให้เมล็ดข้าวเล็กสับและน้ำหนักลด มีกลิ่นเหม็นน้ำมัน ผลกระทบจากกลิ่นจะมีอาการเวียนหัว คลื่นไส้ แสบจมูก หายใจไม่สะดวก บางครั้งมีอาการแน่นหน้าอก นอกจากนี้

ยังกระทบต่อการเรียนของเด็กนักเรียนเนื่องจากโรงงานตั้งอยู่ห่างจากโรงเรียนเพียง 600 เมตร
 2) บริษัท ศูนย์กำจัดของเสียไทย จำกัด เปิดดำเนินการในปี 2554 ส่งผลกระทบคือ กองขยะสูงมาก และในช่วงแรกน้ำในบ่อของบริษัทฯ มีสีดำ มีการปนเปื้อน กลิ่นเหม็นรุนแรง มีฝุ่นฟุ้งกระจายไปทั่ว บริเวณ ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของชาวบ้านในชุมชน 3) บริษัท เค เอส ดี รีไซเคิล จำกัด เปิดดำเนินการคัดแยกขยะและบำบัดน้ำเสีย ส่งผลกระทบคือ มีกลิ่นเหม็นรุนแรงจากน้ำเน่าเสีย ที่นำมาทิ้งในบ่อลุ่มกรัง มีความกังวลว่าน้ำบ่อต้นที่มาจากน้ำใต้ดินบริเวณรอบโรงงานของบริษัทฯ อาจจะไปปนเปื้อนสารเคมี ฟาร์มหมู และพืชผลทางการเกษตรโดยรอบเริ่มได้รับความเสียหาย ฯลฯ

จากยุคอีสเทอร์ซีบอร์ดสู่ยุค อีอีซี ปัญหามลพิษอุตสาหกรรมก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข ยังคงเป็นปัญหาสืบเนื่องเรื้อรังและยาวนาน สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดเกี่ยวกับปัญหามลพิษอุตสาหกรรม ซึ่งเพ็ญโฉม แซ่ตั้ง (2560) ได้กล่าวในงานเปิดผลการศึกษา Way Magazine ว่าภาพรวมปัญหามลพิษอุตสาหกรรม 2558-2559 ในปี 2560 ว่า ผลสำรวจภาพรวมปัญหามลพิษอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงปี 2558-2559 ในเขตพื้นที่อุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง พบว่า ยังคงมีปัญหาเรื้อรังและรุนแรงมาโดยตลอด ผลการติดตามสภาพภูมิอากาศโดยรอบนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ของกรมควบคุมมลพิษ พบว่า ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา มีสารอินทรีย์ระเหยง่ายเกินมาตรฐานมาอย่างต่อเนื่องซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสารก่อมะเร็ง ผลการตรวจสอบ พบว่าสารดังกล่าวทั้งในบริเวณพื้นที่รพ.สต.มาบตาพุด ซึ่งเป็นชุมชนหนาแน่นรวมถึงพื้นที่อุตสาหกรรม ไออาร์พีซี (IRPC) ซึ่งพบทั้งสารเบนซินและคลอโรฟอร์มเกินมาตรฐาน โดยตรวจพบในบริเวณวัดและ รพ.สต.เช่นเดียวกับที่ มาบตาพุด และเมื่อเปรียบเทียบกับทำเนียบหรือรายงานการปล่อยมลพิษ (PRTR) ของสหรัฐอเมริกา ยังพบว่า ทั้งโรงกลั่นปิโตรเลียมและโรงกลั่นปิโตรเคมีเป็นกลุ่มอุตสาหกรรมที่มีการปล่อยสารที่มีส่วนในการก่อมะเร็งเกินมาตรฐานทั้งสิ้น โดยมลพิษที่เกิดขึ้นส่งผลให้คนระยองเป็นโรคมะเร็งสูงกว่าจังหวัดอื่นมาตลอดระยะเวลาสิบปี และยังคงไม่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นแม้เมื่อสิบปีที่ผ่านมาแล้ว

เพ็ญโฉม ชี้ว่า โรคมะเร็งที่คนระยองเป็นมากกว่าค่าเฉลี่ยของคนทั้งประเทศ พบว่ามีอยู่ 4 ชนิด คือ มะเร็งปอด มะเร็งเม็ดเลือดขาว มะเร็งต่อมน้ำเหลืองและความผิดปกติของไขกระดูก ไม่เพียงแต่ปัญหาด้านสุขภาพเท่านั้น จังหวัดระยองยังเป็นพื้นที่ที่พบปัญหาเด็กทารกแรกเกิดเสียชีวิต สูงที่สุดอีกด้วย โดยเฉพาะพื้นที่อำเภอเมืองระยองมีการตรวจพบว่าในเด็กทารกแรกเกิด 1,000 คน จะมีอัตราการเสียชีวิตอยู่ที่ 11 คน ขณะที่รองลงมา คืออำเภอปลวกแดงที่เริ่มมีการขยายพื้นที่อุตสาหกรรม

ในช่วงเดียวกัน บริเวณคลองซากหมาก (ตำบลมาบตาพุด จังหวัดระยอง) ซึ่งเป็นลุ่มน้ำสำหรับทำเกษตรกรรมของชาวบ้านยังตรวจพบการปนเปื้อนของสารหนู ทองแดง และปรอท ในเนื้อดินร้อยละ 87 พบสารหนูเกินมาตรฐานและยังพบสารหนูในปูและปลาหมึกเช่นเดียวกัน ขณะที่น้ำในบ่อน้ำดื่มซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่ประชาชนใช้อุปโภคบริโภคก็ตรวจพบสารอินทรีย์ระเหยง่ายไปจนถึงสารโลหะหนัก โดย 2 ปีที่ผ่านมาไม่เคยได้รับการแก้ไขแต่ประการใด เช่นเดียวกับน้ำในบ่อบาดาลยังตรวจพบสารจำพวกเหล็ก แมงกานีส และสารหนู ปะปนอยู่

กรณีดังกล่าวนี้ เพ็ญโฉม ได้สะท้อนให้เห็นถึงการแก้ปัญหาปัญหาสิ่งแวดล้อมภายใต้การกำกับดูแลของรัฐบาล คสช. ว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ยังไม่สามารถแก้ไขรากของปัญหาที่แท้จริงได้ ปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น โรงงานคัดแยกขยะที่เกิดจากนโยบายรัฐ

ที่ต้องการกำจัดขยะโดยไม่สนใจมาตรการกำจัดขยะ การคัดแยกขยะจากเมืองใหญ่และพื้นที่อุตสาหกรรมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่เกษตรกรรมรายล้อมอย่างไรบ้าง นอกจากปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว การเปลี่ยนนโยบายด้านอิเล็กทรอนิกส์ ทำให้เกิดขยะอิเล็กทรอนิกส์เพิ่มขึ้นมหาศาล การนำเข้าสินค้ามือสองจากต่างประเทศเข้ามาคัดแยกในประเทศ ซึ่งชุมชนจำนวนมากได้รับผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ไม่ได้มาตรฐาน หรือไม่มีการควบคุมมลพิษในโรงงานคัดแยกขยะ และในโรงงานแปรรูปขยะ อย่างไรก็ตาม เพ็ญโฉม ชี้ว่า เอาเข้าจริงการแก้ปัญหาของรัฐบาล คสช. ก็ไม่ได้นำไปสู่ทิศทางที่ดีขึ้นแต่อย่างใด ยังคงปัญหาเดิม ๆ หน่วยงานภาครัฐรับรู้ปัญหาเป็นอย่างดี แต่กลับไม่มีการปรับปรุงแก้ไขจนกลายเป็นปัญหาที่ไร้ทางออก

ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับการเปลี่ยนระบบนิเวศทั้งทางบกและทางทะเล เกิดจากความล้มเหลวในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นซ้ำซาก ทั้งที่เป็นปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรมและกิจการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอื่น ๆ ได้ส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศทางทะเล ดังเช่น กรณีตัวอย่างน้ำมันดิบ 50,000 ลิตร ของบริษัท พีทีทีจีซี (PTTGC) ร่วงสู่ทะเลอ่าวไทยในปี 2556 หนึ่งในเหตุน้ำมันรั่วครั้งประวัติศาสตร์ของประเทศ ขณะนี้ (2565) นับเป็นเวลา 9 ปีแล้ว จะพบว่ายังมีการเยียวยาไม่แล้วเสร็จ ส่งผลกระทบต่อคนระยองหลายร้อยคน รวมถึงการสูญเสียระบบนิเวศทางทะเลและพื้นที่ชายฝั่ง (นราวิชญ์ เขาวนดี, 2565)

ในขณะเดียวกัน ยังมีปัญหามลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม ที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนอย่างต่อเนื่องยาวนาน ดังที่ สมนึก จงมีวศิน นักวิชาการจากกลุ่มศึกษาการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC Watch) ได้ให้สัมภาษณ์ในรายการ เดอะซิตี้เซ็นทรัล ไทยพีบีเอส (THE CITIZEN.PLUS Thai PBS, 2022) ว่า “มาบตาพุดถูกประกาศเป็นเขตควบคุมมลพิษมาตั้งแต่ปี 2552 แต่ 13 ปีที่ผ่านมา ยังพบปัญหามลพิษในเขตควบคุมมลพิษ จังหวัดระยอง ขณะเดียวกันยังมีการอนุญาตให้สร้างโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นทั้งในและนอกพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม โดยเฉพาะการขยายตัวของอุตสาหกรรมตาม อีอีซี” ขณะที่ สฤณี อาชวานันทกุล (2562) ได้สะท้อนความคิดเห็นว่า ปัญหาการราคาซึ่งเรื่องมลพิษ น้ำ และขยะในมาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง ได้ก่อให้เกิดคำถามถึง อีอีซี ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่านิคมมาบตาพุดหลายเท่าว่า ประชาชนที่อาศัยในพื้นที่จะมั่นใจได้อย่างไรว่ารัฐจะสามารถควบคุมและลดปัญหาเหล่านี้ได้จริง ในเมื่อลำพังปัญหาในพื้นที่มาบตาพุดยังไม่หมดไป นำมาสู่คำถามที่ว่าตกลงระยองและจังหวัดใกล้เคียงจะมีศักยภาพการรองรับ (Carrying Capacity) โรงงานได้กี่โรงกันแน่ เป็นไปได้หรือที่เราจะขยายพื้นที่อุตสาหกรรมออกไปได้เรื่อย ๆ โดยดูเหมือนจะไร้ขีดจำกัด การพัฒนาในอีอีซี จะสร้างสมดุลระหว่างอุตสาหกรรมแห่งอนาคต (4.0) อุตสาหกรรมหนัก อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และภาคการเกษตร ซึ่งหล่อเลี้ยงชีวิตของคนจำนวนมากในภูมิภาคตะวันออกหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ปัญหาการแก้ไขมลพิษและสิ่งแวดล้อมนั้น เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง (2560) กล่าวใน Way Magazine ได้ชี้ให้เห็นว่า มาตรฐานการควบคุมมลพิษ ณ แหล่งกำเนิดและมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นสองมาตรฐานที่รัฐบาลไม่สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขได้เลย เนื่องจากสาเหตุ 3 ประการ คือ 1) มีการรายงานเฉพาะความเข้มข้นของสารอันตรายไม่กี่ชนิด 2) ขาดมาตรฐานในการควบคุมสารอันตรายอีกหลายประเภท และ 3) ไม่สามารถทราบชนิดและปริมาณของสาร

อันตรายที่โรงงานปล่อยสู่สิ่งแวดล้อม ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายทางหรือปลายเหตุ (End of Pipe Approach)

กล่าวโดยสรุป ปัญหาการแก้ไขมลพิษและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการที่ล้มเหลวของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภาครัฐเองก็ขาดมาตรการที่ชัดเจนในการแก้ไขปัญหา อีกทั้งในยุคของรัฐบาลอำนาจนิยมยังมีการใช้อำนาจพิเศษตามมาตรา 44 ดังเช่น ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเอื้อให้กับกลุ่มทุน ขณะที่ทั้งปัญหาเดิม ๆ ที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขไว้ให้ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ดังกรณีตัวอย่างของมาบตาพุด ผู้วิจัยจะลำดับเหตุการณ์สิ่งแวดล้อมที่สำคัญตั้งแต่มาบตาพุดจนถึง อีอีซี (บุษบา ศิวะสมบุรณ์ และนันท์ชนก วงษ์สมุทร, 2560) เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจน ดังนี้

1. 2532 ก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
 2. 2534 เกิดปัญหาเรื่องกลิ่นรบกวนจากโรงกลั่นและโรงงานปิโตรเคมี สืบเนื่องจากพื้นที่ตั้งของโรงงานอยู่ใกล้กับชุมชน ขาดพื้นที่กันชนระหว่างโรงงานกับชุมชน
 3. 2548 เกิดภาวะขาดแคลนน้ำในพื้นที่มาบตาพุด ส่งผลให้เกิดความระแวงในการแย่งน้ำใช้ระหว่างชุมชนกับภาคอุตสาหกรรม
 4. 2550 จากผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ทำให้องค์กรเอกชนดำเนินการเคลื่อนไหวรณรงค์ให้พื้นที่มาบตาพุดเป็นเขตควบคุมมลพิษ
 5. 2552 ศาลปกครองมีคำสั่งให้ระงับชั่วคราวการดำเนินงาน 76 โครงการ ในเขตอุตสาหกรรมมาบตาพุดตามคำร้องของนักเคลื่อนไหวเพื่อสิ่งแวดล้อม
 6. 2560 เดือนมีนาคม ประกาศใช้ผังเมืองฉบับใหม่ของจังหวัดระยองและชลบุรี
 7. 2560 คสช. ใช้อำนาจพิเศษออกคำสั่งตามมาตรา 44 (47/2560) เรื่อง ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ล้มผังเมืองที่เพิ่งประกาศ
- การใช้อำนาจพิเศษของหัวหน้า คสช. ตามมาตรา 44 ดังกล่าว ยกเลิกกฎหมายผังเมืองสามจังหวัดภาคตะวันออก นักเคลื่อนไหวเพื่อชุมชนชาวบ้านมาบตาพุดมองว่า เป็นการซ้ำเติมชาวบ้านรอบเขตอุตสาหกรรมที่เคยเผชิญภาวะมลพิษ และจะสร้างปมความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับอุตสาหกรรมรอบใหม่ ซึ่ง เฉลิมพร กล่อมแก้ว แกนนำเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกที่ได้ต่อสู้เรื่องการควบคุมภาวะมลพิษจากอุตสาหกรรมมาตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี ได้กล่าวกับสำนักข่าวบีบีซีไทยว่า "พอรู้เรื่อง ม. 44 ผมช็อคเลย มันเหมือนการลักหลับชาวบ้านแล้วชาวบ้านจะเหลืออะไรไปสู้กับเขา ความหวังของเราก็คือผังเมืองที่เพิ่งประกาศใช้ไปเมื่อต้นปี (2560) เพื่อลดผลกระทบมลพิษอุตสาหกรรม"

ขณะที่ สมนึก จงมีวสิน ได้ให้ความเห็นกับ บีบีซี นิวส์ โดยตั้งข้อสังเกตว่า คำสั่งดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ไม่เหมาะสม นั่นคือในช่วงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ เพียงเพื่อต้องการผลักดันให้โครงการในพื้นที่อีอีซี ผ่านโดยเร็วโดยไม่ได้คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนและไม่ได้คำนึงถึงกฎหมายที่มีบังคับใช้อยู่

"ทำไม คสช. ไม่ออกมาบอกว่าให้ใช้ผังเมืองเดิมไปก่อน เขาสั่งยกเลิกไปเพื่อให้กิจการต่าง ๆ สามารถมายื่นขอในช่วงที่ยกเลิกไปได้...คุณหักหลักการของการมีส่วนร่วมประชาชนทิ้งไปเลย...มันมีโอกาสนสูงที่ คณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณารายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (คชก.) จะพิจารณา

อนุมัติโครงการต่าง ๆ เพราะไม่มีผังเมืองรวมควบคุมแล้ว” (บุษบา ศิวะสมบุญณ์ และนันท์ชนก วงษ์สมุทร, 2560)

กระนั้นก็ตาม ผังเมืองใหม่อีอีซี ยังมีข้อยกเว้นให้ตั้งโรงงานบางประเภทในชุมชนได้ จึงเกิดโรงงานขยะรีไซเคิลของนักลงทุนจีนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากประเทศจีนได้ยกเลิกนโยบายการนำเข้าขยะรีไซเคิล แต่ประเทศไทยกลับมีการนำเข้าขยะพลาสติกมากขึ้นเพื่อป้อนโรงงานรีไซเคิล ซึ่งได้สร้างความกังวลให้ชุมชนเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ดังเช่น ชาวบ้านตำบลธาตุทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ได้คัดค้านการตั้งโรงงานกำจัดขยะของ บริษัท เคน ยูไนเต็ด ในเขตชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่สีเขียวสำหรับเกษตรกรรม และโรงงานอาจปล่อยน้ำเสียลงสู่แหล่งน้ำ (อารตี อยุทธคร, 2564 : 117)

จากกรณีตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของการพัฒนาที่เกิดขึ้นซึ่งมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงและการสูญเสียระบบนิเวศอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อความยั่งยืนในระยะยาว ดังนั้น เพื่อให้เกิดความยั่งยืน ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ จะเป็นทางเลือกในการพัฒนาภาคตะวันออก และเป็นทางเลือกของการพัฒนาที่จะปกป้องดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศให้เกิดความสมดุล ซึ่งจะต้องมีการปรับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยตระหนักถึงสิทธิทางธรรมชาติที่ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์รวมถึงไม่มีชีวิตด้วยเช่นกัน ซึ่งความยุติธรรมเชิงนิเวศมิใช่ความยุติธรรมที่มีต่อมนุษย์เท่านั้น แต่จะต้องให้ความยุติธรรมกับธรรมชาติด้วย โดยจะต้องส่งเสริมความเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศร่วมกันทั้งคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์การพัฒนาจะบรรลุเป้าหมายได้จะต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่น ภาคประชาชน ตลอดจนการสนับสนุนจากภาครัฐ ฯลฯ เพื่อร่วมกันสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศต่อไป

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดของปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 163-165) เป็นแนวคิดที่มีความสอดคล้องกับการพัฒนาภาคตะวันออก เนื่องจากเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการพัฒนาในระดับชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ โดยปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์เสนอแนะว่าความยั่งยืนทางนิเวศในภาคปฏิบัติ จะประสบความสำเร็จได้ดีที่สุดก็ต่อเมื่อมีการดำเนินการโดยชุมชนท้องถิ่นเอง ให้ความสำคัญกับบทบาทของประชาชนและการเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้าเพื่อเรียกร้องสิทธิทางสิ่งแวดล้อมและสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองมากขึ้น ด้วยการยึดหลักการความยุติธรรมทางนิเวศเป็นพลังผลักดันการต่อสู้ระดับพื้นบ้าน หลักการนี้จะมีส่วนช่วยให้การกำหนดนโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ให้ความหมายใหม่แก่ประชาธิปไตยด้วย นอกจากนี้ ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ยังได้ชี้ให้เห็นว่า หลักการความยุติธรรมทางนิเวศจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิด 3 ประการ คือ

1. ปัญหาทางสิ่งแวดล้อม จะต้องไม่นำไปเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจนอย่างเดียว ปัญหาช่องว่างทางชนชั้นก็เป็นประเด็นที่สำคัญ จะมีความยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสังคมได้มีการลดความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นลงไป

2. ปฏิบัติการทางการเมือง เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม จะถูกเคลื่อนย้ายจากปริมณฑลของรัฐ ไปสู่ชุมชนท้องถิ่น พื้นบ้านย่อมที่จะรู้จักปัญหาพื้นฐานของตนเองได้ดีที่สุดและอยู่ในฐานะที่จะสามารถจัดการตนเองได้

3. ประชาธิปไตย ไม่ใช่เรื่องของ การครอบงำจากกลุ่มธุรกิจการเมือง หากแต่เป็นขบวนการของท้องถิ่นที่ต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพ ตลอดจนความอยู่รอดของชุมชนและธรรมชาติ

ในท่วงทำนองเดียวกัน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เห็นว่า แนวคิดของคานธีจะมีความหมายสำหรับการเคลื่อนไหวตามหลักการของความยุติธรรมทางนิเวศ เนื่องด้วยแผนการทางนิเวศวิทยาการเมืองของคานธี มีประเด็นชัดเจนในการต่อต้านการทำลายล้างระบบธุรกิจและอุตสาหกรรมนิยม ตลอดจนการต่อต้านอำนาจส่วนกลาง ในเวลาเดียวกันก็ปลุกเร้าให้ประชาชนหวนกลับคืนสู่พื้นบ้าน และร่วมสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งหัวใจหลักของความคิดทางเศรษฐกิจของคานธี แนวคิดเรื่องชุมชนและสังคมพึ่งตนเอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541 : 196-200)

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผลของการพัฒนาให้ทันสมัยนับตั้งแต่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออก ได้ก่อให้เกิดการสูญเสียระบบนิเวศมาอย่างต่อเนื่องยาวนานจวบจนถึงปัจจุบัน การสูญเสียระบบนิเวศดังกล่าว ได้สร้างผลกระทบให้กับชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ที่พัฒนามาจนถึงปัจจุบันเช่นกันดังได้กล่าวแล้ว สะท้อนถึงความล้มเหลวในการแก้ปัญหาของผู้เกี่ยวข้อง เนื่องจากเป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น ดังนั้น ทางออกในการแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ผู้วิจัยเห็นว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมทางนิเวศจะเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาภาคตะวันออก ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาครัฐและกลุ่มทุนผู้สร้างผลกระทบจะต้องมีความจริงใจและใส่ใจในการแก้ปัญหาระบบนิเวศอย่างจริงจัง รวมถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นเองจะต้องสร้างกลุ่มเพื่อเป็นพลังกดดันในการเรียกร้องสิทธิทางสิ่งแวดล้อม และร่วมกันสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

7.4 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา

ในการเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก เพื่อเป็นทางเลือกสำหรับการสร้างความยั่งยืน โดยจะได้ชี้ให้เห็นถึงกรอบแนวคิดของความเสมอภาคทางโอกาสและความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา เนื่องจากปัญหาในการกระจายผลการพัฒนาที่เกิดจากแนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัย นับตั้งแต่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จนกระทั่งถึงโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผลพวงของการพัฒนาก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ดังนั้น เพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรและแบ่งปันอย่างยุติธรรม ผู้วิจัยจะได้เสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนาในภาคตะวันออก เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของความยุติธรรมและความเป็นธรรมทางสังคม มีหลายมุมมองเกี่ยวกับความยุติธรรมและการแบ่งปันที่เท่าเทียม แต่มุมมองที่ผู้วิจัยเห็นว่าสอดคล้องกับการพัฒนาภาคตะวันออกคือมุมมองของนักคิดและนักปรัชญาการเมืองชาวอเมริกัน จอห์น รอลส์ (John Rawls, 1921-2002) ที่ได้เสนอแนวคิดหลักการแห่งความยุติธรรม (Justice as Fairness) โดยจอห์น รอลส์ เสนอว่า เมื่อไม่สามารถสร้างความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจและสังคมได้ การยอมรับความเหลื่อมล้ำทาง

เศรษฐกิจและสังคมจะต้องเป็นประโยชน์ต่อคนด้อยโอกาสที่สุดในสังคมหรือคนด้อยโอกาสจะต้องได้รับการชดเชย (The Difference Principle) (แซนเดล, ไมเคิล เจ, 2564 : 189-191 ; สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2559) เช่น การโอนรายได้หรือความมั่งคั่งจากไปยังผู้ด้อยโอกาสทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ฐานคิดของความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ก็คือการที่ทุกคนในสังคมจะมีระดับของรายได้ และความเป็นอยู่ที่เท่าเทียมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายคือเรื่องของความยุติธรรมหรือการแบ่งปัน ที่ยุติธรรมเป็นสำคัญ (สุวิชา เป้าอารีย์, 2559 : 12)

อย่างไรก็ดี เมื่อมองย้อนกลับไปยังโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออก (ESB) จะพบว่ามีปัญหาความไม่เท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ประการหนึ่งก็คือปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ ซึ่งชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2550) ได้ชี้ให้เห็นว่า จากการประเมินผลทางเศรษฐกิจที่ใช้การเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัด ซึ่งการขยายตัวที่สูงขึ้นของตัวเลขทางเศรษฐกิจยังประโยชน์ให้กับกลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำหรือกลุ่มทุนเพียงไม่กี่กลุ่ม นอกจากนี้รายได้เฉลี่ยต่อหัว (ปี 2540) ในจังหวัดระยองติดอันดับสูงสุดของประเทศ อย่างไรก็ตาม การนำรายได้มาเป็นตัวชี้วัดการเติบโต ถือว่าเป็นการวัดในเชิงปริมาณ เป็นการประเมินในเชิงเศรษฐกิจเชิงธุรกิจเท่านั้น ไม่ได้สะท้อนถึงเศรษฐกิจภาคประชาชน ไม่ได้มีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม และประชาชนยังมีรายได้ที่แท้จริงอยู่ในระดับต่ำ

ปัญหาความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ส่วนหนึ่งมาจากการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังกรณีของการจัดทำผังเมือง จะพบว่า ผู้มีส่วนได้เสียไม่สามารถยื่นคำร้องเพื่อขอแก้ไขหรือยกเลิกข้อกำหนดก่อนประกาศใช้กฎหมาย และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่จากภาคเกษตรกรรมไปเป็นเขตพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกษตรกรไร้ที่ทำกิน ดังเช่น บ้านนาเขาวัง ตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นพื้นที่ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์น้ำมาก่อนได้ กลายเป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมบลูเทค การกลายเป็นเขตอุตสาหกรรมส่งผลให้ราคาที่ดินสูงขึ้น เจ้าของที่ดินจึงขายที่ให้นายทุน ผลก็คือเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เป็นผู้เช่าไร้ที่ทำกิน จะเห็นได้ว่านโยบายรัฐเกี่ยวกับที่ดินไม่ได้คำนึงถึงการกระจายทรัพยากร (ที่ดิน) ให้กับคนไร้ที่ดิน มีหน้าซ้ำยังกีดกันคนยากไร้ออกจากการเข้าถึงทรัพยากร ในทางกลับกัน สิทธิในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรที่ดินกลับไปกระจุกตัวอยู่ในมือของผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ (อารตี อยุทธศร, 2564 : 116)

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ยังคงเป็นภาพสะท้อนของยุทธศาสตร์การเติบโตแบบไม่สมดุล (Unbalanced Growth) ภายใต้ความเชื่อบนฐานคิดที่ว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาอุตสาหกรรมจะถูกระบายสู่ภาคส่วนอื่น ๆ ในสังคมโดยอัตโนมัติ (Trickle-Down Effect) ดังกรณีศึกษาการจัดระบบที่ดิน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564) ภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าได้ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ผลประโยชน์ตกอยู่กับชนชั้นนำที่เป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม ในขณะที่ชาวบ้านต้องเป็นผู้รับผลกระทบในเชิงลบ กล่าวคือ ก่อให้เกิดการพรากสิทธิ์และการกีดกันที่ดินหลากหลายรูปแบบ ขณะเดียวกัน จะพบว่า จุดเริ่มต้นของการพัฒนาผังเมืองอีอีซี ได้กลายเป็นเงื่อนไขของกระบวนการสร้างความเป็นชายขอบ (Marginalization) เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่เกษตรกรรมสู่พื้นที่อุตสาหกรรม (สรายุทธ์ สนรักษา, สัมภาษณ์ 26 กรกฎาคม 2563 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 167)

ซึ่งผลของกระบวนการพัฒนาดังกล่าว ส่งผลให้ผู้ผลิตรายย่อยถูกพรากสิทธิในที่ดิน เกษตรกรเช่าที่ดิน ประสบภาวะล้มละลายในอาชีพเกษตรกรรม (เจ้าของกรรมสิทธิ์ขายที่ดินให้กับกลุ่มอุตสาหกรรม) กระบวนการพัฒนาดังกล่าวนี้อาจเป็นเสมือนเงื่อนไขที่นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำและการกระจุกตัวของ ความมั่งคั่ง ดังนั้น เพื่อให้กระบวนการพัฒนาเกิดความยุติธรรม ระบบชดเชยที่ดินทำกินของ ประชาชน จะต้องยึดหลักการที่ว่า ผู้ได้รับผลกระทบจะต้องมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิมหรือไม่ น้อย กว่าเดิม โดยราคาค่าชดเชยต้องเป็นราคาของที่ดินแปลงใหม่ต่อไร่ที่ผู้ได้รับผลกระทบสามารถหาซื้อได้ ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อการตั้งถิ่นฐานใหม่หรือการมีที่ดินทำกินใหม่ได้ ทั้งนี้ กระบวนการชดเชย อาจดำเนินการได้ 2 กรณี คือ กรณีสูญเสียที่ดินทั้งหมด ต้องคิดและจ่ายค่าทดแทนที่ยุติธรรม โดยประเมินมูลค่าตลาดของทรัพย์สินทั้งหมด และในกรณีสูญเสียเพียงบางส่วน ต้องประเมินค่า ทดแทนความเสียหาย นอกจากนี้ อาจต้องคำนึงถึงค่าขนย้าย การสูญเสียผลกำไรทางธุรกิจ ความไม่สะดวกสบาย ปัญหาการเดินทาง ตลอดจนประเมินค่าทดแทนที่เป็นคุณค่าทางจิตใจ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564 : 167-168)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ผู้วิจัยเห็นว่า จะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของข้อเสนอแนะที่เป็นอุดมการณ์ใหม่เพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก เนื่องจาก การพัฒนาที่ผ่านมา จะพบว่า เป็นการพัฒนาที่ทั้งประชาชนกลุ่มหนึ่งไว้ข้างหลัง ดังเช่นกรณีตัวอย่าง ปัญหาที่เกิดขึ้นในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2550) กรณีของโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกก็เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐ และระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มทุน ที่เข้ามาพัฒนาพื้นที่เพื่อกิจการอุตสาหกรรมที่ตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์ 2564) เป็นต้น ดังนั้น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในภาคตะวันออก แนวคิดที่ผู้วิจัยจะนำเสนอ นั้น จะมุ่งเน้นที่จุดหมายของ การสร้างความเท่าเทียมและความเป็นธรรมทางสังคม โดยไม่มีกลุ่มประชาชนใด ๆ ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง การพัฒนาต้องกระจายผลประโยชน์ (ผลลัพธ์) อย่างยุติธรรม โดยเฉพาะชาวบ้านผู้เสียประโยชน์จาก ผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึง ทั้งในเรื่องของการเยียวยาผลกระทบ การสร้างงาน สร้างอาชีพให้กับ ผู้เสียโอกาส ทางเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้ความร่วมมืออย่างบูรณาการทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ตลอดจนภาควิชาการที่จะให้ข้อเสนอแนะ ส่งเสริม สนับสนุนในเชิงวิชาการ

7.5 ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน

ปัญหาการพัฒนาตามอุดมการณ์กระแสหลัก เป็นการพัฒนาให้ประโยชน์กับพันธมิตรชนชั้นนำ กลุ่มน้อยในสังคม ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้รับผลกระทบจากการพัฒนา นับตั้งแต่โครงการ พัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกกระทั่งโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ภาคตะวันออก จะพบว่าผู้รับผลกระทบจากการพัฒนายังคงถูกทิ้งไว้ข้างหลังและยังถูกเบียดขับไปสู่ การเป็นคนขายขอบของสังคมอีกด้วย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, 2564) ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาการเสริมพลังชุมชนจะเป็นทางเลือกหนึ่ง ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน สามารถปรับตัวและขับเคลื่อนตนเองให้ดีขึ้นได้ด้วยกระบวนการ

เสริมพลัง ในที่นี้ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงยุทธศาสตร์การเสริมพลังชุมชนกับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังได้รับความสนใจจากนักคิดในช่วงทศวรรษ 1970 ซึ่งกำลังอยู่ในยุคของทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย (Modernization) ได้มีนักพัฒนา/นักปฏิบัติจากหลายแวดวงเริ่มมองเห็นข้อจำกัดของการพัฒนาให้ทันสมัยซึ่งดำเนินมาได้ราว 2 ทศวรรษ บรรดานักคิดได้พยายามหาทางเลือกอื่น ๆ ซึ่งทางเลือกหนึ่งก็คือเรื่องของการเสริมพลังโดยมีนักคิดที่ก่อร่างสร้างทฤษฎีการเสริมพลังขึ้นมา เช่น ซอล อลินสกี (Saul D. Alinsky, 1971) เปาโล แฟร์ (Paulo Freire, 1970) และแจ๊ค รอทแมน (Jack Rothman, 1971) ทฤษฎีการเสริมพลังของนักคิดกลุ่มนี้ ได้ระดับมาตั้งแต่การพัฒนาในระดับปัจเจกบุคคล สร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่ม กระตุ้นให้เกิดสำนึกในความเป็นชุมชน ตลอดจนการดำเนินการด้านการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงสถาบันหรือโครงสร้างทางสังคม ซึ่งนักวิชาการด้านการเสริมพลังรุ่นต่อมา เช่น จูเลียน แรปปาพอร์ต (Julian Rappaport) นีนา วอลเลอร์สไตน์ (Nina B. Wallerstein) ก็ได้เดินตามแนวทางนี้เช่นกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2565 : 8-9)

แนวคิดการเสริมพลังชุมชนที่สอดคล้องกับการพัฒนาของประชาชนในภาคตะวันออก ผู้วิจัยเห็นว่า ควรใช้แนวคิดของ เกลน แลฟเวอแรค (Glenn Laverack) และแนวคิดของ ซอล อลินสกี (Saul D. Alinsky 1909-1972) เนื่องจากในการพัฒนาภาคตะวันออกนั้น ยังขาดการจัดตั้งองค์กรหรือการรวมกลุ่มเพื่อเสริมพลังชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ดังนั้น ข้อเสนอแนะในการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก จะเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและเพื่อเป็นพลังกลุ่มกดดันในการต่อต้านอำนาจที่ไม่เป็นธรรมทั้งที่เป็นกลุ่มอำนาจรัฐและอำนาจทุน

เกลน แลฟเวอแรค เป็นนักคิดชั้นนำทางด้านการเสริมพลังชุมชนในยุคปัจจุบัน ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชนถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญต่อการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Concepts) (แลฟเวอแรค, 2559 : 22-27 ; Laverack, 2007) โดยแนวคิดที่ใช้ชุมชนเป็นฐานนี้มีเจตนาที่จะเพิ่มคุณค่า (Assets) และคุณลักษณะ (Attributes) ให้กับชุมชน ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1) ชุมชน ซึ่งมีลักษณะของมิติด้านพื้นที่และมิติที่ไม่ใช่พื้นที่ (ความสนใจอันเป็นเหตุให้ผู้คนมาเกี่ยวข้องกัน) มิติของพลวัตปฏิสัมพันธ์เชิงสังคมที่ยืดเหนียว ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มิติของความต้องการและการมีปัญหาที่ตรงกัน 2) ความสามารถของสมาชิกในการรวมตัวกันเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและทางองค์กร

สำหรับกระบวนการเสริมพลังชุมชนตามแนวคิดของ แลฟเวอแรค นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีความสอดคล้องสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการสร้างกระบวนการพัฒนาในภาคตะวันออกได้เป็นอย่างดี เนื่องจากแลฟเวอแรค เป็นนักวิชาการที่มีประสบการณ์เคลื่อนไหวในภาคสนามอย่างสูง แนวคิดของเขาจึงสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการเชื่อมโยงทฤษฎีเข้ากับการเคลื่อนไหวบนโลกแห่งความเป็นจริงเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2564 : 1-2) โดยแลฟเวอแรค ได้นำแนวคิดเรื่องอำนาจกับการเสริมพลังมาเชื่อมโยงกับกระบวนการเสริมพลังชุมชน จนกระทั่งเกิดอำนาจร่วม (Power-With) ในการเสริมสร้างพลังที่เข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งกระบวนการเสริมพลังชุมชนของแลฟเวอแรค นั้น ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2564 : 7-10) ดังนี้

1. การกระทำส่วนบุคคล (Personal Action) ผู้กระทำการใช้อำนาจในลักษณะส่วนตัวหรือตามลำพัง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมักจะขาดพลังและไม่สามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้นจึงจำเป็นจะต้องขับเคลื่อนไปสู่ในขั้นถัดมา

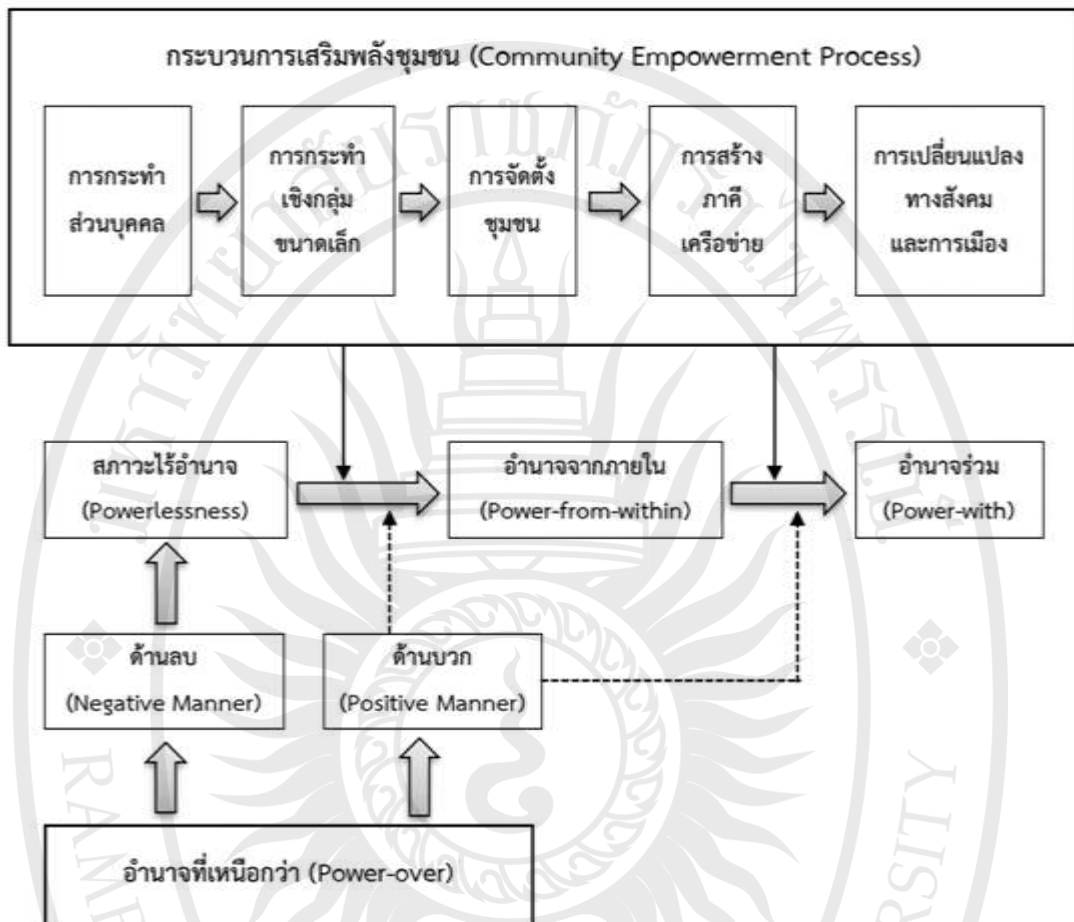
2. การรวมกลุ่มขนาดเล็กสำหรับการขับเคลื่อนไปด้วยกัน (Small Mutual Groups) โดยกลุ่มจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกันอย่างสม่ำเสมอ วิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน โดยภายในกลุ่มจะต้องให้การเคารพความคิดเห็นของกันและกัน และขับเคลื่อนกิจกรรมไปด้วยกัน

3. การจัดตั้งองค์กรชุมชน (Community Organizations) ด้วยการขยายกลุ่มให้มีขนาดใหญ่มากขึ้นและมีการจัดโครงสร้างที่ชัดเจน มีภาวะผู้นำที่ชัดเจน มีคณะกรรมการฯ รวมถึงต้องมีการประสานงานเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมสู่การบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

4. การขยายความร่วมมือไปสู่ภาคีเครือข่าย (Partnerships) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสริมสร้างความร่วมมือกับชุมชนอื่น ๆ ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ภาคธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และภาคประชาสังคมอื่น ๆ การขยายภาคีเครือข่ายถือได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากจะได้เสริมพลังของชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

5. ปฏิบัติการทางสังคมและการเมือง (Social and Political Action) เป็นความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเพื่อการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (ทั้งในระดับนโยบาย ระเบียบ/กฎหมาย และการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน) และบรรลุผลตามความปรารถนาของชุมชน

เพื่อให้เห็นภาพแนวคิดที่ว่าด้วยอำนาจกับการเสริมพลังชุมชนที่ชัดเจนขึ้น สามารถอธิบายด้วยภาพที่ 7.1 โดยแผนภาพจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจที่เหนือกว่า (Power-Over) อำนาจจากภายใน (Power-From-In) กระทั่งนำไปสู่การใช้อำนาจร่วม (Power-With) กับกระบวนการเสริมพลังชุมชน

ภาพที่ 7.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง อำนาจที่เหนือกว่า อำนาจจากภายใน และอำนาจร่วมกับกระบวนการเสริมพลังชุมชน
ที่มา : (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2564 : 10)

จากภาพที่ 7.1 แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง อำนาจที่เหนือกว่า อำนาจจากภายใน และอำนาจร่วมกับกระบวนการเสริมพลังชุมชน 5 ขั้นตอนดังที่กล่าวแล้ว อธิบายตามแผนภาพได้ว่า ตามแนวคิดของ แลฟเวอแรค เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านในชุมชน ซึ่งนักพัฒนามีอำนาจที่เหนือกว่า ถ้าหากใช้อำนาจที่เหนือกว่าด้านลบจะส่งผลให้เกิดสภาวะไร้อำนาจในทางกลับกัน ถ้าหากนักพัฒนาหันมาเน้นการเสริมพลังชุมชน จะเกิดสภาวะเปลี่ยนจากสภาวะไร้อำนาจของชาวบ้าน ซึ่งจะเกิดอำนาจภายในและนักพัฒนาใช้อำนาจที่เหนือกว่าในด้านบวก ควบคู่กับการเสริมพลังที่เริ่มต้นจากการกระทำส่วนบุคคลซึ่งโดยปกติแล้วจะมีพลังต่ำ ไปสู่การรวมกลุ่มขนาดเล็กและขยายไปสู่การจัดตั้งองค์กรชุมชน ซึ่งจะทำให้กลุ่มหรือชุมชนมีพลังมากขึ้น จนกระทั่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองได้ ทั้งนี้ การเสริมอำนาจภายในให้กับชาวบ้าน ควบคู่กับการใช้อำนาจที่เหนือกว่าในด้านบวก จะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีคุณภาพระหว่างนักพัฒนา กับชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การใช้อำนาจร่วมในที่สุด

นักคิดคนต่อมาที่ผู้วิจัยเห็นว่า จะสามารถประยุกต์แนวคิดและหลักการของการจัดตั้งองค์กรชุมชนที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการเสริมพลังภาคตะวันออก นั้นคือ ซอล อลินสกี (Sual D. Alinsky 1909-1972) อลินสกี เป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมในยุค 1940-1980 จัดตัวเองเป็นพวกแรดคัล (Radicals) เป็นนักยุทธวิธีที่เฉียดอัจฉริยะ แต่ในแวดวงของงานชุมชนถือว่า อลินสกี คือบิดาแห่งการจัดตั้งชุมชน เนื่องจากตลอดระยะเวลา 40 ปีของเขาได้พยายามหาทางเพิ่มพลังอำนาจให้กับผู้ยากไร้ (ประชา หุตานูวัตร, 2565 : 15-19) อลินสกี ได้ชี้ให้เห็นว่า คนยากไร้นั้นจะได้ประโยชน์ที่พึงได้ก็ต่อเมื่อพวกเขาเป็นเจ้าของอำนาจอยู่ในมือเท่านั้น คนยากไร้ต้องรวมตัวกันเป็นจำนวนมากเพื่อสร้างอำนาจ ชนชั้นล่างต้องมีอำนาจเท่านั้นจึงจะสร้างสังคมตามหลักประชาธิปไตยได้ อลินสกี ให้ความสำคัญทั้งวิธีการและเป้าหมาย โดยเชื่อว่าคนธรรมดาสามารถดูแลและจัดการชุมชนของตนเองได้ เพียงแต่เราต้องช่วยสร้างโอกาสให้เขาเท่านั้น (ประชา หุตานูวัตร, 2565 : 38-39)

สำหรับการเสริมสร้างพลังชุมชนตามแนวทางของอลินสกีนั้น ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นจากสมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2566 : 153-190) เพื่อเป็นแนวทางและเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาภาคตะวันออก เริ่มตั้งแต่แนวคิดว่าด้วยอำนาจกับการจัดตั้งชุมชน โดยอลินสกี ได้ชี้ให้เห็นว่าในการทำงานกับชุมชนนั้น จะพบว่า อำนาจการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่ตื่นรู้ (Power of Active Citizen Participation) ก่อให้เกิดการรวมตัวที่เข้มแข็งเพื่อที่จะขับเคลื่อนไปสู่วัตถุประสงค์ร่วมกัน อำนาจเป็นพลังภายในของสรรพสิ่งที่จะส่งผลให้สิ่งนั้นมีความสามารถที่จะกระทำการ อาจจะเป็นอำนาจของคน ๆ เดียวหรือหลายคนหรืออำนาจของธรรมชาติก็ได้ อำนาจเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตบุคคล ชุมชน และสรรพสิ่ง เพราะเป็นพลังผลักดันให้เกิดการกระทำต่าง ๆ อำนาจมีความหมายในเชิงกลาง ๆ แต่มีการใช้ไปในทางบวกหรือลบ อลินสกี เสนอแนะว่าควรใช้อำนาจไปในทางบวกเพื่อขับเคลื่อนให้เกิดผลทางบวกต่อชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งการจัดตั้งชุมชนโดยผ่านการนำสมาชิกที่แตกต่างหลากหลายมารวมกันเพื่อขับเคลื่อนให้บรรลุผลประโยชน์ร่วมของทุกฝ่าย ดังนั้นการจัดตั้งจึงเป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลัง (Community Empowerment) เพื่อใช้พลังหรืออำนาจของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง เพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ร่วมของสมาชิกในชุมชน (Alinsky, 1989 : 48)

พื้นฐานของยุทธวิธีการจัดตั้งชุมชนตามแนวคิดของอลินสกี ชี้ว่าบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ผู้คนในแต่ละกลุ่มภายในชุมชนต่างก็มีการพึ่งพิงกันในเชิงหน้าที่ ซึ่งก็ได้ยึดโยงกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนด้วยผลประโยชน์หลาย ๆ อย่างร่วมกัน และผลประโยชน์ร่วมดังกล่าวนี้ จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการจัดตั้งชุมชนที่สมาชิกมีความแตกต่างหลากหลาย แต่สามารถเข้ามาร่วมมือกันเพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันได้ ทั้งนี้ในมุมมองของอลินสกี ชนชั้นกลางหัวก้าวหน้าจะเป็นพลังและกุญแจสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมและเพื่อฟื้นฟูคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีศักยภาพความรู้ความสามารถ จะทำหน้าที่เคลื่อนไหวและจัดตั้งชาวบ้านในชุมชน ขณะเดียวกัน เป้าหมาย 2 ประการของการทำงานจัดตั้งทางความคิดเพื่อการเคลื่อนไหวของชุมชน คือ เพื่อการเสริมพลังชุมชน ให้สมาชิกสามารถร่วมกันตัดสินใจกำหนดความเป็นไปต่าง ๆ ของชุมชนได้ด้วยตนเอง และเพื่อให้เกิดการศึกษา โดยมองว่าการทำงานจัดตั้งและเคลื่อนไหวก็คือแนวทางในการให้การศึกษาแก่สมาชิก (Community Organization as a Mode of Education) อลินสกี เน้นย้ำว่าการศึกษาที่สำคัญ คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ ซึ่งด้านหนึ่งนักจัดตั้ง

เป็นผู้ใช้ยุทธวิธีในการกำกับควบคุม (Manipulative Tactic) เพื่อดึงชาวบ้านให้รวมตัวกัน ในอีกด้านหนึ่งที่มีความสำคัญที่ต้องคำนึงถึงก็คือจะต้องไม่ตัดสินใจแทนชาวบ้าน โดยปล่อยให้ชาวบ้านได้ตัดสินใจด้วยตัวของพวกเขาเอง ปัญหาของชุมชนจะถูกนำมาปรึกษาหารือร่วมกัน อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญคือการเปลี่ยนแปลงชุมชน จำเป็นต้องสร้างชุมชนให้เข้มแข็งด้วยการเสริมพลังชุมชนเพื่อใช้ชุมชนเป็นฐานในการขับเคลื่อนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่อไป

อย่างไรก็ตาม ข้อเน้นย้ำของการจัดตั้งองค์กรชุมชนของอลินสกี นั้นหัวใจหลักคือจะต้องให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจให้กับฝ่ายที่เสียเปรียบในสังคมโดยเฉพาะคนยากคนจน เนื่องจากชนชั้นนายทุนมีเงินเป็นอำนาจและใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม วิธีเดียวที่คนจนจะมีอำนาจได้จะต้องรวมตัวกันเป็นองค์กรจัดตั้งชุมชน เมื่อมีอำนาจแล้วจึงมาเจรจากับฝ่ายที่มีความมั่งคั่งให้เกิดความเป็นธรรม โดยจะต้องสร้างเงื่อนไขให้คนยากไร้ได้สัมผัสอำนาจของตนเองและฝึกการใช้อำนาจเพื่อให้เห็นคุณค่าของตนเอง นอกจากนี้ ออลินสกี ยังเน้นถึงกระบวนการทำงานที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ออลินสกีเชื่อว่านักจัดตั้งชุมชนต้องเชื่อมั่นในประชาชนและเชื่อว่าประชาชนจะสามารถดำเนินการโครงการได้ด้วยตัวเอง นักจัดตั้งชุมชนจะต้องไม่รู้สึกลัวว่าตนเองอยู่เหนือกว่าประชาชน จุดสำคัญคือจะต้องเป็นคนจัดสภาพให้ประชาชนธรรมดาที่เป็นเหยื่อของระบบได้ค้นพบสถานะว่าตนมีคุณค่า มีอำนาจ และมีศักดิ์ศรีในตนเอง (ประชา หุตานุกัฏ, 2565 : 50-54)

กล่าวโดยสรุปแล้ว ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชนเพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนาภาคตะวันออก แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชนที่มีความสอดคล้องกับการพัฒนาภาคตะวันออกประกอบด้วย 2 แนวคิดหลัก คือ แนวคิดของ แลฟเวอแรค เป็นนักคิดที่สำคัญต่อการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน ผู้มีประสบการณ์เคลื่อนไหวในภาคสนามสามารถเชื่อมโยงทฤษฎีกับโลกแห่งความเป็นจริงเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมีแนวคิดที่ว่าด้วยอำนาจกับการเสริมพลังชุมชนที่นำไปสู่ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีดุลยภาพระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน ภายใต้กระบวนการเสริมพลังชุมชน 5 ขั้นตอน ดังได้กล่าวแล้ว

สำหรับแนวคิดของอลินสกี จะมุ่งเน้นการจัดตั้งองค์กรชุมชน ให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจให้กับผู้ที่เสียเปรียบในสังคม โดยมีแนวคิดที่ว่าด้วยอำนาจกับการจัดตั้งชุมชน การใช้อำนาจในทางบวกจะส่งผลให้เกิดการขับเคลื่อน การจัดตั้งองค์กรชุมชนจะเสริมสร้างให้องค์กรมีพลังเพื่อที่จะใช้พลังนั้นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหรือสนองประโยชน์ร่วมของสมาชิกในชุมชน ส่วนเรื่องของยุทธวิธีการจัดตั้งชุมชน ออลินสกีชี้ว่าชนชั้นกลางหัวก้าวหน้าคือพลังและกุญแจสำคัญของการเคลื่อนไหวและจัดตั้งชาวบ้านในชุมชน เพื่อเสริมพลังชุมชน ให้การศึกษาแก่สมาชิก กำกับวิธีควบคุมให้ชาวบ้านรวมตัวกัน แต่ไม่ตัดสินใจแทนชาวบ้าน ถกเถียงปัญหาร่วมกัน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่อไป อย่างไรก็ตาม ในส่วนของภาคตะวันออกนั้นจะพบว่าย่างขาดกลไกการจัดตั้งองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังต่อรองกับอำนาจรัฐและทุน ในการเรียกร้องความเป็นธรรมซึ่งเกิดจากผลกระทบจากการพัฒนา ดังนั้น ชนชั้นกลางหัวก้าวหน้าจะต้องมีบทบาทนำที่มาเสริมพลังชุมชนเพื่อการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างที่ควรจะเป็นภายใต้ระบบทุนนิยม

บทสรุป

ข้อเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับประชาชนในภาคตะวันออก จะเป็นข้อเสนอแนะอุดมการณ์และยุทธศาสตร์ในการพัฒนาในมิติใหม่ ได้แก่ อุดมการณ์ชุมชนนิยมเชิงนิเวศ สังคมและยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนให้เกิดความยั่งยืน

อุดมการณ์ชุมชนนิยมเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออก จะเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน ชุมชนนิยมเป็นปรัชญาความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคมมากกว่าปัจเจกชน ฐานคิดที่สำคัญของชุมชนนิยมเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับชุมชนที่เป็นไปในลักษณะเกื้อกูลกัน มีค่านิยมบางประการร่วมกัน บรรทัดฐาน ประวัติศาสตร์ ตลอดจนอัตลักษณ์ร่วมกัน เป็นสังคมที่คนเห็นประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน อีกทั้งยังให้ประโยชน์ตอบแทนกับชุมชน มีการถกเถียงและการแก้ไขปัญหา/ตัดสินใจร่วมกัน มีมาตรฐานของความยุติธรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมในแต่ละสังคม มีการปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการทางสังคม

อย่างไรก็ตาม เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาสังคมในเชิงปฏิบัติ (Praxis) ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการพัฒนารวมถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประชาชนในภาคตะวันออก จำนวน 4 แนวทาง ดังนี้ 1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้มีการกีดกันภาคประชาชนออกจากกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่ชั้นของกระบวนการออกกฎหมายไปจนถึงกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยจะพบว่าภาคประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกระบวนการต่าง ๆ ภายใต้อำนาจพื้นฐานของการดำเนินโครงการพัฒนา ในทางกลับกันได้มีการกีดกันจากภาครัฐในการเข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นของภาคประชาชน ผลของการไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการรับฟังความคิดเห็น ซึ่งต่อมาได้สร้างผลกระทบด้านลบต่อชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ของการพัฒนา เนื่องจากมีการใช้อำนาจพิเศษของรัฐเผด็จการอำนาจนิยมเพื่อเร่งรัดกระบวนการพัฒนา ดังนั้นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ถือเป็นแนวทางที่มีความสำคัญต่อการพัฒนา เนื่องจากความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมา จะพบว่ามีสาเหตุหลักมาจากการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจากการพัฒนาแบบดั้งเดิมขาดความเข้าใจในองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วม ขณะเดียวกัน การพัฒนาแบบรวมศูนย์และอำนาจพิเศษของ คสช. ที่ละเลยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนเป็นการใช้อำนาจพิเศษของ คสช. ที่ต่อเนื่องจนถึงรัฐบาลปัจจุบัน เปรียบเสมือนการจับมือระหว่างรัฐกับทุนเข้าแย่งยึดที่ดินอย่างเป็นระบบและถูกกฎหมาย

ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ควรกำหนดกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่ชั้นของกระบวนการออกกฎหมายไปจนถึงกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ และเพื่อให้การพัฒนาเกิดความยั่งยืน จำเป็นต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน อาทิ การเสนอยุทธศาสตร์ทางเลือกเพื่อเป็นแหล่งอาหารหลักในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจ

พิเศษภาคตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยการบูรณาการร่วมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มีอยู่เดิม ด้วยการแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างกันซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนออันเป็นทางเลือกที่พอจะปฏิบัติได้ นอกจากนี้ เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำในเชิงรายได้ ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโดยเฉพาะภาคประชาชน จะต้องได้รับการเยียวยาหรือการชดเชยอย่างเป็นธรรม อย่างไรก็ตามความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นสำคัญ

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมเชิงนิเวศ เป็นทัศนะที่มองว่าสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ต่างก็มีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงสิ่งจำเป็นในชีวิตและความสุขอย่างยุติธรรม จุดยืนของความยุติธรรมทางนิเวศมิใช่มีเพียงแต่ความยุติธรรมที่ให้แก่มนุษย์เท่านั้นจะต้องให้ความยุติธรรมแก่ธรรมชาติด้วย หัวใจสำคัญที่เป็นหลักการพื้นฐานของความยุติธรรมทางนิเวศประกอบไปด้วยความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับคนอื่น ๆ ความยั่งยืนทางนิเวศ ความพอเพียง และการมีส่วนร่วม

ความยุติธรรมเชิงนิเวศกับการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงใต้ พบปัญหาตั้งแต่ยุคของอีสเทิร์นซีบอร์ด ที่เป็นผลกระทบต่อระบบนิเวศทางทะเล ปัญหาการจัดการขยะของเสียอันตรายจากโรงงานอุตสาหกรรม จากยุคของอีสเทิร์นซีบอร์ดสู่การพัฒนาในยุค อีอีซี ยังพบปัญหามลพิษอุตสาหกรรมที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข ซึ่งเป็นปัญหาสืบเนื่องเรื้อรัง โดยผลสำรวจภาพรวมปัญหามลพิษอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงปี 2558-2559 ในเขตพื้นที่อุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง พบว่ายังคงมีปัญหาเรื้อรังและรุนแรงมาโดยตลอด ขณะเดียวกัน การแก้ไขปัญหาและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการที่ล้มเหลวของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภาครัฐเองก็ขาดมาตรการที่ชัดเจน อีกทั้งในยุคของรัฐบาลอำนาจนิยมยังมีการใช้อำนาจพิเศษตามมาตรา 44 เพื่อเร่งรัดการพัฒนา ยังคงทั้งปัญหาเดิม ๆ ที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขไว้ให้ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น

ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ จะเป็นทางเลือกในการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงใต้และเป็นทางเลือกของการพัฒนาที่จะปกป้องดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศให้เกิดความสมดุล ซึ่งจะต้องมีการปรับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยตระหนักถึงสิทธิทางธรรมชาติที่ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์รวมถึงไม่มีชีวิตด้วยเช่นกัน ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาครัฐและกลุ่มทุนผู้สร้างผลกระทบจะต้องมีความจริงใจและใส่ใจในการแก้ปัญหาของระบบนิเวศอย่างจริงจัง รวมถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นเองจะต้องสร้างกลุ่มเพื่อเป็นพลังกดดันในการเรียกร้องสิทธิทางสิ่งแวดล้อม และร่วมกันสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา ฐานคิดที่สำคัญของความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา คือการที่ทุกคนในสังคมจะมีระดับของรายได้และความเป็นอยู่ที่เท่าเทียมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายคือเรื่องของความเป็นธรรมทางสังคมหรือการแบ่งปันที่ยุติธรรมเป็นสำคัญ

การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงใต้ จะพบว่ายังคงเป็นภาพสะท้อนของยุทธศาสตร์การเติบโตแบบไม่สมดุล บนฐานคิดความเชื่อที่ว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาอุตสาหกรรมจะถูกกระจายสู่ภาคส่วนอื่น ๆ ในสังคมโดยอัตโนมัติ ดังกรณีศึกษาของการจัดระบบที่ดินในพื้นที่การพัฒนา ได้ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ผลประโยชน์ตกอยู่กับชนชั้นนำ ในขณะที่ชาวบ้าน

ต้องเป็นผู้รับผลกระทบในเชิงลบ กล่าวคือ ก่อให้เกิดการพรางสิทธิ์และการกีดกันที่ดินหลากหลายรูปแบบ เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่เกษตรกรรมสู่พื้นที่อุตสาหกรรม ส่งผลให้ผู้ผลิตรายย่อยถูกพรางสิทธิ์ในที่ดิน เกษตรกรเช่าที่ดินประสบภาวะล้มสลายในอาชีพเกษตรกรรม กระบวนการพัฒนาดังกล่าวนี้ยังเป็นเสมือนเงื่อนโซ่ที่นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำและการกระจุกตัวของความมั่งคั่ง

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้กระบวนการพัฒนาเกิดความยุติธรรม ระบบชดเชยที่ดินทำกินของประชาชนจะต้องยึดหลักการที่ว่า ผู้ได้รับผลกระทบจะต้องมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิมหรือไม่น้อยกว่าเดิม ดังนั้น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในภาคตะวันออก การพัฒนาจะต้องกระจายผลประโยชน์อย่างยุติธรรม โดยเฉพาะชาวบ้านผู้เสียประโยชน์จากผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึง ทั้งในเรื่องของการเยียวยาผลกระทบ การสร้างงาน สร้างอาชีพให้กับผู้เสียโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้ความร่วมมืออย่างบูรณาการทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ตลอดจนภาควิชาการที่จะให้ข้อเสนอแนะ ส่งเสริม สนับสนุนในเชิงวิชาการ

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน การเสริมพลัง เป็นแนวคิดหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการใช้ความสามารถหรือการกระทำที่สร้างสรรค์ของประชาชน สังคมหรือชุมชน เพื่อปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตไปในทิศทางที่พึงปรารถนา พลังที่เกิดขึ้นเป็นพลังที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เป็นการให้อำนาจของปัจเจกชนที่จะทำงานจากการริเริ่มด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของกลุ่ม เป็นแนวคิดการบริหารจัดการที่ให้ทุกคนได้ใช้สติปัญญาความสามารถอย่างเต็มที่ โดยการการจัดโครงสร้างการบริหารองค์กรในลักษณะแนวราบ สร้างแรงจูงใจในการทำงาน และเพิ่มประสิทธิภาพ ในการทำงานเพิ่มขึ้น มีโครงสร้างที่เชื่อมโยงจุดแข็งและสมรรถนะส่วนบุคคล ระบบการช่วยเหลือ ตามธรรมชาติ และพฤติกรรมเชิงรุกเข้ากับนโยบายทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นทั้งการปรับค่านิยมการทำงานในชุมชน และแบบจำลองทางทฤษฎีในการทำความเข้าใจกระบวนการและผลที่ตามมาของการพยายามควบคุม ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในเรื่องของชีวิต การทำงานขององค์กร คุณภาพชีวิตของชุมชน โดยทฤษฎีการเสริมพลังนี้จะชี้ให้เห็นถึงวิธีการวัดโครงสร้างในบริบทต่าง ๆ เพื่อศึกษากระบวนการเสริมพลัง

แนวคิดการเสริมพลังชุมชนของแลฟเวอแรค (Glenn Laverack) เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับการพัฒนาของประชาชนในภาคตะวันออก แลฟเวอแรค ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการเชื่อมโยงทฤษฎีเข้ากับการเคลื่อนไหวบนโลกแห่งความเป็นจริงเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยได้นำแนวคิดเรื่องอำนาจกับการเสริมพลังมาเชื่อมโยงกับกระบวนการเสริมพลังชุมชนจนกระทั่งเกิดอำนาจร่วม (Power-With) ในการเสริมสร้างพลังที่เข้มแข็งให้กับชุมชน ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ การกระทำส่วนบุคคล การรวมกลุ่มขนาดเล็กสำหรับการขับเคลื่อนไปด้วยกัน การจัดตั้งองค์กรชุมชน การขยายความร่วมมือไปสู่ภาคีเครือข่าย ปฏิบัติการทางสังคม และการเมือง

สำหรับแนวคิดการเสริมพลังชุมชนของอลินสกี (Alinsky) ได้ชี้ให้เห็นว่าอำนาจการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่ตื่นรู้จะก่อให้เกิดการรวมตัวที่เข้มแข็งเพื่อที่จะขับเคลื่อนไปสู่วัตถุประสงค์ร่วมกัน การจัดตั้งชุมชนถือเป็นการเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลัง เพื่อใช้พลังหรืออำนาจของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง เพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยมีชนชั้นกลาง

หัวก้าวหน้าจะเป็นพลังและกุญแจสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม และเพื่อฟื้นฟูคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีศักยภาพความรู้ความสามารถ โดยมีเป้าหมาย 2 ประการในการทำงานจัดตั้งทางความคิดเพื่อการเคลื่อนไหวของชุมชน คือ เพื่อการเสริมพลังชุมชนให้สมาชิกสามารถร่วมกันตัดสินใจกำหนดความเป็นไปต่างๆ ของชุมชนได้ด้วยตนเอง และเพื่อให้การศึกษาโดยมองว่าการทำงานจัดตั้งและเคลื่อนไหวก็คือแนวทางในการให้การศึกษาแก่สมาชิก ทั้งนี้ ข้อเสนอที่เป็นหัวใจหลักของการจัดตั้งองค์กรชุมชนคือจะต้องให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจให้กับฝ่ายที่เสียเปรียบในสังคมโดยเฉพาะคนยากคนจน วิธีเดียวที่คนจนคนยากไร้จะมีอำนาจได้จะต้องรวมตัวกันเป็นองค์กรจัดตั้งชุมชน เมื่อมีอำนาจแล้วจึงมาเจรจากับฝ่ายที่มีความมั่งคั่งให้เกิดความเป็นธรรม

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทที่ 8

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การนำเสนอผลการวิจัยในบทที่ 8 นี้ จะแบ่งหัวข้อการเสนอออกเป็น 3 หัวข้อใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

- 8.1 สรุปผลการศึกษา
- 8.2 การอภิปรายผล
- 8.3 ข้อเสนอแนะ

8.1 สรุปผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก วัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ

1. เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
2. เพื่อวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก
3. เพื่อเสนอแนะอุดมการณ์การใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สามารถสรุปได้ว่า อุดมการณ์การพัฒนาของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น เป็นอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ แต่บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับพลังภายในประเทศ ดังนั้นในการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เข้ามาในสังคมไทย โดยอาศัยนโยบายการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย การเปิดเสรีทางการเงิน และการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น จะพบได้ว่าอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ยังมีบทบาทจำกัดในสังคมไทย กล่าวคือ ในกรณีของการออกนอกระบบของมหาวิทยาลัย และการเปิดเสรีทางการเงิน อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทเฉพาะในเรื่องการผ่อนคลายกฎ ระเบียบของรัฐเป็นสำคัญ โดยยังมีข้อจำกัดในการเข้ามามีบทบาทในการแปรรูปให้เป็นเอกชน หรือการเปิดเสรีเพื่อลดการแข่งขันของรัฐ ส่วนในกรณีของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ก็มีบทบาทเฉพาะในขั้นตอนการแปรสภาพเป็นรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัทที่รัฐยังเป็นเจ้าของอยู่ ดังนั้น เมื่อเข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนาระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ผู้วิจัยจึงพบว่า บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่เด่นชัดในที่นี้ก็คือ การพยายามใช้กลไกตลาดในการพัฒนาระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก โดยอาศัยมาตรการที่สำคัญ คือ การผ่อนคลาย กฎ ระเบียบ (Deregulation) เช่น การละเว้นกฎหมายปกติเพื่อให้การดำเนินงานเกิดความคล่องตัว การร่วมทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน โดยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (Public Private Partnership) เป็นต้น

บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในการพัฒนาระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นการปฏิบัติการผ่านทางวาทกรรมที่เป็นข้อเขียน คำพูดหรือสัญลักษณ์ที่ระบุตามลำดับของกระบวนการแปลงจากนโยบายสู่โครงการ คือจากแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเทศไทย 4.0 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ดังนี้

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มีฐานะเป็นวิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้กรอบความมั่นคงแห่งชาติ ตามวาทกรรมที่ว่า “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ดังนั้น ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี จึงเป็นนโยบายแม่บทในการวางกรอบโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก กล่าวคือ ในการวางยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน เป็น 1 ใน 23 แผนแม่บทที่มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพของประเทศเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เศรษฐกิจเติบโตอย่างยั่งยืนและมีเสถียรภาพ พร้อมกับเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ขณะเดียวกันเพื่อให้ประเทศไทยกลับมามีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นและหลุดพ้นกับดักรายได้ปานกลาง “เขตเศรษฐกิจพิเศษ” จึงเป็นกลไกสำคัญที่จะเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน และดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศตลอดจนยกระดับรายได้ของประเทศซึ่งแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นเขตเศรษฐกิจพิเศษประกอบด้วย 1) การพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก 2) การพัฒนาพื้นที่ระเบียบเศรษฐกิจภาคใต้ และ 3) การพัฒนาเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายแดน

ส่วนนโยบาย ประเทศไทย 4.0 นั้น เป็นการกำหนดการยกระดับอุตสาหกรรมใหม่ในฐานะที่เป็นกลไกในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ประเทศไทย 4.0 จึงมีผลต่อการวางกรอบทิศทางพัฒนาอุตสาหกรรมให้กับโครงการระเบียบพิเศษภาคตะวันออก โดยพัฒนาคลัสเตอร์เทคโนโลยีและอุตสาหกรรมแห่งอนาคต ประกอบด้วย กลุ่มอุตสาหกรรม ดังนี้ คือ กลุ่มแรก การต่อยอดอุตสาหกรรมเดิม (The First S-Curve) ซึ่งมีฐานที่แข็งแกร่งอยู่แล้วแต่จำเป็นต้องต่อยอดให้มีการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี วัสดุศาสตร์นวัตกรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก ประกอบด้วย 1) อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่ (Next-Generation Automotive) 2) อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ (Smart Electronics) 3) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว กลุ่มรายได้ดีและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Affluent, Medical and Wellness Tourism) 4) การเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ (Agriculture and Biotechnology) 5) อุตสาหกรรมอาหาร (Food for the Future) และกลุ่มที่ 2 การสร้างอุตสาหกรรมใหม่ (The New S-Curve) เพื่อพัฒนาขีดความสามารถ ให้มีศักยภาพเพื่อรองรับการแข่งขันในอนาคต ประกอบด้วย 1) อุตสาหกรรมหุ่นยนต์เพื่อการอุตสาหกรรม (Robotics) 2) อุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ (Aviation and Logistics) 3) อุตสาหกรรมเชื้อเพลิงชีวภาพและเคมีชีวภาพ (Biofuels and Biochemicals) 4) อุตสาหกรรมดิจิทัล (Digital) 5) อุตสาหกรรมการแพทย์ครบวงจร (Medical Hub) 6) อุตสาหกรรมการป้องกันประเทศ 7) อุตสาหกรรมพัฒนาคนและการศึกษา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ถือได้ว่าเป็นแผนแรกในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี สู่การปฏิบัติ ดังนั้นจึงเป็นการแปลงนโยบายของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มาสู่โครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกอย่างเป็นรูปธรรม ขับเคลื่อนด้วยนโยบายประเทศไทย 4.0 เพื่อบรรลุวิสัยทัศน์ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไว้ในยุทธศาสตร์ที่ 9 ว่าด้วยการพัฒนาภาคเมืองและพื้นที่เศรษฐกิจ โดยพื้นที่เศรษฐกิจนั้น จะพัฒนาพื้นที่พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ให้เป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมหลักของประเทศไทย ขยายตัวอย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับศักยภาพ

ของพื้นที่เพื่อยกระดับศักยภาพในการแข่งขันและการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม โดยมีเป้าหมายคือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (GDP) ตลอดจนพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดนเป็นประตูเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านให้เจริญเติบโตอย่างยั่งยืนและเกิดผลที่เป็นรูปธรรม

ภายใต้กรอบคิดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ จะพบว่า มีการผ่อนคลายหรือลดการควบคุมการกำกับดูแลกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกิดการลงทุน ทั้งในเรื่องของการผ่อนคลายกฎระเบียบ ที่กีดขวางการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ รวมถึงการปรับปรุงกฎหมาย ตลอดจนนโยบายส่งเสริมการลงทุน คือ

1. การตรากฎหมายขึ้นใหม่ โดยอาศัยอำนาจพิเศษ คืออำนาจของคณะรัฐมนตรีประหาร ได้แก่ การใช้มาตรา 44 ในการออกคำสั่ง คสช. ที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่ง คสช. ที่ 28/2560 เรื่อง มาตรการเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คำสั่ง ที่ 47/2560 เรื่อง ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก

2. การละเว้นกฎหมาย ตาม พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 มีดังนี้

พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมฯ พ.ศ. 2535 (มาตรา 8) กฎหมายว่าด้วยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (มาตร 12) กฎหมายว่าด้วยที่ราชพัสดุ (มาตรา 53)

ยกเว้นค่าธรรมเนียมการจดทะเบียนสิทธิและนิติกรรม เกี่ยวกับที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ของสำนักงาน อีอีซี (มาตรา 35) กฎหมายว่าด้วยการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (มาตรา 36) กฎหมายว่าด้วยอาคารชุดและประมวลกฎหมายที่ดิน (มาตรา 49) กฎหมายแพ่งและพาณิชย์และพระราชบัญญัติการเช่าอสังหาริมทรัพย์เพื่อพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม พ.ศ. 2542 (สิทธิในการเช่าที่ดินหรืออสังหาริมทรัพย์ 50 ปี ต่อสัญญาได้ไม่เกิน 49 ปี) (มาตรา 52)

กฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง (มาตรา 54) ให้สิทธิผู้ที่มีความรู้ ความสามารถพิเศษต่อการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม ได้รับการลดหย่อนภาษี สิทธิการเข้าเมืองและการขออนุญาตทำงาน (มาตรา 51) การออกใบอนุญาตให้ทำงาน โดยเลขาธิการเป็นผู้อนุญาต (มาตรา 55) สิทธิรับการละเว้นหรือการลดหย่อนภาษีอากร (มาตรา 56) ข้อยกเว้นการนำเข้าหรือส่งออกในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ ไม่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายว่าด้วยศุลกากร (มาตรา 57) กฎหมายว่าด้วย การควบคุมการแลกเปลี่ยนเงิน และสามารถใช้จ่ายเงินตราต่างประเทศในเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ (มาตรา 58)

นอกจากนี้ ตามมาตรา 37 ยังมีข้อยกเว้นกฎหมายต่าง ๆ ที่ให้อำนาจคณะกรรมการนโยบายสามารถอนุญาต ให้สิทธิหรือสัมปทาน ดังนี้ 1) ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 58 2) กฎหมายว่าด้วยการเดินเรือในน่านน้ำไทย 3) กฎหมายว่าด้วยการชลประทานหลวง 4) กฎหมายว่าด้วยการประกอบกิจการพลังงาน 5) กฎหมายว่าด้วยทางหลวงสัมปทาน 6) กฎหมายว่าด้วยพลังงานนิวเคลียร์เพื่อสันติ และตามมาตรา 43 ที่ให้อำนาจเลขาธิการมีอำนาจอนุมัติ ออกใบอนุญาต ให้ความเห็นชอบหรืออำนาจในการรับจดทะเบียน ตามกฎหมายต่าง ๆ ดังนี้ 1) กฎหมายว่าด้วยการขุดดินและถมดิน 2) กฎหมายว่าด้วยการควบคุมอาคาร 3) กฎหมายว่าด้วยการจดทะเบียนเครื่องจักร 4) กฎหมายว่าด้วยการสาธารณสุข 5) กฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง เฉพาะเพื่อการขออนุญาตให้ต่างด้าว มาตรา 54

(1) หรือ (2) อยู่ต่อในราชอาณาจักร 6) กฎหมายว่าด้วยโรงงาน 7) กฎหมายว่าด้วยทะเบียนพาณิชย์ 8) กฎหมายว่าด้วยการจัดสรรที่ดิน

3. การให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (PPP) เพื่อลดภาระการลงทุนของภาครัฐ ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และเพิ่มประสิทธิภาพการลงทุนและการบริหารจัดการ การถ่ายทอด ความรู้และเทคโนโลยี ตลอดจนขยายขอบเขตและเพิ่มคุณภาพการให้บริการสาธารณะ อนึ่ง การร่วมทุน พิพีพี (PPP) ในอีอีซีนั้น เกิดจากการผ่อนคลายกฎ ระเบียบของรัฐ ด้วยการใช้อำนาจตาม พ.ร.บ.อีอีซี ดำเนินการแทนกฎหมายว่าด้วยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ (มาตรา 12) ประกอบด้วย โครงการพัฒนาต่าง ๆ ดังนี้ 1) โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 สัญญาร่วมทุน 35 ปี 2) โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน สัญญาร่วมทุน 50 ปี 3) โครงการพัฒนา สนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก สัญญาร่วมทุน 50 ปี 4) โครงการพัฒนาท่าเรือ แหลมฉบัง ระยะที่ 3 สัญญาร่วมทุน 35 ปี อย่างไรก็ตาม โครงการร่วมทุนดังกล่าว กรรมสิทธิ์ ในทรัพย์สินไม่ได้เป็นของเอกชนซึ่งตามเงื่อนไขสัญญา เอกชนจะเป็นผู้ออกแบบก่อสร้าง บริหารจัดการและส่งมอบให้รัฐบาลเมื่อสิ้นสุดสัญญา

จากการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นั้น จะพบว่า เสรีนิยมใหม่มีบทบาท เฉพาะในด้านการผ่อนคลาย กฎ ระเบียบของรัฐ เพื่อสร้างตลาดให้กว้างขวางขึ้น แต่อุดมการณ์เสรี นิยมใหม่ยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการเปิดเสรีและการแปรรูปให้เป็นของเอกชน ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจาก การเข้ามามีบทบาทของรัฐอำนาจนิยมของไทยในการกำกับบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นั้น ดังจะเห็นได้จากการเข้ามามีบทบาทของชนชั้นนำข้าราชการที่เป็นทหารและเทคโนโลยีในกระบวน การกำหนดโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ตั้งแต่ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่เป็นแผนแม่บทโดยเข้ามามีตำแหน่งในกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สามารถสรุปได้ว่า การวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนา ของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คือ อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ การพัฒนาของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกนั้น มีเบื้องหลังการทำงานของอุดมการณ์ที่มุ่ง ตอบสนองการพัฒนาแบบทุนนิยมในประเทศไทย ผ่านการให้ความชอบธรรมในการผลิตซ้ำระบบ ทุนนิยม ดังนั้นในการวิพากษ์อุดมการณ์ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงเป้าหมายของการขับเคลื่อนระเบียบ เศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็คือกระบวนการสะสมทุนซึ่งปรากฏออกมาในรูปของการมีเป้าหมาย ด้วยการเติบโตของ จีดีพี (GDP) เป็นหลัก นอกจากนี้กระบวนการพัฒนาดังกล่าวยังมีลักษณะ ของการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำ ซึ่งพันธมิตรของชนชั้นนำที่เป็นคนกลุ่มน้อยเป็นผู้ได้รับประโยชน์ จากการพัฒนาเป็นสำคัญ ขณะที่ชาวบ้านเป็นผู้เสียประโยชน์จากการพัฒนา

ในกระบวนการสะสมทุนที่กำหนดเป็นเป้าหมายการเติบโตของ จีดีพี และการเป็นประเทศ พัฒนาแล้วมีลักษณะของการพัฒนาแบบเหลื่อมล้ำที่จะนำมาสู่การที่ชนชั้นนำส่วนน้อยได้รับ ผลประโยชน์จากการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังจะเห็นได้จากกลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำ ที่เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ได้แก่ กลุ่มทุนหลัก จตุภาคีที่ประกอบด้วย

1. กลุ่มทุนรัฐ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญที่เข้าไปลงทุน (PPP) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานผ่านบริษัทลูก คือ บริษัท พีทีที แทงค์ เทอร์มินัล จำกัด ในโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 และโครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 นอกจากนี้ ปตท.ยังเพิ่มบทบาทการลงทุนในอุตสาหกรรมเป้าหมาย (New S-Curve) โดยจัดตั้งบริษัทลูกเพื่อดำเนินธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีและนวัตกรรม เช่น ธุรกิจพลังงานหมุนเวียน ธุรกิจแบตเตอรี่ กักเก็บพลังงาน ธุรกิจยานยนต์ไฟฟ้าครบวงจร ธุรกิจวิทยาศาสตร์เพื่อชีวิต ธุรกิจโครงสร้างพื้นฐาน และโลจิสติกส์ ธุรกิจเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ หุ่นยนต์และดิจิทัล ธุรกิจผลิตภัณฑ์มูลค่าสูง ฯลฯ

2. กลุ่มทุนชาติ เป็นกลุ่มทุนขนาดใหญ่ภายในประเทศ ประกอบด้วยกลุ่มที่มาลงทุน (PPP) ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและกลุ่มที่เป็นเจ้าของหรือเป็นผู้พัฒนาอุตสาหกรรม กลุ่มพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น กลุ่มกิจการร่วมค้า เครือเจริญโภคภัณฑ์ บริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวลลอปเม้นท์ กลุ่มบริษัท ช.การช่าง จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท บีทีเอส กรุ๊ป โฮลดิ้งส์ จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท ซีโนไทย เอ็นจิเนียริง แอนด์ คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท กัลป์ เอ็นเนอร์จี ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (มหาชน) ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มทุนชาติที่เป็นเจ้าของหรือเป็นผู้พัฒนาอุตสาหกรรม เช่น บริษัท อมตะ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) กลุ่มบริษัท ดับบลิวเอชเอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน) บริษัท ปิ่นทอง อินดัสเตรียล ปาร์ค จำกัด (มหาชน) ฯลฯ

3. กลุ่มทุนข้ามชาติ ประกอบด้วยกลุ่มที่ร่วมลงทุน (PPP) ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไชน่า เรลเวย์ คอนสตรัคชั่น คอร์ปอเรชั่น ลิมิเต็ด (China Railway Construction Corporation Limited) เข้ามาร่วมทุนในโครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน และไชน่า ฮาร์เบอร์ เอ็นจิเนียริง จำกัด (China Harbor Engineering Company Ltd. (CHEC) ที่เข้ามาร่วมทุนในโครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 นอกจากนี้ กลุ่มทุนต่างชาติที่เข้ามาลงทุนในกิจการอุตสาหกรรม จะพบว่า สัดส่วนการลงทุนส่วนใหญ่มาจากญี่ปุ่น จีน สิงคโปร์ ฮ่องกง ไต้หวัน ฯลฯ

4. กลุ่มทุนท้องถิ่น กลุ่มทุนท้องถิ่นนั้นเปรียบเสมือนผู้สนับสนุนรัฐและกลไกของรัฐ ส่วนกลาง โดยรัฐได้สร้างพันธมิตรทางการเมืองกับกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีอำนาจ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในรูปแบบเชิงอิทธิพลที่เรียกว่า “บ้านใหญ่” ในพื้นที่ อีอีซี 3 จังหวัด

กลุ่มทุนหลักทั้ง 4 ประเภทดังกล่าว เป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการพัฒนาและขับเคลื่อน อีอีซี เพื่อสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ และเป็นพันธมิตรชนชั้นนำจตุภาคีที่เป็นคนกลุ่มน้อยที่ได้ผลประโยชน์จากการพัฒนา แต่ในขณะเดียวกัน ก็พบว่าประชาชนท้องถิ่นในเขต อีอีซี กลับไม่ได้ผลประโยชน์จากการพัฒนา ดังนั้นจึงเกิดการกระแสด้าน อีอีซี โดยเฉพาะตั้งแต่การจัดระบบที่ดินในเขต อีอีซี ดังคำกล่าวที่ว่า “อีอีซี คนข้างล่างได้อะไร”

นอกจากนี้แล้ว เพื่อให้การพัฒนาทุนนิยมดำรงอยู่และขับเคลื่อนต่อไป แนวคิดทุนนิยมสีเขียว และการเติบโตสีเขียวจึงเป็นวาทกรรมชุดใหม่ในมิติของความยั่งยืน ด้วยแนวคิดการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและเอื้อต่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม วาทกรรมสีเขียวจึงเป็นโมเดลเศรษฐกิจใหม่ที่เรียกว่า บีซีจี โมเดล ประกอบด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน และเศรษฐกิจสีเขียว ได้ถูกนำมาใช้ควบคู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายในการพัฒนา

อีอีซี อย่างไรก็ตาม กระบวนการพัฒนาดังกล่าวนี้ยังคงเป็นการพัฒนาภายใต้กรอบการพัฒนา ระบบทุนนิยมก็ยังคงเดินต่อไปควบคู่กับการจัดการประสิทธิภาพสิ่งแวดล้อม เป็นการดัดแปลงทุนนิยมให้กลายเป็นทุนนิยมสีเขียวเท่านั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนตามวาทกรรมสีเขียวจึงเป็นการพัฒนาที่ต้องการให้ทุนนิยมและการขยายตัวทางเศรษฐกิจดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืนยาวนาน ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาแนวคิดการเติบโตสีเขียวได้ถูกนำมาใช้เป็นวาทกรรมทางการเมืองในแนวของความทันสมัยเชิงนิเวศ (Ecological Modernization) ที่เชื่อว่าการพัฒนาเทคโนโลยีและการบริหารจัดการจะช่วยแก้ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้โดยไม่ต้องเสียสละการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเชื่อว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนทางนิเวศสามารถแยกจากกันได้ได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งสะท้อนความคิดแบบเสรีนิยมสีเขียว รวมถึงเชื่อในระบบตลาดและการวัดค่าตีราคาธรรมชาติแบบแยกเป็นส่วน ๆ ตลอดจนการทำให้เป็นสินค้า (Commodification) ปัญหาของแนวคิดการเติบโตสีเขียวยังไม่สามารถก้าวข้ามความคิดเศรษฐศาสตร์แบบเสรีนิยมใหม่ การทำธรรมชาติให้เป็นสินค้าและการตีราคาธรรมชาติ ซึ่งอาจจะทำให้การเข้าถึงบริการทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนจนยากขึ้น

ข้อค้นพบ ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สามารถสรุปได้ว่า ข้อเสนอแนะอุดมการณ์ใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาภาคตะวันออก คือ อุดมการณ์และแนวทางในการพัฒนาใหม่เพื่อพัฒนาภาคตะวันออกให้มีความยั่งยืน ประกอบด้วย อุดมการณ์ชุมชนนิยมแนวนิเวศสังคม ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่มีความเชื่อในเรื่องของการใช้ชุมชนเป็นฐานในการขับเคลื่อน เป็นปรัชญาความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคมมากกว่าปัจเจกชน ฐานคิดที่สำคัญของชุมชนนิยมเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับชุมชนที่เป็นไปในลักษณะเกื้อกูลกัน มีค่านิยมบางประการร่วมกัน บรรทัดฐาน ประวัติศาสตร์ตลอดจนอัตลักษณ์ร่วมกัน เป็นสังคมที่คนเห็นประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน อีกทั้งยังให้ประโยชน์ตอบแทนกับชุมชน มีการถกเถียงและการแก้ไขปัญหา/ตัดสินใจร่วมกัน มีมาตรฐานของความยุติธรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมในแต่ละสังคม นอกจากนี้ด้านยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เป็นทางเลือกในการพัฒนาภาคตะวันออกได้แก่ นิเวศวิทยาสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกธรรมชาติ มนุษย์กับธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้ มนุษย์เกิดจากธรรมชาติและต้องอยู่กับธรรมชาติโดยไม่สามารถแยกออกจากกันได้ นิเวศวิทยาสังคม ถือเป็นทางเลือกหนึ่งของสังคมไทย มีขอบข่ายการวิเคราะห์ที่กว้างขวางทั้งในเรื่องของสถาบัน การเมือง เศรษฐกิจสังคม และปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นอุดมการณ์การพัฒนาที่ต้องการมุ่งเน้นความยั่งยืนทางนิเวศกับความยุติธรรมทางสังคม ขณะเดียวกัน การประยุกต์ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาสังคมในเชิงปฏิบัติ (Praxis) อันแนวทางการพัฒนามุ่งถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประชาชนในภาคตะวันออกประกอบด้วย 4 แนวทาง คือ 1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน

1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะพบว่า มีการกีดกันภาคประชาชนออกจากกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่ขั้นของกระบวนการออกกฎหมายไปจนถึงกระบวนการ

นโยบายไปปฏิบัติ โดยจะพบว่าภาคประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกระบวนการต่าง ๆ ภายใต้หลักเกณฑ์พื้นฐานของการดำเนินโครงการพัฒนา ซึ่งจะต้องให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รับทราบข้อมูลเพื่อการตัดสินใจที่จะดำเนินการโครงการ ตลอดจนการเข้าไปมีส่วนร่วมรับฟังความคิดเห็นที่มีต่อกระบวนการพัฒนา ในทางตรงกันข้าม กลับมีการกีดกันจากภาครัฐในการเข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นของภาคประชาชน ผลของการไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการรับฟังความคิดเห็น ซึ่งต่อมาได้สร้างผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ของการพัฒนา เนื่องจากมีการใช้อำนาจพิเศษของรัฐเผด็จการอำนาจนิยมเพื่อเร่งรัดกระบวนการพัฒนา ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ถือเป็นแนวทางที่มีความสำคัญต่อการพัฒนา เนื่องจากความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมา จะพบว่ามีสาเหตุหลักมาจากการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจากการพัฒนาแบบดั้งเดิมขาดความเข้าใจในองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วม

นอกจากนี้ การขาดการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ทั้งกระบวนการรับฟังความคิดเห็นการจัดทำผังเมือง อีอีซี ก็ไม่ได้ตั้งอยู่บนหลักการของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง กระบวนการการจัดให้มีการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) ก็ไม่มีส่วนร่วมของประชาชนใด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่โครงการ อีอีซี (สัญญา) จะต้องทำแต่ก็ไม่ได้ทำ ซึ่งการพัฒนาแบบรวมศูนย์และอำนาจพิเศษของ คสช. ที่ละเลยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนเป็นการใช้อำนาจพิเศษของ คสช. ที่ต่อเนื่องจนถึงรัฐบาลปัจจุบันในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เปรียบเสมือนการจับมือระหว่างรัฐกับทุนเข้าแย่งยึดที่ดินอย่างเป็นระบบ และถูกกฎหมาย

ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ควรกำหนดกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นของกระบวนการออกกฎหมายไปจนถึงกระบวนการนำไปปฏิบัติ ดังนั้น เพื่อให้การพัฒนาเกิดความยั่งยืน จำเป็นต้องสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา การเสนอยุทธศาสตร์ทางเลือกเพื่อเป็นแหล่งอาหารหลักในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ด้วยการบูรณาการร่วมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มีอยู่เดิม ด้วยการแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างกันซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนออันเป็นทางเลือกที่พอจะปฏิบัติได้ นอกจากนี้เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำในเชิงรายได้ ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโดยเฉพาะภาคประชาชน จะต้องได้รับการเยียวยาหรือการชดเชยอย่างเป็นธรรม อย่างไรก็ตาม ความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นสำคัญ

2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ

แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมเชิงนิเวศ เป็นทัศนะที่มองว่าสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ต่างก็มีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงสิ่งจำเป็นในชีวิตและความสุขอย่างยุติธรรม จุดยืนของความยุติธรรมทางนิเวศมิใช่มีเพียงแต่ความยุติธรรมที่ให้แก่มนุษย์เท่านั้น จะต้องให้ความยุติธรรมแก่ธรรมชาติด้วย เนื่องจากมนุษย์และธรรมชาติต่างก็มีสิทธิ์ที่จะดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้น การคุ้มครองธรรมชาติจึงมิใช่เพื่อมนุษย์เท่านั้น หากแต่จะเป็นไปเพื่อชีวิตทั้งมวลบนโลกใบนี้ มนุษย์และสิ่งแวดล้อมจึงต้องมีความสัมพันธ์ที่ติดต่อกัน หากสิ่งหนึ่งสิ่งใดเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หัวใจสำคัญที่เป็นหลักการพื้นฐานของความยุติธรรม

ทางนิเวศ ประกอบไปด้วย ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับคนอื่น ๆ ความยั่งยืนทางนิเวศ ความพอเพียง และการมีส่วนร่วม

ความยุติธรรมเชิงนิเวศกับการพัฒนาภาคตะวันออก พบปัญหาที่เป็นผลกระทบต่อระบบนิเวศทางทะเลในโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด มีการถมทะเลเพื่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล การเสื่อมคุณภาพคุณภาพของน้ำทะเล ซึ่งเป็นผลจากการเกิดอุบัติเหตุทางทะเล ทั้งในเรื่องของอุบัติเหตุจากเรือบรรทุกน้ำมันและการลักลอบทิ้งน้ำมันลงทะเล และการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมลงทะเล ส่งผลต่อการสะสมของสารพิษในทะเลและสัตว์น้ำในทะเล ขณะเดียวกัน น้ำฝนก็ไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคและบริโภคได้อีก เนื่องจากมีคราบสนิมและตะกอนสีดำ ปัญหาการจัดการขยะของเสียอันตรายจากโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจากการพัฒนาจากอีสเทอร์ซีบอร์ดสู่การพัฒนาในยุค อีอีซี ปัญหามลพิษอุตสาหกรรมก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข ยังคงเป็นปัญหาสืบเนื่องเรื้อรังและยาวนาน ผลสำรวจภาพรวมปัญหามลพิษอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงปี 2558-2559 ในเขตพื้นที่อุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง พบว่า ยังคงมีปัญหาเรื้อรังและรุนแรงมาโดยตลอด ขณะเดียวกัน การแก้ไขปัญหามลพิษและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการที่ล้มเหลวของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภาครัฐเองก็ขาดมาตรการที่ชัดเจน อีกทั้งในยุคของรัฐบาลอำนาจนิยมยังมีการใช้อำนาจพิเศษตามมาตรา 44 เพื่อเร่งรัดการพัฒนา ยังคงทิ้งปัญหาเดิม ๆ ที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขไว้ให้ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น

ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความยุติธรรมเชิงนิเวศ จะเป็นทางเลือกในการพัฒนาภาคตะวันออก และเป็นทางเลือกของการพัฒนาที่จะปกป้องดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศให้เกิดความสมดุล ซึ่งจะต้องมีการปรับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยตระหนักถึงสิทธิทางธรรมชาติที่ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตทุกสายพันธุ์รวมถึงไม่มีชีวิตด้วยเช่นกัน ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาครัฐและกลุ่มทุนผู้สร้างผลกระทบจะต้องมีความจริงจังและใส่ใจในการแก้ปัญหา ระบบนิเวศอย่างจริงจัง รวมถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นเองจะต้องสร้างกลุ่มเพื่อเป็นพลังกดดันในการเรียกร้องสิทธิทางสิ่งแวดล้อม และร่วมกันสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา

ฐานคิดที่สำคัญของความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนา คือ การที่ทุกคนในสังคมจะมีระดับของรายได้และความเป็นอยู่ที่เท่าเทียมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายคือเรื่องของความเป็นธรรมทางสังคมหรือการแบ่งปันที่ยุติธรรมเป็นสำคัญ การกำหนดความไม่เท่าเทียมที่เหมาะสมและนำมาซึ่งความสมดุลสู่การเป็นตัวแทนของผลลัพธ์ในสังคม ความเท่าเทียมในการกระจายผลการพัฒนาเป็นความพยายามที่จะแสวงหาทรัพยากร โอกาส และข้อกำหนดขั้นต่ำสำหรับผู้ด้อยโอกาส เพื่อให้บรรลุถึงการกระจายผลประโยชน์อย่างยุติธรรม เช่น การสนับสนุนผู้ที่ขาดโอกาสในการจัดสรรทรัพยากร การถ่ายโอนความมั่งคั่งหรือรายได้จากคนมั่งมีไปยังผู้ยากไร้ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะพบว่ายังคงเป็นภาพสะท้อนของยุทธศาสตร์การเติบโตแบบไม่สมดุลบนฐานคิดความเชื่อที่ว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาอุตสาหกรรมจะถูกกระจายสู่ภาคส่วนอื่น ๆ ในสังคมโดยอัตโนมัติ ดังกรณีศึกษาของการจัดระบบที่ดินในพื้นที่การพัฒนา ได้ก่อให้เกิดปัญหา

ความเหลื่อมล้ำที่ผลประโยชน์ตกอยู่กับชนชั้นนำ ในขณะที่ชาวบ้านต้องเป็นผู้รับผลกระทบในเชิงลบ กล่าวคือ ก่อให้เกิดการพหุสิทธิ์และการกีดกันที่ดินหลากหลายรูปแบบ ขณะเดียวกัน ได้กลายเป็นเงื่อนไขของกระบวนการสร้างความเป็นชายขอบ เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่เกษตรกรรมสู่พื้นที่อุตสาหกรรม ส่งผลให้ผู้ผลิตรายย่อยถูกพหุสิทธิ์ในที่ดินเกษตรกรรมเช่าที่ดินประสบภาวะล่มสลายในอาชีพเกษตรกรรม กระบวนการพัฒนาดังกล่าวนี้ยังเป็นเสมือนเงื่อนไขที่นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำและการกระจุกตัวของความมั่งคั่ง เพื่อให้กระบวนการพัฒนาเกิดความยุติธรรม ระบบชดเชยที่ดินทำกินของประชาชนจะต้องยึดหลักการที่ว่า ผู้ได้รับผลกระทบจะต้องมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิมหรือไม่น้อยกว่าเดิม โดยราคาค่าชดเชยต้องเป็นราคาของที่ดินแปลงใหม่ต่อไร่ที่ผู้ได้รับผลกระทบสามารถหาซื้อได้ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อการตั้งถิ่นฐานใหม่หรือการมีที่ดินทำกินใหม่ได้ ดังนั้น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในภาคตะวันออก การพัฒนาจะต้องกระจายผลประโยชน์อย่างยุติธรรม โดยเฉพาะชาวบ้านผู้เสียประโยชน์จากผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึง ทั้งในเรื่องของการเยียวยาผลกระทบ การสร้างงาน สร้างอาชีพให้กับผู้เสียโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้อาณัติความร่วมมืออย่างบูรณาการทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ตลอดจนภาควิชาการ ที่จะให้ข้อเสนอแนะ ส่งเสริม สนับสนุนในเชิงวิชาการ

4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการเสริมพลังชุมชน

การเสริมพลัง เป็นแนวคิดหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการใช้ความสามารถหรือการกระทำที่สร้างสรรค์ของประชาชน สังคมหรือชุมชน เพื่อปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตไปในทิศทางที่พึงปรารถนา พลังที่เกิดขึ้นเป็นพลังที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เป็นการให้อำนาจของปัจเจกชนที่จะทำงานจากการริเริ่มด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของกลุ่ม เป็นแนวคิดการบริหารจัดการที่ให้ทุกคนได้ใช้สติปัญญาความสามารถอย่างเต็มที่ โดยการการจัดโครงสร้างการบริหารองค์กรในลักษณะแนวราบ สร้างแรงจูงใจในการทำงาน และเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานเพิ่มขึ้น มีโครงสร้างที่เชื่อมโยงจุดแข็งและสมรรถนะส่วนบุคคล ระบบการช่วยเหลือตามธรรมชาติ และพฤติกรรมเชิงรุกเข้ากับนโยบายทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นทั้งการปรับค่านิยมการทำงานในชุมชน และแบบจำลองทางทฤษฎีในการทำความเข้าใจกระบวนการและผลที่ตามมาของการพยายามควบคุม ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในเรื่องของชีวิต การทำงานขององค์กร คุณภาพชีวิตของชุมชน โดยทฤษฎีการเสริมพลังนี้จะชี้ให้เห็นถึงวิธีการวัดโครงสร้างในบริบทต่าง ๆ เพื่อศึกษากระบวนการเสริมพลัง

แนวคิดการเสริมพลังชุมชนของแลฟเวอแรค (Glenn Laverack) เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับการพัฒนาของประชาชนในภาคตะวันออก แลฟเวอแรค ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการเชื่อมโยงทฤษฎีเข้ากับการเคลื่อนไหวบนโลกแห่งความเป็นจริงเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยได้นำแนวคิดเรื่องอำนาจกับการเสริมพลังมาเชื่อมโยงกับกระบวนการเสริมพลังชุมชนจนกระทั่งเกิดอำนาจร่วม (Power-With) ในการเสริมสร้างพลังที่เข้มแข็งให้กับชุมชนประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การกระทำส่วนบุคคล (Personal Action) ผู้กระทำการไร้อำนาจในลักษณะส่วนตัวหรือตามลำพัง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมักจะขาดพลังและไม่สามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น จึงจำเป็นจะต้องขับเคลื่อนไปสู่ในขั้นถัดมา

2. การรวมกลุ่มขนาดเล็กสำหรับการขับเคลื่อนไปด้วยกัน (Small Mutual Groups) โดยกลุ่มจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกันอย่างสม่ำเสมอ วิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน โดยภายในกลุ่มจะต้องให้การเคารพความคิดเห็นของกันและกัน และขับเคลื่อนกิจกรรมไปด้วยกัน

3. การจัดตั้งองค์กรชุมชน (Community Organizations) ด้วยการขยายกลุ่มให้มีขนาดใหญ่มากขึ้นและมีการจัดโครงสร้างที่ชัดเจน มีภาวะผู้นำที่ชัดเจน มีคณะกรรมการฯ รวมถึงต้องมีการประสานงานเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมสู่การบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

4. การขยายความร่วมมือไปสู่ภาคีเครือข่าย (Partnerships) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสริมสร้างความร่วมมือกับชุมชนอื่น ๆ ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ภาคธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และภาคประชาสังคมอื่น ๆ การขยายภาคีเครือข่ายถือได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากจะได้เสริมพลังของชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

5. ปฏิบัติการทางสังคมและการเมือง (Social and Political Action) เป็นความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเพื่อการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (ทั้งในระดับนโยบาย ระเบียบ/กฎหมาย และการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน) และบรรลุผลตามความปรารถนาของชุมชน

สำหรับแนวคิดการเสริมพลังชุมชนของอลินสกี (Alinsky) ได้ชี้ให้เห็นว่าอำนาจการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่ตื่นรู้จะก่อให้เกิดการรวมตัวที่เข้มแข็งเพื่อที่จะขับเคลื่อนไปสู่วัตถุประสงค์ร่วมกัน การจัดตั้งชุมชนถือเป็นการเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลัง เพื่อใช้พลังหรืออำนาจของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง เพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยมีชนชั้นกลางหัวก้าวหน้าจะเป็นพลังและกุญแจสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมและเพื่อฟื้นฟูคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีศักยภาพความรู้ความสามารถ โดยมีเป้าหมาย 2 ประการในการทำงานจัดตั้งทางความคิดเพื่อการเคลื่อนไหวของชุมชน คือ เพื่อการเสริมพลังชุมชนให้สมาชิกสามารถร่วมกันตัดสินใจกำหนดความเป็นไปต่าง ๆ ของชุมชนได้ด้วยตนเองและเพื่อให้เกิดการศึกษาโดยมองว่าการทำงานจัดตั้งและเคลื่อนไหวก็คือแนวทางในการให้การศึกษาแก่สมาชิก ทั้งนี้ข้อเน้นย้ำที่เป็นหัวใจหลักของการจัดตั้งองค์กรชุมชนคือ จะต้องให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจให้กับฝ่ายที่เสียเปรียบในสังคมโดยเฉพาะคนยากคนจน วิธีเดียวที่คนจนคนยากไร้จะมีอำนาจได้จะต้องรวมตัวกันเป็นองค์กรจัดตั้งชุมชน เมื่อมีอำนาจแล้วจึงมาเจรจากับฝ่ายที่มีความมั่งคั่งให้เกิดความเป็นธรรม

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

8.2 อภิปรายผล

จากการวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย ผู้วิจัยจะอภิปรายเปรียบเทียบระหว่างข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาและองค์ความรู้เดิมจากเนื้อหาบทที่ 2 ดังนี้

จากองค์ความรู้ในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ซึ่งมีฐานะเป็นอุดมการณ์หลักของกระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ที่เข้ามามีบทบาทในประเทศต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทย โดยผลักดัน

ให้เกิดลักษณะของเสรีนิยมตลาดที่มีกลไกที่สำคัญคือ การผ่อนคลายกฎระเบียบ (Deregulation) การเปิดเสรีการค้าและการลงทุน (Liberalization) การถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน (Privatization) แต่จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในดัชนีฉบับนี้ ได้ชี้ให้เห็นว่า อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่แรกเข้ามาสู่สังคมไทย มีบทบาทจำกัดไม่สามารถใช้กลไกของอุดมการณ์ได้อย่างเต็มที่ ทั้งการผ่อนคลายกฎ ระเบียบ การเปิดเสรีการค้าและการลงทุน การถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน กล่าวคือ ก่อนหน้าการจัดตั้งระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จะพบว่า อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ได้เข้ามามีบทบาทต่อนโยบายที่สำคัญของประเทศไทย 3 นโยบายคือ นโยบายการออกนอกกระบวนของมหาวิทยาลัย นโยบายการเปิดเสรีทางการเงิน นโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เราจะพบว่า อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ยังมีบทบาทจำกัดในสังคมไทย กล่าวคือ ในกรณีของการออกนอกกระบวนของมหาวิทยาลัย และการเปิดเสรีทางการเงิน อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ มีบทบาทเด่นชัดในเรื่องการผ่อนคลายกฎ ระเบียบของรัฐเป็นสำคัญ โดยยังมีข้อจำกัดในการเข้ามามีบทบาทในการแปรรูปให้เป็นเอกชน หรือการเปิดเสรีเพื่อลดการแข่งขันของรัฐ ส่วนในกรณีของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจนั้น อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ก็มีบทบาทเฉพาะในขั้นตอนการแปรสภาพเป็นรัฐวิสาหกิจให้เป็นบริษัทที่รัฐยังเป็นเจ้าของอยู่ เราพบว่ากรณีที่เป็นอย่างนี้ ก็เนื่องจากบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ไม่ได้เกิดขึ้นในสัญญาภาคทางสังคม แต่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับพลังภายในประเทศ ข้อสรุปจากการวิเคราะห์ใน 3 นโยบายดังกล่าว จึงเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกต่อไป

ดังนั้น ในการวิเคราะห์บทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จึงพบว่าเสรีนิยมใหม่ก็ยังมีบทบาทจำกัด โดยบทบาทที่เห็นเด่นชัดก็คือ การพยายามใช้กลไกตลาดในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกโดยอาศัยมาตรการการผ่อนคลายกฎระเบียบของรัฐเพื่อสร้างตลาดให้กว้างขวางขึ้นเป็นสำคัญ ได้แก่ การตรากฎหมายขึ้นมาใหม่และการละเว้นกฎหมายปกติที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การดำเนินงานเกิดความคล่องตัว ข้อค้นพบดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับงานศึกษาของ อารตี อยุทธร (2564) กล่าวคือ ในการวิเคราะห์ให้เห็นถึงบทบาทของเสรีนิยมใหม่ในสังคมไทย โดย อารตี ได้วิเคราะห์บทบาทของรัฐไทยที่ได้ดำเนินการตามแนวทางของเสรีนิยมใหม่ ประกอบด้วย การแปรรูปกิจการของรัฐโดยให้เอกชนมาร่วมลงทุน ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนให้สิทธิประโยชน์ทางภาษีแก่นักลงทุนต่างชาติ เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับ การเคลื่อนย้ายทุนข้ามชาติ ขณะเดียวกันก็ได้ผ่อนคลายกฎ ระเบียบ ด้วยการออกพระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกที่ให้อำนาจรัฐในการเวนคืนที่ดินเพื่อยังประโยชน์ให้กับภาคอุตสาหกรรมรวมถึงการละเว้นกฎหมายปกติอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนา ตัวอย่างเช่น ในกรณีประเด็นของการร่วมลงทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนในกิจการของรัฐ (Public Private Partnership : PPP) ในโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เช่น โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3 โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภา และเมืองการบินภาคตะวันออก ฯลฯ งานศึกษาของอารตี ได้วิเคราะห์ลักษณะของการร่วมทุน

แบบพีพีพี (PPP) ในโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวว่าเป็นการแปรรูปกิจการของรัฐ แต่ข้อค้นพบในดัชนีนิพนธ์นี้ชี้ให้เห็นว่าการร่วมทุนแบบ พีพีพี มิใช่การแปรรูปในกิจการของรัฐ แต่อย่างใด แต่เป็นการผ่อนคลายนโยบายของรัฐบาล ด้วยการใช้อำนาจตาม พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ดำเนินการแทนกฎหมายว่าด้วยการให้เอกชนร่วมลงทุนในกิจการของรัฐเพื่อลดภาระการลงทุนภาครัฐ ทั้งนี้ การร่วมทุนเป็นไปตามเงื่อนไขสัญญาที่รัฐมอบสิทธิให้เอกชนไปดำเนินการออกแบบและก่อสร้าง รวมถึงบริหารจัดการแทนรัฐตลอดอายุสัญญาและเมื่อสิ้นสุดอายุสัญญาแล้ว จะต้องโอนกรรมสิทธิ์ให้แก่รัฐซึ่งมีความแตกต่างจากลักษณะของการแปรรูปที่เป็นการถ่ายโอนกิจการของรัฐให้กับเอกชน

การที่อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่มีบทบาทจำกัดในการขับเคลื่อนระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ก็เนื่องจากอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่เป็นอุดมการณ์ที่มาจากปัจจัยภายนอกของกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้นจึงต้องมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายในประเทศซึ่งในที่นี้ ก็คือการเข้ามาจำกัดบทบาทเสรีนิยมใหม่โดยรัฐราชการอำนาจนิยมของไทย ดังจะเห็นได้จากการเข้ามาจำกัดบทบาทของรัฐบาลอำนาจนิยมของไทยในการกำกับบทบาทของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นั้น โดยการเข้ามาจำกัดบทบาทของชนชั้นนำข้าราชการที่เป็นทหาร และเทคโนโลยีในกระบวนการกำหนดโครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ตั้งแต่ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้กรอบความมั่นคงแห่งชาติ นอกจากนี้ ยังพบบทบาทของชนชั้นนำทหารและเทคโนโลยีที่เป็นผลผลิตของการรัฐประหารปี 2557 เข้ามาจำกัดบทบาทในคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกอีกด้วย

นอกจากนี้ บทบาทของรัฐไทยในการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ตามที่กล่าวมายังเน้นย้ำให้เห็นถึงบทบาทในลักษณะของรัฐอำนาจนิยม ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่รัฐเป็นผู้กำหนดกฎ ระเบียบทางการเมืองหรือนโยบายให้กับสังคมส่วนรวม โดยไม่สนใจการยอมรับจากประชาชน (Heywood, 2015 : 8-9) ดังนั้น จึงมิได้แสดงบทบาทของรัฐเสรี คือรัฐที่มีบทบาทจำกัดในสังคม เช่น มีบทบาทหลักในการป้องกันประเทศในการรักษาความสงบภายในประเทศและการสร้างหลักประกันทางกฎหมาย รัฐเสรีดังกล่าวจะเข้ามาแทรกแซงระบบเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดการแข่งขันที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นโดยจำกัดอยู่ภายใน 2 เงื่อนไข คือการรักษาเสรีภาพ เสถียรภาพของการแลกเปลี่ยนเงินตรา ระหว่างประเทศและการควบคุมราคาสินค้าเป็นสำคัญ (Heywood, 2007 : 99-100)

อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ภายใต้การควบคุมของรัฐราชการอำนาจนิยมในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก จึงเป็นกลไกที่สนับสนุนการพัฒนาระบบทุนนิยมไทย ที่เน้นการให้ประโยชน์แก่ชนชั้นนำกลุ่มน้อย ในขณะที่สร้างผลกระทบแก่ประชาชนส่วนใหญ่ (Zero Sum Game) กล่าวคือ การทำงานของอุดมการณ์จะพบว่าเป็นการมุ่งตอบสนองการพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย ด้วยการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทุนนิยมและเพื่อสืบทอดอุดมการณ์การพัฒนาในระบบทุนนิยม ขณะเดียวกัน เพื่อให้โครงการระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก สามารถขับเคลื่อนต่อไปได้จำเป็นต้องสร้างกระบวนการสะสมทุนโดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจผ่านกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่จะเป็นกลไกในการขับเคลื่อนต่อไป อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการสะสมทุนที่มีเป้าหมายเพื่อการเติบโตนั้น จะพบว่า การพัฒนาที่มีความเหลื่อมล้ำ โดยผู้ที่

ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา ก็คือกลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม ขณะที่ชาวบ้านเป็นผู้ที่เสียประโยชน์จากการพัฒนา (Zero Sum Game) ข้อค้นพบนี้ ผู้วิจัยพบว่า สามารถยืนยันข้อค้นพบในงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน (2563) ที่ศึกษาการทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด โดยพบว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุดยังเป็นการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์การพัฒนากระแสหลัก ที่ต้องการสร้างความเติบโตโดยใช้ภาคอุตสาหกรรมเป็นเครื่องยนต์ในการขับเคลื่อน ชัยณรงค์ สรุปว่าการพัฒนาเกิดขึ้นจากการบังคับให้เกิดจากส่วนกลาง ผลการพัฒนาได้สร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ประโยชน์กลับไปตกอยู่กับคนเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้น ขณะที่คนส่วนใหญ่ในพื้นที่ไม่ได้รับประโยชน์อย่างเป็นธรรมแต่กลับต้องแบกรับปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นผลจากการพัฒนา

นอกจากการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทุนนิยมแล้ว ในกระบวนการพัฒนาผู้กระทำกรกลุ่มต่าง ๆ ต่างก็ผลิต/สร้างวาทกรรมการพัฒนา ซึ่งมีทั้งวาทกรรมกระแสหลักและวาทกรรมต่อต้านที่ออกมาในรูปแบบของภาษา คำพูด สัญลักษณ์ เพื่อที่จะสื่อให้เห็นถึงอุดมการณ์ที่เป็นชุดความคิด ความเชื่อ เพื่อสร้างความชอบธรรม (Legitimacy) และการยอมรับจากสังคม (Legitimation) หรือสร้างอำนาจครอบงำ (Hegemony) หรือจิตสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) ผ่านวาทกรรมการพัฒนา ดังเช่น ในมุมมองของกลุ่มพันธมิตรชนชั้นนำ โดยรัฐและทุนได้ร่วมกันผลิตวาทกรรมสู่สังคม เช่น วาทกรรมเรื่องการเติบโตและการเติบโตจะส่งผลประโยชน์กระจายลงไปสู่ทุกชนชั้นในสังคม (Trickle Down) วาทกรรมการพัฒนาเพื่อการเติบโตที่ยั่งยืน วาทกรรมสีเขียวหรือการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Inclusive Development) ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของผู้กระทำกรภาคประชาชนก็จะมีการสร้างวาทกรรมต่อต้าน เพื่อแสวงหาความชอบธรรมจากการพัฒนาเช่นเดียวกัน เช่น วาทกรรมคนชายขอบ ที่เกิดจากรัฐและทุนผลักดันผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาไปเป็นคนชายขอบ (Marginalization) หรือวาทกรรมการกีดกันทางสังคม (Social Exclusion) (สรายุทธ สนธิรักษา, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2565)

วาทกรรมการเติบโตสีเขียว ประดิษฐ์กรรมทางภาษาชุดใหม่ในระบอบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นการนำโมเดลเศรษฐกิจที่เรียกว่า บีซีจี คือการพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน เศรษฐกิจสีเขียว (Bio-Circular-Green Economy : BCG Model) มาพัฒนาควบคู่กับอุตสาหกรรมเป้าหมาย ส่งเสริมการเติบโตโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังและการพัฒนาที่ยั่งยืน การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งการพัฒนาตามโมเดล บีซีจี ถือได้ว่าเป็นวาทกรรมชุดใหม่ในมิติความยั่งยืนเพื่อให้การพัฒนาทุนนิยมดำรงต่อไปอย่างยาวนาน วาทกรรมสีเขียวนี้ ผู้วิจัยพบว่ามีความสอดคล้องกับข้อวิพากษ์ของ ฮาร์วี (2562 : 375) ที่กล่าวไว้ว่า “การที่ทุนคว่ำเอาเสื้อคลุมนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมาห่อหุ้มตัวเองมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากมันได้กลายเป็นรากฐานสำหรับสร้างความชอบธรรมให้แก่สิ่งแวดล้อมขนาดใหญ่ในอนาคต ซึ่งสามารถครอบงำวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับนิเวศวิทยา กำหนดนิยามตามเงื่อนไขที่สร้างขึ้นมา” ดังนั้นการพัฒนาระบอบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกตามโมเดล บีซีจี จึงเป็นวาทกรรมความยั่งยืนชุดใหม่ที่ปรับยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ

อุดมการณ์ทุนนิยมให้สอดคล้องทิศทางการพัฒนายุคใหม่ สุดท้ายแล้ว เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบบทุนนิยมต่อไป

นอกจากนี้ การพัฒนาภายใต้รัฐอำนาจนิยมและการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทุนนิยม ยุทธศาสตร์การพัฒนายังคงเป็นไปเพื่อตอบสนองความมั่งคั่งให้กับกลุ่มชนชั้นนำเป็นสำคัญ ได้แก่ กลุ่มทุนรัฐ กลุ่มทุนชาติและกลุ่มทุนข้ามชาติซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม และเมื่อวิเคราะห์ถึงเบื้องหลังอุดมการณ์ภายใต้บทบาทของกลุ่มชนชั้นนำที่มีต่อเสรีนิยมใหม่ ผู้วิจัยพบว่ามีความสอดคล้องกับงานของ ฮาร์วี (2555) ที่ได้อธิบายไว้ในประวัติศาสตร์ฉบับย่อของลัทธิเสรีนิยมใหม่ว่า “เสรีนิยมใหม่เป็นโครงการทางการเมืองที่มุ่งสถาปนาเงื่อนไขการสะสมทุนและฟื้นฟูอำนาจของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจขึ้นมาอีกครั้ง” และยืนยันความสอดคล้องกับงานศึกษาของชัยณรงค์ เครือนวน (2563) ที่ชี้ว่าการพัฒนาภายใต้กระบวนการทัศน์ของชนชั้นนำไม่เคยปรับเปลี่ยนแม้จะมีแรงกดดันหลายมิติในทางเศรษฐกิจและสังคม ตรงกันข้ามรัฐไทยกลับใช้อำนาจครอบงำเหนืออุดมการณ์และกระบวนการพัฒนารูปแบบอื่น เนื่องจากชนชั้นนำไทยสามารถผลิตซ้ำยุทธศาสตร์การพัฒนา เพื่อสร้างความชอบธรรมและสร้างพลังอำนาจแก่กระบวนการพัฒนากระแสหลักได้เสมอมา ตลอดจนยืนยันความสอดคล้องในงานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2564) ที่ชี้ว่าเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อการขับเคลื่อนเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกนั้น คือ การมีอำนาจพิเศษของรัฐรวมศูนย์และการผลิตซ้ำเพื่อสืบต่ออุดมการณ์ทุนนิยม

ขณะเดียวกัน การเข้ามามีบทบาทของรัฐในโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก งานศึกษาของ ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2564 : 247-248) ได้วิเคราะห์บทบาทและอำนาจของรัฐและกลไกรัฐที่เพิ่มขึ้นว่าเป็นลักษณะของรัฐพัฒนาการ (Development State) ที่มีการปรับบทบาทและจัดรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างทุนใหม่ เพื่อให้ทุนและตลาดทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีบทบาทนำโดยรัฐ ซึ่งเป็นการหันไปพึ่งพาภาครัฐและการวางแผนของรัฐ ด้วยการจับมืออย่างแนบแน่นกับกลุ่มทุนชาติและทุนข้ามชาติเพื่อส่งเสริมการสะสมทุนและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Evans, 1995 as cited in Harvey, 2005 : 71-72) แต่ข้อค้นพบในดัชนีฉบับนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงเสรีนิยมใหม่ในบทบาทที่จำกัดอันเกิดจากรัฐอำนาจนิยมที่จำเป็นต้องส่งเสริมระบบทุนนิยม ในเวลาเดียวกันก็ต้องรักษาอำนาจของตนเองไว้ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องสะสมทุนเพื่อรักษาไว้ซึ่งอำนาจของชนชั้นนำและทุน และเพื่อดำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์ของชนชั้นนำและทุนต่อไป ข้อค้นพบดังกล่าวนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทและอำนาจรัฐที่เป็นลักษณะของรัฐพัฒนาการอำนาจนิยม (Authoritarian Development State) ซึ่งหมายถึงรัฐที่ได้รับความชอบธรรมทางการเมืองด้วยความสำเร็จจากการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยความสำเร็จดังกล่าวมาจากนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเพื่อเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจ (นพนนท์ วรรณเทพสกุล, 2560 : 27)

8.3 ข้อเสนอแนะ

8.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีข้อเสนอแนะที่เป็นนัยในเชิงนโยบายที่สำคัญ ดังนี้

1. ควรกำหนดการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก คู่ขนานไปกับการพัฒนาแนวชุมชนนิคมเชิงนิเวศสังคมในพื้นที่จังหวัด ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง เนื่องจากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาชุมชนนิคมได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกผลประโยชน์จะตกกับชนชั้นนำกลุ่มน้อยในรูปพันธมิตรจตุภาคีระหว่างรัฐ นายทุนชาติ นายทุนข้ามชาติ และนายทุนท้องถิ่น ดังนั้น จึงควรส่งเสริมให้มีการพัฒนาที่เอื้อประโยชน์กับประชาชน โดยอาศัยแนวชุมชนนิคมเชิงนิเวศสังคมที่เน้นการมีส่วนร่วม และการกระจายผลการพัฒนาอย่างเสมอภาค ในการพัฒนาแบบคู่ขนานดังกล่าวนี้ สามารถดำเนินการได้โดยอาศัยอำนาจของคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ตามพระราชบัญญัติเขตพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561

2. ข้อเสนอสำหรับพื้นที่ภาคตะวันออกนอกเหนือจาก จังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง อันได้แก่จังหวัด ตราด จันทบุรี สระแก้ว ปราจีนบุรี และนครนายก ควรใช้แนวทางการพัฒนาของอุตสาหกรรมชุมชนนิคมเชิงนิเวศสังคมที่เน้นให้ชุมชนต่าง ๆ ใน 5 จังหวัดดังกล่าว เป็นกลไกหลักในการพัฒนา โดยอาจจะประกาศเป็นเขตพัฒนาพิเศษของภาคประชาชนแทนที่การพัฒนาแบบทุนนิยม ในการนี้ตามพระราชบัญญัติเขตพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 กำหนดในมาตราที่ 6 ให้คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก สามารถกำหนดพื้นที่ใน 5 จังหวัดดังกล่าวเป็นเขตพัฒนาพิเศษในภาคตะวันออกได้ โดยอาศัยการออกพระราชกฤษฎีกาเพิ่มเติม

8.3.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

หลังจากที่ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการดำเนินวิจัยหลังจากนี้คือ

1. เนื่องจากการศึกษาของผู้วิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาวินิจฉัยซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์และวิพากษ์อุดมการณ์ ได้ข้อค้นพบว่าอุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก เป็นเสรีนิยมใหม่ที่มีบทบาทจำกัด เป็นการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดระบบทุนนิยม ให้ประโยชน์กับชนชั้นนำกลุ่มน้อย สร้างผลกระทบให้กับประชาชนส่วนใหญ่ (Zero Sum Game) จากผลกระทบดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า ในขณะที่ภาครัฐได้ประกาศแผนการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ 4 ภาค โดยใช้จุดแข็งของแต่ละพื้นที่มาเป็นจุดขายพร้อมก็นำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาต่อยอด ดังนั้น จึงเห็นควรศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาแนวเสรีนิยมใหม่ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ นอกเหนือจากพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังนี้ คือ 1) ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคเหนือ (Northern Economic Corridor : NEC) ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปางและลำพูน 2) ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Northeastern Economic Corridor : NeEC) ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี และหนองคาย 3) ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคกลาง-ตะวันตก (Central-Western Economic Corridor : CWEC) ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี พระนครศรีอยุธยา และนครปฐม 4) ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคใต้

(Southern Economic Corridor : SEC) ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช ทั้งนี้อาจศึกษาเป็นรายพื้นที่ของการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ ทั้ง 4 ภาคดังกล่าว

2. เนื่องจากการลงทุนในโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ส่วนใหญ่เป็นการร่วมลงทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (PPP) เช่น โครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน โครงการพัฒนาสนามบินอู่ตะเภาและเมืองการบินภาคตะวันออก โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุดระยะที่ 3 โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบังระยะที่ 3 เป็นต้น ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการศึกษาวิเคราะห์การลงทุนและความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจในโครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน เนื่องจากข้อมูลการประมาณการผลตอบแทนทางการเงินในส่วนของการรถไฟที่ระยะเวลาโครงการ 50 ปี (ออกแบบ-ก่อสร้าง 5 ปี/บริการเดินรถ-บำรุงรักษา 45 ปี) ระบุว่า “มูลค่าปัจจุบันสุทธิ (NPV) 107,855.83 ล้านบาท อัตราผลตอบแทนทางการเงิน (FIRR) ร้อยละ 2.12 พบว่าไม่มีความคุ้มค่าทางการเงิน แต่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจจึงเป็นโครงการที่ควรลงทุนเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต” ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองของโครงการรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน หลังจากนั้นอาจมีการศึกษาวิเคราะห์ในโครงการอื่น ๆ ต่อไป

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2542). **วิพากษ์ทุนนิยมไทย ทศนะจากกระแสหลุด**. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรส.
- กรมพัฒนาธุรกิจการค้า. (2564). **ข้อมูลธุรกิจในพื้นที่การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.dbd.go.th/download/document_file/Stastic/2564/ECONOMICZONE/EEC.pdf. 1 กันยายน 2565.
- กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. (2565). **แผนปฏิบัติการด้านการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศไทยด้วยโมเดลเศรษฐกิจ BCG พ.ศ. 2564-2570**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://waa.inter.nstda.or.th/stks/pub/bcg/BCG-Action-Plan-2564-2570-256502-01.pdf>. 15 สิงหาคม 2565.
- กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม (2560). **รายงานการศึกษาความเหมาะสมการจัดตั้งเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล**. เสนอต่อคณะกรรมการบริหารระเบียบเศรษฐกิจภาคตะวันออก ครั้งที่ 2/2560. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/web-upload/filecenter/html/establishment/Feasibility/002.pdf>. 30 มิถุนายน 2565.
- กระทรวงอุตสาหกรรม. (2559). **ยุทธศาสตร์การพัฒนากอุตสาหกรรมไทย 4.0 ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579)**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://waa.inter.nstda.or.th/stks/pub/2017/20171207-MinistryofIndustry.pdf>. 8 มิถุนายน 2565.
- กรุงเทพธุรกิจ. (2557). **อินเดียเปิดตัวแคมเปญ Make in India**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokbiznews.com/world/607292>. 8 มิถุนายน 2565.
- _____. (2563). **อบจ.ระยองทุ่ม 2.3 พันล้าน ลุยบำบัดน้ำเสียครบวงจร**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokbiznews.com/news/detail/891763>. 30 พฤศจิกายน 2565.
- _____. (2563). **อบจ.ระยองรุกกำจัดขยะ เร่งตั้งโรงไฟฟ้า 10 เมกะวัตต์**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokbiznews.com/news/detail/890806>. 30 พฤศจิกายน 2565.
- _____. (2564). **กลุ่ม ปตท. เข้าทำสัญญาร่วมทุนท่าเรือแหลมฉบัง 3 หมื่นล้าน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokbiznews.com/business/973894>. 15 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). **ธรรมศาสตร์เร่ง “อีอีซีเอ็มดี” อัปเดตสิทธิประโยชน์ดึงดูดลงทุน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokbiznews.com/business/997485>. 6 กรกฎาคม 2565.

- กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์. (2530). **พื้นที่สามจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันออกกับการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างภูมิภาคและการพัฒนาแบบพึ่งพาของระบบเศรษฐกิจไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ. (2550). **รายงานสถานการณ์มลพิษในเขตมาบตาพุดและศักยภาพในการป้องกันและแก้ไขปัญหา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- กฤษฎา ศุภวรรณกุล. (2563). **ประชาไท/รายงานพิเศษ อีอีซี (2) : การแย่งยึดที่ดินของรัฐ-ทุนสร้างอาณานิคมยุคใหม่?**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://prachatai.com/journal/2020/01/85897>. 18 ธันวาคม 2565.
- กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (2560). **พิมพ์เขียว Thailand 4.0 โมเดลขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความมั่งคั่ง มั่นคง และยั่งยืน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://waa.inter.nstda.or.th/stks/pub/2017/20171114-draeqa-blueprint.pdf>. 8 มิถุนายน 2565.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2543). **สื่อเพื่อชุมชน การประมวลองค์ความรู้**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (2547). **การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : Higher Press.
- _____. (2550). **อุดมการณ์ : แนวคิดและการวิเคราะห์ในมรรควิธีเศรษฐศาสตร์การเมือง (1)**. (57-126). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2560). **สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับการสื่อสาร**. พิมพ์ครั้งที่ 3. มหาสารคาม : อินทนิล.
- _____. (2565). **การเสริมพลังกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. โครงการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ODU). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- การทำเรือแห่งประเทศไทย. (2565). **โครงการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.laemchabangport-phase3.com/>. 29 มิถุนายน 2565.
- กิติกร จามรดุสิต. (2555). **การพัฒนาอุตสาหกรรมเชิงนโยบายและกลยุทธ์ด้วยประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจ (ตอนที่ ๒) ประวัติความเป็นมาของประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจ**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org/posts/69214>. 15 ธันวาคม 2565.
- กุลลดา เกษบุญชู มีต์. (2556). **กระบวนการเข้าสู่ความเป็นสากลของระบบทุนนิยมและลัทธิเสรีนิยมใหม่**. วารสารสังคมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ, 43(12), 7-43.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2537). **ชุมชนนิยม : ฝ่าวิกฤติชุมชนล่มสลาย**. กรุงเทพฯ : ซีคเซสมิเดีย. ; อ้างถึงใน วันวรร จะนู. (2549). **ฐานความคิดเรื่องชุมชนนิยม : ทางเลือกแห่งการแสวงหาคุณค่าของชีวิตและสังคม**. วารสารสุทธิปริทัศน์, 20(61), 110-120.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2550). **เปลือยแปรรูป**. กรุงเทพฯ : ซีคเซสมิเดีย.

- เกษม สุวรรณกุล. (2552). การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) สำหรับมหาวิทยาลัย
ในกำกับของรัฐบาล. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ; อ้างถึงใน ขวัญศิริ เจริญทรัพย์.
(2558). วิธีการปกครองของสภามหาวิทยาลัย : ศึกษาเปรียบเทียบมหาวิทยาลัย
ในสังกัดของรัฐกับมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาระบบบริหาร, มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- เกษร สิทธิพันธ์. (2550). มหาวิทยาลัยนอกระบบ. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<https://www.sarakadee.com/feature/2000/01/vote.shtml>. 25 พฤษภาคม 2565.
- เกษียร เตชะพีระ. (2562). เสรีนิยมใหม่ : ภูมิหลังทางแนวคิดและประวัติเศรษฐกิจการเมือง.
มติชนสุดสัปดาห์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : [https://www.matichonweekly.com/
column/article_223879](https://www.matichonweekly.com/column/article_223879). 5 กรกฎาคม 2563.
- ขวัญศิริ เจริญทรัพย์. (2558). วิธีการปกครองของสภามหาวิทยาลัย : ศึกษาเปรียบเทียบ
มหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐกับมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎี
บัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาระบบบริหาร, มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- คณินิจ ศรีบัวเอี่ยม. (2559). รายงานวิจัยเรื่อง ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Environmental
Justice and Citizenship) เสนอสถาบัน นโยบายศึกษา. กรุงเทพฯ : คณะนิติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คาร์ล เชกชไนเดอร์. (2545ก). 10 ปีหลังจากริโอ : วิพากษ์การพัฒนาอย่างยั่งยืน. (แปลจาก 10 Year
after Rio : debating development perspectives โดย มัทนา โกสมร, เดชา ทองสูงเนิน
และพิเชษฐ์ นันทา). เชียงใหม่ : มูลนิธิเฮนริก เบิลล์ สำนักงานประจำประเทศไทย
และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
- คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 2/2560 เรื่อง การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษ
ภาคตะวันออก. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่มที่ 134 ตอนที่ 19 ง. หน้า 30-36.
- คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 28/2560. (2560). เรื่อง มาตรการเพิ่มประสิทธิภาพ
การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก. **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่มที่ 134
ตอนพิเศษ 142 ง. หน้า 18-19.
- คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 47/2560. (2560). เรื่อง ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์
ในที่ดินในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก. **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่มที่ 134
ตอนพิเศษ 261 ง. หน้า 18-20.
- เครือข่ายเจริญโภคภัณฑ์ We are CP. (2563). CP ผนึก ‘กว้างซี’ ปั้น ‘นิคมจีนซีพีจีซี’. (ออนไลน์).
แหล่งที่มา : <https://www.wearecp.com/n63-1302-1-222/>. 1 กันยายน 2565.
- เคฮิล, ดาเมียน, คูเปอร์, เมลินดา, โกลิงส์, มาร์แตง, และพริมโรส, เดวิด. (2563). แนวทางการศึกษา
เสรีนิยมใหม่. (แปลจาก Damien Cahill, “Introduction : Approaches to
Neoliberalism,” The SAGE Handbook of Neoliberalism. โดย ภาคิน นิมนานรวงศ์
และมนภัทร จงดีไพศาล). ใน **พู่โกต้กับเสรีนิยมใหม่** 5-39. กรุงเทพฯ : อิลลูมินเนชันส์
เอดิชั่นส์.

- ฆนาธร ชาวสนธิ และณัฐมน สุนทรมีเสถียร. (2563). รู้จัก Degrowth แนวคิดที่บอกให้เราลด
ความเจริญลง เพราะการเติบโตจากทุนนิยมกำลังนำไปสู่ความสูญสลาย. (ออนไลน์).
แหล่งที่มา : <https://becommon.co/culture/thought-degrowth/#accept>.
27 สิงหาคม 2564.
- งานจ้างที่ปรึกษาบริหารและควบคุมงานก่อสร้างงานโครงสร้างพื้นฐาน. (2565). **โครงการพัฒนา
ท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3. รายละเอียดโครงการ.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<https://maptaphut3.com/about/>. 28 มิถุนายน 2565.
- จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ และบุญสม หรรษาศิริพจน์. (2563). การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ
ของประเทศไทย : การศึกษาวิเคราะห์จากมุมมองของวิชาการบริหารการพัฒนา.
วารสารรัชต์ภาคย์. 14(35), 77-91.
- จารุณี มุมบ้านเช่า. (2562). มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐในบริบทของเสรีนิยมใหม่. **วารสารการเมือง
การบริหาร และกฎหมาย,** 12(2), 55-78.
_____. (2562). **อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ เศรษฐศาสตร์การเมือง ว่าด้วยการออก
นอกระบบของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย.** ดุษฎีนิพนธ์รัฐศาสตร์ดุสิตบัณฑิต.
สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- จิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์. (2563). สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดฉะเชิงเทรา เขต 4. สัมภาษณ์ อ่างถึงใน
ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์. (2564); อ่างถึงใน
ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์. (2564). **รายงาน
ฉบับสมบูรณ์เรื่องการใช้อำนาจรัฐในการจัดระบบที่ดินของระบียงเศรษฐกิจพิเศษภาค
ตะวันออก.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- จิรัฏฐ์ ทองสุวรรณ์. (7 สิงหาคม 2565). สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดฉะเชิงเทรา เขต 4.
สัมภาษณ์.
- จิรายุทธ์ สีม่วง. (2560). ข้อเสนอใหม่ของการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก
ในมุมมองของรัฐ : บทวิพากษ์โครงการระบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) ในเชิง
เศรษฐศาสตร์การเมือง. **วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง.** 6(2), 224-243.
- เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. (2559). **พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย รัฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2541). **ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา.** กรุงเทพฯ :
โครงการวิถีทรรศน์.
_____. (2557). **การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- เฉลิม เกิดโมลี. (2543). **แนวทางการมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบาย.** กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ชล บุนนาค และภูษณิศ กมลนรเทพ. (2563). **ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาของเศรษฐกิจ
พอเพียง (Sufficiency Economy Philosophy: SEP) และเป้าหมายการพัฒนา
ที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<https://www.sdgmovement.com/2019/09/27/sep-and-sdgs/>. 4 กุมภาพันธ์ 2565.

- ชลัช บุญหลาย. (15 กันยายน 2565). อดีตผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน). สัมภาษณ์.
- ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2564). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนา : ศึกษาการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก. วารสารพัฒนาสังคม. 23(2), 88-105
- ชัยณรงค์ เครือนวน, จิรายุทธ์ สีม่วง และกัมปนาท เบ็ญจนาวิ. (2559). **ทางเลือกการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกในมุมมองของรัฐ เอกชน และประชาชน.** โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้จากเงินอุดหนุนรัฐบาล (งบประมาณแผ่นดิน) มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2550). **เศรษฐศาสตร์การเมืองของการพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง.** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (2558). **ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม : ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟุต.** ดุษฎีนิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (2563). ยุทธศาสตร์การพัฒนา ความเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทางสังคม และข้อเสนอเชิงนโยบายภายใต้การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาตาฟุต จังหวัดระยอง. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา. 8(1), 25-47.
- _____. (25xx). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียนในจังหวัดระยอง : กรณีการปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตมาตาฟุต.** โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้จากเงินอุดหนุนรัฐบาล (งบประมาณแผ่นดิน) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558). **ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม : ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟุต.** ดุษฎีนิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2564) **รายงานวิจัย เรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนา : ศึกษาการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก.** สนับสนุนโดยทุนอุดหนุนวิจัย คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ. (2550). **โครงการสำรวจความคิดเห็นเรื่องการรับรู้ปัญหาและการจัดการมลพิษของประชาชนในเขตเทศบาลมาตาฟุต จังหวัดระยอง.** ชลบุรี : ศูนย์จัดการระบบสุขภาพภาคตะวันออก มหาวิทยาลัยบูรพา, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2550). **รายงานสถานการณ์มลพิษในเขตมาตาฟุตและศักยภาพในการป้องกันและแก้ไขปัญหา.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน. (2549). รายงานวิจัยการจัดทำผังพิสัยการวิจัยระบบสุขภาพกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในอนุภาคตะวันออก. สนับสนุนการวิจัยโดยศูนย์จัดการวิจัยระบบสุขภาพภาคตะวันออก (ศวรส.อ) ม.บูรพา. ชลบุรี : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.).
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, (2564). รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องการใช้อำนาจรัฐในการจัดระบบที่ดินของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชวงค์ อุบลี และอัศวิน แก้วพิทักษ์. (2563). ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก : แนวทางใหม่ของการพัฒนาอุตสาหกรรมทุนนิยมในประเทศไทย. วารสารพัฒนาสังคม. 22(2), 23-38.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2542). เศรษฐศาสตร์การเมืองของการปฏิวัติขนาดครอบครัวในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- _____. (2546). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ อดีต ปัจจุบันและอนาคตของรัฐวิสาหกิจไทย : การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง. ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. ชลบุรี : สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (สกว.)
- _____. (2559). วิธีวิทยาการวิจัยทางสังคม. จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2561) ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (ม.ป.ป.). รายงานวิจัย การมีส่วนร่วมของประชาชนในปัญหาขาดแคลนน้ำในจังหวัดระยอง : การเมืองของภาคประชาสังคมท้องถิ่นในกระบวนการสร้างเมืองน่าอยู่. โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่. นำเสนอมูลนิธิชุมชนไท.
- ชาติรี เพ็ญศรี. (2543). วาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทย : พ.ศ. 2504-2539. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธำมาศ. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาย ไชยชิต. (2559). สถาบันนิยม “ใหม่” ในการศึกษาประวัติศาสตร์. รัฐศาสตร์สาร, 37(1), 39-108. ; อ้างถึงใน ธนิกุล จันทรา. (2563). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาโครงสร้างสถาบันและองค์กรในการบริหารจัดการอาสาสมัคร ด้านภัยพิบัติในระดับท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นกรณีศึกษาภูมิภาค Tohoku. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.).
- ชำนาญ จันทรเรือง. (2553). ประเทศไทย : ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy) คือทางออกประเทศไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://prachatai.com/journal/2010/10/31378>. 10 กุมภาพันธ์ 2566.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2544). รัฐศาสตร์แนววิพากษ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- _____. (2549). วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทย. วารสารร่วมพฤษภ, 24(1), 1-27.
- _____. (2560). วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- แซนเดล, ไมเคิล เจ. (2564). ความยุติธรรม. (แปลจาก JUSTICE : What's the Right Things to Do?. โดย สฤณี อาชวานันทกุล. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ซอลท์ พับลิชชิ่ง.
- ฐานเศรษฐกิจ. (2561). ตั้ง "สนธยา" นายกเมืองพัทยา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.thansettakij.com/politics/323458>. 10 ธันวาคม 2565.
- _____. (2564). กรม.เคาะตั้ง 6 เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ ดันลงทุน EEC 3 แล่นล้านบาท. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.thansettakij.com/economy/498560>. 6 กรกฎาคม 2565.
- จิตยา สุวรรณชฎ. (2543). แนวคิดทฤษฎีสังคม. กรุงเทพฯ : คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2527). เศรษฐกิจการเมืองไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม. ใน เศรษฐกิจกับการเมืองไทย. หน่วยที่ 4, 190-245. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____. (2543). การยึดครองกิจการ. เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 13 แปรรูปแปรเพื่อใคร. (89-113). ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรส.
- _____. (บรรณาธิการ). (2543). คำประกาศแห่งยุคสมัย. เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 13. แปรรูปแปรเพื่อใคร. (17-31, 235-239). ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรส.
- ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน, ณัชปกร นามเมือง และยิ่งชีพ อัชฌานนท์ (2561). เปิดเบื้องหลังยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ของ คสช. กรุงเทพฯ : โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (ไอลอว์).
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. (2558). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. สาขาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ณัฐพงศ์ ตันติวิวัฒน์พันธ์, ปกฉัตร ชูติศุทธิ์ และศิลาวุธ ดำรงศิริ. (2562). ข่าวสิ่งแวดล้อม : เสวนาวิชาการเรื่อง “นโยบายสิ่งแวดล้อมกับการเมืองไทย : เป้าหมายเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน” วารสารสิ่งแวดล้อม. 23(2), 1-8.
- ณัฐพล ใจจริง. (2563). ขุนศึก คักดินา และพญาอินทรี : การเมืองไทยภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา. นนทบุรี : ฟ้าเดียวกัน.
- เดชารัตน์ สุขกำเนิด, ศุภกิจ นันทะวรการ และวิภาว ชื่นชิด. (2550). มลพิษ..สุขภาพ...และอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด. นนทบุรี : มูลนิธินโยบายสุขภาพ.
- เดวิด ซี คอร์ทเทน, (2546). เมื่อบรรษัทครองโลก. (แปลจาก When Corporations Rule The World โดย อภิชัย พันธเสน). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เสริมสิขาลัย : อาจารย์สาร : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก.

- ทัศนีย์ เกียรติภัทราภรณ์. (2565). SALIKA Knowledge Sharing Space. **รู้จักเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายแดน กลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจใหม่ให้โตได้อย่างมั่นคง ใน 10 จังหวัดชายแดนไทย.** (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://www.salika.co/2022/10/05/border-special-economic-corridor-b-sez/>. 30 พฤศจิกายน 2565.
- ทินพันธ์ นาคะตะ. (2546). **มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สหાયบลิคและการพิมพ์.
- _____. (2546). **มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สหાયบลิคและการพิมพ์ ; อ้างถึงใน ขวัญศิริ เจริญทรัพย์. (2558). **วิธีการปกครองของสภามหาวิทยาลัย : ศึกษาเปรียบเทียบมหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐกับมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ.** วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาธรรมาภิบาล, มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- ทิพย์วรรณ สุขใจรุ่งวัฒนา. (2561). กระทบทัศนักระแสทางเลือก : ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในสังคมไทย. *Veridian E –Journal. Silpakorn University ฉบับภาษาไทยสาขามนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์และศิลปะ*, 11 (1), 411-427.
- ไทยพับลิก้า. (2555). **มหาวิทยาลัยนอกระบบ (1) : จุดเริ่มต้นสู่ปัจจุบัน?** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://thaipublica.org/2012/10/autonomous-university1/>. 16 พฤษภาคม 2565.
- _____. (2555). **30 ปี โครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด : การพัฒนาที่ยั่งยืน.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://thaipublica.org/2012/11/30-years-eastern-seaboard-development/>. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2559). **เศรษฐกิจสีเขียว : ทูนิยมแบบสร้างภาพหรือทางเลือกเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง?** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://thaipublica.org/2016/05/green-economy-prapimphan/>. 15 ธันวาคม 2565.
- _____. (2564). **เปิดสัมปทาน “ศูนย์ซ่อมอากาศยาน” มิ.ย.65 ยก “อู่ตะเภา” สู่มหานครการบินครบวงจร.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://thaipublica.org/2021/12/utapao-aviation-technical-zone/>. 28 มิถุนายน 2565.
- ธนิกุล จันทรา. (2563). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาโครงสร้างสถาบันและองค์กรในการบริหารจัดการอาสาสมัคร ด้านภัยพิบัติในระดับท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นกรณีศึกษาภูมิภาค Tohoku.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกว.)
- ธนิต โสรัตน์. (2559). **อุตสาหกรรม 4.0..การปฏิวัติอุตสาหกรรมใหม่แห่งอนาคต.** เอกสารประกอบคำบรรยาย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.tanitsorat.Com/file.อุตสาหกรรม%204.0..การปฏิวัติอุตสาหกรรมใหม่แห่งอนาคต.pdf>. 8 มิถุนายน 2565.

- ธร ปีติดล. (ม.ป.ป.). **แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการสร้างเสริมเสรีภาพ**. ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย มูลนิธิธรรมาภิบาลแห่งชาติ. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://v-reform.org/wp-content/uploads/2014/06/แนวคิดเรื่องชุมชนกับการสร้างเสริมเสรีภาพ.pdf>. 18 ธันวาคม 2565.
- ธรรมชาติ กรีอักษร. (2562). **ประเทศไทย รายงานพิเศษ อีอีซี (1) : ไม่มีรัฐประหาร ไม่มีทางทำได้**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://prachatai.com/journal/2019/12/85663>. 30 พฤษภาคม 2563.
- ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์. (2543). **วิสัยทัศน์การวางแผนพัฒนาประเทศในสหัสวรรษหน้า**. นนทบุรี : เพชรรุ่งเรืองพิมพ์.
- ธานี ชัยวัฒน์. (2554). **บริหารจัดการ “ทรัพยากรร่วม” อย่างไรให้มี ประสิทธิภาพ? - รางวัลโนเบลว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : www.setthasat.com: <http://setthasat.wordpress.com/2011/10/31/ostrom-common-resource-ii/>. 15 มิถุนายน 2555 อ้างถึงใน แบงค์ งามอรุณโชติ. (2556). **ความยุติธรรม - คำพิพากษา - ปัญหาสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ : เชนไทย.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2557). **มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- นครินทร์ วงศ์ไพบูลย์. (2562). **คนไทยจะได้ประโยชน์จาก EEC อย่างไร**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=THqr1FXTnoM>. 28 มิถุนายน 2565.
- นครินทร์ ศรีเลิศ. (2562). **ถอดบทเรียนพัฒนา อีสเทิร์นซีบอร์ด มุมมองคณะที่ปรึกษาติดตามคดี อีอีซี**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokbiznews.com/news/detail/852382>. 26 มีนาคม 2563.
- นพพันธ์ วรรณเทพสกุล. (2556). **ไทยพับลิก้า. กล้าพูดความจริง - “ความยุติธรรมเชิงนิเวศ” กับชาวประมงท่าศาลาในสถานะถูกเลือกปฏิบัติ?** (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://thaipublica.org/2013/03/ecological-justice-thasala/>. 18 ธันวาคม 2565.
- นพพันธ์ วรรณเทพสกุล. (2560). **รัฐพัฒนาการ : อุดมการณ์และจินตภาพการพัฒนาเศรษฐกิจ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นราวิชญ์ เขาวรัตน์. (2565). **9 ปี น้ำมันรั่วระยอง : บนทางสายหม่น ที่อาจ “พอ” มีหวัง**. สำนักข่าว GREEN NEWS. (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://greennews.agency/?p=29953>. 18 ธันวาคม 2565.
- นันทวัฒน์ บรมานันท์. (2548). **การแปรรูปรัฐวิสาหกิจไทย**. กรุงเทพฯ : วิญญูชน ; อ้างถึงใน วินัย ผลเจริญ. (2563). **โลกาภิวัตน์เสรีนิยมใหม่กับความพ่ายแพ้ของประเทศไทย**. มหาสารคาม : วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- นิวส์มอนิเตอร์. (2561). **อบจ.ฉะเชิงเทราฯ รับ ซีพี ทุ่มเงินหลายแสนล้านสร้างเมืองใหม่ ‘แปดริ้ว’**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.matichon.co.th/news-monitor/news_1106696. 1 กุมภาพันธ์ 2566.

- บงกชมาศ เอกเอี่ยม. (2564). แนวคิดหลังการพัฒนา : เส้นทางการพัฒนาในยุคหลังการพัฒนา. **วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์**, 4(1), 159-180.
- บริษัท การบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน). (2565). **เกี่ยวกับบางกอกแอร์เวย์ส**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bangkokair.com/tha/company-profile>. 20 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท เครือเจริญโภคภัณฑ์ จำกัด. (2562). **รฟท. จับมือ CP เปิดประวัติศาสตร์หน้าใหม่ เซ็นสัญญาเดินรถไฟความเร็วสูงเชื่อมสามสนามบิน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.cpgroupglobal.com/th/newsroom/news/136/srt-and-cp-group-signed-the-ppp-agreement-to-develop-the-high-speed-rail-linking-three-airports-project>. 28 มิถุนายน 2565.
- _____. (2565). **ธุรกิจของเรา**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.cpgroupglobal.com/th/business-lines>. 15 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท ช.การช่าง จำกัด (มหาชน). (2564). **แบบแสดงรายการข้อมูลประจำปี/รายงานประจำปี 2564**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://ck.listedcompany.com/misc/one-report/20220408-ck-or2021-th.pdf>. 15 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). **ลักษณะการดำเนินธุรกิจ**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.ch-karnchang.co.th/th/#/about/business-characteristics>. 15 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท ซิโน-ไทย เอ็นจิเนียริ่ง แอนด์ คอนสตรัคชั่น จำกัด (มหาชน). (2564). **รายงานประจำปี 2564**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : [http://www.stecon.co.th/images/webpage/220324153204_FinalSino-ThaiAnnualReport2021_compressed\(4\).pdf](http://www.stecon.co.th/images/webpage/220324153204_FinalSino-ThaiAnnualReport2021_compressed(4).pdf). 20 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท ทางด่วนและรถไฟฟ้ากรุงเทพ จำกัด (มหาชน). (2565). **รู้จัก BEM เกี่ยวกับเรา**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bemplc.co.th/AboutUs>. 20 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). **รู้จัก BEM ลักษณะการประกอบธุรกิจ**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.bemplc.co.th/NatureofBusiness>. 20 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท บางกอกอินดัสเทรียลแก๊ส จำกัด. (2562). The Headline การใช้ความเย็น จาก LNG เพื่อนวัตกรรมแยกอากาศ. **GASMOSPHERE**. 3 (2), 4-5.
- บริษัท บีทีเอส กรุ๊ป โฮลดิ้งส์ จำกัด (มหาชน). (2565). **รายงานประจำปี 2564/2565**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.btsgroup.co.th/th/document/viewer/stream/50338/annual-report-2021-22-last-updated-july-4-2022>. 20 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน). (2562). **รายงานประจำปี 2562**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.pttplc.com/uploads/CG/Publication/AnnualPerformance2019_AnnualReport.pdf. 1 กันยายน 2565.
- _____. (2564). **ข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับแบบ 56-1 One Report ประจำปี 2564**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.pttplc.com/th/Media/Publications/Report/Supplementaryof56-1Onereport.aspx>. 1 กันยายน 2565.

- _____. (2564). ศูนย์ข่าวพลังงาน ปตท.ปรับวิสัยทัศน์และแผนกลยุทธ์ใหม่เน้นพลังงานอนาคต เพิ่มเป้าลงทุนไฟฟ้าจากพลังงานหมุนเวียน เป็น 12,000 MW ภายในปี 2030. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.energynewscenter.com/ปตท-ปรับวิสัยทัศน์%E2%80%8Bและ&. 1 กันยายน 2565>.
- _____. (2564). สื่อประชาสัมพันธ์ ข่าวความเคลื่อนไหว ปตท. ร่วมทุนฟ็อกซ์คอนน์เตรียมจัดตั้งโรงงานผลิตยานยนต์ไฟฟ้าครบวงจร พร้อมดันไทยสู่ศูนย์กลางอาเซียน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.pttplc.com/th/Media/News/Content-25830.aspx>. 15 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). โครงสร้างผู้ถือหุ้น. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://investor.Pttplc.com/th/shareholder-information/major-shareholders>. 2 มิถุนายน 2565.
- _____. (2565). แบบแสดงรายการข้อมูลประจำปี/รายงานประจำปี 2564 (แบบ 56-1 One Report). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://ptt.listedcompany.com/misc/one-report/20220323-ptt-one-report-2021-th.pdf>. 1 กันยายน 2565.
- _____. (2565). รายงานประจำปี 2562. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.pttplc.com/uploads/CG/Publication/AnnualPerformance2019_AnnualReport.pdf. 1 กันยายน 2565.
- _____. (2565). สื่อประชาสัมพันธ์ ข่าวความเคลื่อนไหว ฮอริซอน พลัส เดินหน้าตามแผนจับมือ สวอนอุตสาหกรรมโรจนะ ตั้งโรงงานผลิต EV ใน “อีอีซี” เริ่มสายการผลิตปี 2024. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.pttplc.com/th/Media/News/Content-30335.aspx>. 1 กันยายน 2565.
- _____. (2565) รู้จักกับ ปตท. ความเป็นมา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.pttplc.com/th/About/About-Ptt/Background.aspx>. 1 กันยายน 2565.
- บริษัท รถไฟความเร็วสูงสายตะวันออกเชื่อมสามสนามบิน จำกัด. (2565). ประโยชน์โครงการ. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.easternhsr.com/benefit/forCountry>. 3 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวลล็อปเมนต์ จำกัด (มหาชน). (2564). แบบ 56-1 One Report 2564. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.itd.co.th/document-file/ir/1632268402-th-OR-ITD-Thai-2564.pdf>. 15 กรกฎาคม 2565.
- บริษัท เอเชีย เอ็มไพร์ กรุ๊ป จำกัด. (2564). การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อการพัฒนาเมืองการบินภาคตะวันออก ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูงบ้านฉาง INNOVATION TECHNOLOGY PARK ตำบลบ้านฉาง อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.banchang.go.th/files/com_networknews/2021-06_c5bd3c661d75f6b.pdf. 12 กรกฎาคม 2565.

- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2559). ชุมชน : จากอุดมคติถึงเครื่องมือเพื่อการปกครอง.
วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 11(1), 9-35.
- บุษบา ศิวะสมบุรณ์ และนันท์ชนก วงษ์สมุทร. (2560). BBC NEWS ไทย : ฟังชาวบ้านมาบตาพุด
และภาคอุตสาหกรรม หลัง ม.44 ล้มฝั่งเมืองสามจังหวัดเพื่ออีอีซี. (ออนไลน์).
แหล่งข้อมูล : <https://www.bbc.com/thai/thailand-41799979>. 5 มกราคม 2566.
- บุษอริ ยีหมะ. (ม.ป.ป.). การวิเคราะห์การเมืองแนวสถาบันนิยมและรัฐธรรมนูญนิยม. ใน
การวิเคราะห์การเมือง. หน่วยที่ 5. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช. (ออนไลน์).
แหล่งที่มา : <https://www.stou.ac.th/Schoolnew/polsci/UploadedFile/81713-5.pdf>. 1 ตุลาคม 2564
- บุชิตา สังข์แก้ว, ดนุสรณ์ กาญจนวงศ์ และจตุพล ดางจิตร. (2564). แนวทางการจัดการท่าเรือ
ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมกับสิทธิชุมชนประมงพื้นบ้าน ในพื้นที่โครงการระเบียงเศรษฐกิจ
ภาคตะวันออกกรณีศึกษา จังหวัดชลบุรี. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 19(3), 154-180.
- เบลโล, วอลเดน. คีนิงแฮม, เซียร์. และปอห์, ลี เค็ง. (2545). โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและ
การแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่. (แปลจาก Siamese tragedy : development
and disintegration in modern Thailand โดย สุรนุช ชงศิลา). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
โกมลคีมทอง.
- ปกป้อง จันวิทย์. (2557). โลกความคิดของ ปกป้อง จันวิทย์ Post Washington Consensus.
(ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <http://pokpong.org/writing/post-washington-consensus/#>. 10 พฤษภาคม 2564.
- ปณิตทัศน์ ปทุมวัฒน์. (2555). การจัดตั้งศาลชำนาญพิเศษด้านสิ่งแวดล้อม : Toward the
Establishment of the Specialized Environmental Courts. จุลินิติ, พ.ย.-ธ.ค.
2555, 177-186.
- ประกาศ เรื่อง ยุทธศาสตร์ชาติ (2561-2580). (2561). ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา,
เล่มที่ 135 ตอนที่ 82 ก. หน้า 1-74.
- ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง การเปลี่ยนแปลง
เขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : เขตส่งเสริมอุตสาหกรรมและนวัตกรรมดิจิทัล. (2562).
ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 136 ตอนพิเศษ 255 ง. หน้า 46-47.
- ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง กำหนดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจ
พิเศษ : ศูนย์นวัตกรรมทางการแพทย์ครบวงจรธรรมศาสตร์ (พทยา) พ.ศ. 2562. (2562).
ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 136 ตอนพิเศษ 178 ง. หน้า 14.
- ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง กำหนดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจ
พิเศษ : การแพทย์จีโนมิกส์ มหาวิทยาลัยบูรพา (บางแสน). (2563). ราชกิจจานุเบกษา,
เล่มที่ 137 ตอนพิเศษ 32 ง. หน้า 51.

- ประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก เรื่อง กำหนดเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ : ศูนย์นวัตกรรมดิจิทัลและเทคโนโลยีขั้นสูง บ้านฉาง จังหวัดระยอง. (2564). **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่มที่ 138 ตอนพิเศษ 251 ง. หน้า 30
- ประกาศคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ เรื่อง แต่งตั้งกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านต่าง ๆ. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่มที่ 134 ตอนพิเศษ 242 ง. หน้า 26-30.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่มที่ 134 ตอนพิเศษ 214 ง. หน้า 1-2.
- ประชา หุตานุวัตร. (2565). **ชีวิตและความคิดของ ซอล อลินสกี: ขบถเพื่อประชาธิปไตยของคนยากไร้**. กรุงเทพฯ : เสริมศึกษาลัย.
- ประชาชาติธุรกิจออนไลน์. (2564). **อนุมัติตั้ง นิคมบลูเทค ชีตัส แปรริว ดูลงทุนได้ 33,200 ล้านบาท**. (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://www.prachachat.net/economy/news-739283>. 15 กรกฎาคม 2565.
- ประยุทธ์ จันทร์โอชา. (2559, เมษายน 22). **รายการคืนความสุขให้คนในชาติ ใน MGR Online**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://m.mgronline.com/uptodate/uptodate/detail/9590000041185>. 6 มิถุนายน 2565 อ้างถึงใน MGR Online. (2559). **รายการคืนความสุขให้คนในชาติ ใน MGR Online**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://m.mgronline.com/uptodate/uptodate/detail/9590000041185>. 6 มิถุนายน 2565.
- ประสิทธิ์ ตงยั้งศิริ. (2544). **หลักและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ. ในทฤษฎีและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ**. หน่วยที่ 1, 1-60. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปรัชญ์ รุจิวนารมย์. (2563). **ระวางชาติติดกับตักการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ย้ำการฟื้นฟูเศรษฐกิจหลังโควิดต้องเดินคู่กับสิ่งแวดล้อม**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://greennews.agency/?p=21530>. 2 ตุลาคม 2563.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และชัยณรงค์ เครือนวน. (2558). **เศรษฐกิจสีเขียวในชุมชนท้องถิ่นไทย : ศึกษาชุมชนท้องถิ่นแห่งหนึ่งในภาคตะวันออก. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา**. 3 (2), 85-102.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน และสุวัจฉรา เปี่ยมญาติ. (2549). **รายงานวิจัยสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน และสุวัจฉรา เปี่ยมญาติ. (2549). **สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2538). **เศรษฐศาสตร์การเมือง : โลกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ โรงเรียนแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- _____. (2541). **เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2543). **ทิศทางใหม่ของการพัฒนา. วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย**. โครงการตำรา ลำดับที่ 43. (23-32). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ โรงเรียนแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2543). **นิเวศเศรษฐศาสตร์ และนิเวศวิทยาการเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, (2561). **หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ**. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปิยะพงษ์ บุชบงก์. (2561). “การวิเคราะห์การเมืองตามแนวคิดประชาสังคมกับชุมชนนิยม”. เอกสารการสอนชุดวิชาการวิเคราะห์การเมือง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.stou.ac.th/Schoolnew/polsci/UploadedFile/81713-13.pdf>. 18 ธันวาคม 2565.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และเบเคอร์, คริส. (2546). **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 3 เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม.
- _____. (2563). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : มติชน
- ผู้จัดการออนไลน์. (2565). **ข่าวการเมือง บิ๊กตู่ เหน็บฝ่ายค้าน ชมอดีตนายกฯ ฉลาดนัก ตอนนี้อยู่ที่ไหน เอากลับมาให้ได้แล้วกัน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://mgronline.com/politics/detail/9650000068617>. 19 กรกฎาคม 2565.
- ฝ่ายวิชาการ สถาพรบุ๊ค (2561). **เศรษฐกิจพอเพียงกับยุทธศาสตร์ Thailand 4.0**. กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊ค.
- พรณิ บัวเล็ก. (2544). **การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : บทสำรวจสถานะความรู้**. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2546). **การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระพุทธิชัย ทิพสวัสดิ์. (2552). **ความเสมอภาคในปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาทด้วยแนวคิดของ คาร์ล มาร์กซ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ; อ้างถึงใน สิริปภา ภาคอัถ์ถ์. (2563). **สองมาตรฐาน : ความเสมอภาคที่ไม่เสมอภาคสังคมไทย**. วารสาร **มจร มนุษยศาสตร์ปริทัศน์**. 6(1), 333-343.
- พระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา**, เล่มที่ 134 ตอนที่ 79 ก. หน้า 1-12.

- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. (2542). ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา, เล่มที่ 116 ตอนที่ 74 ก. หน้า 1-23.
- พระราชบัญญัติเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561. (2561). ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา, เล่มที่ 135 ตอนที่ 34 ก. หน้า 1-33.
- พิธีรัฐ วัชรสินธุ์. (2564). "ไอติม" ล้นปลดอาวุธระบบสืบทอดอำนาจ "ประยุทธ์" ระหว่างถ่วง
แก้ไข ธรณ.ฉบับ ปชช. : Matichon TV. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<https://www.youtube.com/watch?v=hcVkuYT4xog>. 20 มิถุนายน 2565.
- พอพันธ์ อูยานนท์. (2564). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิเก็ดตี, โทมัส. (2565). **ทุนนิยมในศตวรรษที่ 21** (แปลจาก Capital in the Twenty-First
Century โดย นรินทร์ องค์กรินทร์). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2550). การเมืองของไพร่ : จากวิกฤติของระบอบทักษิณสู่การก่อรัฐประบอบ
การเมืองไทยหลังรัฐประหาร 2549. กรุงเทพฯ : Openbooks.
- พิชาย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต. (2562). ปัญหาพลวัต อุดมการณ์การเมือง (8) : นิเวศนิยม หลักคิด
พิทักษ์โลก ในผู้จัดการออนไลน์. (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://mgronline.com/daily/detail/9620000083244>. 23 ตุลาคม 2565.
- _____. (2562, พฤศจิกายน 29). ปัญหาพลวัต การพัฒนาในศตวรรษที่ 21 : การเติบโต
สีเขียว หรือการลดการเติบโต ในผู้จัดการออนไลน์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<https://mgronline.com/daily/detail/9620000114329>. 30 พฤษภาคม 2564.
- พินทุสร โพธิ์อุไร. (2564). การเสริมพลังชุมชนเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ กรณีศึกษาโครงการ
ชุมชนนำอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาการบริหารการพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พิมพ์เขียวและแผนปฏิบัติการขับเคลื่อน Thailand 4.0. (2559). โมเดลขับเคลื่อนประเทศไทยสู่
ความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.stabundamrong.go.th/web/download/newkm/thailand4.0.pdf>. 30 พฤษภาคม 2564.
- เพชรินทร์ ศรีกุลวัฒนา. (2550). ข่าวสารสุขภาพ : สถาบันมะเร็งฯ เผยจังหวัดระยองสถิติป่วย
มะเร็งสูง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=10773>. 30 พฤษภาคม 2564.
- เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และวลัยพร मुखสุวรรณ. (2546). รายงานการประเมินผลทางสุขภาพ
จากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัย
ระบบสาธารณสุข.
- เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง. (2560). เปิดผลการศึกษามลพิษอุตสาหกรรม 4.0. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
https://waymagazine.org/world_environment_day/. 5 มกราคม 2566.
- ฟรีเดน, ไมเคิล. (2563). เสรีนิยม : ความรู้ฉบับพกพา (แปลจาก Liberalism : A Very Short
Introduction โดย เกษียร เตชะพีระ). กรุงเทพฯ : บุ๊คสเคป.

- พินเลย์สัน, เจมส์ กอร์ดอน. (2559). ฮาเบอร์มาส : มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ (แปลจาก HABERMAS : A Very Short Introduction โดย วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีนา.
- ภักดี รัตนมุขย์, (2561). Thailand 4.0 ตอบโจทย์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ปัญญาชน.
- มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง การจัดทำยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี. (2558). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://ilaw.or.th/sites/default/files/%20%E0%B8%81%E0%B8%81%20จัดทำยุทธศาสตร์ชาติ.pdf>. 12 กรกฎาคม 2565.
- มติชน ออนไลน์. (2565). ‘แอร์พอร์ตซิตี’ เมืองใหม่ ดีไซน์รับท่องเที่ยว สันทนาการ 24 ชม. ออนไลน์. แหล่งข้อมูล : https://www.matichon.co.th/news-monitor/news_3507212. 1 กันยายน 2565.
- มิ่งขวัญ คงเจริญ. (2553). การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน เพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนของชุมชนแห่งการเรียนรู้. วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์ศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- มูลนิธิธรรมสิ่งแวดล้อม. (2564). เปิดผลกระทบ “ผังเมือง EEC” : ทำลายระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของประชาชน. (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://enlawfoundation.org/recap-eeec-2564-02/#:~:text=ผลกระทบทั้งจากผังเมือง,ขึ้นของโรงงานกำจัดขยะ.> 30 พฤศจิกายน 2565.
- เมทินา อีสริยานนท์. (2560). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียนในจังหวัดฉะเชิงเทรา : กรณีการจัดการขยะของเสียอันตรายจากโรงงานอุตสาหกรรม. โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้จากเงินอุดหนุนรัฐบาล (งบประมาณแผ่นดิน) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 มหาวิทยาลัยบูรพา.
- แมนเดล, เออร์เนส. (2559). เศรษฐศาสตร์การเมืองเบื้องต้น (แปลจาก From Class Society to Communism : An Introduction to Marxism โดย กนกศักดิ์ แก้วเทพ). กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.
- ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. 2542 (2542). ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 116 ตอนที่ 63 ง. หน้า 24-31.
- รังสรรค์ ณะพรพันธุ์. (2542). สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 : ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- _____. (2542). วิฤทธิการณ์การเงินและเศรษฐกิจการเงินไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- _____. (2546). กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530. กรุงเทพฯ : คบไฟ
- _____. (2546). การบริหารนโยบายเสถียรภาพเศรษฐกิจในอนาคต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- _____ . (2548). **ฉันทามติวอชิงตัน**. กรุงเทพฯ : คบไฟ
- _____ . (2548). **จาก Thaksinomics สู่ทักษิณาธิปไตย ภาค 3**. กรุงเทพฯ : openbooks.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา**, เล่มที่ 134 ตอนที่ 40 ก. หน้า 1-90.
- รัตนา สายคณิต. (2544). การกระจายรายได้กับการพัฒนาเศรษฐกิจ. ใน **ทฤษฎีและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ**. หน่วยที่ 7, 429-490. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. (2546). **ประชานิยม - นักบุญหรือคนบาป**. กรุงเทพฯ : สวทศกิจกรพิมพ์.
- _____ . (2566). **การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในฐานะการพัฒนาแนวใหม่ของโลก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- แล ดิลกวิทยรัตน์, (2543). วิฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ ไอเอ็มเอฟ และการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ. ใน **ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บก.) เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 13. แปรรูปแปรเพื่อใคร**. (53-71). ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรส.
- แลฟเวอแรค, เกลน. (2559). **สร้างเสริมสุขภาพ : ด้วยการเสริมพลังชุมชน** (แปลจาก **Health Promotion Practice : Building Empowered Communities** โดย อำนาจ ศรีรัตนบัลล์). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.researchgate.net/profile/GlennLaverack/publication/306031938_sangsemkhphaph_wykarsemphngmchn_keln_laefwexraekh/links/57ab5d9808ae0932c9712afd/sangsemkhphaph-wykarsemphngmchn-keln-laefwexraekh.pdf. 5 พฤศจิกายน 2565.
- วรรณพร ไกรเลิศ. (2544). **องค์การกระจายอำนาจ The 3 Keys to Empowerment**. กรุงเทพฯ : เออาร์บิซิเนส เพรส. ; อ้างถึงใน **ธีรวัฒน์ ชนะภัย**. (2559). **แนวทางการเสริมสร้างพลังชุมชนในโครงการจัดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติชุมชนแม่ละอูบ ภายใต้มูลนิธิริรักษ์ไทย จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรวิทย์ เจริญเลิศ. (2543). IMF และ WB กับการแปรรูปสังคมไทย. ใน **ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บก.) เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 13. แปรรูปแปรเพื่อใคร**. (33-51). ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรส.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, (2547). **เศรษฐศาสตร์ไม่ยากอย่างที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- วิจิตร ศรีสอ้าน. (2559). **มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ : นวัตกรรมการบริหารมหาวิทยาลัยในประเทศไทย**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.wichitlikhit.com/?m=201711>. 26 พฤษภาคม 2565.

- วิชาญ ทราญอ่อน. (2559). **ประเทศไทย 4.0**. เอกสารวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.parliament.go.th/Library>. 10 มิถุนายน 2565.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2548). **พจนานุกรมคำอธิบายศัพท์ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- วิทยากร เชียงกุล. (2545). **อธิบายศัพท์เศรษฐศาสตร์การเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- _____ . (2548). **เศรษฐกิจไทย ปัญหาและทางแก้**. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- _____ . (2550). **อธิบายศัพท์สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- _____ . (2558). **สิ่งแวดล้อม-ระบบนิเวศสังคมที่ทุกคนควรรู้**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- วินัย ผลเจริญ. (2563). **โลกาภิวัตน์เสรีนิยมใหม่กับความพ่ายแพ้ของประเทศไทย**. มหาสารคาม : วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วีระยุทธ์ กาญจน์ชูฉัตร. (2563). การเดินทางของเสรีนิยมใหม่ใน 3 ทวีป. ใน **พู่ไต้กับเสรีนิยมใหม่**. 115-145. กรุงเทพฯ : อิลลูมินเอนซ์ เอ็ดิชั่นส์.
- ศุภชัย พงษ์ภักดี. (2564). **ปตท.ปรับวิสัยทัศน์และแผนกลยุทธ์ใหม่เน้นพลังงานอนาคต เพิ่มเป้าลงทุนไฟฟ้าจากพลังงานหมุนเวียน เป็น 12,000 MW ภายในปี 2030**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.energynewscenter.com/ปตท-ปรับวิสัยทัศน์%E2%80%8Bและ&.> 1 กันยายน 2565.
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2560). **บทวิเคราะห์เศรษฐกิจ การลงทุนในอุตสาหกรรมเป้าหมายในระยะเบี่ยงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) (กระแสทรรศน์ ฉบับที่ 2832)**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.kasikornresearch.com/th/analysis/k-econ/economy/Pages/36215.aspx>. 26 มีนาคม 2563.
- เศรษฐสุยาม. (2542). **สหรัฐอเมริกา ยุทธศาสตร์ครองความเป็นเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์.
- สกฤติ อีสริยานนท์ และคณะ. (2560). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การทบทวนและการปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียน**. สนับสนุนโดยโครงการวิจัยประเภทงบประมาณรายได้จากเงินอุดหนุนรัฐบาล ประจำปีงบประมาณ 2560. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ. (2542). **กฎหมายฟื้นฟูเศรษฐกิจกับอนาคตของประเทศ**. กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน.
- สมเกียรติ วันทนนะ. (2544). **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : โครงการปริญญาโท สาขารัฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- _____. (2544). **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : โครงการปริญญาโทสาขา รัฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561) **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สมเกียรติ วันทานะ. (2544). **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. โครงการปริญญาโทสาขา รัฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561) **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ (2559). **อนาคตเศรษฐกิจไทย 4.0 ปาฐกถาพิเศษ**. จัดโดยสภาหอการค้าไทย-จีน เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2559 ณ อาคารสภาหอการค้าไทย ; อ้างถึงใน วิชาญ ทรายอ่อน. (2559). **ประเทศไทย 4.0**. เอกสารวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.parliament.go.th/Library>. 10 มิถุนายน 2565.
- _____. (2561). **งานสัมมนา โครงการระเบียบเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก หัวข้อ EEC ไม่มีไม่ได้**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=wEMC7x2KiWU>. 1 ตุลาคม 2564.
- สมชาย ภคภาสน์วิวัฒน์. (2543). **วิสัยทัศน์ ประเทศไทยปี 2000**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สมนึก จงมีวดีน. (2562). **"EEC" เขตเศรษฐกิจ "พิเศษ" สำหรับใคร?**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://ilaw.or.th/node/5358?fbclid=IwAR2HnC1iXFYAFoG-IsNgdX4li-Kx5YXXdyiOMWVIR2HjveuzO1Upwa3nIvI>. 18 ธันวาคม 2565.
- _____. (28 กรกฎาคม 2565). **ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยกลุ่มศึกษาการพัฒนาระเบียบเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC Watch)**. สัมภาษณ์.
- สมบูรณ์ ศิริประชัย. (2546). **การจัดการนโยบายทางเศรษฐกิจไทย : ความล้มเหลวของ Washington Consensus หรือความล้มเหลวของสถาบัน**. **โลกาภิวัตน์กับอำนาจรัฐไทย วารสารไทยคดีศึกษา**, 1(1), 1-50.
- _____. (2547). **การจัดการนโยบายเศรษฐกิจของไทย : ความล้มเหลวของ Washington Consensus หรือความล้มเหลวของสถาบัน**. **วารสารไทยคดีศึกษา**, 1(1), 3-50.
- สมภพ มานะรังสรรค์. (2546). **พลวัตของระบบการเงินโลกกับผลกระทบต่อไทย**. ใน **ณรงค์เพชร ประเสริฐ (บก.). เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 23**. ศูนย์ศึกษา เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะ เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสัน เพรส.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, สุจิตรา สามัคคีธรรม, นุสรา บุญสนอง และสมชาย กำปั่นทอง. (2551). **ปัญหาการจัดการโฮมสเตย์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง : ศึกษากรณีอำเภอบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม**. ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยเกริก ประจำปีการศึกษา 2550.

- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2558). ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสาร
พัฒนาสังคม. 17(1), 1-27.
- _____. (2559). บรรณาธิการแถลง. วารสารพัฒนาสังคม. 18(ฉบับพิเศษ), A-H. indd – 6.
- _____. (2564). แนวคิดของเกลน แลฟเวอแรค ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน”. วารสารสังคม
เคราะห์ศาสตร์, 29(1), 1-28.
- _____. (2566). การเสริมพลังชุมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ :
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สรสรเสริญ วงศ์ช่อม. (2554). การวางแผนพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ : เพชรรุ้ง.
- สรายุทธ์ สรรักษา. (11 สิงหาคม 2565). ผู้นำกลุ่มเครือข่ายรักษ์พระแม่ธรณี. สัมภาษณ์.
- _____. (13 สิงหาคม 2565). ผู้นำกลุ่มเครือข่ายรักษ์พระแม่ธรณี. สัมภาษณ์.
- _____. (26 กรกฎาคม 2563). ผู้นำกลุ่มเครือข่ายรักษ์พระแม่ธรณี. สัมภาษณ์. ; อ้างถึงใน
ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ชัยณรงค์ เครือนวน และจิตรา สมบัติรัตนานันท์, (2564). รายงาน
ฉบับสมบูรณ์เรื่องการใช้อำนาจรัฐในการจัดระบบที่ดินของระเบียบเศรษฐกิจพิเศษ
ภาคตะวันออก. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์
วิจัยและนวัตกรรม.
- สโรชา แพร์ภาษา. (2546). สิทธิและโอกาสของคนจนในการศึกษาต่อมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ
กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายสาธารณะ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สฤณี อาชวานันทกุล. (2554). ความเหลื่อมล้ำฉบับพกพา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:178600. 2 ตุลาคม
2564.
- _____. (2562). The MOMENTUM อีชีกับการพัฒนาที่ยั่งยืน? – บทเรียนจากมาบตาพุด.
(ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : [https://themomentum.co/eec-and-sd_learn-from-
maptaphut-port/](https://themomentum.co/eec-and-sd_learn-from-maptaphut-port/). 5 มกราคม 2566.
- _____. (2564). Behind the Illusion ระบอบลวงตา. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สวทช. (2564). คู่มือการประเมินประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจของรัฐวิสาหกิจไทย
(ฉบับผู้ประเมิน). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : [https://www.nstda.or.th/home/
performance_post/eco-efficiency-iso-14045/](https://www.nstda.or.th/home/performance_post/eco-efficiency-iso-14045/). 1 ตุลาคม 2564.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์. (2526). ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475-2503). กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัย
สังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สามชาย ศรีสันต์. (2561). ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์ : บทศึกษาวิเคราะห์
วาทกรรมการพัฒนา/หลังการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สมมติ.
- _____. (2563). บทสำรวจวาทกรรมชนบทและบ้านนอกในความเป็นไทย : รื้อ-สร้าง-ทบทวน
สำนึกและมายาคติต่อความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำของชนบทกับเมือง ตั้งแต่ไพร่
ชาวนา คนเสื้อแดง ถึงชนชั้นกลางใหม่. กรุงเทพฯ : สมมติ.

- สำนักข่าวอิสรา. (2563). **เคาะร่างสัญญาสนามบินอยู่ตะเภา 2.9 แสนล้าน! กพอ. ชงกรม.อนุมัติ-
คาดเซ็นกลุ่มบีบีเอส มิ.ย.นี้.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.isranews.org/article/isranews-news/88924-gov-bbs-utapao-airport.html>. 20 กรกฎาคม 2565.
- สำนักโฆษก สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ทำเนียบรัฐบาล. (2560, มกราคม-มีนาคม). **วารสารไทย
คู่ฟ้า.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://spm.thaigov.go.th/FILEROOM/spm-thaigov/DRAWER004/GENERAL/DATA0000/00000368.PDF>. 12 มิถุนายน 2565.
- สำนักงานประมาณของรัฐสภา สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2559). **การวิเคราะห์
การร่วมทุนระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (Public Private Partnership : PPP).
พิมพ์ครั้งที่ 3.** กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.). (2561). **แผนภาพรวม
เพื่อการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก. (2560-2565).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/filedownload/1478/cf4092afd2456bb1f03995574db27a75.pdf>. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2565). **รถไฟความเร็วสูง เชื่อม 3 สนามบิน.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/high-speed-rail-connecting-3-airports>. 3 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2562). **คู่มือการจัดตั้งหรือขยายเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : [https://www.eeco.or.th/web-upload/m_document/\(ร่าง\)คู่มือการจัดตั้งเขตส่งเสริมเศรษฐกิจ.pdf](https://www.eeco.or.th/web-upload/m_document/(ร่าง)คู่มือการจัดตั้งเขตส่งเสริมเศรษฐกิจ.pdf). 6 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2562). **สาระสำคัญ คำถาม-คำตอบรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/filedownload/1722/cfc81c3539f0ef22f4c098e5325794ec.pdf>. 28 มิถุนายน 2565.
- _____. (2563) **ข่าวประชาสัมพันธ์. ลุยตั้ง 'ศูนย์ทดสอบจีโนม' ในพื้นที่ EEC ยกกระดับด้าน
การวิจัยในวงการแพทย์ไทย.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/news/217-The-Setting-up-of-Gemomics-Thailand-in-EEC-to-enhance-medical-research-capabilities-in-Thailand>. 11 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2564). **ข่าวประชาสัมพันธ์ สกพอ. ปูพรมชนวนักลงทุน พื้นที่อีอีซี ต่อเนื่องย้ำ
ศักยภาพ 4 แขนงนำธุรกิจใหม่ เชื่อม BCG พร้อมดึงเม็ดเงินเอกชนทั่วโลก.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/news/384>. 15 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2564). **ข่าวประชาสัมพันธ์. พิธีลงนามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ การจัดทำระบบ
ห้องเย็น (Blast freezer & Cold storage) ภายใต้โครงการระเบียงผลไม้
ภาคตะวันออก (Eastern Fruit Corridor : EFC).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/news-release-pr/311>. 15 กรกฎาคม 2565

- _____. (2564). **ความเป็นมาของ อีอีซี.** (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://www.eeco.or.th/th/government-initiative/why-eec>. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2564). **อีอีซี เปิดเวทีเสวนา จากกูรูด้านเศรษฐกิจระดับตำนานชั้นนำไทย ร่วมถอดแนวคิด อีสเทิร์นซีบอร์ด ต่อยอดสู่ความสำเร็จ อีอีซี กับการเป็นเขตพัฒนาพิเศษระดับโลก.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://eeco.or.th/th/news/361>. 1 ตุลาคม 2564.
- _____. (2564). **อุตสาหกรรมเป้าหมาย.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/business-opportunities>. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2565) **ความคืบหน้าในการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ตุลาคม 2564 – มีนาคม 2565.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/filedownloads/4365/48673409abcb88a58aef8e090be1c5b0.pdf>. 1 กันยายน 2565.
- _____. (2565) **สิทธิประโยชน์ การลงทุนที่คุ้มค่า ใน อีอีซี ภายใต้ พ.ร.บ.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก นักลงทุนใน อีอีซี จะได้รับสิทธิประโยชน์ที่ดีที่สุด.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/incentives-schemes>. 30 พฤศจิกายน 2565.
- _____. (2565). **4 ปี อีอีซี ก้าวไปด้วยกัน...กับการเติบโตที่ดีในทุกมิติ.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://sharedrive.eeco.or.th/index.php/s/PxyvkoNYTbadkxI#pdfviewer>. 14 สิงหาคม 2565.
- _____. (2565). **ข่าวประชาสัมพันธ์ อีอีซี ร่วมกับ กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ เดินหน้ายกระดับให้บริการทางการแพทย์ และท่องเที่ยวเชิงสุขภาพเศรษฐกิจสุขภาพพร้อมขับเคลื่อน ระเบียงสุขภาพภาคตะวันออก.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/news/470>. 14 สิงหาคม 2565.
- _____. (2565). **ข่าวประชาสัมพันธ์.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/news/134-EEC->. 28 มิถุนายน 2565.
- _____. (2565). **เขตส่งเสริมที่ประกาศแล้ว เขตส่งเสริมรถไฟความเร็วสูงเชื่อม 3 สนามบิน.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/announced-promotion-area>. 14 สิงหาคม 2565.
- _____. (2565). **เขตส่งเสริมที่ประกาศแล้ว.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/announced-promotion-area>. 6 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). **คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/board-of-committee>. 15 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). **ท่าเรือแหลมฉบัง ระยะที่ 3.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/laem-chabang-port-phase-3>. 29 มิถุนายน 2565.

- _____. (2565). **ท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/map-ta-phut-industrial-port-phase-3>. 28 มิถุนายน 2565.
- _____. (2565). **สนามบินอุตะเภาะและเมืองการบินภาคตะวันออก.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/utapao-airport-and-the-eastern-aviation-city>. 28 มิถุนายน 2565.
- _____. (2565). **อุตสาหกรรมยานยนต์สมัยใหม่.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/next-generation-automotive-industry>. 3 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2566). **ข่าวประชาสัมพันธ์. BCG Model.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/news/578>. 2 กุมภาพันธ์ 2566.
- สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก. (2565). **เขตส่งเสริมเพื่อกิจการพิเศษ.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.eeco.or.th/th/promotional-zone>. 6 กรกฎาคม 2565.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2524) **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ห้า พ.ศ. 2525-2529.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3780 : 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2526). **แผนพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก. วารสารเศรษฐกิจและสังคม, 20 (3) : 5-26** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6294. 1 ตุลาคม 2564.
- _____. (2546). **กลุ่มพัฒนารอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_kink_phd?nid=9211. 2 พฤศจิกายน 2563.
- _____. (2554). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด พ.ศ. 2555-2559.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2559). **แผนงานพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (พ.ศ. 2560-2564).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6381&filename=esdps. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2559). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560-2564.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422. 30 พฤษภาคม 2564.
- _____. (2559) **สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560-2564.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://drive.google.com/file/d/1RI9q-lEgAB201d2QZ8QowvKkk6nJ50Ou/view>. 30 พฤษภาคม 2564.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2547).

เศรษฐกิจพอเพียง ทางเลือกในการพัฒนา. ม.ป.พ.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2554). **การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์.** กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://eiadoc.onep.go.th/web/SEA.pdf>. 1 ตุลาคม 2564.

สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2562). **เศรษฐกิจสีเขียว Green Economy.** ปทุมธานี : สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ.

_____. (2563). **โมเดลเศรษฐกิจใหม่ BCG.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nstda.or.th/home/knowledge_post/bcg-by-nstda/. 15 กรกฎาคม 2565.

_____. (2564). **“EECi” เขตนวัตกรรมระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก.** ใน 3 ทศวรรษ สวทช. ก้าวการขับเคลื่อนประเทศด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี : การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน (54-59). ปทุมธานี : แพลน ฟรอนต์ติ้ง.

สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (องค์การมหาชน). (ม.ป.ป.) **เศรษฐกิจสร้างสรรค์ในฐานะภูมิทัศน์ใหม่ของระบบเศรษฐกิจโลก.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.cea.or.th/th/single-Research/เศรษฐกิจสร้างสรรค์ในฐานะภูมิทัศน์ใหม่> ของระบบเศรษฐกิจโลก. 8 มิถุนายน 2565.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2562). **แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (9) ประเด็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ (พ.ศ.2561-2580).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://nscr.nesdb.go.th/wp-content/uploads/2019/04/09-เขตเศรษฐกิจพิเศษ.pdf>. 2 กรกฎาคม 2565.

_____. (2562). **สรุปสาระสำคัญแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://nscr.nesdb.go.th/wp-content/uploads/2019/12/สรุปแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ.pdf>. 20 มิถุนายน 2565.

_____. (2563). **แนวทางการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid=8372#:~:text=1 ตุลาคม 2564.

_____. (2564). **ความเป็นมา.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_news.php?nid=2943. 1 ตุลาคม 2564.

_____. (2564). **แนวทางการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์.** (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2564). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/download/article/NESDC_SEA%20GL_2021.pdf. 1 ตุลาคม 2564.

สำนักวิจัยสภาพกิจและหลักทรัพย์ของรัฐ. (2542). **คู่มือและแนวทางในการปฏิบัติ พระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542.** กรุงเทพฯ : กระทรวงการคลัง.

สุจิตรา สามัคคีธรรม, สมศักดิ์ สามัคคีธรรม และสุวิมล ไชยพันธ์พงษ์. (2561). การจัดการทรัพยากรร่วม : แนวคิดทฤษฎีและการประยุกต์ใช้. **วารสารร่วมพฤษ**, 36 (2), 10-31.

- สุดา พะเนียงทอง, สุรทิน มาลีหวล และชาติวุฒิจำจต. (2555). การพัฒนาระบบเฝ้าระวังสุขภาพจากปัญหาสิ่งแวดล้อม ในเขตควบคุมมลพิษ จังหวัดระยอง. *Journal of Medicine and Health Science*, 19 (2), 46-54.
- สุมิตร สุวรรณ. (2545). การนำเสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการฝึกศึกษากำลังพลระดับสัญญาบัตร เพื่อการพัฒนานาวิกโยธินกองทัพอากาศไทย. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อ้างถึงใน กมลินทร์ พินิจภูวดล, กิตติภูมิ เนียมหอม และพันธ์รบ ราชพงศา. (2559). **การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์ (Final Report) รายงานวิจัยในลักษณะ Quick Research ในประเด็นเร่งด่วนของประชาคมอาเซียน.** กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2549). **ทิศทางการพัฒนาภาคตะวันออกกับต้นทุนที่มองไม่เห็น : จริยธรรมการพัฒนาเพื่ออนาคต.** เอกสารประกอบการสัมมนาทางเลือกในการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เอื้อต่อสุขภาพของคนในภาคตะวันออก ณ ห้องพรหมโยธี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สุวิชา เป้าอารีย์. (2559). ความเสมอภาค : แนวคิดและข้อถกเถียงเบื้องต้น. *วารสารพัฒนาสังคม*, 18(ฉบับพิเศษ), 1-18.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. (2560). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาที่ยั่งยืน : กระบวนทัศน์การพัฒนาสู่ประเทศไทย 4.0.** เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “องค์กรต้นแบบด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนด้วยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”. ศูนย์ศึกษาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อดิสร ภูสาระ และสุมาลินี สาดสำอาง. (2564). การจัดการทรัพยากรร่วม. *วารสารวิเทศศึกษา*, 11(2), 93-114.
- อนุสรณ์ ลิ้มมณี. (2545). **ทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองยุคปัจจุบัน.** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- อภิชัย พันธเสน และคณะ. (2560). **โครงการการพัฒนาเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษของประเทศไทย และการสังเคราะห์ความรู้จากชุดโครงการพื้นที่โครงการระเบียบเศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก และระเบียบเศรษฐกิจตอนใต้ ในมิติการเมือง กฎหมาย สังคม เศรษฐกิจ ระยะที่ 2 : การเคลื่อนย้ายมนุษย์. เล่มที่ 1 การพัฒนาเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษของประเทศไทย.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- อภิชาติ สติตินรามย์. (2556). **รัฐไทยกับการปฏิรูปเศรษฐกิจ : จากกำเนิตทุนนิยมนายธนาคารถึงวิกฤตเศรษฐกิจ 2540.** นนทบุรี : ฟาเดียวกาน.
- อรพินท์ สฟโชคชัย. (2541). **รายงานที่ดีอาร์ไอ ฉบับที่ 20 เรื่อง สังคมเสถียรภาพและกลไกประชาธิปไตย (Good Governance).** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2545). **นิเวศประวัติศาสตร์ พรมแดนความรู้**. กรุงเทพฯ : คบไฟ. ;
 อ้างถึงใน อัจฉรา รักยุติธรรม, (2554). การพัฒนาทางเลือกกระแสหลัก. **วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, 30(2), 13-43.
- อัจฉรา รักยุติธรรม, (2554). การพัฒนาทางเลือกกระแสหลัก. **วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, 30(2), 13-43.
- อัมพิกา สวัสดิ์วงศ์. (2565). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจหลังแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกกลุ่มพื้นที่ระยองเศรษฐกิจภาคตะวันออก (พ.ศ. 2525-2560). โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ 2561. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- อัลธูแซร์, หลุยส์. (2557). **อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ**. (แปลจาก **Ideology and Ideological State Apparatuses** โดย กาญจนา แก้วเทพ). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2555). **ถกความคิดสังคมศาสตร์ในสังคมไทย**. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (2562). **คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.
- อารตี อยุทธ์ธร. (2564). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ **ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก และเครือข่ายทุนจีนข้ามชาติ**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- อินแกรม, เจมส์ ซี. (2552). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970**. (แปลจาก **Economic change in Thailand 1850-1970** โดย ชูศรี มณีพุกฤษ และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา). สมุทรปราการ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (2546). การจัดการปกครอง การจัดการปกครองที่ดี ธรรมาภิบาล. ใน **เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา และสิริพรรณ นกสวน (บก.) คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฮาจุน, ชาง. (2562). **เศรษฐศาสตร์ (ฉบับทางเลือก)**. (แปลจาก **Economic : The User's Guide** โดย วีระยุทธ์ กาญจนชูฉัตร). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บุคสเคป.
- ฮาร์วี, เดวิด. (2555). **ประวัติศาสตร์ฉบับย่อของเสรีนิยมใหม่**. (แปลจาก **A Brief History of Neoliberalism** โดย ภัคવી วีระภาสพงษ์, เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, สุรศักดิ์ โหราชัยกุล, อภิรักษ์ วรรณสาธพ, นรุตม์ เจริญศรี). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สวนเงินมีนา.
- ฮาร์วี, เดวิด. (2562). **ความขัดแย้งสิบเจ็ดประการกับจุดจบของระบบทุนนิยม**. (แปลจาก **Seventeen Contradictions and The End of Capitalism**. โดย ภัคવી วีระภาสพงษ์). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีนา.

- Agyeman, J. (2004). Just Sustainability : the Emerging Discourse of Environmental Justice in Britain?. **The Geographical Journal**, 170(2), 155-164.
- Alinsky, Saul D. (1989). **Rules for Radicals: A Practical Primer for Realistic Radicals**. New York : Vintage Books, A Division of Random House, Inc.
- Amin, A. (1989). **Eurocentrism**. London : Zed.
- Angelovski, I. (2015). **Environmental Justice**. (online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Federico-Demaria/publication/309291_DEGROWTH_A_Vocabulary_for_a_New_Era_E-BOOK/Links/5808829f08ae63c48fec833e/DEGROWTH-A-Vocabulary-for-a-New-Era-E-BOOK.pdf. 16 November 2021.
- Ashijya Otwong, Somnuck Jongmeewasin and Tanapon Phenrat. (2021). Legal obstacles for the circular economy in Thailand : Illegal Dumping of recyclable hazardous industrial waste. **Journal of Cleaner Production**. (Online). Available : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652621011884>. 25 October 2022.
- Baradat. (1994). **Political Ideologies : Their Originals and Impact**. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall International ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bardhan, P. and Roemer J. E. (1992). Market socialism : a case for rejuvenation. **Journal of Economic Perspectives**, 6(3) : 101-116. (online). Available : <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.6.3.101>. 2 November 2021.
- Bell 2003 see also Baxter. (2005). **Political Liberalism and Ecological Justice**. Paper presented at ECPR General conference, Environmental politics section, 19th September 2003. ; as cited in Hugo, F. Alrøe. (2022). THE CHALLENGE OF ECOLOGICAL JUSTICE IN A GLOBALISING WORLD. (online). Available : https://orprints.org/id/eprint/4307/4/4307-Alroe_4p_revised-ed.pdf. 18 December 2022.
- Berry and et al. (2014). Empowerment in the field of health promotion : recognizing challenges in working towards equity'. **Global Health Promotion**, 21(4), 35-43. ; as cited in The Open University. (2022). **Empowering Communities to Help Themselves**. (online). Available : <https://www.open.edu/openlearn/money-business/leadership-management/empowering-communities/content-section-1>. 5 November 2022.

- Bhakuni, H. (2021). Perspective Beyond Anthropocentrism : Health Rights and Ecological Justice. **Health and Human Rights Journal**, 3(2). 7-12.
- Bloom. (2004). Governance Matters : the Role of Governance in Asian Economic Development. **World Economics**, 5(4), 53-78. ; as cited in Chibba, M. (2009). **Governance and Development**. **World Economics**, 10(2), 79-108. (online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Michael-Chibba/publication/46547326_Governance_and_Development/links/0912f50b0496d139da000000/Governance-and-Development.pdf. 1 November 2021.
- Bourguignon, F. (2018). **Spreading the Wealth**. **Finance & Development**, pp. 22-24. (online). Available : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/03/pdf/bourguignon.pdf>. 21 November 2021.
- Brand, U. and Lang, M. (2019). **Green Economy**. **Pluriverse : A Post-Development Dictionary**. (56-59). (online). Available : <https://www.ehu.es/documents/6902252/12061123/Ashish+Kothari+et+al-Pluriverse+A+Post-Development+Dictionary-2019.pdf/c9f05ea0-d2e7-8874-d91c-09d11a4578a2>. 2 October 2021.
- Bryant, C and White, G. (1982). **Managing Development in the Third World**. Boulder : Westview Press.
- Bund and Miserior. (1997). **Zukunftsfähiges Deutschland**. Berlin ; อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, (2560). **ปรัชญาการเมืองสีเขียวและนิเวศวิทยาการเมือง : Green Political Economy and Political Ecology**. ม.ป.พ.
- Burkey, S. (1993). **People First: A Guide to Self-Reliant, Participatory Rural Development**. London : Zed Books Ltd.
- Byrne and et al. (2002). **Environmental Justice: Discourses in International Political Economy**. New Brunswick and London : Transaction Publishers. ; as cited in Hugo, F. Alrøe. (2022). THE CHALLENGE OF ECOLOGICAL JUSTICE IN A GLOBALISING WORLD. (Online). Available : https://orgprints.org/id/eprint/4307/4/4307-Alroe_4p_revised-ed.pdf. 18 December 2022.
- Byrne, John, Leigh Glover, and Cecilia Martinez, eds. (2002) **Environmental Justice: Discourses in International Political Economy**. New Brunswick and London : Transaction Publishers. as cited in Hugo, F. Alrøe. (2022). THE CHALLENGE OF ECOLOGICAL JUSTICE IN A GLOBALISING WORLD. (online). Available : https://orgprints.org/id/eprint/4307/4/4307-Alroe_4p_revised-ed.pdf. 18 December 2022.

- Chambers, R. (1992). **Rural Appraisal: Rapid, Relaxed, and Participatory**. Institute of Development Studies Discussion Paper 311. Sussex: HELP.
- Chibba, M. (2009). Governance and Development. **World Economics**, 10(2), 79-108. (online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Michael-Chibba/publication/46547326_Governance_and_Development/links/0912f50b0496d139da000000/Governance-and-Development.pdf. 1 November 2021.
- Chibba. (2008). Perspectives on Inclusive Development Concepts, Approaches and Current Issues. **World Economics**. 9 (4) (October-December) ; อ้างถึงในเรื่องวิทย เกษสุวรรณ. (2566). **การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในฐานะการพัฒนาแนวใหม่ของโลก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- China Railway Construction Corporation Limited. (2020). **Annual Report 2020**. (Online). Available : <https://www1.hkexnews.hk/listedco/listconews/sehk/2021/0330/2021033003508.pdf>. 25 July 2022.
- Chodorkoff, Dan. (2020). **นิเวศวิทยาสังคม : มนุษย์นิยมเชิงนิเวศ**. แปลโดย Peam Pooyongyut. (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://dindeng.com/social-ecology-chodorkoff/>. 30 พฤษภาคม 2565.
- Constantino, R. (1985). **Synthetic Culture and Development**. (online). Available : <https://multiversityindia.org/wp-content/uploads/2010/05/Synthetic-Culture-and-Development1.pdf>. 1 November 2021.
- Cornell Empowerment Group. (1989). Empowerment and family support. **Networking Bulletin**, 1, 1-23.
- Coslovsky, S.V. (2002). **Neoliberalism, Populism and Presidential Implement in Latin America**. Medford : Tufts University. (online). Available : <https://dltufts.edu/downloads/gx41mv98j?filename=6395wk087.pdf>. 1 November 2021.
- Dasgupta, S. (1985). **Toward a Post Development Era**. London : Mittal.
- Demarial, F. and Latouche, S. (2019). Degrowth. **Pluriverse : A Post-Development Dictionary** (56-59). (online). Available : <https://www.ehu.eu/documents/6902252/12061123/Ashish+Kothari+et+al-Pluriverse+A+Post-Development+Dictionary-2019.pdf/c9f05ea0-d2e7-8874-d91c-09d11a4578a2>. 2 October 2021.
- Dennis. (1997). Ineffability in the Lao Tzu: the Taming of a Dragon. **Journal of Chinese Philosophy**, 4 (1977), pp. 357-82 ; as cited in Dinbabo, Mulugeta Fitamo. (2003). Development Theories, Participatory Approaches and Community Development. (online). Available : <https://www.researchgate.net>

- /publication/319316323_Development_Theories_Participatory_Approaches_and_Community_Development. 18 December 2022.
- Dinbabo, Mulugeta Fitamo. (2003). Development Theories, Participatory Approaches and Community Development. (Online). Available : https://www.researchgate.net/publication/319316323_Development_Theories_Participatory_Approaches_and_Community_Development. 18 December 2022.
- Eccleshall. (1984). **Political Ideologies and Concepts**. Hampshire and London : Macmillan Press ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- EEC Focus. (2565). **EECi แหล่งนวัตกรรม แม่เหล็กดึงดูดนักลงทุน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=O2pcP872PdU>. 2 กรกฎาคม 2565.
- _____. (2565). **เขตเศรษฐกิจพิเศษ ตัวช่วยดึงดูดต่างชาติ TNN Online**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=rLa4mZolC7k>. 2 กรกฎาคม 2565.
- Ernst, G. and Pathompong Kwangtong. (2563). **นิเวศวิทยาสังคม กับเมอร์เรย์ บุคชิน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.dindeng.com/social-ecology/>. 16 พฤศจิกายน 2564.
- Ersing, R. (2003) 'Community Empowerment', in Christensen, K and. Levinson, D. **Encyclopedia of Community : From the Village to the Virtual World**. pp. 262-264. as cited in as cited in The Open University. (2022). **Empowering Communities to Help Themselves**. (online). Available : <https://www.open.edu/openlearn/money-business/leadership-management/empowering-communities/content-section-1>. 5 November 2022.
- Escoba, A. (1991). The Invention of Development. **Current History**, 98(631), 382-386
- _____. (1991). The Invention of Development. **Current History**, 98(631), 382-386 ; อ้างถึงใน กนกวรรณ มโนรมย์. (2555). หลังการพัฒนาสู่การเคลื่อนไหวทางสังคม ผ่านพื้นที่ความรู้การจัดการทรัพยากรในภูมิภาคแม่โขง. **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**, 8 (3), 69-102.
- Escobar, A. (2000). Beyond the Search for a Paradigm?. **Post-Development and Beyond. Development**, 43, 11-14.
- Etzioni. (1993). **The Spirit of Community : Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda**. New York : Rowman & Littlefield; อ้างถึงใน ปิยะพงษ์ บุขงก์. (2561). “การวิเคราะห์การเมืองตามแนวคิดประชาสังคมกับชุมชนนิยม”. เอกสารการสอนชุดวิชาการวิเคราะห์การเมือง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<https://www.stou.ac.th/Schoolnew/polsci/UploadedFile/81713-13.pdf>.
18 ธันวาคม 2565.

- _____. (1995). **The Spirit of Community : Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda**. London : Fontana Press.
- _____. (1998). **The Essential Communitarian Reader : Right and Responsibilities**. New York : Rowman & Littlefield ; อ้างถึงใน ปิยะพงษ์ บุษบงก์. (2561). “การวิเคราะห์การเมืองตามแนวคิดประชาสังคมกับชุมชนนิยม”. เอกสารการสอนชุดวิชาการวิเคราะห์การเมือง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.stou.ac.th/Schoolnew/polsci/UploadedFile/81713-13.pdf>. 18 ธันวาคม 2565.
- Evans, P. (1995). **Embedded Autonomy : States and Industrial Transformation**. Princeton : Princeton University Press as cited in Harvey. (2005). **A Brief History of Neoliberalism**. First Published : Oxford University Press; Farm Africa. (1996) ; as cited in Dinbabo, Mulugeta Fitamo. (2003). **Development Theories, Participatory Approaches and Community Development**. (online). Available : https://www.researchgate.net/publication/319316323_Development_Theories_Participatory_Approaches_and_Community_Development. 18 December 2022.
- _____. (1996). **Konso Integrated Development Project Annual Report**. London : Published by Farm Africa ; as cited in Dinbabo, Mulugeta Fitamo. (2003). **Development Theories, Participatory Approaches and Community Development**. (online). Available : https://www.researchgate.net/publication/319316323_Development_Theories_Participatory_Approaches_and_Community_Development. 18 December 2022.
- Fisk, M. (1999). Neoliberalism’s crisis. **ReVision**, 22(2), 35-43 ; อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ. (2546). **ประชานิยม – นักบุญหรือคนบาป**. กรุงเทพฯ : สวทกกิจการพิมพ์.
- Foucault. (1963). **The Birth of Clinic : An Archaeology of Medical Perception (A. M. Sheridan, Trans)**. London : Routledge. ; อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558). **ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม : ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาบตาพุด**. ศึกษานิพนธ์รัฐศาสตรบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (1969). **The Archaeology of Knowledge**. London : Routledge ; อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558). **ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม : ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาบตาพุด**. ศึกษานิพนธ์รัฐศาสตรบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.

- Foucault, M. (1966). **The Order of Things : An Archaeology of the Human Sciences**. New York : Vintage Books.
- _____. (1969). **The Archaeology of Knowledge**. London : Routledge.
- _____. (1977). **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**. New York : Pantheon Book ; อ้างถึงใน ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558). **ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม : ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟูต**. คุษณินพนธ์รัฐศาสตร์คุษณินบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- Frank, Andre G. (1972). **Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology**. pp. 321-397 in James D. Cockcroft et.al (eds). **Development and Underdevelopment : Latin America Political Economy**. New York : Anchor Books.
- Freire, Paulo. (1972). **Cultural Action for Freedom**. Middlesex : Penguin Books.
- Friedman and Friedman, (1980). **Free to Choose : A Personal Statement**. New York : Harcourt Brace Javanovich ; อ้างถึงใน สุวิชา เป้าอารีย์. (2559). ความเสมอภาค : แนวคิดและข้อถกเถียงเบื้องต้น. **วารสารพัฒนาสังคม**, 18(ฉบับพิเศษ), 1-18.
- Fukuyama, F. (2013). **What Is Governance? CGD Working Paper 314**. Washington, DC : **Center for Global Development**. (online). Available : https://www.cgdev.org/sites/default/files/1426906_file_Fukuyama_What_Is_Governance. Pdf. 2 November 2021.
- Goorha P. (2017). **Modernization Theory**. Vol 1. Oxford University Press. (online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Prateek-Goorha/publication/301731821_Modernization_Theory/links/5bcdbc85299bf17a1c667506/Modernization-Theory.pdf. 1 March 2022.
- Goulet, Denis. (1997). **Development Ethics : A New Discipline**, **International Journal of Social Economics**. 24(11) : 116-1171 as cited in Harvey. (2005). **A Brief History of Neoliberalism**. First Published : Oxford University Press
- Goulet, Denis. (1989). "Participation in Development : New Avenues". **World Development**, 17(2), 165-178 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (ม.ป.ป.). **รายงานวิจัย การมีส่วนร่วมของประชาชนในปัญหาขาดแคลนน้ำในจังหวัดระยอง : การเมืองของภาคประชาสังคมท้องถิ่นในกระบวนการสร้างเมืองน่าอยู่. โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่. นำเสนอมูลนิธิชุมชนไท**.
- _____. (1989). **Participation in Development : New Avenues**. **World Development**, 17(2), 165-178.

- Gramsci. (1980). **Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci**. New York : International Publishers; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Grigsby, (2012). **Analyzing Political : An Introduction to Political Science**. Boston, Massachusetts : Wadsworth Cengage Learning ; อ้างถึงใน พชรวัฒน์ เส้นทอง. (2562). **อุดมการณ์ทางการเมือง : อุดมการณ์ทางการเมืองไทย**. **วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์**, 13(3) 230-248.
- Gupta, J., Nicky R M Pouw, N.R.M., and Ros-Tonen, M.AF. (2015). Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. **The European Journal of Development Research**, 27(4), 541–559, DOI : 10.1057/ejdr.2015.30
- Gutierrez. (1997). **Empowerment in Social Work Practice. A Sourcebook**. Pacific Grove : Brooks/Col ; อ้างถึงใน มิ่งขวัญ คงเจริญ. (2553). **การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน เพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนของชุมชนแห่งการเรียนรู้**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Hall, Peter. A. and Taylor, Rosemary C.R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. **Political Studies**. 44(5), 936-957.
- Hall, Stuart. (2004). **“Foucault and Discourse” in Social Research Method : A Reader Edited by Clive Seale**. London : Routledge.
- Hallegatte, S., Heal, G., Fay M. and Treguer, D., (2012). **From Growth to Green Growth – a Framework**. NBER Working Paper No. 17841. National Bureau of Economic Research. (online). Available : <https://www.nber.org/papers/w17841>. 2 October 2021.
- Harvey. (2005). **A Brief History of Neoliberalism**. First Published : Oxford University Press; อ้างถึงใน รุ่งตะวัน อ่วมอินทร์. (2558). **มองเสรีนิยมใหม่ในมุมมองมานุษยวิทยา**. **จดหมายข่าวศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)**. 17(84), 4-9.
- Heywood, Andrew. (2007). **Politics**. Third Edition. New York : Palgrave Macmillan.
- _____. (2015). **Key Concepts in politics and international relations**. Second Edition. New York : Palgrave.
- Hicky, Sen and Bukenya. (2015). **The Politics of Inclusive Development, Interrogating the evidence**. Oxford : Oxford University Press ; อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ. (2566). **การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในฐานะการพัฒนาแนวใหม่ของโลก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เด็อนตุลา.

- Huntington, S. (1968). **Political Order in Changing Societies**. New Heaven : Yale University Press.
- iLaw, (2558). ผ่านแล้ว! เกษตร-มธ.-มข.-สวนดุสิต ออกนอกระบบ: ทบทวนประวัติศาสตร์ และความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://ilaw.or.th/node/3773>. 25 พฤษภาคม 2565.
- _____. (2560). **Laws Monitoring Thailand Grand Sale กม.เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกฉบับย่อ**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.ilaw.or.th/node/4646>. 14 สิงหาคม 2565.
- _____. (2560). **ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี คืออะไร? เข้าใจกันแบบย่อ ๆ**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://ilaw.or.th/node/4570>. 2 กรกฎาคม 2565.
- Italian-Thai Development PCL. (2564, ธันวาคม 16). **ข่าวประชาสัมพันธ์ พิธีลงนามสัญญาจ้างโครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 (ช่วงที่ 1)**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.itd.co.th/th/news-itd-detail.php?news=168>. 15 กรกฎาคม 2565.
- Jacobs, Norman. (1971). **Modernization without Development : Thailand as an Asian Case Study**. New York : Praeger.
- Jason, A. Byrne. (2010). **Ecological Justice**. *Encyclopedia of Geography*. (Online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Jason-Byrne-3/publication/48380927_Ecological_Justice/links/0deec51c2b01a30169000000/Ecological-Justice.pdf. 18 December 2022.
- JICA Research Institute. (2022). **Topical and Sectoral Studies : Participatory development and good governance report of the Aid Study Committee**. (online). Available : https://www.jica.go.jp/jica-ri/IFIC_and_JBICI-Studies/english/publications/reports/study/topical/part/part_5.html#hd. 18 December 2022.
- Johnstone. (2021). **Considering Inclusive Development Across Global Educational Contexts, How Critical and Progressive Movement Can Inform Education**. New York : Routledge. ; อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ. (2566). **การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในฐานะการพัฒนาแนวใหม่ของโลก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- Kodelja, Z. (2016). Equality of opportunity and equality of outcome. **CEPS Journal 6 (2016) 2**, S. 9-24. (online). Available : https://www.pedocs.de/frontdoor.php?Source_opus=12291. 2 November 2021. DOI : 10.25656/01:12291
- Kothari, R. (1988). **Rethinking Development: In Search of Human Development**. Delhi : Ajunta.

- Kurian, G.T. (2011). **The Encyclopedia of Political Science**. Washington : CQ Press.
- Larrain (1983). **A Dictionary of Marxist Thought**. Oxford : Blackwell Reference ;
 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Laverack, G. (2007). **Health Promotion Practice: Building Empowered Communities**. Open University Press. (online). Available :
https://www.researchgate.net/publication/263132333_Health_Promotion_Practice_Building_empowered_communities/link/0deec53a00a911d86c000000/download. 5 November 2022 ; อ้างถึงใน พินทุสร โพธิ์อุไร. (2564). **การเสริมพลังชุมชนเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ กรณีศึกษาโครงการชุมชนน่าอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ**. ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- _____. (2007). **Health Promotion Practice: Building Empowered Communities**. Open University Press. (online). Available : https://www.researchgate.net/publication/263132333_Health_Promotion_Practice_Building_empowered_communities/link/0deec53a00a911d86c000000/download. 5 November 2022.
- Lawson, K. (1985). **The Human Polity: An Introduction to Political Science**. Boston : Houghton Mifflin.
- Lord and Hutchison. (1993). The Process of Empowerment: Implications for Theory and Practice. **Canadian Journal of Community Mental Health**, 12(1), 5-22 ;
 อ้างถึงใน พินทุสร โพธิ์อุไร. (2564). **การเสริมพลังชุมชนเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ กรณีศึกษาโครงการชุมชนน่าอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ**. ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- Low, Nicholas and Brendan Gleeson. (1998). **Justice, Society and Nature: An Exploration of Political Ecology**. London and New York : Routledge. as cited in Hugo, F. Alrøe. (2022). THE CHALLENGE OF ECOLOGICAL JUSTICE IN A GLOBALISING WORLD. (online). Available :
https://orgprints.org/id/eprint/4307/4/4307-Alroe_4p_revised-ed.pdf.
 18 December 2022.
- Lowndes, V. and Roberts, M., 2013 **Why Institutions Matter : The New Institutionalism in Political Science**. New York : Palgrave Macmillan ;
 อ้างถึงใน ธนิกุล จันทรา. (2563). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาโครงสร้างสถาบันและองค์กรในการบริหารจัดการอาคารอาสาสมัคร ด้านภัยพิบัติใน**

ระดับท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นกรณีศึกษาภูมิภาค Tohoku. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

- Lowy, R.F. (1995). Eurocentrism, Ethnic Study and the New World Order toward a Critical Paradigm. *Journal of Black Study*, 25(6), 712-736.
- Mahler, D.G. (2017). **Equality of opportunity for what?**.(online). Available : <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/equality-opportunity-what>. 2 November 2021.
- Matthews, S. (2004). Post-development theory and the question of alternatives : a view from Africa. *Third World Quarterly*, 25(2), 373-384.
- _____. (2004). Post-development theory and the question of alternatives : a view from Africa. *Third World Quarterly*, 5(2), 373-384. (online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Sally-Matthews/publication/233157482_Post-Development_Theory_and_the_Question_of_Alternatives_A_View_from_Africa/links/54f54e860cf2ba615065836e/Post-Development-Theory-and-the-Question-of-Alternatives-A-View-from-Africa.pdf. 1 March 2022.
- Mincyte, D., Kütting G., Goldblatt D.L. and Princen T. (2007). **Thomas Princen, The Logic of Sufficiency**, Sustainability : Science, Practice and Policy, 3(1), 79-86, DOI: 10.1080/15487733.2007.11907995
- Mohai, P, Pellow, D. and Roberts, J. T. (2009). Environmental Justice. *Annual Review of Environment and Resources*, 34(1), 405-430. (online). Available : https://www.researchgate.net/publication/228202345_Environmental_Justice e 2 November 2021. DOI : 10.1146/annurev-environ-082508-094348
- Mohamed Sheikh Elmi. (2 March B2022). **Equality of Opportunity or Equality of Outcome**. (Online). Available : https://accord.edu.so/blog/our-blog-1/post/equality-of-opportunity-or-equality-of-outcome-12#blog_content. 1 November 2022.
- Money Buffalo. (2564). [สรุปโพสต์เดี่ยวจบ] “ระเบียงเศรษฐกิจ” แห่งใหม่ มีจังหวัดไหนบ้าง คนพื้นที่ได้อะไร. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.moneybuffalo.in.th/economy/which-provinces-are-the-new-economic-corridor-what-do-people-in-the-area-get>. 12 เมษายน 2565.
- Nandy, A. (1988). **Science, Hegemony and Violence. A Requiem for Modernity**. New Delhi : Oxford University press.

- Nerfin. (1977). **Another Development : Approaches and Strategies**. Uppsala : Dag Hammarskjöld Foundation ; อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ. (2543). **สื่อเพื่อชุมชน การประมวลองค์ความรู้**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Nijathaworn. (1995). **Central Banking Policies in Thailand the 1990s**. bank of Thailand Quarterly Bulletin vol.35, no.4 (December 1995) pp 15-23; อ้างถึงใน ธีรศักดิ์ ธนพรพันธุ์, (2546). **การบริหารนโยบายเสถียรภาพเศรษฐกิจในอนาคต**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- North, D. (1990). **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**. Cambridge : Cambridge University Press.
- North. (2008). **Violence and Social Orders : a Conceptual framework for Interpreting Recorded Human History. Governance, Growth and Development Decision-making**. Washington, DC : World Bank ; as cited in Chibba, M. (2009). **Governance and Development**. *World Economics*, Vol.10 No. 2, 79-108. (online). Available : https://www.researchgate.net/profile/Michael-Chibba/publication/46547326_Governance_and_Development/links/0912f50b0496d139da000000/Governance-and-Development.pdf. 1 November 2021.
- Oakley, P. (1991). **Projects with People : The Practice of Participation in Rural Development**. Geneva : International Labour Office.
- OECD. (2019). **OECD Work on Green Growth 2019-20**. (online). Available : https://issuu.com/oecd.publishing/docs/gg_brochure_2019_web. 1 October 2021.
- Parsons, T. (1954). **Essays in Sociological Theory**. Chicago : Free Press.
- Perkins, D.D. and Zimmerman, M.A. (1995). Empowerment Theory, Research, and Application. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 569-579. <https://doi.org/10.1007/BF02506982>.
- Pieterse, J.N. (1998). **My Paradigm or Yours? Alternative Development, Post-Development, Reflexive Development**. *Development and Change* Vol. 29 (1998), 343-373 : Blackwell Publishers. as cited in อัจฉรา รักษ์ยุติธรรม. (2554). การพัฒนาทางเลือกกระแสหลัก. *วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา*, 30(2), 13-43.
- _____. (2000). After Post-Development. *Third World Quarterly*, 21(2), 175-191
- _____. (2000). After post-Development. *Third World Quarterly*, 21(2), 175-191 ; as cited in Matthews, S. (2004). Post-development theory and the question of alternatives : a view from Africa. *Third World Quarterly*, 25(2), 373-384.

- _____. (2000). After Post-Development. *Third World Quarterly*, 21(2), 175-191 ; อ้างถึงใน กนกวรรณ มโนรมย์. (2555). หลังการพัฒนาสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านพื้นที่ความรู้การจัดการทรัพยากรในภูมิภาคแม่โขง. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 8(3), 69-102.
- _____. (2010). *Development theory Deconstructions/Reconstructions*. 2nd Nottingham : Published Culture & Society Nottingham Trent University. ; https://www.academia.edu/25442042/Development_Theory_Deconstructions_Reconstructions_Second_Edition ; อ้างถึงใน ทิพย์วรรณ สุขใจรุ่งวัฒนา. (2561). กระบวนทัศน์กระแสทางเลือก : ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในสังคมไทย. *Veridian E –Journal. Silpakorn University ฉบับภาษาไทยสาขา มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์และศิลปะ*, 11(1), 411-427.
- Potter, R., T. Binns, J. Elliott, E. David and W. Smith. (2018). *Geographies of Development: An Introduction to Development Studies*. 4th Edition. London : Routledge.
- Prasad, R.R. (2017). Participatory Development : An Overview. (online). Available : <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/39137/1/Unit-1.pdf>. 18 December 2022.
- Preecha Changkwan Yuen. (2009). *Equality in Theravada Buddhist Philosophy With the concept of Carl Marx (Master of Science Thesis Philosophy Progra)*. Ayutthaya : Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Rahman, MDA. (1993). *People’s Self Development : Perspectives on Participatory Action Research*. London : University Press Ltd.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention : Toward a theory for community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, 121-148.
- _____. (1981, 1984) In praise of paradox : A social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9, 1-25. , Studies in empowerment : Introduction to the issue. *Prevention in Human Services*, 3, 1-7. ; as cited in Perkins, D.D. and Zimmerman, M.A. (1995). Empowerment Theory, Research, and Application. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 569–579.
- _____. (1984). Studies in empowerment : Introduction to the issue. *Prevention in Human Services*, 3, 1-7 as cited in Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment Theory : Psychological, Organizational, and Community Levels of Analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of Community*

- Psychology**, (pp. 43–63). Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4193-6_2.
- Rauniyar and Kanbur. (2010). Inclusive growth and inclusive development: A review and synthesis of Asian Development Bank literature. **Journal of the Asia Pacific Economy**, 15(4), 455–469. ; as cited in Gupta, Pouw and Ros-Tonen, (2015). Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. **The European Journal of Development Research**. 27 (4), 541–559, DOI : 10.1057/ejdr.2015.30
- Riggs, F.W. (1966). Thailand : **The Modernization of Bureaucratic Policy**. Honolulu, East-West Center Press.
- Rist, G. (1990). Development as the new religion of the West. **Quid Pro Quo**, 1(2), 5-8.
- Rose, N. (1999). **Powers of freedom**. Cambridge, MA. : Harvard University Press.
- Rossi-Landi. (1990). **Marxism and Ideology**. London : Oxford University Press ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ : มนุษย์กับการเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Sachs, W. (1992). **The Development Dictionary : A Guild to Knowledge as Power**. London : Zed Books. as site in Pieterse, J.N. (1998). **My Paradigm or Yours? Alternative Development, Post-Development, Reflexive Development**. *Development and Change* Vol. 29(1998), 343-373 : **Blackwell Publishers**.
_____. (Eds.) (1992). **The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power**. London : Zed Books.
- Sandberg, M., Klockars, K., and Wilén, K. B. (2018). Green growth or degrowth? Assessing the normative justifications for environmental sustainability and economic growth through critical social theory. **Journal of Cleaner Production**. DOI : 10.1016/j.jclepro.2018.09.175
- Sandel, M. (1989). **Liberalism and the Limits of Justice** Cambridge. UK : Cambridge University Press.
- Scott, W.R. (1995). **Institutions and Organizations**. Thousand Oaks : Sage Publications.
- Seed, J. (2019). **Deep Ecology. Pluriverse : A Post-Development Dictionary**. (3.8-311). (online). Available : <https://www.ehu.eus/documents/6902252/12061123/Ashish+Kothari+et+al-Pluriverse+A+Post-Development+Dictionary-2019.pdf/c9f05ea0-d2e7-8874-d91c-09d11a4578a2>. 2 October 2021.

- Siemiatycki, Eliot. (2005). Post-Development at a Crossroads : Towards a Real Development. **Undercurrent**, 2 (3), 57-61.
- Sylverster, C. (1999). Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2008). **John Rawls**. (online). Available : <https://plato.stanford.edu/entries/rawls/#Aca>. 1 November 2022.
- Slocum, Wichhart, Rocheleau & Thomas-Slayter, (1995). **Power, processes and Participation : Tools for change**. London : Intermediate Technology Publications.
- Sylverster. (1999). Development Studies and Postcolonial Studies : Disparate Tales of the Third World. **Third World Quarterly**, 20(4) 703-721; as cited in อ้างถึงใน สามชาย ศรีสันต์. (2561). **ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์ : บทศึกษาวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนา/หลังการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สมมติ.
- Techsauce Team. (2564). **10 อันดับมหาเศรษฐีไทยปี 2021 ตระกูลเจียรนวนนท์แห่งเครือ CP ยังคงรวยอันดับ 1**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://techsauce.co/news/thailand-richest-2021>. 15 กรกฎาคม 2565.
- Thailand Development Report. (2019). **EECd คืออะไร?? เรามาทำความรู้จักกัน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.facebook.com/ThaiDevReport/posts/1420410991434521/>. 30 มิถุนายน 2565.
- THE CITIZEN.PLUS Thai PBS, (2022, March 5). **จากน้ำมันรั่วถึงวางหินถมทะเล ประชาชนขอร่วม “มองอนาคตระยอง”**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://thecitizen.plus/node/53447>. 5 มกราคม 2566.
- The Open University. (2022). **Empowering Communities to Help Themselves** (online). Available : <https://www.open.edu/openlearn/money-business/leadership-management/empowering-communities/content-section-1>. 5 November 2022.
- The Standard Team. (2564). **PTT ร่วมมือกับ Foxconn Technology Group พัฒนาแพลตฟอร์มและส่วนประกอบหลักสำหรับอุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้าในประเทศไทย**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://thestandard.co/ptt-foxconn-technology-group-electric-vehicle-industry/>. 1 กันยายน 2565.
- Tiechman. (2016). **The Politics of Inclusive Development policy, state capacity, and coalition building**. New York : Palgrave Macmillan. ; อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ. (2566). **การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในฐานะการพัฒนาแนวใหม่ของโลก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- Tocqueville, A. de. (1969) [1835]. **Democracy in America**. New York : Doubleday.

- Tokar, B. (2019). **Social Ecology. Pluriverse : A Post-Development Dictionary.** (3.8-311). (online). Available : <https://www.ehu.eus/documents/6902252/12061123/Ashish+Kothari+et+al-Pluriverse+A+Post-Development+Dictionary-2019.pdf/c9f05ea0-d2e7-8874-d91c-09d11a4578a2>. 2 October 2021.
- Tukker. (2007). **Governance of Change of Sustainable Consumption and-an evidence Based View.** SCORE/SCP. Sweden ; อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2560). **เศรษฐศาสตร์การเมืองสีเขียวและนิเวศวิทยาการเมือง : Green Political Economy and Political Ecology.** ม.ป.พ.
- UNDP. (1997). **Glossary of key term, in Governance for Sustainable Human Development : a undp policy document.** (online). Available : <http://magnet.undp.org/Docs/1!UN98-2PDFGoveng.htm> ; อ้างถึงใน เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (2546). **การจัดการปกครอง การจัดการปกครองที่ดี ธรรมาภิบาล. ใน เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา และสิริพรรณ นกสวน (บก.) คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- United Nations ESCAP. (2009). **Eco-efficiency Indicators : Measuring Resource-use Efficiency and the Impact of Economic Activities on the Environment. Update** โครงการพัฒนาสามบินอุตะเถาและเมืองการบินภาคตะวันออก. (2565). แหล่งที่มา : <https://landprothailand.com/th/utapao-airport-eec-development/>. 28 มิถุนายน 2565.
- Visvanathan, S. (1988). **On the Annals of the Laboratory State,** in A. Nandy (ed.) *Science, Hegemony and Violence*, pp. 257-88. New Delhi : Oxford University Press.
- Weiss, G. and Wodak, R. (2003) **Introduction, Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis.** in Gilbert Weiss and Ruth Wodak (ed). *Critical Discourse Analysis.* New York : Palgrave Macmillan.
- WHO, 2020 as cited in The Open University. (2022). **Empowering Communities to Help Themselves** (online). Available : <https://www.open.edu/openlearn/money-business/leadership-management/empowering-communities/content-section-1>. 5 November 2022.
- WHO. (2020). **Track 1 : Community Empowerment.** (online). Available : <https://www.who.int/healthpromotion/conferences/7gchp/track1/en/>. 30 April 2020 as cited in The Open University. (2022). **Empowering Communities to Help Themselves.** (online). Available : <https://www.open.edu/openlearn/money-business/leadership->

management/empowering-communities/content-section-1. 5 November 2022.

Wikipedia. (2021). **Degrowth**. (online). Available : <https://en.wikipedia.org/wiki/Degrowth>. 27 August 2021.

_____. (2021). **Redistribution of Income and Wealth**. (online). Available : https://en.wikipedia.org/wiki/Redistribution_of_income_and_wealth. 21 November 2021.

Workpoint TODAY. (2562). **ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียง EEC ซ้อนทับที่อยู่อาศัย-ไม่มีการรับฟังความคิดเห็น**. (ออนไลน์). แหล่งข้อมูล : <https://workpointtoday.com/eec-effected/>. 30 พฤศจิกายน 2565.

Young, W., Ellis, L and Figge, F. (n.d.). **Moving to Eco-Sufficiency to Create a Transformative Sustainable Business Model**. (online). Available : https://www.crrconference.org/Previous_conferences/downloads/crrc2011yongellisfigge.pdf. 2 October 2021.

Zimmerman, M.A. (2000). Empowerment Theory : Psychological, Organizational, and Community Levels of Analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), **Handbook of Community Psychology**, (pp. 43–63). Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4193-6_2.

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	มนัส พัฒนผล
สถานที่เกิด	อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	-
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	-
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2522	ประกาศนียบัตรวิชาชีพ วิทยาลัยเทคนิคจันทบุรี
พ.ศ. 2530	รัฐศาสตรบัณฑิต (แขนงวิชาทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
พ.ศ. 2544	รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารทั่วไป) มหาวิทยาลัยบูรพา
พ.ศ. 2566	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน) มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี